



శ్రీ రామాయనమః.



శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి ప్రణీత

శ్రీమ ద్రామాయణము.

సుందర కాండము.

చేదలవాడ \* సుందరరామశాస్త్ర లచే

వ్రాయబడినప్రతిపదాంధ్రగ్రీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ  
సమన్వితమగు

పరమార్థశాస్త్రాంధ్రకయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల \* రామస్వామిశాస్త్ర లవారిచే

పరిష్కరింపబడినప్రతిమాయుతముగ

ఆదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౮౮౯, సం॥

All Rights Reserved Registered copy right





ఓం

ఓమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య  
ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రా  
ణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ  
యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు  
పరంపరాప్రాప్తవడ్డర్పనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం  
హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య  
త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమాగప్రవర్తక సర్వతంత్ర  
స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క  
ణాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య ఓమద్రాజాధి  
రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ  
శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి ఓమద్విద్యాశంకర పాదప  
ద్మారాధక ఓమ స్మసింహభారతీస్వామి గురు కర  
కమలసంజాత శృంగేరి ఓమసచ్చిదానంద శివాభివ న్మ  
సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమ  
తానుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధానపోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సాహేబు

మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్కత్ ఖదర్ దాన్ కరంపమాన్

య మొగతీషాన్ మీర్జా రాజాది హనరేబిల్ హిజ్ హౌనస్స్

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె, సి, ఐ, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక విరుదాపశ్రీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

ర్ష (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యము చేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.



- ౩౯ బాజ్జిరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు  
 ౪౦ క్రీసీవాసరంగాచార్యులవారు, దేవస్థానం సుస్మృతపాఠశాల, తిరుపతి  
 ౪౧ జంగంకోట క్రీసీవాసరావు గారు.  
 ౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరి త్తిర పూండి  
 ౪౩ జడ్డునారాయణయ్యవారు సచీక వెక్టర్ రాఫీస్ హేడ్ క్యుకు  
 ౪౪ వ, సామయ్యవారు-రివిన్యూ ఇనిస్పెక్టర్  
 ౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామి శెట్టివారు  
 ౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రి శిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.  
 ౪౭ బాడాలక్రీసీవాసయ్యవారు-తాలూకా కచ్చేరి గుమస్తా, వావిల్ పాడు-

మహారాజరాజశ్రీ

- ౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య సెట్టివారు.  
 ౪౯ సామలకార్, కృష్ణ దాస్ బాలముకుందదాసువారు.  
 ౫౦ సామలకారు చతుర్భుజదాసుకుశాల్ దాస్ వారు.  
 ౫౧ సప్తధీశ రంగయ్య సెట్టిగారు, బి.ఎ, ప్రొఫసర్ క్రిష్టియన్ కాలేజ్ .  
 ౫౨ పి, కృష్ణస్వామి సెట్టివారు; బి;ఎ;బి,ఎల్ హైకోటు క్లెర్కు.  
 ౫౩ ఆజ్ఞాపిత్తూరుపువారు; ఎమ్మె గెస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్  
 ౫౪ తెల్ల నాకులమల్లయ్య సెట్టివారు.  
 ౫౫ విడవలపాటిసుబ్బరామయ్య సెట్టివారు.  
 ౫౬ నాళం; ఆప్పలరాజువారు.  
 ౫౭ శిరంకోటిలింగంవారు.  
 ౫౮ సూరంపల్లి రెడ్డివారు  
 ౫౯ తాటికొండనంబెరుమాళ్ సెట్టివారు; బి;ఎ  
 ౬౦ పిట్టి; త్యాగరాయ సెట్టివారు-బి,ఎ  
 ౬౧ గోనుగుట్ల; నారాయణవారు.  
 ౬౨ కామి సెట్టి; చిన్నకొండయ్య సెట్టివారు.  
 ౬౩ క్రీశేకంమనవాళయ్యవారు-యేలూరు సబ్ డివిజన్ (యజమానులు.  
 ౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామి నాయుండవారు - తంజావూరి రామానాయుడి సత్రమా  
 ౬౫ పి-రంగయ్య నాయుండవారు- హైకోటు క్లెర్క్.  
 ౬౬ బి-బాలయ్య నాయుండవారు-హయికోటు-  
 ౬౭ వంకాయలకుప్పయ్య సెట్టివారు.  
 ౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు-ధనకోటిముదల్యూరివారు-మేల్కాకం-జమీందారు  
 ౬౯ బండ్రరామస్వామి నాయుండవారు-వేలూరు డిస్ట్రిక్టు సెషన్స్.  
 ౭౦ ఆల్ల తూరు-నారాయణ సెట్టివారు.  
 ౭౧ పుదుచ్చేరికిరువేంగడస్వామిశిల్ల వారు-అటార్నీ-  
 ౭౨ మణ్మూరుపేట-రామస్వామి నాయుండవారు-తంజావూరు రామానాయుడి ధర్మం  
 ౭౩ యస్-రామస్వామి మొదలారిగారు-హయికోటు క్లెర్క్- (మానేజర్-  
 ౭౪ యస్-గోపాలస్వామి మొదలారివారు-మిరాదార్-సేలం-  
 ౭౫ ది.హానరేబిల్ క్రీరాజుగొడెనారాయణగడపతిరాయనింగారు-విశాఖపట్నం.  
 ౭౬ గ్రంథి-రామయ్య సెట్టివారు.  
 ౭౭ దొడ్డి-యోగప్పగారు-పింధకముకొనపు-  
 ౭౮ పి,వి; కృష్ణస్వామి శెట్టివారు బి.ఎ ఆకాం పెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

౭౯ మధుర-రంగరావువారు-

౮౦ ధనుపురి-వెంకోబరావువారు వకే ౫-

౮౧ మండి-శ్రీనారావువరదప్ప శెట్టిగారు-

౮౨ నంబూరు-సుబ్బారావుగారు-

౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-

౮౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుముసనపు

—(\*) చందాదారులు- (\*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

మహారాజరాజశ్రీ

సీ-వి-సుందరంశాస్త్రులుగారు-

కోపల్లె-కృష్ణరావుగారు-

ముట్లూరుఆదినారాయణయ్యగారు-

ఆమంచెల-సూరయ్యగారు-

నెమలి-మాడభూషి సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు

కొప్పరపు-రంగరావుగారు-

పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు-

పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-

పడకల్-కిషన్-రావుగారు

మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-

వనంగురుస్వామయ్యగారు-

దేవల్ల-రామస్వామయ్యగారు-

వి-లక్ష్మణరావుగారు-

ఆ-పరశురామయ్యగారు-

ఘాళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-

క-సీతాపతయ్యగారు-

టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-

పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-

ఘాళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-

పేరత్తూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-

దిగవిల్లి-తిమ్మరాజుగారు-

జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-

పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-

ఎన్-రాఘవయ్యగారు-

కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-

అద్దంకిరఘునాథరావుగారు-

ములుకుట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-

మైసూరువెంకట్రావువారు-

పరహాభట్ల-అణ్ణాజిరావుగారు-

పి-అనంతాచార్యులగారు-

మాంబట్ల-లక్ష్మీనరసయ్యగారు-

చివుకులజానకీరామయ్యగారు-

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-

వీరకుతి-సుబ్బరావు-

ముంగమూర్-నరసంహపంతులు-

వెంపటి వెంకటాచలంపంతులు-

వెన్నలగంటి హనుమంతరావు-

బ్రహ్మసముద్రం-శేషగిరిరావు-

నెమలి-పట్టాభిరామరావు-

ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-

దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు-

వరికుంట-వెంకటసుబ్బారావు-

భోగరాజు-రామచంద్రరావు-

గుడిపాటి-వెంకట్రావు-

గుండావర్మల-రామకృష్ణయ్యగారు-

కోంకి-రామలింగయ్యగారు-

బైడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-

మహంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు-

య-అప్పయ్యపంతులు-

నరసరాజువారు-

వడిగెవల్లి-శేషగారూ

హుల్లూరువాసుదేవప్పగారు-

మలిరెడ్డికొండల్రాయుడుగారు-

బుర్రాశంకరశాస్త్రులుగారు-

గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-

గురుజాడశ్రీరామమూర్తివారు-

పీరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు-

నెడూడూరువీరాఘవాచార్యులు-

కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-

రోజుకుతి-తిరుమలరావుగారు-

రేపూరులక్ష్మీనరసుపంతులవారు-

కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు-

శంకవరంవరదాచార్యులవారు-

నాటేరిరామానుజాచార్యులవారు-

## మహారాజరాజశ్రీ

బొటపల్లి - వెంకటాచార్యులవారు -  
 అక్కిరాజు - చెంగల్రావువారు -  
 శివరాజు - రంగయ్యవారు -  
 కానుగోలు - నాగేశ్వరరావువారు -  
 వానమామల - నరసింహాచార్యులవారు -  
 కరణం - మెంకట్రావువారు -  
 క్రీపూసపాటి - వెంకటపతిరాజువారు -  
 అద్దంకి - కేశవాచార్యులవారు -  
 వల్లంకుప్పం - కృష్ణమాచార్యులవారు -  
 రావుసామేబు - పోరూరుకోటయ్యవారు -  
 అరింపాకం - సామయ్యవారు -  
 యక్ - సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు -  
 పి - గోపాలాచార్యులవారు -  
 ఉప్పలధడియం - వెంకయ్యవారు -  
 వేలూమూరు - శింగరాచార్యులవారు -  
 గొడవతిక్ - కృష్ణయ్యవారు -  
 యమ్ - పాథక్ - సారధిఅయ్యంగారు -  
 కరణం - వెంకోటరావు -  
 లక్ష్మణశర్మ - గారు -  
 శే - రామానుజాచార్యులువారు -  
 ము - విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు -  
 తిరుమలనల్లక్ - వక్రవతిక్ - క్షీనివాసవెంకట్రావువచక్రవతిక్ - గారు -  
 పంగులూరు - మునుస్వామిసెట్టివారు -  
 కరాలపాటి - రామానుజయ్యవారు -  
 చిలమత్తూరు - సంబెరుమాళ్ల సెట్టిగారు -  
 వంకాయల - కృష్ణస్వామిసెట్టివారు -  
 మున్నలూరు - నరసింహుల సెట్టివారు -  
 భువనగిరి - చెన్నకేశవుల సెట్టివారు -  
 సత్రసాల - వెంకటకృష్ణమ సెట్టిగారు -  
 నాగులకొండ - శ్రీరాములు -  
 మాఘం - వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు -  
 వేమూరు - వెంకటకృష్ణమశ్రేష్ఠిగారు -  
 ఉంమడి సెట్టిగుర - పుశ్రేష్ఠిగారు -  
 యం - వెంకట్రామయ్యగారు -  
 కామి నెట్టి - శేషయ్యగారు -  
 పాలూరు - రాజం సెట్టివారు -  
 మన్నూరు - వెంకట్రామస్వామిశ్రేష్ఠిగారు -  
 చల్లా - గురుస్వామిశ్రేష్ఠివారు -  
 చుండూరు - పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు -

## మహారాజరాజశ్రీ.

పోకూరు - తిరువెంగడత్రాక్ శ్రేష్ఠిగారు -  
 గంధపాడి - చెంగల్రాయశ్రేష్ఠిగారు -  
 కలవల - తిరువెంగడత్రాక్ శ్రేష్ఠిగారు -  
 సి - సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు -  
 ఎన్ - సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు -  
 జి - విజయరాఘవులశ్రేష్ఠిగారు -  
 మద్దిఅప్పయ్యగారు -  
 శింగిరి - భాష్యంశ్రేష్ఠిగారు -  
 కోటానం - మాల్వైరయ్యగారు -  
 టి - రామశింగుగారు -  
 మాధవరాజుగారు -  
 టి - రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు -  
 కాకాణి - కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు -  
 శ్రీరాజా - శ్రీరంగభూపాలబాళేరావుగారు -  
 కంచి - నాయనిజవ్వాజు - రామప్పనాయనింగారు -  
 (కంగొంబిడిమీందార్ -  
 కుప్పాలకృష్ణస్వామినాయుండగారు -  
 చి - వాసుదేవనాయుడుగారు -  
 కొటిబోయిన - భాష్యంపిళ్లగారు -  
 నీలిజగన్నాథకులునాయుడుగారు -  
 కావనూరు - మంత్రాలపెద్దనాథరెడ్డిగారు -  
 రేపాకులవరదరాజులశ్రేష్ఠిగారు -  
 నైచాపేట - అప్పాసామిశ్రేష్ఠిగారు -  
 పంమి - చిన్నస్వామిశ్రేష్ఠిగారు -  
 వ - తిరువెంగడస్వామినాయుడువారు -  
 మైలాపూరు - ధనికావలమొదలారిగారు -  
 అనంతయ్యనాయుడువారు -  
 పి - గోవిందరాజులునాయుడువారు -  
 మెండు - రామస్వామినాయుడువారు -  
 శిట్టయ్యం - కుప్పరావునాయుడువారు -  
 కుప్పసామిసెట్టివారు -  
 కుమారస్వామినాయుడువారు -  
 పి - గోవిందనాయుడువారు -  
 మాంబలం - తిరువేంగడత్రాక్ నాయుడుగారు -  
 బండ - కృష్ణయ్యనాయుడుగారు - (రు  
 గడ్డిపాటి - కోటప్పనాయుడుఅండునగ  
 ఇనకపల్లి - చిన్నయ్యనాయుండవారు -  
 ఆ - రామానుజయ్యవారు -  
 మద్దం - కేశవులునాయుడుగారు -  
 మద్దిరి - వరదరాజులునాయుడుగారు -

## మహారాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడుగారు-  
 నిశ్చింత-ఎంబారయ్యగారు-  
 యమ్-రామాంజలనాయుడుగారు-  
 టి-గోవిందరాజులనాయుడుగారు-  
 టి-ఎ-రంగయ్యనాయుడుగారు-  
 జమ్మి కుప్పుసామినాయుడుగారు-  
 మద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-  
 చిన్నికృష్ణమనాయుడుగారు-  
 కరణం-హరివెంకటామయ్యగారు-  
 కర్వదిరాఘవయ్యగారు-  
 శిన్నంగ-నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-  
 1-వెంకటాపుగారు-ప్రభునర్ ఆఫ్ మోరల్స్  
 మహారాజాఫ్ కాలేజీ విజయనగరం-  
 నారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-  
 రాత్తుసూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రిలు-  
 ఎరివెళ్ల - గుర్వరాజుగారు - బోరేవాళ్ల పల్లె  
 గామకరణం-  
 విలివతి-భాస్కరప్పగారు- బొమ్మయ్యగారు  
 రిపల్లెకరణం-  
 రామచంద్రరావుగారుఅసిస్టెంటుకమిషనర్  
 సదాశివశాస్త్రిలగారు- తిరుపది-  
 శ్రీకృష్ణస్వామినాయుడువారు - కుంభకోణం-  
 పోలీసుయినసైక్లరు-  
 శ్రీధృకృష్ణస్వామయ్యగారు  
 అయ్యగారితియంబకంగారు - నర్సాపురం-  
 టి-చిదంబరరావుగారు- కనూకాళు-  
 టి-నాగేశ్వరయ్యర్ - కోట  
 జి-కృష్ణయ్యర్ - సేందమంగళం-  
 మేకలపాథకసారధినాయుడువారుకావలి-  
 కే-వెంకటరావుగారు-  
 యం-సి-కాశిరామయ్యగారు-పండ్లట్టి  
 ముంగమూరునరహరిరావుపంతులగారు-డిప్టీ  
 తాశీల్ దార్ ఆల్లూరు.  
 1-సుబ్బరామయ్యగారుకావలి  
 వావ్వేటివెంకట్రాజుగారు-పిరాపురం-  
 సి-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి  
 కోవూరుకృష్ణరావుపంతులగారు-తహశీల్దారు  
 శ్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు- నె  
 లూరు-

## మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుడుగారు- (శ్రీ  
 మేకలచాలకృష్ణమనాయుడుగారు-మదనప  
 గడ్డంనారప్పగారు-మదనపల్లె  
 దొ-నారాయణరెడ్డివారు-కడిరి-  
 యం-రామచంద్రరావుగారు-పలవనేరి-  
 యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్త  
 పేటగుంటూరు-  
 బె-యల్లప్పగారుగుత్తి  
 ఎన్-అంబాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-  
 వల్లూరుజగన్నాథరావుగారు-బొచ్చిలి-  
 చెన్నారెడ్డిగారు-కుమైత్తపాటల్  
 కోనా-వరదయ్యరెడ్డిగారు  
 ఏ-రామానుజాచార్యులుగారు సిద్ధవటం,  
 శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారుఅనంతపురం  
 గోపాలకృష్ణయ్యగారు- రే-శ్రీ  
 పాపాశాస్త్రిగారు- గుత్తి  
 తోటచెల-వీరేశలింగంశాస్త్రిగారు-  
 కనకరాయమొదలారిగారు-పొన్నేరి  
 కృష్ణరాజుగారు-కోడూరుగ్రామం శ్రోత్రియ  
 దారుపొన్నేరి  
 యేకామ్రయ్యగారు- శిరసెదార్ పొన్నేరి-  
 దీనదయాళునాయుడుగారు-  
 మోటపల్లి వాసుదేవనాయుడుగారు - కడ  
 లూరు  
 బాలకృష్ణదాసుగారు-  
 ధమకపురిసర్వోత్తమరావుగారు-వకీలు-చి  
 త్తూరు-  
 టి-దేశికాచార్యులుగారు- సచేరిజిస్ట్రార్ కే  
 లూరు-  
 చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులురాజమండ్రి-  
 మంగేపూడిరామశాస్త్రిలువారు  
 శ్రీనివాసులమొదలియూరుగారు తహశీలుదా  
 రువేలూరు-  
 రాళ్ళపల్లి ఆదిశేషయ్యగారు-  
 కృష్ణంవెంకటసుబ్బయ్యశెట్టివారు-  
 ఆదుతి-విశ్వంరాజుగారు-వకీల్ కడప-  
 కరణంశింగరాజుపాపరాజుగారు-  
 తుంమలపల్లి వరదరావుగారు హైడ్ ఆఫీ  
 స్టాండుకలక్టరు-



## మహారాజరాజశ్రీ.

సరికెల్లగొపాలకృష్ణమగారు-  
 పాదంగాయగారు-  
 వెంకటేశ్వరరావుగారు-  
 గొల్కొప్పినిరసింహయ్యగారు-  
 పాలవూడిశివరామయ్యవారు-  
 ఆరుణాచలయ్యగారిసబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలువా-  
 రు-  
 కృష్ణగంతులసావిత్రిపంతులువారు-  
 వాసుమంతుఆప్పశనాయుడుగారు-  
 సుబ్బారెడ్డివారు-జూటూరుతాటి పత్రి  
 వేలూరునరసింహంగారు-భీమవరం-  
 వల్లభశేషయ్యవారు-తహశీల్దారు  
 శిష్టాసూర్యనారాయణశాస్త్రిలువారు  
 యస్-రాఘవేంద్రరావుపంతులుగారు- పెన్  
 పత్తహశీల్దార్ గుత్తి

## మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారుడిస్త్రిప్తు మునసఫ్  
 నెలూరు  
 పి-భీమరావుగారు-ఆత్మకూరుకర్నూలు  
 కొంమిలత్తీనరసనాయుడుగారు-  
 శంకరప్పగారుకరణం- గుంతకల్లు  
 డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు  
 కొప్పలకొండనరసప్పరెడ్డిగారు-  
 ఉదరపికొండపొడ్డననాయుడుగారు  
 రాకరాజసుబ్బన్నగారు-  
 కరణంలింపప్పగారు-  
 కరణంకేశవరాజువారు-  
 కరణంరంగప్పవారు-  
 పరిగెహనుమంతరావువారు  
 పెంగుళ్లూరుపుట్టాసాని-  
 బల్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్రీతపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః  
 సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరం మంగళమాతనోతు.



౨

## సుందర కాండవిషయాను క్రమణిక.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ హనుమంతుండు, సముద్రంబుదాటుటకై, మహేంద్ర పర్వతశిఖరంబుననుండి, యాకాశంబున కుద్గమించుట  
మహేంద్ర పర్వతంబున నున్న విద్యాధరాదులు, హనుమంతుంబ్రస్తుతించుట  
సముద్రమధ్యంబున, హనుమంతునకు, మైనాకుండుపొడనూపుట  
హనుమంతుండు, తనపరాక్రమంబుఁబరీక్షించుటకై, దేవతలచేఁబంపఁబడిన సురసనుజయించుట  
హనుమంతుండు, ఛాయాగ్రాహిణియగు సింహీకంజంపుట  
హనుమంతుండు, లంకాద్వీపంబుఁ జేరుట
- ౨ హనుమంతుండు, లంకాద్వీపమునందలి గిరినదీప్రసృతాదులం జూచుట
- ,, హనుమంతుండు, సముద్రముదాఁటినను, గొంచెమయిన నాయాసంబు లేకుండుటను వజ్ఞించుట
- ,, హనుమంతుండు, లంకానగరింజూచుట
- ,, హనుమంతుండు, లంకాపురింబ్రవేశింపఁదగినస్వల్పదేహంబుఁదాల్చుట
- ,, చంద్రోదయాభివర్ణానము.
- ౩ లంకానగరి, రాక్షసీరూపంబునవచ్చి, హనుమంతునడ్డగించుట
- ,, లంకానగరి, హనుమంతునిచే జయింపఁబడినదై, హనుమంతుంబ్రస్తుతించి, లంకంబ్రవేశింప ననుజ్ఞ నొసంగుట
- ౪ హనుమంతుండు, ప్రాకారంబులంఘించి, లంకానగరింబ్రవేశించుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧, హనుమంతుండు, రాక్షసహమ్యకంబులంజూచుచు, నగరమధ్యంబున రావణునిమూలబలముంగనుట
- ౨, హనుమంతుండు, వెన్నెల వచ్చుటకు, సంతోషించుట
- ౩, హనుమంతుండు, నానావిధ రాక్షసస్త్రీలంజూచి, సీతాదేవిం గానక దుఃఖించుట
- ౪, హనుమంతుండు, రావణునిగృహంబుండుచూటికింబోవుట
- ౫, హనుమంతుండు, రావణగృహసమీపంబుననుండు, నయ్యైగృహంబు లంగని, పుష్పకవిమానంబుం జూచుట
- ౬, పుష్పకవిమానాభివరణకానము
- ౭, హనుమంతుండు, రావణునియొత్తపురంబుంజూచుట
- ౮, హనుమంతుండు, రావణాంతరిపురస్థగృహంబులసౌందర్యంబున కచ్చెరువొందుచు, బుష్పకవిమానంబునారోహించుట
- ౯, హనుమంతుండు, డంతరిపురంబున, అనేక దేవదానవాదిపరనానీ పరివృతుండై శయనించియున్న, రావణునింగనుట
- ౧౦, హనుమంతుండు, రావణునియైశ్వర్యంబుంజూచి, యచ్చెరువొందుట
- ౧౧, హనుమంతుండు, రావణుండుసీతావిషయమయిచేసినయవసాధంబు తని సమూలంబుగా నశింపజేయునని చింతించుట
- ౧౨, హనుమంతుండు, రావణసమీపంబున, మధ్యపానమత్తలయి, మరజ పణవాదివాద్యంబులం గవుంగిలించికొని, నిద్రించుచున్నస్త్రీలం, జక్కగానందర్శించుట
- ౧౩, హనుమంతుండు, దివ్యసౌందర్యసమేతయగు మండోదరింజూచి, సీతయనిభ్రమించుట
- ౧౪, హనుమంతుండు, “సీతాదేవి, రామవిరహంబునొదియుండు నప్పుడు, ఇట్లు పానమత్తయి, యెంతమాత్రము సుఖంబున రావణుని సమీపంబున నిద్రింపదు కావున, మండోదరి, సీతకాదని, నిశ్చయించుట

సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, హనుమంతుండు, పానభూమింబ్రవేశించి, యచ్చటి(స్త్రీ)లంబూచుట
- ,, హనుమంతుండు, (స్త్రీ)లమధ్యంబుననే(స్త్రీ)నివెదకి వలెనయ్యుం, దాను నిర్వికారుండగటవలెనను, దనికుం బరిదారిదశకానంబున ధర్మలోపంబుగలుగదని, నిశ్చయించుకొనట.
- ,, హనుమంతుండు, మిఱలనంతఃపురంబున, వెదకంగోరుట
- ౧౨ హనుమంతుండు, తాను సీతంబూడకుండుటవలన, దశసముద్రలంఘనమువ్యధకమనియు, మిఱలనముద్రంబుదాటిపోయినపప్పుట, జాంబవంతుండుమున్నగు వానరులందఱు మరణంబునొందుదురనియు, జింతించుట
- ,, హనుమంతుండుమిఱల, ధైర్యంబునవలంబించిలంకయంతయువెదకట
- ,, హనుమంతుండు, సీతంగానక, మిఱల, దుఃఖించుట
- ౧౩ హనుమంతుండు శోకవనకా ప్రాకారంబు నాగోహించుట
- ,, హనుమంతుండు, సీతయగపడకుండుటచే, “సీతమరణంబునొందినదో, లేకమఱియేమయినదోయని, చింతించుట
- ,, హనుమంతుండు, తాను, సీతంబూడకయేపోయినదో, రామాదులందఱు మరణంబునొందుదురని, చింతించుట
- ,, హనుమంతుండు, తానులంకయందే, విషాదులచే, బ్రాణంబులవిడిచెదనని, చింతించుట.
- ,, హనుమంతుండు, అశోకవనికయొకటిమాత్రమింక వెదకవలసియున్నదని, నిశ్చయించుట
- ,, హనుమంతుండు, తననుసీతాదేవింజూచుట సిద్ధించుటకై సమస్తదేవతలంద్రాధింశుట
- ౧౪ హనుమంతుండు శోకవనికం బ్రవేశించుట
- ,, హనుమంతుండు శోకవనికయందలినానావిధవృత్తనదీ వాపీక్రీడా పర్వతాదులంబూచుచు, నద్భుతంబగు శింశుపావృత్తంబునొకటింజూచుట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, హనుమంతుండు, శింశుపావృక్షంబు నారోహించి, సీతయుచ్చటనుండు సేనియవశ్యమిచ్చటికివచ్చునని, నిశ్చయించుకొనుట
- ౧౫ హనుమంతుండు, అశోకవనికామధ్యంబున, నొకసువణకప్రాసాదంబుఁజూచుట
- ,, హనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీ పరివృతయయియున్న సీతాదేవింజూచుట
- ,, హనుమంతుండు, మలినవస్త్రంబుఁగట్టుకొనియుండుట మొదలగుకారణంబులచే, నీబిడసీతయేయని నిశ్చయించుట
- ౧౬ హనుమంతుండు సీతాదుఃఖిస్థితింజూచి విలపించుట
- ౧౭ హనుమంతుండు ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలనువారలచేబలివోష్పితయైయున్న సీతాదేవిని జక్కగాఁజూచి సంతోషంబునొంది రాక్షసస్త్రీలుతన్నుం జూడకుండుటకై శింశుపావృక్షంబున దాఁగియుండుట
- ౧౮ హనుమంతుండు, రావణుండపరరాత్రంబునఘేలొగ్గని, సీతంజూడవచ్చుటంజూచి, శింశుపావృక్షమునందలి, క్రిందికొమ్మకుడిగ్గి, పత్రపుష్పంబులదాఁగియుండుట
- ౧౯ రావణుండుఉపవాసములంగృశించి దీనయయియున్న సీతంజూచి, తనయభిప్రాయంబుఁజెప్పట.
- ౨౦ రావణుండు, సీతతన్నువలచుటకై, నానావిధంబులఁబ్రాధింఁచుట
- ౨౧ సీతాదేవి, రావణునిమాటలనునిరసించి, తన్నురామునకు సమర్పింపుమని రావణుంఁబ్రాధింఁచి, యట్లు సేయకయెందుఁబోయినను రాముండువధించుననిచెప్పట
- ౨౨ రావణుండు ఇంక రెండుమాసంబులకైనను నన్నంగీకరింపవేని, నిన్ను భక్షించెదనని సీతతోఁ జెప్పట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, సీతాదేవి, రామునియనుజ్ఞ లేకుండుటవలన, నిన్నుభస్మంబు సేయకు  
న్నానని రావణునితోఁజెప్పట
- ,, రావణుండు, సీతాదేవిని వశీకరింపుఁడని యేకాత్యైది రాక్షసస్త్రీ  
లనియోగించి, యంతఃపురంబుఁజేరుట
- ౨౩ ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలు, రావణునకు భార్యవగుమని, మంచి  
మాటలచేసీతకుబోధించుట
- ౨౪ ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలు, రావణునకు భార్యవగుమని, సీతా  
దేవిని నియోగించుట
- ,, శింశు పావృక్షసమీపంబునకుఁబోయినసీతంజూచి, రాక్షసస్త్రీలు, రా  
వణునకు భార్యవగుమని, నానావిధంబుల బెడరించుట
- ,, సీతాదేవిదైన్యంబున, రోదనంబుగావించుట
- ౨౫ సీతాదేవి, మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు భార్యకాఁజాలదనిచెప్పి, దుఃఖం  
బున, నశోకశాఖుబట్టుకొని, విలపించుట
- ౨౬ సీతాదేవి, తన్నురాముండేల యుపేక్షించెనని యాలోచించి, తన  
యందతనికిఁ బ్రేషనశించుటకు తనదౌర్భాగ్యం బేకారణంబని నిశ్చ  
యించియింకమరణంబునొందుట యెతనకుమంచిదనినిశ్చయించుట
- ౨౭ విభీషణపుత్రియుగు, త్రిజట తనకుంగలిగిన, శ్రీరామవిజయ రావణ  
నాశసూచకంబగు స్వప్నంబును, రాక్షసస్త్రీలకుంజెప్పుట
- ,, సీతాదేవికి, వామబాహుస్ఫురణాది శారీర శుభనిమిత్తంబులుతోఁ  
చుట
- ౨౮ సీతాదేవి, రాక్షసస్త్రీల కతినవచనంబులకుఁ బరమదుఃఖంబునొంది,  
శింశుపావృక్షంబు నొద్దకుఁబోవుట
- ,, సీతాదేవి, శింశుపాశాఖుబట్టుకొని, తలవెండ్రుకలచే నురివోసికొ  
ని, ప్రాణంబులువిడువందలంచుట.
- ,, సీతాదేవి, శుభనిమిత్తంబులంగాంచుట

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౨౯ సీతాదేవి, శుభనిమిత్తంబులుదోచుటచే, నింక , శీఘ్రంబుననెరామ  
వృత్తాంతశ్రవణంబు మటిల్లునని సంతోషంబునొందుట
- ౩౦ హనుమంతుండు, సీతాదేవి , నాశ్వాసిండుటకై, మొదట, రామగు  
ణసంకీర్తనంబు సేయవలయునని నిశ్చయించుట
- ౩౧ హనుమంతుండు, మొదలదశరథునిం బ్రస్తుతించి, శ్రీరామగుణంబులం  
బ్రశసించి, శ్రీరామునివనవాసం బాదిగాఁదాను సమద్రంబుదాటి  
లంకయంతయు వెదకి, దుదకు , శింశుపావృక్షమూలంబున, సీతాదే  
వింజూచుటవఱకు, వృత్తాంతమంతయుం జెప్పట.
- ,, సీతాదేవి, హనుమంతుండు చెప్పినదివిని, శింశుపావృక్షంబుననున్న  
హనుమంతుంఁగాంచుట
- ౩౨ సీతాదేవి, హనుమంతుండు రామ వృత్తాంతంబుంజెప్పవిషయమయి ,  
“ఇదిస్వప్నమోయేమో” యని మొదలుగా నాలోచించి , యంత  
నీవానరుండు చెప్పినది సత్యమగుఁగాకయని , సమస్తదేవతలఁ బ్రా  
థింఁచుట
- ౩౩ హనుమంతుండు, శింశుపావృక్షంబుడిగ్గి, సీతంజూచి, నీవెవ్వతెవు?  
నీవృత్తాంతంబుం జెప్పుమని యడుగుట
- ,, సీతాదేవి, వనవాసంబాదిగా నదివఱకుజరగిన వృత్తాంతము నంత  
యు, హనుమంతునకుంజెప్పట
- ౩౪ హనుమంతుండు, రామలక్ష్మణులు త్రేమంబుగ నున్నారని, సీతాదేవి  
కింజెప్పట
- ,, సీతాదేవి రామలక్ష్మణుల త్రేమంబువిని, సంతోషంబునొందుట
- ,, సీతాదేవి, నమస్కరించుటకై తనసమీపంబునకువచ్చిన హనుమంతు  
నిరావణుండనిభ్రమించి, యవ్వలికేఁ బొమ్మని తిరస్కరించి, “సివురా  
మదూతవగుదువేని, రామునిగుణంబులం జెప్పుమని ” హనుమంతున  
డుగుట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- „ హనుమంతుండు, సీతాదేవికి, రామగుణంబులంజెప్పి, సీతకుసంతోషంబుగలిగించి, తనయందుసందేహంబుంచవలదని, ప్రాధికంచుట.
- ౩౫ హనుమంతుండు, రామునిదివ్యవిగ్రహచిహ్నంబు లన్నియు, సీతాదేవికింజెప్పట
- „ హనుమంతుండు, సుగ్రీవుండు సీతను వెదకుటకు వానరులంబంపుటయు, దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపఁబడినతమ వృత్తాంతంబునంతయు, సీతకుఁ జెప్పుట
- „ హనుమంతుండు, నానావిధంబులగు మాటలచే సీతకుఁదనయందు నమ్మకంబు గలిగించుట
- ౩౬ హనుమంతుండు, రాముండిచ్చిపంపిన యంగుళి యకమును సీతాదేవికొనంగుట
- „ సీతాదేవి, హనుమంతుండు, తన్ను రాముండు గొనిపోవకుండుటకుఁ, గారణంబడుగుట
- „ హనుమంతుండు, రాముండెల్లప్పుడును సీతాదుఃఖ పరవశుండైయున్నాఁడనియు, రామునకు సీతాదేవి యెచ్చటనున్నదో తెలియదనియు సీతాదేవికింజెప్పట.
- ౩౭ సీతాదేవి; రావణుండుతనకు రెండుమాసంబులు మాత్రమే గడువిచ్చియున్నాఁడనియు, సంతకుఁ బైని దాను జీవింపననియు, హనుమంతునితోఁ జెప్పట
- „ హనుమంతుండు, సీతాదేవిని దనవీపుననుంచుకొని రాముని యొద్దకుఁ గొనిపోయెదనని ; సీతాదేవితోఁజెప్పట
- „ సీతాదేవి, రాముండేరావణుంజంఘి తన్నుఁగొనిపోవలయునని, హనుమంతునితోఁజెప్పట
- ౩౮ హనుమంతుండు, రామునకు నమ్మకంబుగలిగించునట్టి గుఱుతోసంగుమని, సీతాదేవింబ్రాధికంచుట



సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, సీతాదేవి, హనుమంతునకు, గాకాసురవృత్తాంతంబు జెప్పి, చూడమణి నొసంగుట
- ౩౯ సీతాదేవి, రామలక్ష్మణులును వానరులును ఎట్లు సముద్రంబు దాటుదురని, హనుమంతునడుగుట
- ,, హనుమంతుండు, వానరులు, ఎచ్చటికైనను అడ్డలేక సంచరింపఁగలరనియు, రామలక్ష్మణులు, తనవీపుపై నెక్కి-వచ్చి, రావణుంజంపి, సీతాదేవినిగొనిపోఁగలరనియు, సీతాదేవికి జెప్పుట
- ౪౦ సీతాదేవి, హనుమంతునిమాటనువిని, సంతోషించుట.
- ,, సీతాదేవి, ఒకప్పుడు తననుదుటిబొట్టుకలఁగిపోఁగా, రాముండు, మనశ్శిలచేదననుదుటబొట్టుఁజెట్టినసంగతిని, హనుమంతునకుం జెప్పుట
- ,, సీతాదేవి, రాముండు, శీఘ్రముగా లంకకువచ్చి తన్నుఁగొనిపోవునట్లు, నేయుమని, హనుమంతుఁబ్రార్థించుట
- ,, సీతాదేవి, హనుమంతునకుఁబోననుజ్ఞయొసంగుట
- హనుమంతుండు, డింకంజేయవలసినకార్యంబును గుఱించి, చింతించుట
- ౪౧ హనుమంతుండు, రావణహృదయంబు దెలియుటకై, రావణునితో సంభాషించుట యావశ్యకంబని నిశ్చయించుట
- ,, హనుమంతుండు, రావణసంభాషణంబు సిద్ధించుటకై, యశోకవనికనుభంజించుట
- ౪౨ రాక్షసస్త్రీలు, హనుమంతుండ శోకవనికను విజిలినాఁడని, రావణునకుం జెప్పుట-
- ,, రావణుండు పంపిన, యెనుబది రాక్షసులఁ గింకరు లనంబడువారల, హనుమంతుండు వధించుట
- ౪౩ హనుమంతుండు, చైత్రప్రాసాదంబునందున్న రాక్షసులంజంపి, చైత్రప్రాసాదంబును, నశింపఁజేయుట (జంపుట)
- ౪౪ హనుమంతుండు, ప్రహస్తపుత్రుండగు జంబుమాలియును రాక్షసుం

సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ౪౫ హనుమంతుండు, రావణ ప్రేషితులగు మంత్రికుమారుల నేడ్వరం  
జంపుట
- ౪౬ హనుమంతుండు, రావణుండుపంపిన, విరూపాక్షయూపాక్షదుర్ధర  
ప్రఘసభాసకణులను సేనానాయకులనైదుగురం జంపుట
- ౪౭ హనుమంతుండు, రావణపుత్రుండగు నత్తుకుమారునిజంపుట
- ౪౮ హనుమదింద్రజేత్తులయద్ధము  
,, ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని బ్రహ్మస్త్రంబునబంధించి, రావణునియెద్ద  
కుం గొనిపోవుట
- ౪౯ హనుమంతుండు రావణుంజూచి, యతని తేజో విశేషంబున కచ్చెరు  
వొందుట
- ౫౦ ప్రహస్తుండు, రావణునియోగంబున, “నీవెవ్వండ” వని హనుమంతునడు  
గట  
,, హనుమంతుండు రావణుం జూచి “నేను రావదూత” నని చెప్పుట
- ౫౧ హనుమంతుండు, రావణునకు, రామునివనవాసంబాదిగాఁదానురా  
వణుంజూచువఱకు, జరగినవృత్తాంతంబంతయుఁజెప్పి, రామునకుసీ  
తాదేవినిసమర్పించుమనిహితంబుబోధించుట  
,, హనుమంతుండు “సీతనొసంగ వేనిప్రాణంబులుకాపాడుకొనంజాల  
వు” అని, రావణునతోఁజెప్పుట
- ౫౨ రావణుండు, హనుమంతునివధింప నాజ్ఞాపించుట  
,, విభీషణుండు దూతలజంపుట, శాస్త్రసిందితమని, రావణునతోఁజె  
ప్పుట  
,, రావణుండు; విభీషణునిమాట నంగీకరించుట
- ౫౩ రాక్షసులు, రావణునియోగంబున, హనుమంతుని తోఁకకుం గుడ్డ  
పేలికలంజుట్టి, నూనెలోఁదడిపి, నిప్పుముట్టించి, లంకయంతయుఁ  
ద్రెప్పుట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, రాక్షసశ్రీలు, రాక్షసులు హనుమంతునితోఁకకు నిష్పముట్టించి ,  
లంక యంతయుఁ ద్రిప్పుచున్నారని, సీతాదేవికిం జెప్పట
- ,, సీతాదేవి, హనుమంతుని దహింపకుండుటకై, యగ్నిఁ బ్రాధికంచుట
- ,, హనుమంతుండు తనతోఁకకు నిష్పముట్టించినను, దనకే బాధయులేక  
చల్లగా నేయుండుటంజూచి, యిది, సీతారాముల ప్రభావమువలననే  
యని, నిశ్చయించుట
- ,, హనుమంతుండు, హ్రస్వాకారంబు వహించి, బంధంబులు విడిపించు  
కొని, నగరద్వార పరిఘంబుఁగొని, రాక్షసులంజంపుట
- ౫౪ హనుమంతుండు వాలాగ్నిచే, విభీషణునిగృహంబు దక్కఁదక్కినరా  
క్షసులగృహంబులు నన్నింటిని, భస్మంబు నేయుట
- ౫౫ హనుమంతుండు, లంకాపట్టణంబంతయు దహింపఁబడి యుండుటం  
జూచి, సీతయుఁగూడ దహింపఁబడినదో యేమో, యనిదుఃఖంబు  
నొందుట
- ,, చారణులు, “సీతాదేవికే బాధయుఁగలుగలే” దని హనుమంతునకుం  
జెప్పట
- ,, హనుమంతుండు, ప్రత్యక్షంబుగా సీతాదేవింజూచి, యాచిడ బాధ  
లేకుండుటకు సంతోషంబునొందుట
- ,, హనుమంతుండు, మఱల, వానరులయొద్దకుఁ బోఁగోరుట
- ౫౬ హనుమంతుండు, అరిష్టంబును పర్వతంబు నాశింపించి, యచ్చట ను  
ద్గమించుపాదాఘ్రాతంబున, నప్పర్వతంబును నేలకు సరిగాఁజేసి ,  
యాకాశంబున కుద్గమించుట
- ౫౭ హనుమంతుండు సముద్రంబు దాటుట
- ,, వానరులు, హనుమంతుని సింహనాదంబువిని, సంతోషించుట
- ,, హనుమంతుండు, జాంబవదాది వానరులయొద్దకుఁబోయి, “సీతం  
జూచివచ్చితి” నని, చెప్పట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ౩౩ జాంబవదాది వానరులు, “సీతాదేవింజూచిన విధంబునంతయొకజెప్ప”మని, హనుమంతుంబ్రాధికంచుట
- ౫౮ హనుమంతుండు, తానుసముద్రంబుదాటిపోయినదిమొదలు మఱలవచ్చువఱకు, జరగినవృత్తాంతంబును, సవిస్తరముగా, జాంబవదాదివానరులకుంజెప్పుట
- ౫౯ హనుమంతుండు, సీతాదేవిదుఃఖంబునుదలంచిమనమిప్పుడేమఱలలంకకుంబోయి, సీతంజేవలయునని జాంబవదాదివానరులకుబోధించుట
- ౬౦ అంగదుండు, హనుమంతుండు చెప్పినదేసరి గానున్నదనితనయభిప్రాయంబునుజెప్పుట
- ,, జాంబవంతుండు, మనము, రామునియజ్ఞననుసరించియే, చేయవలయునని, హనుమదంగదుల యాలోచనను నిరాకరించుట
- ౬౧ హనుమదంగదాదులు, శ్రీరాముని యొద్దకుఁ బోవుటకై, పయనంబగుట
- ,, వానరులుమధువనమునొద్దకుఁబోగానే, అంగదునిమధువు నిప్పించుమనిప్రాధికంచుట
- అంగదుండు వానరులకు “యధేష్టముగామధువుఁద్రావుడని, యనుజ్ఞ యొసంగుట
- ,, వానరులు మధువనపాలకుండగుదధిముఖునిందీరస్కరించుట
- ౬౨ హనుమదంగదుల సాహాయ్యంబున వానరులు మధువనంబంతయునాశమునొందింపనారంభించుట
- ,, దధిముఖుండు కోపంబునవానరులనివారింపంబ్రయత్నింప, నంగదుండువానింబ్రహరించుట
- దధిముఖుండు మొదలగువనపాలురందఱును, సుగ్రీవునియొద్దకుఁ బోయి, దధిముఖుండుసుగ్రీవునిచరణంబులంబడుట

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౬౩ దధిముఖుండు, సుగ్రీవునకు, అంగదాదివానరులు మధువనంబునశింపంజేసినదంతయుఁ జెప్పట
- ,, సుగ్రీవుండు, అంగదాదివానరులు మధువనమును భంజించుటచే, సీతంజూచియే వచ్చియుందురని, లక్ష్మణునకుంజెప్పట
- ,, సుగ్రీవుండు, నీవుమధువనంబునకుఁ బోయి, యంగదాదివానరుల శీఘ్రంబుగానిచ్చటికిఁ బంపుమనిదధిముఖునకాజ్ఞాపించుట
- ౬౪ దధిముఖుండు, సుగ్రీవునియాజ్ఞను, అంగదాదులకుంజెప్పట
- ,, అంగదాదివానరులు, సుగ్రీవునియొద్దకుఁబోవుట
- ,, హనుమంతుండు, శ్రీరామాదులకు వందనంబొనరించి, సీతంజూచి వచ్చితినిని, చెప్పట
- ,, శ్రీరాముండు, హనుమంతుని, సబహుమానంబుగా, నవలోకించుట
- ౬౫ హనుమంతుండు, శ్రీరామునకుసీతావృత్తాంతంబుఁజెప్పి, చూడమనినిమర్చించుట
- ౬౬ శ్రీరాముండు, సీతాదేవిపంపిన చూడమనినిజూచి, విలపించుట
- ౬౭ హనుమంతుండు, సీతచెప్పిపంపిన మాటలనన్నిఁటిని, సవిస్తరంబుగా, రామునకుఁజెప్పట
- ౬౮ హనుమంతుండు, సీతాదేవి, వానరులును రామలక్ష్మణులును, ఎట్లు సముద్రంబు దాటివత్తురని, తన్నడుగుటయు, తాను, ఆబిడకువానరుల సామర్థ్యంబుఁజెప్పి, రామలక్ష్మణులు తనవీపుపై నెక్కి, సముద్రంబు దాటి, లంకకువచ్చి, రావణుంజంపి, సీతనయోధ్యకుం గొనిపోఁగలరని, చెప్పటయు, వీనినన్నిటిని, శ్రీరామసన్నిధానంబున, విన్నవించుట.

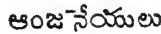
ఇట్లు, సుందరకాండసగఁ విషయానుక్రమణిక,

ముగిసినది.

[illegible]

ಶ್ರೀಸೀತಾ ದೇವಿ.

పేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా దామాయదాత్తనా.



౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్  
సర్వకామ ప్రదం సద్మాణాం హనుమత్ స్తోత్రము త్తమమ్.  
౨ త పకాంచన సజ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్

- ఉద్బద్ధాల్పార్క వదనం త్రిణేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.
- ౩ మాజ్ఞాకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్  
పింగళాక్షం మహాకాయం టంకశైలేంద్ర ధారిణమ్.
- ౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సంస్థితమ్  
మూర్తికాత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్
- ౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్  
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.
- ౬ నానాఘోషణ సంయుక్త మాజ్ఞానేయం నమామ్యహమ్  
షడ్భాక్షర స్థితందేవం సీలనీరద సన్నిభం.
- ౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహం  
అవలద్యుతి సహృదయం సర్వాలంకార భూషితం.
- ౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపనాయకం  
తత్త్వస్వణమయం దేవం హరిద్రాభం సురాచికతం.
- ౯ సుందరం సాబ్జనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహం  
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణ సమజ్జ్వలం
- ౧౦ నమామి జనతా వంద్యం లంకాప్రాసాదభంజనం  
అతసీశుష్ప సహృదయం దశవణాత్మకం విభుం.
- ౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకం  
ద్వాదశాక్షర మస్త్రస్య నాయకం కుంతభారిణం.
- ౧౨ అంకుశాచ్చ దధానాచ్చ కపివీరం నమామ్యహం  
త్రయోదశాక్షరయంతం సీతాదుఃఖ నివారణం.
- ౧౩ పీతవణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవ మస్త్రీణం  
మాలామన్త్రాత్మకందేవం చిత్రవణం చతుర్భుజం.
- ౧౪ పాశాంకుశాభయకరం ధృతటంకం నమామ్యహం  
సురాసుర గణేస్సర్వైస్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.
- ౧౫ ఏవంధ్యాయేన్న రోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే  
ప్రయాతి చింతితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.

- ౧౬ అష్టమ్యాంవా చదుడశ్యా మర్కవా రే విశేషతః  
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.
- ౧౭ అర్క-మూలేన కుర్వీత హనుమత్పత్రిమాం సుధీః  
పూజయేత్తత్ర విద్వాన్యో రక్తవస్త్రిణ వేష్టయేత్.
- ౧౮ బ్రాహ్మణా న్పూజయేత్పశ్చ తత్ప్రీత్యై సర్వకామదాం  
యఃకరోతి సరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
- ౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యస్త రిక్షజం  
అక్షాదిరాక్షస హరం దశకణ్డదర్శ  
నిఘ్నానం రఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తం  
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకం తం  
వాయోస్సతం గలిత భాను మహం నమామి.
- ౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమత్ నిజ దృష్టిపాత్రైః  
మాంరక్షరక్ష పరితో రిభుదుఃఖపుంజాత్  
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానాం  
మేదేహిదేహి మహతీం వసుధాంశ్రియంచ.
- ౨౧ ఆపద్చ్ఛేదరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే  
బంధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
- ౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే  
ఉచ్ఛ్వాటయ రిపూన్సర్వాన్తోహనం కురు భూభుజాం.
- ౨౩ విద్యేషిణో మారయత్సం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా  
సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
- ౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక్  
ఏవం స్తుత్వా హనుమంతం నర శ్రద్ధాసమన్వితః.
- ౨౫ పుత్ర పౌత్రాదిసహితస్సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యమాసంహితాయాం ఆంజనేయ

స్తోత్రం సమ్పూర్ణం.



సీతాదేవ్యై నమః.

అగస్త్యసంహితాయాం

సుందర కాండవైభవప్రారంభః.

ఋషయః॥ — సంకటే విషయే ప్రాప్తే కిముపాయం వదస్వ సః  
 ఇత్యుక్తః కుంభజోహృష్టో ఋషీకప్రోవాచ పూర్ణాధీః. ౧  
 అగస్త్యః॥ — పశుపుత్ర ప్రదం పౌత్ర వృద్ధిదం కల్తపాపహం  
 ధనమాయుష్య మారోగ్య దాయకం పుణ్య వధానం. ౨  
 జ్ఞానభక్తి ప్రదం నృణాం ముక్తివైరాగ్యదాయకం  
 దుర్బిక్ష భేదనం సద్యః స్సుప్తప్రదమవ్యయం. ౩  
 త్షయాపస్తారకుష్మాది సర్వరోగ నివారణం  
 కామధేను సమం భూమౌ కల్పవృక్ష సమం భువి. ౪  
 గృహవృద్ధికరం పుంసాం చింతాధానదాయకం  
 దుర్నిమిత్తహరం శుద్ధం వాక్పటుత్వ ప్రదాయకం. ౫  
 సర్వవశ్యకరం ప్రోక్తం విదేశకనిదర్శనం  
 బ్రహ్మతేజోభి వృద్ధిచ దుఘాతాధానదాయకం. ౬  
 భూతభేతాశ కూక్ష్యాండ భేదకం సర్వ సిద్ధిదం  
 రాజద్వారానుకూలంచ సర్వకష్టవివారణం. ౭  
 వానాధానీద్ధిదం లోకే సర్వవశ్యప్రదాయకం  
 సర్వమంగళదం నృణాం దారిద్ర్యభయనాశనం. ౮  
 సౌందర్య కాండమఖిలం కృత్వా పారాయణం సకృత్  
 కృత్వా న్యాసం విధానేన ధ్యాత్వా వాయుసుతం హృది. ౯  
 పారాయణంచ రేధీమాక్ సౌందర్యం సర్వదాయకం

న్యాసహీనే హరే దాయు ధ్యానహీనేన నిష్ఫలం. ౧౦  
 కీలకేనవినా రోగీ శక్తిహీనే దుద్రతాం  
 కోశపూజనహీనేతు సర్వనాశో భవేద్ధ్రువం. ౧౧  
 బీజహీనే జ్ఞానహీనో భవేన్నాత్రతు సుశయః  
 వడ్వణజహీనేతు మూలమంత్ర విహీనతః. ౧౨  
 నింద్యో భవేత్కళత్రాణాం నాశమేతినసంశయః  
 గురుభక్తి విహీనేతు నిష్ఫలం నాత్రసంశయః. ౧౩  
 హనుమద్విజయం కాండం యఃపారాయణ మాచరేత్  
 విధిగా సర్వసిద్ధిం పాప్రప్నోతిచ నసంశయః. ౧౪  
 ఆంతంపారాయణం నిత్యం ద్విమహాతాదినోదయాత్  
 మండలాంతంచ రేద్యస్తు మండలాధిపతి భవేత్. ౧౫  
 సౌందర్యకాండం సకలం చతుర్వింశతివాసరే  
 పారాయణంచ రేద్యక్త్యా లభేత్పుత్రాశ్చ సుందరాన్. ౧౬  
 హనుమద్విజయం కాండం శుద్ధః పారాయణంచరేత్  
 ద్విషడ్వినాని యత్నే శ మిత్రోభవతి నాన్యథా. ౧౭  
 వృష్టికామస్సప్తరాత్రం జ్ఞానకామస్తత్రైవచ  
 జయకామో మండలాంతం భూకామీతు తత్రైవచ. ౧౮  
 సశుకామః పంచరాత్రం శంకీవై మండలంశుభం  
 అన్నాధీతు చతుర్వింశ ద్దినానిచ నసంశయః. ౧౯  
 ఆయురారోగ్య మైశ్వర్యం భవేత్పారాయణేనచ  
 పారాయణం సదాయస్తు కుర్యాద్భక్తి సమన్వితః. ౨౦  
 నిష్కామీవా ఋషిశ్రేష్ఠా నియమంతు యధోచితం  
 సకామీ నియమేనైవ చరేత్పారాయణం శుభం. ౨౧  
 అత్రారలవణాశీచ తాంబూలం వజ్రయేద్భుధః  
 నత్రైలాభ్యంగనం పోక్తు సకామస్య విశేషతః. ౨౨  
 త్పారంసంగం వృధావాతాన్ కంచూతిన పరదూషణం

తండ్రిప్రమాదౌ నిద్రాంచ హాస్యంస్త్రిభాషణంతథా. ౨౩  
 మధురం చైవ భక్త్యుంచ కేవలంసక్తుభక్షణం  
 నిస్సంగీహూమిశయన శ్చరేత్పారాయణంశుభం. ౨౪  
 మధ్యేపారాయణేయస్తు లోకవాతాముదాహరేత్  
 పారాయణంతుసకలం నిష్ఫలంనాత్రసంశయః. ౨౫  
 మానీపారాయణం కృత్వా సర్వాభీష్టా నవాఘ్నయాత్  
 యదిచ్యాయజ్ఞంభణాదీని శరీరేతు మహాషణయః. ౨౬  
 ద్వీరావవ్య ప్రమృజ్యార్థ నేత్రేపారాయణంచరేత్  
 స్వయంకర్తుమశక్తశ్చేద్రాప్తాక్షణైఃకారయేచ్ఛుభం. ౨౭  
 ఆశురోగ ప్రళయనం త్రిదినాత్సప్త వారకం  
 పారాయణంతు కృత్వాతు రోగశాంతి భణవిష్యతి. ౨౮  
 ప్రథమేద్వీద్వితీయేత్రితితీయేతు ద్వివారకం  
 ఆవతణనస్య చైకస్య ద్వివిష్కం పుష్పమీరితం. ౨౯  
 దత్వా నిష్కాని సద్భక్త్యా యథాశక్త్యా మహాషణయః  
 నిత్యంయః పారయే త్కాండం మానుమ ద్విజయాంకితం. ౩౦  
 సురేశ పదమా ప్యాభ పూజితస్తేన భక్తితః  
 సత్యలోకాధిపోఘాయా న్నాత్రికార్యావిచారణా. ౩౧  
 కృత్వాతు సుందరం కాండం పారాయణమఘాపహం  
 సిద్ధోఘాయాన్న సంజేహః కిముతాఖిల సంపదః. ౩౨  
 జన్మప్రభృతి యత్పాపం యత్పాపం పూర్వజన్మని  
 నశ్య త్యేవనసంజేహః సకృత్పారాయణేనచ. ౩౩  
 అస్య సుందర కాండస్య సమంతుత్రం నవిద్యతే  
 తత్పారాయణ తస్మిద్ధి ర్యదినైవ భవేద్భువి. ౩౪  
 నకే నాపి భవేత్సిద్ధి రితిబ్రహ్మేను శాసనం  
 సమస్తమం త్రరాజంత న్నాత్రిసంశయమస్తీవ. ౩౫  
 బీజకాండ మితిప్రోక్తం సర్వరామాయణేష్వపి

తస్మాత్పారాయణం కృత్వా ధన్యా భవథ తత్పతః. ౩౬

ఇత్య గ స్త్య సంహితాయాం సుందర కాండ ఫలగీరూప

ణంనామపంచమో ధ్యాయః | శ్రియైః మః ||

ఉమాసంహితాయాం.

సుందర కాండవైభవపారంభః.

శ్రుత్వైవమం సుందరం కాండం పురావాల్మీకి నాకృతం

యత్రప్రవృత్తిః సీతాయా రామస్య చ నివేదనం. ౧

సంతా నాధీ= ధనాధీ=వా సామ్రాజ్యాధీ=చ మానవః

రాజ బంధ విమోక్షాధీ= మోక్షాధీ= వాపి యోభవేత్. ౨

తత్త త్ఫలమ వాప్నోతి సీతారామ ప్రసాదతః

ఆవృత్త్యా చైక వింశత్యా పుత్ర సంతాన మాప్నుయాత్. ౩

పంచ వింశతి సగాంశ్చ ప్రత్యహం షర తేతుయః

మహద్ధ నమ వాప్నోతి గ్రహ ధాన్యాది కంచనః. ౪

ప్రత్యహం సప్త సగాంశ్చ షరిత్వా వత్సరంనరః

మహత్సా మ్రాజ్య మాప్నోతి పృథ్వీం దైశ్చ ప్రమాజ్యతే గ

చతుస్త్రిం శతి సగాంశ్చ పతిత్వా యుగ్మకే దినే

తావత్యాం చైవ చావృత్త్యా రాజబంధా ద్విముచ్యతే. ౬

యథాశక్తి షరి త్వాతు యావజ్జీవం నరోత్తమః

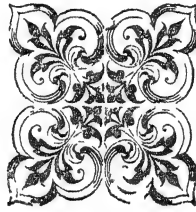
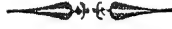
ఐహికంతు సుఖం ప్రాప్య మోక్షమీయా త్పరత్రవ. ౭

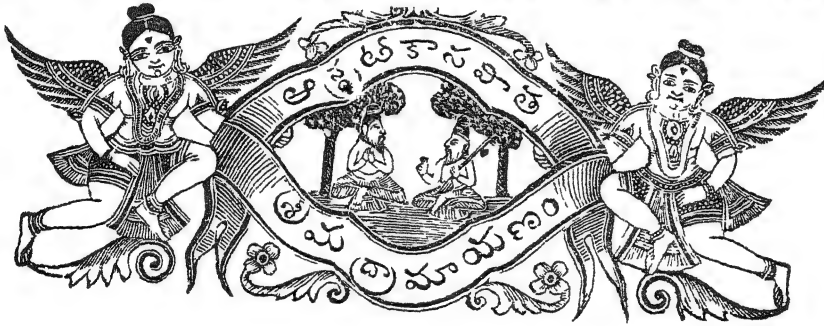
అనా వృష్ట్యాం ప్రవృత్తాయా మవగ్రహ నివతయే

పరేచ్ఛ సుందరం కాండం సువృష్టిశ్చ తతోభవేత్. ౮

కింబహూ క్తేన విధినా సర్వాభీష్ట ప్రదాయకం

నాతో న్యద్విద్యతే లోకే ఇహామత్ర ఫల ప్రదం. ౯  
 విప్ర శ్రేష్ఠాది దం శ్రుత్వా శక్త్యాబ్రాహ్మణ భోజనం  
 పూజయే చ్చైవచాచార్యం గోఘావస్తాది భూషణైః. ౧౦  
 ఇతి సుందరకాండమాహాశ్చ్యం.





## శ్రీగురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్  
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.  
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే  
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకిప్రార్థన.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్



# ప్రతిపదాంధ్ర టికాతాత్పర్యసహితము.

ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.

వాల్మీకేమునిసింహస్య కవితావనచారిణః

శృణ్వ నామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్.

అంజనేయప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానశీశోకనాశనమ్

కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.

గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్

రామాయణమహామాలారత్నం వందే నిలాత్మజమ్.

మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్

వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే

వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.

శ్రీమద్రాష్ట్ర తదేవ బీజ మమలం యస్యాబ్జుర శ్చిన్నయః

కాండైస్సప్తభి రస్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.

పత్రై స్తత్త్వసహస్రై స్సవిలసచ్ఛాఖాశతైః పంచభిః

స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణ స్సప్తరుః.

యఃకణాంజలిసంపుతై రహరహ స్సమృద్ధిబత్వాదరా

దావల్మీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు.

జన్తవ్యాధిజరావిప త్తిమరణై రత్యంతసోపద్రవం

సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా న్విష్టోపదం శాశ్వతమ్.

వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా

శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.



అ

## సుందరకాండప్రారంభః.

తతో రావణసీతాయా స్సీతాయా శ్చత్రుకర్షణః  
ఇయేష పద మన్వేష్టుం చారణాచరితే పథి. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శత్రుకర్షణః=శత్రువులసన్నగిల్ల జేయునట్టిహనుమంతుండ; రావణసీతాయాః=రావణునిచేఁగొనిపోఁబడిన; సీతాయాః=సీతయొక్క; పదం = స్థానమును; అన్వేష్టుం=వెదకుటకు; చారణాచరితే=చారణులచేతసంచరింపఁబడిన; పథి=మార్గమయినయాకాశమునందు ; గతుం(అధ్యాప్యతము)=పోవుటకు ; ఇయేష=ఇచ్చించెను.

జాంబవంతుండు, పురికొల్పినంతట, శత్రువులరూపుమాపంజాబుహనుమంతుండు, రావణుండు, సీతఁగొనిపోయియుంచునున్నస్థలంబువెదకుటకై, యాకాశంబునంబోవ, నిచ్చించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—కిష్కింధాకాండంబున, “శ్రీరాముండుమిత్రులరక్షించుటమొదలగు నెల్లకల్యాణగుణంబులంగలవాఁడు” అని, తెల్పఁబడినది; ఇప్పుడు, అట్లు, “సర్వంబును సహరింపఁగలవాఁడు” అని తెల్పఁబడుచున్నది. మఱి

యుం, కిష్కింధాకాండంబున “ఎట్లయిన మిత్రులసంరక్షింపవలయును” అని, చెప్పఁబడినది; ఇచ్చట, “దూతయుంబతివ్రతయునుండవలసినక్రమంబుచెప్పఁబడుచున్నది. కిష్కింధాకాండంబున, విష్ణుదేవుండుజనులరక్షించుటకు, ద్వారధాతుండగు నాచార్యుండనువురువకారంబుగల్గినట్లు, ప్రతిపాదించఁబడినది; ఇచ్చట, నాచార్యుండుదేయవలసినకార్యంబు ప్రతిపాదించఁబడుచున్నది. అందు, మొదటి, సగళమందు, శిక్షింపఁదగినశిష్యులవెదకుట, సూచింపఁబడుచున్నది.— తతః=అటుపిమ్మట, ముద్రనిచ్చిభగవంతుండునున్నయొసంగినపిదప; శత్రుకర్షణః = “గుశబ్దస్త్రవంధకారస్సన్యద్రుశబ్దస్తన్నిరోధకః, అంధకారనిరోధిత్వాద్గురుతిత్యభిధీయతే” (“గు” అనఁగా, అంధకారము, “రు” అనఁగా, దానిఁబోఁగొట్టువాఁడు; అంధకారమునుబోఁగొట్టుటంజేసి, గురువనంబడుచున్నాఁడు.) అనురీతిని, శత్రుభూతమయిన యజ్ఞానమును



సన్నగిల్లం జేయువాడయిన గురువు; చారణాచరితే, చారణంధమమునునడిపెడిపూర్వాచార్యులచేత, ఆచరితే=చేయబడిన; పధి=మాగ్గమునందు; రావణసీతాయాః, రావణం(రావయ తీతిరావణి) అటచునట్లు సేయనజ్ఞానముచే, సీతాయాః=పొందింపబడిన; సీతాయాః= (సీతాశబ్దమునుప్రయోగించుటచేతను, అయోనిజత్వముదానంజేసి, యనాదిత్వము, సూచింపబడుచున్నది.) అనాదియైన మాయయొక్క; పదం=వ్యవసాయమును, కార్యముననుట; అన్వేష్టుం=వెదకుటకు; ఇయేష=ఇచ్చించెను.

భగవంతునివలన, ముద్రికదీసికొని శిష్యులబోధింప ననుజ్ఞ నొంది, శత్రుభూతంబగు నజ్ఞానంబుం బోగొట్టంజాలునాచార్యుండు, ఇదివఱకిట్టిధర్మముంబ్రవర్తంపం జేయుచుండిన పూర్వాచార్యులేర్పటచిన మాగ్గముననుసరించి, లేనివానింబలికించు నజ్ఞానంబునంజేసి, దోచుచుండునాదియగు మాయకార్యమునకు మోహించియుం

డునారలను, వెదకఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము(ఇది, యదైవతమతముననుసరించినది)

రావణసీతాయాః= అజ్ఞానముచేఁగొనిపోబడిన, తనవశముగాఁజేయబడినయనుట; సీతాయాః= ("స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం"(చేవునికన్ననితరమంతయుస్త్రీప్రాయము)అనియుండుటవలనస్త్రీలింగముప్రయోగింపబడినది.) అనాదియగుజీవునియొక్క; పదం= వ్యవసాయమును; అన్వేష్టుం; ఇయేష.

ఆచార్యుండు, పూర్వాచార్యమాగ్గముననుసరించి, యజ్ఞానంబునవశముతప్పిజ్ఞానసిద్ధికై ప్రయత్నము సేయుజీవుని (పురుషుని)వెదకఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము. తక్కినదిసమానము. (ఇది, విశిష్టాదైవతమతముననుసరించినది). "తతోరావణ" అనుచోట, నాలవయత్తరమగువకారముచే, గాయత్రిపండ్రెండవ యత్తరమయినవకారముగ్రహింపబడినది. అట్లుపండ్రెండవ గ్రంథసహస్రము, ఆరంభింపబడినది.

దుష్కరం నిష్ప్రీతి ద్వంద్వం చిక్షేషక కర్మ వానరః

సముద్రగళిరోగ్రీవో గవాం పతి రివా బభౌ. ౨

టీక॥దుష్కరం=చేయఁగూడని; కర్మ=కార్యమును; నిష్ప్రీతిద్వంద్వం=అ

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము.

౫

స ౧

డ్డఱుములేనట్లుగాఁచికిషణ్ణ=చేయఁ  
గోరువాఁడును; సముదగ్రశిరోగ్రీవః=  
పొడవుగానుండుతలయును మెడయును  
గలవాఁడునగు, కావుననే; వానరః=  
కోఁతియగుహనుమంతుఁడు; గవాంపతి  
రివ=ఆవులకుఁబెనిమిటియైన, లేక,  
వృషభములలోశ్రేష్ఠమయిన, ఆఁబోతె

ద్భువలె; ఆబభౌ=ప్రకాశించెను.  
ఎవ్వనికినిజేయనశక్యమయినసము  
ద్రలంఘనమును, ఎదురులేనట్లుగాఁ, జే  
యఁగోరి, యున్నతంబులగుతలయును  
మెడయునుంగలిగి, యొప్పుచుండు, నా  
హనుమంతుఁడు, ఆఁబోతెద్దుఁబోలి,  
ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ వై డూర్య వణేషు శాద్వలేషు మహాబలః

ధీర స్సలిల కల్పేషు విచచార యథాసుఖమ్. ౩

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట, మహాబలః=అ  
ధీకమయినబలముగలవాఁడును; ధీరః=  
దైర్యముగలవాఁడునగు హనుమంతుం  
డు; వై డూర్యవణేషు=మరకతమణు  
లవన్నెవంటి వన్నెగలవియు; సలిల  
కల్పేషు=నీటితోసరివచ్చునవియునగు;  
శాద్వలేషు = లేతపచ్చికగలప్రదేశ  
ములందు; యథాసుఖం=సుఖమునఁ

క్రమింపక, విచచార=తిరిగెను.  
అంత, గొప్పబలంబున్నదైర్యంబు  
నుంగలహనుమంతుండు, మరకతమణు  
లకుంబోలెవన్నెకలిగి, జలంబువలెచల్ల  
గానుండు, లేత పచ్చికభూములందు,  
సుఖంబుగాసంచరించెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ద్విజాన్వితాస్యస్థీమాన్సురసాపాదపాణహరణ్

మృగాంశ్చేసుబహూన్నిఘ్నన్ప్రవృద్ధ ఇవకేసరీ. ౪

టీక॥ ధీమాన్=మంచిబుద్ధిగలహ  
నుమంతుండు; ద్వీజాన్=పక్షులను; వి  
తాస్యన్=వెఱపించుచు; ఉరసా=  
ఱొమ్ముచేత; పాదపాణ్=వృక్షము  
లను; హరణ్ = అడఁచుచు; సుబ  
హూన్= అనేకములయిన; మృగాం  
శ్చ=మృగంబులను; నిఘ్నన్= చంపు

చు; ప్రవృద్ధః=వృద్ధిబొందిన; కేసరీ  
వ=సింహమువలె; విచచార=(అధ్యా  
హృతము)తిరిగెను.  
బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండు,  
పక్షులవెఱపించుచు, ఱొమ్మునవృక్షం  
బులఁద్రోయుచు, పెక్కుమృగంబులం  
జంపుచు, బలిసినసింహంబుంబోలి, సంచరించెను.

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

వరించెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలలోహిత మాంజిష్ఠ పత్రవర్జైః స్థితానితైః

స్వభావ విహితైః శ్చిత్రైః ధాతుభిః స్వమలంకృతమ్. ౫

కామరూపిభిః రావిష్ట మభీష్టం సపరిచ్ఛదైః

యత్కుకిన్నర గంధర్వైః దేవకలైశ్చ పన్నైః. ౬

టీక॥ గిరితలం=(అధ్యాహృతము) మహేంద్రపర్వతముక్రిందిభాగము; నీల లోహితమాంజిష్ఠపత్రవర్జైః=నల్లని వియు నెఱ్ఱనివియుఁ బసపువన్నెగలవి యునాకు వన్నె గలవియు; స్థితానితైః=తెలుపును నలుపునుగలసినవన్నె గలవియు; చిత్రైః=పలువిధంబులగు అంగులుగలవియు; స్వభావవిహితైః=తమంతటనే సిద్ధములయినవియునగు; ధాతుభిః=పర్వతమునందలి ధాతువుల చేత; స్వమలంకృతం=చక్కగా నలంకరింపఁబడినదిగాను; కామరూపిభిః=ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుగలవారలును; అభీష్టం=మిక్కిలియును; సపరిచ్ఛదైః=అలంకారముతోఁగూడినవారలు నగు; యత్కుకిన్నరగంధర్వైః=యత్కులచేత

నుగిన్నరులచేతనుగంధర్వులచేతను; దేవకలైః=దేవతలతోసరివచ్చునట్టి; పన్నైశ్చ = సర్పములచేతను; ఆవిష్టం=అధిష్ఠింపఁబడినదిగాను; ఆసీత్=(అధ్యాహృతము)ఉండెను. ఆమహేంద్రపర్వతముక్రిందిభాగము, నల్లనివియు నెఱ్ఱనివియుఁ బసపువన్నె గలవియు నాకువన్నె గలవియుఁజెలుపు నలుపుఁజేరినవన్నెగలవియుఁజిత్రంబు లనగుస్వతస్సిద్ధంబులయినమణిసినమున్నగుగైరికధాతువులనలంకరింపఁబడి, కామరూపులును అలంకరించికొనియుండువారలునగు, యత్కులచేతనుగిన్నరులచేతనుగంధర్వులచేతను దేవతలంబోలుసర్పంబులచేతను, ఒప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స తస్య గిరివర్యస్య తలే నాగవరాయతే

తిష్ఠత్ కపివర స్తత్ర హృదే నాగఇవా బభౌ. ౭

టీక॥ సః=ఆ; కపివరః=వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; గిరివర్యస్య=పర్వతములలో శ్రేష్ఠమయిన; తస్య=ఆ

మహేంద్రపర్వతములయొక్క; నాగవరాయతే=ఏనుఁగులలో మేటివయిన వానితోఁగూడిన; తత్ర=ఆ; తలే=క్రింది

భాగమందు; తిష్ఠక=ఉండుచు; హా  
దే=కొంలకునందు; నాగభవ=ఏనుఁగు  
వలె; ఆబభా=ప్రకాశించెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం  
తుండు, శ్రేష్ఠంబులగు నేనుంగులతోఁ

గూడియుండు నామహేంద్రవర్చతము  
క్రింది భాగమునందుండి, కొలఁకునం  
దలియేనుంగుఁబోలి, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సూర్యాయ మహేంద్రదాయ పవనాయ స్వయంభువే  
ధూతేభ్య శ్చాం జలిం కృత్వా చకార గమనే వతిం య

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుండు; సూ  
ర్యాయ=సూర్యునికొఱకును; మహేం  
ద్రాయ=దేవేంద్రునికొఱకును; పవనా  
య=వాయువుకొఱకును; స్వయంభు  
వే=బ్రహ్మదేవునికొఱకును; ధూతేభ్య  
శ్చ=దేవయోనులగు ధూతములకొఱ  
కొను; అంజలిం = చేమోడ్చును; కృ

త్వా=చేసి; గమనే=పోవుటయందు;  
వతిం=తలంపును; చకార=చేసెను.

ఆహనుమంతుండు, సూర్యునకుదే  
వేంద్రునకువాయువునకు బ్రహ్మదేవున  
కుధూతంబులకును, చేతులు మొగిచ్చి, న  
మస్కరించి, పోవందలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంజలిం ప్రాజ్ఞుభిః కృత్వా పవనాయా త్తయోనయే  
తతో హి వవృధే గంతుం దక్షిణో దక్షిణాం దిశం. ౯

టీక॥ దక్షిణః = సమర్థుండగుహను  
మంతుండు; ప్రాజ్ఞుభిః=తూర్పుమొ  
గంబుగలవాండై; అత్తయోనయే=తన  
కుకారణమయిన; పవనాయ=వాయు  
వుకొఱకు; అంజలిం=చేమోడ్చును; కృ  
త్వా=చేసి; తతః = అటుపిమ్మట;  
("హి" అనునది పాదపూరణార్థము)  
దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును

గూచిః; గంతుం=పోవుటకు; వవృ  
ధే=వృద్ధిబొందెను.

సమర్థుండగు హనుమంతుండు,  
తూర్పు మొగంబుగాఁదిరిగి తనతండ్రి  
యయిన వాయువునకుఁ జేతులు మొచ్చి  
నమస్కరించి, యంత, దక్షిణపుదిక్కు  
నకుఁబోవుటకై, దేహంబుఁబెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్తవంగప్రవరై దృష్టః స్తవనే కృతనిశ్చయః

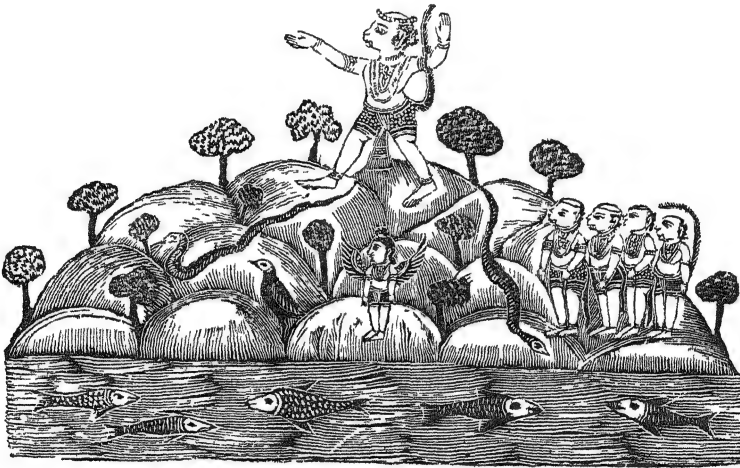
వవృధే రామవృద్ధ్యథాం సముద్రభవ పర్వసు. ౧౦

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧



టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ	ములందు; సముద్రభవ=సముద్రమువ
నుమంతుండు, ప్లవంగప్రవలైః=వాన	లేవవృధే=వృద్ధిబొందెను.
రశ్రేష్ఠులచేత; దృష్టః=చూడఁబడిన	ఆహనుమంతుండు, వానరులలోమే
వాఁడై, ప్లవనే=ఎగురులయందు; కృ	టియగువారలుసూచుచుండఁగా, సము
తనిశ్చయః=చేయఁబడినయేర్పాటుగ	ద్రముదాఁటనిశ్చయించి, రామనకుమే
లవాఁడై, రామవృద్ధ్యర్థం=రాము	లుగల్గుటకై, పౌణ్యములందుసముద్ర
నిమేలుకొఱకు; పర్వసు=పౌణ్య	ముంబోలె, బెరిగెను. అని తాత్పర్యము



నిష్ప్రమాణశరీరస్యై లిలంఘయిషు రణావమ్

బాహుభ్యాం పీడయామాస చరణాభ్యాంచ పర్వతమ్. ౧౧

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ	హేంద్రపర్వతమును; పీడయామాస=
నుమంతుండు; నిష్ప్రమాణశరీరః=కొ	వడించెను.
లంతలేనిదేహముగలవాఁడు; సన్=అ	ఆహనుమంతుండు, అట్లుకొలంత
వుచు; అణావం=సముద్రమును; లిలంఘ	లేనట్లుదేహమొనెంచి, సముద్రముదాఁ
యిషుః=దాఁటనిచ్చించువాఁడై; బా	టగోరి, యామహేంద్రపర్వతంబును
హుభ్యాం=చేతులచేత; చరణాభ్యాం	జేతులనుంగాళ్ల నుమడించెను.
చ=పాదములచేతను; పర్వతం=మ	అని, తాత్పర్యము.



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము.

స ౧

స చచాలా చలశ్చాపి మహాతాపం కపిపీడితః

తరూణాం పుష్పితాగ్రాణాం సర్వం పుష్ప మశాతయత్. ౧౨

టిక॥సః= ఆమహేంద్రపర్వతము;	ను;అశాతయత్=రాల్పెను.
అచలశ్చాపి = కదలనిదియైనను ;	ఆమహేంద్రపర్వతము “కదలనిది”
కపిపీడితః=కోఁతియగు హనుమంతుని	అని, పేర్కొనబడినదైనను, హనుమం
చేఁ బీడింపఁబడినదై; ముహూతాపం=	తుండుపీడింపఁగా, రెండుగడియలకా
రెండుగడియలకాలము;చచాల=కదలె	లముకదలుచుండును;అట్లు, చలించుటం
ను; పుష్పితాగ్రాణాం=పూచినకొన	జేసి, పుష్పించియుండువృక్షంబులపూల
లుగల;తరూణాం = వృక్షములయొ	న్నియు రాలినవి. అని, తాత్పర్యము.
క్క-పుష్పం=పువ్వును;సర్వం=ఆం త	

తేన పాదపముక్తేన పుష్పేషు సుగంధినా

సర్వత స్సంవృత శ్చైలో బభౌ పుష్పమయోయథా. ౧౩

టిక॥ శ్చైలః= మహేంద్రపర్వత	బభౌ=ప్రకాశించెను.
ము; పాదపముక్తేన=వృక్షములచే వి	మహేంద్రపర్వతము , వృక్షంబుల
డువఁబడిన;సుగంధినా= మంచివాసన	నుండిరాలినదైన మంచివాసనగలపూల
గల;తేన=ఆ; పుష్పేషు=పూలస	నంతటంగప్పఁబడి, పూలకొండయనం
మూహముచేత; సర్వతః=అంతటను;	దగియొప్పుచుండెను.
సంవృతః=కప్పఁబడినదై; పుష్పమయో	అని, తాత్పర్యము.
యథా=పుష్పవికారమయినదనునట్లు;	

తేన చోత్తమవీర్యేణ పీడ్యమాన స్స పర్వతః

సలిలం సంప్రసూప్రావ మదం మత్త ఇవ ద్విపః. ౧౪

టిక॥సః=ఆ;పర్వతః= మహేంద్ర	తః=క్రొవ్విను;ద్విపః=వీరుఁడు, మద
పర్వతము;ఉత్తమవీర్యేణ=త్రేవంబగు	మివ= మదజలమునువలె ; సంప్రస
పరాక్రమంబుగల ; తేన=ఆహనుమం	స్రావ=చక్కగాకాచెను.
తునిచేత;పీడ్యమానశ్చ=పీడింపఁబడు	ఎప్పుడును,దనంతనె, సెలయేఱుల
చున్నదియైనై;సలిలం=జలమును; మ	వలనజలంబులు విడుచుచుండు నామ

# ౧౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧

హేంద్ర పర్వతంబు, మహాబలుండగువాని మంత్రుని చేచీడింపబడి, మదంబునంజెసి తనంత నెమదజలంబు విడుచుచుండుమదపుటేనుంగు, మావటివానిచే

గొట్టంబడియినమడి గావదజలము విడుచునట్లు, మఱియు నెచ్చుగాజలంబు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానస్తు బలినా మహేంద్ర స్తేన పర్వతః  
రీతీ నిర్వర్తయామాస కాంచనాంజనరాజతీః. ౧౫

టీక॥ మహేంద్రః = మహేంద్రమనెడు; స = కలిగించెను.  
పర్వతః = కొండ; బలినా = బలిమిగల; మహేంద్ర పర్వతంబు, చట్టు, బలవంతుం  
తేన = ఆహనుమంతుని చేత; పీడ్యమాన డగుహనుమంతుండ పీడింపఁగా, బం  
స్తు = చుదింపఁబడుచున్నది కావుననే; గారుతాళ్లు నీలం తాళ్లు వెండిరా  
కాంచనాంజనరాజతీః = బంగారువిల్లునుం బగులుటంజేసి, వానిరేఖలగ  
యాను గాటుకవియును వెండివియున పడెను. అని, తాత్పర్యము.  
గు; రీతీ = రేఖలను ; నిర్వర్తయామా

ముమోచ చ శిలా శ్చైలో విశాలా సమనశ్శిలాః  
మధ్యమే నాచిషా జుష్టో ధూమరాజీరి వానలః. ౧౬

టీక॥ శ్చైలః = మహేంద్ర పర్వతము; యనుపేర్లుగల, సప్తజ్వాలలో, నగ్నిన  
సమనశ్శిలాః = మణిసిలలతోఁగూడిన, విడుమనుండి వెలుంగు “ధూమ్రవణః”  
శిలాః = వెడల్పుగల; శిలాశ్చ = తాళ్లు యనుజ్వాలతోఁగూడిననిప్పునుండి పొగ  
ను; మధ్యమేన = నడిమిదైన; అచిషా = లపక్తులు బయలు వెడలునట్లు, హ  
మంటతో; జుష్టః = కూడిన; అనలః = నినుమంతునిచేచీడింపఁబడిన యా మ  
ప్పు; ధూమరాజీరివ = పొగలయొక్క ప హేంద్ర పర్వతమునుండి, పొగవలె నల్ల  
జ్వులనువలె; ముమోచ = విడిచెను. నివై సమణిసిలలం గలిగియుండు గొ  
కాళి, కరాళి, విఘ్నలింగిని, ధూమ్ర పృతాళ్లు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.  
వణః, విశ్వరుచి, లోహిత, మనోజవ,

గిరితా పీడ్యమానేన పీడ్యమానాని సర్వతః  
గుహావిష్టాని ధూతాని వినేదు ర్వి కృతై స్స్వరైః. ౧౭

టీక॥ గుహావిష్టాని=గొప్పచిలంబుల ధ్వీనవి.  
 నధిష్ఠించిన; భూతాని=భూతంబులు; మహేంద్ర పర్వతమునందలి గుహా  
 పీఠ్యమానేన=మదికంపంబడుచున్న; గి లందున్నభూతంబులును, హనుమంతుం  
 రిశా=మహేంద్రపర్వతముచేత; సర్వ డాపర్వతంబునుమదికంపం గా, నవియు  
 తః=అంతటను; పీఠ్యమానాని= మర్దిం నుఆపర్వతముచేమదికంపంబడి, దైన్యం  
 పంబడుచున్నవై; వికృతైః=వికారము బునంజేసి, వికృతంబగుస్వరంబున, నే  
 గల; స్వరైః=ధ్వనులతో; వినేదుః=వ ధ్వీనవి. అని, తాత్పర్యము.

స మహాసత్త్వసన్నాద శైలపీఠానిమిత్తజః

ప్రధివీం పూరయామాస దిశ శ్చోపవనానిచ. ౧౮

టీక॥ శైలపీఠానిమిత్తజః=మహేం మినిఁదిశశ్చ=దిక్కులను; ఉపవనానిచ=  
 ద్రోపర్వతముయొక్కమదికంబుటయను తోటలను, పూరయామాస = నిండి  
 కారణమువలనంగలిగిన; సః=ఆ; మహా చెను.  
 సత్త్వసన్నాదః (ఇదిమహేశ్వరతీర్థక ఇట్లు, మహేంద్రపర్వతంబును మ  
 పారము)= గొప్పభూతములయొక్క దికంబుటంగలిగిన, యాగొప్పభూతం  
 ధ్వని; మహా (ఇదిగోవిందరాజపార బులరోదనధ్వని, భూమియు , దిక్కు  
 ము)=గొప్పదైన; సత్త్వసన్నాదః= లును, సమీపముననుండుతోటలును, నిం  
 భూతములయొక్కధ్వని; ప్రధివీం=భూ డివినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శిరోభిః పృథుభి స్సర్వా వ్యక్త స్వస్తికలక్షణైః

వమంతః పావకం ఘోరం దదంశు దేశవైశ్చిలాః. ౧౯

టీక॥ సర్వాః = పాములు; పృథు పావకం=నిష్పను; వమంతః = కక్కు  
 భిః=పెద్దవియు; వ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః; చు; దశవైః=పండ్లచేత; శిలాః=తా  
 వ్యక్త=తెలియఁబడిన , స్వస్తికలక్ష ళ్లును; దదంశుః=కొఱికినవి.  
 ణైః=పడగమీఁదివంపైన మొనలుగల హనుమంతుండామహేంద్రపర్వతంబు  
 యధాచంద్రాకారపునల్లనిరేఖలనెడు ను బీడించుటంజేసి, యాపర్వతమునం  
 గుఱుతులుగలవియునైన; శిరోభిః=త దుండు, సర్పంబులునలుఁగుడువడి, పడ  
 లలతో; ఘోరం=భయంకరమయిన; గమీదవంపైన మొనలుగలయధాచం





ద్రాకారపునల్లనిచేఖలుగల గొప్పతల తాళ్లంగఱచినవి. అని, తాత్పర్యము. లతో, వెలికివచ్చి, కోపంబున నాకొండ

తా స్తదా సవిష్టే దక్షష్టాః కుపితైస్తై మహాశిలాః  
జజ్వలుః పావకోద్దిప్తా బిభిదుశ్చ సహస్రధా. ౨౦

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తాః = ఆ; మహాశిలాః = గొప్పతాళ్లు; కుపితైః = కోపంబునొందిన; సవిష్టే = విషముతోఁ గూడిన; తైః = ఆసర్పంబులచేత; దష్టాః = కఱవఁబడినవై; పావకోద్దిప్తాః = నిప్పుచేవెలింగింపఁబడినవై; జజ్వలుః = మండినవి, సహస్రధా = వేయితునకలు గా, బిభిదుశ్చ = పగిలినవియు. అప్పుడాగొప్పతాళ్లు, కుపితంబులయినయావిషసహంబులచేఁ గఱవంబడి, నిప్పుదగిలినందుచు, వేయితునకలుగాఁబగిలినవి. అని, తాత్పర్యము.

యాని చౌషధజాలాని తస్మిన్జాతాని పర్వతే  
విషస్ఫూన్యపి నాగానాం నశేకు శ్శమితం విషమ్. ౨౧

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; పర్వతే = మహేంద్రపర్వతమునందు; యాని = ఏ; చౌషధజాలాని = చౌషధములసమూహములు; జాతాని = పుట్టినవో; తాని (అధ్యాపూతము) చ = అవియు; విషస్ఫూన్యపి = విషమును హరించునవియైనను; నాగానాం = సర్పములయొక్క; విషం = విషమును; శమితం = అడఁచుటకు; నశేకుః = చాలవయ్యె. ఆమహేంద్రపర్వతమునందుఁ బుట్టినయాషధంబులసమూహంబులు, విషములహరించునవయ్యెను, అప్పుడాసర్పంబులవిషంబునడంపంజాలవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

భిద్యతే యం గిరి యృతై రితి మత్వా తపస్సిన్వనః

టీక॥ తపస్సిన్వనః = ప్రశస్తమగుతపస్సుగలఋషులు; “అయం = ఈ; గిరిః = పర్వతము; యృతైః (సహ) = ధూమమొదలగుపంచభూతములతోఁగూడఁభిద్యతే = పగులుచున్నది.” ఇతి = అని, మత్వా = తలఁచి; ఉత్పేతుః (అధ్యాపూతము) = ఎగిరిరి. ఈపర్వతంబుదీనికి సంబంధించిన పృథివ్యప్రేక్షో వాయ్వాకాశంబులతోఁ గూడ, నిప్పుడుపగులునల్లున్నది” అనిత



లంచి, అచ్చో సుండుముఘ, లాపర్వతంబు విడిచి, యా కాశంబు బొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా విద్యాధరా స్తస్తా దుత్పేతు స్త్రీగజేస్సహ. ౨౨

పానఘామిగతం హీత్వా హైమ మాసవభాజనమ్

పాత్రాణిచ మహార్హాణి కరకాంశ్చ హిరణ్మయః. ౨౩

లేహ్య నుచ్చావచా న్భక్ష్యౌ మాంసాని వివిధాని చ

ఆహారభాణిచ చమూణి ఖడ్గాంశ్చ కనకత్పరూః. ౨౪

టీక॥ విద్యాధరాః=విద్యాధరులు; త్రస్తాః=భయముపడినవారలై; (స్త్రీగజేస్సహ = ఆడువాండ్రనమూహములతోఁగూడ; పానఘామిగతం=త్రాగుడుస్థలమునుబొందిన; (ఇది“హీత్వా” అనుదానికిఁ గమఃములుగానున్నవాఁ కన్నిటికిని విశేషణములు. లింగవచనములునుమాత్రము భేదించును”) హైమం=బంగారువికారమయిన; ఆసవభాజనం; సారాయి పాత్రను, మహాహాణి=శ్రేష్ఠములయిన; పాత్రాణిచ=పాత్రలను; హిరణ్మయః = బంగారువికారములయిన; కరకాంశ్చ=గండివంటి పాత్రములను; లేహ్యః = నాకఁదగిన తేనెమొదలగువానిని; ఉచ్చావచా = నానావిధములయిన; భక్ష్యౌ=పిండివంటలను; వివిధాని=పలుకెఱుంగులయిన; మాంసానిచ=మాంసములను, ఆ

హాణి=ఎద్దుతోలుతోఁ జేయఁబడిన; చమూణిచ=దాలువాలులను; కనకత్పరూః=బంగారుపిల్లగల; ఖడ్గాంశ్చ=కత్తులను; హీత్వా=విడిచి; తస్తాత్=ఆపర్వతమునుండి; ఉత్పేతుః=ఎగిరి.

విద్యాధరులును, భయంబునఁ, దమ స్త్రీలంగూడి, పాన ఘామియందున్న, బంగారుసారాయి పాత్రమును, గొప్పవిలువగల పాత్రంబులను, బంగారుతోఁజేసినగిండివంటి పాత్రంబులను, తేనెమొదలగు లేహ్యంబులను, నానావిధంబులగు పిండివంటలను, వివిధంబులగు మాంసంబులను, ఎద్దుచమూతోఁజేసిన దాలువాలులను, బంగారుపిల్ల ఖడ్గంబులను, విడిచి, యాపర్వతంబుననుండి, పైకెగిరిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృతకంఠగుణాః క్షీచార క్రమాల్యాను లేపనాః

రక్తాక్షాః పుష్క-రాక్షాశ్చ గగనం ప్రతిచేదిరే. ౨౫

టీక || కృతకరగుణాః = చేయబడి మునుఁడతిపేదీరే - పొందిరి.

నవేడయందుఁ బూదండలుగలవారలు కరంబునఁ బూదండలు ధరించిరి  
ను; క్షీణాః = ముదించినవారలును; రక్త రంబున నెఱ్ఱని పుష్పమాలికలనలంకరిం  
మాల్కనులేపనాః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలి చికిరిసి, చేహంబున నెఱ్ఱని గంధంబునలం  
కలును మైసూతలుంగలవారలును; రక్తా దికిరిసి, సారాయిమదంబునంజేసేయెఱ్ఱ  
క్షాః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవారలును; పు గానుండు తామరపూలంబోలు కండ్లు  
మృరాక్షాశ్చ = తామరపూలవంటికం తోనుండునావిద్యాధరులందఱు , ఆ  
డ్లుగలవారలునగు; తే (అధ్యాహృతి కాశంబుఁజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.  
ము) = ఆవిద్యాధరులు; గగనం = ఆకాశ

హరనూపుర కేయూర పారిహర్యధరాః (స్త్రీ)యః

విస్త్రితా స్సస్త్రితా స్తస్థు రాకాశే రమజ్జేస్సహ. ౨౬

టీక || హరనూపుర కేయూర పారి డిరి.

హర్యధరాః = హరంబులను అందెలను హరంబులునందెలుబాహు పురు  
బాహుపురులను కడియములనుధరించి లుఁ గంకణంబులును ధరించి యొప్పు  
న; స్త్రీయః = ఆడువాండ్రు; విస్త్రి చుండువిద్యాధర (స్త్రీ)లు, ఆపర్వతంబ  
తాః = ఆశ్చర్యమునొందినవారలై; సట్లుపగులుటకాశ్చర్యము పడిచిటునగవు  
స్త్రితాః = చిటునగవుతోఁ గూడినవార సేయుచు, రమణలతోఁగూడ , నాకా  
లై; రమజ్జేస్సహ = ప్రియులతోగూడ; శంబునందుండిరి.  
ఆకాశే = ఆకాశమునందు; తస్థః = ఉం అని, తాత్పర్యము.

దర్శయంతో మహావిద్యాం విద్యాధరమహర్షయః

సహితా స్తస్థు రాకాశే వీక్షాం చక్రశ్చ పర్వతమ్. ౨౭

టీక || విద్యాధరమహర్షయః = యంతః = చూపుచున్నవారలై; ఆకా  
పూజ్యులయిన ఋషులవంటివిద్యాధరు శే = ఆకాశమునందు; తస్థః = ఉండిరి. ప  
లు, విద్యాధరులలో మేటియగువారలను ర్వతం = కొండను ; వీక్షాం చక్రశ్చ =  
ట; సహితాః = కూడుకొనినవారలై; చూచిరియు.  
మహావిద్యాం = అణిమాదిసిద్ధిని; దర్శ విద్యాధరులలో శ్రేష్ఠులగువారంద

ఋ, వౌకటిగాఁగూడి, నిరాధారంబుగ నందుండి, పర్వతంబుఁజూచుచుఁ డిది,  
నాకాశంబునందుండట మొదలగు న అని, తాత్పర్యము.  
ణిమాదిసిద్ధులంజూపుచు, నాకాశంబు

శుశ్రువుశ్చ తదా శబ్దమృషీణాం భావితాత్మనామ్

చారణానాంచ సిద్ధానాం స్థితానాం విమలేం బరే. ౨౮

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = అవి ద్ధానాంచ = సిద్ధులయొక్కయు ; శ  
ద్యాధరులు; తదా = అప్పుడు; విమలే = బ్దం = పలుకును; శుశ్రువుశ్చ = వినియు.  
స్వచ్ఛమయిన; అంబరే = అకాశమునం అప్పుడావిద్యాధరులు, స్వచ్ఛంబగు  
దు; స్థితానాం = ఉన్న; భావితాత్మ నాకాశంబునఁ, బరమాత్మధ్యాం  
నాం = ధ్యానింపఁబడినపరమాత్మగల; సేయుచుండఁబులును జారణులును  
ఋషీణాం = ఋషులయొక్కయు; చా సిద్ధులునుబలుకుకొనుమాటలనువినిరి .  
రణానాం = చారణులయొక్కయు; సి అని, తాత్పర్యము,

ఏష పర్వతసంకాశో హనుమా న్నారుతాత్ జః

తీర్తిషత్తి మహావేగ సముద్రం మకరాలయం, ౨౯

టీక॥ పర్వతసంకాశః = కొండకు స షత్తి = దాటనిచ్చించుచున్నాడు.  
రివచ్చువాఁడును; మహావేగః = అధికమ కొండంతటిదేహఁబుగలవాఁడున  
యినవడిగలవాఁడును ; మారుతాత్మ ధికంబగువేగముగలవాఁడువాయు దే  
జః = వాయుదేవునికొడుకునైన ; ఏ వునికుమారుండునగు నీహనుమంతుం  
షః = ఈ; హనుమాన్ = హనుమంతుఁ డు, ఎచ్చుగామొసళ్లుగలిగి భయంకరం  
డు; మకరాలయం = మొసళ్లకునికేట బుగనుండుసముద్రమును దాటఁగోరు  
టైన; సముద్రం = సముద్రమును ; తీర్తి చున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

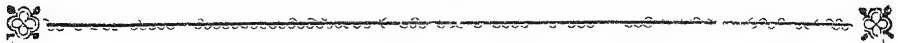
రామార్థం వానరార్థంచ చిక్లిషత్ కమఁదుష్కరం

సముద్రస్య పరంపారం దుష్ప్రాపం ప్రాప్తు మిచ్ఛతి. ౩౦

టీక॥ ఏషః (అధ్యాహృతము) = ఈ లకొఱకును; దుష్కరం = చేయఁగూడ  
హనుమంతుఁడు; రామార్థం = రాము ని; కర్తృ = పనిని; చిక్లిషత్ = చేయఁగో  
నికొఱకును; వానరార్థంచ = కోఁతు రుచు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క;

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧



దుష్ప్రాపకః = పొందగూడని; పరః = అ  
వ్యలిచైన; పారం = గట్టును; ప్రాప్తుః =  
పొందుటకు; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు.  
ఈహనుమంతుఁడు, రామనికొఱ  
కును, అట్లురామకార్యంబునందభిమా  
నించియుండువానరులకొఱకును, ఎవ్వ

రికిని శేయనలవిగాని పనింజేయఁబూ  
ని, ఎట్టివారికినింబోవనశక్యమయినస  
ముద్రంబునవ్వలిగట్టునకుఁబోవందలం  
చియున్నాఁడు. అని, ఋషులుమున్న  
గువారలుచెప్పకొనఁగా, విద్యాధరు  
లు, వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి విద్యాధరా శ్రుత్వా వచ తేషాం మహాత్మనామ్  
త మప్రమేయం దద్యశుః పర్వతే వానరషణభమ్. ౩౧

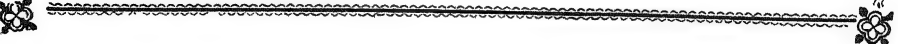
టీక॥ విద్యాధరాః = విద్యాధరులు;  
మహాత్మనాం = పూజ్యమయినస్వభావ  
ముగల; తేషాం = ఆఋషులుమున్నగు  
వారియొక్క; వచః = మాటను; ఇతి = ఇ  
ట్లు; శ్రుత్వా = విని; పర్వతే = మహేంద్ర  
పర్వతమందు; అప్రమేయం = కొలత  
పెట్టరాని; తం = ఆ; వానరషణభం =

వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుని; దద్య  
శుః = చూచిరి.  
విద్యాధరు, లిట్లు, మహాత్ములగునా  
ఋషులుమొదలయినవారిమాటనువిని,  
మహేంద్ర పర్వతంబునఁ గొలంతకు  
రానిదేహఁబుతోఁగ్రాలుచుండుహను  
మంతునింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

దుధువేచ స రోమాణి చకంపే చాచలోపషః  
ననాద సుమహానాదం సుమహానివ తోయదః. ౩౨

టీక॥ అచలోపషః = కొండతోఁబో  
ల్కిగల, సః = ఆహనుమంతుఁడు; రో  
మాణి = వెండ్రుకలను; దుధువేచ = విది  
రైను. చకంపేచ = కడలెను. సుమ  
హాణ = మిక్కిలియుగొప్పదైన; తోయ  
దఇవ = మేఘమువలె; సుమహానాదం =  
మిక్కిలియుగొప్పధ్వనిగల్గినట్లుగా; న

నాద = అఱచెను.  
కొండంతటిమేనుగలయాహనుమం  
తుండు, ఉత్సాహంబున, వెండ్రుకలువి  
దిరైను; అట్టిటుకడలెను; గొప్పమేఘం  
బువలె, మహాధ్వనిగల్గినట్లుగానఱచె  
ను. అని, తాత్పర్యము.



ఆనుపూర్వ్యణ వృత్తంచ లాంగూలం రోమభి శ్చితమ్  
ఉత్పతిష్యక్ విచిక్షేప పక్షిరాజ ఇవోరగమ్. ౩౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహారమునుమంతుండు; ఉత్పతిష్యక్ = ఎగురవచ్చుచు; ఆనుపూర్వ్యణః కృమముచేత; వృత్తం = చుట్టుకొనియుండినదియు; లోమభిః = వెండ్రుకలచేత; చితం = వ్యాపింపబడినదియునగు; లాంగూలంచ = తోకను; పక్షిరాజః = పక్షులకుఁబ్రభువైనగరుత్మంతుండు ; ఉరగమివ = సర్పమునుబోలె; విచిక్షేపః = విదిర్చెను. ఆహనుమంతుండు , ఎగురవచ్చువాఁడై, క్రమముగాఁజుట్టుకొని వెండ్రుకలతోనిండియుండుతనతోకను , గరుత్మంతుండు, సర్పమును విదుర్చునట్లు, విదిర్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య లాంగూల మావిర్థ మాత్తవేశ్య పృథతః  
దద్యశే గరుడే నేవ హ్రీయమాణో మహారగః. ౩౪

టీక॥ ఆత్తవేశ్య = పొందఁగలవేగముగల; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; పృథతః = వెనుకను; అవిర్థం = వంకటగానున్న; లాంగూలం = తోక; గరుడేన = గరుత్మంతునిచేత; హ్రీయమాణః = కొనిపోఁబడుచున్న; మహారగఇవ = గొప్పసర్పములె ; దద్యశే = చూడబడినది. వేగవంతుండగు నాహనుమంతుని వెనుకతట్టువంకటగా వ్రేలుకాడుచుండువాలంబు, గరుడుండుగొప్పసర్పంబును గాల్గందన్నకొని పోఁగానదియతని వెనుకను వ్రేలాడునట్లు కన్పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘసన్నిభౌ  
ససాదచ కపిః కట్యాం చరణౌ సంఘకోచచ. ౩౫

టీక॥ కపిః = హనుమంతుండు; మహాపరిఘసన్నిభౌ = గొప్పయినపకట్లగుదినెను. ఆహనుమంతుండు, గొప్పయినపయలతోసమానములయిన; బాహూ = చేతులను; సంస్తంభయామాస = బిగుదియలుంబోలు తనబాహువుల స్తంభించి, యూపిసూర్యముఖంబుగాబిగుయఁబట్టినడుమునన్నముగాఁజేసి, పాసాదచ = సన్నగిల్లెను. చరణౌ = పాదములను; సంఘకోచచ = ముడుచుకొనెను.

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

దంబులముడుచుకొని, సముద్రంబుదాటనుద్యుక్తుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సంహృత్య చ భుజౌ శ్రీమాన్ తథైవచ శిరోధరామ్

తేజ స్సత్త్వం తథా వీర్య మావివేశ స వీర్యవాన్. ౩౬

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందఱికన్ననధి సేయుసామధ్యమును; ఆవివేశ = పొం  
కుండును; వీర్యవాన్ = పరాక్రమంబుగ బెను.  
లవాఁడునగు; సః = ఆహనుమంతుఁడు; అందఱికన్ననధికుండును బరాక్రమ  
భుజౌచ = చేతులను; తథైవ = ఆలాగే, శాలియునయిన యాహనుమంతుండు,  
శిరోధరాంచ = మెడను; సంహృత్య = భుజంబులను మెడనువిగియఁబట్టి, తనకు  
సంకోచింపఁజేసి; తేజః = ఇతరుల నెది న్ను, తేజంబు బలంబు వీర్యంబునంత  
రించుశక్తిని; సత్త్వం = బలమును; త యుం, బూనెను. అని, తాత్పర్యము.  
ధా = అట్లు; వీర్యం = గొప్పకార్యములు

మాగన్ మాలోకయ స్థూరా దూధ్వన్ ప్రణిహితేక్షణః

రురోధ హృదయే ప్రాణౌ నాకాశ మవలోకయన్. ౩౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ తొమ్మునందు; ప్రాణౌ = శ్వాసము  
నుమంతుండు; దూరాత్ = దూరమునుం లను; రురోధ = విగియఁబట్టెను.  
డి; మాగన్ = దారిని; అలోకయన్ = ఆహనుమంతుండు, దూరముగా  
చూచుచును; ఊధ్వన్ = మైగా; ప్రణి మాగన్ బుంజూచుచు, ఊధ్వన్ బుగా  
హితేక్షణః = ఉంచఁబడినచూపుగల దృష్టినుంచి, యాకాశంబుంబూచుచు,  
వాఁడై; ఆకాశం = ఆకాశమును; అవ తొమ్ముననుచ్చాసని శ్వాసంబులవిగి  
లోకయన్ = చూచుచును; హృదయే = యుంబట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

పద్భ్యాం దృఢ మవస్థానం కృత్వా స కపికుంజరః

నికుంచ్య కణౌ హనుమా నుత్పత్తివ్య న్నహాబలిః. ౩౮

వానరా న్వానరశ్రేష్ఠ ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ కపికుంజరః = కోతులలో శ్రే మాన్ = హనుమంతుండు; పద్భ్యాం =  
మండును; నుహాబలిః = అధికమయినబల కాళ్ల చేత; దృఢం = బలమయిన ; అవ  
ముగలవాఁడునగు; సః = ఆ ; హను స్థానం = ఊనికను; కృత్వా = చేసి; క

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౧౯

స ౧

కౌక్ = చెవులను; నికుంచ్య = ముడుచు  
కొని; ఉత్పత్యక్ = ఎగురెబోవుచు ;  
వానరశ్రేష్ఠః = వానరులలో మేటియగు  
హనుమంతుడు; (“కృత్వా” మొదలగు  
వానిచేవ్యవహితమగుటంజేసి, మఱల  
గతః = చెప్పబడినది); వానరాక్ = కో  
తులనుగూర్చి; ఇదం = ఈ; వచనం = మా  
టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

వానరశ్రేష్ఠుండు గొప్పబలంబుగల  
వాండునగుహనుమంతుండు, కాశ్యను,  
దృఢంబుగా నూనకొని, చెవులముడుచు  
కొని, యెగురెబోవువాడై, తనసమీ  
పంబుననున్న జాంబవంతుండు మొదల  
గువానరులంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.



యథా రాఘవనిమూక్త శ్శర శ్వసనవిక్రమః. ౩౯

గచ్ఛేత్తద్వద్ధమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామ్

టీక॥ యథా = ఎట్లు; రాఘవనిమూక్త  
క్త = రామునిచే విడువబడిన; శరః =  
బాణము; శ్వసనవిక్రమః = వాయుదే  
వునివేగమువంటివేగముగలదై; గచ్ఛే  
త్ = పోవునో; తద్వత్ = దానివలె ; అ  
హం (అధ్యాహృతము) = నేను; రావణ  
పాలితాం = రావణునిచే నేలబడిన,

లంకాం = లంకాకట్టణమును గూర్చి ;  
గమిష్యామి = పోయెదను.

రాముండువిడిచినబాణంబు నెట్లు  
వాయువేగంబునంబోవునో, అట్లతివే  
గంబున నేను, ఎచ్చటను, ఎంతమాత్రము  
నుజాగుసేయక, యప్రతిహతంబుగా,  
రావణునిచే బాలింపబడుచుండు లం



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

కకుంబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

సహీద్రత్యోమి యదితాం లంకాయాం జనకాత్మజామ్. ౪౦  
అనేనైవహి వేగేన గమిష్యామి సురాలయమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= దిపాదపూరణార్థము ) ; సురాల  
నేను; లంకాయాం = లంకయందు; యం=స్వగృహమున గూర్చి ; గమిష్యా  
తాం=ఆజనకాత్మజాం=జనకుని కొ  
మాతెయయినసీతను ; సద్రత్యోమి నేనులంకాపురియందాసీతంబుడ  
యది= చూడనైతి నేని(“హి” అనునది నేని, యీవేగంబుతోనే, స్వగృహంబున  
పాదపూరణార్థము); అనేన=ఈ; కుంబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.  
వేగేనైవ=వేగముతోనే(“హి” అనున

యదివా త్రిదివే సీతా న్నద్రత్యోమ్య కృతశ్రమః. ౪౧  
బద్ధ్యా రాక్షసరాజాన మానయిష్యామి రావణమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= వయిన; రావణం=రావణుని; బద్ధ్యా=  
నేను; త్రిదివే=స్వగృహమునందును ; సీ కట్టి; ఆనయిష్యామి=తెచ్చెదను.  
తాం=సీతను; సద్రత్యోమియదివా=ఓ స్వగృహంబునందును సీత నాకగపడ  
క వేళచూడనైతి నేని; అకృతశ్రమః=చే దేని, యంత నలసటనొందక, యి  
యంబడని, యనఁగా, పొందఁబడని, య కకుంబోయి, రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు  
లసటగలవాడనై ; రాక్షసరాజానం రావణునిబంధించి, యిచ్చటికిఁ జెచ్చె  
(రాక్షసరాజం)=రాక్షసులకుఁ బ్రభు దను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వధా కృతకార్యో హ మేష్యామి సహసీతయా. ౪౨  
ఆనయిష్యామి వా లంకాం సముత్పాత్య సరావణామ్

టీక॥ సర్వధా=అన్నివిధంబులను ; అ లేక; సరావణాం=రావణునితోఁగూడి  
హం=నేను; కృతకార్యః= చేయఁబడి న; లంకాం=లంకాపట్టణమును; సము  
నపనిగలవాడనై; సీతయాసహ=సీత త్పాత్య=పెల్లగించి; ఆనయిష్యామి=  
తోఁగూడ; ఏష్యామి=వచ్చెదను. వా= తెచ్చెదను.

నేనేవిధంబుననైనను, కృతార్థుండ టికిందెచ్చెదను. అని, హనుమంతుండు నై, సీతంగొనివచ్చెదను; కాదేని, రావ జాంబవంతుండుమున్నగువానరులతోఁ గునితోఁగూడలంకంబెల్లగించి, యిచ్చ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు హనుమా న్వానరాన్వానరోత్తమః. ౪౩  
ఉత్పపాతా ధ వేగేన వేగవా నవిచారయన్

టీక|| వానరోత్తమః = వానరశ్రేష్ఠ పృథ్వీత=ఎగిరెను.  
హుండును; వేగవాన్ = అధికమయినవడి వానరశ్రేష్ఠుండయినయాహనుమం గలవాఁడనగు; హనుమాన్ = హను తుండట్లుజాంబవంతుండుమున్నగు వా మంతుండు; వానరాన్ = జాంబవంతుం నరులంబూచివలికి, యంతమిగులవేగం డుమున్నగువానరులనుగూర్చి; ఏవం = ఇ బుగలవాఁడుకావున నెంతమాత్రమును ట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనై; అధ = అ సంశయముంచక, వేగంబుగనాకాశం టుపిమ్మట; అవిచారయన్ = చింతింపు బునకెగిరెను. అని, తాత్పర్యము.  
చుండనివాఁడై; వేగేన = వడిచేత ; ఉ



సుపణామివ చాత్మానం మేనేన కపికుంజరః. ౪౪

టీక|| కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుండ తన్ను; సుపణామివ = గరుత్మంతుని వ గు; సః = ఆహనుమంతుండు; ఆత్మానం = తనె” (“వ” అనునది పాదపూరణార్థక

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

<p>ము) మేనే=తలంచుకొనెను. వానరులలోమేటియైన యాహ నుమంతుండు, అప్పుడా, "తానుగరు</p>	<p>త్వంతుండుబోలె, నాకాశంబునం బో వసవ ఘటం"డని,తలంచెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
<p>సముత్పతతి తస్మిం స్తు వేగా తై నగరోహిణః</p>	<p></p>
<p>సంహృత్య విటపాక్ సర్వాక్ సముత్పేతు స్సమంతతః. ౪౫</p>	<p></p>
<p>టీక॥ తస్మిక్=ఆహనుమంతుండు;స ముష్పశతితు=ఎగురఁగానే; వేగాత్= వేగమువలన; తే=ఆ;నగరోహిణః=ప ర్వతమునందుమొలిచినవృక్షంబులు; వి టపాక్=కొమ్మలను; సర్వాక్=అన్ని టిని;సంహృత్య=తీసికొని;సమంతతః=</p>	<p>అంతటను;సముత్పేతుః=ఎగిరినవి. ఆహనుమంతుండెగురఁగానే, య తనివేగమువలన, నాపర్వతంబునందలి వృక్షంబులన్నియుఁ, దమకొమ్మలతోఁ గూడ,నంతటనుంబై కెగిరినవి. అని,తాత్పర్యము.</p>
<p>సమ త్రకోయష్టిమ కాక్ పాద పాక్ పుష్ప శాలినః ఉద్వహ న్నూరువేగేన జగామ విమలేం బరే. ౪౬</p>	<p></p>
<p>టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ నుమంతుండు;డారువేగేన = తొడలవే గంబుచేత; సమ త్రకోయష్టిమ కాక్ = మడించినచీకుఁ గొక్కెరయనుపక్షుల తోఁగూడినవియును ; పుష్ప శాలినః= పూలచేఁబ్రకాశించుచున్నవియు నగు; పాద పాక్ = వృక్షంబులను; ఉద్వ హక్=ఎత్తిపట్టుకొనుచు;విమలే=స్వ</p>	<p>చ్చుచును;అంబరే=ఆకాశమునందు; జగామ=పోయెను. ఆహనుమంతుండుమడించిన చీకుఁ గొక్కెరలంగల్గి పుష్పంబులతో నొప్పు చుండు వృక్షంబులఁ, దనతొడలవేగం బుననెగఁబట్టి,యిచ్చికొని,యాకాశం బునం,బోయెను.అని,తాత్పర్యము.</p>
<p>డారువేగోద్ధతా వృత్తా ముహూతం కపి మన్వయః ప్రస్థితం దీఘం మధ్వానం స్వబంధుమివ బాంధవాః. ౪౭</p>	<p></p>
<p>టీక॥డారువేగోద్ధతాః=తొడల వే గముచేనెగయఁగొట్టఁబడిన;వృత్తాః= చూఁకులు;కపిం=హనుమంతుని;బాం</p>	<p>ధవాః=చుట్టుములు; దీఘం=దూరమ యిన;అధ్వానం= మార్గమునుగూ చిఁ;ప్రస్థితం=బయలుదేరిన; స్వబం</p>

ధుమివ=తమచుట్టమునువలె; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; అన్వయం=వెంబడించినవి.

ఇట్లుారువేగంబుననెగిరినవృక్షంబు బడిచినవి. అని, తాత్పర్యము.

తమూరువేగోన్నధితాస్సాలాశ్చాన్యేనగోత్తమాః  
అనజగ్న్యహానూమంతంనైన్యా ఇవషహీపణమ్. ౪౮

టీక॥ ఊరువేగోన్నధితాః=తొడలవేగముచేనెగరఁగొట్టఁబడిన; సాలాశ్చ=మద్దిచెట్లును; అన్యే=ఇతరములయిన; నగోత్తమాః=వృక్షములలోమేటివైనవియును; తం=ఆ; హనుమంతుని; అనజగ్న్యహానూమంతుని; నైన్యాః=దండులొనివారలు; షహీపణిమివ=రాజును

లు, బంధువులు, చాలదూరమువొడలించినతమబంధుజనమును, దారివిడుచునట్లు, కొంచెముసేపు, హనుమంతునివెంబడిచినవి. అని, తాత్పర్యము.

వలె; అనజగ్న్యః=వెంబడించినవి. మద్దిచెట్లునుమఱియునితరములైనగాష్పవృక్షంబులును, హనుమంతునియూరువేగంబునందైకెగిరి, నైసికలురాజునుంబోలె, నాహనుమంతునివెంబడించినవి. అని, తాత్పర్యము,

సుపుష్పితాగైర్భహుభిః పాదపైర్వృతః కపిః  
హనుమాన్సర్వతాకారోబహువాద్భుతదర్శనః. ౪౯

టీక॥ కపిః=కొఁతియును; పర్వతాకారః=కొండవంటిదేహముగలవాఁడునగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; బహుభిః=పెక్కులయిన; సుపుష్పితాగైః=చక్కగాఁబుష్పించినకొనలుగల; పాదపైః=చెట్లతో; అన్వితః=కూడినవాఁడై; అద్భుతదర్శనః=అశ్చ

ర్యకరంబగుచూచుటగలవాఁడు; బహువా=అయెను. పర్వతంబువంటిదేహంబుగలయాహనుమంతుండు, చక్కగాఁబూచియుండుపెక్కువృక్షంబులనడువనుండి, చూచువారలకాశ్చర్యంబుగలిగించెను. అని, తాత్పర్యము.

సారవంతో ధయేవృతౌ న్యమజ్జ్కలవణాం భసి  
భయాదివ మహేంద్రస్య పర్వతావరణాయే. ౫౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; యే=ఏ; వృతౌ=చెట్లు; సారవంతః=బరువుగ



<p>లవో; తే(అధ్యాహృతము)=అవి; మ హేంద్రస్య=దేవేంద్రునియొక్క; భ యాత్=వెతిపువలన, వరుణాలయే=</p>	<p>ముద్రమునందు; శృమజ్జ్=మునిగినవి. అంత, దేవేంద్రునిభయంబునఁబర్వ తంబులు సముద్రంబునంబడునట్లు, అం దు, బరువుగలవృక్షంబులు సముద్రంబు నంబడి, మునిగినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సనానాకుసుమైః కీణః కపి స్సాంకురకోరకైః

శుశుభే మేఘసంకాశః ఖిద్యోతై రివ షర్వతః. ౫౧

<p>టీక   మేఘసంకాశః= మబ్బుతోస మానమయిన, సః=అ; కపి=హనుమం తుండు; సాంకురకోరకైః= మొలకల తోను మొగ్గలతోనుం గూడిన, నానాకు సుమైః= పలు దెలుగులయిన పుష్పంబు లచే; కీణః=వ్యాపింపఁబడినవాడై; ఖిద్యోతైః=మిడుగులుంబురుగులచే; కీ ణః(అధ్యాహృతము)=వ్యాపింపఁబ డిన; షర్వతః=కొండవలె; శుశుభే=</p>	<p>ప్రకాశించెను. ఆకాశంబున గొప్ప శరీరంబుతోఁ బోవుటంజేసి, మేఘంబువలె గనుపట్టు చుండు నాహనుమంతుని దేహంబంత యు, నెఱ్ఱరిమొలకలును మొగ్గులునుబు ష్పంబులును వ్యాపింపఁగా, నతండు, రా త్రియందు మిణుంగులుంబురుగులతో నె ప్పచుండు పర్వతంబుంబోలెఁ బ్రకాశిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విముక్తా స్తస్య వేగేన ముక్త్యా పుష్పాణితే ద్రుమాః

అవశీర్యంత సలిలే నివృత్తా స్సుహృదో యథా. ౫౨

<p>టీ   తే=ఆ; ద్రుమాః=చెట్లు; తస్య=ఆ హనుమంతునియొక్క; వేగేన=వేగము చేత; ముక్తాః=విడువఁబడినవై; పుష్పా ణి=పూలను; ముక్త్యా=విడిచి; సలిలే=</p>	<p>హనుమంతుండు క్రిమముగా దూర ముపోవుటచేనతని వేగముతోటి సంబం ధము, అవృక్షంబులకు వదలుటంజేసి, యవి, పుష్పంబులవిడిచి(పుష్పంబులుచె ట్లకన్నఁజేలికయయినవి కావున నవి యాకాశంబునందే మఱికొంత సేపుం డినవి ) “ఒదకాంతాత్పిన్నగోబంధు మనువ్రజేత్” ( నీటిసమీపము వఱకు</p>
--	---

అవశీర్యంత (అవాశీర్యంత)=పడినవి.





స్నేహితుండు తనబంధువును వెంబడిం  
పవలయును) అని చెప్పబడినరీతిని, ప  
యనంబై పోవు బంధువును వెంబడించినీ  
టిసమీపంబున మఱియు స్నేహితులు వ  
లె, మఱి, సముద్రజలంబులం బడినవి.  
అని, తాత్పర్యము.  
ఇచ్చట, “హనుమంతునివదలి వు  
ష్పంబులు విడిచినీటంబడినవి” అనియుం

డుటచే, “బంధువులు, పయనంబై పోవు  
తమబంధువును వెంబడించినవిడి  
చి, వియోగదుఃఖంబునఁ, గండ్లనీళ్లు వి  
డుచుచు, దుఃఖసముద్రమునమునుంగున  
ట్లు, ఆవృక్షంబులు, హనుమంతుని వద  
లి, వుష్పంబుల విడిచి, సముద్రజ  
లంబులంబడినవి.” అని, వ్యంజితమగు  
చున్నది.

లఘుత్వే నోపపన్నం త ద్విచిత్రం సాగరే పతత్  
ద్రుమాణాం వివిధం వుష్పం కపివాయుసమీరితమ్. ౫౩

టీక॥ లఘుత్వేన = తేలికతో; ఉపప  
న్నం = కూడినవియు; కపివాయుసమీరి  
తం = హనుమంతునివలనంగలిగిన గాలి  
చేనెగరఁగొట్టబడినవియు; వివిధం =  
పలు డెఱంగులుగలవియునగు; తత్ =  
ఆ; ద్రుమాణాం = వృక్షంబులయొక్క;  
వుష్పం = పూలు; విచిత్రం = ఆశ్చర్యము  
గలుగునట్లుగా; సాగరే = సముద్రము

నందు; ఆపతత్ = పడెను.  
ఆవృక్షంబులనానావిధంబులగు వు  
ష్పంబులు, హనుమంతుని వేగంబునంగలి  
గిన గాలిచేనెగరఁగొట్టబడి, తేలిక  
యగుటంజేసి, చాలదూరమతని వెంబ  
డించి, యాశ్చర్యంబుగ సముద్రంబునంబ  
డినవి. అని, తాత్పర్యము.

తారాచిత మివాకాశం ప్రబభౌచ మహాణావః

టీ॥ మహాణావశ్చ = పూజ్యులగు స  
ముద్రమును; తారాచితం = నక్షత్రముల  
చేవ్యాపింపఁబడిన; తారాశతం (ఇట్లు  
మూలమునందుమాత్రమున్నది) = నక్ష  
త్రములయొక్క నూలులుగల; ఆకాశ  
మివ = ఆకాశమువలె; ప్రబభౌ = పక్క

గాఁబ్రకాశించెను.  
అట్లు, రాలినవుష్పంబులతోఁ గూడి  
నసముద్రంబు, నక్షత్రంబులం గలిగిన  
యాకాశమువలె నొప్పుచుండెను.  
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పాఘ్నానాం బద్ధేన నానావర్ణేన వానరః. ౫౪



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

బభౌ మేఘ ఇవా కాశే విద్యుద్గణవిఘాషితః

టీకాశే=ఆకాశమునందు;వానరః=	బృవలై;బభౌ=ప్రకాశించెను.
హనుమంతుండు;అనుబద్ధేనతనదేహం	ఆకాశంబునందు,హనుమంతుండు,
బును,అంటియుండు;నానావర్ణేన=	ఇంకను విడువక దనదేహంబు నంటి
పలువిధంబులగురంగులుగల ; పుష్పే	యుండు విచిత్రంబులయిన పుష్పంబుల
ఘన=పూలసమూహముచేత; విద్యు	తోఁగూడి, మెఱుపులతోఁగూడిన మేఘం
ద్గణవిఘాషితః = మెఱుపులసమూహ	బుంబొలనొప్పుచుండెను.
ముచేసలంకరింపఁబడిన; మేఘఇవ=ను	అని, తాత్పర్యము.

తస్య వేగసమాధూతైః పుష్పే స్తోయ మదృశ్యత. ౫౫  
తారాభి రభిరామాభి రుదితాభి రివాంబరమ్

టీక॥తస్య=ఆహనుమంతుని యొక్క;	ము)=కూడిన;అంబరమివ=ఆకాశము
వేగసమాధూతైః=వేగముచే నె	వలె;అదృశ్యత=చూడఁబడెను.
గురంగొట్టఁబడిన;పుష్పైః=పూలతో;	ఆహనుమంతునివేగంబున నెగురఁ
సహితం(అధ్యాహృతము)=కూడిన;	గొట్టఁబడిరాలినపుష్పంబులతోఁగూడిన
తోయం=సముద్రమునందలి జలము;	సముద్రజలంబు, నుందరంబులగు నక్ష
ఉదితాభిః=ఉదయించిన; అభిరామా	త్రంబులతోఁగూడినయాకాశంబువలెన
భిః=నుందరములయిన; తారాభిః=న	గపడెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షత్రములతో;సహితం (అధ్యాహృత	

తస్యాం బరగతౌ బాహూ దదృశౌతే ప్రసారితౌ. ౫౬  
పర్వతాగ్రా ద్వినిష్కాంతౌ పంచాస్యావివ పన్నగా

టీక॥తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క;	స్యే=అయిదుమొగంబులుగల; పన్న
అంబరగతౌ=ఆకాశమును బొందిన	గావివ=సపకంబులువలె;దదృశౌతే=
వియును;ప్రసారితౌ=చాపం బడినవి	చూడఁబడినవి.
యునగు;బాహూ=చేతులు; పర్వతా	ఆకాశమునం జూపఁబడి గొప్పవ
గ్రాతౌ = కొండశిఖరమునుండి; విని	యినవైళ్లుగలవియుగు పర్వతాకారుం
ష్కాంతౌ=బయలు వెడలిన; పంచా	డయినయాహనుమంతునిబాహువులు,

పర్వతశిఖరంబునుండి బయలు వెడలిన, డినవి.

యయిదుతలలపాములుంబోలె, నగప, అని, తాత్పర్యము.

పిబన్నివ బభౌ చాపి సోమిమామాలం మహాణవమ్. ౫౭

పిపాసురివ చాకాశం దద్యశే స మహా కపిః

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్ప బడెను.

కోఁతియయిన హనుమంతుండు; సో అహనుమంతుండు, సముద్రంబున  
మిమామాలం=అలల సమూహముతోఁ కుదగ్గి అఁగఁగఁబోవునపుడు, అలలతోఁ  
గూడిన; మహాణవంచ=గొప్పసము గూడసముద్రమును ద్రాఁగఁగోయనంద  
ద్రమును; పిబన్నివ=త్రాఁగఁగూడువో గియ్యెప్పెను; అట్లు, దూరముగాఁబోవు  
లె; బభౌ=ప్రకాశించెను. ఆకాశంచ= నపుడు, ఆకాశమునుమింగునట్లు చూప  
ఆకాశమును; పిపాసురివ= త్రాగని ట్టెను. అని, తాత్పర్యము.  
చ్చించువాడువోలె, దద్యశే=చూడఁ

తస్య విద్యుత్ప్రభాకారే వాయుమాగాఁసుసారిణిః. ౫౮

నయనే విప్రకాశేతే పర్వతస్థా వివానరౌ

టీక॥ వాయుమాగాఁసుసారిణిః= తే=(ఘాతార్థమందులట్) వెలింగినవి.

వాయువుయొక్క- దారియయిన యా ఆకాశంబునంబోవుచున్న పర్వతా  
కాశముననుసరించుచున్న, తస్య=అహా కారుండగునా హనుమంతుని మెఱపు  
నుమంతునియొక్క; విద్యుత్ప్రభాకరే= లుంబోలె మెఱయునేత్రంబులు రెండు  
మెఱపుకాంతివంటిరూపముగల; నయ ను, పర్వతంబుపైనున్న రెండగ్ని హూ  
నే=కండ్లు; పర్వతస్థా= కొండయందు త్రంబులువలె నుండినవి.  
న్న; అనలాలవ=సింహులవలె; విప్రకాశే అని, తాత్పర్యము.

పింగే పింగాక్షముఖ్యస్య బృహతీ పరిమండలే. ౫౯

చక్షుషీ సంప్రకాశేతే చంద్రసూర్యా వివోదితౌ

టీక॥ పింగాక్షముఖ్యస్య=కోఁతుల క్క; పింగే= గోరోజనపురంగుగలవి  
లో శ్రేష్ఠుడయిన హనుమంతుని యొ యాను; బృహతీ=గొప్పవియును; పరి



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

మండలే = అంతటను గుండ్రములుగా  
 సుండునవియునగు; చతుషీ = కండ్లు;  
 ఉదితౌ = ఉదయించిన; చంద్రసూర్యా  
 వివ = చంద్రుండును సూర్యుండునుంబో  
 లె; సంప్రకాశే తే = (భూతాధికమందు  
 లట్) ప్రకాశించినవి.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతు  
 ని, పింగళంబులై యంతటను గుండ్రము  
 లుగానుండు, పెద్దకండ్లు రెండును,  
 ఏకకాలంబుననుదయించిన చంద్రసూ  
 ర్యులనందగి యొప్పుచుండినవి.  
 అని, తాత్పర్యము.

ముఖం నాసికయా తస్య తామ్రయా తామ్ర మాబభౌ. ౬౦  
 సంధ్యయా సమ భిస్పృష్టం యథా త త్సూర్య మండలమ్

టీక|| తస్య = ఆహనుమంతుని యొక్క;  
 తామ్రయా = ఎఱ్ఱవైన; నాసిక  
 యా = ముక్కుతో; సహితం (అధ్యా  
 హృతము) = కూడిన; తామ్రం = ఎఱ్ఱవై  
 న; ముఖం = మొగము; సంధ్యయా = సం  
 జచేత, సమభిస్పృష్టం = వ్యాపింపఁ బడి  
 న; తత్సూర్యమండలంయథా = ఆసం

ధ్యకాలపు సూర్యమండలమువలె; ఆబ  
 భౌ = ప్రకాశించెను.

ఆహనుమంతుని యెఱ్ఱనిముఖంబు, ఎ  
 ఱ్ఱనిముక్కుగలిగి, సంధ్యాకాలంబున,  
 సంధ్యారాగంబుతోఁగూడిన సూర్య  
 మండలంబువలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

లాంగూలం చ సమావిధం ప్లవమానస్య శోభతే. ౬౧  
 అంబరే వాయుపుత్రస్య శక్రధ్వజ ఇవోచ్చి శితః

టీక|| ప్లవమానస్య = ఎగురుచున్న;  
 వాయుపుత్రస్య = వాయుదేవుని కొడు  
 కైనాహనుమంతునియొక్క; అంబరే =  
 ఆకాశమునందు; సమావిధం = ఉన్నత  
 ముగాఁ జేయఁబడిన; లాంగూలంచ =  
 తోఁచయును; ఉచ్చి శితః = ఎత్తఁబడిన; శ  
 క్రధ్వజఇవ = ఇంద్రుని టెక్కెమువలె;

శోభతే = (భూతాధికమందులట్) ప్ర  
 కాశించెను.

ఆకాశంబునందు, ఎగిరిపోవుచున్న  
 హనుమంతుని యున్నతముగా నిలిచి  
 యుండువాలంబు, పూజాధికంబుగా  
 నెత్తఁబడియుండునింద్రధ్వజంబువలెన  
 గపడినది. అని, తాత్పర్యము.

లాంగూలచక్రేణ మహా శక్ల దంష్ట్రో నిలాత్మజః. ౬౨  
 వ్యూచత మహాప్రాజ్ఞః పరివేషీవ భాస్కరః

టీక॥ మహాక=గొప్ప దేహముగల  
వాఁడును; శుక్లదంష్ట్రః=తెల్లనికోటలు  
గలవాఁడును; మహాప్రీతిః=గొప్ప  
పండితుండునగు; అనిలాత్మజః=వా  
యువుకొడుకయిన హనుమంతుండు;  
లాంగూలచక్రేణ=చక్రమువంటితోఁక  
చేత; పరివేషి=గాలిగుడిగల(సూర్యున  
కుఁగానిచంద్రునకుఁగాని చుట్టుగుండ)  
ముగా నేర్పఁజేడుమండలము, “పరివేష

ము”తెనుంగున “గాలిగుడి” యనఁబడు  
ను); భాస్కరభవ=సూర్యుఁడువలె;  
వ్యరోచత=ప్రకాశించెను.

తెల్లనికోటలు గలిగి గొప్పదేహం  
బుతోనుండుమహాపండితుండగు నాహ  
నుమంతుండు, చక్రమువలె గుండ్రము  
గానుండుతోఁక గలిగియుండునపుడు,  
పరివేషంబునొందిన సూర్యుండుంబో  
లెనొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిగ్దేశే నాభితామ్రేణ రరాజ స మహాకపిః. ౬౩

మహతా దారితేనేవ గిరి కైరికధాతునా

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్ప  
కోఁతియగుహనుమంతుండు; అభితా  
మ్రేణ= అంతటనెఱుగనిన; స్థిగ్దేశే  
న=పిఱుదులప్రదేశముచేత; దారితే  
న=పగలఁజేయఁబడిన; మహతా=గొ  
ప్పదగు; కైరికధాతునా=పర్వతము  
నందలిధాతువుచేత; గిరిరివ=పర్వత

మవలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

అహనుమంతుండు, అంతటను ఎఱ్ఱ  
గానుండుగొప్పపిఱుదులుగలిగి యుం  
టంజేసి, రెండుబ్రద్దలుగాఁ జేయఁబడిన  
గొప్పధాతుశిలంగలిగియుండు పర్వ  
తంబువలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వానరసింహస్య ప్లవమానస్య సాగరమ్. ౬౪

కక్షౌంతరగతోవాయు జీఁమూత భవ గజఁతి

టీక॥ సాగరం=సముద్రమును; ప్లవ  
మానస్య=దాఁటుచున్న; తస్య=ఆ; వా  
నరసింహస్య=వానరశ్రేష్ఠుండగుహను  
మంతునియొక్క; కక్షౌంతరగతః=చం  
కలనడుమునొందిన, వాయుః=గాలి; జీ

మూతభవ=మేఘమువలె; గజఁతి=  
(భూతార్థమందులతో) అటచెను.

ఇట్లు, సముద్రమును దాఁటుచున్న  
యాహనుమంతునిచంకలనడుమంగలిగి  
నగాలి, మేఘంబుగజిఁంచునట్లు, భవనిం

పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఫే యథా నిపతంతుల్లా హ్యుత్తరాంతాద్వి నిస్సృతా. ౬౫  
దృశ్యతే సానుబంధాచ తథా స కపికుంజరః

టీక॥ ఫే=ఆకాశమునందు; ఉత్త తథా=అట్లు; సః=ఆ; కపికుంజరః=వా  
రాంతాత్=ఉత్తరపుకొననుండి; విని నరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; అదృ  
స్సృతా=బయలుదేజినదియు; నిపతం శ్యత (అధ్యాహృతము) = చూడఁబ  
తీ=పడుచున్నదియును; సానుబంధా డెను.  
చ=సంబంధముతోఁగూడినదియునగు, ఆకాశమునందు, ఉత్తరపుదిక్కు  
(సంబంధమగుటచే, సంబంధముగలమ నుండిదక్షిణపుదిక్కు-మొగముగాఁదోఁ  
టియొక్క-టియాక్షిప్తమగుచున్నది) అ కతోఁగూడినతోఁకచుక్క-యాదేశంబు  
నఁగా, వెనుకవ్రేలాడుచుండు సూ నకుఁబడినసూచింపుచు, బడునట్లు, ఆ  
త్వభాగమయిన తోఁకతోఁక గూడినది హనుమంతుండు, తోఁకతోఁకగూడిదక్షి  
యునగు; ఉచ్ఛ్వా=తోఁకచుక్క (“హ” ణపుదిక్కు-మొగముగా, రావణునకుఁ  
అనునది పాదపూరణార్థము); య గీడుచెచ్చుటకై, బోయెను.  
ధా=ఎట్లు; దృశ్యతే=చూడఁబడునో, అని, తాత్పర్యము.

పతత్పతంగసంకాశో వ్యాయత శ్శుశుభే కపిః. ౬౬  
ప్రపృథ్థ ఇవ మాతంగః కక్ష్యయా బధ్యమానయా

పతత్పతంగసంకాశః=పోవుచున్న శుశుభే=ప్రకాశించెను.  
సూర్యునితోసమానుండును; వ్యాయత సూర్యునితోసమానంబుగా నాకా  
తః=నిడుపయినవాఁడునగు; కపిః=హ శంబునంబోవుచున్న, దీఘకదేహుండ  
నుమంతుండు, బద్ధ్యమానయా= కట్టఁ గునాహనుమంతుండు, నడుమున మో  
బడుచున్న; కక్ష్యయా=ఏనుఁగునడుము కుతోఁగట్టఁగా దీఘకముగా దేహముఁ  
నఁగట్టెడుమోకుచేత; ప్రవృద్ధః= నిడు డెంచినయేనుంగువలెనుండెను.  
పయిన; మాతంగఇవ= ఏనుఁగువలె; అని, తాత్పర్యము.

ఉపరిష్ఠా చ్ఛరీరేణ ఛాయయా చావ గాఢయా. ౬౭

సాగరే మారుతావిష్టానా రివాసీ స్త దాకపిః

<p>టీక॥ తదా=అప్పుడు; కపిః=హను మంతుండు; ఉపరిష్టాచ్చరీరేణ=పైగా నుండు దేహము చేతను; అవగాఢ యా=సముద్రంబున మునింగియున్న; ధాయయాచ=నీడచేతను; సాగరే=స ముద్రమనందు; మారుతావిష్టా=గాలి చేనధిష్ఠింపఁబడిన; నారివ=ఓడవలెఁ నీత్=ఉండెను.</p>	<p>కాశంబుననుదానినీడసమద్రంబునను, రెండునేకాకారంబుగాఁ జూపట్టుటం జేసి, యట్లు, సముద్రంబునఁగ్రిందిభాగం బుమునింగియుం, బైభాగంబాకాశంబు నావరించియునుండఁగా, వాయువశం బునంబోవుచున్నయోడవలె, హనుమం తుండు, కనుపట్టెను.</p>
--	--

అని, తాత్పర్యము.

అప్పుడు, హనుమంతుని దేహం బా

యం యం దేశం సముద్రస్య జగామ సమహః కపిః. ౬౮

స స తస్యోరువేగేన సోన్మాద ఇవ లక్ష్మితే

<p>టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్ప కొంతియైన హనుమంతుండు; సము ద్రస్య=సముద్రముయొక్క; యంయం; ఏయే; దేశం=ప్రదేశమును; జగామ= పోయెనో; సఃసః=ఆయాప్రదేశము; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; ఊరు వేగేన=తొడలవేగముచేత ; సోన్మా దఇవ=పిచ్చితో, గూడినదివలె; లక్ష్మి తే=(ఘాతార్థమందులట్) చూడఁ</p>	<p>బడెను. ఆహనుమంతుండు, సముద్రమునందు, యేప్రదేశములకుఁబోయెనో, ఆయా ప్రదేశములన్నియు, నతనియూరువేగం బునఁ, దిరుగుడువడి నురుగువిడుచుచు బైకెగురుచున్నజలంబుగలిగి, చిత్తభ్రా మంబునొందినట్లుగవడినవి.</p>
---	---

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యోమిజాలానా మురసా శైలవత్క్రతామ్. ౬౯

అభిఘ్నంస్తు మహావేగః పుప్లువే స మహా కపిః

టీక॥ మహావేగః=అధికమయినవేగముగల; సః=ఆ; మహాకపిః=హను



మంతుడు; సాగరస్య = సముద్రము  
యొక్క, శైలవత్సకాం = పర్వతం  
బంతటి ప్రమాణముగల; (ఇది గోవింద  
రాజ పారము) డోమికజాలానాం (డో  
మికజాలాని) = అలలసమూహముల  
ను; శైలవత్సకాం (ఇది మహేశ్వర తీర్థ  
పారము, ఇప్పుడు ఉరశ్యబ్రమునకు విశే  
షణము) = పర్వతంబంతటి ప్రమాణము

గల; ఉరసా = టొమ్ము చేత; (లక్షణచే)  
టొమ్మునకు బట్టిన గాలిచేత; అభిఘ్నం  
స్తు = కొట్టుచునె; పుష్లవే = దాచెను.  
ఆ హనుమంతుండు, సముద్రమును  
దాటుచుండగా, సముద్రము నందలి  
గొప్పయలల అశని విశాలంబగు టొ  
మ్మునంగల్గిన వాయువు వలననుమడిగా  
గదలినవి. అని, తాత్పర్యము.

కపివాతశ్చ బలవాక్ మేఘవాతశ్చ నిస్సృతః. ౭౦

సాగరం భీమ నిఘోషం కంపయామాసతు భృశశమ్.

టీక|| నిస్సృతః = బయలుదేరిన; బల  
వాక్ = బలముగల; కపివాతశ్చ = హను  
మంతునివలన గలిగిన వాయువును; మే  
ఘవాతశ్చ = మబ్బుకొఱకైన, వాయువు  
ను; సాగరం = సముద్రమును; భీమనిఘో  
షం = భయంకరమగు ధ్వని గల్గినట్లు  
గా; భృశం = మిక్కిలియు; కంపయా  
మాసతుః = కదలించినవి.

అప్పుడు, హనుమంతుండు గిరి పోవు  
టవలనంగలిగిన వాయువు, మేఘమువ  
చ్చుటకై గొట్టును తరపు గాలియును, బ

లవంతంబులగునీ రెండు వాయువులు నం  
గూడి, సముద్రమును, అధికమయిన ధ్వని  
గలుగునట్లుగా, గలంచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దక్షిణపు ది  
క్కునుగూచి పోవు హనుమంతునకు,  
శుభ సూచకంబుగా ననకూలమయి  
నయుత్తరపు గాలి కొట్టినట్లు వణిం  
చుట, నతనికి జయంబును సూచించు చు  
న్నది.

వికషణ న్నూమికజాలాని బృహంతి లవణాంభసి. ౭౧

పుష్లవే కపిశాదూలో వికిరన్న్వివ రోదనీ

టీక|| కపిశాదూలః = వానరశ్రేణి  
మండగుహనుమంతుండు; లవణాంభ  
సి = సముద్రమునందు; బృహంతి = గొ

ప్పవియైన; డోమికజాలాని = అలలస  
మూహములను; వికషణ = ఈడ్చుకొ  
నుచు; రోదనీ = ఆకాశమును భూమిని;



వికిరన్నివ=విభాగించువాడువలె;పుట్టు  
వే=దాటెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు  
సముద్రముదాటునపుడు, ఆవేగంబున  
కు,సముద్రమునందలియలలు, అతండు  
వానినీడ్చుకొనిపోవునట్లు, అతనివెనుకొ

నిపోగొ,నది,హనుమంతుండు,భూమి  
యునాకాశమును విభాగింపఁడలంపు  
గొని, వానినావరించికొని యుండున  
ముద్రమునందలి యలలనీడ్చుకొనిపోవు  
నట్లు,అగపడెను.  
అని,తాత్పర్యము.

మేరుమందరసంకాశా నుద్ధతాన్ మహాణవే. ౨౨

అతిక్రామ స్తహవేగ స్తరంగాన్ గణయన్నివ

టీక॥మహావేగః=అధికమయినవేగ  
ముగల;సః=ఆహనుమంతుండు; మహా  
ణవే=గొప్పసముద్రమునందు; ఉద్ధ  
తాన్=ఎగురఁగొట్టఁబడిన;మేరుమంద  
రసంకాశాన్= మేరుపర్వతముతోను  
మందరపర్వతముతోనుసమానములయి  
న;తరంగాన్=అలలను;గణయన్నివ=

లెక్కించువాఁడుపోలె; అతిక్రామత్  
(అత్యక్రామత్)=దాటెను.  
మహావేగుండగు నాహనుమంతుం  
డు,సముద్రమునం,దనవేగంబుచేలేచిన  
మేరుమందర పర్వతంబులకుసరివచ్చుత  
రంగంబులలెక్కవెట్టువాఁడువలె,దా  
టెను. అని,తాత్పర్యము.

తస్య వేగసముద్ధూతం జలం సజలదం తదా. ౨౩

అంబరస్థం విబభ్రాజ శారదాభ్రమివా తతమ్

టీక॥తదా=అప్పుడు; తస్య=ఆహా  
నుమంతునియొక్క; వేగసముద్ధూతం=  
వేగముచేనెగురఁ గొట్టఁబడినదియును,  
కావుననే; అంబరస్థం=ఆకాశమునం  
దుండునదియును,కావుననే;సజలదం=  
మేఘములతోఁ గూడినదియునగు; జ  
లం=నీరు;అతతం=వ్యాపించియుండు;  
శారదాభ్రమివ=శరదృతువునందలిమ

బ్బువలె;విబభ్రాజ=ప్రకాశించెను.  
అప్పుడాహనుమంతుని యూరువే  
గంబునఁజైకిలేచి, యాకాశంబునొంది  
యచ్చటనుండు మేఘంబులతోఁగలిసి,  
స్వచ్ఛంబుగానుండుసముద్రజలంబు, ఆ  
కాశంబునఁగ్రమ్ముకొనిన, తెల్లని,శర  
తా-లమేఘమువలెఁబ్రకాశించినది.  
అని,తాత్పర్యము.

తిమినక్రయపాః కూమాన్ దృశ్యంతే విప్రతాస్తదా. ౨౪

# ప్రతిపదాంత్రుటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

వస్త్రాపకవకణేనేవ శరీరాణి శరీరణామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తిమినక్రయ (ధూతాథకమందు లట్) చూడఁబడి  
 పాః= నూలుయోజనములుపొడవుగల నవి.  
 చేఁపలునుమొసళ్లునుచేఁపలును ; కూ అప్పుడు, సముద్రంబునందు, హనుమం  
 మాః=తాచేళ్లును; వివృతాః=తెలు తునివేగంబున నీళ్లన్నియుఁ బైకెగురు  
 వఁబడినవై; వస్త్రాపకవకణేన=వస్త్ర టంజేసి, పెద్దచేఁపలునుజేఁపలునుమొ  
 ముయొక్క-తోలఁగఁజేయుటచేత; శరీరీ సళ్లునుదాచేళ్లును, వస్త్రంబునువిడిచి  
 ణాం = మనుష్యులయొక్క; శరీరాణీ నపుడు, మనుష్యులయవయవంబులుం  
 వ=అవయవములవలె ; దృశ్యం తే= బోలె, నగపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానం సమీత్యై ధ భుజంగా స్సాగరాలయాః. ౧౫

వ్యోమ్ని తం కపిశాదూలం సుపణాఇతి మేనిరే

టీక॥ అథ=అంత; సాగరాలయాః= తే=తలంచినవి.  
 సముద్రంబునికిపట్టుగాఁగల ; భుజం అంత, సముద్రంబుననున్నసర్పంబు  
 గాః=సర్పములు; వ్యోమ్ని=ఆకాశము లు, ఆకాశంబున నెగసిపోవుచున్నవాన  
 నందు; ప్లవమానం= ఎగిరిపోవుచున్న; రశ్మేష్టుండగు నాహనుమంతునింబొచి,  
 తం=ఆ; కపిశాదూలం = వానరశ్రే గరుత్మంతుండనితలంచి, భయంపడినవి.  
 ష్టుండగుహనుమంతుని; సమీత్య=చూ అని, తాత్పర్యము.  
 చి; సుపణాఇతి=గరుత్మంతుండని; మేని

దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్వ్యోజన మాయతా. ౧౬

ఛాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరా భవత్

టీక॥ జలే=నీటియందు; వానరసిం యతా=నిడుపైనదియునగు ; ఛా  
 హస్య = వానరశ్రేష్టుండగుహనుమం యా=నీడ; చారుతరా=మిక్కిలియును  
 తునియొక్క; దశయోజనవిస్తీర్ణా= నుండరముగా; అభవత్=అయినది.  
 పదియామడలువెడల్పుగలదియును; త్రిం సముద్రమునందు, వానరశ్రేష్టుండ  
 శద్వ్యోజనం=ముప్పదియామడలు ; ఆ గుహనుమంతునిమైనీడ, పదియోజనము

లవెడల్పునుముప్పదియోజనములనిడువు | పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.  
నుంగలదియై, యతిసుందరంబుగాఁగను

శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామిని. ౨౭  
తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా లవదౌంభసి

టీక|| వాయుపుత్రానుగామిని—వా | శుశుభే—ప్రకాశించెను.  
యువుకొడుకైన హనుమంతుని వెంబ | హనుమంతుని వెంబడించుచు సము  
డించునదియును; లవదౌంభసి= సము | ద్రమునందు వెడల్పుగావ్యాపించియుం  
ద్రమునందు; వితతా=వ్యాపించి యుం | డు, నాహనుమంతునినీడ, దట్టంబుగాఁ  
డునదియునగు; తస్య=ఆహనుమంతుని | గూడుకొనిననిమలములయిన మేఘం  
యొక్క; సా=ఆ; ఛాయా=నీడ ; శ్వే | బులపక్షి-వలె, ప్రకాశించెను.  
తాభ్రఘనరాజీవ=స్వచ్ఛములయినమే | అని, తాత్పర్యము.  
ఘములయొక్క-దట్టమయినపక్షి-వలె;

శుశుభే స మహాతేజా మహాకాయో మహాకపిః. ౨౮  
వాయుమాగే నిరాలంబే పక్షవా నివ పర్వతః

టీక|| నిరాలంబే=పోయినయాతగ | శుభే=ప్రకాశించెను.  
ల; వాయుమాగే=ఆకాశమునందు; | ఎంతమాత్రమునాధారములేని యా  
మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమ | కాశంబునంబోవుచున్న, మహాతేజుండు  
ముగలవాఁడును; మహాకాయః=గొప్ప | నుగొప్పశరీరంబు గలవాఁడునగు నా  
దేహముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; మహా | హనుమంతుండు, తెక్కులుగలిగినపర్వ  
కపిః=హనుమంతుండు; పక్షవా=తె | తంబుంబోలె, నొప్పుచుండెను.  
క్కులుగల; పర్వతశివ=కొండవలె; శు | అని, తాత్పర్యము.

యేనా సా యాతి బలవాన్ వేగేన కపికుంజరః. ౨౯  
తేన మాగేణ సహసా ద్రోణీకృతశివా ణవః

టీక|| అసా=ఈ; బలవాన్=అధికమయినబలముగల ; కపికుంజరః=వాన



రశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండ; వేగేన =  
వేగముతో; యేన = ఏమాగమచేత;  
యాతి = (ధూతాధమందులట్) పో  
యెనో; అణకవః = సముద్రము; సహ  
సా = శీఘ్రముగా; తేన = ఆ; మాగే  
ణ = దారిచేత; దోణీకృతభవ = తొట్టి  
గాఁజేయఁబడినదివలె; ఆసీత్ (అధ్యా

హృతము) = అయినది.

బలవంతుండగుహనుమంతుండు,  
వేగంబున, నేమాగముఁ బట్టిపోయె  
నో, నామాగమందలిసముద్రంబు, అ  
క్షుణంబుననె, వేగవశంబున, సీఘ్రముం  
దుకుబ్బుటంజేసి, తొట్టిగాఁజేయఁబడిన  
ట్లు, చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆపాలే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజభవ వ్రజక్. ౮౦

హనుమా న్నేఘజాలాని ప్రకషణ్ మారుతోయథా

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం  
డు; మారుతోయథా = వాయువువలె;  
మేఘజాలాని = మెఘులసమూహముల  
ను; ప్రకషణ్ = ఈడ్చుకొనుచు; పక్షి  
సంఘానాం = పక్షులసమూహముల  
యొక్క; ఆపాలే = దారియొనయా  
కాశమునందు; పక్షిరాజభవ = పక్షుల  
కుఁబ్రభువయిన గరుత్మంతుండువలె; వ్ర

జక్ = పోవుచు; ఆసీత్ (అధ్యాహృత  
ము) = ఉండెను.

హనుమంతుండు, వాయువువంటె,  
వేగంబున మేఘంబుల నాకషించుచు,  
నాకాశమాగమనందు, గరుత్మంతుం  
డుపోవునట్లు, లీలగాఁబోవుచుండెను.  
అని, తాత్పర్యము.

పాండురారుణవర్ణాని నీలమాంజీష్ఠకానిచ. ౮౧

కపినా కృష్యమాణాని మహాభ్రాణి చ కాశిరే

టీక॥ పాండురారుణవర్ణాని = తె  
లుపునలుపురంగులుగలవియును; నీల  
మాంజీష్ఠకానిచ = నలుపుపసపువన్నె  
లుగలవియును; కపినా = హనుమం  
తునిచేత; కృష్యమాణాని = ఈడ్వఁబడు  
చున్నవియునగు; మహాభ్రాణి = గొప్ప

మేఘంబులు; చ కాశిరే = ప్రకాశించినవి  
హనుమంతుండీడ్చుకొనిపోవుచున్న,  
తెలుపునెఱుపునలపుపసుపు వన్నెలం  
గలగొప్పమేఘంబులు, చూచువారి కా  
శ్చర్యంబుగల్గించుచుండినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ న్నభ్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునఃపునః. ౮౨

ప్రచ్ఛన్నశ్చప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లత్యుతే

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ	బడెను.
నుమంతుఁడు;పునఃపునః=మాటిమాటి	ఆహనుమంతుఁడు, దారినడుమ మే
కిని;అభ్రజాలాని=మేఘముల సమూ	ఘంబులుచగులునప్పుడు,వానిలోమఱుఁ
హములను;ప్రవిశే=బొచ్చుచును; ని	గువడుచు,మఱిల,నామేఘంబులుగడచి
ష్పతంశ్చ=బయలు వెడలుచును; ప్రచ్ఛ	నపిమ్మట, వెలికివచ్చుచు, మేఘంబుల చే
న్నశ్చ=మూయఁబడినవాఁడును;ప్రకా	మూయఁబడిమఱిబయలు పడుచుండు
శశ్చ=బయలుపడినవాఁడునగు;చంద్ర	చంద్రుండుఁబోలె,నగపడుచుండెను.
మాఇవ=చంద్రుఁడవలె; లత్యుతే=	అని,తాత్పర్యము.
(ఘాతార్థమందులటి) = చూడఁ	

స్లవమానం తు తం దృష్త్వా స్లవంగం త్వరితం తదా. ౮౩

వవఘ్నః పుష్పవషాణి దేవగంధర్వ దానవాః

టీక॥తదా=అప్పుడు; త్వరితం=వే	షాణి=పూలవానలను; వవఘ్నః=
గముగలుగునట్లు;స్లవమానం=దాఁటు	కురిసిరి.
చున్న;తం = ఆ;స్లవంగం=కోఁతియ	అప్పుడుత్వరితంబుగా సమద్రంబు
యినహనుమంతుని;దృష్త్వాతు=చూచి	దాఁటుచున్నహనుమంతుఁజూచి, దేవ
నంతనె;దేవగంధర్వదానవాః=దేవత	తలునుగంధర్వులునుదానవులును,బూ
లునుగంధర్వులునుదానవులును;పుష్పవ	లవానలంగురిపించిరి. అని తాత్పర్యము.

తతాప నహి తం సూర్యః స్లవంతం వానరో త్తమమ్. ౮౪

సిషే వేచ త దా వాయూ రామకార్యార్థసిద్ధయే

టీక॥తదా=అప్పుడు;రామకార్య	తం=దాఁటుచున్న;తం=ఆ; వానరో
ర్థసిద్ధయే = రామునికార్యంబనియె	త్తమం = కోఁతులలోశ్రేష్ఠుండగు నా
డుప్రయోజనముయొక్క సిద్ధించుటకొ	హనుమంతుని;నతతాపహి= వేడిమి
అకు,సూర్యః = సూర్యుఁడు; స్లవం	నొండఁజేయలేదుగదా ! వాయుశ్చ=

వాయు దేవుడును, సీమేవే = సేవిం  
చెను.

అప్పుడు , సీతను వెదకుటయ నెడు  
రామకార్యంబు సిద్ధించుకొఱకై , సూ  
ర్యుండు, సముద్రంబు దాటుచున్న హ  
నుమంతునిపై నేడిమిచూపడయ్యె, వా

యువును, హనుమంతుండు తన పుత్రుండ  
య్యును, రామకార్యంబు దుదోగించి  
యుంటుండేసి, సూర్యుండని తలంచి,  
యా రామకార్యంబు సిద్ధించుటకై, య  
తని, సేవిం చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషయ స్తుష్టువు శ్రైచనం ప్లవమానం విహాయసా. ౫౫

జగు శ్చ దేవగంధర్వాః ప్రశంసంతో మహాజనమ్

టీక॥ విహాయసా = ఆకాముచేతను; స్తువారలై; జగుః = పాడిరి.

ప్లవమానం = పోవుచున్న; వినం = ఈ  
హనుమంతుని; ఋషయశ్చ = ఋషులు  
ను; తుష్టువుః = పొగడిరి. దేవగంధర్వా  
శ్చ = దేవతలును గంధర్వులును; మహా  
జనం = అధిక పరాక్రమంబుగల నాహ  
నుమంతుని; ప్రశంసంతః = పొగడుచు

ఇట్లు, ఆకాశమాగంబునం బోవు  
చున్న హనుమంతుని, ఋషులునుంబొగ  
డిరి; దేవతలుగంధర్వులు, అతనిపరాక్ర  
మంబు ప్రశంసించుచు, పాడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నాగాశ్చ తుష్టువు ర్యతౌ రతౌంసి విబుధాః ఖగాః. ౫౬

ప్రేత్య సర్వే కపివరం సహసా విగతక్లమమ్

టీక॥ నాగాశ్చ = సర్పంబులును; య  
తౌ = యక్షులును, రతౌంసి = రాక్షసు  
లును; ఖగాః = పక్షులును; విబుధాః =  
దేవతలును; సర్వే = అందఱును; విగతక్ల  
మం; పోయినబడలికగల; కపివరం = వా  
సరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని; ప్రేత్య =  
చూచి; సహసా = శీఘ్రముగా; తుష్టు  
వుః = పొగడిరి.

సర్పంబులును యక్షులును దిక్పాలుండగు  
నిర్మలకింబంధించిన రాక్షసులును బత్తు  
లును దేవతలును, అందఱును, శ్రమంబు  
మొందక, యాకాశంబునం బోవుచున్న  
హనుమంతునింజూచి, సంతోషంబుపట్ట  
లేక, యాక్షులంబ, ప్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్లవగశాదూలే ప్లవమానే హనూమతి. ౮౭

ఇత్వాకుకులమానాధీన్ చింతయామాస సాగరః

టీక॥ప్లవగశాదూలే=వానరశ్రేష్ఠుండగు; తస్మిన్=ఆ, హనూమతి=హనుమంతుండు; ప్లవమానే=దాటుచుండగా; సాగరః=సగరునిచేవృద్ధిబొందిన, సముద్రుడు, కావుననే; ఇత్వాకుకులమానాధీన్ = ఇత్వాకు వంశము యొక్క గౌరవమునుగోరువాడై; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగునాహనుమంతుండు సముద్రంబుదాటుచుండగా, సముద్రండు, మున్నిత్వాకువంశంబునంబుట్టిన సగరునిచేవృద్ధిబొందినవాడు కావున, 'ఇత్వాకువంశము సమస్తము నొందవలె'ననికోరి, యిట్లని, యాలోచించెను అని తాత్పర్యము.

సాహాయ్యం వానరేంద్రస్య యది నాహం హనూమతః. ౮౮

కరిష్యామి భవిష్యామి సర్వవాచ్యో వివక్షతామ్

టీక॥అహం=నేను ; వానరేంద్రస్య=వానరశ్రేష్ఠుండగు ; హనూమతః=హనుమంతునకు ; సాహాయ్యం=తోడ్పాటును; నకరిష్యామియది = చేయనేని; వివక్షతాం=మాటలాడఁ గోరువారలకు, నోరుగలవారలకనుట; స

ర్వవాచ్యః=అన్నిటిచేతనునిందింపఁదగినవాడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. నేనిప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతునకుఁదోడ్పడనేని, నోరుగలవారలందఱు, నన్ను, అన్నివిధంబులను, నిందింతురు. అని, తాత్పర్యము.

అహ మిత్వాకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః. ౮౯

ఇత్వాకుసచివ శ్చాయం నావసీదితు మర్హతి

టీక॥అహం=నేను; ఇత్వాకునాథేన=ఇత్వాకువంశమునఁబుట్టినవారలకుఁబ్రభువయిన; సగరేణ=సగరునిచేత; వివర్ధితః=వృద్ధి నొందఁజేయఁబడినాడను. అయంచ=ఈహనుమంతుం

డును; ఇత్వాకుసచివః=ఇత్వాకువంశమునఁబుట్టినవానికి సహాయుడు; కావున; నావసీదితుం=అలసటనొందుటకు; నాహతి=తగఁడు.

ఇత్వాకుకులమునందుఁబెంపువహిం

చినసగరుండు, నన్నవృద్ధిబొందునట్లు నాఁడు, కావుననితెండుశ్రమపడకుండు  
చేసెను; ఈహనుమంతుండు, ఇట్లాకు నట్లు సేయవలయును. అని తాత్పర్యము.  
కులంబునఁ బుట్టిన రామనకుఁ దోడ్పడి

తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కపిః. ౯౦

శేషంచ మయి విశ్రాంత స్సుఖేనా తిపతిష్యతి

టీక॥ కపిః = హనుమంతుండు; యతః; అతిపతిష్యతి = దాటును.  
తథా = ఎట్లు; విశ్రమేత = అలసటదీర్చుకొ  
నునో, తథా = ఎట్లు; మయా = నాచేత;  
విధాతవ్యం = చేయఁబడవలసినది. అ  
యం (అధ్యాప్యతమ) = ఇతండు; మ  
యి = నాయందు; విశ్రాంతః = ఊటట  
నొందినవాడై, శేషంచ = మిగిలినమా  
గఁమునుగూడ; సుఖేన = సౌఖ్యముచే

కావున, హనుమంతుండలసటదీర్చు  
కొనటకవకాశముగల్గినట్లు, నేనుజే  
యవలయును; ఇతండు, నావలననూట  
టంజెంది, యంత, మిగతదారినిగూడ,  
నాయాసంబులేక దాఁటిపోవును.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి కృత్వా మతిం సార్ధ్యం సముద్ర శ్చన్న మంభసి. ౯౧

హిరణ్యనాభం మైనాక ముపాచ గిరిస త్తవమ్

టీక॥ సముద్రః = సముద్రుండు; ఇతి =  
ఇట్లు; సార్ధ్యం = మంచిదైన; మతిం = త  
లంపును; కృత్వా = చేసి; అంభసి = నీ  
టియందు; సన్నం = మూయఁబడిన వా  
డును; గిరిస త్తవం = పర్వతంబులలో  
శ్రేష్ఠుండును; హిరణ్యనాభం = బంగ  
రమెప్పిధానముగాఁ గలవాఁడునగు ;

మైనాకం = మైనాకంబనెడు పర్వతము  
నుగూచి; ఉపాచ = పలికెను.  
సముద్రుండట్లుమంచియాలోచన  
చేసి, నీటిలో మునింగియున్న పర్వత శ్రే  
ష్ఠుండును స్వర్ణముయొండనగు మైనా  
కముంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

త్వ మిహ సురసంఘానాం పాతాళతలవాసినామ్. ౯౨

దేవరాజ్ఞా గిరిశేష పరిఘ స్సన్నివేశితః

టీక॥ గిరిశేష్ఠఃపర్వతములలోమే  
టివయినమైనాకమా!త్వం = నీవు;ఇ  
హ=ఇచ్చట ; దేవరాజ్ఞా(దేవరాజే  
న)=దేవేంద్రునిచేత;పాతాళతలవాసి  
నాం = పాతాళలోకమునందుండున  
ట్టి;అసురసంఘానాం = అసురులస  
మూహములకు; పరిఘః=గడియమ్రా

నుగా;సన్నివేశితః=ఉంచబడితివి.  
పర్వతశ్రేష్ఠుండవగు మైనాకమా!  
దేవేంద్రుండు నిన్నిచట, బాతాళము  
నందున్న యసురులు పైకిరాకుండుట  
కై,గడియమ్రానుగానుంచెను.  
అని,తాత్పర్యము.

త్వ మేషాం జాతవీర్యాణాం పునరేవో త్పతిష్యతామ్. ౯౩

పాతాళస్యాప్రమేయస్య ద్వార మావృత్య తివ్రసి

టీక॥జాతవీర్యాణాం = కలిగినప  
రాక్రమంబుగల; ఏషాం=ఈయసురు  
లు;పునరేవ = మఱలను; ఉత్పతిష్య  
తాం=ఎగురవచ్చుటగా;త్వం=నీవు;అ  
ప్రమేయస్య= కొలతపెట్టరాని;పా  
తాళస్య = పాతాళముయొక్క;ద్వారం  
=దారిని;ఆవృత్య=మూసికొని; తి

వ్రసి=ఉన్నావు.  
ఈయసురులుమఱలం బరాక్రమం  
బునొందిపైకివచ్చుటకు యత్నింపఁగా,  
నీవు,అప్రమేయంబగుపాతాళముదారి  
నావరించుకొని, వారినిబైకిరానీయకు  
న్నావు. అని,తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్ధ్వ మధశ్చైవ శక్తిస్తే శైలవర్ధితామ్. ౯౪

తస్మా త్సంచోదయామి త్వా ముత్తిగ్గిరిసత్తమ

టీక॥శైల=మైనాకపర్వతమా! తే=  
నీకు;తిర్యక్=అడ్డముగాను; గూర్ధ్వం=  
మైదాను;అధశ్చైవ=కిందగాను;వ  
ర్ధితామ్=పెరుగుటకు; శక్తిః=సామ  
ర్థ్యము;అస్తి(అధ్యావృతము)=కల  
దు,గిరిసత్తమ=పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమై  
నాకమా! తస్మాత్ = అందువలన;

త్వాం=నిన్ను;సంచోదయామి=ప్రేరే  
పించెదను.ఉత్తిగ్గ=లెమ్ము.  
పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమైనాకమా!నీ  
కు,అడ్డముగానుమీదగానుగ్రిందుగా  
నుమేనుచెంచుటకుశక్తిగలదు; కావున,  
నీకుఁజెప్పెదను; నీవిప్పుడుపైకిలేవవల  
యును. అని,తాత్పర్యము.

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

స ఏష కపిశాదూల స్త్వా ముపర్యేతి వీర్యవాక్. ౯౫  
హనుమా న్రామకార్యధణం భీమకర్మా ఖ మాప్లుతః

<p>టీక॥కపిశాదూలః = వానరశ్రే ష్ఠుండును; వీర్యవాక్ = పరాక్రమముగ లవాడును; భీమకర్మా = వెఱపుంబు ట్టించుకార్యముగలవాడునగు; సః = ఆ; ఏషః = ఈ; హనుమాన్ = హనుమం తుండు; రామకార్యధణం = రాముని కార్యముకొఱకు; ఖం = ఆకాశమును గూర్చి; ఆప్లుతః = ఎగిరినవాడై; త్వాం = (షష్ఠ్యధః మందుదృతీయ) నీ</p>	<p>యొక్క; ఉపరి = పైగా; ఏతి = పోవుచు న్నాడు. వానరశ్రేష్ఠుండును బరాక్రమశాలి యునగునట్టి యీ హనుమంతుండు, రా మకార్యధణంబుగా, భయంకరంబగు కార్యంబు సేయువాడై, యాకాశము నం, దెగిరి, నీపైగాఁబోవుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అస్య సాహ్యం మయా కార్య మిత్వోకుకులవతిన్. ౯౬  
మమ హీత్వోకవః పూజ్యాః పరం పూజ్యతమా నైవ

<p>టీక॥మయా = నాచేత; ఇత్వోకుకు లవతిన్ = ఇత్వోకుకువంశముననుసరిం చుచున్నట్టి; అస్య = ఈ హనుమంతునకు, సాహ్యం = తోడ్పాటు; కార్యం = చే యఁదగినది. ఇత్వోకవః = ఇత్వోకుకువం శమునందుంబుట్టినవారలు; మమ = నా కు; పూజ్యాహీ = పూజింపఁదగినవార లుకదా! తవ = నీకును; పరం = మిక్కిలి యును; పూజ్యతమా = ఎచ్చుగాఁబూ</p>	<p>జింపఁదగినవారలు. ఈతండీత్వోకుకువంశమునకు సేవసే యువాడగుటంజేసి, యితనికి నేనుసా హాయ్యంబు సేయవలయును; నాకు, ఇ త్వోకుకువంశస్థులు, వృద్ధిగలిగించుటంజే సి, పూజ్యులనినీకునుం దెలియును, వారి చే వృద్ధిబొందిననాయందు సుఖంబు న్నావుకావున, నీకునువారుమిక్కిలి యొంటూజ్యులు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కురు సాచివ్య మస్తాకం న నః కార్య మతిక్రమేత్. ౯౭

కతవ్య మకృతం కార్యం సతాం మన్యు ముదీరయేత్

టీక॥అస్తాకం = మాకు; సాచివ్యం = సాహాయ్యమును; కురు = చేయుము.

నః=మాయొక్క; కార్యం=పని; నాతి  
కృమేత్=అతికృమింపకుండుగాక. క  
తఃవ్యం=చేయఁబడవలసినదియును,  
అకృతం=చేయఁబడనిదియునగు; కా  
ర్యం=పని; సతాం=పెద్దలకు; మన్యం=  
కోపమును; ఉదీరయేత్=కలిగించును.

కావున, మాకార్యముమీటిపోవుటకు  
మునుపే, మాకుసాహాయ్యముసేయు  
ము; అట్లుచేయవలసినకార్యమునుజేయ  
వేసి, పెద్దలకుఁగోపముగలుగును.  
అని, తాత్పర్యము.

సలిలా దూర్ధ్వ ముత్తిష్ఠ తిష్ఠత్వే ష కపి స్త్వయి. ౯౮  
అస్తాక మతిధి క్షైప్ర వ పూజ్యశ్చ ప్లవతాం వరః

సలిలాత్=నీటినుండి; దూర్ధ్వం=  
పైకి; ఉత్తిష్ఠ=లేమ్ము, అస్తాకం= మా  
కు; అతిధిః=అతిధియును; పూజ్యశ్చ=  
పూజింపఁదగినవాఁడును; ప్లవతాం=ఎ  
గురువారిలోపల; వరః=శ్రేష్ఠుఁడునగు;  
ఏషః=ఈ; కపిః=హనుమంతుఁడు; త్వ

యి=నీయందు; తిష్ఠతు=ఉండుగాక .  
నీవునీటినుండిపైకిలేమ్ము, మనకతిధి  
యుబూజనీయుండునుఎగురు వారిలో  
శ్రేష్ఠుండునగునీహనుమంతుండునీశిఖర  
మలపైవిశ్రమించుగాక.  
అని, తాత్పర్యము.

చామీకరమహానాభ దేవగంధర్వసేవిత. ౯౯  
హనుమాం స్త్వయి విశ్రాంత స్తత శ్చేషం గమిష్యతి

టీక॥ దేవగంధర్వసేవిత=దేవతల  
చేతనుగంధర్వులచేతనుసేవింపఁబడిన;  
చామీకరమహానాభ=స్వర్ణమయము  
లయిన గొప్పశిఖరములుగల మైనాక  
పర్వతమా ! హనుమాన్=హనుమం  
తుండు; త్వయి=నీయందు; విశ్రాంతః=  
ఊఁటనొందినవాఁడై; తతః=అంతట;  
శేషం=మిగతదారిని; గమిష్యతి=పొం

నీవు, దేవతలచేతనుగంధర్వులచేత  
నుసేవింపఁబడినవాఁడవు, బంగారు శి  
ఖరంబులుగలవాఁడవు, హనుమంతుం  
డు, నీశిఖరములపైవిశ్రమించి, యంతమి  
గతదారినిసుఖంబుగాఁగడవఁగలఁడు .  
అని, తాత్పర్యము.

కాకుత్స్థస్యా నృశంస్యంచ మైథిల్యా శ్చవివాహనమ్. ౧౦౦



# ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

శ్రమంచ ప్లవగేంద్రస్య సమీక్ష్యో త్థాతు మహానాసి

టీక॥ కాకుత్స్థస్య = రామునియొక్క;	తుం=లేచుటకు; అహానీ=తగుదువు.
కృః; అన్యశంస్యంచ = కూరుడుకా	రామునిమంచిస్వభావమును, సీత
కుంఢుటను; మైథిల్యాః=సీతయొక్క; వి	రావణుని చేడికట్టుటను, హనుమంతుం
వాసనంచ = విదేశమునందుండునట్లు	డు సేయు శ్రమంబును జూచి, యుక్తమ
సేయుటను; ప్లవగేంద్రస్య=వానరశ్రే	నితలంతువేసి, పైకిలెమ్ము. అనిసము
ష్ఠుండగు హనుమంతునియొక్క; శ్రమం	ద్రుండుమైనాక పర్వతమ్మునకుఁజెప్పె
చ=అలసటను; సమీక్ష్య=చూచి; ఉత్థా	ను. అని, తాత్పర్యము.

హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణాంభసః. ౧౦౧  
ఉత్పపాత జలా త్తూణాం మహద్భ్రమల తాయుతః

టీక॥ మహాద్రుమల తాయుతః=గొ	మ్య=విని; జలాత్=నీటినుండి; తూర్ణం=
ప్పవృక్షంబులతో నుత్తీరగెలతోనుండు	శీఘ్రముగా; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.
నవాఁడును; హిరణ్యనాభః= బంగారు	గొప్పవృక్షంబులును దీరగెలునుం గ
వికారంబులయిన శిఖరంబులుగలవాఁ	లిగి బంగారుశిఖరంబులతోఁగూడి యు
డునగు; మైనాకః=మైనాకపర్వతము ;	న్నమైనాకపర్వతంబును , సముద్రుని
లవణాంభసః=సముద్రునియొక్క; వచ	నూటవిని. నీళ్లనుండి, శీఘ్రముగాఁ, బై
నం(అఛ్ఛాహృతము)=నూటను ; నిశ	కిలేచెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాగరజలం భిత్వా బహువా ఘృత్థిత స్తదా. ౧౦౨  
యథా జలధరం భిత్వా దీప్తరశ్మి ర్దివాకరః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః = ఆమై	తః=లేచినవాఁడు; అగపడినవాఁడు; బ
నాకము; సాగరజలం= సముద్రపునీటి	భూవ=ఆయెను.
ని; భిత్వా=భేదించుకొని; జలధరం=మ	అప్పుడు సూర్యుండు మబ్బును భేదిం
బ్బును; భిత్వా=భేదించుకొని ; దీప్తర	చుకొని బయలు వెడలునట్లు , ఆమైనాక
శ్మిః=ప్రకాశించుకీరణంబులుగల; దివా	ము సముద్రజలమును భేదించుకొని పైకిలే
కరోయథా=సూర్యుండు వలె; అఘృత్థి	చెను. అని, తాత్పర్యము.

స మహాత్మా మహాతేన సర్వత స్సలిలావృతః. ౧౦౩  
దర్శయామాస శృంగాణి సాగరేణ నియోజితః  
శాతకుంభమయై శృంగై స్సకిన్నరమహారగైః. ౧౦౪  
ఆదిత్యోదయసంకాశై రాలిఖద్భిరివాం బరమ్

టీక॥ మహాత్మా = గొప్ప దేహము గ  
లవాఁడును; సర్వతః = అంతటను ; సలి  
లావృతః = నీటిచేఁగి పడచిన వాఁడున  
గు; సః = ఆమైనాకము; సాగరేణ = స  
ముద్రముచేత; నియోజితః = అజ్ఞాపింపఁ  
బడినవాఁడై; శాతకుంభమయైః = బం  
గారువికారములును; సకిన్నరమహార  
గైః = కిన్నరులతోనుగొప్ప సర్పములతో  
నుగూడినవియును; ఆదిత్యోదయసంకా  
శైః = సూర్యోదయముతో సమానములు  
ను; అంబరం = ఆకాశమును; అలిఖద్భిరివ  
(స్థితైః) = బరయుచున్నవివలె నున్నవి

యునగు; శృంగైః = శిఖరములతో = స  
హితః = (అధ్యాహృతము) కూడినవాఁ  
డై, శృంగాణి = శిఖరములును; దశయా  
మాస = చూపెను.

నీటిలో మునింగియుండిన మహాత్ముం  
డగునామైనాకుండు, సముద్రుని యాజ్ఞ  
నొంది, కిన్నరులతోనుగొప్ప సర్పంబుల  
తోనుగూడి సూర్యోదయంబులచాప్పు  
నవెలుంగుచునాకాశంబునొరయు చు  
న్నవివలెనత్యున్నతంబులైయుండు త  
నబంగారుశిఖరంబులంజూపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తప్తజాంబూనదై శృంగైః పర్వతస్య సమన్వితైః. ౧౦౫  
ఆకాశం శస్త్రసంకాశ మభవ త్కాంచనప్రభమ్

టీక॥ పర్వతస్య = మైనాక పర్వతము  
యొక్క; సమన్వితైః = పైకిలేచిన; తప్త  
జాంబూనదైః = కరఁగింపఁబడినబం  
గారువికారములయిన; శృంగైః = శిఖర  
ములచేత; శస్త్రసంకాశం = ఇనుముతో  
సమానమయిన; ఆకాశం = ఆకాశము;  
కాంచనప్రభం = బంగారుయొక్క  
కాంతివంటికాంతిగలది; అభవత్ = అ

యినది.  
అట్లు, ఆమైనాకని, కరఁగింపఁబడినస్వ  
చ్ఛమయినబంగారు శిఖరములుపైకిలే  
వఁగానే, వానికాంతులచే, నినుమువలె  
నల్ల గానుండునాకాశంబును, బంగారు  
కాంతివంటికాంతిగలదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై శృంగై ర్భాజమానైస్త్వయం ప్రభైః. ౧౦౬  
ఆదిత్యశతసంకాశ స్సోభవ ద్గిరిసత్తమః

టీక॥ జాతరూపమయై = బంగారువిడుఁబఱవఱు = ఆయెను.  
కారంబు లయినవియు ; భాజమాన్యములయందు బులై యితరాపేక్ష  
నైః = ప్రకాశించుచున్నవియుఁ స్వల లేకతమంతనెకాంతిగలిగి ప్రకాశించు  
యంప్రభైః = తమంతనెకాంతిగలిగినవి చున్నట్టి శిఖరంబు లనేకంబులు గలిగి  
యునగుఁ శృంగైః = శిఖరములచేత; యుండుటంజేసి, పర్వతశ్రేష్ఠుండగు నా  
సః = ఆ; గిరిసత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠుండ మైనాకుండు, నూరుగురు సూర్యులం  
గుమైనాకుండు; ఆదిత్యశతసంకాశం = బోలెఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము  
సూర్యులయొక్క నూటితో సమానుఁ

త ముత్థిత మసంగేన హనుమా నగ్రత స్థితమ్. ౧౦౭  
మధ్యే లవణతోయస్య విఘ్నాయ మితి నిశ్చితః

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁ నాఁడు.  
డుఁ అసంగేన = సంబంధములేమిచేత; ఉ హనుమంతుండు, అట్టైలేచితనముం  
త్థితం = లేచినవాఁడును; అగ్రతః = ముం దటంజూపట్టినయామైనాకునిం జూచి,  
దటఁ స్థితం = ఉన్నవాఁడునగు; తం = ఆ “ ఇట్టి పర్వతమిప్పుడడ్డు పడుట కెంత  
మైనాకుని; “అయం = ఇది ; లవణతో మాత్రమును గారణంబుగానరాదు, కా  
యస్య = ఉప్పునీళ్లుగల సముద్రము యొ వున, నిది, నాకుసముద్రమధ్యంబున ; వి  
క్కఁ = మధ్యే = నడుమనందు, విఘ్నః = అ ఘ్నము సేయవచ్చినది.” అని, నిశ్చయిం  
డై; “ఇతి = అని; నిశ్చితః = నిశ్చయించి చెను. అని, తాత్పర్యము.

స త ముచ్చిత మత్యర్థం మహావేగో మహాకపిః. ౧౦౮  
ఉరసా పాతయామాస జీమూతమివ మారుతః

టీక॥ మహావేగః = అధికమయిన వే మంతుండు; అత్యర్థం = మిక్కిలియు  
గముగల; సః = ఆ; మహాకపిః = హను ను; ఉచ్చితం = ఉన్నతమయిన; తం =

ఆమైనాకమును; ఊరసా = తోమ్మచే  
త; మారుతః = వాయువు; జీమూతమి  
వ = మేఘమునుబోలె ; పాతయామా  
స = పడఁద్రోసెను.

మహావేగుండగునా హనుమంతుం

డు, మిక్కిలియు, నున్నతఁబయిన యా  
మైనాకపర్వతమును, తనతొమ్మచేత,  
వాయుదేవుండు మేఘమును బాఱఁదో  
లునట్లు, అనాయాసంబుగాఁబడఁ ద్రో  
సెను. అని, తాత్పర్యము.

స తథా పాతత స్తేన కపినా పర్వతోత్తమః. ౧౮  
బుద్ధ్యా తస్య కపే ర్వేగం జహషణచ ననందచ

టిక॥ తథా = అట్లు; సః = ఆ ; పర్వ  
తోత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠుండగు మైనా  
కుండు; తేన = ఆ; కపినా = హనుమంతుని  
చేత; పాతతః = పడఁద్రోయఁబడినవాఁ  
డై; తస్య = ఆ; కపే = హనుమంతునియొ  
క్క; వేగం = వేగమును; బుద్ధ్యా = తెలి  
సికొని; జహషణచ = గగుపాటు గొ

నెను; ననందచ = సంతసించెను.  
పర్వతశ్రేష్ఠుండగునామైనాకుండు,  
అట్లు, తన్నుహనుమంతుండు పడఁద్రో  
యఁగా, నతనివేగంబు తెలిసికొని, చాల  
సంతసించి, పులకాంకితుండయ్యెను.  
అని, తాత్పర్యము.

త మాకాశగతం వీర మాకాశే సముపస్థితః. ౧౯  
ప్రితో హృష్టమనా వాక్య మబ్రవీ త్పర్వతః కపిమ్  
మానుషం ధారయన్ రూప మాత్మన శ్శిఖరేస్థితః. ౧౧౧

టి॥ పర్వతః = మైనాకుండు; పీఠః = సుఖ  
మునొందినవాఁడై; హృష్టమనాః = సం  
తసించినమనస్సుగలవాఁడై ; మాను  
షం = మనుష్యసంబంధియగు; రూపం =  
ఆకారమును; ధారయన్ = ధరించుచు;  
ఆత్మనః = తనయొక్క ; శిఖరే = శిఖర  
మునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడై ; ఆకా  
శే = ఆకాశమునందు; సముపస్థితః =

డగ్గఱినవాఁడై; ఆకాశగతం = ఆకాశ  
మునుబొందినవాఁడును; వీరం = పరాక్ర  
మంబుగలవాఁడునగు; తం = ఆ; కపిం =  
హనుమంతునిగూచి; వాక్యం = మాట  
ను; అబ్రవీత్ = పలికెను.  
అంతమైనాకుండు, సుఖంబునొంది,  
సంతసించి, మనుష్యరూపము ధరించి,  
తనశిఖరంబుపైనుండి, యాకాశంబునం

దున్నపరాక్రమ శాలియగు నాహను | అని, తాత్పర్యము.  
మంతునిడగ్గఱి, యిట్లని, చెప్పెను.

దుష్కరం కృతవా న్కమః త్వ మిదం వానరో త్తమ  
నిపత్య మమ శృంగేషు విశ్రమిస్వ యథా సుఖమ్. ౧౧౨

టీక|| వానరో త్తమఃకోతులలో | వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ  
శ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా' త్వం= డా! నీవెవ్వరికిని శేయనలవిగానియాస  
నీవు; దుష్కరం = చేయఁగూడని, ఇ ముద్రలంఘనమును శేయించున్నవాఁడ  
దం=ఈ; కమః = కార్యమును; కృత వైనను, ఎంతమాత్రములసటనొందక,  
వాఁ=చేసిన వాఁడవు. మమ=నాయొ నావంటిగొప్పపర్వతమును, తొమ్మున  
క్క; శృంగేషు = శిఖరములందు; నిప నవలీలగాఁబడఁదోసి నాఁడవు; నాశిఖ  
త్య=పడి; యథా సుఖం=సుఖమునతిక్ర రంబులందుండి, సుఖంబుగా, విశ్రమింపు  
మింపక; విశ్రమిస్వ=అలసటదీర్చుకొ ము. అని, తాత్పర్యము.  
నుము.

రాఘవస్య కులే జాతై రుదధిః పరివధితః  
స త్వం రామహితే యుక్తం ప్రత్యర్చయతి సాగరః. ౧౧౩

టీక|| ఉదధిః=సముద్రము; రాఘవ పూర్వమురామునివంశంబునఁబుట్టిన  
స్య=రామునియొక్క; కులే=వంశము సగరునిచేతను, అతనికొడుకులచేతను,  
నందు; జాతైః=పుట్టినవారలచేత; పరి సముద్రుండు, చాలనభివృద్ధి నొందెను;  
వధి=తః =వృద్ధి నొందఁజేయఁబడెను. నీవు, వారివంశంబునంబుట్టినరామునకు  
సః=అట్టి; సాగరః=రామవంశస్థుఁడ మేలుసేయఁగడంగినావుకావున, సము  
యినసగరునిచేవృద్ధిఁబొందిన, సము ద్రిండునీకుఁబూజచేసి, యందువలన,  
దుః; రామహితే=రామునిమేలు సగర వంశస్థులకుఁ బ్రతిపూజచేసిన  
నందు; యుక్తం = అసక్తుఁడయిన; వాఁడుకాఁగోరుచున్నాడు.  
త్వం=నిన్ను; ప్రత్యర్చయతి=బదులు అని, తాత్పర్యము.  
పూజించుచున్నాడు.

కృతేచ ప్రతికర్తవ్య మేష ధర్మః స్సనాతనః

సోయం త్వత్ప్రతికారార్థీ త్వత్త స్సమ్మాన మహాతి. ౧౧౪

టీక॥ కృతేచ = చేయఁబడఁగానే; ప్రతికర్తవ్యం = బదులుచేయఁబడవలసినది. ఏషః = ఇది; సనాతనః = శాశ్వతమగు; ధర్మః = ధర్మము. త్వత్ప్రతికారార్థీ = నీకుబదులుపకారమునుగోరుచున్న; సః = ఆ; అయం = ఈసముద్రుడు; త్వత్తః = నీవలన; సమ్మానం = గౌరవమును; అహాతి = పొందఁదగును.

ఒకండుతనకుపకారముసేయఁగా,

నతనికిఁదాను బ్రత్యుపకారముసేయవలెను; ఇది శాశ్వతంబగుధర్మము; కావున, సగరునివలనవృద్ధి నొందిన యీ సముద్రుండు, సగరవంశమునఁబుట్టిన రాముని సహాయుఁడవై నీకుఁబూజయొనర్చి, యందువలన, సగరునకుఁబ్రత్యుపకారము సేసినవాఁడు కాఁడలంచుచున్నాడు; నీవు, దీనినంగీకరింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

త్వన్నిమిత్త మనే నాహం బహుమానా త్ప్రచోదితః

తస్య త్వం కపిశార్దూల మయి విశ్రమ్య గమ్యతామ్. ౧౧౫

యోజనానాం శతంచాపి కపి రేష సమాప్లుతః

తవ సానుషు విశ్రాంత శ్శేషం ప్రక్రమతా మితి. ౧౧౬

టీక॥ ఏషః = ఈ; కపిః = హనుమంతుండు; యోజనానాం = ఆమడలయొక్క; శతంచాపి = నూటిని గూచియు, సమాప్లుతః = ఎగిరినాడు; తవ = నీయొక్క; సానుషు = సమప్రదేశములందు, నెత్తములందు; విశ్రాంతః = ఊటనొందినవాఁడై; శేషం = మిగతదారిని; ప్రక్రమతాం = వాఁటుఁగాక; ఇతి = అని; త్వన్నిమిత్తం = నీకొఱకు; అహం = నేను; అనేన = ఈసముద్రునిచేత; బహుమానాత్ = గౌరవమువలన;

ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపఁబడినాఁడను. కావున; కపిశార్దూలం = వానరశ్రేష్ఠుం డవగు హనుమంతుఁడా! త్వం = నీవు; తిష్ఠ = నిలువుము; మయి = నాయందు; విశ్రమ్య = అలసటదీచుకొని; గమ్యతాం = పోఁబడుఁగాక.

“ఈహనుమంతుండు, నూతామడలాక పెట్టిన నెగర నారంభించి యున్నాడు; ఇతండు, నీనెత్తములందుఁ గొంత సేపు విశ్రమించి మిగత దారిదాటుట్లు సేయుము” అని, నీకుఁగా, నీసము

ద్రుండు, గౌరవంబున ననుబ్రేరేపించె యలసటదీచుకొని, పొమ్ము.  
ను, కావున, నీవు, నిలిచి, నాయందుండి అని, తాత్పర్యము.

త దిదం గంధవ త్స్వాదు కందమూలఫలం బహు  
తదా స్వాద్య హరిశ్రేష్ఠ విశ్రాంతో ను గమిష్యసి. ౧౧౭

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠం = వానరశ్రేష్ఠుండవ నొందినవాడవై; అను = అపిమ్మట; గ  
గుహనుమంతుడా! తత్ = అందువలన; మిష్యసి = పోగలవు.  
గంధవత్ = మంచివాసనగలదియును; కావున, మంచివాసనయునుమాధు  
స్వాదు = మధురమయినదియును; బ ర్యమునుంగల యీకందమూలంబులను  
హు = అనేకములయిన; తత్ = అట్టి; ఇ ఫలంబులను, ఆరగించి, యలసటదీర్చు  
దం = ఈ; కందమూలఫలం = కందగడ్డ కొని, యాపిమ్మటంబొమ్ము.  
మొదలయినగడ్డలనుపండ్లను; ఆస్వా అని, తాత్పర్యము.  
ద్య = అనుభవించి; విశ్రాంతః = ఊట

అస్తాక మపి సంబంధః కపిముఖ్య త్వయా స్తీవై  
ప్రఖ్యాత స్త్రిపు లోకేషు మహాగుణపరిగ్రహః. ౧౧౮

టీక॥ కపిముఖ్య = వానరశ్రేష్ఠుండవ లోకంబులందును; ప్రఖ్యాతః = వినుతికె  
గుహనుమంతుడా! త్వయా = నీతోడ; క్రి-నది.  
అస్తాకమపి = మాకును; సంబంధః = సం వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతు  
బంధము; అస్తీ = కలదు ("వై") అనునది డా! నీతోటిసంబంధము, నీకాతిధ్యమి  
పాదపూరణార్థము). మహాగుణ పరి య్యవలయుననునది, మాకునుంగలదు,  
గ్రహః = గొప్పగుణములు గలవారి నీవంటిసద్గుణములుగలవారిం బూజిం  
యొక్క; స్తీకరించుటయనగా సేవించు చుట, ముల్లోకంబులందును , ఆదరణీ  
ట; త్రిపు = మూడైన; లోకేషు = యంబై యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

వేగవంతః ప్లవంతోయే ప్లవగా మారుతా త్పజ  
తేషాం ముఖ్యతమం మన్యే త్వా మహం కపికుంజర. ౧౧౯

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుదేవుని పుత్రుండవగు హనుమంతుడా! యే = ఏ; ప్లవగాః = వానరులు; వేగవంతః = వేగముగలవారుగాను; ప్లవంతః = ఎగురువారుగాను; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారో; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! అహం = నేను; త్వాం = నిన్ను; తేషాం = వారిలో

పలః = ముఖ్యతమం = అందఱి కన్నను శ్రేష్ఠునిగా; మన్యే = తలంచుచున్నాను వానరశ్రేష్ఠుండవు వాయుపుత్రుండవునగు హనుమంతుడా! వానరులలో నెవ్వరు వేగముగలిగియెగుర నేర్చియున్నారో, వారిలో నందఱి కన్నను నీవు శ్రేష్ఠుండవని తలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అతిధిః కిల పూజాహాః ప్రాకృతోపి విజానతా

ధర్మం జిజ్ఞాసమానేన కింపున స్త్వాదృశో మహాన్. ౧౨౦

టీక॥ ధర్మం = ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన = ఎటుంగఁగోరిన, (ధాతువులనేకాధంబులుకావున) పొందఁగోరిన; విజానతా = పండితునిచేత; అతిధిః = అధ్యాగతుండగువాఁడు; ప్రాకృతోపి = మూఁధుఁడైనను; పూజాహాః కిల = పూజించుటకొఱకుఁ దగినవాఁడు గదా! త్వాదృశః = నీవంటివాఁడైన; మహాన్ = పూజ్యుఁడు; (పూజార్హ ఇతి = పూజింపఁదగినవాఁడని) కింపునః (వక్తవ్యం) = ఇంకను జెప్పవలయునా!

పండితుండగువాఁడు, ధర్మముగోరునేని, అతిధి మూఁధుఁడైనను, అతనింబూజింపవలయును; ఇంక, నీవంటి మహాత్ముండయినచో, బూజింపవలయునని, చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, మఱియొకవిధంబుగాను, అర్థముదోఁచెడిని.

విజానతా = పండితునిచేతను; అతిధిః = అతిధి; ప్రాకృతోపి = మూఁధుఁడయినను; పూజాహాః కిల = పూజించుటకొఱకుఁదగినవాఁడుకదా! ధర్మం = ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన = తెలిసికొనఁగోరువానిచేత, పండితుఁడుకానివాఁడై, పండితుఁడుకాఁగోరువానిచేతననుట; త్వాదృశః = నీవంటివాఁడైన; మహాన్ = గొప్పవాఁడు; (పూజార్హ ఇతి) కింపునః (వక్తవ్యం) = పూజాహుండునిచెప్పవలయునా?

తాను పండితుండయినను, తనయొద్దకు వచ్చునతిధి మూఁధుఁడైనను, అతనివలనందనకేమాత్రంబును బ్రయోజనంబు





లేదైనను, అతనికిందాను బూజసేయ వంటివానికిసీవంటిసమస్తధర్మంబుల నెవలయుననుటశాస్త్రసిద్ధంబుగదా! అతింగినవాడు, దొరకొనెనేని, యతండట్లుండ, నపండితుండైధర్మంబునెటుంట్టియతిధిని బూజింపవలయునని చెగుటకై పెద్దలసహవాసంబుగోరు నా పునేల? అని తాత్పర్యము.

త్వం హి దేవవరిష్టస్య మారుతస్య మహాత్మనః

పుత్ర స్తస్యైవ వేగేన సదృశః కపికుంజర. ౧౨౧

టీక॥ కపికుంజర = వానరశ్రేష్ఠుండ సమానుండవగు; పుత్రోహి = కుమారుడును మంతుండా! త్వం = నీవు; దేవవరిష్టస్య = దేవతలలో శ్రేష్ఠుండును; మహాత్మనః = పూజ్యుని, స్వభావముగాలవాడనుగు; మారుతస్య = వాయుయును మహాత్ముండునగు వాయుదేవుడేవునియొక్క; వేగేన = వేగముచేత; తన్మైవ = ఆ వాయుదేవునకే; సదృశః = సచ్చువాడవు. అని, తాత్పర్యము.

పూజితే త్వయి ధర్మజ్ఞ పూజాం ప్రాప్నోతి మారుతః

తస్మా త్వం పూజనీయో మే శృణుచాప్యత్ర కారణమ్. ౧౨౨

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబుల నెఱింగిన హనుమంతుండా! త్వయి = నీవు; పూజితే = పూజింపబడెగా; మారుతః = వాయువు; పూజాం = పూజను; ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నాడు; తస్మాత్ = అందువలన; త్వం = నీవు; మే = నాకు; పూజనీయః = పూజింపదగినవాడవు; అత్ర = ఈ విషయమందు; కారణంచాపి = హేతువును; శృణు = వినుము. ధర్మంబుల నెఱింగిన వాడవైన హనుమంతుండా! నేను నిన్ను బూజింతునేని, నీ తండ్రియగు వాయుదేవునింబూజించినవాడనగుదును; నేను, వాయుదేవునకు బూజచేయవలసినవాడను, గావున, నిన్నువశ్యము బూజచేయవలసినవాడనగుచున్నాను, నేను, వాయువును బూజింపవలసినందుకు గారణంబునెప్పెదను, వినుము. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం కృతయగే తాత పర్వతాః పక్షిణో భవన్



తే హి జన్తు దిశ స్సర్వా గరుడానిలవేగినః. ౧౨౩

టీక॥ తాత=నాయనా! పూర్వం=	శః=దిక్కులను; సర్వాః=అన్నిటినిగూ
మునుపు; కృతయుగే = కృతయుగము	ర్చి; జన్తుః=పోయినవి.
నందు; పర్వతాః=కొండలు; పక్షిణః=	మునుపు, కృతయుగంబునందుండు
తొక్కలుగలవిగా; అభవత్=ఉండిన	ర్వతంబులకు తొక్కలుండినవి; అప్పుడా
వి. తే=అవి ("హి" అనునది పాదపూర	పర్వతంబులు, గరుడుండును వాయువు
ణాభము), గరుడానిలవేగినః= గరు	నుంబోలె, వేగంబుగలిగి, యెల్ల దిక్కుల
త్వంతనియొక్కయు వాయువు యొ	నుండిరుగుచుండినవి.
క్కయు వేగంబువంటివేగముగలవై; ది	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తేషు ప్రయాతేషు దేవసంఘా స్సహషిభిః  
భూతానిచ భయం జన్తు స్తేషాం పతనశంకయా. ౧౨౪

టీక॥ తతః=అంతట; తేషు=ఆపర్వ	దేత, భయం=వెఱపును; జన్తుః= పొం
తములు; ప్రయాతేషు=తిరుగఁగా; దేవ	దినవి.
సంఘాః= దేవతలసమూహంబులును;	అంతనాపర్వతంబులట్లు సంచరిం
భూతానిచ=భూతంబులును; ఋషిభి	చుచుండఁగా, నివిక్రిందఁబడు నేమోయ
స్సహ=ఋషులతోఁగూడ; తేషాం=	నితలంచి, దేవతలును భూతంబులును ,
ఆపర్వతముల యొక్క ; పతనశంక	ఋషులును, భయంబునొందిరి.
యా=పడుటనుగుఱించిన సం దేహము	అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రుద్ధ స్సహస్రాక్షః పర్వతానాం శతక్రతుః  
పత్యా చిచ్ఛేద వజ్రేణ తత్రతత్ర సహస్రశః. ౧౨౫

టీక॥ తతః=అంతట; శతక్రతుః=	చ్చటచ్చట; సహస్రశః= వేనవేలుగా;
నూఱుయాగములుగల; సహస్రాక్షః=	పర్వతానాం=కొండలయొక్క ; ప
వేయికండ్లుగలయంద్రుండు ; క్రుద్ధః=	త్యా=తొక్కలను; వజ్రేణ = వజ్రా
కోపమునొందినవాడై; తత్రతత్ర= అ	యుధముచేత; చిచ్ఛేద=నటికెను.

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

అంతనట్లు పర్వతంబులు విడువక తిలుగాఁబర్వతంబుల తొక్కలను వజ్రా  
రుగుచుండుటను దేవతలు మున్నగువారయ్యుధంబునఁబడించెను.  
లుభయంబునొందుటనుంబూచి, దేవేం అని, తాత్పర్యము.  
ద్రుండు, కోపించి, యచ్చటచ్చట, చేనవే

స మాముపాగతః కృష్ణో వజ్ర మద్యమ్యోదేవరాట్  
తతో హం సహసా షీప్త శ్వసనేన మహాత్మనా. ౧౨౬

టీక॥ సః=అ; దేవరాట్ = దేవేం యువుచేత; సహసా=శీఘ్రముగా; షీ  
ద్రుండు, క్రుద్ధః=కోపంబు నొందినవాఁ ప్రః=తోయఁబడినాడను.  
డై; వజ్రం=వజ్రాయుధమును ; ఉద్య ఆ దేవేంద్రుండు, కోపంబున, వజ్రా  
మ్యు=ఎత్తుకొని; మాం=నన్ను; ఉపాగ యుధంబునెత్తికొని, నాయొద్దకు వ  
తః=డగ్గఱినాడు. తతః=అంతట ; అ చ్చెను, అప్పుడు, మహాత్ముండగువాయు  
హం=నేను; మహాత్మనా = పూజ్యు డేవుండు, శీఘ్రంబుననన్నుదూరముగా  
యినస్వభావముగల; శ్వసనేన=వా నెట్టుకొనిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్లవణతోయేచ ప్రక్షిప్తః ప్లవగోత్తమ  
గుప్తపక్షసమగ్రశ్చ తవ పిత్రా భిరక్షితః. ౧౨౭

టీక॥ ప్లవగోత్తమ=వానరశ్రేష్ఠం లయినతొక్కలుగలవాడనునై; అభిర  
డవగుహనుమంతుఁడా! తవ = నీయొ క్షితః=కాపాఁడఁబడినాడను.  
క్క; పిత్రా= తండ్రియైనవాయుదే వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ  
వునిచేత; అహం(అధ్యాహృతము)= డా! నీతండ్రియగువాయుదేవుండు, న  
నేను; అస్మిక్=ఈ; లవణతోయేచ=ఉ స్మసముద్రమునందుఁబడఁదోసి, నా  
ప్లవనీళ్లుగలసముద్రమునందును; ప్రక్షి తొక్కలుపోకుండునట్లు, గాపాడెను.  
ప్తః=తోయఁబడినవాడనై; గుప్తప అని, తాత్పర్యము.  
క్షసమగ్రశ్చ=రక్షింపఁబడినసమస్తము

తతో హం మానయామి త్వాం మాన్యోహి మమ మారుతః

త్వయా మే హ్యేష సంబంధః కపిముఖ్య మహాగుణిః. ౧౨౨

టీక॥తతః=అందువలన; అహం=	ధ్యాహృతము)హి=ఉన్నదిగదా!
నేను;త్వాం = నిన్ను;మానయామి=	వానరశ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁ
పూజించెదను. మారుతః=వాయుదే	డా!అందువలన,నాకువాయుదేవుండు
వుండు;మమ = నాకు;మాన్యోహి=	పూజనీయుండగుటంజేసి, యతనింబూ
పూజింపఁదగినవాఁడుగదా ! కపిము	జించినవాఁడునగుటకై, యతనిపుత్రుం
ఖ్య=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ	డవైననిన్నుబూజించెదను; “నీతండ్రిన
డా!త్వయా=నీతో;మమ = నాకు;ఏ	న్నరక్షించెను;నన్నురక్షించినవాని పు
షః=ఈ;మహాగుణిః=గొప్పగుణముగ	త్రుండవునీవు”నీకునునాకునీ సంబంధ
ల;సంబంధః=సంబంధము; అస్తి (అ	మున్నదిగదా!అని,తాత్పర్యము.

అస్తి నేవం గతే కార్యే సాగరస్య మమైవచ  
ప్రీతిం ప్రీతమనాః కతుం త్వ మహాసి మహాకపే. ౧౨౩

టీక॥మహాకపే=హనుమంతుఁడా!	తిం=ఇష్టమును; కతుం=చేయుటకు;
ఏవం=ఇట్లు;గతే=కాఁగా;త్వం = నీ	అహాసి=తగుదువు.
పు;ప్రీతమనాః=సంతసించిన మనస్సుగ	హనుమంతుఁడా! ఇట్లునడిచియుం
లవాడవై;సాగరస్య=సముద్రునియొ	డుటంజేసి,నీవు,సంతోషంబున, నేనును
క్క;మమైవచ = నాయొక్కయు;అ	సముద్రుండును జేయు నాతిధ్యమునం
స్తిక=ఈ;కార్యే = పనియందు;ప్రీ	గీకరింపవలయును. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమం మోక్షయ పూజాంచ గృహణ కపిస త్తమ  
ప్రీతించ బహుమన్యస్వ ప్రీతోస్తి తవదర్శనాత్. ౧౩౦

టీక॥కపిస త్తమ= వానరశ్రేష్ఠుండ	ప్రీతించ = మేముచూపు,ప్రీమను;బ
వగు హనుమంతుఁడా!శ్రీమం= అల	హుమన్యస్వ = అధికముగాఁదలంపు
సటును;మోక్షయ=విడుపుము.పూజాం	ము.తవ=నీయొక్క; దర్శనాత్ =చూ
చ=పూజను;గృహణ=స్వీకరింపుము.	చుటవలన; ప్రీతిః=సంతసించినవాడ

ను; అస్తి = అగుచున్నాను.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా!

నీ విచ్చూటనల సటదీచుకొని, మేముచే

యి పూజను గ్రహించి, మాకునీ

యందుఁ గలిగియుండు ప్రేమంబును బ

హుమానింపుమునిన్నుజూచుటంజేసి,

నాకుఁజాలసంతోషంబుకల్గినది. అని,

మైనాకుండు, హనుమంతునితోఁజెప్పె

ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తః కపిశ్రేష్ఠ స్తం నగోత్తమ మబ్రవీత్

టీక|| కపిశ్రేష్ఠః = వానరులలో మేటి

యగు హనుమంతుండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉ

క్తః = చెప్పుచుండినవాఁడై; నగోత్తమం =

పర్వతశ్రేష్ఠుండగు; తం = ఆమైనాకుని

గూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండి

ట్లుమైనాకుండుచెప్పినమాటవిని, పర్వ

తశ్రేష్ఠుండగు నమైనాకుంజూచి యి

ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతో స్తి కృత మాతిధ్యం మన్య రేషో పనీయతామ్. ౧౩౧

టీ|| అహం (అధ్యాత్మము) = నేనుప్రీ

తః = సంతసించినవాడను; అస్తి = అగు

చున్నాను. ఆతిధ్యం = అతిధిపూజ; కృ

తం = చేయఁబడినది. ఏషః = ఈ; మ

న్యః = కోపము; అపనీయతాం = తొలఁ

గఁజేయఁబడుఁగాక,

నేనుసంతసించినాడను; ఇట్టిమా

టలచేతనే, యాతిధ్యంబుచేసినట్లై య

గుచున్నది; నేనుమీరుసేయు పూజంబు

తిగ్రహింపలేదనికోపంబునొందవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వరతే కార్యకాలో మే అహశ్చాప్య తివ ర్తతే

ప్రతిజ్ఞాచ మయా దత్తా నస్థాతవ్య మిహంతరే. ౧౩౨

టీక|| మే = నాయొక్క; కార్యకాలః =

పనికాల; త్వరతే = వేగిరపడుచున్నది.

అహశ్చాపి = పగలును; అతివతః =

అతిక్రమించుచున్నది. ప్రతిజ్ఞాచ = ప్రతి

నయను; మయా = నాచేత; దత్తా = ఇ

య్యఁబడినది; ఇహ = ఇచ్చట; అంతరే =

మధ్యమందు; నస్థాతవ్యం = నిలుచుటకా

రాదు.

నాకిదిచాలపనివేళగనున్నది, యెంత మాత్రమును, ఇప్పుడు, జాగు సేయుటా వుదు; లంకకుఁ బ్రాద్దుండఁగా నేచేరవలయును, ఇప్పుడు, పొద్దుమీఱిపోవుచున్నది, ఇదిగాక, “రామనిబాణంబుపోవునట్లుగా, నెచ్చటనునిలువక, యప్రతి

హతంబుగాఁ బోయెద’ ననివానరుల ముండటం, బ్రతిజ్ఞ చేసినాను, కావున, సముద్రమధ్యమన నేనునిలువరాదు. అని, హనుమంతుండు, మైనాకమునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పాణినా శైల మాలభ్య హరిపుంగవః

జగా మాకాశ మావిశ్య వీర్యవాక్ ప్రహసన్నివ. ౧౩౩

టీక॥ వీర్యవాక్ = పరాక్రమంబుగ ల; హరిపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; పాణినా = హస్తముచేత; శైలం = పర్వతమును; ఆలభ్య = తాకి; ఆ కాశం = ఆకాశమును; ఆవిశ్య = పొంది; ప్రహసన్ = నవ్వుచు, (లక్షణచే) సంతసింపుచు; (“ఇవ” అనునదివాక్యాలం

కారాధము); జగామ = పోయెను. పరాక్రమ శాలియుగు హనుమంతుండు, ఈ ప్రకారము మైనాకనితోఁ జెప్పి, యతనిహస్తంబును స్పృశించి, మఱలనాకాశంబునొంది, నిర్విఘ్నంబుగఁ దనప్రతిజ్ఞ చొప్పునఁ బ్రయాణంబుజరగుటంజేసి, ప్రసన్నముఖుండై, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పర్వతసముద్రాభ్యాం బహుమానా దవేక్షితః

పూజిత శ్చోపపన్నాభి రాశీర్భి రనిలాత్తజః. ౧౩౪

టీక॥ సః = ఆ; అనిలాత్తజః = వాయునవాడును; అధూత్ (అధ్యాహృతము) = అయ్యెను. మైనాకుండును సముద్రుండును, వాయువుకొడుకై నహనుమంతుని, గౌరవంబుతోఁజూచి, “నికుఁగార్యసిద్ధియగుఁగాక” యని యాశీర్వదించి, పూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

మైనాకుండును సముద్రుండును, వాయువుకొడుకై నహనుమంతుని, గౌరవంబుతోఁజూచి, “నికుఁగార్యసిద్ధియగుఁగాక” యని యాశీర్వదించి, పూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

# ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

అధోధ్వం దూర ముత్పత్య హీత్వా శైల మహాణావౌ  
పితుః పంధాన మాస్థాయ జగామ విమలేం బరే. ౧౩౫

టీక॥ అధ=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాచ్యమయిన; అంబరే=ఆకాశమునందు ;  
హృతము)=అహనుమంతుఁడు; శైలమజగామ=పోయెను.  
హాణావౌ=మైనాకునిసముద్రుని; సి అంత, నాహనుమంతుండు , మై  
త్వా=విడిచి, ఊధ్వం=పైఁగా; దూ నాకునిసముద్రునివిడిచి, యాధ్వంము  
రం=దూరము; ఉత్పత్య= ఎగిరి ; పి గా దూరముపోయి , వాయు మా  
తుః = తండ్రియైన వాయువుయొ గ్గంబునొంది , యయ్యాకాశ మా  
క్క; పంధానం=మాగ్గముగు నాకా గ్గంబునం, బోయెను.  
శమును; ఆస్థాయ=పొంది; విమలే= స్వ అని, తాత్పర్యము.

భూయశ్చోధ్వం గతిం ప్రాప్య గిరిం త మవలోకయన్  
వాయుసూను ర్నిరాలంబే జగామ విమలేం బరే. ౧౩౬.

టీక॥ వాయుసూనుః = వాయువు ఆకాశమునందు; జగామ=పోయెను.  
కొడుకైనహనుమంతుండు ; భూయ వాయు దేవునికొమరుండగు హను  
శ్చ=ఇంకను; ఊధ్వం గతిం = పైగాఁ మంతుండు, అట్లింకనుబై కెగిరి, ఆమైనా  
బోవుటను; ప్రాప్య=పొంది; తం=ఆ; కపర్వతంబుచూచుచు, నెంతమాత్రము  
గిరిం=మైనాకపర్వతమును; అవలోక నాధారములేనియాకాశ మాగ్గంబు  
యన్=చూచుచు; నిరాలంబే= పట్టులే నంబోవుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.  
నట్టి; విమలే=స్వచ్ఛమయిన; అంబరే=

తద్వివృతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కమన్ సుదుష్కరమ్  
ప్రశశంసు స్సురాస్సర్వే సిద్ధాశ్చ పరమషణ్యః. ౧౩౭

టీక॥ సురాః=దేవతలును ; సిద్ధా హనుమంతుని యొక్క ; సుదుష్కర-  
శ్చ=సిద్ధులును; పరమషణ్యశ్చ= శ్రే రం=మిక్కిలియొండెయిఁగూడనిదియు;  
మలయినబులును ; హనుమతః= ద్వివృతీయం=రెండవదియనగు; తత్=

ఆ; కమఁ = మైనాకమునందువిశ్రమింప  
నొప్పకొనకుండుటయనెడు కార్యము  
ను, (మొదటిది సముద్రముదాటం బూ  
నుట); దృష్ట్వా = చూచి; ప్రశశంసుః =  
బొగడిరి.

ఇట్లుహనుమంతుండు, మైనాకపర్వ

తమునందువిశ్రమింపనొప్పకొనకుండు  
టంబూచి, యదియెవ్వరికినిజేయ నల  
విగానిదగుటంజేసి, దేవతలును సిద్ధులు  
నుమహామృతునహనుమంతుం బొగడి  
రి. అని, తాత్పర్యము.

దేవతాశ్చ భవత్ హృష్టా స్తత్రస్థా స్తస్య కమఁణా  
కాంచనస్య సునాభస్య సహస్రాక్షశ్చ వాసవః. ౧౩౮

టీక॥ తత్రస్థాః = అచ్చటనున్నట్టి; దే  
వతాశ్చ = దేవతలును ; కాంచనస్య =  
బంగారువికారమయిన; సునాభస్య =  
మంచిశిఖరములుగల; తస్య = ఆమైనా  
కమయొక్క; కమఁణా = కార్యముచే  
త; హృష్టాః = సంతసించినవారలు; అ  
భవత్ = అయిరి. సహస్రాక్షః = వేయి  
కండ్లుగల; వాసవశ్చ = ఇంద్రుడును;  
హృష్టః అభవత్ (అధ్యాహృతము) =

సంతసించినవాడయ్యెను.  
అచ్చనుండినదేవతలు, స్వర్ణమయం  
డునుమంచిశిఖరములు గలవాడు న  
గునామైనాకుండు హనుమంతునకుసా  
హాయ్యముసేయ యత్నించుటంబూచి,  
చాలసంతసించిరి; దేవేంద్రుండును, మై  
నాకుండుచేసినకార్యమునకుంజాలసం  
తసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచ వచనం ధీమాన్ పరితోషా త్సగద్గదమ్  
సునాభం పర్వతశ్రేష్ఠం స్వయమేవ శచీపతిః. ౧౩౯

టీక॥ ధీమాన్ = ప్రశస్తంబగుబుద్ధి  
గల; శచీపతిః = శచీదేవికిఁ బెనిమిటియ  
యినదేవేంద్రుండు; స్వయమేవ = తా  
నె; పర్వతశ్రేష్ఠం = పర్వతములలోమే  
టియయిన; సునాభం = మంచిశిఖరము  
లుగల మైనాకముంగూర్చి ; పరితో

షాత్ = సంతోషమువలన; సగద్గదం =  
డగ్గుత్తికతోఁగూడిన; వచనం = మాట  
ను; ఉవాచ = చెప్పెను.

దేవేంద్రుండు, బుద్ధిమంతుండుగా  
వున, “రామకార్యార్థముగాఁబ్రయా  
నపడునిహనుమంతునకు సాహాయ్యము



సేయంబూనిన, యిమైనాకమును మనాకునింబూచి, సంతోషంబునంజేసి, డస్సింతు నేని, యితరులును, అట్లు, సాహస్యత్తికతోఁగూడినయెలుంగున, నిట్లని, య్యము సేయంజూతురు" అని, యాలోచించి, తా నే, పర్వతశ్రేష్ఠుండగునామైనాకునింబూచి, సంతోషంబునంజేసి, డస్సింతు నేని, యితరులును, అట్లు, సాహస్యత్తికతోఁగూడినయెలుంగున, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హిరణ్యనాభ శైలేంద్ర పరిశుష్టో స్త్రి తే భృశమ్  
అభయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖమ్. ౧౮౦

టీక॥ శైలేంద్ర=పర్వత శ్రేష్ఠుండవగు; హిరణ్యనాభ=బంగారు శిఖరంబులుగలమైనాకమా! తే=నీకు; భృశం=మిక్కిలియును; పరిశుష్టః=సంతసింపినవాఁడను; అస్త్రి = అగుచున్నాను; తే=నీకు; అభయం=వెఱపులేకుంటను, ప్రయచ్ఛామి=ఇచ్చెదను; సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవైనమైనాకుడా! యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; తిష్ఠ=ఉండుము.  
పర్వతశ్రేష్ఠుండవుసౌమ్యుండవునగుమైనాకుండా! నీవుచేసిన కార్యమునకు, నేనుజాలసంతసింపితిని; నీకభయంబొసంగెదను; నీవింకనావలని భయంబువిడిచి, సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

సాహ్యం కృతం తే సుమహ ద్విక్రాంతస్య హనుమతః  
కృమితో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి. ౧౮౧

టీక॥ అస్తాకం(అధ్యాహృతము)=వియధికమయిన; సాహ్యం=తోడ్పాటు; మాకు; భయే సతి=వెఱపుగలుగఁగా; కృతం=చేయఁబడినది.  
యోజనశతం = అమడలయొక్కనూ "హనుమంతుండుపరాక్రమించి నిటిని; క్రమతః=దాఁటుచున్నవాఁడును; నిర్భయంజై నూలుయోజనంబుల సముద్రమును దాఁటుచున్నాడు, అతివిశ్వాసముగను; నిర్భయస్య=వెఱపులేని వాలంబగుసముద్రంబున, నితని కేమి కష్టమునుగనకు, హనుమతః = హనుమంతున సంభవించునో" యని, మేముభయంపడుచుండగా, నట్టిహనుమంతునకు, నీవు

గొప్పసాహాయ్యముచేసినాడవు.

అని, గోవిందరాజులువ్యాఖ్యానము చేసిరి.

భయే సతి = భయముండఁగా ; భయంబుగల్గుటకుఁ గారణముండఁగా ననుట; నిభయస్య = వెఱపు లేనివాఁడును; విక్రాంతస్య = పరాక్రమించియున్నవాఁడును; యోజనశతం = ఆమడలయొక్క నూటిని ; క్రమతః = దాఁటుచున్నవాఁడునగు; హనుమతః = హనుమంతునకు; తే = నీయొక్క; సుమహత్ = మిక్కిలియధికమయిన ; సాహ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయబడినది.

అతివిశాలంబగు సముద్రంబునంబోవునపుడు, భయంబుగల్గుటకుఁ బెక్కు కారణంబులున్నను, నిర్భయుండై, పరాక్రమించి, నూఱుయోజనంబుల సముద్రంబును దాఁటుచున్న హనుమంతునకు, నీవు , గొప్పసాహాయ్యముచేసినాడవు.

అని, రామానుజీయవ్యాఖ్యానంబు

నందున్నది.

తే (అధ్యాహృతము) = నీకు; భయే సతి = వెఱపుండఁగా; నిర్భయస్య = వెఱపు లేనివాఁడును; విక్రాంతస్య = పరాక్రమించియున్నవాఁడును ; యోజనశతం = ఆమడలయొక్క నూటిని ; క్రమతః = దాఁటుచున్నవాఁడునగు; హనుమతః = హనుమంతునకు; తే = నీయొక్క; సుమహత్ = మిక్కిలియధికమయిన; సాహ్యంతోడ్పాటు; కృతం = చేయబడినది.

బైటికివచ్చినట్టయిన నేనుతొక్కలునఱుకుదుననినీకుభయంబున్నను , నిర్భయుండై పరాక్రమంబుగలిగి , నూఱుయోజనంబుల సముద్రంబును దాఁటుచున్న హనుమంతునకు , అతండునిన్నపేక్షింపకున్నను, రావహితంబుదలంచి, నీశక్తికన్న నెచ్చుగా సాహాయ్యంబుఁజేసినాడవు. అని, తాత్పర్యము.

అని, మహేశ్వరతీర్థులు, వచించిరి.

రామస్యైవ హి దూత్యేన యాతి దాశరథే ర్హరిః

సమ్మిగ్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితో స్తి దృఢం త్వయా. ౧౪౨

టీక|| హరిః = హనుమంతుండు; దాశరథేః = దశరథునికొడుకైన; రామస్యైవ =

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧



రామునియొక్కయే; దొత్తేన=రాయ  
బారముచేత; యాతిహి=పోవుచున్నాడు.  
గదా! తస్య = అట్టిహనుమం  
తునకు; సత్క్రియాం=పూజను; కుర్వ  
తా=చేయుచున్న; త్వయా = నీచేత;  
దృఢం=మిక్కిలియును; తోషితః=సం  
తసింపఁ జేయఁబడినవాడను; అస్తి=  
అగుచున్నాను.

హనుమంతుండు, దశరథునికొడు  
కైనరామునికైయేకదా' రాయబార  
మునవహించిపోవుచున్నాడు; కావు  
న, నట్టిహనుమంతునకునీవుతోడ్పడుటం  
జేసి, నాకుఁజాలసంతోషంబుచేసిన  
వాడవైతివి. అని, యిందుగిండుమైనా  
కునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహషణ మగమ ద్విపులం పర్వతోత్తమః

దేవతానాం పతిం దృష్ట్వా పరితుష్టం శతకృతుమ్. ౧౪౩

టీక॥ తతః = అంతట; పర్వతోత్త  
మః=పర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుండు;  
పరితుష్టం = సంతసించిన; దేవతా  
నాం=దేవతలకు; పతిం=ప్రభువయి  
న; శతకృతుం=ఇందుగిని; దృష్ట్వా=చూ  
చి; విపులం=అధికమయిన; ప్రహర్షం=

సంతోషమును; అగమత్=పొందెను.  
అంతఁ, బర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుం  
డు, తనముందటసంతోషంబుతోనున్న  
దేవేంద్రుగింజూచి, యధికముగాసంత  
సించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వై దత్తవర శ్చైలో బధూవా వస్థిత స్తదా

హనుమాంశ్చ ముహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరమ్. ౧౪౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దత్తవరః=ఇ  
య్యఁబడినవరముగల; సః=అ("వై" అ  
నునదిపాదపూరణార్థము), శ్చైలః=  
మైనాకుండు; అవస్థితః=స్వస్థుండు; అభ  
వత్=అయ్యెను. హనుమాంశ్చ=హను  
మంతుండును; ముహూర్తేన=కొంచె  
ముకాలముచేత; సాగరం=మైనాకప

ర్వతముండు, సముద్రమును, సముద్రప్ర  
దేశముననుట; వ్యతిచక్రామ = దాఁ  
లెను.

అప్పుడు, ఆమైనాకుండు వరంబు  
నొంది, స్వస్థంబుగానుండెను; హనుమం  
తుండును స్వల్పకాలంబుననె, మైనాకం  
బుండుసముద్రప్రదేశమునుదాఁలెను.



అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వాసిద్ధా శ్చ పరమహుః

అబ్రివక్ సూర్యసంకాశం సురసాం నాగమాతరమ్. ౧౪౫

టీక॥ తతః=అంతట; సగంధర్వాః=

గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవత

లును; సిద్ధాః=సిద్ధులును; పరమర్షయ

శ్చ= శ్రేష్ఠులయిన ఋషులును; సూర్య

సంకాశం= సూర్యునితోసమానురా

లును; నాగమాతరం= సర్పంబులకుఁద

ల్లియునగు; సురసాం=సురసనుగూర్చి

అబ్రివక్=పల్కిరి.

అంత, దేవతలను గంధర్వులును సి

ద్ధులును పరమహులును, సూర్యుఁడుం

బోలెవెలుంగుచున్న సర్పంబుల తల్లియ

యిన సురసంజూచి, యిట్లు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అయం వాతాత్మజ శ్రీమాన్లవతే సాగరోపరి

హనుమాన్నామ తస్య త్వం మహాతాతకం విఘ్నమాచర. ౧౪౬

రాక్షసం రూప మాస్థాయ సుఖేరం పర్వతోపమమ్

దంష్ట్రాకరాళం పింగాక్షం వక్త్రం కృత్వా నభస్సవమ్. ౧౪౭

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందఁజీకన్ననది

కుండును; హనుమాన్నామ=హనుమం

తుండని ప్రియమందునగు; అయం=ఈ,

వాతాత్మజః=వాయువుకొడుకు; సాగ

రోపరి=సముద్రముపైని; ప్లవతే=ఎగు

రుచున్నాడు. త్వం=నీవు; సుఖేరం=

మిక్కిలియుభయంకరమును; పర్వతో

పమం=కొండతోఁ బోల్కిగలదియున

గు; రాక్షసం=రాక్షసులబంధియైన ;

రూపం=ఆకారమును; ఆస్థాయ=పొం

ది; దంష్ట్రాకరాళం=కోటలచేభయంక

రంబయినదియును; పింగాక్షం=గోరో

చనంపువన్నెగల కండ్లుగలదియును; న

భస్సవం=ఆకాశమతోసరియైనది

యనగు; వక్త్రం = నోరును ; కృ

త్వా=చేసికొని; తస్య = ఆహనుమం

తునకు; మహాతాతకకాలం= స్వల్పకా

లము; విఘ్నం=అడ్డిని; ఆచర = చేయు

కము.

శ్రీమంతుండగునీవాయువుత్రుండు

హనుమంతుండనువాఁడు, సముద్రంబు

పై నెగిరిపోవుచున్నాడు; నీవు, మిక్కిలి



యు భయంకరంబయిన కొండంతటి కరంబైయుండు నోటితోఁ బోయి ,  
రాక్షసరూపంబుదాల్చి, పెద్ద కోటలు యాహనుమంతునకుం గొంతకాలంబు,  
నుగోరోచనంపువన్నెగలకండ్లును గలి విఘ్నము సేయుము. అని, తాత్పర్యము.  
గియకాశంబునకు సరివచ్చుచు భయం

బల మిచ్చాను హే జ్ఞాతుం ధూయశ్చాస్య పరాక్రమమ్

త్వాం విజేష్య త్యుపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి. ౧౪౮

టీక॥ ధూయశ్చ=ఇంకను; అస్య=ధ్యాహృతము)=దీని , దెలిసికొనుట  
ఈహనుమంతునియొక్క; బలం=బలిమి కుఁగోరుచున్నాము.  
ని; పరాక్రమం=శత్రువులనోడుశక్తి ఇంకను, ఈహనుమంతుని బలంబును  
ని; జ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామ బరాక్రమంబును దెలియఁ గోరెదము;  
హే=కోరుచున్నాము. త్వాం=నిన్ను; నిన్నుపాయంబున జయించి పోవునో ,  
ఉపాయేన=ఉపాయముచేత, విజేష్య లేక, నిన్నుఁబూచి భయంపడి దుఃఖంబు  
తి=జయించునా? వా=లేక ; విషా నొందునో, ఇదిమాకుఁదెలియవలెను.  
దం=దుఃఖమును; గమిష్యతి= పొందు అని, దేవతలు మున్నగువారలు సురసకుఁ  
నా? ఏతత్, జ్ఞాతుం, ఇచ్ఛామః (అ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సాదేవీ దైవతై రభినత్యతా

సముద్రమధ్యే సురసా విభ్రీతీ రాక్షసం వపుః. ౧౪౯

వికృతంచ విరూపంచ సర్వస్యచ భయావహమ్

ప్లవమానం హనుమంత మావృ త్యేద మువాచహ. ౧౫౦

టీక॥ దేవీ=అమ్మవారయిన; సా=కారముగలిగినదియును; విరూపంచ=ఆ; సురసాతు=సురసయును ; దైవ వికృతమగురూపముగలదియును; సర్వ  
త్రైః=దేవతలచేత; ఏవం=ఇట్లు ; ఉస్యచ=అందఁఁకును; భయావహం=వె  
క్తా=చెప్పఁబడినదై; అభినత్యతా=అపుగలిగించునదియును; రాక్షసం=ర  
శూజింపఁబడినదై; సముద్రమధ్యే= స త్కస్సంబంధియునగు; వపుః=దేహము;  
ముద్రపునడుమునందు; వికృతంచ = వి విభ్రీతీ=ధరించుచు ; ప్లవమానం =



దాఁటుచున్న; హనుమంతం = హను | బ్రతిగ్రహించి, సముద్రమధ్యమునందు, మంతుని; ఆవృత్య = అడ్డగించి; ఇదం = వికృతంబును విరూపంబును, ఎట్టివానికి ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను; “హ” ని వెఱపుచు బుట్టించునదియునగు రాక్షస అనునది పాదపూరణార్థము. దేహంబుధరించి, దాఁటుచున్న హను

అసురసాదేవి, యిట్లు దేవతలు చె | మంతునడ్డగించి, యిట్లుని, చెప్పెను. ప్పినమాటవిని, వారలు సేయు పూజం | అని, తాత్పర్యము.

మమ భటుః ప్రదిష్ట స్తవ మీశ్వరైర్వాన రషభ

అహం త్వం భత్యుష్యామి ప్రవిశేదం మమాననమ్. ౧౫౧

టీక || వానరషభ = వానర శ్రేష్ఠం | ప్రవేశింపుము.

డవగు హనుమంతుడా! త్వం = నీవు; మ | వానర శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడ మ = నాకు; భటుః = ఆహారముగా! ఈ | డా! నాకాహారంబుగానిన్ను దేవతలొ సంగిరి; నేనునిన్ను భక్షించెదను; ఇది ప్రభువులయిన దేవతలచేత; | గో! నానోరు ప్రవేశింపుము. అని, సురస హనుమంతునితో చెప్పెను.

హం = నేను; త్వం = నిన్ను; భత్యు | అని, తాత్పర్యము. ష్యామి = తినెదను. మమ = నాయొక్క; ఇదం = ఈ, ఆననం = నోటిని; ప్రవిశ =

ఏవ ముక్త స్సురసయా ప్రాంజలి ర్వానరషభః

ప్రహృష్ట వదన శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫౨

టీక || శ్రీమాన్ = అందఱి కన్ననధి | డై; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర కుండగు; వానరషభః = వానర శ్రే | వీత్ = పలికెను.

ష్ఠుండయిన హనుమంతుండు; సురస | శ్రీమంతుండగు హనుమంతుండు, సు యా = సురసచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉ | రసచెప్పినమాటవిని, చేతులు మొగిడ్చి క్తః = చెప్పఁబడినవాడై; పాంజలిః = సంతోషంబున వెలుంగుముఖంబుతో, ని మంచిచే మోడ్చుగలవాడై; ప్రహృష్ట | ట్లని, చెప్పెను.

వదనః = సంతసించిన ముఖముగలవా | అని, తాత్పర్యము.

రామోదాశరథినామ ప్రవిష్టో దండకావనమ్  
లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా వైదేహ్యచాపి భార్యయా. ౧౫౩

టీక॥ రామోనామ=రాముండనిప్ర  
సిద్ధుడైన; దాశరథిః=దశరథునికొడు  
కు; భ్రాత్రా=తోబుట్టువైన; లక్ష్మణే  
నసహ=లక్ష్మణునితోను; భార్యయా=  
పెండ్లామయిన; వైదేహ్యచాపి=నీత  
తోను; దండకావనం=దండకారణ్యము

ను; ప్రవిష్టః=చొచ్చెను.  
దశరథపుత్రుండు రాముండనువాఁ  
డు, లక్ష్మణుండనుతమ్ముని, నీతయను  
భార్యనుంగూడి, దండకారణ్యముప్రవే  
శించెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యకార్యవిషక్తస్య బద్ధవైరస్య రాక్షసైః  
తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన యశస్విని. ౧౫౪

టీక॥ రాక్షసైః=రాక్షసులతో; బద్ధ  
వైరస్య=కట్టబడినయనఁగా స్థిరమైన  
పగలవాఁడును; అన్యకార్య విషక్త  
స్య=వేఱుకార్యమునందాసక్తుండున  
గు; తస్య=ఆ రామునియొక్క; యశ  
స్విని=మంచికీర్తిగలదియును; భా  
ర్యా=పెండ్లామునగు; సీతా=నీత; రా  
వణేన=రావణునిచేత; హృతా=కొని

పోఁబడినది.  
ఆ రాముండు, రాక్షసులతోబద్ధవై  
రంబుగల్గియుండి, యొకప్పుడు వేఱుకా  
ర్యమునందుఁ దగిలియుండఁగా, రావ  
ణుండతనిభార్యయైన పతివ్రతయగు  
సీతను, గొనిపోయెను.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్వకాశం దూతోహం గమిష్యే రామశాసనాత్  
కతుం హమాసి రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని. ౧౫౫

టీక॥ అహం=నేను; రామశాస  
నాత్=రామునియాజ్ఞవలన; దూతః=  
రాయబారివై; తస్యాః=ఆనీతయొక్క;  
స్వకాశం=సమీపమునుగూర్చి; గమి  
ష్యే=పోయెదను. విషయవాసిని=రా

మునియొక్క, రాజ్యమునందుండుదా  
నా! రామస్య=రామునకు; సాహ్యం=  
తోడ్పాటును; కతుం=చేయుటకు; అ  
హాసి=తగుదువు.  
నేను, రామునిపంపున, దూతవై,

యాసీతయొద్దకుఁ బోయెదను; నీవును మునకు సాహాయ్యంబు సేయవలయు  
రాముని రాజ్యంబుననుండుదానవు, రాను. అని, తాత్పర్యము.

అథవా మైధిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్  
ఆగమిష్యామితే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమితే. ౧౫౬

<p>టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; మైధి లీం=సీతను; అక్లిష్టకారిణం=శ్రమము లేకచేయునట్టి; రామంచ=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; తే=నీయొక్క; వ క్త్రం=నోటిని; ఆగమిష్యామి=పొందె దను. ఇదం (అధ్యాహృతము)=ఇది; సత్యం=అన్యతముగానిది. తే=నీకొఱ కుఁప్రతిశృణోమి=అంగీకరించెదను.</p>	<p>అటుగాదేని, సీతనుజూచి, ఆయాస ములేక నేయెంతగొప్ప కార్యమునైనను శేయంగలయట్టి రాముని, సందర్శించి, నీనోటియొద్దకువచ్చెదను; ఇదిసత్యము; నే, నొప్పుకొనుచున్నాను. అని, హనుమంతుఁడు సురసకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవ ముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ  
అబ్రవీన్నాతివలేత కశ్చి దేష వరో మమ. ౧౫౭  
“అబ్రవీన్నాతివలేత్తాం” అని, పాఠాంతరము.

<p>టీక॥ కామరూపిణీ=ఇచ్చకు వచ్చిన రూపంబుగల; సురసా=సురస; హను మతా =హనుమంతునిచేత; ఏవం=ఇ ట్లు; ఉక్తా=చెప్పబడినదై; కశ్చిత్=ఒ కానొకండును; నాతివలేత=నన్ను, అతిక్రమింపలేడు. మాం=నన్ను; నాతి వలేత్ =అతిక్రమింపలేడు; (అనిపా ఠాంతరము)=ఏషః = ఇది; మమ=నా</p>	<p>కు; వరః=వరము; ఇతి (అధ్యాహృత ము)=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను. కామరూపిణీయగు సురస హనుమం తుఁడుచెప్పినమాటనువిని, “నన్నతిక్ర మించియెవ్వండును బోలేడు, ఇట్లు, నాకువరమున్నది” అని, హనుమంతుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తం ప్రయాంతం సముద్వీక్ష్య సురసా వాక్య మబ్రవీత్



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

బలం జిజ్ఞాసమానానై నాగమాతా హనూమతః.

టీక॥నాగమాతా= సర్పంబులకుఁ  
దల్లియయిన; సురసా=సురస; హనూ  
మతః=హనుమంతునియొక్క; బలం=  
బలిమిని; జిజ్ఞాసమానా= ఎఱుంగఁగో  
రుచున్నదై; (“వై” అనునది పాదపూ  
రణార్థము); ప్రయాంతం= పోవుచు  
న్నతం=అహనుమంతుని ; సముద్వీ  
త్య=చూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీ  
త్=చెప్పెను.

సపఁబులకుండల్లియయిన సుర  
స, హనుమంతునిబలమెఱుంగఁగోరినది,  
కావున, నాహనుమంతుండు, తన్నువిడి  
చిపోవుటంబూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబుమొదలు, “తందృష్ట్యా  
వ్యాదితంత్యాస్యం” అను శ్లోకమునకు  
ముందున్న శ్లోకంబు లన్నియుఁ బ్రతి  
ష్టంబులని గోవిందరాజులుచెప్పిరి; మ  
హేశ్వరతీర్థులుమాత్రమువానినుదా  
హరించిరి; రామానుజీయ వ్యాఖ్యాన  
మందును “వ్రాయువారి ప్రమాదంబున  
నీశ్లోకంబులుకొన్నికోశంబులందు మా

త్రముపడియున్నవి” అనివక్కాణింపఁ  
బడియున్నది. కావున, నిచ్చోట, నవిలె  
క్కింపఁబడవయ్యె.

ప్రవిశ్య వదనం మేద్య గంతవ్యం వానరోత్తమ  
వర ఏష పురా దత్త మమ ధాత్రేతి సత్వరా.  
వ్యాదాయ విపులం వక్త్రం స్థితా సా మారుతేః పురః

టీక॥సా=ఆసురస; “వానరోత్త  
మ=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ  
డా! అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క;  
వదనం=నోటిని; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; గం  
తవ్యం=పోఁబడవలసినది; ఏషః=ఈ; వ  
రః=వరము; పురా=మునుపు , మమ=  
నాకు; ధాత్రా=బ్రహ్మదేవునిచే; ద  
త్తః=ఇవ్వబడినది;” ఇతి=అని; ఉ  
క్త్వా (అధ్యాహృతము)=చెప్పి; సత్వ

రా=వేగిరపాటుగలదై; విపులం=వి  
శాలమయిన; వక్త్రం=నోటిని; వ్యాదా  
య=తెలిచి; మారుతేః= హనుమం  
తునియొక్క; పురః=ముందట; స్థితా=  
నిలిచినది.

“వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ  
డా! నీవిప్పుడు నానోటిలోఁజొచ్చిపోవ  
లసినది; ఇట్లు, నానోటిముందటనుం  
డువాఁడు, నానోటిసతిక్రమించిపోలేఁ

డని నాకునున్న బ్రహ్మదేవుండువరం | శాలంబగుతననోరుడెఱచి, హనుమం  
బాసంగెను; అని, చెప్పి, యాసురస, వి | తునిమందలనిలిచెను. అనితాత్పర్యము.

ఏవముక్త స్సురసయా కృద్ధో వానరపుంగవః.

అబ్రవీ త్కురు వై వక్త్రం యేన మాం విషహిష్యసే.

టీక|| వానరపుంగవః = వానరశ్రే | (“జే” అనునది పాద పూరణార్థః  
పుండగుహనుమంతుండు; సురసయా = ము); ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అ  
సురసచేతః ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె | బ్రవీత్ = చెప్పెను.  
ప్పబడినవాడై; క్రుద్ధః = కోపించిన | వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం  
వాడై; “యేన = ఏనోటిచేత; మాం = డు, ఇట్లు సురస చెప్పటని , కోపించి,  
నన్ను; విషహిష్యసే = ఓర్వగలవో; “నన్ను మింగంగల్గునట్లుగా నోరు డెఱ  
తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; వ | వుము”. అని, చెప్పెను.  
క్త్రం = నోటిని; కురు = చేయుము | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా సురసాం కృద్ధో దశయోజనమాయతః

దశయోజనవిస్తాగో బహువ హనుమాం స్తదా

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుం | అనిడువును బదియోజనంబుల వెడల్పు  
డు; సురసాం = సురసనుగూచిఁ; ఇతి = నుంగలదేహంబుగలవాడయ్యెను.  
అని; ఉక్త్వా = చెప్పి; క్రుద్ధః = కోపము | అని, తాత్పర్యము.  
నొందినవాడై; తదా = అప్పుడు; దశ | పూర్వము “పదియోజనంబుల వెడ  
యోజనం = పదామడలు; ఆయతః = ని | ల్పును, ముప్పదియోజనంబులనిడువును,  
డువు గలవాడను; దశయోజనవిస్తా | హనుమంతుని నీటిలో నీడకుగల్గియుం  
రః = పదామడల వెడల్పుగలవాడను | డె”నని చెప్పబడియుండుటవలన “హ  
గా; బహువ = అయ్యెను.

హనుమంతుం, డప్పడిట్లు, సురస | నమునుపటిరూపమును జిన్నది చేసికొ  
తోడెప్పి, కృద్ధుండై పదియోజనంబు | నె”నని. తోడెడిని.

తం దృష్ట్వా మేఘసంకాశం దశయోజన మాయతం.

చకార సురసాచాస్యం వింశద్యోజన మాయతం

టీక॥ మేఘసంకాశం=మబ్బుతోన సెను.

మానుండును; దశయోజనం = పదా  
మడలు; ఆయతం=నిడుపయినవాఁడున  
గుఃతం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా=  
చూచి; సురసాచ=సురసయును; వింశ  
ద్యోజనం; ఇరువదామడలు; ఆయతం=  
నిడుపైన; ఆస్యం=నోటిని; చకార=చే

ఇట్లు, పదియోజనంబులు నిడుపైన  
శరీరంబుదాల్చి; మేఘంబువలె నున్న  
యా హనుమంతునింజూచి, సురసయు  
ను, ఇరువదియామడలు నిడుపయిననో  
రుధరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనూమాం స్తు తతః కుర్ధా శ్చింద్యోజనమాయతః.

టీక॥ తతః=అంతట; హనూమాంస్తు=  
హనుమంతుడును; కుర్ధా = కోపించిన  
వాఁడై; త్రింశద్యోజనం= ముప్పదియా  
మడలు; ఆయతః=నిడుపుగలవాఁడు;

బహువ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను,  
అంత, హనుమంతుండు, కోపించి,  
ముప్పదియోజనంబులు నిడుపైన దేహా  
ముధరించెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం చత్వారింశ త్తథోచ్చితం

బహువ హనుమా న్ద్విరః పంచాశద్యోజనోచ్చితః.

టీక॥ సురసా=సురస; తథా=అట్లు; వ=ఆయెను.

చత్వారింశత్ = నలువదియామడలు;  
ఉచ్చితం=నిడుపయిన; వక్త్రం=నో  
రును; చకార=చేసె; నువీరః= పరాక్ర  
మశాలియగు; హనుమాన్ = హనుమం  
తుండు; పంచాశద్యోజనోచ్చితః=ఏం  
బదియామడలునిడుపైనవాఁడు; బహు

సురసయును, అట్లు, నలువదియోజ  
నంబులనిడుపుగలనోరుధరించెను ; ప  
రాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు,  
ఏంబదియోజనంబులునిడుపైన, దేహం  
బునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజన మాయతం

తథైవ హను మాస్వీర స్సప్తతీ యోజనో చ్చి తః.

టీక॥ సురసా = సురస; వష్టియోజ	యామడలునిడుపైనవాడు ; బభూవ
నం = అటువదియామడలు; ఆయతం =	(అధ్యాహృతము) = ఆయెను.
సిడుపైన; వక్త్రం = నోరును; చకార =	సురస, యెటువదియోజనంబుల నిడుపు
చేసెను. తథైవ = అలాగే; వీరః = పరా	గలనోరుధరించెను; అలాగే, పరాక్రమ
క్రమశాలియగు ; హనుమాన్ = హ	శాలియగు హనుమంతుండును, డెబ్బది
నుమంతుండు ; సప్తతీయోజనో చ్చి	యోజనంబుల నిడుపుగల దేహంబు వ
తః (సప్తతీయోజనో చ్చి తః) = డెబ్బది	హించెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్ర మశీతీ యోజనాయతమ్  
హనుమా నచల ప్రఖ్యో నవతీయోజనో చ్చి తః.

టీక॥ సురసా = సురస; అశీతీయోజ	ఖ్యః = కొండవంటివాడు; బభూవ =
నాయతం (అశీతీయోజనాయతం) = ఎ	(అధ్యాహృతము) ఆయెను.
నుబదియామడలునిడుపైన; వక్త్రం = నో	సురస, యెనుబదియోజనముల నిడు
రును; చకార = చేసెను. హనుమాన్ =	పైననోరుధరించెను, హనుమంతుండు
హనుమంతుండు; నవతీయోజనో చ్చి	ను, దొంబదియోజనంబులు నిడుపుగల,
తః (నవతీయోజనో చ్చి తః) = తొంబది	దేహంబుధరించి, కొండవలెనగపడెను
యామడలునిడుపైనవాడై; అచలప్ర	అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయతం

టీక॥ సురసా = సురస ; శతయోజ	అప్పుడు. సురస, నూలుయోజనం
నం = నూతామడలు; ఆయతం = నిడుపై	బులునిడుపుగా, నోరుచెంచెను.
న; వక్త్రం = నోరును; చకార = చేసెను.	అని, తాత్పర్యము.

త ద్దృష్ట్వా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమాన్  
దీఘజిహ్వం సురసయా సుఘోరం నరకోపమమ్  
సుసంక్షిప్తాత్మనః కాయం బభూవాంగుష్ఠమాత్రకః. ౧౫౮

టీక॥ సుబుద్ధిమాన్ = మిక్కిలియును  
బుద్ధిగల; వాయుపుత్రః = వాయు దేవుని  
కొడుకైన హనుమంతుఁడు ; సురస  
యా = సురసచేత ; వ్యాధితం (వ్యా  
త్తం) = తెఱవఁబడినదియును; దీఘజి  
హ్వాం = నిడుపైననాలుక కలదియును;  
సు ఘోరం = మిక్కిలియు భయంకరమ  
యినదియు; నరకోపమం = నరకము  
తోఁబోల్చిగలదియునగు ; తత్ = ఆ;  
ఆస్యం = నోరును; దృష్ట్యాతు = చూచి  
నంతనె; ఆత్మనః = తనయొక్క ; కా  
యం = దేహమును; సుసంక్షిప్త్య = మిక్కి  
లియుఁజిన్నదిచేసి; అంగుష్ఠమాత్రకః =  
బొటనవ్రేలంతటివాఁడు ; బహువ =  
ఆయెను.

వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుం  
డు సురసనూటుయోజనంబులునిడుపు  
గాఁజెంచి తెఱచియున్ననిడుపైననాలు  
కగలిగిభయంకరంబైనరకంబుం బోలి  
యున్న వోరుచూచి' బుద్ధిమంతుండు,  
కావున, "ఇష్టమనురసనోరుమిక్కిలివి  
శాలంబుగానున్నది, నాదేహంబుచిన్న  
దగునేని, తటాలునంజొచ్చిబయలువెడ  
లందగును" అని, యాలోచించి, తనదే  
హంబు, నంగుష్ఠంబంతటిదిగాఁజెసెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, "దీఘజిహ్వాం" అనునర్థఁ  
జ్ఞోకంబు, వ్యాఖ్యానంబులందు, గాన  
కుండుటంజేసి, లెక్కింపఁబడదయ్యె.

సోభిపత్యాశు తద్వక్త్రం నిష్పత్యచ మహాజవః

అంతరిక్షే స్థిత శ్శ్రీమానిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫౯

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందఁజిక్కునధి  
కుండును; మహాజవః = అధికమయిన వే  
గముగలవాఁడునగు; సః = ఆహనుమం  
తుండు; తద్వక్త్రం = ఆసురసయొ  
క్కనోటిని; ఆశు = శీఘ్రముగా; అ  
భిపత్య = ప్రవేశించి; నిష్పత్యచ = బయ  
లువెడలియు; అంతరిక్షే = ఆకాశమునం  
దుఃస్థితః = ఉన్నవాఁడై; ఇదం = ఈ; వచ

నం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.  
శ్రీమంతుండగు నాహను మంతుం  
డు, గొప్పవేగంబుగలవాఁడు, కావున,  
శీఘ్రంబుగా, నాసురసవోటిలో పలికి  
బోయియుమఱలవెలువడియు, నాకా  
శంబునందుండి, యాసురసతో, నిట్లుని,  
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టో స్తిహి తే వక్త్రం దాక్షాయణి నమోస్తు తే  
గమిష్యేయత్ర వైడేహీ సత్యం చాసీ ద్వర స్తవ. ౧౬౦

టీక॥ తే=నీయొక్క; వక్త్రం=నోటిని; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించినవాడను; అస్తిహి=అయితినిగదా! దాక్షాయణి=దక్షప్రజాపతికిఁ గూతురయిన సురసా! తే=నీకొఱకు; నమః=నమస్కారము; అస్తు=అగుఁగాక. తవ=నీయొక్క; వరంచ=వరమును; సత్యం=దబ్బుఁకానిది; అసీత్=అయినది. యత్ర=ఎచ్చట; వైడేహీ=సీత; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; గమిష్యే=పోయెదను.

నీనోటిలోనికింబోతినిగదా! దక్షప్రజాపతికిఁ గొమాతెవయినసురసా! నీకునమస్కారముచేసెదను; నీకు 'నీవు తలంచితివేని, ఎవ్వఁడైనను నీ నోటిలోనికిఁబ్రవేశింపవలయును' అని, బ్రహ్మదేవుఁడొసంగినవరంబును సత్యంబయ్యెను ఇంకనన్నవిడువుము; నేను సీతయున్నచోటికింబోయెదను. అని, హనుమంతుండుసురసతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా వదనా స్తుక్తం చంద్రం రాహుముఖా దివ  
అబ్రవీ త్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ వానరమ్. ౧౬౧

టీక॥ వదనాత్=నోటినుండి; ముక్తం=వెలువడినవాడును; రాహుముఖాత్=రాహువుయొక్క-నోటినుండి; ముక్తం (అధ్యాహృతము)=వెలువడిన; చంద్రమివ(స్థితం)=చంద్రుండు వోలెనున్నవాడనగు; తం=ఆ; వానరం=హనుమంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; దేవీ=అమ్మవారయిన; సురసా=సురస; స్వేన=తనదైన; రూపేణ=ఆకార

ముతో; సహితా(అధ్యాహృతము)=కూడుకొన్నదై; అబ్రవీత్=పలికెను. అట్లు, తనముఖంబునుండి వెలువడి రాహుముఖంబుననుండి వెలువడిన చంద్రుంబోలుచున్నయా హనుమంతుంబాచియాసురస, రాక్షసరూపంబువిడిచి, నిజరూపంబునొంది, యిట్లనిచెప్పెను., అని, తాత్పర్యము.

అథాసీతై శ్చ హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్

సమానయస్య వై దేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా. ౧౬౨

టీక॥ సౌమ్య=శిన్ననివాడవయిన;	తో; వైదేహీం=సీతను; సమానయ
హరిశ్చేష్ఠ = వానరశ్చేష్ఠుండవగుహ	స్య=కూర్పుము.
సుమంతుడా 'అధఃసిద్ధ్యై = కార్య	సౌమ్యుండవగు హనుమంతుడా'
మయొక్కసిద్ధింఁచుటకొఱకు; యథా	నీవుసుఖంబుగాఁబొమ్ము; నీకుఁగార్యసి
సుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; గచ్ఛ=	ద్ధియవుఁగాక; మహాత్ముండగురాము
బొమ్ము. మహాత్మనా=పూజ్యమయి	నితోసీతంజేర్చుము.
నస్వభావముగల; రాఘవేణ=రాముని	అని, తాత్పర్యము.



త తృతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కమః సుదుష్కరమ్  
సాధుసాధ్వితి భూతాని ప్రశశంసు స్తదా హరిమ్. ౧౬౩

టీక॥ హనుమతః = హనుమంతుని	చి; తదా=అప్పుడు; భూతాని=భూ
యొక్క; తృతీయం=మూడవదియయి	తంబులు; హరిం=హనుమంతుని; సా
న; సుదుష్కరం = మిక్కిలిచేయనలవి	ధుసాధు=బలే! బలే! ఇతి=అని; ప్రశశం
గాని; తత్ = ఆ; కమః=సురసనోటి	సుః=పొగడిరి.
నుండిబయలు వెడలుటను; దృష్ట్వా=చూ	అట్లు మూడవమాటు హనుమం

తుండుచేసిన, మఱియెవ్వరికినింజేయన కృంబుల, హనుమంతునిం బ్రశంసించి  
లవిగాని, సురసనోటినుండి బయలు వెడరి. అని, తాత్పర్యము.  
లుటనుబూచి, ధూతంబులు, సాధువా

స సాగర మనాధృప్య మభ్యేత్య వరుణాలయమ్  
జగా మాకాశ మావిశ్య వేగేన గరుడోపమః. ౧౬౪

టీక॥ వేగేన=వేగముచేత; గరుడో ద్విజగామ=పోయెను.  
పమః= గరుత్మంతునితోఁబోల్కిగల; అంత, వేగంబున గరుత్మంతునకు  
సః = ఆహనుమంతుఁడు; అనాధృ సాటియగు నాహనుమంతుండు; ధ  
ప్యం = ఎదిరింపఁగూడని; వరుణాల షింపఁగూడని సముద్రంబుమీఁదుగా,  
యం= వరుణునకునికిఁజట్టయిన; సాగ నాకాశమాగఁంబునం, బోయెను.  
రం=సముద్రమును; అభ్యేత్య=పొంది. అని, తాత్పర్యము.  
ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొం

సేవితే వారిధారాభిః పతగైశ్చ నిషేవితే  
చరితే కైశికాచార్యై రై రావతనిషేవితే. ౧౬౫  
సింహకుంజరశామూలపతగోరగవాహనైః  
విమానై స్సంపతద్భిశ్చ విమలై స్సమలంకృతే. ౧౬౬  
వజ్రాశనిసమాఘాతైః పావకై రుపశోభితే  
కృతపుణ్డై మహాభాగై స్స్వగజిద్భి రలంకృతే. ౧౬౭  
వహతా హవ్యమత్యధం సేవితే చిత్రభాసునా  
గ్రహనక్షత్ర చంద్రాకాతారాగణవిఘాషితే. ౧౬౮  
మహాషిఁగణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే  
వివిక్తే విమలే విశ్వే విశ్వావసునిషేవితే. ౧౬౯  
దేవరాజ గజాక్రాంతే చంద్రమార్యపథేశివే  
వితానే జీవలోకస్య వితతే బ్రహ్మనిమితే. ౧౭౦  
బహుశ సేవితే వీరై ర్విద్యాధరగజై ర్వరైః  
జగామ వాయుమాగేతు గరుత్మా నివమారుఢిః. ౧౭౧



# ౭౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

టీక॥ మారుతిః=వాయువుకొడుకై  
నహనుమంతుండు; గరుత్మానివ=గరు  
త్మంతుఁడుఁబోలే; వారిధారాభిః =  
జలములధారలచేత; సేవితే=సేవింపఁ  
బడినదియును; పతగైశ్చ=పతులచే  
తను, నిషేవితే=సేవింపఁబడినదియు ;  
కైశికాచారైః; కైశిక = నృత్యము  
మొదలగువానికి; ఆచారైః= గురు  
వులయినతుంబురువుమొదలగు వారిచే  
త; చరితే=సంచరింపఁ బడినదియును;  
ఐరావతనిషేవితే; ఐరావత=వంకర  
గాకదీఘఃమై యెఱ్ఱగానుండునిద్రధ  
నువుచేత, నిషేవితే=సేవింపఁబడినది  
యును; సింహకుంజరశాదూఃల పత  
గోరగవాహనైః=సింహంబులు, ఏనుఁ  
గులు, పెద్దవులులు, పతులు, సర్పము  
లు, ఇవిమోయునవిగాఁగలవియు; వి  
మలైః=స్వచ్ఛులును; సంపతద్భిః=  
తిరుగుచున్నవియునగు; విమానైశ్చ=  
విమానములచేతను; సమలంకృతే=చ  
క్కఁగానలంకరింపఁబడినదియు ; వ  
జ్రాశనిసమాఘాతైః= వజ్రమునకును  
విడుగునకును సరియైన వ్రేటుగల  
పావకైః= అగ్నులచేత ; ఉపశోభ  
ితే=అలంకరింపఁబడినదియు; కృతపు  
ణ్యేః=చేయఁబడినపుణ్యముగలవారు  
ను; మహాభాగైః=పూజ్యమయినభా

గ్యముగలవారలును; స్వగజ్జిద్భిః=స్వ  
గజమునుజయించినవారలునగు వారల  
చేత; అలంకృతే=అలంకరింపఁబడినది  
యును; హవ్యం= హవిస్సును; వహ  
తా=మోయుచున్న; చిత్రధానునా=  
అగ్నిహోత్రునిచేత; అత్యధః=మి  
క్కిలియు ; సేవితే=సేవింపఁబడినది  
యును; గ్రహ నక్షత్రచంద్రార్కతా  
రాగవిభాషితే= అంగారకాదిగ్ర  
హములచేతను అశ్విన్యాదినక్షత్రముల  
చేతను జంద్రునిచేతనుసూర్యునిచేతను  
ఇతరనక్షత్రముల సమూహముచేతను  
అలంకరింపఁబడినదియును; మహాషిఃగ  
ణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే= పూ  
జ్యులయిన ఋషులసమూహముచేతను  
గంధర్వులచేతనుసర్పములచేతను య  
క్షులచేతనునిండినదియును; వివిక్తే=ప  
రిశుద్ధమైనదియును; విమలే=స్వచ్ఛమైన  
దియును; విశ్వే= అన్నిటనువ్యాపించి  
యుండునదియు; విశ్వావసునిషేవితే=  
విశ్వావసువను గంధర్వరాజుచేతసేవిం  
పఁబడినదియును; దేవరాజగజాక్రాం  
తే=దేవేంద్రునియేనుంగైనయైరావత  
ముచేసంచరింపఁబడినదియును; చంద్ర  
సూర్యపథే= చంద్రసూర్యులమార్గమై  
నదియు; శివే=మంగళశకరమయినదియు  
ను; జీవలొకస్య= ప్రాణిలోకముయొ

క్కః బ్రహ్మనిమిత్తే = బ్రహ్మదేవుని  
చేనేర్పఱుపబడిన; వితతే = విశా  
లమగు; వితానే = మేలుకట్టయినది  
యును; వీరైః = పరాక్రమముగ  
లవియు; వరైః = శ్రేష్ఠములయినవియు  
నగు; విద్యాధరగణైః = విద్యాధరుల  
యొక్క సమూహములచేత; బహుశః =  
అధికముగా; సేవితే = సేవింపబడినది  
యునగు; వాయుమాగేతు = వాయు  
పుదారియైనయాకాశమందును; జ  
గామ = పోయెను.

అహనుమంతుండు, మేఘంబులువి  
డుచువారిధారలచేనొప్పించు, బతుల  
కాటపట్టై, తుంబురువుమొదలగుగానా  
చార్యులకుసంచారస్థానంబైవంకరలేక  
దీఘకంబయియెఱ్ఱగానుండునిండ్రధను  
వునకుస్థానంబై, సింహంబులేనుంగులు  
పెద్దపులులుపక్షులుసర్పంబులు పీనిచేసి  
ద్వంబడితిరుగుచుండు స్వచ్ఛంబులయిన  
విమానంబులచేనలంకృతంబై, వజ్రం  
బునకునుబిడుగునకుం బోలెవ్రేటుగల  
యగ్నులందేజరిల్లుచు, భూలోకంబు  
నం బుణ్యకార్యంబులాచరించి స్వగ

లోకంబునొంది మహాభాగులై నక్షత్ర  
యాపంబునవెలుంగుచుండు పుణ్యపురు  
షులతోఁగూడి, యెల్లప్పుడును దేవతా  
దళంబుగా భూమిలోకంబునుండి హ  
వ్యంబుగొనివచ్చుచుండున్నహేమాత్ము  
నకమాగణంబై, యంగరకాదిగ్ర  
హంబులునశ్విన్యాది నక్షత్రంబులుంజం  
దుండు సూర్యుండునితర నక్షత్రంబు  
లునుంగల్గి, మహర్షులచేతనుగంధర్వుల  
చేతనుసర్పంబులచేతనుయక్షులచేతను  
సంపూర్ణంబై, పరిశుద్ధంబునుస్వచ్ఛంబు  
నుఅన్నిటనువ్యాపించి యుండునదియు  
నై, గంధర్వరాజుండగు విశ్వావసువు  
చేసేవింపబడుచు, చేపేంద్రునిగజంబు  
గునై రావతంబునకుఁగ్రీడాస్థానంబై,  
చంద్రునకును సూర్యునకునుదారియై,  
మంగళకరంబై, జీవలోకంబునకుబ్ర  
హ్మదేవునిచేనిమింపబడిన విస్తీర్ణం  
బగుమేలుకట్టనందగి, పరాక్రమశాలు  
లును త్తములునగు విద్యాధరులచేసేవిం  
పబడుచుండు, నాకాశమాగణంబునం  
దు, గరుత్మంతుండుంబోలె, బోయెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ప్రదృశ్యమాన స్సర్వత్ర హనుమాన్తారుతాత్మజః

భే శేంబరం నిరాలంబం లంబపక్ష ఇవాద్దిరాట్. ౧౭౨

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయువుకొడుకైన; హనుమాన్ = హనుమం

తుండు; సర్వత్ర=అంతటను; ప్రదృశ్యమానః=చూడబడుచుండువాడై, లంబపక్షః=వ్రేలుకాడుతొక్కలుగల, అద్దిరాడివ(స్థితః) = పర్వతరాజమువలె నున్నవాడై; నిరాలంబం=పట్టులేని; అంబరం=ఆకాశమును; భేజే=బొందెను.

వాయువుకొడుకైన , హనుమం

తుండు, అచ్చటచ్చటనిలిచియుండు , దేవతలుమొదలగువారు సూచించుండగా, జేతులుఁగాళ్లుఁగ్రిందికి ముడుచుకొనియుంటుండేసి, వ్రేలుకాడుతొక్కలుగలపర్వత రాజంబుభంగిఁ బూపట్టుచు, నాకాశంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానంతు తం దృష్ట్వా సింహికా నామ రాక్షసి  
మనసా చింతయామాన ప్రవృద్ధా కామరూపిణీ. ౧౭౩

టీక||ప్లవమానం = ఎగిరిపోవుచున్న; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; కామరూపిణీ= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల; సింహికానామ= సింహికాయనెడు ; రాక్షసి=రక్కసి; ప్రవృద్ధా= వృద్ధిబొందినదై ; మనసా=మనసుచేత ; చింతయామాన=

అలోచించెను. అట్లు, ఆకాశమునం బోవుచున్న యాహనుమంతుంబాచి, సింహికాయనురాక్షసి, యిచ్చకువచ్చినరూపంబుగొనంజాలినది, గావున, దేహంబుఁ బెంచికొని, మనంబున, నిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య దీఘఃస్య కాలస్య భవిష్యా వ్యహ మాశితా  
ఇదం హి మే మహ త్సత్త్వం చిరస్య వశ మాగతమ్. ౧౭౪

టీక||అద్య=ఇప్పుడు; దీఘఃస్య= అధికమయిన; కాలస్య=కాలముకాగా; అహం=నేను; ఆశితా(ఆశిత్రీ)= భుజించుదానను; భవిష్యామి= కాగలను. చిరస్య= బహుకాలమునకు, ఇదం=ఈ; మహతే=గొప్పదగు; స

త్వం=జంతువు; మే=నాయొక్క; వశం=అధీనతను; ఆగతంహి=పొందినదిగా! బహుకాలముగానేను భోజనము సేయలేదు; ఇంతకాలమునకు, ఈగొప్పజంతువునాబారిం బడినది ; కావున

న,నింక,ఘజించెదను.అని,సింహికయాలోచించెను.అని,తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య మనసా ఛాయా మస్య సమాక్షిపత్

టీక॥సింహికా(అధ్యాహృతము)=చెను.

సింహిక; ఇతి=ఇట్లు;మనసా=మన సింహిక, యిట్లుమనంబున నాలో  
సుచేత; సంచింత్య=ఆలోచించి; అ చించి, యాహనుమంతునిమైనెడను బ  
స్య=ఈహనుమంతుని యొక్క; ఛా ట్టియాడెను.  
యాం=నీడను; సమాక్షిపత్=గ్రహించి అని,తాత్పర్యము.

ఛాయాయాం గృహ్యమాణాయాం చింతయామాస వానరః.౧౭౫

టీక॥ఛాయాయాం=మైనెడ; గృ సింహికచేనట్లు, దనమైనెడ, యీ  
హ్యమాణాయాం = ఈడ్వబడుచుం డ్వబడుచుండగా, హనుమంతుండు,  
డంగా;వానరః=హనుమంతుండు;చిం ఇట్లని,యాలోచించెను.  
తయామాస=ఆలోచించెను. అని,తాత్పర్యము.

సమాక్షిప్తో స్త్రి సహసా పంగూకృతపరాక్రమః

ప్రతిలోమేన వాతేన మహనౌ రివ సాగరే. ౧౭౬

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నే బడినవాడను;అస్త్రి=అగుచున్నాను.  
ను;సాగరే=సముద్రమునందు;ప్రతిలో నేనిప్పుడు.సముద్రమునందు, ఎదు  
మేన=ఎదురైన;వాతేన=గాలిచేత; రుగాలిచేగొప్పయోడ యీడ్వబడున  
మహనౌరివ=పెద్దయోడవలె; పంగూ ట్లు, ఎవ్వరిచేతనో,నాపరాక్రమముప  
కృతపరాక్రమః=తక్కువగాఁజేయఁ నికిరాకుండునట్లు, ఈడ్వబడుచున్నా  
బడినపరాక్రమంబుగలవాడనై; సహ ను. అని,హనుమంతుండాలోచించెను.  
సా=వేగముగా;సమాక్షిప్తః=ఈడ్వం అని,తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్వక్ మధశ్చైవ వీక్షమాణ స్తతః కపిః

దదర్శ స మహత్సత్వ ముత్థితం లవణాంభసి. ౧౭౭

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ;	యినసింహికను;దదర్శ=చూచెను.
కపిః=హనుమంతుండు; తర్యక్=అడ్డ	అంత, నాహనుమంతుండు, ఈప్ర
ముగాను; డోర్వం=మైగాను; . అధ	క్కనాప్రక్కనుబైనిక్రిందనుం జూచి,
త్రైచైవ = క్రిందుగాను; వీక్షమాణః=	సముద్రంబునఁజైకేలేచియున్న, మహా
చూచుచు; లవణాంభసి=ఉప్పునీళ్లుగల	జంతువగుసింహికంజూచెను.
సముద్రమునందు; ఉద్ధృతం=పైకేలేచిన;	అని, తాత్పర్యము.
మహాత్=గొప్పదైన; సత్యం=జంతువ	

తద్దృష్ట్వా చింతయామాస మారుతి ర్వికృతాననమ్

టీక॥మారుతిః= వాయుపుత్రుండ	వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుం
గుహనుమంతుండు ; వికృతాననం=	డు, వికృతంబగు పెద్దనోరుగల యా
వికారముతోఁగూడిననోరుగల; తత్=	సింహికంజూచి, యిట్లుని, యాలోచిం
ఆజంతువును; దృష్ట్వా=చూచి; చింత	చెను. అని, తాత్పర్యము.
యామాస=ఆలోచించెను.	

కపి రాజేన కథితం సత్య మద్భుత దశకానమ్. ౧౭౮

ఛాయాగ్రాహి మహావీర్యం తదిదం నాత్ర సంశయః

టీక॥తత్=ఆ; ఇదం= ఈజంతువు;	ఇది, ముందు, వానరప్రభుండగు సు
కపిరాజేన= వానరులకుఁబ్రభుండగు	గ్రీవుండు, “దక్షిణసముద్రమునందు, మై
సుగ్రీవునిచేత; కథితం=చెప్పఁబడినది	నీడఁబట్టుకొనంగలిగి మహా పరాక్రమ
యు; అద్భుతదశకానం=ఆశ్చర్యకరంబ	శాలియయిచూపరులకాశ్చర్యంబు వు
గు చూచుటగలదియు; ఛాయాగ్రా	ట్టించునట్టి యొకజంతువుగలదు” అని,
హి=నీడఁబట్టుకొనునదియు; మహావీ	చెప్పియుండినదే; ఇందుసందేహంబు
ర్యం= అధికమునపరాక్రమంబుగల	లేదు. అని, హనుమంతుండాలో చించె
దియునగు; సత్యం = జంతువు. సంశ	ను. అని, తాత్పర్యము.
యః=సందేహము; న=లేదు.	

సతాం బుద్ధ్యాధాత త్వేన సింహికాం మతిమా న్కపిః. ౧౭౯  
వ్యవధాత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః

టీక॥ మతిమాన్ = ప్రశస్తంబగుబుద్ధి వలాహక ఇవ = మేఘమువలె; వ్యవధాత  
గల; సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుండు; త = పెరిగెను.  
తాం = ఆ; సింహికాం = సింహికను; ఆహనుమంతుండు, బుద్ధిమంతుండు  
ధాత త్వేన = కార్యముచేతఁగలిగినసి కావునఁ, నాసింహికను, దానికార్యం  
ధాంతముచేత; బుద్ధ్యా = ఎఱింగి; బుచ్చేదత్త్వంబుగానెఱింగి, వషాన్  
ప్రావృషి = వషాన్కాలమునందు; మ కాలమందు మేఘంబు వృద్ధిబొందున  
హాకాయః = అధికమయినశరీరముగల; ట్లు, మేనుఁచెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సా కాయ ముద్వీత్య వధమానం మహాకపేః. ౧౮౦  
వక్త్రం ప్రసార యమాస పాతాళాంతర సన్నిభమ్

టీక॥ సా = ఆసింహిక; తస్య = ఆ; మ మానంబగునట్లుగా; ప్రసారయమా  
హాకపేః = గొప్పకోఁతియగుహనుమం స = తెఱచెను.  
తునియొక్క; వధమానం = పెరుఁగు ఆసింహిక, హనుమంతుండు దేహ  
చున్న; కాయం = దేహమును; ఉద్వీత్య = ముంబెంచుటంజూచి, తననోటిని, బా  
చూచి; వక్త్రం = నోరును; పాతాళాం తాళమునకు సరియగునట్లుగా, విచ్చె  
తరసన్నిభం = పాతాళరంధ్రముతోస ను. అని, తాత్పర్యము.

ఘనరాజీవ గజకంఠీ వానరం సమభిద్రవత్. ౧౮౧

టీక॥ సా (అధ్యాహృతము) = ఆసిం వత్ = తఱిమెను.  
హిక; ఘనరాజీవ = మేఘంబులప జ్జీ ఆసిహిక, మేఘపజ్జీయంబోలెగ  
వలె; గజకంఠీ = అఱుచుచు; వానరం = జింఁచుచు, హనుమంతుండఱిమి, పట్టు  
హనుమంతుని; సమభిద్రవత్ (సమభ్యద్ర కొనఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదశ తతస్తస్యా వివృతం సుషహ స్తుభమ్

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

కాయమాత్రంచ మేధావీ మమాణిచ మహాకపిః. ౧౮౨

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; మేధా వీ=బుద్ధిమంతుండగు=సః; ఆ=మహా కపిః=గొప్పకోతియగు హనుమంతుం డు; తస్యాః=అసింహికయొక్క; వి వృతం=తెఱవబడినదియు ; సుమహా త్=మిక్కిలియుఁబెద్దదియు ; కాయ మాత్రం=తనదేహమంతటిదియు నై నఃముఖంచ=నోటిని; మమాణిచ =</p>	<p>జీవస్థానంబులను ; దదశః = చూ చెను. ఆహనుమంతుండు, తెఱవబడి తన దేహము మ్రుంగుటకుంజాలియుండు , నాసింహిక గొప్పనోరుచూచి , బుద్ధి మంతుండు, గావున , దానిజీవస్థానం బులనుంగనిపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః

సంక్షిప్త్య ముహు రాత్నానం నిష్పపాత మహాబలిః. ౧౮౩

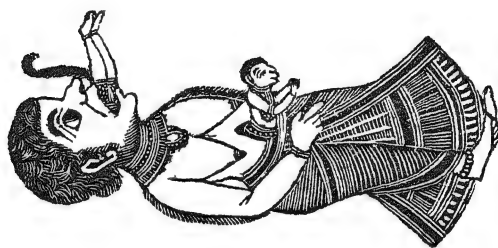
<p>టీక॥ మహాబలిః= అధికమయినబల ముగలవాఁడును; వజ్రసంహననః=వజ్ర మువంటి దేహముగలవాఁడునగు; సః= ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; ముహుః= పలుమాఱు; ఆత్నానం=దేహమును; సం క్షిప్త్య=చిన్నది చేసి; తస్యాః=అసింహి కయొక్క; వివృతే = తెఱవబడిన; వ</p>	<p>క్త్రే=నోటియందు; నిష్పపాత=పడెను. మహాబలుండు, వజ్రముంబోలెనతిక రినమయినదేహంబుగలవాఁడునగు హ నుమంతుండు, తనదేహంబును మిక్కిలి యఁజిన్నది గాఁజేసికొని, తెఱచియుం డు, నాసింహికవక్త్రంబుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆస్యే తస్యా నిమజ్జంతం దదృశు స్సిద్ధచారణాః

గ్రస్యమానం యథాచంద్రం పూణకం పర్వణి రాహుణా. ౧౮౪

<p>టీక॥ సిద్ధచారణాః= సిద్ధులునుజార ణులును; తస్యాః=అసింహికయొక్క; ఆస్యే=నోటియందు ; నిమజ్జంతం=</p>	<p>మునుంగుచున్న; హనుమంతం (అధ్యా హృతము) = హనుమంతుని ; పర్వ ణి=పూణిమయందు; రాహుణా=</p>
---	---

రాహువుచేత; గ్రహమానం=మ్రుం బహుచ్చనపుడు, పూణిమయందు,  
గంబడుచున్న; పూణిం=నిండిన;చం రాహువుచేగ్రహింపఁ బడుచుండు నిం  
ద్రంయధా=చంద్రునింబోలె ; దదృ డుచందురుండుంబోలె, సిద్ధచారణులు  
శుః=చూచిరి. మున్నగుచూపరులకుఁ,జూపట్టెను.  
హనుమంతుండాసింహిక వక్త్రం అని,తాత్పర్యము.



తతస్తస్యా నఖై స్తీక్తై మ్మామాణ్యత్కృత్య వానరః  
ఉత్పపాతాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమః. ౧౮౫

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; వానర కెగిరెను,బయలు వెడలెనట.  
రః=హనుమంతుండు; మనస్సంపాతవి అంత,హనుమంతుండు, మనంబున  
క్రమః=మనసుయొక్క-గమనమువంటి కుంబోలెవేగంబుగలిగి,కఱకుగోళ్లచే,  
నడకగలవాఁడై; తీక్తైః=కఱకుగల; నాసింహికమమ౯ంబులంజీలిచి, యది  
నఖైః=గోళ్లచేత;తస్యాః=ఆసింహిక వోరుమూయుటకుమున్నె, వేగంబున,  
యొక్క; మర్తాణి=జీవస్థానములను, నానోటినుండి, వెడలెను.  
ఉత్కృత్య=చీల్చి; వేగేన=వేగముచే అని,తాత్పర్యము.  
త;తతః=అనొటినుండి;ఉత్పపాత=వై

తాంతు దృష్ట్వాచ ధృత్యాచ దాక్షిణ్యేన నిపాత్యచ  
స కపిప్రవరో వేగా ద్వప్వధే వున రాత్తవాక్. ౧౮౬

టీక॥ కపిప్రవరః=వానర శ్రేష్ఠుండును; ఆత్త,వాక్=ప్రశస్తంబగుబుద్ధిగల



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧



వాఁడునగు; సః=ఆహనుమంతుండు;  
తా=ఆసింహికను. దృష్ట్వాచ=చూ  
చుటచేతను; ధృత్యాచ=దైర్యముచే  
తను; దాక్షిణ్యేనచ=సామర్థ్యము  
చేతను; నిపాత్యతు=పడఁద్రోసినంత  
నె; ప్రనః=మఱల; వేగాత్=వేగమున;  
వవృధే=పెరింగెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం  
తుండు, సూక్ష్మంబుకనిపెట్టి, దైర్యం  
బుననుసామర్థ్యంబునను, ఆసింహికం  
బడఁద్రోసి, బుద్ధిమంతుండు, కావున, వే  
గంబునమఱల డేహంబుఁ బెంచికొనెను.  
అని, తాత్పర్యము.

హృతహృత్సా హనుమతా పపాత విధురాంభసి

టీక॥ సా=ఆసింహిక ; హనుమ  
తా=హనుమంతునిచేత ; హృతహృ  
త్=హరింపఁబడినగుండెగలదై; విధు  
రా=స్తృతిదప్పినదై; అంభసి= నీటి

యందు; పపాత=పడెను.  
అట్లు, హనుమంతుండుసింహికగుం  
డెనలియఁ గొట్టఁగాఁనది, స్తృతిదప్పి  
నీటంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తాం హతాం వానరేణాశు పతితాం వీత్య సింహికామ్. ౧౮౨  
ధూతా న్యాకాశ చారీణి త మూచుః ప్లవగోత్తమమ్

టీక॥ వానరేణ= హనుమంతునిచే  
త; ఆశు=శీఘ్రముగా; హతాం=చం  
పఁబడినదియును; పతితం=పడినదియు  
నగు; సింహికాం=సింహికను; వీత్య=  
చూచి; ఆకాశచారీణి=ఆకాశమునం  
దుఁదిరుగునట్టి; ధూతాని=ధూతము  
లు; ప్లవగోత్తమం=వానరశ్రేష్ఠుండ  
గు; తం=ఆహనుమంతునిగూర్చి ; డి

చుః=పలికిరి.  
అట్లు, హనుమంతునిచేఁ జంపఁబడి  
నీటంబడియున్న సింహికంబాచి, యా  
కాశంబునందు సంచరించు ధూతంబు  
లు, సంతోషంబున, వానరశ్రేష్ఠుండగు  
హనుమంతుంబాచి, యిట్లుని, చెప్పిరి.  
అని, తాత్పర్యము.

భీష మద్య కృతం కమః మహ త్పత్వం త్వయా హతమ్. ౧౮౩  
సాధ యాథా మభిప్రేత మరిష్టం ప్లవతాం వర



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము

స ౧

యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేంద్ర యథా తవ. ౧౮౯  
ధృతి ర్దృష్టి మఽతి ద్దాత్యం స్వకమఽసు న సీదతి

టీక॥ వానరేంద్ర=వానరశ్రేష్ఠుండ  
వగుహనుమంతుఁడా! యస్య=ఏజంతు  
పునకు; తవయథా=నీకువలె; ధృతిః=  
ధైర్యమును; దృష్టిః = సూక్ష్మములనె  
ఱుంగుటయు; మతిః= బుద్ధియు, నిశ్చ  
యించుశక్తియుననుట; దాత్యం=సా  
మధ్యమమును; ఏతాని=ఈ; చత్వారి=  
నాలుగు; స్వకమఽసు = తనపనులం  
దు; నసీదతి(సీదంతి)=తగ్గవో; తత్(ఆ  
ధ్యాహృతము)=అట్టి; మహత్=గొ  
ప్పదగు; సత్వంతు=జంతువును ; త్వ  
యా=నీచేత; హతం=చంపఁబడినది;  
అద్య=ఇప్పుడు; భీమం=భయంకరమ  
యిన; కమఽ=పని; కృతం=చేయఁ  
బడినది, స్లవతాం=వానరులలోపల; వ

ర=శ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! అభి  
ప్రేతం=కోరఁబడిన; అర్థం=కార్య  
మును; అరిష్టం= మంగళమగునట్లుగా;  
సాధయ=సాధింపుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ  
డా! నీకుంబోలె, నెట్టికష్టంబులందైన  
మొక్కవోవనిధైర్యమును సూక్ష్మదృష్టి  
యొందత్వనిశ్చయ శక్తియొఁ బనుల  
యందునేర్చునుంగలఱుమహాసత్త్వం  
బును, నీవుచంపితివి; నీవిష్టాదువినువారల  
కుంగూడ వెఱపుఁబుట్టించు కార్యంబు  
గావించితివి; ఇంక, నీకోరినకార్యంబు  
సాధించుకొనుము; నీకుమంగళంబగుఁ  
గాక. అని, యాభూతంబులు, హనుమం  
తునితోఁజెప్పినవి. అని, తాత్పర్యము.

స తై స్సంభావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః. ౧౯౦  
జగా మాకాశ మావిశ్య పన్నగాశనవ త్కపిః

టీక॥ పూజ్యః = పూజింపఁదగిన;  
సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; తైః=  
ఆభూతంబులచే; సంభావితః = గౌర  
వింపఁబడినవాఁడై; ప్రతిపన్నప్రయోజ  
నః=సొందఁబడినపనిగలవాఁడై; ఆకా  
శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పోంది; ప

న్నగాశనవత్=సర్పంబాహారంబుగాఁ  
గలగరుత్మంతుండుంబోలె; జగామ=  
పోయెను.

పూజనీయుండగు నాహనుమంతుం  
డు, ఆభూతంబులచేఁబూజింపఁబడి,  
ప్రకృతంబగుసింహాకావధరూపంబయి

న కార్యంబుసీద్ధివొంది, యాకాశమా | బోయెను.  
గణంబున , గరుత్మంతుండుంబోలె | అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తభూయిష్టపారస్తు సర్వతః ప్రతిలోకయక్. ౧౯౧  
యోజనానాం శతస్యాం తే వన రాజిం దదర్శ సః

టీక||సః=ఆహనుమంతుండు; పా | అంతే=కొనయందు; వనరాజిం=అడ  
ప్తభూయిష్టపారస్తు=పొందఁబడినగా | వులప జ్ఞీని;దదర్శ=చూచెను.  
పుగట్టుగలవాఁడైనంతనె, పొందఁబడిన | ఆహనుమంతుండు, అవ్వలినముద్ర  
ట్లయిన గొప్పగట్టుగలవాఁడైనంతనె, తీరముదగ్గి అకువెల్లి, యంతటంగలయఁ  
యనుట; సర్వతః=అంతటను; ప్రతిలోక | బాచుచుండఁగా, నూతామడలకవ్వల,  
యక్=చూచుచు; యోజనానాం=ఆ | నడవులగుంపొకటి, యతనికగపడెను.  
మడలయొక్క; శతస్య=నూటియొక్క; | అని, తాత్పర్యము.

దదశఽచ పతన్నేవ వివిధద్రుమ భూషితమ్. ౧౯౨  
ద్వీపం శాఖామృగశ్రేష్ఠో మలయోపవనానిచ

టీక||శాఖామృగశ్రేష్ఠః=వానరుల | చూచెను.  
లోమేటియగుహనుమంతుండు ; పత | వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు,  
న్నేవ=పోవుచునే; వివిధద్రుమభూషి | ఆకాశంబునంబోవుచునే, నానావిధ  
తం=నానావిధంబులగువృక్షంబులచేన | వృక్షంబులనొప్పుచున్న లంకా ద్వీపం  
లంకరింపఁబడిన; ద్వీపం=లంకాద్వీప | బునుమలయపర్వతమునందలి వనంబుల  
మును; మలయోపవనానిచ= మలయప | సుంబూచెను.  
ర్వతమునందలితోటలను; దదశఽచ= | అని, తాత్పర్యము.

సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాన్ ద్రుమాన్. ౧౯౩  
సాగరస్యచ పత్నీనాం ముఖా న్యపి విలోకయక్  
స మహామేఘసంకాశం సమీ డ్యోత్తాన మాత్మవాన్. ౧౯౪  
నిరుంధంత మి వాకాశం చకార మతిమా న్మతిమ్

# శ్రీమద్రామాయణము\*సుందరకాండము.

౪౩

స ౧

టీక॥ అత్తవాఁ = ప్రశస్తమగుదై  
ర్యముగలవాఁడును; మతిమాఁ = ప్ర  
శస్తమగుబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః=ఆ  
హనుమంతుఁడు; సాగరం=సముద్రము  
ను; సాగరానూపం=సముద్రముయొ  
క్క-సమీపంబుననుండుజవుకునేలను, స  
ముద్రవు గట్టుననుట ; సాగరానూప  
జాఁ = సముద్రముసమీపంబున నుండు  
జవుకునేలంబుట్టిన; ద్రుమాఁ = వృక్ష  
ములను; సాగరస్య = సముద్రముయొ  
క్క; పత్నీనాంచ = భార్యలయిననదు  
లయొక్క-యొ; ముఖాన్యపి = మొగము  
లను; సముద్రసంగమస్థానములననుట;  
విలోకయఁ = చూచుచు, మహామేఘ  
సంకాశం = గొప్పమబ్బుతో సమానమ

యినదియు; ఆకాశం = ఆకాశమును;  
నిరుంధంతమివ (స్థితం) = అడ్డగించునది  
వోలెనున్నదియునగు; అత్తానం = దే  
హమును; సమీప్య = చూచి, మతిం = ఆ  
లోచనమును; చకార = చేసెను.

దైర్యవంతుండగు నాహనుమంతుం  
డు, సముద్రమును సముద్రతీరమును స  
ముద్రతీరమునందలివృక్షంబులను నదు  
లుసముద్రంబునం గలియు స్థానంబుల  
నుంజూచుచు, తనదేహంబు, మహామే  
ఘంబుంబోలి యాకాశము నడ్డగించు  
నట్లుండుటంగని, బుద్ధిమంతుండు కా  
వున, నిట్లని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కాయవృద్ధిం ప్రవేగంచ మమ దృష్టేష్టవ రాక్షసాః. ౧౯౫  
మయి కౌతూహలం కుర్యు రితి మేనే మహాకపిః

టీక॥ “రాక్షసాః = రాక్షసులు; మ  
మ = నాయొక్క; కాయవృద్ధిం = దేహ  
ముయొక్క పెరుగుటను; ప్రవేగంచ =  
అధికమయినవడిని; దృష్టేష్టవ = చూ  
చినంతనె; మయి = నాయందు; కౌతూ  
హలం = కోరికని; కుర్యుఁ = చేయుదు  
రు.” ఇతి = ఇట్లు; మహాకపిః = గొ  
ప్పకోతియగుహనుమంతుండు ; మే

నే = తలంచెను.

“రాక్షసులు, నాదేహమిట్లు పెరిగి  
యుండుటను నావేగంబునుంజూచిరేని,  
యాశ్చర్యంబునొంది, నన్నుంజూచిహా,  
హాకారంబులు సేయుదురు, అంతగా  
ర్యభంగంబగును” అని, యాలోచించెను  
అని, తాత్పర్యము.

# ౧౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

తత శ్వరీరం సంక్షిప్త త న్నహీధర సన్నిభమ్. ౧౯౬  
పునః ప్రకృతి మాపేదే వీతమోహ ఇవాత్మ వాక్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ  
నుమంతుండు, తతః = అంతట; మహీధర  
సన్నిభం = కొండతో సమానమయిన;  
తత్ = ఆ, సమద్రముదాటుటకై ధరిం  
చిన; శరీరం = దేహమును; సంక్షిప్త =  
చిన్నదిచేసి, వీతమోహః = విడువఁబడి  
నయజ్ఞానముగల; ఆత్మవానివ = శరీర  
ముగలజీవుండుఁబోలె; పునః = మఱల;  
ప్రకృతిం = స్వభావమును; ఆపేదే = పొం  
దెను.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతా  
కారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజే  
సి, శరీరియగుజీవుండుజ్ఞానంబువీడి త  
నవాస్తవరూపంబగు పరబ్రహ్మంబయ  
గునట్లు, తనమునుపటిరూపంబుగైకొ

నెను. అని, యద్వైతమతానుసారి తా  
త్పర్యము.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతా  
కారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజే  
సి, శరీరియగుజీవుండు అజ్ఞానంబువీడి  
తనస్వభావంబగు పరమేశ్వరకైంకర్యం  
బునొందునట్లు, తనమునుపటిరూపంబు  
నొందెను. అని, విశిష్టాద్వైతమతాను  
సారి తాత్పర్యము. ఇట్లే, ద్వైతమతా  
నుసారి తాత్పర్యంబు.

ఇచ్చట, పైవ్రాయఁబడిన టీకవలన  
నె, విభిన్న తాత్పర్యంబులుద్భృతంబుల  
గుచున్నవి, కావున, టీక, భిన్నంబుగా,  
వ్రాయుటయనావశ్యకంబగుటంజేసి,  
మఱల, టీక, వ్రాయంబడదయ్యె.

త ద్రూపమతिसంక్షిప్త హనుమా స్సృకృతా స్థితః. ౧౯౭  
త్రీస్కమానివ విక్రమ్య బలివీర్యహరో హరిః

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం  
డు; తత్ = ఆ; రూపం = ఆకారమును; అ  
తिसంక్షిప్త = మిక్కిలియుఁజిన్నదిచేసి;  
త్రీః = మూడయిన, క్రమాన్ = అడు  
గులను; విక్రమ్య = త్రొక్కి; బలివీర్యహ  
రః = బలియనురాక్షసునియొక్క పరా

క్రమమునుహరించునట్టి; హరిరివ = విష్ణు  
దేవుండువలె; ప్రకృతా = స్వభావమునం  
దు; స్థితః = ఉన్నవాఁడు; అభూత్ (అ  
ధ్యాహృతము) = ఆయెను.

హనుమంతుండు, పర్వతాకారంబ  
గునారూపంబును మిగులఁజిన్నదిగాఁ

జేసికొని, త్రివిక్రమావతారంబున , | లంబూర్వపువామనరూపంబు నొందిన  
మూఁడడుగులుంచి, బలిచక్రవర్తిపరా | ట్లు, తనదు, పూర్వరూపంబునొందెను.  
క్రమంబుహరించిన విష్ణుదేవుండు మఱ | అని, తాత్పర్యము.

స చారునానావిధరూపధారి  
పరం సమాసాద్య సముద్రతీరమ్. ౧౯౮  
పరై రశక్యః ప్రతిపన్నరూప  
స్సమీక్షితాత్మా సమవేక్షితార్థః

టీక|| చారునానావిధ రూపధారీ = ది); అభూత్ = ఆయెను.  
సుందరములును బలు దెఱంగులయినవి | ఆహనుమంతుండు, అయ్యైకాలం  
యువగునాకారములనుధరించు వాఁడు | బులకుండగినట్లు సుందరంబుగా, నానా  
ను; పరై = శత్రువులచేత; అశక్యః = విధరూపంబులుధరించుచు, సింహాకము  
ఓర్వఁగూడనివాఁడునగు; సః = ఆహను న్నగుశత్రువులకులోబడక, యవ్వలిస  
మంతుండు; పరం = అవ్వలిదైన; సముద్ర తీరం = సముద్రతీరంబుఁ జేరి, మిక్కిలి గొప్పదిగా  
తీరం = సముద్రపుగట్టును ; సమాసా నుండుతనదేహంబుఁ జూచుకొని, “ఇం  
ద్య = పొంది; సమీక్షితాత్మా = చూడ కనింతటిదేహంబుతోనుండరాదు; ఉం  
బడినదేహము గలవాఁడై ; సమవేక్షి డినచోరాక్షసులునన్నుంజూచి యాచ్చ  
తార్థః = అలోచింపఁబడినకార్యము ర్యంపడి కలకలంబుసేయుదురు ; దా  
గలవాఁడై; ప్రతిపన్నరూపః = పొం నంజేసికార్యభంగంబగు” అనియాలో  
దఁబడినయెప్పటియాకారము గలవాఁ చించి, తనయెప్పటి రూపంబుఁదాల్చె  
డు; లేక, పొందఁబడినవిల్లియంతటి యా ను. (పిల్లియంతటిరూపంబుదాల్చెను.  
కారముగలవాఁడు; (ఈయర్థముచె అనికొందఱు.) అని, తాత్పర్యము.

తత స్స లంబస్య గిరే స్సమృద్ధే  
విచిత్రకూటే నిపపాత కూటే. ౧౯౯  
సకేతకోద్దాలకనాళికేరే

మహాద్రికూటప్రతిమో మహాత్మా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాద్రికూటప్రతిమః=గొప్పకొండ యొక్క శిఖరంబుతోఁబోల్కిగలిగిన వాఁడును; మహాత్మా=అధికమయిన బుద్ధిగలవాఁడునగు; సః=ఆహనుమంతుండు; లంబస్య=లంబమను; గిరేః= పర్వతముయొక్క; సమృద్ధే = వృద్ధిబొందినదియును; విచిత్రకూటే= నానావిధంబులగువాంతరశిఖరంబులుగలదియును ; సకేతకోద్దాలకనాళికేరే= మొగలిపాదలతోనువిరిగిచెట్లతోనుటెంకాయలచెట్లతోనుంగూడినదియునగు; కూటే= శిఖరమునందు ; నిపపాత=వ్రాలెను . అంత, గొప్పకొండ శిఖరంబునకుంబోలెఁడైర్పంబు గలవాఁడును మిక్కిలియు బుద్ధిమంతుండునగు నాహనుమంతుండు, అన్నిటనుసమృద్ధంబై నానావిధంబులగునాంతరశిఖరంబులు గలిగి మొగలిపాదలతోవిరిగిచెట్లతో నాళికేరవృక్షంబులతోనుంగూడియున్న యాలంబపర్వతశిఖరంబునందు, వ్రాలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సంప్రాప్య సముద్రతీరమ్

సమీత్య లంకాం గిరివర్యమూర్ధ్ని. ౨౦౦

కపిస్తు తస్మిన్ నిపపాత పర్వతే

విధూయ రూపం వృధయ స్తృగద్విజాన్

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను ; కపిస్తు=హనుమంతుండును ; సముద్రతీరం=సముద్రపుగట్టును , సముద్రపుగట్టుపైనుండునాకాశముననుట; సంప్రాప్య=బొంది; గిరివర్యమూర్ధ్ని= పర్వతశ్రేష్ఠంబగుత్రికూటముయొక్క శిఖరమునందు, ఉన్న; లంకాం=లంకాపురిని; సమీత్య=చూచి; రూపం=దేహమును; విధూయ=విడిచిఁకొని; వృధయ=జింకలునుబతులునుభయంపడునట్లు సేయుచు, నాలం

గద్విజాన్=జింకలునుబతులను ; వృధయన్=భయపఱచుచు; తస్మిన్=అ; పర్వతే=లంబపర్వతమునందు ; నిపపాత=వ్రాలెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, సముద్రతీరంబునొడ్డకుఁబోయి, త్రికూటపర్వతశిఖరంబునందున్న లంకంజూచుచు, దనదేహమును విడిచిఁకొని జింకలునుబతులునుభయంపడునట్లు సేయుచు, నాలం

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౯౦

స ౧

బపర్వతముపైవ్రాలెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాగరం దానవపన్నగాయతమ్  
బలేన విక్రమ్య మహేమామాలినమ్  
నిపత్య తీరే చ మహేదధే స్తదా  
దదర్శ లంకా మమరావతీ మివ. ౨౦౧౪

టీక॥సః=అహనుమంతుడు; దాన	మరావతీమివ(స్థితాం)=దేవేంద్రునిప
వపన్నగాయతం=దానవులతోనుస	ట్టణంబగు నమరావతివలెనున్న; లం
కాం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.	
హేమామాలినం=గొప్పయలలయొ	అహనుమంతుండు, బలంబున, దా
క్క-పట్టులుగలదియునగు; సాగరం=	నవులతోను సర్పంబులతోనునిండిగొప్ప
సముద్రమును; బలేన =బలిమిచేత; విక్ర	యలలుగలిగియున్న సముద్రంబుదా
మ్య=దాటి; మహేదధే=సముద్ర	టి, తీరంబునవ్రాలి, యమరావతింబో
ముయొక్క; తీరే=గట్టునందు; నిపత్య	లియున్నలంకాపురింబూచెను.
చ=వ్రాలియును; తదా=అప్పుడు; అ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండప్రథమస్కంధటీక,  
ముగిసినది.





త్రి

ద్వితీయ స గ క ప్రారంభః.

స సాగర మనాధృవ్య మతిక్రమ్య మహాబలః

త్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితాం స్వప్తో దదర్శ హ. ౧

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను.  
ముగల;సః=అహనుమంతుండు; అనా హకారిముపాదపూరణార్థము.  
ధృవ్యం=ఎదిరింపఁగూడని; సాగరం= మహాబలుండగు నాహనుమంతుం  
సముద్రమును; అతిక్రమ్య=దాటి; స్వ డు, ఎవ్వరికినిం గాలు వెట్టనలవిగాని స  
స్థః=నెమ్మదిగానున్నవాడై; త్రికూట ముద్రంబుదాటి,యంత,స్వస్తుండై,త్రి  
శిఖరే= త్రికూటపర్వతముయొక్కశిఖ కూటశిఖరంబున నున్న లంకాపురింబొ  
రమునందు; స్థితాం=ఉన్న; లంకాం= చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదపముక్తేన పుష్పవషేణ వీర్యవాక్

అభివృష్ట స్థిత స్తత్ర బభౌ పుష్పమయో యథా. ౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తత్ర=ఆ యఁబడినవానరుండవోలె; బభౌ=ప)  
పర్వతమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడు కాశించెను.  
ను; పాదపముక్తేన= చెట్లచేవిడువఁబ అంతఁ, బరాక్రమశాలియుగునాహ  
డిన; పుష్పవషేణ= పూలవానచేత; నుమంతుండు, ఆపర్వతమునందలి వృ  
అభివృష్టః=తడుపఁబడినవాఁడును, క తుంబులనుండియెడతెగక రాలినపూల  
ష్పఁబడినవాఁడుననుట; వీర్యవాక్=ప చేఁ గప్పఁబడుటంజేసి, పువ్వులకోఁతి  
రాక్రమశాలియు నగు హనుమంతుం యనందగి, యొప్పెను.  
డు; పుష్పమయో యథా=పూలతోఁజే అని, తాత్పర్యము.

యోజనానాం శతం శ్రీమాం స్తీర్త్వా పుష్పతమవిక్రమః

అనిశ్చన్ కపి స్తత్ర నగ్నాని మధిగచ్ఛతి. ౩

టీక॥ ఉత్తమవిక్రమః = శ్రేష్ఠమయి	(నాధ్యగచ్ఛత్) పొందలేదు.
న పరాక్రమము గలవాఁడును ; శ్రీ	హనుమంతుండట్లు, నూఱు యోజ
మాన్ = అధికుండునగు; కపిః = హను	నంబులసముద్రంబుదాఁటినవాఁడయ్యె
మంతుండు; యోజనానాం = ఆమడల	ను, అందఱి కన్ననధికుండును మహాపరా
యొక్క; శతం = నూటిని; తీర్త్వాపి =	క్రమశాలియుఁగావున, రోజునొందక,
దాఁటియును; అనిశ్చ వనన్ = ట్టుర్రు	యెంతమాత్రము నలగటంబొందఁడ
విధువనివాఁడై; తత్ర = అనిమిత్తమయి;	య్యె.
గ్లానిం = యలసటను; నాధిగచ్ఛతి =	అని, తాత్పర్యము.

శతాన్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహున్యపి  
కిం వున స్సాగరస్యాంతం సంఖ్యాతం శతయోజనమ్. ౪

టీక॥ “అహం = నేను; యోజనా	నః (వక్తవ్యం) = ఇంకను బెప్పఁబడవల
నాం = ఆమడలయొక్క; సుబహుని =	యునా?” ఇతి, అమన్యత (అధ్యాహ్వా
మిక్కిలియుననేకములయిన; శతాన్య	తము) = అని, తలంచెను.
పి = నూఱులనుగూడ; క్రమేయం = దాఁ	“నేను, బెక్కు నూతామడలదూర
టుదును. శతయోజనం = నూతామడలు	మునైనను దాఁటంగలను; అట్టి నేను,
గల్గునట్లుగా; సంఖ్యాతం = లెక్కింపఁబ	నూతామడలుగల యీ సముద్రముదాఁ
డిన; సాగరస్య = సముద్రముయొక్క;	టితిననియేమియాశ్చర్యము?” అని, హ
అంతం = గట్టును; క్రమేయమితి =	నుమంతుండుతలంచెను.
(అధ్యాహ్వాతము) దాఁటుదునని; కింపు	అని, తాత్పర్యము.

స తు వీర్య వతాం శ్రేష్ఠః ప్లవతామపి చోత్తమః

జగామ వేగవాన్ లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిమ్. ౫

టీక॥ వీర్యవతాం = పరాక్రమముగ	లోపలను; ఉత్తమశ్చ = శ్రేష్ఠుఁడును; వే
లవారిలోపల; శ్రేష్ఠః = మేటియైన	గవాన్ = అధికమయినవడిగలవాఁడున
వాఁడును; ప్లవతామపి = ఎగురువారి	గు; సతు = ఆహనుమంతుండు మాత్ర



ము; మహూదధి=గొప్ప సముద్రమును; లంఘయి త్వా=దాటి; లంకా=లంకను; జగామ=పొందెను.

అందఱువానరులున్నను, ఎవ్వరును సాహసింపకుండఁగా, నాహనుమంతుం

డుమాత్రము, పరాక్రమ వంతులలో శ్రేష్ఠుండు నెగురువారిలో నుత్తముండు వేగవంతుండుఁగావున, మహాసముద్రంబును దాటి, లంకఁజేరంగలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

శాద్వలానిచ నీలాని గంధవంతి వనానిచ

గండవంతిచ మధ్యేన జగామ నగవంతిచ. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆహానుమంతుండు; నీలాని=నల్లనివయిన; శాద్వలానిచ=లేత పచ్చికల నేలలను; గంధవంతి=మంచివాసనగలవియు; గండవంతి=పెద్దతొట్లుగలవియును; నగవంతిచ=పర్వతములు (చిన్నకొండలనుట) గలవియునగు; వనానిచ=అడవు

లను; మధ్యేన=నడిమిమాగాముచేత; జగామ=పొందెను.

ఆహానుమంతుండు, నల్లని లేత పచ్చిక భూములను, మంచివాసనగలిగి పెద్దతొట్లును జిన్నకొండలునుగలిగియుండునడవులను, మధ్యమాగాంబునం బూచుచు, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రైలాంశ్చ తరుసంఘన్నాన్ వనరాజీశ్చ పుష్పితాః

అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాన్ ప్లవగవభః. ౭

టీక॥ తేజస్వీ=గొప్ప పరాక్రమముగలవాఁడును; ప్లవగవభః=వానర శ్రేష్ఠుండునగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; తరుసంఘన్నాన్=వృక్షములచేఁగప్పఁబడిన; త్రైలాంశ్చ=పర్వతములను (శిఖరంబులనుట); పుష్పితాః=పూచియుండు; వనరాజీశ్చ=అడవుల

పఙ్క్తులను; అభిచక్రామ=దాటెను.

మహాపరాక్రమశాలియువానర శ్రేష్ఠుండునగు హనుమంతుండు, దట్టముగా వృక్షంబులుగలిగిన శిఖరంబులను, జక్కఁగాఁ బూచి యుండు నడవులను, దాటిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్మిన్నచలే తిష్ఠన్ వనాన్యృపవనానిచ



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము.

౯౫

స ౨



టీక॥సః = ఆహనుమంతుండు; తే  
స్త్రిక్ = ఆ; అచలే = లంబపర్వతమందు;  
తిష్ఠక్ = ఉండుచు; వనాని = అడవులను;  
ఉపవనానిచ = ఉద్యానంబులను; దదర్శ  
(అధ్యాహృతము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుండాంబపర్వతంబు  
నందుండి, యడవులను, లంకాపట్టణము  
నకుంజేరిన యుద్ధాన వనంబులను,  
జూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

స న గాగ్రే చ తాం లంకాం దదశః పవనాత్మజః. ౮

టీక॥సః = ఆ; పవనాత్మజః = వా  
యువుకొడుకైన హనుమంతుండు; న  
గాగ్రే = త్రికూటపర్వతముయొక్క, శిఖ  
రమందు; స్థితాం (అధ్యాహృతము) =  
ఉన్న; లంకాంచ = లంకాపురినింగూడ;  
దదర్శ = చూచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగునాహ  
నుమంతుండు, ఆలంబపర్వతమునందుం  
డి, త్రికూటపర్వతముశిఖరమందున్నలం  
కాపట్టణమునుంబూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

సరళాక్ కణిక్ కారాంశ్చ ఖజాక్ రాంశ్చ సుపుష్పితాక్  
ప్రియాశాన్తుచుళిందాంశ్చ కుటజాన్కేతకానపి. ౯  
ప్రియంగూక్ గంధపూడాంశ్చ నీపాక్ సత్తచ్ఛదాన్స్తధా  
అసనాక్ కోవిదారాంశ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాక్. ౧౦  
పుష్పభారసిబద్ధాంశ్చ తథా ముకుళితానపి  
పాదపాక్ విహగా కీర్ణాక్ పవనాధూతమస్తకాక్. ౧౧  
హంసకారండవాకీడాక్ వాపీః షడ్వీతృలాయుతాః  
ఆక్రీడాక్ వివిధాక్ రమ్యాక్ వివిధాంశ్చ జలాశయాక్. ౧౨  
సంతతాక్ వివిధైర్వృక్షై స్సర్వతుక్ ఫలపుష్పితైః  
ఉద్యానానిచ రమ్యాణి దదశః కపికుంజరః. ౧౩

టీక॥కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుండ  
గుహనుమంతుండు; సరళాక్ = సరళ

వృక్షంబులను; కణిక్ కారాంశ్చ = కొం  
డగోగుచెట్లను; సుపుష్పితాక్ = చ



క్రూరగాఁబూచియుండు, ఖజూరం  
 శ్చ = ఖజూరపుచెట్లను ; ప్రియా  
 ల్లాఁ = మోరటిచెట్లను ; ముచుళిందాం  
 శ్చ = నిమ్మ చెట్లను, కుటుజాఁ = కొండమ  
 ల్ల చెట్లను ; కేతకానపి = మొగలిచెట్లను ;  
 గంధపూఠాఁ = వాసనతోనిండిన ;  
 ప్రియంగూంశ్చ = పిప్పలిచెట్లను ; నీ  
 పాఁ = మంకెనిచెట్లను ; సప్తచ్ఛదాం  
 స్తధా = ఏడాకులయరంటిచెట్లను ; అస  
 నాఁ = వేగినచెట్లను ; కోవిదారాం  
 శ్చ = కాంచనచెట్లను ; పుష్పితాఁ =  
 పూచిన ; కరవీరాంశ్చ = గన్నేరుచెట్ల  
 ను ; పుష్పభారనిబద్ధాంశ్చ = పూలబరు  
 వుచేఁగట్టబడినవియు (వంగినవియున  
 నుట) ; తథా = అట్లు ; ముకుళితానపి =  
 మొగ్గలుగల్గినవియును ; విహగా కీ  
 ఠాఁ = పక్షులచే వ్యాపింపఁబడినవి  
 యు ; పవనాధాతమస్తకాఁ = గాలి  
 చేఁగదలింపఁబడినశిఖరములుగలవియు  
 నగు ; పాదపాఁ = చెట్లను, హంస  
 కారండవా కీఠాః = హంసలచేత  
 ను, కన్నెల్లేళ్లచేతను వ్యాపింపఁబడిన  
 వియును ; పద్మోత్పలాయతాః = తా  
 మరపూలతోనుగలువలతోను గూడినవి  
 యునగు ; వాపీః = నడబావులును ;  
 వివిధాఁ = నానావిధములును ; ర  
 మ్యాఁ = మనోహరంబులునగు ; ఆ

క్రీడాఁ = పట్టణవాసులయొద్దానవ  
 నంబులను ; సర్వతోఽఫలపుష్పితైః = స  
 మస్తములయినఋతువులయందుఁగల్గు  
 ఫలములుగలవియుఁబూచినవియును ;  
 వివిధాఁ = నానావిధంబులునగు ; వృ  
 త్తైః = చెట్లచేత ; సంతతాఁ = వ్యాపిం  
 పఁబడినవియు ; వివిధాఁ = నానావిధం  
 బులునగు ; జలాశయాంశ్చ = కోనేటిల  
 ను ; రమ్యాణి = సుందరంబులయిన ; ఉ  
 ద్యానానివ = రాజయొక్కయొద్దాన  
 వనంబులను ; దదర్శ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు, ఆ  
 లంబపర్వతంబునందుండి, లంకాపురిచు  
 ట్టునుండు, సరళంబులుఁగొండ గోఁగు  
 లుఁజక్కఁగాఁ బూచియున్న ఖజూర  
 రంబులు మోరటులుజంబీరంబులుఁగొం  
 డమల్లెలు మొగలులుమంచివాసన గల  
 పిప్పళ్లుమంకెనలు నేఁడాకులయరంటు  
 లువేఁగినలుఁగాంచనములుఁ బుష్పితం  
 బులగు గన్నేరులు మొదలగు వృక్షం  
 బులను, మఱియుఁజక్కఁగాఁ బూచి  
 యున్నందునఁ బూలబరువునంజేసివం  
 గినవియునట్లు మొగ్గలువిడిచి యుండినవి  
 యుఁబక్షులచే నాశ్రయింపఁబడి గాలి  
 కింగదలుకొమ్మలుగలవియునగు వృక్షం  
 బులను, హంసలుఁగారండవంబులు మొద  
 లగు పక్షులచే మనోహరంబులై కమలం

<p>లంబులుఁగలువలుంగలిగియుప్పుచుండు నడచావులను, నానావిధంబులగు సుంద రంబులయిన పౌరజనోద్ధానంబులను, సమస్తముతువులంగలుగుఫలంబులును పుష్పంబులునుంగల నానావిధంబులగు</p>	<p>వృక్షంబులచేనొప్పుచుండు పలుదెఱుం గులయినకోనేటిలును, మఱియు మనో హరంబులగు రాజోద్ధానంబులనుం , జూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సమాసాద్యచ లక్ష్మీవాక్ లంకాం రావణపాలితామ్  
పరిఖాభి స్సపద్మాభి సోత్పలాభి రలంకృతామ్. ౧౪  
సీతాఽహరణార్థేన రావణేన సురక్షితామ్  
సమంతా ద్విచరద్భిశ్చ రాక్షసైరుగ్రధన్విభిః. ౧౫  
కాంచనేనా వృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీమ్  
గృహైశ్చ గ్రహసంకాతై శ్శారదాంబుదసన్నిభైః. ౧౬  
వాండురాభిః ప్రతోశ్శీభి రుచ్చాభి రభిసంవృతామ్  
అట్టాలకశతాక్షిణాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్. ౧౭  
తోరణైః కాంచనై దివ్యై ల్లతాపక్షి విచిత్రతైః  
దదశ్చ హనుమాన్ లంకాం దివి దేవపురిం యథా. ౧౮

<p>టీక॥లక్ష్మీవాక్=కాంతిగల; హను మాన్=హనుమంతుండు; రావణపాలి తాం = రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం=లంకాపట్టణమును; సమాసా ద్యచ=చేరియు; సపద్మాభిః = తామర పూలతోఁ గూడినవియును; సోత్పలా భిః=కలువలతోఁగూడినవియునగు; పరి ఖాభిః=అగ్రక్షలచేత; అలంకృతాం= అలంకరింపఁబడినదియును; సీతాఽహ రణార్థేన= సీతయొక్కయపహరిం</p>	<p>చుటయనెడుప్రయోజనముచేత; రావ ణేన=రావణునిచేతను; సమంతాత్= అంతటను; విచరద్భిః=ఓరుగుచుండు; ఉ గ్రధన్విభిః=భయంకరంబులగువిండ్లుగ ల; రాక్షసైశ్చ=రాక్షసులచేతను; సుర క్షితాం=చక్కఁగాఁగాపాడఁబడినది యును; కాంచనేన=బంగారువికారమ యిన; ప్రాకారేణ=ప్రహరిచేత; ఆకృ తాం=చుట్టఁబడినదియును; శారదాం బుదసన్నిభైః = శరద్బతుపునందలిమ్</p>
---	--

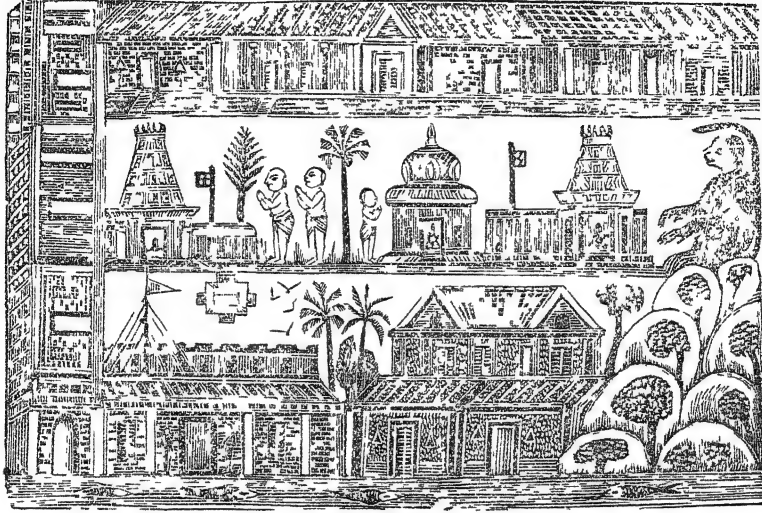


ఘంబులతో సమానములైనవియు; గ్రహానంకాశ్చైః చంద్రుండు మొదలగు గ్రహంబులతో సమానములునగు; గృహైశ్చ=ఇంద్రుల చేతను; పాండురాభిః=తెల్లనివియును; ఉచ్చాభిః=ఉన్నతములునగు (వీధులయందుండెల్ల దనమునొన్నత్యములేకున్ననువాని ప్రక్కనుండుగృహంబుల సంబంధంబునంజేసి యారోపింపబడినవి); పతోభీభిః=వీధులచేత; అభినవృతాం=అంతటనుగప్పబడినదియును, వ్యాపింపబడినదియుననుట; అట్టాలకశతాశీకాః=కోటబురుజులయొక్క నూలులచేవ్యాపింపబడినదియును; పతాకాధ్వజమాలిన్, పతాకా=చిత్తరువువ్రాసినటెక్కిములయొక్కయు, ధ్వజ=మత్స్యమకరాదులచే నంకితంబులయిన రాజచిహ్నంబులగుటెక్కిములయొక్కయు, మాలిన్=పట్టులుగలదియును; కాంచనైః=బంగారువికారములును; దివైః=శ్రేష్ఠములును; లతాపక్షివిచిత్రితైః=తీరాలవంటిరేఖలచేఁజిత్తరువులువ్రాయఁబడినవియునగు; తోరణైః=ద్వారములతో; యుతాం(అధ్యాహ్నతము)=కూడినదియునగు; దివి=స్వర్గమునందు; స్థితాం(అధ్యాహ్నతము)=ఉన్న; దేవపురీయధా=దేవతలపట్టణమగునను

రావతివలె నున్నచియునగు; మహాపు  
రీం= గొప్పపట్టణమయిన; లంకాం=  
లంకను; దదర్శ=చూచెను.

విజయసూచకంబగుకాంతి నొంది  
యందునాహనుమంతుండు, అట్లురా  
వణునిచేఁబాలింపఁబడులంకాపురిం జే  
రి, కమలంబులను గలువలనుంబాలుచున  
గడ్డలచేఁజూట్టఁ బడి, నీతనపహరించి  
యందుటంజేసి, యుద్ధంబునకు రా  
ముండువచ్చుననుశంకవలన, రావణుని  
చేతను, భయంకరంబులగుధనువులు ధ  
రించియంతటనుందిరుగుచుఁ గాచుచుం  
డురాక్షసులచేతను, ఎవ్వరును లోనికిం  
జొరకుండునట్లు చక్కఁగా రక్షింపఁ  
బడుచుఁ, గాంచనమయంబగు ప్రాకా  
రంబుచేనావృతంబై, రమణీయంబై, తె  
ల్ల గానత్యున్నతంబులయి యుంటంజే  
సి శరత్కాలంబునందలి మేఘంబులను  
జంద్రశుక్రాది గ్రహంబులనుం బోలు  
గృహంబుల నొప్పు చుండు వీధులం  
బూణంబై, లెక్కలేనికోటబురుజులు  
గలిగి, సాధారణమలగుటెక్కె-ములను  
రాజకీయంబులగుధ్వజంబులనుం బాలు  
చుచు, హరణ్మయంబులై దివ్యంబులై  
తీరగలంబోలు రేఖలం జిత్రితంబులై  
యందుద్వారంబులనలంకృతంబై, స్వ  
రంబుననుండు నమరావతియుంబోలె

జూపట్టుచుండు, లంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.



గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాండురై ర్భవనైశ్చైః  
దదశక స కపిశ్రేష్ఠః పుర మాకాశగం యథా. ౧౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరులలోమేటి  
యగు; సః=ఆహనుమంతుండు; పాం  
డురైః=తెల్లనివియును; శ్చైః=మంగ  
ళకరంబులునగు; భవనైః = గృహం  
బులతో; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=  
కూడినదియును; గిరిమూర్ధ్ని=త్రికూ  
టపర్వతముయొక్క శిఖరమునందు; స్థి  
తాం=ఉన్నదియును, కావుననే; ఆకా  
శగం=ఆకాశమునుబొందియున్న; పు  
రంయథా(స్థితాం)= పట్టణమువలెను  
న్నదియునగు; లంకాం=లంకాపట్టణ

మును; దదశ=చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం  
తుండు, సున్నముపూసీయుంటంజేసి  
తెల్లనివై మంగళకరంబులైన గృహంబు  
లుగలిగి పొడవైన త్రికూట శిఖరంబునం  
దుండునదికావున, ఆకాశమునందుండు  
పట్టణంబునందగి యొప్పుచున్న లంకాప  
ట్టణంబుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

“లంకంజూచెను” అని పలుమాటు  
చెప్పట, లంకలోనున్న యితరవిశేషం  
బులంజెప్పటకును, మఱికొన్ని యుప



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

మానంబులుం జెప్పటకును, అని, తెలియనది.

పాలితాం రాక్షసేంద్రేణ నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా  
 వైవమానా మివాకాశే చదశ్చ హనుమా స్ఫురీమ్. ౨౦  
 (“హనుమాన్-పిః” అనిపాఠాంతరము.)

టీక   కపిః (పాఠాంతరమందు)=	మందు)పురిం(అధ్యాహృతము)=
కోటియయిన; హనుమాన్= హను	కాపట్టణమును, దదశ్చ=చూచెను.
మంతుఁడు; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసు	ఆహనుమంతుండు, రాక్షసులకం
లకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేత; పాలి	దఱకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేరక్షిం
తాం=రక్షింపఁబడినదియు; విశ్వకర్మ	పఁబడుచు, విశ్వకర్మచే నిమిత్తంపఁ
ణా= విశ్వకర్మచేత; నిమిత్తాం=	బడి, పర్వతశిఖరంబున నున్నదగుటంజే
చేయఁబడినదియును; ఆకాశే=ఆకాశ	సి, యాకాశంబునం దేలుచుండునట్లు
మునందు; వైవమానామివ (స్త్రీతాం)=	చూపట్టుచున్నలంకాపట్టణంబుఁ జూచె
తేలుచున్నది వలెనున్నదియునగు; పు	ను. అని, తాత్పర్యము.
రిం=లంకాపట్టణమును; (పాఠాంతర	

వప్రప్రాకారజఘనాం విపులాంబునవాంబ గామ్  
 శతఘ్నీశూలకేశాంతా మట్టాలకవతంస కామ్. ౨౧  
 మనసేవ కృతాం లంకాం నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా

టీక   హనుమాన్= (అధ్యాహృత	యినుపముండ్లకట్టలును శూలంబులునె
ము)=హనుమంతుండు; వప్రప్రాకార	వెండ్రుకలునువానిమొనలును గాఁగల
జఘనాం=కోటకొఱడును గోటగోడ	దియును; అట్టాలకవతంసకాం= కోట
యునెమొలక్రిందిభాగము గాఁగలదియు	బురుజులెచెమీఁదియలంకార పుష్పం
ను; విపులాంబునవాంబరాం= అధికమ	బులు గాఁగలదియును; విశ్వకర్మణా=
యిననీళ్లుగలసముద్రంబె నూతనవస్త్ర	విశ్వకర్మచేత; నిమిత్తాం=చేయఁబ
ముగాఁగలదియును; శతఘ్నీశూలకే	డినదియును; మనసా=మనసుచేత; కృ
తాంతాం=నాలుగుమూరల నిడివిగల	తామివ(స్త్రీతాం)=చేయఁబడినదివోలె

సున్నదియ నగంబంకాంబంకను, దద  
శఁ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

హనుమంతుండు, కోటకొండలును  
కోటగోడలును జఘనముగాను, సము  
ద్రంబునూతనవస్త్రంబుగాను, నాలుగు  
మూరలనిడివిగల యనుపముండకట్టలు  
శూలంబులును దలవెండ్రుకలుగాను,  
గోటబురుజులు చెవిమీదయలంకారపు

వ్వంబులుగాను, ఒప్పుచుండగా, సుంద  
రవనితయుంబోలెశోభిల్లుచు, వాస్తవం  
బుగా విశ్వకర్మచే నిమింపఁబడినద  
య్యు, మహానుభావుండెవ్వంబో మనం  
బున నె సృజించి యుండును" అనియె  
న్నందగియుండు, నాలంకారపురిఁజూచె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వార ముత్తర మాసాద్య చింతయామాస వానరః. ౨౨

టీక॥ వానరః = హనుమంతుండు; ఉ  
త్తరం = ఉత్తరపుదిక్కుననుండు; ద్వా  
రం = వాకిలిని; ఆసాద్య = పొంది; చింత  
యామాస = ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, అట్టులాలంకాపు  
రియుత్తరపు దిక్కునందలిద్వారంబుఁ  
జేరి, యాలోచించెను.  
అని, తాత్పర్యము.

తైలాసశిఖరప్రఖ్యా మలిఖంతీ మివాం బరమ్  
డీయమానా మి వాకాశ ముచ్చితై భవనోత్తమైః. ౨౩  
సంపూర్ణాం రాక్షసై ఘోరై నాగై భోగవతీ మివ  
అచింత్యాం సుకృతాం స్పష్టాం కబేరా ధ్యుషితాం పురా. ౨౪  
దంష్ట్రీభి బహుభి శ్శూరై శూలపట్ట సపాణిభిః  
రక్షితాం రాక్షసై ఘోరై గుహా మాశీవిష్టై రివ. ౨౫  
తస్యాశ్చ మహతీం గుప్తిం సాగరంచ సరీశ్వునః  
రావణంచ రిపుం ఘోరం చింతయామాస వానరః. ౨౬

టీక॥ సః = ఆ; వానరః = హనుమం  
తుండు; తైలాసశిఖరప్రఖ్యాం = తైలా  
సపర్వతముయొక్క శిఖరముతో సమాన  
మయినదియును; ఉచ్చితైః = ఉన్నతము

లయిన; భవనోత్తమైః = గృహశ్రేష్ఠము  
లచేతఁబంబరం = ఆకాశమును ; ఆలి  
ఖంతీమివ (స్థితాం) = ఒరయుచున్నది  
వోలెనున్నదియును; ఆకాశం = ఆకా



శమునుగూచిఁ డీయమానామివ (స్థితాం) = ఎగురుచున్నదివోలెనున్నదియును; ఘోరైఁ = భయంకరులగు; రాక్షసైఁ = రాక్షసులచేత; సంపూర్ణాం = నిండినదియును, కావుననె; నాగైఁ = సపకములచేత; సంపూర్ణాం (అధ్యాహృతము) = నిండిన; భోగవతీమివ (స్థితాం) = భోగవతీపురివలెనున్నదియును; అచింత్యాం = ఎన్నఁగూడనిదియును; సుకృతాం = చక్కగా నిమింపఁబడినదియును; స్పష్టాం = వెల్లడియైనదియును; పురా = మున్ను; కుబేరాధ్యక్షితాం = కుబేరునిచేనధిష్ఠింపఁబడినదియును; దంష్ట్రీభిః = కోఱలుగలవారును; బహుభిః = అనేకులును; శూరైఁ = యుద్ధమునందుభయములేని వారును; శూలపట్టినపాణిభిః = శూలములునులడ్డకత్తులును హస్తములందుఁ గలవారును, ఘోరైఁ = భయంకరులునుగు; రాక్షసైఁ = రక్కసులచేత; రక్షితాం = కాపాడఁబడినదియును, కావున; ఆశీషేః = సపకములచేత; రక్షితాం = (అధ్యాహృతము) కాపాడఁబడిన; గుహామివ (స్థితాం) = గుహాయుంబోలెనున్నదియునుగు; లంకాం (అధ్యాహృతము) = లంకను; తస్యాః = ఆలంకయొక్క; మహతీం = గొప్పదియగు; గుప్తించ = కా

పాడువిధమును; సాగరంచ = సముద్రమును; ఘోరం = భయంకరుండును; రిపుం = శత్రువునగు; రావణంచ = రావణునిని; నిరీత్య = చూచి; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

ఆహనుమంతుండు, తెల్లగానత్యున్నతంబైయుంటంజేసి, కైలాసశిఖరంబుంబోలుచు నున్నతలబులగు మేలయినగృహంబులుగలుగుటంజేసి, యాకాశంబునొరయుచున్నదివోలె నాకాశంబునకెగిరిపోవునదివోలెఁ జూపట్టుచు, భయంకరులగురాక్షసులచేసంపూర్ణంబై సర్పంబులనిండియుండు భోగవతిపురియుంబోలెఁబ్రకాశించుచు, మనంబున నెన్నుటకునలవిగానిదై, విశ్వకమఁచేఁజక్కఁగానిమింపఁబడి, యన్నిటనున్నవ్వంబై, పూర్వము కుబేరున కునికిపట్టెనదై, యిప్పుడా కుబేరునకుంఁగూడ లోనికిఁజొరవలవిగానిదై, కోఱలుగల్గి శూలంబులఁ బట్టినంబులఁగేలందాల్చి యుండుశూరులగుననేక రాక్షసులచేరక్షితంబై, సర్పంబులచేరక్షింపఁబడుగుహాయుంబోలెవెఱపుఁ బుట్టింపుచున్న, యాలంకాపట్టణంబుఁజూచి, దానిరాక్షసులురక్షించురీతిరసనిదాటవలవిగానిసముద్రముఁదలంచుకొని, రావణునిభయంకరుండగు, శత్రునిగాఁదెలిసికొని,



యిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగత్యాపీహ హరయో భవిష్యంతి నిరధాకాః  
నహి యుద్ధేన వై లంకా శక్యా జేతం సురైరపి. ౨౭

టీక||హరయః=వానరులు; ఇహ= అవియైనదికాదుగదా!

<p>ఇచ్చటికి; ఆగత్యాపి=వచ్చియును; నిర ధాకాః=ప్రయోజనములేనివారలు; భ విష్యంతి=కాగలరు. లంకా=లంకాప ట్టణము; యుద్ధేన = యుద్ధముచేత; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) సురైరపి= దేవతలచేతనుంగూడ; జే తుం=జయించుటకు; శక్యానహి=అ</p>	<p>వానరులు, దుస్తరంబగు నీనము ద్రంబుదాఁటి యిచ్చటికివచ్చుటయేదు లభంబు; ఈలంకను దేవతలుఁ గూడ యుద్ధంబున జయింపఁజాలరు గావున, అట్లు రాఁగలిగి వచ్చినను బ్రయోజనం బులేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇమాంతు విషమాం దుర్గాం లంకాం రావణపాలితామ్  
ప్రాప్యాపి స మహాబాహుః కిం కరిష్యతి రాఘవః. ౨౮

టీక||విషమాం=కష్టమయినదియు;

<p>దుర్గాం = ప్రవేశింపఁగూడనిదియు ను; రావణపాలితామ్ = రావణునిచేర క్షింపఁబడినదియునగు; ఇమాం=ఈ; లంకాంతు=లంకను; ప్రాప్యాపి=పొం దియును; మహాబాహుః=వైద్యచేతులు గల; సః=అట్టి, ఏడుసాలవృత్తుంబులఁ బర్వతంబునుభూమిని ఒక్కచాణంబున ఛేదించిన, యనుట; రాఘవః=రాముఁ డు; కిం=ఏమి; కరిష్యతి=చేయఁగలఁ డు?</p>	<p>రాముఁడు, మహాబాహుండయ్యగు సప్తసాలంబులఁ బర్వతంబు భూమినొ క్కచాణంబున విదళించిన మహాపరాక్ర మశాలియయ్యగు, నిచ్చటికి, దుస్తరంబ గునముద్రంబుదాఁటివచ్చుటయేయసా ధ్యంబు; అట్లు రాఁగలిగివచ్చినను, అ తివిషమంబై, లోనికిం బోరనశక్యంబై, రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచున్న యీ లంకయం, దేమిసేయఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అవకాశో న సాంత్వస్య గాక్షసే వ్యభిగమ్యతే  
నదానస్య నభేదస్య నైవయద్ధస్య దృశ్యతే. ౨౯

టీక॥ సాంత్వస్య=మంచిమూటకు;  
అవకాశః= ఎడము; గాక్షసేషు =  
రాక్షసులయందు; నాభిగమ్యతే= తె  
లియబడదు. దానస్య=ఈవిడికి;న(అవ  
కాశః)= ఎడములేదు. భేదస్య=ఒం  
డొరులకుఁగలహమఁబట్టిచుటకును,  
న=లేదు; యద్ధస్య=యద్ధమునకు,  
నైవదృశ్యతే=చూడఁబడనేలేదు, అగ  
పడనేలేదనుట.

రాక్షసులు అతిక్రూరులుకావున,  
వారలయందుసామోపాయము పనికి  
రాదు; వారలకుఁగలహమవుష్కలంబు  
గానున్నదికావున, దానోపాయమును  
పయోగించదు, బలగర్వితులు కావున,  
భేదోపాయంబునను బ్రయోజనంబులే  
దు, అతిబలిష్ఠులు, కావున, యద్ధంబున  
కవకాశంబెలేదు. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్థా మేవ హి గతి ర్వానరాణాం మహాత్మనామ్  
వాలిపుత్రస్య నీలస్య మమ రాజ్యశ్చ ధీమతః. ౩౦

టీక॥ మహాత్మనాం= అధికమయిన  
పరాక్రమముగల; వానరాణాం=వాన  
రులలోపల; వాలిపుత్రస్య= వాలియొ  
క్కొడుకయినయంగదునకును; నీల  
స్య=నీలునకును; మమ=నాకును; ధీమ  
తః=అధికమయినబుద్ధిగల; రాజ్యశ్చ=  
రాజయినసుగ్రీవునకును, చతుర్థా మే  
వ=నల్వరకే; గతిః=ఇక్కడికి, వచ్చు  
ట; సంభావితా(అధ్యాహృతము)=చ

క్కఁగఁగదలంపఁబడినది.  
మహాపరాక్రమశాలులగువానరుల  
లోపల, వాలికుమారుండగు నంగదుం  
డును నీలుండును నేనునుబుద్ధిమంతుండ  
గువానర రాజుండైన సుగ్రీవుండును, ఈ  
నల్వరుమాత్రంబె, సముద్రంబుదాటి  
యిచ్చటికిరాఁగలరు; మఱియెవ్వరికినల  
విగాదు. అని, తాత్పర్యము.

యావ జ్ఞానామి వైచేహీం యది జీవతివా నవా  
తతైవ చిత్తయిష్యామి దృష్ట్వా తాం జనకాన్మజామ్. ౩౧

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౧౦౫

స ౨

టీక॥ “యదిజీవతివా = (“యది”య నునదిసంఘేహవాచకము. “వా” అనున దిపక్షవాచకము.) బ్రతికియున్నదా? న వా=లేదా? ఇదం(అధ్యాహృతము)= దీనిని, వై డేహీం=సీతనుగూర్చి; జానా మియావత్ = (భవిష్యదధికమందు లట్) తెలిసికొనఁబోవుచునెయున్నా ను.యదిజీవతి(అధ్యాహృతము)= బ్ర తుకియుండునేని; తాం=ఆ; జనకాత్మ

జాం=జనకునికూఁతురయినసీతను; దృ ష్త్వా=చూచి; తత్రైవ=అప్పుడే; చిం తయిష్యామి=ఆలోచించెదను. ఇప్పుడెందుకీవిచారము? సీతబ్రతికి యున్నదా? లేదా? యనితెలిసికొనఁ బోవుచునెయున్నాను; బ్రతికియుండు నేని, యాసీతంబాచి, యప్పుడే, యా లోచించెదను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంచింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః

గిరిశృంగే స్థిత స్తస్మిన్ రామస్యా ధ్యుదయే రతః. ౩౨

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కపికుంజ రః=వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం డు; తస్మిన్=ఆ; గిరిశృంగే= లంబపర్వ తముయొక్క శిఖరమునందు, స్థితః=ఉ న్నవాండై; రామస్య=రామునియొక్క; అధ్యుదయే=అభివృద్ధియందు; రతః= ఆసక్తుడై; ముహూర్తం=కొంచెము

సేపు; సంచింతయామాస=చక్కఁగా నాలోచించెను. అటుపిమ్మట, వానరశ్రేష్ఠుండగుహ నుమంతుండు, ఆలంబపర్వతశిఖరంబు నందుండి, రామునియధ్యుదయంబుగో రి, మఱల, నిట్లుని, చక్కఁగానాలోచిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

అనేన రూపేణ మయా న శక్యా రక్షసాం పురీ

ప్రవేష్టుం రాక్షసై గుప్తా క్రూరై ర్బలసమన్వితైః. ౩౩

టీక॥ కూర్తైః=దయలేనివారును; బలసమన్వితైః=బలముతోఁ గూడినవారును; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; గుప్తా=రక్షింపఁబడిన; రక్షసాం=రాక్ష

సులయొక్క; పురీం=పట్టణమైనలంక ను; మయా=నాచేత; అనేన=ఈ; రూ పేణ=ఆకారముతో; ప్రవేష్టుం=ప్రవేశిండుటకు; శక్యాన=అలవికాదు.

# ౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

రాక్షసపట్టణంబగు నీలం కాపురిని, ఈరూపంబుతోనే, దీనింబ్రవేశింపనలవి  
గూరులును బలిష్ఠులును గురాక్షసు లంత గాదు.  
టసరక్షించుచున్నారు; కావున, నేను, అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రాజసో మహావీర్యా బలవంతశ్చ రాక్షసాః  
వంచనీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమార్గతా. ౩౪

టీక॥ ఉగ్రాజసః = భయంకరంబగు యాః = మోసపుచ్చదగినవారలు.  
నుత్సాహముగలవారలును ; మహావీ నేను, సీతను వెదకునపుడు, భయంక  
ర్యాః = అధికమయిన పరాక్రిమముగల రంబగునుత్సాహంబుగలవారు మహా  
వారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయి పరాక్రమశాలులుబలవంతులును గురా  
నబలముగలవారలునుగు; రాక్షసాః = ళ్లునులకెవ్వరికిని, గనుపడక, వారలనం  
రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; జాన దఱును, మోసపుచ్చవలయును.  
కీం = సీతను; పరిమార్గతా = వెదకు అని, తాత్పర్యము.  
చున్న; మయా = నాచేత; వంచనీ

లత్యైలత్యైగ రూపేణ రాత్రౌ లంకా పురీ మయా  
ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే కృత్యం సాధయితుం మహత్. ౩౫

టీక॥ మే = నాయొక్క; మహత్ = శించుటకు; ప్రాప్తకాలం = ఉచితము.  
గొప్పదైన; కృత్యం = కార్యమును; సా నేను, మిక్కిలియొం బెద్దరూపము  
ధయితుం = సాధించుటకై ; మయా = తోలంకంబ్రవేశింతు నేని, నన్నురాక్షసు  
నాచేత; లత్యైలత్యైగ = చూడదగి లుపట్టుకొందురు, మిక్కిలియొం బిన్న  
నదియొంబూడదగనిదియైన, మిక్కి రూపముతోఁ బ్రవేశింతు నేని, లంకాపు  
లియొం బెద్దదియొంబిక్కియొం బిన్నది రియంతయొం గలయందెరుగుటకువీలు  
యొం గానియనుట; రూపేణ = ఆకార కాదు; కావున, సీతను వెదకుట య  
ముతో; రాత్రౌ = రాత్రియందు; లం నెడునాదుగొప్పకార్యమును సాధించు  
కా = లంకాపట్టణము; ప్రవేష్టుం = ప్రవే కొనుటకై, నేను, రాత్రియందు, మిక్కి

లియుఁబెద్దదియుమిక్కిలియుఁ జిన్నది | వేశించుటయు క్తము. అని , హనుమం  
యుఁగాని శరీరంబువహించి, లంకంబ్ర | తుండాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం పురిం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్షాం సురాసురైః  
హనుమాన్ చింతయామాస విసిశ్చిత్త్య ముహుర్ముహుః. ౩౬

టిక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁ  
డు; తాదృశీం = అట్టిదియును; సురాసు  
రైః = దేవతలచేత నసురులచేతను; దు  
రాధర్షాం = ఎదిరింపఁ గూడనిదియున  
గు; తాం = ఆ; పురిం = లంకాపట్టణము  
ను; దృష్ట్వా = చూచి; విసిశ్చిత్త్య = నిశ్చ  
యించి; ముహుర్ముహుః = మాటిమా  
టికి; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, మైఠిల్యబడిన  
ట్లుచక్కఁగా రక్షింపఁబడి దేవతలకున  
సురులకు నెదిరింపనలవిగా కుండునాలం  
కాపురింబూచి, సీతను వెదకురీతిని నిశ్చ  
యించియు, గార్యంబు నెడననుభ  
యంబునంజేసి, మాటిమాటికి, నిట్లని,  
యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిలీం జనకాత్మజాం  
అదృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా. ౩౭

టిక॥ ఆహం (అధ్యాత్మతము) =  
నేను; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులకుఁబ్ర  
భువును; దురాత్మనా = దుష్టమగు స్వభా  
వంబుగలవాఁడునగు; రావణేన = రావ  
ణునిచేత; అదృష్టః = చూడఁబడనివాఁడ  
నై; జనకాత్మజాం = జనకునికూతుర  
యిన; మైథిలీం = మిథిలయందుఁబుట్టినసీ  
తను; కేన = ఏ; ఉపాయేన = ఉపాయ  
ముచేత; పశ్యేయం = చూతును?

రావణుం, ఉతిబలవంతులని వినుతికె

క్కిన రాక్షసులకందఱకును బ్రభుండు,  
దురాత్ముండును, గావున, ననుఁజూచు  
నేని, యూరకుండఁడు, దూతయనివద  
లఁడు, మఱి; ఎట్టుకొనిబంధించినానా  
ప్రకారంబులం గాఱియపెట్టును; దా  
నంజేసి, కార్యభంగంబగు; కాఁబట్టి, నే  
నతనికండ్లంబడకయే, జనకునికూతు  
రగుసీతను, వెదకవలయును; దానికేమి  
యుపాయంబు?

అని, తాత్పర్యము.



న వినశ్యే త్కథం కార్యం రామస్య విదితాత్మనః  
ఏకామేకశ్చ పశ్యేయం రహితే జనకాత్మజామ్. ౩౮

టీక॥ విదితాత్మనః=తెలియబడిన యంచ=ఎట్లుచూతును?  
పరమాత్మగల; రామస్య=రామునియొక్క; కార్యం=పని; కథం=ఎట్లు; నవినశ్యేత్=చెడకుండును? అహం(అధ్యాత్మ్యతము)=నేను; ఏకః=ఒక్కఁడనై; ఏకాం=ఒక్కఁతెయ్యిన; జనకాత్మజాం=జనకునికూతురయిన సీతను; రహితే=ఏకాంతమునందు(కథం)పశ్యే

పరమాత్మజ్ఞానియగు రామునికార్యంబు నెడకుండుటకేమి యుపాయంబు? నే, నెవ్వరు లేకుండునప్పుడు, ఒక్కఁడుగానే, యేకాంతమందు, ఒక్కఁతేగానేయున్న సీతఁజూచుట, యెట్లు, పొనఁగును. అని, తాత్పర్యము.

భూతా శ్చార్ధాః విపద్యంతే దేశకాల విరోధితాః  
విక్లబం దూత మాసాద్య తమ స్ఫూర్యోదయే యథా. ౩౯

టీక॥ భూతాః=సిద్ధములయిన, సిద్ధార్ధా=చీకటివలె; విపద్యంతే=నశించుచున్నవి.  
ప్రాయములైన, కొంచెముతక్కువగా నెఱవేఱిన, యనుట, అర్ధాశ్చ=పనులును; విక్లబం=ఛైర్యములేని, వివేకములేనియనుట; దూతం=భృత్యుని; ఆసాద్య=పొంది; దేశకాలవిరోధితః=దేశముచేతను గాలముచేతను విరోధముగలిగినవై; స్ఫూర్యోదయే=స్ఫూర్కుని యొక్కవాడుచుటయు; తమోదయే

ఉపాయంబులచే, సిద్ధప్రాయంబులుగాఁ జేయబడిన కార్యంబులుఁ గూడ, నాలోచించి చేయం జేతఁ గానివివేకశూన్యుఁడగు దూతచేనడుపఁబడునేని, దేశకాలవిరోధంబునొంది, స్ఫూర్యోదయకాలంబునఁజేకట్లు నశించునట్లు, నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అర్ధానధాంతరే బుద్ధి ర్నిశ్చితాపి న శోభతే  
ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః. ౪౦

టీక॥ అర్ధానధాంతరే= కార్యకార్యవిషయమందు; నిశ్చితా=నిగ్ధ

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౧౦౯

స ౨

యింపఁబడిన; బుద్ధిరపి=ఉపాయము  
గూడ; విక్లబం,దూతం, ఆసాద్య (అ  
ధ్యాహృతము)=వివేకములేనిదూతను  
బొందినశోభతే=ప్రకాశింపదు. పండి  
తమానిని=పండితునియొక్క యహం  
కారముగల, తాముపండితులు కాకపో  
యిననుపండితులకుండు నహంకారము  
మాత్రము గలవారైన యనుట; దూ  
తాః=భృత్యులు; కార్యాణి=పనులను;  
ఘాతయంతిహి = చెఱుచున్నారు  
గదా!

తమకుఁబాండిత్యములేకపోయినను  
దాముపండితులనియహంకరించియుం  
డునవివేకలయినదూతలు, ఆలోచిం  
చించేయంజేతఁగానివారితై, తమకాజ్ఞా  
పింపఁబడిన కార్యములనుజెఱుచుదురు;  
కావున, రాజునుపంతులనుంజేరి, 'ఇ  
దికార్యము, ఇదియకార్యము' అని,  
యెంత యాలోచించి నిశ్చయించిన  
ను, వారినిశ్చయము, దూతయవివేకం  
డైనచో, నెంతమాత్రమునుపయోగింప  
దు. అని, తాత్పర్యము.

న నినశ్యే తకథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్  
లంఘనంచ సముద్రస్య కథం న న వృధా భవేత్. ౪౦

టీక॥ కార్యం=రామునిపని; కథం=  
ఎట్లు; ననినశ్యేత్=చెడకుండును? మ  
మ(అధ్యాహృతము)=నాకు ; వైక్ల  
బ్యం=వివేకములేమి; కథం=ఎట్లు; న  
భవేత్=కలుగకుండును? సముద్రస్య=  
సముద్రముయొక్క; లంఘనంచ=దాఁ  
టుటయును; కథంను=ఎట్లు; ("ను" అ  
నునదిప్రశ్నార్థకము; వృధా = వ్య  
ర్థము; నభవేత్=కాకుండును?

నేను, ఇప్పుడపరాహ్లాకాలంబున నె  
లంకంబ్రవేశింతునా? పెద్దశరీరంబుతో  
లంకలోనికింబోదునా? లేక, చిన్నచే  
హంబుదాల్చిపోదునా! ఎట్లుచేసిన రా  
మకార్యంబుచెడకుండు? నాకువివేక  
శూన్యండనుపేరురాకుండు? దుస్తరం  
బగునీసముద్రంబుదాటుట వ్యర్థంబు  
గాకుండు? అని, తాత్పర్యము.

మయి దృష్టేతు రక్షోభీ రామస్య విదితాత్మనః  
భవే ద్వ్యర్థమిదం కార్యం రావణానర్థమిచ్ఛతః. ౪౧



టీక॥ మయి = నేను, యోధి = రాక్ష  
సుల చేత; దృష్టేతు = చూడబడనంత  
సేవిది తాత్పర్యం = తెలియబడినపర  
మాత్మగలవాడను; రావణానందం =  
రావణునియొక్క కీడును; ఇచ్చతిః = కో  
రువాడనుగు; రామస్య = రామునియొ  
క్క; ఇదం = ఈ, కార్యం = పని; వ్యర్థం =

ప్రయోజనము లేనిది, భవేత్ = అగును.  
నేను రాక్షసులకగపడుదునేని, రా  
వణునికీడుగోరుచుండు పరమాత్మజ్ఞుని  
యగురాముని కార్యంబంతయు, నిష్ప్ర  
యోజనంబై, నశించును.  
అని, తాత్పర్యము.

నహి శక్యం క్వచిత్సా తు మవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః  
అపి రాక్షసరూపేణ కిముతాస్యేన కేనచిత్. ౪౩

టీక॥ రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; అ  
విజ్ఞాతేన = తెలిసికొనబడని, మయా  
(అధ్యాత్మతము) = నాచేత; రాక్షస  
రూపేణాపి = రాక్షసులరూపముతో  
నైనను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటను;  
స్థాతుం = ఉండుటకు; నశక్యంపీ = అల  
విగాదుగదా! అస్యేన = ఇతరమయిన;  
కేనచిత్ = ఒకానొకరూపముతో; స్థా  
తుం, నశక్యమితి (అధ్యాత్మతము) =

ఉండుట కలవిగాదని; కిముత (వక్త  
వ్యం) = చెప్పబడవలయునా!  
నేను, రాక్షసరూపముధరించి రా  
క్షసులలోఁగలసి, ఈలంకలోనే ప్రక్క  
నున్నను, రాక్షసులు ననుంగనుఁగొందు  
రు, అట్లుండఁగా, నింకనితరమయినవా  
నరరూపము మొదలగునదిధరించి, వార  
లకుఁ దెలియకుండ, నిచ్చట, నెట్లుండనే  
తు? అని, తాత్పర్యము.

వాయురస్య త్ర నాజ్ఞాత శ్చరే దితి మతి మ్  
న హ్యస్త్య విదితం కించి ద్రాక్షసానాం బలీయసామ్. ౪౪

టీక॥ “అత్ర = ఈలంకయందు; వా  
యూరపి = వాయువునుగూడ; అజ్ఞా  
తః = తెలియఁబడనివాడై; నవరేతే =  
తిరుగఁడు.” ఇతి = అని; మమ = నాయొ

క్క; మతిః = నిశ్చయము. బలీయసాం =  
అధికమయిన బలముగల; రాక్షసా  
నాం = రాక్షసులకు; అవిదితం = తెలి  
యబడనిది; కించిత్ = కొంచెమయిన



ను;నా స్తిహి=లేదుగదా!

“బలవంతులగునీరాక్షసులకుఁ దెలియనిదేదియులేదు; కావున, వాయువుఁ గూడ, రూపములేనివాఁడయ్యు, నీరాక్షసులెఱుంగకుండనీలంకంఁదిరుగలే” యనినాయభిప్రాయము.

అని. తాత్పర్యము.

లేక; ఈ రాక్షసులుచాలబలవంతులు, వీరలకుఁ దెలియనిదేదియులేదు; కా

వున, వాయువుఁగూడ, వారలకుఁ దెలియకుండదొంగతనముగా నీలంకంఁదిరుగనేరక, యత్యువారలుబలవంతులు, కావున, దన్నెఱింగిపట్టుకొనిశిక్షింతురని, భయంబున, దనరాకవీరలకుఁ దెల్పి, వీరలయనుషఠి నొందియే, యీలంకలో, సంచరించునని, నాయభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహాహం యది తిష్ఠామి స్వేన రూపేణ సంవృతః

వినాశ ముపయాస్యామి భతుఃరథశ్చ హీయతే. ౪౫

టీక॥ అహం=నేను; స్వేన= నాదైన; రూపేణ=దేహముచే; సంవృతః=కప్పబడినవాడనై, కూడినవాడనై యనుట. ఇహ=ఈలంకయందు; తిష్ఠామియది=ఉండునేని; వినాశం=చెఱుపును; ఉపయాస్యామి= పొందగలను. భతుః=ప్రభువగు, రాముని

యొక్క; అథశ్చ=కార్యమును; హీయతే=చెడుచున్నది.

నేనిచ్చట, నాస్వాభావికంబగు రూపముతోఁగూడియుండునేని, నాకుఁగీడువాటిల్లును; రామునికార్యంబును జేడిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

త దహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హ్రస్వతాం గతః

లంకా వభిపతిష్యామి రాఘవ స్యాధః సిద్ధయే. ౪౬

టీక॥ తత్=అందువలన; అహం=నేను; రాఘవస్య=రామునియొక్క; అథః సిద్ధయే=కార్యముయొక్క నెఱవేఱుటకొఱకు; రజన్యాం=రాత్రియందు; హ్రస్వతాం=చిన్నశరీరముగలవాడగుటను; గతః=పోయినవాడై; స్వేన=నాదైన; రూపేణ=వానరరూపముతో; యుక్తః(అధ్యాత్మత

దు; హ్రస్వతాం=చిన్నశరీరముగలవాడగుటను; గతః=పోయినవాడై; స్వేన=నాదైన; రూపేణ=వానరరూపముతో; యుక్తః(అధ్యాత్మత

ము) = కూడిపవాడనై; లంకాం = వేటుటకై, రాత్రియందు, సూక్ష్మం  
 లంకాపురిని; అభిషేకస్యామి = ప్రవే బగురూపముధరించి, నాడైన వానర  
 శింశేదను. రూపంబుతోనే, లంకంబువేశించెదను.  
 కావున, నేను, రామునికార్యంబునఱు అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసదామ్  
 విచిన్వక్ భవనం సర్వం ద్రక్ష్యామి జనకాత్మజామ్. ౪౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నకాత్మజాం = జనకునికూతురయిన నీ  
 నేను; సుదురాసదాం = ఎంతమాత్ర తను; ద్రక్ష్యామి = చూచెదను.  
 మును బవేశింపఁగూడని; రావణస్య = నేను, ఎంతమాత్రమును బ్రవేశింప నల  
 రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణము విగాని రావణునిపట్టణంబగులంకనురా  
 న; రాత్రౌ = రాత్రియందు; ప్రవిశ్య = త్రియందుఁబ్రవేశించి, అన్నియిండ్లనుం  
 చొచ్చి; సర్వం = సమస్తమయిన; భవ గలయవెదకి, నీతంజూచెదననిహనుమం  
 నం = ఇంటిని; విచిన్వక్ = వెదకుచు; జ తుండాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య హనుమాన్ సూర్యస్యాస్తమయం కపిః  
 ఆచకాంతే తదా వీరో వై దేహ్య దర్శనోత్సుకః. ౪౮

టీక॥ వీరిం = పరాక్రమశాలియను; క్క; ఆస్తమయం = ఆస్తమించుటను;  
 కపిః = కోఁతయినగు; హనుమాన్ = ఆచకాంతే = కోరెను.  
 హనుమంతుండు; ఇతి = ఇట్లు; సంచిం పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుం, డి  
 త్య = ఆలోచించి; తదా = అప్పుడు; వే ట్లాలోచించి, నీతంబూడఁగోరుచు, సూ  
 దేహ్యః = నీతయొక్క; దశేనోత్సు ర్యాస్తమయంబు నెదురుసూచుచుండె  
 కః = చూచుటయందుత్సాహంబు గల ను. అని, తాత్పర్యము.  
 వాఁడై; సూర్యస్య = సూర్యునియొ

సూర్యేచాస్తంగతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః  
 పృథదంశకమాత్రస్సక్ బహూ వాద్భృత దశేనః. ౪౯

టీక || మారుతిః = వాయువుయొక్క  
కొడుకైన హనుమంతుడు; సూర్యే =  
సూర్యుడు; అస్తంగతేచ = అస్తమిం  
పఁగానే; రాత్రే = రాత్రియందు; డే  
హం = శరీరమును; సంక్షిప్య = చిన్న  
దీచేసికొని; పృషదశకమాత్రః = పిల్లి  
యొక్క ప్రమాణమువంటి ప్రమాణము  
గలవాఁడు; సక్ = అయి; అద్భుతదర్శ

నః = ఆశ్చర్యంబు కలిగించునట్టిమాచట  
గలవాఁడు; బహుజ = ఆయెను.  
వాయుదేవుని కుమారుండగు హ  
నుమంతుడు, సూర్యుండ స్తమింపఁగా  
నే, రాత్రియందు దనదేహంబునుజిన్న  
దిగాఁజేసి, పిల్లియంతటి ప్రమాణంబు  
నొంది, చూపరులకాశ్చర్యంబుఁబట్టిం  
చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదోష కాలే హనుమాం స్తూణా ముష్టుత్యవీర్యవాక్  
ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్త మహాపథామ్. ౫౦

టీక || వీర్యవాక్ = అధికమయిన ప  
రాక్రమముగల; హనుమాన్ = హను  
మంతుడు; ప్రదోష కాలే = మునిమాపు  
కాలంబునందు, రాత్రియారంభించుకా  
లంబునందు; తూర్ణం = శీఘ్రముగా;  
ఉష్టుత్య = ఎగిరి; రమ్యాం = సుందరం  
బైనదియు; సువిభక్త మహాపథాం = చ  
క్కఁగా విభజింపఁబడిన రాజమార్గము  
లుగలదియునగు; పురీం = లంకాపట్టణ

మును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను, ప్రవే  
శింపనారంభించెననుట.  
పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుం  
డు, ప్రదోష కాలమునందు, శీఘ్రము  
గా, గోతులుపరుగులిడునట్లు, ఎగిరి  
యెగిరినడుచుచు, సుందరంబైన చక్కఁ  
గా నేర్పఱుపఁబడిన రాజమార్గంబు  
లుగలదైయుండులంకంబ్రవేశించెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదమాలావితతాం స్తంభైః కాంచనరాజతైః  
శాతకుంభమయై జాతలై గంధర్వనగరోపమామ్. ౫౧  
సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ స దదశా మహాపురీమ్  
తలై స్ఫుటికసంకీర్ణైః కాతాస్వరవిధూషితైః. ౫౨

టీక || సః = ఆహనుమంతుడు; ప్రాసాదమాలావితతాం = మేడలయొక్క ప

బ్దుల చేవ్యాపింపబడినదియును; కాం  
చనరాజులైః=బంగారువికారములును  
వెండివికారములునగు; స్తంభైః=కల  
బములతోను; శాతకుంభమధైః=బం  
గారువికారములయిన, జాలైః=కిటికీల  
తోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=  
కూడినదియును; గంధర్వ నగరోప  
మాం=గంధర్వనగరముతోఁ బోల్చి  
గలదియును (నానావిధములగుమణుల  
తోఁజేయఁబడినగోపురములు మేడలుం  
గలిగి యావాశమునందుఁ దోఁచుపట్ట  
ణము, గంధర్వనగరంబనబడును.); స  
ప్తభౌమాప్తభౌమైశ్చ= ఏడంతస్తులుగ  
లమేడలతోను ఎనిమిదంతస్తులు గలమేడ  
లతోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=  
కూడినదియు; స్ఫటికసంక్షేపైః=స్ఫ  
టికమణులతోవ్యాపింపఁబడినదియును;  
కాతకస్వరవిఘాషితైః= బంగారుచే

నలంకరింపఁబడినదియునగు; తలైః=  
ప్రదేశములతో; యుక్తాం(అధ్యాహృ  
తము) = కూడినదియునగు; మహాపు  
రిం= పెద్దపట్టణమయినలంకను; దద  
శక=చూచెను.

అహనుమంతుఁడు, ఎచ్చోటంజూ  
చిననుబ్రాహ్మదంబులుగలిగి, బంగారు  
స్తంభంబులచేతను వెండిస్తంభంబుల  
చేతను అలంకృతంబై, బంగారువికా  
రంబులగు కిటికీలచేఁ బ్రకాశించుచు,  
గంధర్వనగరంబుతో సాటిసేయందగి,  
యేడంతస్తుల మేడలు నెనిమిదంతస్తుల  
మేడలును సాధారణంబుగాఁగలిగి, స్ఫ  
టికమణులతోనిమింపఁబడినప్రదేశం  
బులను, బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన  
ఘామలను, ఒప్పుచుండు, లంకాపురిం  
జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వైచూర్యచణిచిత్రైశ్చ ముక్తజాలవిఘాషితైః

తలై శ్శుశుభిరే తాని భవనాన్యత్ర రక్షసామ్. ౫౩

టిక||అత్ర = ఈలంకయందు, రక్ష  
సాం= రాక్షసులయొక్క; తాని=ఆ, భ  
వనాని=గృహంబులు; వైచూర్యచణిచి  
త్రైశ్చ= వైచూర్యమణులచేనాశ్చర్య  
ముగలిగించుచుండునదియును; ముక్త  
జాలవిఘాషితైః=ముత్తైములయొక్క

సమూహముచే నలంకరింపఁ బడినవి  
యునగు; తలైః=ప్రదేశములచేత; శు  
శుభిరే=ప్రకాశించినవి.

లంకాపురియందుండు రాక్షసులగృ  
హంబులన్నియు, వైచూర్యమణులచే  
ర్పఱుపఁబడి, ముత్తైములచేనలంకరింపఁ

బడియున్నప్రదేశంబులచే నెంతయునొప్పుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనానిచ చిత్రాణి తోరణానిచ రక్షసాం

లంకా ముద్ద్యోతయామాసు స్సర్వత స్సమలంకృతామ్. ౪౪

టీక॥రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; శయామాసుః=ప్రకాశింపఁజేసినవి.

కాంచనానిచ= బంగారువికారములు బంగారువికారంబులై పలుఁడలం

ను; చిత్రాణి=నానావిధములగురంగు గులగురంగులదీర్చియుండునారాక్షసు

లుగలవియునగు; తోరణానిచ= వెలుపల బహిద్వాకరములును, అంతటఁగల

లిద్వారములును; సర్వతః=అంతటను; లంకరింపఁ బడియుండునాలంకరము, మ

సమలంకృతాం= చిక్కఁగానలంకరింపఁబడినవి.

పఁబడినవి; లంకాం=లంకాపురిని; ఉద్ద్యోతయి, తాత్పర్యము.

అచింత్యా మద్భుతా కారాం దృష్ట్వా లంకాం మహాకపిః

ఆసీ ద్విషణ్ణో హృష్టశ్చ వై దేహ్యో దశకనోత్సృకః. ౪౫

స పాండురోద్విగ్ధవిమానమాలినిం

మహాహాజాంబూ నదజాలతోరణాం

యశస్సీవ్ధనీం రావణబాహుపాలితాం

క్షపాచలై భీమబలై సమూ వృతామ్. ౪౬

టీక॥వై దేహ్యః=సీతయొక్క; దర్శనంతస్తుల మేడలయొక్క పట్టులుగల

నోత్సృకః=చూచుటయందు తానహము దియును; మహాహాజాంబూనదజాల

గల; సః=ఆ; మహాకపిః=పెద్దకోతియై తోరణాం=శ్రేష్ఠములయినబంగారువి

గుహనుమంతుండు; అచింత్యాం= ఎకారములుగలకిటికిలుగల వెలుపలిద్వా

న్నదగఁగదియును; అద్భుతాకారాం= రములుగలదియును; యశస్సీవ్ధనీం =

ఆశ్చర్యముగలిగించు నాకారముగలది మంచికితిగలదియును; రావణబాహు

యును; పాండురోద్విగ్ధవిమాన మాలి పాలితాం=రావణునియొక్కభుజము

నీం=తెల్లనివియును సత్తమములైనయే చేరఁపఁబడినదియును; భీమబలైః=



భయంకరమయినబలముగలఁ త్సపాచ  
రైః=రాక్షసులచేత; సమావృతాం=  
చుట్టఁబడినదియనగుఁలంకాం=లంతా  
పట్టణమును; దృష్ట్యా=చూచి; విషణ్ణః=  
దుఃఖముగలవాఁడును; హృష్టశ్చ=సం  
తసించినవాఁడును; ఆసీత్=ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎన్నుటకుంగూ  
డనలవిగానిదై, చూపరుల కాశ్చర్యం  
బుఁబుట్టించునదై, తెల్ల గానున్నతము  
లయియుండు నేడంతస్తుల మేడలంబూ  
ణఁదై, మంచిబంగారముతోఁజేయ

బడినకిటికిలనొప్పుచుండు తోరణంబుల  
నలంకృతంబయి, కీర్తిసంపన్నుడై, రా  
వణునిచేఘజబలంబునఁ బాలింపఁబడు  
చు, సంతటనువ్యాపించియుండు భయం  
కరబలులగురాక్షసులచే రక్షింపఁబడు  
చున్న, లంకంబూచి, “ఆహా! దీనివాసరు

లెట్లులోఁగొనుదురా?” అనిదుఃఖంబును  
సీతంజూడఁ గోరువాఁడుకావున, “సీ  
తంజూడఁగలనుగదా!” యని, సంతో  
షంబునఁ, బొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రోపి సాచివ్య మివాస్య కుర్వత్  
తారాగణై మధ్యగతో విరాజత్  
జ్యోత్స్నావితానేన వితత్య లోక  
ముత్తిష్ఠతే నైకసహస్రశ్చిః. ౫౭

టీక॥ చంద్రోపి=చంద్రుఁడును; నైక  
సహస్రశ్చిః=పెక్కువేల కిరణంబులు  
గలవాఁడై; జ్యోత్స్నావితానేన= వె  
న్నెలయొక్కయతిశయముచేత ; లో  
కం=ప్రపంచమును; వితత్య=విరివిగా  
లేసి; అస్య=ఈహనుమంతునకు; సా  
చివ్యం=తోడ్పాటును ; కుర్వన్నివ=  
చేయువాఁడువోలె ; విరాజత్=ప్ర  
కాశించుచు ; మధ్యగతః= నడుముఁ  
బొందినవాఁడై; తారాగణైః(సహ)=

నక్షత్రములయొక్క-సమూహములతోఁ  
గూడ; ఉత్తిష్ఠతే=లేచుచున్నాఁడు; లే  
చెననుట.

చంద్రుండును చెక్కువేలకిరణంబు  
లుగలిగి, చంద్రికచేలోకంబులకుఁబ్రకా  
శంబుగలిగించి, యీహనుమంతునకు,  
మైనాకసముద్రులుం బోలె , సాహ  
య్యంబుసేయువాఁడువోలె, నక్షత్రం  
బులనడుమవెలుంగుచు, నుదయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౧౧౭

స ౨

శంఖప్రభం త్రీరమృణాళవణం  
ముద్గచ్ఛమానం వ్యవభాసమానమ్  
దదర్శచంద్రం స హరిప్రవీరః  
పోష్టాయమానం సరసీవ హంసమ్. ౫౮

టీక  హరిప్రవీరః=వానరులలోమిక్కిలియుంబరాక్రమశాలియగుఃసః=ఆహనుమంతుండు; శంఖప్రభం=శంఖముయొక్కకాంతివంటి కాంతిగల వాండును; త్రీరమృణాళవణం=పాలయొక్కయుఁ దాసురతూండ్లయొక్కయు రంగువంటిరంగుగలవాండును; ముద్గచ్ఛమానం=పైకిలేచుచున్నవాండును; వ్యవభాసమానం=మిక్కిలియుంబ్రకాశించుచున్నవాండును; సరసి = కొలంకునండు; పోష్టాయమానం = ఎగురుచున్న;	హంసమివ (స్థితం) = హంసశక్తియుంబోలెనున్నవాండునగు; చంద్రం=చంద్రుని; దదర్శ=చూచెను. వానరవీరుండగు నాహనుమంతుండు, శంఖంబునకుం బోలెఁ గాంతిగలిగిపాలును దామరతూండ్లునుం బోలెఁ దెల్లనివణంబునంబ్రకాశించుచునప్పుడ యుదయించుచుఁ గొలంకు నుండియెగురుచున్నహంసయుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, చంద్రునింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,  
సుందరకాండే, ద్వితీయస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థం చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రా  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండద్వితీయస్కంఠిక,  
ముగిసినది.



శ్రీ

తృ తీ య స గ క ప్రా ర ం భః.

స లంబశిఖరే లంబే లంబతోయదసన్నిభే  
సత్త్వ మాస్థాయ మేధావీ హనూమా న్నారుతాత్మజః. ౧  
నిశి లంకాం మహాసత్త్వో వివేశ కపికుంజరః  
రమ్యకా ననతోయాధ్యాః పురీం రావణపాలితామ్. ౨

<p>టీక॥ మహాసత్త్వః = అధికమయిన బలముగలవాఁడును ; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికొమరుండును ; మేధావీ = బుద్ధిమంతుండునగు; సః = ఆ; హనూమా = హనుమంతుండు; లంబే = పంగి నదియును, పంగినట్లున్నదియును; లంబతోయదసన్నిభే = పంగియున్న మేఘముతోసమానమయినదియునగు; లంబశిఖరే = లంబపర్వతమయొక్క-శిఖరమునందు; సత్త్వం = వ్యవసాయమును; ఆస్థాయ = ఆవలంబించి; నిశి = రాత్రియందు; రమ్యకాననతోయాధ్యాం = సుందరములయిన యడవులతోను సీతతోనుగూడినదియును ; రావణపాలి</p>	<p>తాం = రావణునిచే రక్షింపఁ బడినది యనగు; లంకాం = లంకయనెడు; పురీం = పట్టణమును; వివేశ = ప్రవేశించెను మహాబలశాలియు వానర శ్రేష్ఠుండు వాయుదేవుని కుమారుండునగు హనుమంతుండు, పంగినట్లున్నది కావున, పంగియుండు మేఘుంబు బోలెఁ జూపట్టుచున్న యాలంబపర్వతశిఖరంబునం, నిట్లు దైర్యమవలంబించి, బుద్ధిమంతుండుకావున, రాత్రియందు, సుందరములగు నడవులునుదకంబునుంగలిగి యొప్పుచురావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచుండు, లంకాపురిం బ్రవేశింప సాగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శారదాంబుధరప్రభౌర్భవనై రుపశోభితామ్  
సాగరోపమనిఘోషాం సాగరానిలసేవితామ్. ౩  
సుపుష్టబలసంఘస్థా యదైవ విటపావతీమ్

చారుతోరణ నిర్యాహం పాండురద్వారతోరణామ్. ౪  
 భుజగాచరితాం గుప్తాం శుభాం భోగవతీమివ  
 తాం స విద్యద్ధు నాకీణాం జ్యోతిమాగ్గణిషేవితామ్. ౫  
 మందమారుతసంచారాం యథేంద్ర స్యామరావతీమ్  
 శాతకుంభేన మహతా ప్రాకారేణా భిసంవృతామ్. ౬  
 కింకిణీజాలఘోషాభిః పతాకాభి రలంకృతామ్  
 ఆసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకార మభిషేదివాన్. ౭

<p>టీక    సః = అహనుమంతుడు; శార          దాంబుధరప్రభ్రైః = శరదృతువునంద          లిమేఘంబులతో సమానములయిన; భవ          నైః = ఇంద్ర చేత; ఉపశోభితాం = ప్ర          కాశింపఁజేయుఁబడినదియును; సాగరో          పమనిర్ఘోషాం = సముద్రనిర్భయితోఁబో          ల్నిగలధ్వనిగలదియును; సాగరానిల          సేవితాం = సముద్రపు గాలిచే సేవింపఁ          బడినదియును; సుపుష్టబలసంఘష్టాం =          చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడిన సేనచేగలి          గినధ్వనిగలదియును; విటపావతీయ          ధైవ (స్థితాం) = అలకాపట్టణముంబో          లేచున్నదియును; చారుతోరణ నిర్యా          హం = సుందరములయినబహిద్వా          రంబులందలి మదపు సేనుంగులు గలది          యును; పాండురద్వారతోరణాం =          తెల్లనిద్వారములు బహిద్వారములు          నుగలదియును; గుప్తాం = రక్షింపఁబ          డినదియును; శుభాం = మంగళకరంబై</p>	<p>నదియును; భుజగాచరితాం = సర్పఁబు          లచేసంచరింపఁబడిన, భోగవతీమివ (స్థి          తాం) = భోగవతీపట్టణముంబోలేను          న్నదియును; విద్యద్ధు నాకీణాం = మె          అవులతోఁగూడినమేఘములచే వ్యాపిం          పఁబడినదియును; జ్యోతిమాగ్గణిషే          వితాం = నక్షత్రమాగ్గణిబగునాకాశ          ముచే సేవింపఁబడినదియును (ఈరెం          డువిశేషణంబులును, అత్యున్నతంబుల          గు గృహంబుల సంబంధంబున, గ          లిగినవి); మందమారుతసంచారాం =          తిన్నని గాలియొక్కతరుగుటగలదియు          ను; ఇంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క;          అమరావతీయధా (స్థితాం) = అమ          రావతియుంబోలేనున్నదియును; మ          హతా = గొప్పదియును; శాతకుంభే          న = బంగారువికారమయినదియునగు;          ప్రాకారేణ = ప్రహరిచేత; అభి          సంవృతాం = చుట్టఁబడినదియును;</p>
--	--

పింజీజాల ఘోషాభిః = చిటుగంటలనన్ము పూసియుంటంజేసి తెల్లగా  
మూహములయొక్క ధ్వనిగల; పతాకా  
భిః = పెక్కెములచేత; ఆలంకృతాం =  
అలంకరింపఁబడినదియునగు; తాం = ఆ  
లంకాపురిని; ఆసాద్య = పొంది; సహ  
సా = శీఘ్రముగా; ప్రాకారం = ప్రహ  
రిని, ప్రహరిసమీపముననుట; అభిషే  
దివా = పొందినవాఁడై; హృష్టః = సం  
తసించినవాఁడు; అఘాత్ (అధ్యాహృ  
ము) = ఆయెను.

శరశ్శాలంబునందుఁ దెల్లగానుం  
డు మేఘంబులుంబోలె భాసిల్లుచుండు  
గృహంబులవిలసిల్లుచు, జనుల కలకలం  
బునంజేసి, సముద్రంబునకుంబోలె ధ్వ  
నిగలిగి, సముద్రపు గాలిచేసేవింపఁబడు  
చుబలవంతులగు నైసికులు సేయుసీంహ  
నాదంబులుగల్గి, కుబేరునియలకాపురిం  
బోలుచు, ద్వారంబులంగట్టఁబడిననుండ  
రంబులగు మదపుటేనుంగులుగల్గి, సు

నుండు ద్వారంబులును బహిద్వారం  
బులుగల్గి, రాక్షసులచే రక్షింపఁబ  
డి మంగళకరంబై, సహంబులచే ర  
క్షింపఁబడిన భోగవతియుంబోలెఁ దే  
జరిల్లుచు, నత్యున్నతంబులై మేఘపుల  
తోడంగూడిన మేఘంబులనునక్షత్రంబుల  
నుండాఁకుచుండు హమ్యంబులనొప్పు  
చు, రావణభయంబున నెప్పుడునుమం  
దంబుగనేవీచుచుండు మారుతంబుచేన  
లరుచునిందునియమరావతికై వడినతిర  
వణియంబై, హిరన్మయంబగుగొప్ప  
ప్రాకారంబుగల్గి, వాయువశంబునధ్వ  
నించుచుండు చిటుగంటలుగట్టియుండు  
పెక్కెంబుల నలంకృతంబై, యుండు,  
నాలంకాపురింబొంది, హనుమంతుండు  
శీఘ్రంబుగాప్రాకారంబు సమీపంబున  
కుంబోయి, సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

విస్త్రయావిష్టహృదయః పురీ మాలోక్య సర్వతః

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆహ  
నుమంతుండు; పురిం = లంకాపట్టణ  
మును; సర్వతః = అంతటను ; ఆలో  
క్య = చూచి; విస్త్రయావిష్టహృదయః =  
ఆశ్చర్యముచేఁ బొందఁబడిన మనసుగ

లవాఁడు ; అఘాత్ (అధ్యాహృత  
ము) = ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆలంకాపురినం  
తటంగలయఁజూచి, మనంబున, నాశ్చ  
ర్యపడెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయై ద్వాకై రైవధూర్య కృతవేదితైః ౮

వజ్రస్ఫటికముక్తాభి మణికుట్టిమభూషితైః  
తప్త హాటకనిర్యూహై రాజతామలపాండురైః. ౯  
వైడూర్యకృతసోపానై స్సాటికాంతర పాంసుభిః  
చారుసంజవనోపేతైః ఖ మివోత్పతీతై శ్శుభ్రైః. ౧౦  
క్రాంచబహిరణ్యసంఘృష్టై రాజహంస నిషేవితైః  
తూర్యభరణనిఘోకషై స్సర్వతః త్రతినాదితామ్. ౧౧  
వస్వోక్సారాప్రతిమాం తాం వీక్ష్య నగరీం తతః  
ఖ మివోత్పతీతుం కామాం జహావ హనుమాన్ కపిః. ౧౨

<p>టీక  తతః = అటువిమ్మట; కపిః = కోట తియైః; హనుమాన్ = హనుమంతుడు; జాంబూనదమయైః = బంగారువికార ములయినవియును; వైడూర్యకృతవేది తైః = వైడూర్యమణులతోఁజేయఁబడిన తినైలుగలవియును; వజ్రస్ఫటికముక్తా భిః = వజ్రములచేతనుస్ఫటికములచేత నుముతైములచేతను; భూషితైః = (అ ధ్యాహృతము) అలంకరింపఁబడినవియు ను; మణికుట్టిమభూషితైః = రత్నముల తోఁగట్టఁబడిన నేలచే నలంకరింపఁబడిన వియును; తప్తహాటకనిర్యూహైః = కా వఁబడిన బంగారువికారములైన మదపు టేనుఁగులుగలవియు, మేలైనబంగార ముతోఁజేయఁబడిన యేనుఁగుబొమ్మలు గలవియు ననుట; రాజతామలపాండు రైః = వెండివికారములును నిర్మలములు ను దెల్లనివియునగు ప్రదేశములుగలవి</p>	<p>యును; వైడూర్యకృతసోపానైః = వై డూర్యమణులతోఁజేయఁ బడిన పడికట్లు గలవియును; స్సాటికాంతర పాంసు భిః = స్ఫటికమణులతోఁజేయఁబడిన లో పలియిసుకగలవియును; చారుసంజవ నోపేతైః = సుందరంబులగు నాలుగిండ్ల బవంతులతోఁగూడినవియును; ఖం = ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పతీతైరివ (స్థి తైః) = ఎగిరినవివోలెనున్నవియును; శు భ్రైః = మంగళశరంబులును; క్రాంచబర్హి ణసంఘృష్టైః = క్రాంచపక్షులయొక్క యు నెవళ్లయొక్కయు ధ్వనులుగలవి యును; రాజహంసనిషేవితైః = రాజ హంసపక్షులచే నేవింపఁబడినవియున గు; ద్వారైః = ద్వారములతో; యుక్తాం (అధ్యాహృతము) = కూడినదియును; తూర్యభరణనిఘోకైః = వాద్యముల యొక్క సొమ్ములయొక్కయుధ్వనుల</p>
--	---

చేత; సర్వతః=అంతటను; ప్రతినాది  
తాం=ప్రతిధ్వనిగలుగఁ జేయఁబడినది  
యను; వస్వాక సారాప్రతిమాం=తూ  
ర్పుదిక్కునందుండునింద్రునివస్వాక సా  
రయను పట్టణముతోఁ బోల్కి గలదియు  
ను; ఖం=ఆకాశమును గూర్చి; ఉత్పత్తితుం  
కామామివ (స్థితాం)=ఎగురఁగోరున  
దివోలెనున్నదియునగు; తాం=ఆ; నగ  
రీం=అంకాపట్టణమును; వీక్ష్య=చూచి;  
జహషక=సంతసించెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, బంగా  
రువికారంబులై, వై డూర్యమణులతోఁ  
జేయఁబడినతి న్నెలుగలిగి, వజ్రములచే  
తస్ఫటికమణులచేతను ముత్యములచేత  
నుఅలంకరింపఁబడి, మణులతోఁగట్టఁబ  
డిన సేలనొప్పుచు, మేలైనబంగారము  
తోఁజేయఁబడిమదపుటేనుంగుప్రతిమల  
తోఁగూడి, వెండితోఁగట్టఁబడిస్వచ్ఛంబు  
లై తెల్లగానుండుప్రదేశంబులుగల్గి, వై

డూర్యమణులతోఁగేసిన, సోపానంబు  
లునుగల్గి, స్ఫటికంపుమణులతోనిమిఁ  
పఁబడినయిసుకచేఁబ్రకాశించుచు, సుం  
దరంబులగుచతుర్శాలగృహంబులతోఁ  
గూడి, యత్యున్నతంబులగుటం జేసి,  
యాకాశంబున కెగిరిపోవునోయనియె  
న్నందగి, మంగళకరంబులయి, మధురం  
బుగాఁగూయుచుండుకౌంచంబులును  
నెమళ్లును రాయంచలునుంగలిగి తేజరి  
ల్లుచుండుద్వారంబులుగలదియై, అం  
తటను వాద్యధ్వనులనాభరణధ్వనం  
బులనుం బ్రతినాదితంబై, యిందుగిని  
తూర్పుదిక్కునందలిపట్టణంబయినవ  
స్వాక సారయను పట్టణంబుంబోలెనతి  
సుందరంబై యత్యున్నత గృహంబుల  
చే, నాకాశంబునకుద్గమించుమాడ్కిం  
జూపట్టుచున్న, యాలంకాపురింబూచి,  
సంతోషంబు నొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతే శృభామ్

అను త్తమా మృద్ధియు తాం చింతయామాస వీర్యవాక్. ౧౩

టీక॥ వీర్యవాక్=పరాక్రమముగ  
లహనుమంతుండు; రమ్యాం=సుందర  
మైనదియును; శుభాం=మంగళకరమై  
నదియును; అను త్తమాం= తనకన్న

శ్రేష్ఠములేనిదియును; మృద్ధియు తాం=  
వృద్ధితోఁగూడినదియునగు; తాం=ఆ;  
రాక్షసాధిపతే= రాక్షసులకుఁబ్రధు  
వయినరావణునియొక్క; పురీం=పట్ట

ణమయినలంకను; సమీత్య=చూచి; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుడు, సుందరమునుమంగళకరంబును అన్నిటికన్న శ్రేష్ఠంబునువృద్ధిగలదియును

రాక్షసేంద్రుండగు రావణునిచేత బాలింపబడునదియునగు నాలంకాపురింజూచి, యచ్చేరువంది, యిట్లని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నేయ మన్యేన నగరీ శక్యా ధవళ యతుం బలాత్  
రక్షితా రావణబలై రుద్యతాయుధ ధారిభిః. ౧౪

టీక॥ ఉద్యతాయుధధారిభిః=పైకత్తబడిన యాయుధముల ధరించియున్న; రావణబలైః = రావణునినైస్యములచేత; రక్షితా=కాపాడబడిన; ఇయం=ఈ; నగరీ=లంకాపట్టణము; అన్యేన=ఇతరునిచేత; బలాత్=బలిమివలన; ధవళయతుం=ఎదిరించుట

కు; శక్యాన=అలవియ్యినదికాదు. ఈలంకాపట్టణము, ఆయుధములఁ బైకత్తిపట్టుకొనియంతటనుండియునున్న రావణునినైస్యంబులచేత రక్షింపబడుచున్నది, కావున, దీని, నితరుండెవ్వండును, బలంబున, నెదిరింపఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కుముదాంగదయోర్వాపి సుషేణస్య మహాకపేః  
ప్రసిద్ధేయం భవే ద్భూమి మైందద్వివిదయోరపి. ౧౫

టీక॥ ప్రసిద్ధా=ఖ్యాతినొందిన; ఇయం=ఈలంకాపట్టణము; కుముదాంగదయోర్వాపి=కుముదునకును అంగదునకును; మహాకపేః=పెద్దకొఱియయిన; సుషేణస్య=సుషేణునకును; మైందద్వివిదయోరపి=మైందునకునుద్వివిదునకును; భూమిః=విషయము; భ

వేత్=అగును. ఈలంకాపట్టణము, లోనికింజొరనలవిగాదనివినుతినొందినదయ్యును, కుముదుండు నంగదుండును మహాకపియగు సుషేణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును, దీని, సాధింపఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

వివస్వత స్తనూజస్య హరేశ్వ కుశపర్వణః



ఋతుస్య కేతుమాలస్య మమచైవ గతి భవేత్. ౧౬

టీక॥ ఇయం (అధ్యాహృతము) = నాకును; గతిః = విషయము; భవేత్ = అ  
ఈలంకాపట్టణము; వివస్వతః = సూ గును.  
ర్మనియొక్క; తనూజస్య = కొడుకై సూర్యునికుమారుండగు సుగ్రీవున  
నసుగ్రీవునకును; కుశపర్వణః = కుశప కును కుశపర్వండునువానికిని ఋతు  
ర్వండును; హరేశ్చ = వానరునకును; నకును గేతుమాలనకును నాకును, ఈ  
ఋతుస్య = ఋతునకును; కేతుమాల లంకాపురి, సాధ్యంబగును; అనియా  
స్య = కేతుమాలనకును; మమచైవ = లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమీత్యతు మహాబాహూ రాఘవస్య పరాక్రమమ్  
లక్ష్మణస్య చ విక్రాంత మభవ త్ప్రీతి మాన్క-పి. ౧౭

టీక॥ మహాబాహుః = గొప్పచేతు ముగలవాఁడు; అభవత్ = అయెను.  
లుగల; కపిః = వానరుండయిన హను మహాబాహుండగు నాహనుమం  
మంతుండు; రాఘవస్య = రామునియొ తుం, డంత, రామునిపరాక్రమంబును ల  
క్క; పరాక్రమం = శత్రువుల జయం త్మణునిపరాక్రమంబునుందలంచికొని,  
ఋశక్తిని; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొ రామలక్ష్మణుల నాయాసంబున నీలం  
క్క; విక్రాంతంచ = పరాక్రమమును; కాపురినిసాధింపంజాలుదురు, అని, చిం  
సమీత్యతు = చూచినంత నె, తలంచినం తించి, సంతోషంబునొందెను.  
తనెయినుట; ప్రీతిమాన్ = సంతోష అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నవసనోపేతాం కోష్ఠాగారావతంసకామ్  
యంత్రాగారస్త నీమృద్ధాం ప్రమదామివ భూషితామ్. ౧౮

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృత ము) = హనుమంతుండు; రత్నవసనో ప్తాగారావతంసతాం = సామగ్రులుంచె  
పేతాం = చులులనెడు (కాంతులనెడున డుకొట్లెచెవిమీఁది యలంకారపుష్పము  
గులు) వస్త్రముతోఁగూడినదియు; కో నీం = యంత్రములుంచెడుగృహంబులె

స్తనంబులు గాఁగలదియును; కావున నె, ఋద్ధాం=వృద్ధిబొందిన, యశావనము నొందిన, యనుట; ధూషితాం=అలంకరింపఁబడిన; ప్రమదామివ(స్థితాం)=స్త్రీవలెనున్నదియునగు; తాం=ఆలంకాపట్టణమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుండు, నానావిధంబుల గుమణులకాంతులువస్త్రంబు గతిచుం

డఁగా, ఉన్నతములయిన నామగ్రులుం చెడుకొట్లుచెవిమీఁదియలంకార కుసుమంబు కాంతివహింప , యంత్రగృహంబులుబలిసిన స్తంబంబులకై ఎడిభాసీల్లఁజక్కఁగాఁ నలంకరింపఁబడియా వనంబుతోనలరుచుండు యువతియుం బోలె, నొప్పుచున్న, యాలంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం నష్టతిమిరాం దీప్తై భాకస్వరైశ్చ మహాగృహైః  
నగరీం రాక్షసేంద్రస్య స దదశక్ మహాకపిః. ౧౯

టీక||మహాకపిః=పెద్దకోటియయి న; సః=అహనుమంతుండు; దీప్తైః=మణులచేఁ, బ్రకాశింపఁ జేయఁబడనవియును; భాస్వరైశ్చ=సున్నముపూసి యుండుటచేఁ, బ్రకాశించుచున్నవియు నగు; మహాగృహైః=పెద్దయిండ్లచేత; నష్టతిమిరాం = పోయినచీకటిగల; తాం=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసుల కుంబ్రోభువైన రావణునియొక్క; నగరీం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ = చూ

చెను. అహనుమంతుండు, రత్నంబులుగల్గుటంజేసివానికాంతులం బ్రకాశింపఁజేయఁబడినున్నముపూసియుంటంజేసిప్రకాశించుచున్నగొప్పగృహంబులకాంతివలనం , జీఁకటియేలేక తేజరిల్లుచు , రాక్షసరాజుండగురావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు, నాలంకాపురింబూచెను అని, తాత్పర్యము.

అథ సా హరిశౌదూలం ప్రవిశంతం మహాబలమ్  
నగరీ స్సేన రూపేణ దదశక్ పవనాత్మజమ్. ౨౦

టీక||అథ=అటుపిమ్మట; సా=ఆ; నగరీ=లంకాపట్టణము; ప్రవిశంతం=

ప్రవేశించుచున్న వాఁడును; మహాబ

చెను.

లం = అధికమయినబలము గలవాఁడు  
ను; హరిశాదూకలం = వానరశ్రేష్ఠుం  
డనగు; పవనాత్మజం = వాయువుకొడు  
కయినహనుమంతుని; స్వేన = తనదైన,  
రూపేణ = ఆకారముతో; దదశక = చూ

అంత, లంకాపురిం బ్రవేశించుచు  
న్నమహాబలుండును వానరశ్రేష్ఠుండు  
నువాయుకుమారుండునగు హనుమం  
తుని, లంక, తనరూపంబుతోఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా తం హరివరం దృష్ట్వా లంకా రావణపాలితా  
స్వయమేవోత్థితా తత్ర వికృతాననదశకనా. ౨౧

టీక|| రావణపాలితా = రావణుని (అధ్యాపృతము) అయినది.

చేఁబాలింపఁబడిన; సా = ఆ; లంకా =  
లంకాపురి; తం = ఆ; హరివరం =  
వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని; దృ  
ష్ట్వా = చూచి; తత్ర = అచ్చట; వికృతా  
ననదశకనా = వికారముగల నోరును  
గండ్లునుగలదియై; స్వయమేవ = తా  
నేఁడొత్థితా = లేచినది; అభవత్ =

రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు  
నాలంకాపురి, ప్రవేశించుచున్నవానర  
శ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుంజూచి,  
యాహనుమంతుండున్నచోటనె, వికృ  
తంబులగు నోరునుగండ్లునుగలదియై,  
తానే, యతనిముందట, నగపడినది.

అని, తాత్పర్యము.



పురస్తా త్కపివర్యస్య వాయుసూనో రతిష్ఠత

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము ౧౨

స ౩

టిక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక ; కపివర్ణస్య=వానరశ్రేష్ఠుండగు; వాయుసూనోః=వాయువుకొడుకైన హనుమంతునియొక్క ; పురస్తాత్=ముందట; అతివృత=ఉండెను.	ఆలంక, వానరశ్రేష్ఠుండునువాయుదేవునికుమారుండునగునాహనుమంతునిముందట, నుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ముంచమానా మహానాద మబ్రవీ త్వవనాత్త్వజమ్. ౨౨

టిక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక; మహానాదం=గొప్పధ్వనిని; ముంచమానా=విడుచుచున్నదై; పవనాత్త్వజం=వాయువుకొడుకైన హనుమంతునిఁగూర్చి; అబ్రవీత్=పలికెను.	ఆలంక, గొప్పధ్వనిగలుగునట్లులఱచుచు, వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కస్త్యం కేనచ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ  
కథయ స్వేహ యత్రత్వం యావత్ప్రాణా ధరంతి తే. ౨౩  
“యావత్ప్రాణా హరామితే” అని, పారాంతరము,

టిక॥వనాలయ=అడివియందునిగలహనుమంతుఁడా!త్వం=నీవు; కః=ఎవ్వఁడవు? కేన=ఏ; కార్యేణచ=పనిచేతను; ఇహ=ఇచ్చటికి; ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడవు? యావత్=ఎంతవఱకు; తే=నీయొక్క; ప్రాణాః=పాణములు; ధరంతి, (ధ్రియంతి)=ధరింపఁబడుచున్నవో; (పారాంతరమందు) యావత్=ఎంతలోపల; తే=నీయొక్క; ప్రాణాః=ప్రాణములను ; హరా	మి=హరింతువో; తావత్ (అధ్యాహృతము)=అంతలోపలనె; యత్=ఏది; తస్త్యం=యధార్థమో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; ఇహ=ఇచ్చట; కథయస్వ=చెప్పుము. హనుమంతుఁడా! నీవెవ్వఁడవు? ఏమిపనిగానిచ్చటికివచ్చినాఁడవు? నేనునీ ప్రాణంబులంగొనుటకుమునుపే, యధార్థముగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.
---	---

న శక్యం ఖల్వియం లంకా ప్రవేష్టుం వానర త్వయా  
రక్షితా రావణబలై రభిగుప్తా సమంతతః. ౨౪

టీక॥ వానర = కోతివగుహనుమం శక్యంనఖలు = అలవిగాదుగదా!  
తుండా! సమంతతః = అంతటను; అభిగు హనుమంతుండా! నీవుకోతివి; అ  
ప్తా = మూయబడినదియు, కోటచేదా నిప్రక్కలను గోటచేదుప్పివేశంబై  
రిలేనట్లుచుట్టబడినదియుననుట; రావ రావణునినైన్యంబులచేనెవ్వరులోనికిం  
ణబలైః = రావణునినైన్యములచే; రక్షి జొరకుండునట్లురక్షింపబడుచుండు నీ  
తా = కాపాడబడినదియునగు; ఇ లంకంబ్రవేశింప, నీకలవిగాదు. అని, లం  
యం = ఈ; లంకా = లంకాపట్టణము; త్వ కహనుమంతునితోఁజెప్పెను.  
యా = నీచేత; ప్రవేష్టుం = చొచ్చుటకు; అని, తాత్పర్యము.

అథ తా మబ్రవీ ద్వీరో హనుమా నగ్రత స్థితామ్

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; వీరః = ప అంతఃరాత్రమశాలియగు హను  
రాకృమశాలియగు; హనుమాన్ = మంతుండు, తనముండట నిలిచియుం  
హనుమంతుండ; అగ్రతః = ముందట; డునాలంకంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.  
స్థితాం = ఉన్న; తాం = అలంకరగూర్చి; అని, తాత్పర్యము.  
అబ్రవీత్ = పలికెను.

కథయిష్యామి తే తత్త్వం యన్తాం త్వం పరిపృచ్ఛసి. ౨౫

టీక॥ యత్ = దేని; త్వం = నీవు; నీకొఱకు; కథయిష్యామి = చెప్పెదను.  
మాం = నన్ను; పరిపృచ్ఛసి = అడుగు నీవునన్నుదేని నడుగుచున్నావో,  
చున్నావో; తత్ (అధ్యాహృతము = దానినీకుయధార్థముగాఁజెప్పెదను.  
ఆ; తత్త్వం = యధార్థమును; తే = అని, తాత్పర్యము.

కా త్వం విరూపనయనా పురద్వారే వతిష్ఠసి

కిమధం చాపి మాం రుద్ధ్వా నిర్భర్త్యసి దారుణౌ. ౨౬

టీక॥ విరూపనయనా = వికృతంబు  
గునాకారముగలకండ్లుగల; త్విం = నీ  
పు; కా = ఎవ్వతెవు? కిమధికం (అభ్యా  
హృతము) = ఎందుకొఱకు; పురద్వా  
రే = పట్టణపువాకిలియందు; అవతిష్ఠ  
సి = ఉన్నావు? కిమధికంచాపి = ఎందు  
కొఱకును; దారుణా = భయంకరవై;  
మాం = నన్ను; రుద్ధ్వా = అడ్డగించి; నిర్భ

త్సయసి = బెదరించుచున్నావు?  
వికృతంబులగుకండ్లుగలిగియున్నా  
వు, నీవెవ్వతెవు? ఎందుకీపట్టణపు వాకి  
లినావరించియున్నావు? నన్నేల భయం  
కరంబుగా బెదరించుచున్నావు? అని, హ  
నుమంతుండులంకతోఁజెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

హనుమద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ  
ఉవాచ వచనం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజమ్. ౨౭

కామరూపిణీ = ఇచ్చాధీనంబగురూ  
పముగల; సా = ఆ, లంకా = లంక; హ  
నుమద్వచనం = హనుమంతుని యొక్క  
మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రుద్ధా = కో  
పంబునొందినదై; పవనాత్మజం = వా  
యువుయొక్క కొడుకైన హనుమంతుని  
గూచి; పరుషం = కఠినమయిన; వచ

నం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.  
ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుదాల్పంజా  
లినయాలంక, హనుమంతుండు చెప్పిన  
మాటవిని, కోపంబునొంది, వాయుదేవు  
నికుమారుండగు హనుమంతునింజూచి,  
పరుషంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః  
ఆజ్ఞాప్రతీక్షా దుర్ధామా రక్షామి నగరీ మిమామ్. ౨౮

టీక॥ అహం = నేను; రాక్షసరాజ  
స్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువును; మహా  
త్మనః = అధికమయినపరాక్రమంబుగల  
వాఁడునగు; రావణస్య = రావణుని  
యొక్క; ఆజ్ఞాప్రతీక్షా = ఆజ్ఞను ఎదు

రుమాచుదానను, కింకరిననట, దుర్ధా  
మా = ఎదిరింపనలవిగానిదానను. ఇ  
మాం = ఈ; నగరీం = పట్టణమును; ర  
క్షామి = కాపాడుచున్నాను.  
నేను, మహాపరాక్రమ శాలియగు

రాక్షసులకందఱకుఁ బ్రభుండయినరా | ఈలంకాపట్టణమును, రక్షించుచున్నా  
వణునికింకరిని; నన్నెదిరింపనేరికినలవి | ను.  
గాదు; రావణునిపసుపునంజేసి, నేను | అని, తాత్పర్యము.

న శక్యా మా మవజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా

టీక || నగరీ = లంకాపట్టణము; త్వ | నన్నుజయించి, యీలంకాపట్టణం  
యా = నీచేత; మాం = నన్ను; అవజ్ఞా | బుఁజొచ్చుటకు, నీకలవికాదు.  
య = అవమానించి; ప్రవేష్టుం = చొచ్చు | అని, తాత్పర్యము.  
టకు, శక్యాన = అలవియైనదికాదు.

అద్య ప్రాణైః పరిత్యక్త స్వస్వస్య సే నిహతో మయా. ౨౯

టీక || త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ | దురింపంగలవు.  
వు; అద్య = ఇప్పుడు; మయా = నాచేత; | నీవిప్పుడు, నాచేఁగొట్టఁబడి, ప్రా  
నిహతః = కొట్టఁబడినవాడవయి; పా | ణంబులవిడిచి, దీఘఁనిద్రం జెందఁగ  
ణైః = పాణములచేత; పరిత్యక్తః = వి | లవు.  
డువఁబడినవాడవయి; స్వస్వస్య సే = ని | అని, తాత్పర్యము.

అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ స్థవంగమ

సర్వతః పరిరతౌమి హ్యేత త్రై కధితం మయా ౩౦

టీక || స్థవంగమ = వానరుండవగు | హనుమంతుఁడా! పట్టణరూపంబు  
హనుమంతుఁడా! అహం = నేను; నగ | గాఁదోచుచుండులంకనే నేను; నాకు  
రీ = పట్టణస్వరూపమయిన; లంకా | నేనేయీపట్టణంబుసంతయు రక్షించు  
హి = లంకయేగదా! స్వయమేవ = నే | కొనుచున్నాను; ఇది నాసమాచారము;  
నే; సర్వతః = అంతటను; పరిరతౌమి = | నీకుఁజెప్పితిని; ఇంకనీవృత్తాంతంబుఁజె  
రక్షించుచున్నాను. మయా = నాచేత; | ప్పము. అని, లంకహనుమంతునితోఁజె  
తే = నీకొఱకు; ఏతత్ = ఇది; కధితం | ప్పెను.  
హి = చెప్పఁబడినదిగదా! | అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్నారతాత్మజః  
యత్నవాక్ స హరిశ్రేష్ఠ స్థిత శ్చైలభివా పరః. ౩౧

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠం పర్వతమువలె, స్థితః=ఉండినాడు.  
డును; మారుతాత్మజః=వాయుదేవుని వానరశ్రేష్ఠండును వాయుదేవుని  
కొడుకునైనఃసః=ఆ; హనుమాక్=హ కుమారుండనగు నాహనుమంతుండు,  
నుమంతుండ; లంకాయా=లంకయొ లంకచెప్పినమాటనువిని, యుద్ధమునకు  
క్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= సన్నద్ధుండై, రెండవపర్వతంబుకరణిను  
విని; యత్నవాక్=ప్రయత్నంబుగల స్థిరుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.  
వాండై; అపరః=వేఱయిన; శ్చైలభివా=

సతాం స్త్రీరూప వికృతాం దృష్ట్వా వానర పుంగవః  
ఆబభాషేథ మేధావీ సత్త్వవాక్ స్లవ గషాభః. ౩౨

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత ; వానర జగుహనుమంతుండు ; ఆబభాషే=ప  
పుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః= ఆ లికెను.  
హనుమంతుండు ; స్త్రీరూప వికృ బలవంతుండనుబుద్ధిమంతుండు న  
తాం=వికారముగల స్త్రీశరీరముగల; గు నాహనుమంతుండు, వికృతంబగు  
తాం = ఆలంకను; దృష్ట్వా=చూచి; స్త్రీరూపంబుధరించితనముండట నిలి  
మేధావీ=బుద్ధిమంతుండును ; సత్త్వ చియుండు నాలంకంజూచి, యిట్లని, చె  
వాక్=అధికమయినబలముగలవాడు ప్పెను.  
నగు; స్లవగషాభః=వానర శ్రేష్ఠం అని, తాత్పర్యము.

ద్రక్ష్యోమి నగరీం లంకాం సాట్టప్రాకార తోరణామ్  
ఇత్యర్థ మిహ సంప్రాప్తః పరంకాతూ హలం హిమే. ౩౩

టీక॥ సాట్టప్రాకారతోరణాం=కోట లంకయను; నగరీం=పట్టణమును; ద్ర  
బురుజులతోను బహులతోను బహి డ్యోమి=చూచెదను. ఇత్యర్థం=దీని  
ద్వారంబులతోనుం గూడిన; లంకాం= కొఱకు ; ఇహ = ఇచ్చటికి; సం



# ౧౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩

ప్రాప్తః = వచ్చినాడను. మే = నాకు; పరం = అధికమయిన ; కౌతూహలంహి = కోరికగదా!

కోటబురుజులుచ్రాకారంబులుబహిర్వారంబులు గలిగిరమ్మంబైయుండునీ

లంకాపట్టణంబుజూచెదను; ఇందుకొక నేనిటకువచ్చినాడను; నాకులంకంబూడవలెననిచాలగోరియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వనా న్యుప వనా నీహ లంకాయాః కాన నానిచ  
సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రష్టు మాగమనంహిమే. ౩౪

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చటికి; మే = నాయొక్క; ఆగమనం = రాక ; లంకాయాః = లంకయొక్క; వనాని = సాధారణములగుతోటలను ; ఉపవనాని = ఉద్యానములను; కాన నానిచ = అడవులను; గృహముఖ్యాని = ఇండ్లలో శ్రేష్ఠములయినవానిని; సర్వతః = అన్నిటిని; ద్రష్టుంహి = చూచుటకుగ

దా? లంకాపట్టణమునందుండు వనంబులనుపవనంబులనరణ్యంబులచెదపెద మేడలనింకనితరచిత్రంబులనుంబూచుటకై, నేనిటకువచ్చినాను. అని, మానుమంతుడు, లంకతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా లంకాసా కామ రూపిణీ  
ఘాయ పవ పున ర్వాక్యం బభాషే పరుషాక్షరమ్. ౩౫

టీక॥ కామరూపిణీ = ఇచ్చాదీనమగు రూపముగల; సా = ఆ; లంకా = లంక; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; తతే = ఆవచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; పునః = మఱి; ఘాయపవ = మిక్కిలియునే; పరుషాక్షరం = నిష్ఠురమయినయక్షరములుగల; వాక్యం = మా

టను; బభాషే = పలికెను. ఇచ్చకువచ్చిన రూపంబు ధరింపంజాలినయాలంక , యాహనుమంతుండుచెప్పినమాటనువిని, మఱి, మిక్కిలియుఁబరుషంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మా షసిజిశ్య దుర్బుధే రాక్షసేశ్వర పాలితా  
నశక్య మద్యతే ద్రష్టుం పురీషం వానరా ధమ. ౩౬

<p>టీక॥దుర్బుధే=దుష్టంబగు బుద్ధిగ ల; వానరాధమ=కోతలలోఁదక్కు వయినవాఁడవగుహనుమంతుఁడా! అ ద్య=ఇష్టదు, మాం=నన్ను; అసిజిశ్ త్య=జయింపక ; రాక్షసేశ్వరపాలి తా=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుని చేఁచాలింపఁబడిన; ఇయం=ఈ; పు రి=లంకాపట్టణము; తే=నీకు; ద్రష్టుం=</p>	<p>చూచుటకు, శక్యంన=అలవి గాదు. దుర్బుద్ధివి వానరాధమండువగుహ నుమంతుఁడా! ఇష్టదు, నీవు, నన్ను జ యింపక, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు నిచేరక్షింపఁబడు నీలంకా పట్టణముం జూడఁజాలవు. అని, లంకహనుమంతుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత స్స కపిశామూల స్తా మువాచ నిశాచరీమ్

<p>టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; కపిశా మూలః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ హనుమంతుండు; తాం = ఆ; నిశాచ రీం=రాక్షసస్త్రీయైనలంకనుగూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.</p>	<p>అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమం తుండు, రాక్షసస్త్రీరూపము ధరించి యుండు, నాలంకాపురింజూచి, యిట్లు ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

దృష్ట్వా పురీ మిమాం భద్రే పున ర్యాస్యే యథాగతమ్. ౩౭

<p>టీక॥భద్రే=మంగళకరివగులంకా! ఇమాం=ఈ; పురీం = లంకాపట్టణము ను; దృష్ట్వా=చూచి; పునః=మఱి; య థాగతం=వచ్చినట్లు; యాస్యే=పోయె దను.</p>	<p>మంగళస్వరూపమగులంకా! నేనీలం కాపట్టణమంతయుఁబూచి, మఱి, వ చ్చినట్లుపోయెదను; మఱేమియఁ జే యటలేదు. అని, హనుమంతుండు, లంక తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతః కృత్వా మహానాదం సా వై లంకా భయావహమ్

తలిన వానరశ్రేష్ఠం తాడయామాస వేగితా. ౩౮

టీక||తతః = అటుపిమ్మట;సా=ఆ మేటియైన హనుమంతుని; తాడయా  
 (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); మా స=కొట్టెను.  
 లంకా=లంక;భయవహం = భయం అంత, నాలంక, విసువారలకుభయం  
 ఒకబుట్టించునట్టి; మహానాదం=గొప్ప బుగలుగు నట్లు, గట్టిగానబచి, వేగం  
 ధ్వనినికృత్వా=చేసి;వేగితా=వేగము బువహించి, వానరశ్రేష్ఠుండగు హను  
 గలడై;తలిన=చాచిన వ్రేళ్లుగలయట మంతుని, జూచినవ్రేళ్లుగలయటచేతం  
 చేయిచేత;వానరశ్రేష్ఠం=కోరితలలో గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స కపిశామూః లంకయా తాడితో భృశమ్  
 ననాద సుమహానాదం వీర్యవాక్ పవనాత్మజః. ౩౯

టీక||తతః = అటుపిమ్మట;కపిశా మహానాదం=మిక్కిలియునధికమయిన  
 మూః = వానరశ్రేష్ఠుండును;వీర్య ధ్వనిగలుగునట్లుగా, ననాద=అటచెను.  
 వాక్=అధికమయినపరాక్రమముగల అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును, బరాక్ర  
 వాండును;పవనాత్మజః= వాయుదేవు మశాలియును వాయుదేవునికుమారుం  
 నికొడుకునగ;సః=అహనుమంతుండు; డునగు హనుమంతుండు, లంకచేగట్టి  
 లంకయా=లంకచేత;భృశం=మిక్కిలి గాఢగొట్టబడినవాడై, గొప్పధ్వనిగలు  
 యు;తాడితః=కొట్టబడినవాడై; సు గునట్లు, అటచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంవత్సరే యామాస వామహస్తస్య సోమగుళీః  
 ముష్టి నాభిజఘా నైనాం హనుమాన్ క్రోధ మూర్ఛితః. ౪౦

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; హను యామాస= మడిచెను. ఏనాం=ఈ  
 మాన్=హనుమంతుండు; క్రోధమూ లంకను;ముష్టి నా=పిడికిలిచేత; అభిజ  
 ర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపబడినవాడ ఘానం=కొట్టెను.  
 డై; వామహస్తస్య= ఎడమచేతియై అంత, హనుమంతుండు, మిక్కిలి  
 క్క; అంగుళీః=వ్రేళ్లును; సంవత్సరం=గోపంబునొంది, యెడమచేతివే

ఘమడిచి; ముష్టియలవరించికొని, దానిచేనాలంకం, గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

(స్త్రీ) చేతి మన్యమానేన నాతిక్రోధ స్వయం కృతః

టీక॥ “లంకా (అధ్యాహృతము) = లంక; స్త్రీ = ఆడుది; ఇతి చ = అనియు న; మన్యమానేన = తలంచుచున్న; హనుతా (అధ్యాహృతము) = హనుమంతునిచేత; స్వయం = తనచేతనే; అతిక్రోధః = మిక్కిలియుగోపము, నక్య	తిః = చేయఁబడినదికాదు. ఆహనుమంతుండు, “లంక (స్త్రీ) జాతి, చంపరాదు” అని, తలంచి, అధికకోపము, సేయఁడఁడ్యై. అని, తాత్పర్యము.
---	---



సాతు తేన ప్రహరేణ విహ్వలాంగీ నిశాచరీ. ౪౧  
పపాత సహసా ధూమా వికృతానన దశకనా.

టీక॥ సా = ఆ; నిశాచరీతు = రాక్షసు ధూమా = పడెను. (స్త్రీ) యగులంకయును; తేన = ఆ; ప్రహరేణ = దెబ్బచేత; విహ్వలాంగీ = విలవిలబోవునవయవంబులుగల్గెదై; కృతాననదశకనా = వికారమునొందిననోరునుకండ్లునుగలదియై; సహసా = శ్రీఘ్రిముగా; ధూమా = నేలయందు;	పపాత = పడెను. రాక్షసస్త్రీరూపంబు దాల్చియుండునాలంకయు నాహనుమంతుండుకొట్టినదెబ్బకు, అవయవంబులన్నియువిలవిలబోవఁగా, బాధవలనవికారంబునొందిననోరునుగండ్లునుంగలిగి, నేలంబు
---	--

తతస్తు హనుమాన్ ప్రాజ్ఞ స్తాం దృష్ట్వా వినిపాతితామ్. ౪౨

కృవాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః స్త్రీయంతుతామ్

టీక॥ తతస్తు = ఆటటునుమాత్ర	పాం=దయను; చకార=చేసెను.
ము; ప్రాజ్ఞః = పండితుండును; లేజ	అంత, హనుమంతుండు, తనదెబ్బ
స్వీ = అధికమైనపరాక్రమంబుగల	కునేలంబడియుండులంకంజూచి, పండి
వాండునగు; హనుమాన్ = హనుమం	తుండుకావున, “ఇన్ద్రీ, దీనింజంపుట
తుండ; వినిపాతితాం = పడఁద్రోయఁబ	యుక్తంబుగా”దనియుం, బరాక్రమశా
దిన; తాం = ఆలంకను; దృష్ట్వా = చూచి,	లికావున, “ఆండుదానింజంపుట వీరధ
తాం = ఆ, లంకను; స్త్రీయం = స్త్రీనిగా;	మకంబుగా”దనియుం, దలంచి, దయగ
మన్యమానస్తు = తలంచువాడైయే; కృ	లవాడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వై భృశసంవిగ్నా లంకాసా గర్గదాక్షరమ్. ౪౩

ఉవాచా గర్వితం వాక్యం హనుమంతం స్లవంగమమ్

టీక॥ తతః = అటుపట్టుట; (“వై” అ	అగర్వితం = గర్వములేనిదియునునగు;
నునదిపాదపూరణార్థము) సా = ఆ;	వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
లంకా = లంక; భృశసంవిగ్నా = మిక్కి	అంత, నాలంక, మిక్కిలియుభయం
లియునుభయము నొందినదై; స్లవంగ	బునొంది, హనుమంతుంజూచి, గర్వం
మం = కోఁతియగు; హనుమంతం = హ	బువిడిచి, డక్కుత్తికతో, నవినయంబు
నుమంతునిఁగూర్చి; గర్గదాక్షరం = డ	గ, నిట్లునిచెప్పెను.
క్కుత్తికగలయక్షరములుగలదియును;	అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద సుమహాబాహూ త్రాయస్వ హరిసత్తమ. ౪౪

సమయే సౌమ్య తిష్ఠంతి సత్త్వవంతో మహాబలాః

టీక॥ సుమహాబాహూ = మిక్కిలి	హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుండవగు హ
యుగొప్పవైనచేతులుగల హనుమం	నుమంతుడా! త్రాయస్వ = రక్షింపు
తుడా! ప్రసీద = కోపంబు విడుపుము.	ము; సౌమ్య = తిన్ననిపాడవగుహను

మంతుడా! సత్త్వవంతః=ధైర్యముగ  
లవారలును; మహాబలాః=అధికమయి  
నబలిమిగలవారలును; సమయే = (స్త్రీ)  
లం జంపఁగూడదనెడు, సంకేతమనం  
దు; తిష్ఠంతి=ఉన్నారు.

హనుమంతుడా! నీవు మహాబా  
హుండవు; మహాపరాక్రమశాలివి; నేను  
నీపరాక్రమంబునకుఁ జాలినదాననుగా

ను, ప్రసన్నుండవుగమ్ము; నీవువాసరశ్రే  
ష్ఠుండవు; నేను రాక్షసస్త్రీలలో నధమ  
ను, నన్నురక్షింపుము; నీవుస్వభావంబున  
సౌమ్యుండవు; ధైర్యశాలులుమహాబలు  
లునగువారలు, (స్త్రీ)లంజంపఁగూడదను  
నియమంబువదలరు; కావున, ననుంజంప  
కుము అని, తాత్పర్యము.

అహంతు నగరీ లంకా స్వయమేవ స్థవంగమ. ౪౫

టీక॥ స్థవంగమ= వానరుండగుహా  
నుమంతుడా! అహంతు=నేను; స్వయ  
మేవ=నేనే; నగరీ= పట్టణస్వరూపమ  
గు; లంకా=లంకను.

వానరుండవగుహనుమంతుడా! ఇ  
ప్పుడు పట్టణస్వరూపంబుననగపడుచుం  
డు, లంకనేనేను.  
అని, తాత్పర్యము.

నిజితా హం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివి; మహా  
బల = అధికమయినబలిమిగలవాడవ  
గు, హనుమంతుడా! అహం=నేను; త్వ  
యా=నీచేత; విక్రమేణ=పరాక్రమం  
బుచేత; నిజితా=జయింపఁబడినదా

నను; అస్మి (అధ్యాత్మతము)=అగుచు  
న్నాను.  
నీవుపరాక్రమశాలివి, మహాబలుండ  
వు; నీవునన్నుఁ బరాక్రమంబునజయించి  
నావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు తథ్యం శృణు వై బ్రువంత్యా మే హరీశ్వర. ౪౬  
స్వయంభువా పురా దత్తం వరదానం యథా తవ

టీ॥ హరీశ్వర=వాసరశ్రేష్ఠుండవగు  
హనుమంతుడా! మమ=నాకు; పురా=

మున్ను; స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునిచే  
త; యథా=ఎట్లు; వరదానం=వరము

యొక్కయిచ్చుట, దత్తం=ఇష్టబడిన  
దో, చేయబడినదోయనట; తథా=(అ  
ధ్యాహృతము) అట్లు; బ్రువంత్యాః=చె  
ప్పచున్న; మే=నాయొక్క; తథ్యం=య  
ధాధకమయిన; ఇదంతం=ఈమాటను  
మాత్రము; శృణు=వినుము “వై” అనున

దిపాదపూరితాధకము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు మానుమంతుఁ  
డా! నాకుమున్ను బ్రహ్మదేవుండాసంగి  
నవరంబు విధమును జెప్పెదను; ఇదియ  
ధాధకము; ఈమాటను వినుము.  
అని, తాత్పర్యము.

యదా త్వం వానరః కశ్చి ద్విక్రమా ద్వశ మానయేత్. ౪౭  
తదా త్వయా హీ విజ్ఞేయం రక్షసాం భయ మాగతమ్

టిక॥ యదా=ఎప్పుడు; కశ్చిత్=  
ఒకానొక; వానరః=కోతి; త్వం=ని  
న్ను; విక్రమాత్=పరాక్రమము వల  
న; వశం=లోకువయగుటను; ఆన  
యేత్=పొందించునో; తదా=అప్పు  
డు; త్వయా=నీచేత; “రక్షసాం=రా  
క్షసులకు; భయం=ఆపద; ఆగతం=

వచ్చినది” ఇతి(అధ్యాహృతము)= అ  
ని; విజ్ఞేయం=ఎఱుంగదగినది.  
ఎప్పుడు వానరుండొకండువచ్చినప్పుడు  
బరాక్రమంబున జయించునో, అప్పుడు  
రాక్షసులకు భయంబువచ్చినదని, నీవు  
చెలిసికొనుము; అని, బ్రహ్మదేవుండు  
నాతోచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సహి మే సమయ స్సౌమ్య పాప్రీద్య తవ దశకనాత్. ౪౮  
స్వయంభువిహిత స్సత్యో న తస్మాన్తి వ్యతిక్రమః

టిక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగు మా  
నుమంతుడా! అదగ్గ=ఇప్పుడు; తవ=నీ  
యొక్క, దశకనాత్=చూచుటవలన;  
మే=నాకు; సః=ఆ; సమయః=సంకే  
తకాలము; ప్రాప్తః=పొందబడినది.  
సః(అధ్యాహృతము)=అది; స్వయం  
భువిహితః=బ్రహ్మదేవునిచే జేయబ

డినది. సత్యం=దబ్బుఱకానిది; తస్య=  
దానికి; వ్యతిక్రమః=తిరుగుపాటు;  
న=లేదు.  
సౌమ్యుండవగు మానుమంతుడా! నీ  
వువచ్చుటంజేసి, నాకా సంకేతకాలము  
ప్రాప్తించినది; అది బ్రహ్మదేవునిచే  
జేయబడినది, సత్యంబు; దానికిదిరుగు

పాటుండదు. అని, తాత్పర్యము.

సీతానిమిత్తం రాజ్ఞస్తు రావణస్య దురాత్మనః. ౪౯  
రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశ స్సముపాగతః

టీక॥ సీతానిమిత్తం=సీతవలన; దు	సమీపించినదనుట.
రాత్మనః=దుష్టస్వభావముగల; రా	సీతసపహరించుటంజేసి, దురా
జ్ఞః=రాజుని; రావణస్యతు=రా	త్తుండయినరాక్షసరాజుండగు రావ
ణునకును; రక్షసాంచైవ=రాక్షసుల	ణునకు, రాక్షసులకందలుకును, జేటు
కును; సర్వేషాం=అందఱకును; వినా	రాఁబోవుచున్నది.
శః=జేటు; సముపాగతః=వచ్చినది;	అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రవిశ్య హరిశ్చేష్ట పురీం రావణపాలితామ్. ౫౦  
విధత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యా నీహ వాంఛసి

టీక॥ హరిశ్చేష్ట=వానరులలోమేటి	కార్యాణి=అన్నిపనులను; విధత్స్వ=
వగుహనుమంతుడా! తత్=అందువల	చేసికొనుము.
న; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; రావ	వానరశ్చేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
ణపాలితాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁ	డా! అందువలన, రావణునిచేఁ బాలిం
బడిన; పురీం=లంకాపట్టణమును; ప్రవి	పఁబడుచున్నయీలంకా పట్టణంబును
శ్య=చొచ్చి; యానియాని= ఏయేకా	యథేచ్ఛంబుగాఁ బ్రవేశించి, నీవు కో
ర్యములను; వాంఛసి= కోరుచున్నా	రుకార్యంబులనన్నింటిని, జేసికొనుము.
వో; తాని(అధ్యాహృతము)=ఆ; సర్వ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య శాపోపహతాం హరిశ్చర  
శుభాం పురీం రాక్షసముఖ్యపాలితామ్  
యద్యచ్ఛయా త్వం జనకాత్మజాం సతీమ్  
విమోగః సర్వత్ర గతో యథాసుఖమ్. ౫౧౪



# ౧౪౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

<p>టీక॥హరీశ్వర= వానరశ్రేష్ఠుండవ గుహనుమంతుడా!త్వం=నీవు; శాపో పహతాం=నందికేశ్వరుని శాపముచే గొట్టబడినదియును; శుభాం=మంగ ళకరంబును; రాక్షసముఖ్యపాలితాం= రాక్షసులలో మొదటివాడయిన రావ ణునిచేబాలింపఁ బడినదియునగు; పు రీం = లంకాపట్టణమును; యదృచ్ఛ యా=స్వేచ్ఛచేత; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; యధాసుఖం=సుఖము నతిక్రమింపక; సర్వత్ర=అంతటను ; గతః=పోయిన వాడవై; సతీం=పతివ్రతయగు; జ</p>	<p>నకాత్వజాం=జనకునికూతురయిన తను; విమాగః=వేదకుము. వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతు డా!అట్లునందికేశ్వరునిశాపంబునంజేసి దుబళలంబైన, రావణునిచేబాలింపఁ బడినదియుమంగళకరంబునగు నీలంకా పట్టణంబును, నీవు, స్వేచ్ఛంబ్రవేశించి, సుఖముగా,నడ్డిలేక, కావలసినచోట్లా కుంబోయి, పతివ్రతయగు సీతనువెద కుము. అని,లంకహనుమంతునితోజె ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, తృతీయస్కంధః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండతృతీయస్కంధటిక,

ముగిసినది.

॥

చ తు ర్థ స గ ణ ప్రా రం భః.

స నిజికత్య పురీంశ్రేష్ఠాం లంకాం తాం కామరూపిణీమ్

విక్రమేణ మహాతేజా హనుమా న్కృషిస్తత్తమః ౧

అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకార మభి పుష్టువే

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాడగు; కృషిస్తత్తమః=

వానరశ్రేష్ఠుండును; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడునగుఁసః = ఆ; హసూమాన్ = హనుమంతుఁడు; శ్రేష్ఠాం = ఉత్తమమయిన; పురీం = పట్టణస్వరూపయినదియును; కామరూపిణీం = ఇచ్ఛార్ధీనంబగురూపంబుగలదియునగు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకను; విక్రమేణ = పరాక్రమముచేత; నిజీకత్య = జయించి; అద్వారేణ = ద్వారముగానిప్రదేశముచేత; ప్రాకారం = ప్రహరిని; అభివృష్ణవే = దాఁటెను.

మహాపరాక్రమశాలియువానరశ్రేష్ఠుండునగుహనుమంతుండు, ఉత్తమపట్టణస్వరూపయై, కామరూపిణీయ

య్యయిండు, నాలంకంబరాక్రమంబున లోఁగొని, “గ్రామంవానగరం వాపిపత్తనంవాపరస్యహి | విశేషాత్సమయే సౌమ్యనద్వారేణవిశేన్నృప” (రాజా శత్రువునిగ్రామంబునుగాని నగరంబునుగాని పట్టణంబునుగాని ద్వారంబుచేఁబ్రవేశింపఁగూడదు; విశేషించి, శత్రువునుజయింపనిచ్చుగొనియుండు సమయంబునంబుగూడదు.) అని, శత్రుపట్టణంబును ద్వారంబుదారినిఁ బ్రవేశింపఁగూడదని చెప్పఁబడియుండుటంజేసి, దానినెఱింగినవాఁడు, కావున, ద్వారంబునంబోక, కోటప్రాకారంబునే దాఁటెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం కపిరాజహితంకరః. ౨

చక్రేథ పాదం సవ్యం చ శత్రూణాం సతు మూఢాని

టీక॥ కపిరాజహితంకరః = వానరప్రధుండగు సుగ్రీవునకు మేలుసేయునట్టి; సతు = ఆహనుమంతుండును; లంకాం = లంకయనెడు; నగరీం = పట్టణమును; సప్రవిశ్య = చొచ్చి; అథ = అటుపిమ్మట; శత్రూణాం = శత్రువులయొక్క; మూఢాని = తలయందు; సవ్యం = ఎడమదైన; పాదంచ = కాలును; చక్రే = చేసెను, ఉంచెనట, “శత్రుచేశమునుబ్రవేశించు కాలంబున మొదట నెడమకా

లుంచుట, శత్రువుశిరస్సునందుంచినట్లు గుచున్నది” అనిరాజశాస్త్రము నందున్నది, కావున, శత్రువులశిరస్సునందు వామపాదంబుంచెనటచే, లంకాపురియందు మొదట వామపాదంబుంచెనని, సిద్ధమగుచున్నది.

ఆహనుమంతుండు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవునకు మేలుసేయువాఁడును, రావణునకుఁగీడుసేయఁ గోరువాఁడునుగావున, “ప్రయాణకాలేచగృహప్ర

వేశేవివాహకాలేపిచ దక్షిణాంఘ్రిం | నుబ్రవేశించునపుడు, మొదటవామపా  
కృత్వాగ్రతశ్చత్రపురప్రవేశేవామంబి | దంబునుంచవలయును) అని, బృహస్పతి  
దధ్యాత్పురతోన్యపాలః" (రాజుపయ | చెప్పినచొప్పున, రావణునకుఁగోడుగల్లు  
నంబగునపుడును, గృహప్రవేశమునం | టకై, మొదటవామపాదంబుంచి, లం  
దును, వివాహంబగునపుడును, మొదట | కంబ్రివేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట స్స త్వసంపన్నో నిశాయాం మారుతాత్తజః. ౩  
స మహాపథ మార్థాయ ముక్తా వుష్పవిరాజితమ్

టీక|| సత్వసంపన్నః=బలముతోఁ | య=అవలంబించి; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించి  
గూడెన; సః=ఆ; మారుతాత్తజః=వా | నాఁడు.  
యుదేవునికొడుకయిన హనుమంతుం | బలవంతుండును వాయుకుమారుం  
డు; నిశాయాం=రాత్రియందు; ముక్తా | డునగు నాహనుమంతుండు, ముత్తెము  
వుష్పవిరాజితం = ముత్తెములచేతను | లుఁబూలుఁజల్లియుంటంజేసి ప్రకాశిం  
బూలచేతనుంబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన; | చుచుండు రాజమాగఁంబునంబోయె  
మహాపథం=రాజమాగఁమును; ఆస్థా | ను, అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తాం పురీం లంకాం రమ్యా మభియయా కపిః. ౪

టీక|| తతస్తు = ఆపిమ్మటను; క | ణమును; అభియయా=పొందెను.  
పిః = కోఁతయగు హనుమంతుండు; ర | అంత, నాహనుమంతుండు, రషణీ  
మ్యాం=మనోహరమయిన; తాం=ఆ; | యంబగు నాలంకాశట్టణంబులోఁగో  
లంకాం= లంకయనెడు; పురీం=పట్ట | వుచుం డెను. అని, తాత్పర్యము.

హసితోత్కృష్టనినదై సూర్యఘోషపురస్సరైః  
వజ్రాంకుశనికావైశ్చ వజ్రజాలవిభూషితైః. ౫  
గృహమేఘైః పురీ రమ్యా బభాసే ద్యౌరివాం బుడైః  
("గృహముఁజ్యేఃపురీ" అని పాఠాంతరము)

టీక॥ తూర్య ఘోషపురస్సరైః=వా  
ద్యధ్వనులునుందునడుచునవి గాఁగల;  
హసితోత్కృష్టనినదైః=నవ్వుటకేఁగ  
లిగినయధికమయిన ధ్వనులతో; యు  
క్తైః(అధ్యాహృతము)=కూడినవియు;  
వజ్రాంకుశనికాశైశ్చ=వజ్రాయుధ  
ముతోను అంకుశముతోను సమానముల  
యినవియు; వజ్రజాలవిభూషితైః=వ  
జ్రమణులయొక్క సమూహములచేన  
లంకరింపఁబడినవియునగు; గృహమే  
ఘైః=గృహశ్రేష్ఠములచేత; గృహము  
వైః (పాతాంతరము)=గృహశ్రేష్ఠ  
ములచేత; రమ్యా=సుందరమయిన;

పురీ=లంకాపట్టణము; అంబుదైః=మే  
ఘములచేత, ద్యౌరివ=ఆకాశమువలె;  
బభాసే=ప్రకాశించెను.

రవణీయమయినయాలంకాపట్టణ  
ము, ఎడతెగక మోయుచున్నవాద్యము  
లధ్వనులును నవ్వుటవలనంగలిగినధ్వను  
లునుంగలిగి యొప్పుచు వజ్రాయుధ  
మునంకుశమునుంబోలె నతికరినంబులై  
నవజ్రములచేనలంకరింపఁబడియుండు  
గృహశ్రేష్ఠంబులతోఁగూడి, మేఘంబు  
లతోఁగూడిన యాకాశంబుకైవడేఁబ్ర  
కాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజజ్వాల తదా లంకా రక్షోగణగృహై శ్శుభైః. ౬

సితాభ్రీ సదృశై శ్చిత్రైః పద్మస్వస్తికసంస్థితైః

వధామానగృహైశ్చాపి సర్వత స్సువిభూషితా. ౭

టీక॥ శుభైః=మంగళకరంబులగు; ర  
క్షోగణగృహైః=రాక్షసులసమూహ  
ముయొక్క, యింద్లతోను; సితాభ్రసదృ  
శైః=తెల్లనిమేఘంబులతో సమానము  
లును; చిత్రైః=ఆశ్చర్యము గలిగించు  
నవియునగు; పద్మస్వస్తికసంస్థితైః=  
పద్మముస్వస్తికము అను సంస్థానభేద  
ములతోఁగూడియున్న గృహంబులతో  
ను; వధామానగృహైశ్చాపి=వధా

మానమనుగృహాలక్షణముతోఁ గూడిన  
యింద్లతోను; యుక్తం=కూడిన ; లం  
కా=లంకాపట్టణము ; తదా=అప్పు  
డు; సర్వతః=అంతటను; సువిభూషి  
తా=చక్కఁగా నలంకరింపఁ బడినది  
యై; ప్రజజ్వాల=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, మంగళకరంబులగు రాక్ష  
సులగృహంబులతోను దెల్లని మేఘంబు  
కుసాటిసేయఁదగిచూపరులకాశ్చర్యం

బుగలిగించుచున్న “పద్మము స్వస్తికము వధామానము” అనుసంస్థానభేదంబులఁ గట్టఁబడియుండు రాజగృహంబులతోనుం గూడియున్న యాలంకాపురి యంతటనుం జక్కఁ గానలంకరింపఁబడి యుంటుండేసి, ప్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “చతుశ్శాలా చతుర్ద్వారా సర్వతో భద్ర సంజ్ఞితా। పశ్చిమద్వారరహితా మధ్యావర్తా హయాననాదక్షిణద్వారరహితా

వర్ధమానాధనప్రదా। ప్రాగ్ద్వారరహితా స్వస్తి కాఖ్యాపుత్ర ధనప్రదా” (నాలుగిండ్లబవంతియైన నాలుగు ప్రక్కలను ద్వారములుగలది సర్వతోభద్రము, దీనికిఁ బద్మమని నామాంతరము. పడమటితట్టు ద్వారములేక, నడుమబైలుగలిగినది హయాననము; దక్షిణపు ద్వారము లేనిది వధామానము, అదిధనమునిచ్చునది ; తూర్పువాకిలిలేనిది స్వస్తికము, అదికొడుకులధనమునిచ్చును.) అనిపద్మాదిగృహసంస్థానలక్షణములు.

తాం చిత్రమాల్యాభరణౌం కపిరాజహితంకరః

రాఘవాధం చరణ శ్రీమాణ దదశచ ననందచ. ౮

టీక॥ కపిరాజహితంకరః = వానరులకుఁ బ్రభువయిన సుగ్రీవునకు మేలుసేయువాఁడును; శ్రీమాణ = స్వామికార్యమనుకూలించుట వలనంగలిగినకాంతిగలవాఁడునగు హనుమంతుండు; రాఘవాధం = రామునికొఱకు; చరణ = తిరుగుచు; చిత్రమాల్యాభరణౌం = నానావర్ణకాంతిగలగు పుష్పమాలికలెన్నఱులు గాఁగల; తాం = ఆలంకను; దదశచ = చూచెను. ననందచ = సంతసించెను.

వానర రాజుండగు సుగ్రీవునకు మేలు

సేయునా హనుమంతుండు, స్వామికార్యంబనుకూలించుటంజేసి యధికాంతి నొందినవాఁడై రామకార్యార్థంబు గాఁదిరుగుచు, విచిత్రవర్ణంబులగు పుష్పమాలికలచేనలంకరింపఁబడియుండు నాలంకంజూచి, “ఎవ్వరికినిం బ్రవేశింపనలవిగానియాలంకను, అనాయాసంబునం బ్రవేశించినాఁడను, ఇంకనీతంజూడవచ్చును” అని, యెంతయు సంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

భవనా ద్భవనం గచ్ఛత్ దదర్శ పవనాత్తజః

వివిధాకృతిరూపాణి భవనాని తతస్తతః. ౯

టీక॥ పవనాత్మజః - వాయుజే చూచెను.

పునికొడుకై నహనుమంతుండు ; భవ వాయుజేవుని కుమారుండగుహను  
నాత్ = ఇంటినుండి; భవనం = ఇంటిని; మంతుండు, ఇంటింటికింబోవుచు, నంత  
గచ్ఛన్ = పొందుచు; తతస్తతః = అంత కంతకు, నానావిధంబులగునాకారంబు  
కంతకు; వివిధాకృతిరూపాణి = నానా లును, బలుదెలుగులయినరంగులునుంగ  
విధంబులయిన యాకారంబులనురంగు ల, గృహంబులంజూచెను.  
లునుగల; భవనాని = ఇండ్లును; దదర్శు = అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరఘాషితమ్

స్త్రీశాం మదసమృద్ధానాం దివిచాప్సరసామివ. ౧౦

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృత హృతము) ఇవ (స్థితం) = గానమువలె  
ము) = హనుమంతుండు; మదసమృద్ధా నున్నదియునగు ; గీతం = గానమును;  
నాం = వృద్ధిబొందినమదముగల; (స్త్రీ శుశ్రావ = వినినెను.  
శాం = స్త్రీలయొక్క; త్రిస్థానస్వరఘా అచ్చట, హనుమంతుండు, (స్త్రీ)లు,  
షితం, త్రిస్థాన = హృదయముకంఠముశీ మద్యంబుద్రావిమదించి, యురః కంఠశీ  
రస్సు అనుమూఁడైన స్థానంబులంగల్గిన, రంబులనెఱు స్థానంబులం బుట్టిన మం  
స్వర = మంద్రమధ్యమ తారంబులను స్వ ద్రమధ్యమ తారస్వరంబులనలంకృతంబ  
రంబులచే; ఘాషితం = అలంకరింపఁబ గునట్లుగా, స్వగళమునందున్నయప్ప  
డినదియు; మధురం = మనోహరంబును; రసలుంబోలె మధురంబుగాఁ బాడు,  
దివి = స్వగళమునందు, ఉన్న; అప్సర గానంబు, నాలకించెను.  
సాం = అచ్చరలయొక్క; గీతం (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ కాంచీనినదం సూపు రాణాంచ నిస్సవనమ్

సోపాననినదాంత్రైవ భవనేషు మహాత్మనామ్. ౧౧

అసోఘటితనినాదాంశ్చ త్వేలితాంశ్చ తతస్తతః

టీ॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృతము) = తకు; మహాత్మనాం = అధికమయిన ధైర్య  
హనుమంతుండు; తతస్తతః = అంతకం ముగలరాక్షసులయొక్క; భవనేషు =

ఇండ్లయందు; కాంచీనినదం=ఆడవాం  
డ్రములనూళ్లధ్వనిని, నూపురాదాం=  
అందెలయొక్క; నిస్స్వనంచ=ధ్వనిని;  
సోపాననినదాంజై=పడికల్లెక్కు  
నప్పుడు దిగునపుడుగలిగినధ్వనులను; ఆ  
సోటితనినాదాంశ్చ=చేతులుతట్టుట  
చేతంగలిగినధ్వనులను; జ్వేళితాంశ్చ=  
సింహనాదంబులను; శుశ్రావ=వినెను.

ఆహనుమంతుండు, అంతకంతకు,  
మహాధైర్యశాలులగు రాక్షసులయిండ్ల  
యందు, (స్త్రీ)బానడుచునపుడు గలుగు  
మొలనూలిధ్వనిని, అందెలశబ్దంబును, బ  
డికల్లెక్కునపుడుదిగునపుడుగలుగుధ్వ  
నులను, శేతులుతట్టుట వలనంగలుగుధ్వ  
నులను, భటులసింహనాదంబును, విన్న  
ను. అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ జపతాం తత్ర మంత్రాఃరక్షో గృహేషువై. ౧౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుండు; రక్షోగృహేషు=రాక్ష  
సులయిండ్లయందు (“వై” అనునదిపా  
దపూరణార్థము), మంత్రాః=వేద  
మంత్రములను; జపతాం=జపించుచున్న  
వారలయొక్క; నినదం(అధ్యాహృత

ము)=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను.  
ఆహనుమంతుండు, రాక్షసుల గృ  
హంబులలోవేదమంత్రంబులజపించుచు  
న్నవారికరధ్వనిని, వినెను.  
అని, తాత్పర్యము.

స్వాధ్యాయనిరతాం శ్చైవ యాతుధానాన్ దదశన్ సః  
రావణస్తవసంయుక్తాన్ గజఃతో రాక్షసానపి. ౧౩

టీక॥సః=ఆహనుమంతుండు; స్వా  
ధ్యాయనిరతాన్=వేదాధ్యయనమం  
దాసక్తులగు; యాతుధానాంశ్చైవ=  
రాక్షసులను; రావణస్తవ సంయు  
క్తాన్=రావణునియొక్క స్తోత్రముల  
తోగూడిన, రావణుని స్తుతించుచున్న  
యనుట; గజఃతో=అటుచున్న; రాక్ష

సానపి=రాక్షసులను; దదర్శ=చూచె  
ను.  
ఆహనుమంతుండు, వేదాధ్యయనం  
బుసేయుచుండు రాక్షసులను, గట్టిగాన  
టచుచు, రావణునింబొగడుచున్నరా  
క్షసులనుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజమాగ్గం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్  
దదశే మధ్యమే గుత్తే రావణస్య చరా నృహూక్. ౧౪

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహారాః=దూతలను; దదర్శ=చూచెను. సుమంతుండు; రాజమాగ్గం = పెద్ద ఆహారముండు, పోవుచుఁబోవు శ్రోవను; సమావృత్య = వ్యాపించి; స్థితం, రాజమాగ్గంబునందు విడిసియు తం=ఉన్న; మహత్ = గొప్పదైన; రన్నగొప్పదియగు రాక్షససైన్యమును, ఆ రక్షోబలం=రాక్షససైన్యమును; మధ్య సైన్యపు మధ్యభాగంబునందు దిరుగు మే=నడుముదైన; గుత్తే = సేనాభాగ లాడుచుండు, రావణునిదూతలన నేకుల మునందు; రావణస్య = రావణునియొ నుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము. క్కఃబహూక్ = అనేకులయిన; చ

దీక్షితాః జటిలాః ముండాః గోజినాంబరవాససః  
దభామప్తిప్రహరణా నగ్నికుండాయుధాంస్తథా. ౧౫  
కూటముద్గరపాణింశ్చ దండాయుధధరానపి  
ఏకాక్షానేకకణాంశ్చ లంబోదరపయోధరాః. ౧౬  
కరాళాః భుగ్న వక్త్రాంశ్చ వికటాః వామనాంస్తథా  
ధన్విః ఖడ్గినశ్చైవ శత్రుః ముసలాయుధాః. ౧౭  
పరిఘాత్తమహస్తాంశ్చ విచిత్రవచోజ్వలాః  
నాతిఘ్నాలా న్నాతికృశాః నాతిఘ్నాతివృష్టకాః. ౧౮  
నాతిగౌరా న్నాతికృష్ణా న్నాతికుబ్జాన్న వామనాః  
విరూపాః బహురూపాంశ్చ సురూపాంశ్చ సువచాసః. ౧౯  
ధ్వజీపతా కింశ్చైవ దదశే వివిధాయుధాః

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహారాః గోజినాంబరవాససః; గోజిన=యెద్దు మంతుండు; దీక్షితాః=యాగదీక్షనాం తోలును, అంబర=ఆకాశమును, వాస దినవారలను; జటిలాః=జడలుగలవా సః=వస్త్రముగాగలవారలను, ఎద్దుతో రలను; ముండాః=జుట్టులేనివారలను; లుకట్టుకొనియుండువారలనుదిగంబరు



లునునుట; దర్శముష్టిప్రసారణాఁ =  
దర్శలపిడికిలెయాయుధముగాఁ గలవా  
రలును పిడికిటిదర్శలచేనభిముఁజించియ  
నిష్టమును బోఁగొట్టువారలననుట; అగ్ని  
కుంఢాయుధాక త ధా = నిష్పకుంఢ మె  
యాయుధముగాఁ గలవారలను, అగ్ని  
హోత్రములో హోమముచేసి యా  
భిచారికకర్తృచులచేతత్రులంజంపువార  
లననుట; కూటముద్గరి పాణీశ్చ = కూ  
టమనెడు నాయుధమునుముద్గర (ఇను  
పగుదియ) అనెడునాయుధమును హ  
స్తమునందుగలవారలను; దంఢాయుధ  
ధరానపి = దండ మనెడునాయుధమును  
ధరించినవారలను ; ఏకక్షీఁ = ఒకక  
న్నుగలవారలను; ఏకకణాఁశ్చ = ఒ  
క్కచేవిగలవారలను; లంబోదరపయో  
రాఁ = వంగుచున్నకడుపును చండ్లును  
గలవారలను; కరాళాఁ = వికృతమగు  
రూపముగలవారలను ; ఘగ్నవక్త్రాఁ  
శ్చ = వంకరయగుముఖముగలవారలను,  
వికటాఁ = సమముగానిదేహముగలవా  
రలను; వామనాంస్తధా = పొట్టివాండ్ర  
ను; ధన్వినః = విలుకాండ్రను; ఖడ్గినశ్చై  
వ = కత్తిగలవారలను; శతఘ్నీముసలా  
యుధాఁ = నాలుగుమూరలనిడివి గల  
యినుపముండకఱ్ఱలును ఇనుపరోకల్ల  
నుఆయుధంబులుగాఁగలవారలను; పరి

హో తపసాస్థాంశ్చ = పరిఘమనెడు  
నాయుధములలో శ్రేష్ఠములైనవిచేతుం  
లందు గలవారలను; విచిత్రకవచోజ్ఞ  
లాఁ = నానావిధవణములుగల కవ  
చముచేత బ్రకాశించుచున్న వారలను;  
నాతిస్థూలాఁ = మిక్కిలియు లావుగా  
నివారలను; నాతికృశ్ణాఁ = మిక్కిలి  
యుసన్నగిల్లి యుండనివారలను; నాతి  
దీఘాఁతహృస్వకాఁ (నాతిదీఘాఁత  
హ్రస్వకాఁ) = మిక్కిలియుఁబొడవు  
గానివారలను మిక్కిలియుఁగఱుచగా  
నివారలను; నాతిగౌరాఁ = మిక్కిలి  
యనుడెల్లగానుండని వారలను; నాతి  
కృష్ణాఁ = మిక్కిలియునల్ల గా నుండని  
వారలను; నాతికుబ్జాఁ = మిక్కిలియు  
గును లేకుండు వారలను; నవామ  
నాఁ = పొట్టి గాకుండు వారలను; విరూ  
పాఁ = వికృతమయిన రూపముగలవా  
రలను; బహురూపాంశ్చ = అనేకరూ  
పములు కలవారలను; సురూపాంశ్చ  
మంచి రూపముగలవారలను; సువర్చ  
సః = మంచికాంతిగలవారలను; ధ్వజీక  
(ధ్వజినః) రాజచిహ్నములు వ్రాసి  
యుండు బెక్కెములుగలవారలను, బె  
క్కెములం బట్టుకొని యుండువారల  
ననుట; పతాకినశ్చైవ = వట్టి బెక్కెం  
బులుగలవారలను; వివిధాయుధాఁ =

నానావిధములగు నాయుధములను ధరించి యుండువారలను; దదశక = చూచెను.

అహనుంతుండు, అంతకంతకుబోవుచుంబోవుచు, దీక్షితులఁజూధారులముండితశిరస్కులసైన్యతోఁగట్టుకొనినవారలదిగఁబరులదగ్గఱుష్టిచేసనష్టమనివారించువారల నగ్నపహాత్రంబునపహామము గావించి యాభిచారికక్రియలచే శత్రువులంజంపువారలఁగూటవనునాయుధమును ధరించినవారలముగ్ధరమునుధరించి యుండువారలదండపాణులనేకాక్షుల నేకకర్ణులవంగుచుండు కడుపు గలవారల వ్రేలుకాడుచఁడ్లుగలవారల వికృతశరీరులవంకరముఖంబుగల వారల విషమ దేహులఁబొట్టివారల ధనుధకరులభిడ్లధరులనాలుగుమూరలనడిచి గలయినుపముండ్ల

కట్టంబట్టుకొనియుండు వారలను సలంబెయాయుధంబుగాఁగొనియుండువారలఁబొంబుచేతఁగలవారలఁ బలుఁడఁగులయినరంగులు దీప్తియుండుకవచంబు ధరించినవారల నక్షిపూలురుకానివారలనక్షకృతులుకానివారలమిక్కిలియుంబొడవుగానివారల మిక్కిలియుం గలువగానివారలవఱివెల్ల గానండనివారల వఱివఱివలుపుగానివారల నధికముగాగూనులేనివారలఁబొట్టిగాని వారల వికృతరూపులననేక రూపులమంచిరూపంబుగలవారలమంచికాంతిగలవారల రాజచిహ్నంబులు వ్రాసియుండుధ్వజంబులఁపట్టుకొనియుండువారలఁజీత్రితంబగు టెక్కింబులు ధరించి యుండువారలనానాయుధపాణులగు వారల నందఱు, వేర్వేఱం జూచెను. అని తాత్పర్యము.

శక్తివృత్తాయుధాంతైచ్చవ పట్టిపాశనిధారిణిః. ౨౦

క్షేపణీపాశహస్తాంశ్చ దదశక సమహాకషిః

సగ్విణస్తస్వనలిప్తాంశ్చ వరాభరణధూషితాః. ౨౧

నానావేషసమాయుక్తాః యథాస్వరగతాః పహాక

తీక్షణశూలధరాంతైచ్చవ వజ్రిణశ్చ మహాబలాః. ౨౨

టీక||మహాకషిః= శక్తికోటియగు; యుధాంతైచ్చవ= చిల్లకోలను చెసః=అహనుంతుండు; శక్తివృత్తాట్లునుఆయుధంబులుగాఁగల వారలను;

సో

సో

పట్టినాశనిధారిణి=అడ్డక త్రినిబిడుగు  
నుధరించియుండువారిలను ; మేఘణీ  
పాశహస్తాంశ్చ = ఓడనడపుగడలును  
బాశములను జేతులందుఁగలవారిలను,  
స్వగ్విణస్తు=పుష్పమాలికలుగల వారిల  
ను ; అనులిప్తాక=మైపూతగల వారి  
లను;వరాభరణభూషితాక=శ్రేష్ఠము  
లయినసౌమ్మలచేతనలంకరింపఁ బడిన  
వారిలను;నానావేషసమాయుక్తాక=  
పలు దెఱంగులయిన యలంకారముల  
తోఁగూడినవారిలను; యధాస్వైర్వరగ  
తాక=యథేష్టమగుగమనముగలవారి  
లను;తీక్ష్ణశూలధరాంచైవ = కఱకు  
శూలములనుధరించినవారిలను;వజ్రీణ  
శ్చ=వజ్రాయుధమునుధరించిన వారిల  
ను ; మహాబలాక=అధికమయిన బల  
ముగలవారిలను ; బహూక=అనేకు

లను; దదశక=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు , చిల్లకోలధ  
రించినవారిలను వృక్షములనెయ్యాయు  
ధముగాఁగొనినవారిలను అడ్డకత్తులధ  
రించినవారిలను బిడుగులధరించినవా  
రిలనుఓడనడపుగడలఁబాశంబులఁబట్టు  
కొనియుండువారిలను , బుష్పమాలిక  
లధరించినవారిలను జందనంబు మేనం  
బూసికొనియుండువారిలను మేలయి  
నసౌమ్మలచే నలంకరింపఁ బడియుం  
డువారిలను బలుదెఱంగులగు నలంకా  
రంబులుచేసికొనియుండువారిలను య  
థేష్టముగాఁ దిరుగులాడువారిలనుగఱ  
కుశూలంబులధరించినవారిలను వజ్రా  
యుధపాణులను మహాబలులను, అనే  
కులం బూచెను.అని, తాత్పర్యము.

శతసాహస్ర మవ్యగ్ర మారక్షం మధ్యమం కపిః

రిక్షోధిపతి నిడికష్టం దదశాకతః పురాగ్రతః. ౨౩

టీక॥కపిః=హనుమంతుండు;అంతః  
పురాగ్రతః=అంతః పరి పట్టణము ముంద  
ట,పట్టణములోపలిభాగమునననుట;ర  
క్షోధిపతినిడికష్టం=రాక్షసులకుఁ బ్ర  
భువై నరావణునిచేతనాజ్ఞాపింపఁ బడి  
నదియును; అవ్యగ్రం= ఏమటుపాటు  
లేనిదియును; శతసాహస్రం= నూలు

వేలసంఖ్యగలదియునగు ; మధ్యమం=  
నడుమనుండు,అరక్షం= సేనాభాగము  
ను;దదశక=చూచెను.

అంత,హనుమంతుండు,రాక్షసప్ర  
భుండగురావణునియాజ్ఞంజేసి,పట్టణం  
బులోపలిభాగంబున నేమటుపాటులే  
క యెచ్చరికతోఁ గావలియున్న , లక్ష

సో

సో

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౫౧

స ౪

సంఖ్యగల మధ్యమగుల్లమును (సేనాభాగమును)బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తదా త ద్గృహం దృష్ట్వా మహాహటకతోరణమ్  
రాక్షసేంద్రస్య విఖ్యాత మద్రిమూర్ధ్నికా ప్రతిష్ఠితమ్. ౨౪  
పుండరీకావతంసాభిః పరిఖాభి రలంకృతమ్  
ప్రాకారావృత మత్యంతం దదశఃస మహాకపిః. ౨౫

టీక॥సః=ఆహనుమతుండు ; త మిక్కిలియును ; ప్రాకారావృతం=  
దా=అప్పుడు; తత్ = ఆసేనాభాగ ప్రహరచేజుట్టబడినదియునగు, రాక్ష  
మును; దృష్ట్వా=చూచి; మహాకపిః= సేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁ బ్రభువయి  
పెద్దకోతియగు ; సః=హనుమతుఁ సరావణునియొక్క; గృహం= ఇంటి  
డు; మహాహటకతోరణం= పెద్దబం ని;దదశః=చూచెను.  
గారువికారమగుబహిద్వారము గల ఆహనుమతుండు, అప్పుడామధ్యమ  
దియును; విఖ్యాతం=ప్రసిద్ధమయినది గుల్లముఁబూచి, యంతబంగారుతోఁగ  
యును; అద్రీమూర్ధ్నికా=పర్వతశిఖర ట్టబడిన పెద్దబహిద్వారంబుగలిగి, ప  
మునందు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపఁబడి ర్వతశిఖరంబునంబ్రతిష్ఠితంబై, తెల్ల తా  
నదియును ; పుండరీకావతం సాభిః= మరపులతోనిండియుండు నగ డ్దలచేఁ  
తెల్ల తామరపుష్పంబులె చెవిమీదియ నలంకృతంబై, చుట్టునుఁ బ్రాకారంబు  
లంకార పుష్పంబుగాఁగల ; పరిఖా చేఁజుట్టబడియొప్పుచుండు రాక్షసేం  
భిః=అగ డ్దలచేత; అలంకృతం= అ ద్రుండగురావణునిగృహంబుఁ బూచె  
లంకరింపఁబడినదియును; అత్యంతం= ను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిష్టపనిభం దివ్యం దివ్యనాదవినాదితమ్  
వాజిఘోషితసంఘుష్టం నాదితం భూషణై స్తథా. ౨౬  
రథై ర్యానై ర్విమానైశ్చ తథా హయ గజై శ్చ  
వారణైశ్చ చతుదశంలై శ్వేత్వాభి నిచయోపమైః. ౨౭  
భూషితం రుచిరద్వారం మత్తైశ్చ మృగపక్షిభిః  
రక్షితం సుమహావీరై ర్యాయుధానై స్సహస్రశః. ౨౮

రాక్షసాధి పతే గుణైః మావివేక మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోతియగు  
హనుమంతుండు; త్రవిష్టపనిభం = స్వర్గ  
ముతోసమానమైనదియును; దివ్య =  
శ్రేష్ఠమును; దివ్యవాదవినాదితం = శ్రేష్ఠ  
మైనపాటలచేత ధ్వనింపఁజేయఁబడిన  
దియు; వాజిఘోషితసంఘుష్టం = గుఱ్ఱ  
ములకూఁతలచే ధ్వనింపఁజేయఁబడినది  
యు; తథా = అట్లు; భూషణైః = సా  
మ్ములచే; నాదితం = ధ్వనింపఁజేయఁబడి  
నదియు; రథైః = రథములతోను; యా  
నైః = మేనాలుమొదలగువానితోను; వి  
మానైః = ఆకాశమునందుఁబోవుయా  
నంబులతోను; తథా = అట్లు; శుభైః =  
మంగళశకరంబులగు; హయగజైః =  
గుఱ్ఱములతోను ఏనుంగులతోను; చతు  
ర్థంతైః = నాలుగుదంతములుగల; శ్వే  
తాభ్రానిచయోపమైః = తెల్లనిమబ్బుల  
సమూహంబులతోఁబోల్కిగల; వార  
జైశ్చ = ఏనుంగులతోను; యుక్తం (అ  
ధ్యాత్పతము) = కూడినదియు; మ  
త్తైః = మదించియుండు; మృగపక్షిభి  
శ్చ = మృగములచేతనుబంబులచేతను;  
భూషితం = అలంకరింపఁబడినదియు  
ను; రుచిరద్వారం = మనోహరమయిన  
వాకిలిగలదియును; సుమహావీర్యైః =

మిక్కిలియైనధికమయిన పరాక్రమము  
గలసహస్రశః = వేనవేలయిన; యాతు  
ధానైః = రాక్షసులచేత; రక్షితం = కా  
పాడఁబడినదియు; రాక్షసాధిపతేః =  
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొ  
క్క; గృహం (అధ్యాత్పతము) = ఇం  
టిని; గుప్తం = దాఁవఁబడినట్లుగా, ర  
హస్యముగాననట; ఆవివేక = ప్రవే  
శించెను.

హనుమంతుండు, స్వర్గంబుతోస  
మానంబై, శ్రేష్ఠంబై, యుత్తమంబు  
లగుగానంబులచే బ్రతినాదితంబై, గు  
ఱ్ఱంబుల హేషితంబులచే నాదితంబై,  
భూషణధ్వనులుగలిగి, రథంబులతోశిబి  
కాదియానంబులతో విమానంబులతో  
మంగళలక్షణలక్షితంబులగు హయంబు  
లతోగజంబులతోఁ దెల్లనిమేఘంబులం  
బోలుచతురదంతగజంబులతోఁగూడి,  
మదించినమృగపక్షులచే నలంకరింపఁ  
బడి, మనోహరంబగుద్వారంబుగలిగిమ  
హావరాక్రమశాలు లగు రాక్షసులచే  
రక్షింపఁబడుచున్న రావణునిగృహం  
బు, నెవ్వరికినిఁజెలియనట్లుగా, బ్రవే  
శించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహేమజాంబూనదచక్రవాళం  
మహాహాముక్తామణిభూషితాంతమ్  
పరాధ్యకాలాగరుచందనాక్తం  
సరావణాంతఃపుర మావివేశ. ౨౯౪

టీక  సః = ఆహనుమంతుండు; సహేమ= బంగారముతోఁగూడినదియు;	జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువికారమైన ప్రాకారమండలముగలదియును; మహాహాముక్తామణి భూషితాంతం= శ్రేష్ఠమయినముత్యములనుమణులచేసలంకరింపఁబడినకొనగలిగినదియు;	జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువికారమైన ప్రాకారమండలముగలదియును; మహాహాముక్తామణి భూషితాంతం= శ్రేష్ఠమయినముత్యములనుమణులచేసలంకరింపఁబడి, యంతటనుమంచికృష్టాగరుగంధజలముచల్లియుండు, రావణుని, యంతనగరమునుబ్రవేశించెను.
పరాధ్యకాలాగరుచందనాక్తం= శ్రేష్ఠమయిననల్లనియగరుచందనములచేఁబూయఁబడినదియునగు; రావణాం	జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువికారమైన ప్రాకారమండలముగలదియును; మహాహాముక్తామణి భూషితాంతం= శ్రేష్ఠమయినముత్యములనుమణులచేసలంకరింపఁబడి, యంతటనుమంచికృష్టాగరుగంధజలముచల్లియుండు, రావణుని, యంతనగరమునుబ్రవేశించెను.	జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువికారమైన ప్రాకారమండలముగలదియును; మహాహాముక్తామణి భూషితాంతం= శ్రేష్ఠమయినముత్యములనుమణులచేసలంకరింపఁబడి, యంతటనుమంచికృష్టాగరుగంధజలముచల్లియుండు, రావణుని, యంతనగరమునుబ్రవేశించెను.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, చతుర్థస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుర్థస్కంః టీక,  
ముగిసినది.



శ్రీ

పంచమసగప్రారంభః.

తత స్స మధ్యంగత మంశుమంతం  
 జ్యోత్స్నావితానం మహా దుద్వమంతమ్  
 దదర్శ ధీమాన్ దివి భానుమంతం  
 గోష్ఠే వృషం మత్త మివ భృమంతమ్. ౧

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; ధీమాన్=వాఁడును; భానుమంతం = కాంతిగల  
 బుద్ధిమంతుండగు; సః=ఆహనుమంతుఁ వాఁడునుగను; అంశుమంతం=కిరణములు  
 దు; దివి=ఆకాశమందు; మధ్యంగతం= గలచంద్రుని; దదర్శ=చూచెను.  
 నదుమునుబొందినవాఁడును; మహాత్= అంత, బుద్ధిమంతుండగు నాహను  
 గొప్పదైన; జ్యోత్స్నావితానం = వె మంతుండు, ఆకాశమునడుమనుండి, స  
 న్నైలయొక్కయతిశయమును; ఉద్వమం ర్వప్రచేశంబులను జంద్రికంబులుపుచు,  
 తం=క్రక్కుచున్నవాఁడును; గోష్ఠే= కాంతియుక్తుండై, యావులమందయం  
 ఆవులమందయందు; భ్రమంతం=తిరుగు దుఁదిరుగులాడు తెల్లటి యాంబోతుం  
 చున్న; మత్తం=మడిచిన; వృషమివ బోలెఁజూపట్టుచున్న, చంద్రునింజూచె  
 (స్థితం) = తెల్లటియెద్దుఁబోలెనున్నను. అని, తాత్పర్యము.

లోకస్య పాపాని వినాశయంతం  
 మహేంద్రాదధిం చాపి సమేధ యంతమ్  
 భూతాని సర్వాణి విరాజయంతం  
 దదశన్ శీతాంశు మధాభియాంతమ్, ౨

టీక|| అధః=అటుపిమ్మట; సః (అ పోఁగొట్టువాఁడును; మహేంద్రాదధిం=  
 ధ్యావృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; సముద్రమును ; సమేధయంతంచాపి=  
 లోకస్య=ప్రపంచముయొక్క; పాపా వృద్ధినిబొందించువాఁడును ; భూతా  
 ని= దుఃఖములను ; వినాశయంతం= ని= పృథివ్యస్త్రేజో వాయ్వాకాశముల

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౫

స ౫

ను; సర్వాణి=అన్నిటిని; విరాజయం  
తం=ప్రకాశింపజేయువాడును ; అ  
భియాంతం=తిరుగుచున్నవాడునగు;  
శీతాంశుం=చంద్రుని, దదశక=చూచె  
ను.

అంత, నాహనుమంతుండు, చల్లని

వాడగుటచే, లోకులదుఃఖములఁ బో  
గొట్టువాడును , సముద్రమునువృద్ధి  
బొందించువాడునై, పృథివ్యైజ్జోవా  
య్యాకాశంబులనన్నింటినింబ్రకాశింపఁ  
జేయుచు, నాకాశంబునందిరుగుచున్న  
చంద్రునిం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

యా భాతి లక్ష్మీ భువి మందరస్థా  
తథా ప్రదోషేషుచ సాగరస్థా  
తథైవ తోయేషుచ పుష్కరస్థా  
రరాజ సా చారునిశాకరస్థా. 3

టీక॥ యా=ఏ; లక్ష్మీః=కాంతి; భు  
వి=భూమియందు; మందరస్థా=మం  
దరపర్వతమందున్నదై; భాతి=ప్రకా  
శించుచున్నదో; తథా=అట్లు; యాల  
క్ష్మీః(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; ప్ర  
దోషేషుచ = సాయంకాలములయం  
దు; సాగరస్థా=సముద్రమునందున్న  
దై; బాతి(అధ్యాహృతము) = ప్రకా  
శించుచున్నదో; తథైవ=అట్లే; యాల  
క్ష్మీః(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; తో  
యేషుచ=నీళ్లయందును; పుష్కరస్థా=  
కమలంబులందున్నదై; భాతి =(అధ్యా  
హృతము) ప్రకాశించుచున్నదో; సా=  
ఆకాంతి; నిశాకరస్థా=చంద్రునియందు  
న్నదై; చారు=సుందరముగా; రరా  
జ=ప్రకాశించెను.

భూమియందు, మందరపర్వతంబున  
నేకాంతియందునో, ప్రదోషకాలము  
లయందు సముద్రంబుననేకాంతియుం  
డునో; అట్లుజలంబులందుఁగమలంబు  
లనేకాంతియందునో; అట్టికాంతి, చం  
ద్రునియందప్పుడు, సుందరంబుగాఁబ్ర  
కాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈసగళమందుఁ  
బ్రతిష్ఠోకమందు, ఛేకాను పాసమను  
శబ్దాలంకారము. ఈశ్లోకమునందు, మం  
దరాదులయందుండు లక్ష్మీ చంద్రుని  
యందుండినదని, చెప్పటచే, చంద్రుని  
యందులక్ష్మీమందరాదులందుండులక్ష్మీ  
వంటిది, అని; సాదృశ్యము అనమి  
తంబగుటంజేసి, నిదశకనాలంకారము.



౧౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫

హంసో యథా రాజతపంజరస్థ  
స్సింహో యథా మందరకందరస్థః  
వీరో యథా గర్వితకుంజరస్థ  
శృంగ్రో విబభ్రాజ తథాంబరస్థః. ౪

టీక॥ రాజతపంజరస్థః=వెండిపంజరమునందున్న; హంసః = అంబ; యథా=ఎట్లు, మందరకందరస్థః=మందరపర్వతముయొక్క-గుహయందున్న; సింహాః=సింహము; యథా=ఎట్లు; గర్వితకుంజరస్థః = మదించినయేనుంగునందున్న; వీరః=పరాక్రమశాలియగువాడు; యథా=ఎట్లు; తథా=అట్లు; అంబరస్థః=ఆకాశమునందున్న; వంద్రః=చంద్రుడు; విబభ్రాజ=అధికముగా కాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీతః కకుత్స్థా నివ తీక్ష్ణశృంగో  
మహాచల శ్వేత ఇవోచ్చశృంగః  
హస్తీవ జాంబూనబద్ధశృంగో  
రరాజ చంద్రః పరిపూర్ణశృంగః. ౫

టీక॥ పరిపూర్ణశృంగః=నిండినకలుగుగల; చంద్రః=చంద్రుడు; తీక్ష్ణశృంగః=స్త్రీతః = కఠకుకొమ్మలుగలవాడైయున్న; కకుత్స్థానివ=తెల్లటి యెద్దువలెను; ఉచ్చశృంగః=ఉన్నతమయిన శిఖరముగల, శ్వేతః=తెల్లని; మహాచలఇవ=గొప్పకొండవలెను; జాంబూనబద్ధశృంగః=బంగారముచేత గట్టబడినదంతములుగల; హస్తీవ=తెల్లటివనియును; రరాజ=ప్రకాశించెను, ఉపమాంకారము.

కఠకుశృంగంబులు (కొమ్మలు, గల తెల్లనియెద్దుంబోలె, ఉన్నతశృంగములు (శిఖరములు) గల తెల్లకొండయుం

బోలె, బంగారపుదొడుగుగలశృంగ (కళల) తోఁగూడిన చంద్రుండుప్రకా  
ముల దంతములతోఁగూడిన తెల్లయేను శుభ్రము. అని, తాత్పర్యము.  
గుంబోలె, సంచూరణ శృంగంబుల

వినష్టశీతాంబుతుషారపంకో  
మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః  
ప్రకాశలక్ష్మ్యైశ్రయనిమృలాంకో  
రరాజ చందో భగవాన్ శశాంకః. ౬

టీక॥ వినష్టశీతాంబుతుషారపంకః, పొందుటచేన్వచ్చమైన గుటుతుగలవాఁ  
వినష్ట=అగపడని, శీతాంబు=చల్లనీళ్లు డును; శశాంకః=భూచ్ఛాయారూపమై  
యొక్క; తుషార=తుంపురల నెడు, పం న కుండేలు గుటుతుగాఁగలవాఁడును;  
కః=మాలిన్యముగలవాఁడును; మహాగ్ర భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁ  
హగ్రాహవినష్టపంకః, మహాగ్రహ= డునగు; చంద్రః=చంద్రుండు; రరాజ=  
పెద్దగ్రహములయిన శుక్రదుల యొ ప్రకాశించెను.  
క్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, కష్ట భగవంతుండును భూచ్ఛాయారూ  
టచేతననుట, వినష్ట = అగపడని, పం పమయిన శశమును ధరించినవాఁడున  
కః=మాలిన్యముగలవాఁడును; లేక, మ గుచంద్రుండు, మంచులేనివాఁడై, శు  
హాగ్రహ=పెద్దగ్రహమయినసూర్యుని క్రాది గ్రహంబులఁ బ్రకాశింపనియక,  
యొక్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, అ (సూర్యకిరణంబులు తనయందు నతిక్ర  
తనికిరణములగ్రహించుటచేననుట, విన మించుటంజేసియధికకాంతిగలిగి) యధి  
ష్టపంకః=అగపడనిమాలిన్యముగలవాఁ కకాంతింజేసి, స్వచ్ఛమయియుండు, చి  
డును; ప్రకాశలక్ష్మ్యైశ్రయనిర్మలాంకః= హ్నంబుగలిగి, ప్రకాశించెను.  
వెల్తురుయొక్క యతిశయము యొక్క అని, తాత్పర్యము.

శిలాతలం ప్రాప్య యథా మృగేందో  
మహారణం ప్రాప్య యథా గజేంద్రః  
రాజ్యం సమాసాద్య యథా నరేంద్ర

స్తథా ప్రకాశో విరరాజ చంద్రః. ౭

<p>టీక॥ మృగేంద్రః=మృగరాజైనసింహము; శిలాతలం=తొడిమచేతమును, ప్రాప్య=పొంది; యథా(రాజేత్)=ఎట్లుప్రకాశించునో; గజేంద్రః=ఏనుగులలో మేటియైనది; మహారణం=గొప్పయుద్ధమును; ప్రాప్య= పొంది; యథా(రాజేత్)= ఎట్లుప్రకాశించునో ; నరేంద్రః=రాజు ; రాజ్యం=దొరతనమును; సమాసాద్య=పొంది; యథా(రాజేత్)=ఎట్లు ప్రకాశించునో, యథా=అట్లు, ప్రకాశః=వెలుం</p>	<p>గుచున్న; చంద్రః=చంద్రుండు ; విరరాజ= ప్రకాశించెను . ఉపమాలంకారము. సింహమున్నతంబగుశిలాతలంబున నుండునేనియెట్లుధికముగాఁబ్రకాశించునో, మత్తగజంబు, గొప్పయుద్ధంబు సేయునపుడు, ఎట్లెచ్చుగాఁబ్రకాశించునో, రాజుదొరతనము నొందునేని యెట్లుప్రకాశించునో, చంద్రుండట్లుధికముగాఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః

ప్రవృత్తరక్షః పిశితాశదోషః

రామాభిరామేరితచిత్తదోష

స్వగతప్రకాశో భగవాన్ ప్రదోషః. ౮

<p>టీక॥ ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః=ప్రకాశించుచున్నచంద్రునిపొడుచుటచే బోయిన చీకటిగలదియును; ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః= జరగుచున్నరాక్షసులయొక్క మాంసభక్షణమనెడు దోషముగలదియును; రామాభిరామేరితచిత్తదోషః=(స్త్రీ)లచేతను బ్రయుల చేతనువిడువఁబడినమనస్సునందలికోపరూపమైనదోషముగలదియును; స్వగత</p>	<p>=స్వర్గముతో సమానమయినదియును; భగవాన్=కాంతిగలదియునగు; ప్రదోషః=ప్రదోషకాలము; గతః (అధ్యాహ్నతమ)=కడచినది. వెల్లురుగలిగించుచంద్రోదయంబునఁ జీకటింబోఁగొట్టి, రాక్షసులకు మాంసభక్షణము సేయఁ దగినకాలమయి, కామినులకును గాముకులకును మానంబునం గలిగిన కోపాదు</p>
--	--

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము ౧౫

స ౫

మాన్వి, స్వగంబునుఁబోలె నానంద | నది.

ముగలిగించు, ప్రదోషకాలంబు, కడచి | అని, తాత్పర్యము.

తంత్రీస్వనాః కణానుఖాః ప్రవృత్తా

స్వపంతి నార్యః పతిభి స్సువృత్తాః

న క్తంచరాశ్చాపి తథా ప్రవృత్తా

విహతుః మత్యద్భుతరౌద్రవృత్తాః. ౯

టీక॥ కణానుఖాః = చెవులకునుఖం	చుభయంకరములయిన నడతలుగలవా
ముగలిగించునట్టి; తంత్రీస్వనాః = వీణె	రలై; విహతుః = క్రీడించుటకు; ప్రవృ
తంతులధ్వనులు; ప్రవృత్తాః = ప్రవ	త్తాః = అరంభించిరి.
తించినవి. సువృత్తాః = మంచియాచా	అంతః, జెవులకునుఖంబు గల్గిన
రముగల, పతివ్రతలగుననుట; నార్యః =	ట్లుగా, వీణెలువాయింప నారంభించి
స్త్రీలు; పతిభిః (సహ) = పెనిమిటుల	రి; పతివ్రతలగుస్త్రీలుతాముభతల
తోఁగూడ; స్వపంతి = నిదురించుచున్నా	తోఁగూడనుఖంబుగనిదురించిరి; అట్లు,
రు. తథా = అట్లు; న క్తంచరాశ్చాపి =	రాక్షసులును, వెఱఁగును వెఱపును గలి
రాక్షసులును ; అశ్చద్భుత రౌద్రవృ	గించుచర్యలతో విహరింప నారంభించి
త్తాః = మిక్కిలియువాశ్చర్యంబుగలిగిం	రి. అని, తాత్పర్యము.

మత్తప్రమత్తాని సమాకులాని

రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని

వీర శ్రీయ చాపి సమాకులాని

దదర్శ ధీమాన్ స కపిః కులాని. ౧౦

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియును;	ఋషాటుగలవారునగు జనులుగలవియు
ధీమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు	ను; సమాకులాని = ఇటుకటముగలవియు
నగు; సః = అ; కపిః = హనుమంతుండు; మ	ను; రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని = రథ
త్తప్రమత్తాని = మదించినవారును ఏమ	ములచేతను గుఱముల చేతనుభద్రమను

౧౬౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫

జాతిలోని యెనుంగులచేతను సింహాసనములచేతను నిండినవియును; శ్రియో చాపి=సంపదచేతను; సమాకులాని=పూర్ణములయినవియునగు; కులాని=గృహములను, దిదశ=మాచెను. మఱుపాటుతోఁగూడియుండు జనంబులుగల్గి, జనులునిండియుంటంజేసియులు కై, రథములును గుఱ్ఱములునుభద్ర గజంబులును సింహాసనంబులునుమెండుగాఁగల్గి, సంపదచేనిండియున్న, గృహంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రమశాలియు బుద్ధిమంతుండు నగు నాహనుమంతుండు, మదించియే

పరస్పరం చాధిక మాక్షిపంతి  
 ధుజాంశ్చ పీనా నధినిక్షిపంతి  
 మత్తప్రలాపా నధికం ష్టిపంతి  
 మత్తాని చాన్యోన్య మధిక్షిపంతి. ౧౧  
 రక్షాంసి వక్షాంసి చ విక్షిపంతి  
 గాత్రాణి కాంతాసుచ విక్షిపంతి  
 రూపాణి చిత్రాణిచ విక్షిపంతి  
 దృఢాని చాపానిచ విక్షిపంతి. ౧౨

టిక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహారముమంతుండు; అధికంచ=మిక్కిలియును; పరస్పరం=ఒండొరులను; ఆక్షిపంతి=పరిహసిం చుకొనుచున్నవారును, పీనాక్షిపంతిచ=విదిర్చుకొనువారును; కాంతాసు=భార్యలయందు; గాత్రాణి=అవయవములను; విక్షిపంతిచ=వేయుచున్నవారులును; చిత్రాని=నానావిధములయిన; రూపాణి=ఆకారములను; విక్షిపంతిచ=నెఱపుచున్నవారలును; దృఢాని=గట్టివైన; చాపాని=విండ్లును; విక్షి

పంత్రి=మోపెట్టుచున్నవారలునగు; ర  
త్నాంసి=రాక్షసులను; దదశః (అధ్యా  
హృతము)=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, మదాతిరేకంబు  
నంజేసి, యొండొరులం బహిష్కరించు  
కొనుచు, నొండొరులపైబలిసినభుజం  
బులవేసికొనుచు, నభయములేకుండున  
ట్లువదరుచు, నొడలుషఱచి, యొండు

రులనిందించుకొనుచు, వక్షస్థలంబులవి  
స్తరిల్లంజేయుచు, భార్యలపైఁగాల్లంజే  
తులవేయుచు, గామరూపులుకావున,  
నానావిధరూపంబులధరించుచు, దృ  
ఢంబులగుధనువులను మోపెట్టువిహరిం  
చుచున్న, రాక్షసులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదశఃకాంతాశ్చ సమాలభంత్య

“కాంతాశ్చ సమాలపంత్యః” అని పాఠాంతరము.

స్తథా పరాస్తత్ర పున స్వపంత్యః

సురూపవక్త్రాశ్చ తథా హసంత్యః

క్రుధాః పరాశ్చాపి వినిశ్చ్యసంత్యః. ౧౩

టిక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుండు, తత్ర=అచ్చటఃపునః=  
ఇంకను; సమాలభంత్యః=(సమాల  
భంతీ)చందనాదులఁబూసికొనుచున్న  
సమాలపంత్యః, సమాలపంతీ(అని, పా  
రాంతరము)=విఘోషముగా మాటలా  
డుచున్న; కాంతాశ్చ=స్త్రీలను; త  
థా=అట్లు; స్వపంత్యః(స్వపంతీ)=ని  
దురించుచున్న; పరాః=ఇతరస్త్రీల  
ను; తథా=అట్లు; హసంత్యః(హసం  
తీ)=నవ్వుచున్న; సురూపవక్త్రాశ్చ=  
మంచిసౌందర్యముగలస్త్రీలను; క్రు

ధాః=కోపించినవారును; వినిశ్చ్యసం  
త్యః(వినిశ్చ్యసంతీ)=ఁట్లార్చువిడుచుచు  
న్నవారునగు; పరాశ్చాపి=ఇతరస్త్రీ  
లను; దదశః=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, డచ్చేటఁ, జంద  
నాదివిలేపనంబులమేసనలందుకొనుచు  
న్నస్త్రీలను, నిదురించుచున్నయవత  
లను, నవ్వుచున్న, మిక్కిలియు సుంద  
రంబగుముఖంబుగలవనితలను, గోపం  
బునఁజూపుచున్నవచ్చుచుండుకామినుల  
ను, వేత్వేఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహాగజైశ్చాపి తథా నదద్భి  
 స్సుపూజితైశ్చాపి తథా సునద్భిః  
 రరాజ వీరైశ్చ వినిశ్చవనద్భి  
 హ్రూదో భుజంగైరివ నిశ్చవనద్భిః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)= ఆప ములచేత; హ్రదభవ = కోనేటువలె;  
 ట్టణము; తథా=అట్లు; నదద్భిః= అట రరాజ=ప్రకాశించెను.  
 చుచున్న; మహాగజైశ్చాపి=పెద్దయే ఆపట్టణము, గజిండుచున్నగా  
 నుంగులచేతను; తథా=అట్లు; సుపూ పుయేనుంగులునుచక్కఁగాఁ బూజిం  
 జితైః=చక్కఁగాఁబూజింపఁబడిన; సు పఁబడినసత్పురుషులును, బ్రతివీరులు  
 నద్భిశ్చాపి==మిక్కిలియుఁబెద్దలచేత లేకుంటఁజేసి, నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న  
 ను; వినిశ్చవనద్భిః=నిట్టూర్పులు వుచ్చు వీరులును, గలిగి, యట్లు నిట్టూర్పులు  
 చున్న; వీరైః = పరాక్రమశాలులగు వుచ్చునపఁకంబులతోఁగూడిన, కోనే  
 వారలచేతను; నిశ్చవనద్భిః=నిట్టూ టుంబోలెఁ, బ్రకాశించెను.  
 పుకలువుచ్చుచున్న; భుజంగైః= సపక అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధిప్రధానాన్ రుచిరాభిధానాన్  
 సంశ్లేఢధానాన్ జగతః ప్రధానాన్  
 నానావిధానాన్ రుచిరాభిధానాన్  
 దదర్శ తస్యాం పురి యాతుధానాన్. ౧౫

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)= ఆహను నాన్=ముఖ్యులయినవారును; నానా  
 మంతుడు; తస్యాం=ఆ; పురి=పట్టణము విధానాన్= పలుదెఱంగులయినయా  
 నందు; బుద్ధిప్రధానాన్=శ్రేష్ఠమయిన చారములుగలవారలును; రుచిరాభిధా  
 బుద్ధిగలవారును; రుచిరాభిధానాన్= నాన్= మనోహరములయిన పేరుగల  
 మనోహరమయిన మాటలుగలవారు వారునగు; యాతుధానాన్= రాక్షసు  
 ను; సంశ్లేఢధానాన్=శ్రద్ధలేనివారలు లను; దదర్శ=చూచెను.  
 ను; జగతః = లోకమునకు; ప్రధా ఆహనుమంతుడు, ఆలంకాపట్టణ

మునందు, మహాబుద్ధిసంపన్నులును, మములయిన యాచారము గలవారలును  
నోహరంబుగా మాటలాడువారును, మమంచిమంచిపేరులుగలవారలునగు, రా  
తమునందు శ్రద్ధగలవారలును, లోకంబు త్తసులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.  
లందు ముఖ్యులయినవారును, నానావిధ

ననంద దృష్ట్యా సచ తాన్ సురూపా  
న్నానాగుణౌ నాత్మగుణౌ సురూపాన్  
విద్యోతమానాన్ స తదా సురూపాన్  
దదర్శ కాంశ్చిచ్ఛ పున ర్విరూపాన్. ౧౬

టీక॥ సచ=ఆహనుమంతుఁడు; సు వారలును; విరూపాన్=వికృతమగురూ  
రూపాన్=మంచిరూపముగలవారలు పముగలవారలునగు; కాంశ్చిచ్ఛ=కొం  
ను; నానాగుణౌ=పలుదెలుగులయి దఱను; దదర్శ=చూచెను.  
నగుణములుగలవారలును; ఆత్మగుణౌ ఆహనుమంతుఁడు, మంచిరూపం  
సురూపాన్ = తమగుణములకుఁ ద బుగలిగి, నానావిధగుణంబులుగలవార  
గిన వ్యవహారములు గలవారలునగు; లయి, తమతమగుణంబులకుందగినవ్యవ  
తాన్=ఆరాత్మసులను; దృష్ట్యా=చూ హారంబులు గల్గి యున్న యారాత్మసు  
చి; ననంద=సంతోషించెను. సః=ఆహ లంబూచి, సంతసించెను; మఱియుఁ, ద  
నుమంతుఁడు; తదా=అప్పుడు; పునః= మయాకారంబులకుందగిన గుణంబులు  
మఱలను; విద్యోతమానాన్=ప్రకాశిం చుచున్నవారును; అసురూపాన్=తగిన  
చుచున్నవారును; అసురూపాన్=తగిన గొందఱుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వరాహః స్సువిశుద్ధభావా  
స్తేషాం ప్రీయస్తత్ర మహాసుభావాః  
ప్రియేషు పానేషుచ సక్తభావా  
దదశక్ తారా ఇవ సుప్రభావాః. ౧౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాత్మతము) = ఆహనుమంతుఁ



౧౬౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

శ్లో

శ్లో

దు,తప్ర=అలంకాపట్టణమందు; వరా  
వ్వాః=శ్రేష్ఠములయినయాభరణాదుల  
కుందగినవారలును; సువిశుద్ధభావాః=  
పెనిమిటులవిషయమయి పరిశుద్ధమయి  
నహృదయముగలవారలును; మహాను  
భావాః = శ్రేష్ఠములయినకటాక్షము  
లుమొదలగు ననుభావములుగల వార  
లును;ప్రియేషు=భతకలందును; పానే  
షువ=త్రాంగుటలందును; సక్తభా  
వాః=తగిలినమనసుగలవారలును; సు  
ప్రభావాః=అధికమయిన ప్రభావము  
గలవారలును; తారాగ్రవ(స్థితాః)=  
నక్షత్రములుంబోలె నున్నవారలునగు,

తేషాం=ఆరాక్షసులయొక్క, (స్త్రీ)  
యః=భార్యలను;దదశక=చూచెను.  
అంత,నాహనుమంతుండు, అచ్చ  
ట,శ్రేష్ఠములయినయాభరణములధరిం  
చి, పతుల విషయమయి పరిశుద్ధం  
బయియుండు హృదయంబుగలిగి, సుం  
దరంబులగు కటాక్షవిడే పాచిశృంగా  
రచేష్టల నెఱుపుచు,బతిభక్తిగలిగి, మ  
ద్యపానంబునందాసక్తతై మహాప్రభా  
వంబుననక్షత్రంబులుంబోలెఁ దేజ్విల్లు  
చున్న,యారాక్షసులభార్యలం బూచె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రియా జ్వలంతీ త్రుప్రయోపగూఢా

నిశీధకాలే రమణోపగూఢాః

దదశక కా శ్చిత్ప్రవదోపగూఢా

యథా విహంగాః కుసుమోపగూఢాః. ౧౮

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుండు; శ్రియా= కాంతిచేత;  
జ్వలంతీ=ప్రకాశించుచున్నవారలును;  
త్రప్రయా=సిగ్గుచేత; ఉపగూఢాః=క  
ప్పబడినవారలును; నిశీధకాలే=అర్ధ  
రాత్రకాలమునందు; రమణోపగూ  
ఢాః=భతకలచేఁగొంగిలింపఁబడినవా  
రలును, ప్రవదోపగూఢాః=సంతో  
షముచేతఁగొంగిలింపఁబడినవారలును,  
సంతోషముచేసిండినవారలుననుట; కు

సుమోపగూఢాః=పుష్పములచేఁగప్పఁ  
బడినవారలును; విహంగాయథా(వి  
హంగీయథాస్థితాః)=పక్షి(స్త్రీ)లుం  
బోలెనున్నవారలునగు; కాశ్చిత్ =  
కొందఱు(స్త్రీ)లను; దదశక = చూ  
చెను.

ఆహనుమంతుండు, అచ్చట, సౌంద  
ర్యముచేఁ బ్రకాశించుచు, నధకరాత్ర  
మునందు బ్రయులచేఁగొంగిలింపఁబడి  
సిగ్గుకొందుచు, సంతోషంబునంచేలు

శ్లో

శ్లో

చుఁ, బుష్పంబులచే నలంకరించికొని, మఱికొదలఁజేసి, బూచెను.  
యాఁడుపక్షులుంబోలె రాజిల్లుచుండు, అని, తాత్పర్యము.

అన్యః పున హామ్యతలోపవిష్టా  
స్త్రీ ప్రియాంకేషు సుఖోపవిష్టాః  
భర్తుః ప్రియా ధర్మపరా నివిష్టా  
దద్యధీమా న్నదనాభివిష్టాః. ౧౯

టీక||ధీమా = బుద్ధిమంతుండగు నాభివిష్టాః = మన్తధునిచేనావేశింపఁబ  
హనుమంతుండు; తత్ర = ఆపట్టణము డినవారలునగు; అన్యః = ఇతరలయిన  
నందు; పునః = ఇంకను; హామ్యతలోప స్త్రీలను; దద్య = చూచెను.  
విష్టాః = మేడలయందుఁగూర్చుండినవా బుద్ధిమంతుండగు నాహనుమంతుం  
రలును; ప్రియాంకేషు = పెనిమిటులయొ డు, ఆపట్టణమందు, మేడలయందు, బ్ర  
క్కతొడలయందు; సుఖోపవిష్టాః = సు యులతోడలపైనుఖంబుగాఁ గూర్చుం  
ఖముగల్గునట్లుగాఁ గూర్చుండిన వార డి, భతలకుఁబ్రయిలయి, ధర్మప  
లును; భర్తుః = పెనిమిటికి, ప్రియాః = త్నులయి, ధర్మమునందు శ్రద్ధగలిగి,  
సంతోషముగలిగించువారలును; ధర్మ మన్తధావేశమతోఁగూడి, యున్నస్త్రీ  
పరాః = ధర్మమునందాసక్తులును; నివి లనుగొందఱుం, జూచెను.  
ష్టాః = పెండ్లాడఁబడినవారలును; మద అని, తాత్పర్యము.

అప్రావృతాః కాంచనరాజివణాః  
కాశ్చిత్పరాధ్యాకస్తపనీయవణాః  
పునశ్చ కాశ్చిచ్ఛశలక్షువణాః  
కాంతప్రసాదా రుచిరాంగవణాః. ౨౦

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆహాము లేనివారలును; కాంచనరాజి వ  
సుమంతుండు; అప్రావృతాః = వస్త్రుణ్ణాః = బంగారురేఖయొక్కవన్నె

వంటవన్నె గలవారునగు; కాశ్చిత్ = శ్చిత్ = కొందఱను, దదర్శ (అధ్యాహ్వా  
కొందఱను; పరాధ్యాకాః = శ్రేష్ఠులును; తము) = చూచెను.  
తపనీయవణాః = కాంచబడినబంగా ఆ హనుమంతుండు, భర్తృక సంగ  
రముయొక్క వన్నెవంటవన్నెగలవారలు మంబునంజేసిదిగంబరలై బంగారురేఖ  
నగు; కాశ్చిత్ (అధ్యాహ్వాతము) = కొం కుంబోలెఁ గాంతిగలవారలఁగొందఱ  
దఱను; పునశ్చ = ఇంకను; కాంతప్రహా స్త్రీలను, తప్తకాంచనవణకంబుగలిగి  
ణాః = పెనిమిటిచేతలేనివారలును, నయ్యత్తమ స్త్రీలఁగొందఱను, మఱి  
భర్తృకవిరహము నొందినవారలు నను యు, మనోహరంబగు మేనిచాయగల  
ట; కాపుననే, శశలత్త్వవణాః = చం వారయ్యు, భర్తృకవిరహంబునంజేసి తె  
ద్రునియొక్క వన్నెవంటవన్నెగలవార ల్లఁబాటిచంద్రుండుంబోలె పాండుర  
లును; రుచిరాంగవణాః = మనోహ కాంతిందేజిరిల్లుచుండు స్త్రీలఁగొందఱ  
రంబగు మేనిచాయగలవారలునగు; కా నుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రియా న్పాప్య మనోభిరామా  
స్సుప్రీతియుక్తాః పునమీత్య రామాః  
గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామా  
హరిపవీర స్స దదశక రామాః. ౨౧

టీక|| హరిప్రసీరః = వానరులలో మి రామాః = స్త్రీలను; ప్రసమీత్య = చూ  
క్కిలియుంబు రాకృషికాలియగు; సః = చి; గృహేషు = ఇండ్లయందు ; హృ  
ఆహనుమంతుండు; తతః = అటుపిమ్మ ష్టాః = సంతోషముతోఁగూడియున్న; ప  
ట; ప్రియాక = మనసునకీష్టులయినపు రమాభిరామాః = మిక్కిలియు సౌంద  
రుషులను; పాప్య = పొంది, వారలవె ర్యముగల; రామాః = స్త్రీలను ; దద  
దకుచుంబోయివారలం బొందియనుట; శక = చూచెను.  
సుప్రీతియుక్తాః = మిక్కిలియు సంతోష అంత, వానర శ్రేష్ఠుండగునాహను  
ముతోఁ గూడియున్న ; మనోభిరా మంతుండు, తమతమప్రియులయొద్దకుం  
మాః = మనసునరమింపఁ జేయునట్టి; బోయిరతులం దేలిసంతోషంబు నొంది

యుండు రూపవతులను సభిసారికల దర్శవతులయిన, పత్నివ్రతలను, బూచె  
ను, గృహంబులయందు, దమతమభర్త ను. అని, తాత్పర్యము.  
లంగూడినుఖంబనుభవించుచుండు సౌం

చంద్రప్రకాశా శృహి వక్త్రీమలా  
వక్రాక్షిపత్నా శృ సునేత్రీమలాః  
విభూషణానాంచ దదశమాలా  
శృతహృదానా మివ చారుమలాః. ౨౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహను  
మంతుండు; చంద్రప్రకాశాః= చంద్ర  
నియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; వక్త్రీ  
మాలాశృ=ముఖములయొక్క పజ్జుల  
ను; వక్రాక్షిపత్నాశృ= వంకరలయి  
నకండ్ల తొప్పలోని వెండుకలుగల; సు  
నేత్రీమాలాశృ=మంచికండ్లయొక్క ప  
జ్జులను; శతహృదానాం= మెఱపుల  
యొక్క; చారుమాలాభవ(స్థితాః)=  
సుందరములయిన పజ్జులుంబోలే ను  
న్న; విభూషణానాం= సొమ్ములయొ  
క్క; మాలాశృ = పజ్జులను; దదర్శ  
హి=చూచెనుగదా!

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీల  
లోఁగలసిమనుష్యస్త్రీయన్నదోలేదో  
యని గనుంగొనుటకై , చంద్రునకుం  
బోలేకాంతిగలిగియుండు నాస్త్రీలము  
ఖంబులను, వంకరలయిన తొప్పలోని  
వెండ్రుకలుగలవారికండ్లను, జక్క  
గాఁబరీక్షించెను ; మఱియు, రామం  
డు, చెప్పిన , సీతసొమ్ముల యానవా  
లేమైనఁ గానవచ్చునోయని, మెఱపు స  
మూహములుంబోలే వెలుంగుచుండు,  
వారలసొమ్ములనుం, బరీక్షించి, చూచె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

నత్వేవ సీతాం పరమాభిజాతామ్  
పధి స్థితే రాజకులే ప్రజాతామ్  
అతాం ప్రభుల్లా మివసాధుజాతామ్  
దదశ తస్మిం మనసాభిజాతామ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు ; పరమాభిజాతాం=

సీ

మిక్కులినుందరయి నదియును; పధి=  
 వంచిమాగఁ మునందు; స్థితే=ఉన్న;  
 రాజకులే=రాజవంశమునందు; ప్రజా  
 తాం=పుట్టినదియును; తస్మిం=కృశిం  
 చునదియును; మనసా= మనసుచేత;  
 తనసంకల్పముచేతనే; అభిజాతాం=  
 పుట్టినదియును; పృథ్వుణ్ణాం=వికసించి  
 న; సాధుజాతాం=సుందరమయిన; ల  
 తామివ(స్థితాం)=తీరయింబోలెనుం  
 డునదియునగు; సీతాం=నీతను; నత్వే  
 వదదశఁ=చూడనేలేదు.

అహనుమంతుం , డిట్లుపరీక్షించి

చూచినను, పరమసౌందర్యవతియై; స  
 న్నార్గప్రవృత్తులగు రాజులవంశంబు  
 నంబుట్టినదియై, కృశాంగియై, రావణుం  
 డుతన్నుచేదవతీరూపంబుననున్నపుడు,  
 బలాత్కారంబునంబుట్టుటంజేసి, యతని  
 తో "నినుంజంపుటకై మఱలనేనవతరిం  
 తు"ననిచెప్పినచొప్పున, స్వసంకల్పంబు  
 ననెయ్యోనిజయి వెలసి సుందరంబ  
 యైనతీరయింబోలె రాజిల్లుచుండు,  
 నానీతం, చూడనేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

సనాతనే వత్సఁగి సన్నివిష్టాం

రామేక్షణాం తాం మదనాభివిష్టామ్

భాతుఁ మఁనశ్శ్రీ మదనుప్రవిష్టాం

ప్రీభ్యోవరాభ్యశ్చ సదావిశిష్టామ్. ౨౪

ఉష్ణాదికతాం సానుస్యతాస్రీకంఠం

పురా వరాహేనాత్తమసిష్కకంఠమ్

సుజాతపత్నీ మభిరక్తకంఠం

వనే ప్రసృతా మివ నీలకంఠం. ౨౫

అవ్యక్తరేఖా మివ చంద్రరేఖాం

పాంసుప్రదిగ్ధా మివ హేమరేఖామ్

క్షుతప్రయాధా మివ బాణరేఖాం

వాయుప్రభిన్నా మివ మేఘరేఖామ్. ౨౬

సీతా మపశ్యన్నుశేష్యరస్య

రామస్యపశ్చిం వదతాం వరస్య

బహువ దుఃఖాభిహత శ్చిరస్య

జ్ఞవంగమో మంద ఇవాచిరస్య. ౨౭



టీక||ప్లవంగమః= కోటియగుహ  
నుమంతుండు; సనాతనే= పురాతనమ  
యిన; వత్సకాని=మాగకమునందు, పా  
తివ్రత్యమునందనుట; సన్నివిష్టాం =  
ఉన్నదియును; రామేక్షణాంతాం=  
రామనిచూచుటయందునిశ్చయముగల  
దియును; మదనాభివిష్టాం=మన్నధుని  
చేనావేళింపబడినదియును; భతుకః=  
పెనిమిటియైనరామనియొక్క; శ్రీ  
మత్=కాంతిగల; మనః=మనస్సును; ఆ  
నుప్రవిష్టాం=ప్రవేశించినదియును; స  
దా=ఎల్లప్పుడును; వరాభ్యః = ఉత్త  
మలయిన; శ్రీభ్యశ్చ=శ్రీలకన్నను;  
విశిష్టాం = అధికయైనదియును, ఉ  
ష్ణాదికాంతాం = విరహతాపముచేబీ  
డింపబడినదియును; సానుస్మృతాన్రకం  
తీం = అనుసరించియుండుకన్నీళ్లతోఁ  
గూడినకంతముగలదియును, పురా =  
మునుపు రామనితోఁగూడ నున్నప్పు  
డు; వరాహకాంతమ నిష్కం  
రీం, వరాహకా = అధికమయినవె  
లకుఁదగిన, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమయిన,  
నిష్క= పతకము, కంరీం=కంఠము  
దుఁగలదియును; సుజాతపత్నౌం =  
సుందరములయిన కంటితొప్పమీఁదివెం  
డుకలుగలదియును; అభిరక్తకంఠీం=  
స్నేహముతోఁగూడినకంఠముగలదియు

ను, తిన్నగామాటలాడునదియునుట;  
వనే=అడవియందు; ప్రసృతాం=మం  
చిన్మత్తముగల; సీలకంఠీమివ(స్థితాం)=  
అడునెమలియుంబోలెనన్నదియును;  
అవ్యక్తరేఖాం = తెలియబడనిరేఖ  
గల; చందరేఖామివ(స్థితాం)= చం  
ద్రుని రేఖయుంబోలె నున్నదియును;  
పాంసుప్రదిగ్ధాం= దుమ్ముచేఁగప్పబ  
డిన, హేమరేఖామివ(స్థితాం)=బంగా  
రుకడ్డివలె నున్నదియును; తుతప్రరూ  
ఢాం=గాయముదగిలికొంతప్రేగానా  
తీయుండు; బాణరేఖామివ(స్థితాం)=  
బాణముచేనైనగీఅయుంబోలె నున్నది  
యును; వాయుప్రభిన్నాం= గాలిచేభే  
దెంపబడిన; మేఘరేఖామివ(స్థితాం)=  
మేఘములపక్షియుంబోలె నుండునది  
యును; వదతాం=మాటలాడువారల  
లో; వరస్య=శ్రేష్ఠుండును; మనుజేశ్వర  
స్య=మనుష్యులకుఁబ్రభుండునగు; రా  
మస్య=రామనియొక్క; పత్నీం=భా  
ర్యయైనగు; సీతాం=సీతను; చిరస్య=  
బహుకాలమునకుఁగూడ; అపశ్యక్=  
చూడనివాఁడై; అచిరస్య=శీఘ్రముగా,  
అప్పుడెయ్యుట; మందగవ= మూఁకు  
డుంబోలె; దుఃఖాభిహతః = దుఃఖము  
చేఁగొట్టబడినవాఁడు; బహువ = ఆ  
యెను.



అనాదిసిద్ధంబగుపాతి వృత్తమునం  
దుస్థిరంబుగానుండి, రాముంబాడంగో  
రుచు, మన్మథావేశమునొంది, శ్రీమం  
తంబగురామునిహృదయంబునధ్యానిం  
పఁబడుచును త్రమస్త్రీలలోపలను త్రమ  
మయ్యి, భర్త్యువిరహంబునంబరిత  
పించుచు, ప్రతిమాటకునుగండ్లనీళ్లుగా  
ర్చుకొనుచు, మున్నురామునితోఁగూడి  
యున్నవేళ, యుత్తమంబుపతకంబుచేఁ  
గ్రాలుచుండు కంఠంబుగలిగియుండున  
దైయిష్టదుకన్మిల్లెయాభరణంబుగాఁ  
గలిగినకంఠంబుగలిగి, సుందరంబులగు  
తొప్ప వెండ్రుకలు గలదై, తిన్నగా  
మాటలాడునదై, వనంబుననృతంబుసే  
యునెమలియుంబోలెనున్నదై, మేఘు  
బుజేనావరింపఁబడిన చంద్రరేఖయుం  
బోలె బంగారుచేఁగప్పఁబడియుండు

బంగారుకడ్డియుంబోలెస్వభావంబునఁ  
గాంతిగలదయ్యు సంస్కారంబులేమిం  
జేసి మాలిన్యంబునొందిన దేహంబుగ  
లిగి, మ్రేగామాత్రముకొంచెమాటి  
లోపల చాధగలిగియుండు బాణంబు  
చేఁగలిగిన గాయంబుం బోలెఁ బైని  
సమాధానంబునంజేసి గంభీరంబుగా  
నున్నను, అంతర్వేదనచే బాధింపఁబ  
డుచు, వాయువుచేఁబాఱఁదోలఁబడి  
న మేఘపక్షి-కైవడిఁ గృతత్వంబు  
నొందిన, యుక్తియుక్తంబుగా మా  
టలాడువారలలోను త్రమండయిన మ  
నుజేశ్వరుండగు రామునకుం బత్నియై  
వ, సీతను, బహుకాలంబు వెదకియుం  
జూడ నేరక, హనుమంతుండు, మం  
దుండుం బోలె, దుఃఖంబునొందెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, పంచమస్కంధః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమాత్మ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండపంచమస్కంధటీక,

ముగిసినది.

అ

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపధృత్  
విచచార పున లంకాం లాఘవేన సమన్వితః. ౧

టీక॥కామరూపధృత్=ఇచ్చాధీనం చార=తిరిగెను.

బగురూపంబుదాల్చునట్టిఃసః=ఆహను  
మంతుండు;విమానేషు=ఏడంతస్తులమే  
డలందు;నికామం=మిక్కిలియును;విష  
ణ్ణః=దుఃఖమునొందినవాడై; లాఘవే  
న=చురుకైనతో, వేగముతోననుట;సమ  
న్వితః=కూడినవాడై; పునః=మఱల;  
లంకాం=లంకను,లంకయందనుట;విచ

ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుదాల్చుంజూ  
లిన, యాహనుమంతుండు,విమానంబు  
లందుసీత యగపడకుంటుండేసి, మిక్కి  
లియు,దుఃఖమునొంది,యంత, మఱల,  
వేగంబున,లంకలోదిరుగ నారంభించె  
ను. అని,తాత్పర్యము.

ఆససాదాథ లక్ష్మీవాక్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్  
ప్రాకారేణా ర్కవణేన భాస్వరేణా భిసంవృతమ్. ౨

టీక॥అథ = అటుపిమ్మట; లక్ష్మీ  
వాక్ = ప్రశస్తంబగుకాంతిగలహను  
మంతుండు;భాస్వరేణా=ప్రకాశించుచు  
న్నదియు;అర్కవణేన = సూర్యుని  
యొక్క వన్నెవంటివన్నెగలదియున  
గు;ప్రాకారేణా=ప్రహరిచేత; అభిసం  
వృతం=చుట్టబడిన; రాక్షసేంద్రనివేశ  
నం=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుని

యొక్కగృహంబును;ఆససాద=పొం  
దెను.

అంతఁ, గాంతిసంపన్నుండగు నా  
హనుమంతుండు, సూర్యుండుం బోలే  
నలుపువన్నెగలగి ప్రకాశించు చున్న  
ప్రాకారంబుచేఁ జుట్టబడి యుండు  
రావణుగృహంబునకుంబోయెను.

అని,తాత్పర్యము.

రక్షితం రాక్షసై ఘోరై స్సింహై రివ మహా ద్వనమ్



సమీక్షమాణో భవనం చకాశే కపికుంజరః. ౩

“చచారకపికుంజరః” అని పాఠాంతరము.

టిక॥కపికుంజరః=వానర శ్రేష్ఠం(ము)= తిరిగెను.

డగుహనుమంతుండు ; ఘోరైః=భ వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం  
యంకరులగు; రాక్షసైః=రక్కసుల తుండు, చూపరులకు వెఱపుఁ బుట్టించున  
చేత ; రక్షితాం=కాపాడఁబడినది ట్టి రాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచు సిం  
యును; సింహైః=సింహములచేత; ర హంబులచే రక్షింపఁబడు మహావనం  
క్షితం (అధ్యాహృతము)=కాపాడఁ బుకై వడి, దుష్ప్రవేశంబై, యొప్పుచుం  
బడిన; మహాత్=గొప్పదగు; వనమివ(స్థి డు, నారావణగృహంబును జక్కఁగాఁ  
తం)=అడవియింటబోలె నున్నదియున జూచుచు, నాశ్చర్యంబునొందెను. (పా  
గు; భవనం=రాజగృహమును; సమీ తాంతరపక్షమున, సంచరించెను.)  
క్షమాణః=చూచుచు; చకాశే=ప్రకా అని, తాత్పర్యము.  
శించెను, చచార (అని, పాఠాంతర

రూప్యకోపహితై శ్చిత్రై స్తోరణై హేమఘూషితైః  
విచిత్రాభిచ్ఛ కక్ష్యాభి ద్వాకైశ్చ రుచిరై వ్యతమ్. ౪  
గజాస్థితై మహామాత్రై శ్శూరైశ్చ విగతశ్రవైః  
ఉపస్థిత మసంహారై హ్యయై స్సృందనయ్యుభిః. ౫  
సింహవ్యాఘ్రై తనుత్రాణై దాంతకాంచనరాజతైః  
ఘోషవర్షి విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః. ౬  
బహురత్నసమాకీర్ణం పరాధ్యౌనసభాజనమ్  
మహారథ సమావాసం మహారథ మహాసనమ్. ౭

“మహారథసమావాసం” అని పాఠాంతరము.

దృశ్యైశ్చ పరమోదారై నై నైశ్చ మృగపక్షిభిః  
వివిధై ర్బహుసాహస్రైః పరివ్రాణం సమంతతః. ౮  
విసితై రంతపాలైశ్చ రక్షోభిశ్చ సురక్షితమ్

ముఖ్యాభిశ్చ వరస్త్రీభిః పరిపూణం సమంతతః. ౯  
ముదితప్రమదారత్నం రాక్షసేంద్రనివేశనమ్  
వరాభరణసంహృదై స్సముద్రస్వననిస్వనమ్. ౧౦  
తద్రాజగుణసంపన్నం ముఖ్యైశ్చ గరుచందనైః  
మహాజనై స్సమాకీర్ణం సింహై రివ మహాద్వనమ్. ౧౧  
భేరీమృదంగా భిరుతం శంఖశ్శూషనినాదితమ్  
నిత్యాచ్చితం పర్వహుతం పూజితం రాక్షసై స్సదా  
("నిత్యాచ్చితంసర్వసుఖమూజితం" అనిపాతాంతరము.)  
సముద్ర మివ గంభీరం సముద్ర మివ నిస్స్వనమ్  
మహాత్మనో మహాద్వేత్త మహారత్నపరిచ్ఛదమ్. ౧౩  
మహారత్నసమాకీర్ణం దదర్శ స మహాకపిః. ౧౪

టీక|| యాప్యకోపహితైః = వెండి  
చేర జేయబడినవియును ; చిత్రైః =  
నానావిధవణః ములుగలవియును; హే  
ముధూషితైః = బంగారముచే నలంక  
రింపబడినవియునగు; తోరణైః = బ  
హిర్వాకరములచేతను; విచిత్రాభిః =  
నానావిధములయిన ; కత్యూభిశ్చ =  
తొట్టికట్లచేతను; రుచిరైః = మనోహ  
రములయిన; ద్వారైశ్చ = వాకిళ్ల చేత  
ను; వృతం = చుట్టబడినదియు; గజాస్థి  
తైః = వీనుంగులనధిష్టించిన వారును ;  
శూరైః = యుద్ధమునందు భయపడని  
వారును; విగతశ్రమైః = పోయిన యల  
సటగలవారునగు; మహామంత్రైశ్చ =  
ప్రధానులచేతను; వృతం (అధ్యాహ్నా  
తము) = చుట్టబడినదియును ; అసం  
హారైః = చంపగూడనట్టి ; స్వందన  
యాయీభిః = రథముచేర బోవునవి  
యయిన; హయైః = గుఱ్ఱములచేత; ఉ  
పస్థితం = అధిష్టించబడినదియు; సింహ  
వ్యాఘ్రితనుత్రాణైః = సింహములయొ  
క్కయుఁపులులయొక్కయు చమకము  
లేకవచములుగాఁ గలవియు; దాంత  
కాంచనరాజతైః = దంతవికారము  
లును బంగారు వికారములును వెండి  
వికారములునైనవియు; శ్శూషవద్భిః =  
అధికమయిన ధ్వని గలవియు ; విచి  
త్రైః = నానావిధము లయినవియు న  
గు; రత్నైశ్చ = రథములచేతను; సదా =  
ఎల్లప్పుడు; విచరితం = సంచరింపఁ బ



డినదియును; బహురత్నసమాకీర్ణం = అనేకములయినమణులచే వ్యాపింపఁబడినదియును ; పరాధ్యాసన భాజనం = శ్రేష్ఠములయినపీఠములునుపాత్రములును గలదియును; మహారథసమావాసం = పదునెకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకునివాసనస్థానమైనదియును; మహారథసమావాసం (పాతాంతరము) = పదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకుజన్మస్థానమైనదియును, నివాసస్థానముననుట; మహారథమహాసనం = గొప్పరథంబులుగలదియుగొప్పపీఠంబులుగలదియును; దృశ్యైః = చూడఁదగినవియు, సుందరములయినవియు ననుట; పరమోదారైశ్చ = మిక్కిలియుం బెద్దవైనవియు; వివిధైః = నానావిధములయినవియు; బహుసాహస్రైః = పెక్కువేలసంఖ్యగలవియు నగు ; త్రైస్తైః = ఆయా; మృగపక్షిభిః = మృగములచేతను బక్షులచేతను ; సమంతతః = అంతటను; పరిపూర్ణం = నిండినదియును; విస్త్రైః = విస్తరింపఁబడినవారును; అంతపాలైశ్చ = వెలుపలిభాగమునరక్షించువారునగు; రక్షిభిశ్చ = రాక్షసులచేతను; సురక్షితం = చక్కఁగా రక్షింపఁబడినదియును; ముఖ్యాభిః = ముఖ్య

త్వముగల; వరస్త్రీభిః = శ్రేష్ఠస్త్రీలచేత; సమంతతః = అంతటను; పరిపూర్ణం = నిండినదియును; ముదితప్రమదారత్నం = సంతసించినస్త్రీలలో మేటియైనవారుగలదియును ; రాక్షసేంద్ర నివేశనం = రాక్షసశ్రేష్ఠులకు నివాసస్థానమయినదియును ; వరాభరణ సంహృదైః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణములయొక్క ధ్వనులచేత; సముద్రస్వనిస్వనం = సముద్రముయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియును; రాజగుణసంపన్నం = రాజచిహ్నములైన ఛత్రచామరాదులతోఁ గూడినదియును; ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠములయిన; అగరుచందనైశ్చ = అగరుగంధములతోనుశ్రీగంధముతోను; సంపన్నం (అధ్యాహృతము) = కూడినదియును; మహాజనైః = సూక్ష్మలయిన జనులచేత; సమాకీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియును, కావుననే; సింహైః = సింహములచేత; సమాకీర్ణం (అధ్యాహృతము) = వ్యాపింపఁబడిన; మహత్ = గొప్పదైన; వనమివ = (స్థితం) అడవియుంబోలెనున్నదియును; భేరిమృదంగాభిరుతం = భేరులయొక్కయు మృదంగాములయొక్కయు ధ్వనులుగలదియును; శంఖఘోషనినాదితం = శంఖధ్వనిచే ధ్వనింపఁ జేయఁబడినదియు



ను; నిత్యార్చితం=ఎల్లప్పుడును గంధాదులంబూజింపబడినదియును; పర్వహూతం=పర్వపుడినములయందు హోమముగలదియును; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; సదా=ఎల్లప్పుడు; పూజితం=పూజింపబడినదియును; (పాతాంతరపక్షమందు) సర్వసుఖం=అందఱకును ఖంబుగలిగించునదియును; సదా=ఎల్లప్పుడు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఊజితం=దృఢమయినదియును; గంభీరం=లోతగుల; సముద్రమివ(స్థితం)=సముద్రమంబోలెనున్నదియును; నిస్స్వనం=ధ్వనిలేని; సముద్రమివస్థితం=సముద్రంబుంబోలెనున్నదియును; మహారత్నపరిచ్ఛదం=శ్రేష్ఠములయినరత్నములతోఁజేయబడినకప్పుగలిగినదియును; మహారత్నసమాకీణం=శ్రేష్ఠములయిన మణులచేవ్యాపింపబడినదియును; మహత్=గొప్పదియునగు; తత్=ఆ; మహాత్మనః=గొప్ప పరాక్రమంబుగలరావణునియొక్క; వేత్త=గృహమును; మహాకపిః=పెద్దకోతియయిన; సః=ఆహానమంతుండు; దదశ్శ=చూచెను.

వెండితోఁగట్టబడిబంగారు రేఖలచేనలంకరింపబడినానావిధవణకంబులుగలిగియుండు తోరణంబులనానావి

ధంబులగు తొట్టికట్టులనుందరంబులగు ద్వారంబులనలంకృతంబయి, యేనుంగుల సైంగూఢుండిన వారయి శూరులయి యలగటలేకుండు ప్రధానులచేఁబాలితంబయి, రథంబులకుఁగట్టండగిన యవధ్యంబులగు గుఱ్ఱంబులతోఁగూడి, దంతమయంబులు రజతమయంబులు స్వర్ణమయంబులు నైసింహచమకంబుచేవ్యాఘ్రచర్మంబుచేఁగవచితంబులయి, యిటునటు కార్యవశంబునంబుగనుచుండు విచిత్రంబులగు రథంబులచేగొప్పధ్వనిగలిగియనేకరత్నంబులచేఁబాసిల్లుచు మేలైనపీఠంబులతోఁబాత్రంబులతోనొప్పుచు, బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁబోరంజాలునట్టి వీరులకునివాసస్థానంబై, మేలయినరథంబులును మేలయినయాననంబులునుంగలిగి, సుందరంబులుమిక్కిలియొక బెద్దవియు నానావిధంబులునగు పెక్కువేల మృగపక్షులచేఁబరిపూర్ణకంబై, యాయుధధారతాదులందుఁజక్కఁగా నేర్చుగలిగెలుపటిభాగంబు రక్షింప నియుక్తులయిన రాక్షసవీరులచేసురక్షితంబై, సుందరస్త్రీలతోనిండి, మంచిసౌందర్యంబునంబ్రకాశించుచు నెల్లప్పుడు సంతోషంబునంబొదలుచుండువనితలుగలిగి, రాక్షసశ్రేష్ఠులకునికీపట్టయి, స్త్రీలుంబురుషు

లుం గార్వవశంబునందిరుగుచుండుటంజేసి  
సిద్ధునించుచుండు మంచిభూణంబులధ్వ  
నులు గల్గుటవలన గొప్పధ్వనిగలసము  
ద్రంబునకుసాటిసేయందగినదై, రాజచి  
హ్నంబులగుభత్రచామరాదులతోఁగూ  
డి, యిగరుచందనాది గంధంబులనునా  
సితంబై, పురుషశ్రేష్ఠులుగల్గుటంజేసి,  
సింహంబులతోఁగూడిన మహావనంబుం  
బోలెఁజూపట్టుచు, భేరిధ్వనులవృద్ధి  
శబ్దంబుల శంఖఘోషంబులంబ్రతినాది  
తంబై యెల్ల పృథునుగంధపుష్పదులన  
లంకరింపఁబడి, పర్వకాలంబులందుంజే  
యఁబడు హేమంబుగలదియై (పా

తాంతరమందు, 'అందఱకు సుఖకరం  
బై") రాక్షసులచేఁబూజింపఁబడుచు,  
(పారాంతరమందు, "రాక్షసులుకావ  
లియుంటంజేసి, దుష్ప్రవేశంబై") గం  
భీరంబగు, సముద్రంబుంబోలెనున్నదై,  
యొక్కచో రాక్షసులునిద్రితులగుటంజే  
సినిశ్శబ్దంబగుసముద్రంబుకరణి నొప్పు  
చు, గొప్పమణులతోఁజేయఁబడినపై క  
ప్పుగలిగి, గొప్పమణులతోఁనిండి, గొప్పది  
యయి, యుండు, మహాపరాక్రమశాలి  
యగురావణునిగృహంబును, హనుమం  
తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరధసంకులమ్. ౧౮

లంకాభరణ మిత్యేవ సోమన్యత మహాకషిః

టీక॥ మహాకషిః = పెద్దకోతి యయి  
న; సో = ఆహనుమంతుండు; వపుషా =  
దేహముచేత; విరాజమానం = ప్రకా  
శించుచున్నదియును; గజాశ్వరధసంకు  
లం = ఏనుంగులచేతను గుఱుములచేతను  
రధములచేతను నిండినదియునగు; త  
మ్ (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుగృ  
హమును; లంకాభరణం = లంకకుసా

మ్ము, లంకకుసామ్మువంటిది; ఇత్యేవ =  
అనియే; అమన్యత = తలంచెను.  
రూపంబునంబ్రకాశించుచునేనుంగులు  
నుగుఱుంబులునురధంబులునుమెండుగాఁ  
గలిగియుండుచున్న యారావణుగృహం  
బుచూచి, యాహనుమంతుండు, "ఇది  
లంక కంతయు భూషణంబనందగియు  
న్నది" అని, తలంచెను. అని తాత్పర్యము.

చచార హనుమాం స్తత్ర రావణస్య సమీపతః. ౧౯

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుండు; తత్ర = ఆరావణుని యింటియందు; రావణస్య = రావణునియొక్క; తః = దగ్గి అను; చచార = తిరిగెను.	హనుమంతుండు, ఆరావణమందిరంబున, రావణునిసమీపంబుననె, సీతనువేదకుచు, సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

గృహం ద్గృహం రాక్షసానా ముద్యానానిచ వానరః  
వీక్షమాణోహ్య సంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః. ౧౬

టీక॥సః = ఆవానరః = హనుమంతుండు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; గృహం = ఇంటినుండి; ఇంటిని; ఉద్యానానిచ = ఉపవనంబులను; ప్రాసాదాంశ్చ = మేడలను ; వీక్షమాణః = చూచుచు; అసంత్రస్తః = భయంపడనివాడై ; చచార = సంచరించెను.	అహనుమంతుండు, భయముపడక, రాక్షసులప్రతిగృహంబును, ఉద్యానవనంబులను బ్రాసాదంబులనుం బరీక్షించుచు, సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అవల్లత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్  
తతో న్య త్పుష్లవే వేత్త మహాపాశ్వక్స్య వీర్యవాన్. ౧౭

టీక॥ మహావేగః = అధికమయిన వేగముగలవాఁడును ; వీర్యవాన్ = పరాక్రమముగలవాఁడునగు హనుమంతుండు; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుండను రాక్షసునియొక్క; నివేశనం = గృహమును; అవల్లత్య = పొంచి ; తతః = అటుపిమ్మట ; అన్యత్ = ఇతరమయిన ; మహాపాశ్వక్స్య = మహాపాశ్వకండునువానియొక్క ; వేత్త = గృహమును; పుష్లవే = పొందెను.	అధికమయినవేగంబుగలవాఁడును, ప్రహస్తునియింటికింబోయి, యంతనచ్చటినుండిమహాపాశ్వక్నియింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అథ మేఘప్రతీకాశం కుంభకణ్ఠ నివేశనమ్  
విభీషణస్య చ తదా పుష్లవే స మహాకపిః. ౧౮

# ౧౬౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

టీక॥ అధ=అటుపిమ్మట; తదా=అ  
ప్పుడు; మహాకపిః=పెద్దకోతియై  
న; సః=అహనుమంతుండు; మేఘప్రతీ  
కాశం=మబ్బుతోసమానమయిన; కుం  
భకణానివేశనం = కుంభకణానిగృ  
హంబును; విభీషణస్య=విభీషణునియొ  
క్క; నివేశనం (అధ్యాహృతము)=  
గృహమును; పుష్పవే=పొందెను.  
అంతనప్పుడు, అహనుమంతుండు,  
మేఘంబునుంబోలెమిక్కిలియు గొప్ప  
దైతలయెత్తమాడఁదగియుండు, కుంభ  
కణానిగృహంబునకును, విభీషణుని  
యింటికిని, బోయెను.  
అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్రాదరస్యచ గృహం విరూపాక్షస్య చైవహి  
విద్యుజ్జిహ్వస్య భవనం విద్యున్తాలే స్తతైవచ. ౧౯  
వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుష్పవే స మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోతియై  
న; సః=అహనుమంతుండు; మహే  
ంద్రాదరస్య=మహేంద్రునియొక్క; గృ  
హంచ=ఇంటిని; విరూపాక్షస్య=వి  
రూపాక్షునియొక్క; గృహం (అధ్యా  
హృతము) చైవహి=ఇంటిని; విద్యు  
జ్జిహ్వస్య=విద్యుజ్జిహ్వుండనువానియొ  
క్క; భవనం=ఇంటిని; తతైవ=అలా  
గేవిద్యున్తాలే=విద్యున్తాలియనువాని  
యొక్క; భవనం (అధ్యాహృతము)  
చ=ఇంటిని; తథా=అట్లు; వజ్రదంష్ట్ర  
స్య=వజ్రదంష్ట్రుండను వానియొక్క;  
భవనం (అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని;  
పుష్పవే=పొందెను.  
అహనుమంతుండు, మహేంద్రా  
ద్రునిగృహంబునకుఁ బోయి, యంత, వి  
రూపాక్షునియింటిలోనికింజని, యం  
త, విద్యుజ్జిహ్వనిభవనంబునకరిగి, య  
ట్లు, విద్యున్తాలిగృహంబునకుంబోయి,  
యచ్చోటనుండివజ్రదంష్ట్రునియింటిలో  
నికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య చ మహాతేజా స్సారణస్య చ ధీమతః. ౨౦  
తథా చేంద్రజితో వేత్త జగామ హరియాధపః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; హరియాధపః=వాన

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౧౭

స ౬

రులసమూహములనుబాలించునట్టి, హ  
నుమంతుండు; శుకస్య=శుకుండనువాని  
యొక్క; వేత్స(అధ్యాహృతము)చ=  
ఇంటినిగూర్చియు; ధీమతః=అధికమయి  
నబుద్ధిగల; సారణస్య = సారణునియొ  
క్క; వేత్స(అధ్యాహృతము)చ= ఇంటి  
నిగూర్చియును; తథా=అట్లు; ఇంద్రజీ  
తః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; వేత్సచ=ఇం

టినిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు వానిరస  
మూహంబులంబాలించువాడగుహ  
నుమంతుండు, శుకునియింటికినిబుద్ధిమం  
తుండగు సారణునిగృహంబునకును, అ  
ట్లు, ఇంద్రజిత్తు భవనంబునకును, బో  
యెను. అని, తాత్పర్యము.

జంబుమాలే స్సుమాలే శ్చ జగామ హరిస త్తమః. ౨౦

టీక॥ హరిస త్తమః=వానరశ్రేష్ఠుం  
డగుహనుమంతుండు; జంబుమాలే=  
జంబుమాలియనువానియొక్క; గృహం  
(అధ్యాహృతము)=ఇంటినిగూర్చియు;  
సుమాలేః = సుమాలియనువానియొ  
క్క; గృహం(అధ్యాహృతము)చ=ఇం

టినిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నా హనుమం  
తుండు, జంబుమాలియింటికిని, సుమాలి  
గృహంబునకును, బోయెను.  
అని, తాత్పర్యము.

రశ్మికేతో శ్చ భవనం సూర్యకేతో స్తథైవచ

వజ్రకాయస్య చ తథా పుష్లువే స మహాకపిః. ౨౧

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోతియగు;  
సః=అహనుమంతుండు; రశ్మికేతోః=  
రశ్మికేతువనువానియొక్క; భవనంచ=  
గృహంబును; తథైవ=అట్లే; సూర్యకే  
తోః=సూర్యకేతువనువానియొక్క; భ  
వనం(అధ్యాహృతము)చ=ఇంటిని; త  
థా=అట్లు; వజ్రకాయస్య = వజ్రకా  
యిండనువానియొక్క; భవనం(అధ్యా

హృతము) చ=ఇంటిని; పుష్లువే=పొం  
డెను.

అహనుమంతుండు, రశ్మికేతువుగృ  
హంబునకును సూర్యకేతుండను వాని  
యింటికిని, వజ్రకాయుండను రాక్షసుని  
భవనంబునకును, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.



ధూమాక్షస్య చ సంపాతే ర్భవనం మారుతాత్త్వజః  
విద్యుద్రూపస్య భీమస్య ఘనస్య విఘనస్యచ. ౨౩

టీక॥ మారుతాత్త్వజః=వాయుదేవుడు)=ఇంద్రుడు; జగామ(అధ్యాహృతము)=పొందెను.  
నికుమారుండగుహనుమంతుండు; ధూమాక్షస్య=ధూమాక్షునియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము)=ఇంటిని; సంపాతే=సంపాదియొక్క; భవనంచ=ఇంటిని; భీమస్య = భయంకరుడైన; విద్యుద్రూపస్య=విద్యుద్రూపునియొక్కయు; ఘనస్య=ఘనుండనువానియొక్కయు; విఘనస్యచ = విఘనుండనువానియొక్కయు; భవనాని (అధ్యాహృతము)=అని, తాత్పర్యము.

శుకనాసస్య వక్రస్య శరస్య వికటస్యచ  
బ్రహ్మకణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. ౨౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=అహయు; భవనాని (అధ్యాహృతము)=అహనుమంతుండు, శుకనాసస్య=శుకనాసుండనువానియొక్కయు; వక్రస్య=వక్రుండనువానియొక్కయు; శరస్య=శరుండనువానియొక్కయు; వికటస్యచ=వికటుండనువానియొక్కయు; బ్రహ్మకణస్య=బ్రహ్మకణునియొక్కయు; దంష్ట్రస్య=దంష్ట్రుండనువానియొక్కయు; రోమశస్య=రోమశుండను; రక్షసశ్చ = రాక్షసునియొక్కయు; భవనాని (అధ్యాహృతము)=ఇంద్రుడు; జగామ (అధ్యాహృతము)=పొందెను.  
అహనుమంతుండు, శుకనాసుండనురాక్షసునియొంటికిని, వక్రుండనువానిగృహంబునకును, వికటుండనువానియాలయంబునకును, బ్రహ్మకణుండనువానిభవనంబునకును, దంష్ట్రుండనువానిగృహంబునకును, రోమశుండనురాక్షసునియొంటికినిబోయెను. అని తాత్పర్యము

యథోత్తతస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య నాదినః

విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వనాం తథా హస్తీముఖస్యచ. ౨౫

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహా  
నుమంతుండు; యుద్ధోన్మత్తస్య=యు  
ద్ధోన్మత్తుండనువానియొక్కయు; మత్త  
స్య=మత్తుండనువానియొక్కయు; ధ్వజ  
గ్రీవస్య=ధ్వజగ్రీవుండను వానియొక్క  
యు; నాదినః=నాదియనువానియొ  
క్కయు; విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వనాం=విద్యుజ్జిహ్వ  
యొక్కయు, నింద్రజిహ్వండులనుపే  
రు గలవారల యొక్కయు (ఆపేర్లు  
గలవారలు పెక్కుమందియున్నారుగా  
వున బహువచనముచెప్పఁబడినది); త

ధా=అట్లు; హస్తీముఖస్యచ = హ  
స్తీముఖుండనువానియొక్కయు; భవ  
నాని(అధ్యాహృతము)=ఇంద్లను; జ  
గామ=పొందెను.

ఆహానుమంతుండు, యుద్ధోన్మత్తుని  
గృహంబునకును, మత్తునిగృహంబునకు  
ను, ధ్వజగ్రీవునిగృహంబునకును, నాది  
యనువాని గృహంబునకును, విద్యుజ్జి  
హ్వండునుపేరుగలవారలగృహంబుల  
కును ఇంద్రజిహ్వండునుపేరుగలవార  
లగృహంబులకునుం, బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

కరాళస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవహి

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహా  
నుమంతుండు; కరాళస్య=కరాళుండను  
వానియొక్కయు; పిశాచస్య = పిశా  
చుండనువానియొక్కయు; శోణితాక్ష  
స్యచైవ = శోణితాక్షుండను వాని  
యొక్కయు; భవనాని(అధ్యాహృత

ము)=ఇంద్లను; జగామ(అధ్యాహృత  
ము) హి=పొందెనుగాదా!

ఆహానుమంతుండు, కరాళునియిం  
టికిని, పిశాచునిగృహంబునకును, శోణి  
తాక్షునిభవనంబునకునుంబోయి, చూ  
చెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రమమాణః క్రమేనైవ హనుమా న్మారుతాత్తజః. ౨౬

తేషు తేషు మహాహేషు భవనేషు మహాయశాః

తేషా మృద్ధి మతా మృద్ధిం దదర్శ స మహాకపిః. ౨౭

టీక || మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; మారుతాత్తజః=

ఇ

ఇ

వాయుదేవునికుమారుండును; మహాక	ర్ప=చూచెను.
పిః=పెద్దకోఁతియునగు; సః=ఆహను	అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునువా
మంతుండు; క్రమేక్షేవ=వరుసచేతనే;	యొకుమారుండునగు నాహనుమంతుం
క్రమమాణః=పోవుచు; మహాశ్లేష=శ్రే	షు, ఇట్లువరుసగానారాక్షసులయిండ్ల
స్థములయిన; తేషుతేషు=ఆయా; భవ	కుంబోయి, యాయాగృహంబులందు,
నేషు=ఇండ్లయందు; ముద్ధిమతాం=అధి	అధికమయినసంపదల నొందియుండు
కమయినసంపదగల; తేషాం=ఆరాక్ష	నారాక్షసుల, సంపత్తుం, బాచెను,
సులయొక్క=ముద్ధిం= సంపదను; దద	అని, తాత్పర్యము.

సర్వేషాం సమతిక్రమ్య భవనాని సమంతతః

ఆససాదాథ లక్ష్మీవానాక్షసేంద్రనివేశనమ్. ౨౮

టీక॥లక్ష్మీవాన్ = ప్రశస్తంబగు	సాద=పోందెను.
కాంతిగల హనుమంతుండు; సమంత	కాంతిసంపన్నుండగు నాహనుమం
తః=అంతటను; సర్వేషాం = అందఱి	తుండు, అంతటందీరుగుచు, నందఱిగృ
యొక్క; భవనాని=ఇండ్లను; సమతిక్ర	హంబులనుంజూచి వానినతిక్రమించి,
మ్య=దాటి; అథ=అటుపిమ్మట; రా	యంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని,
క్షసేంద్రనివేశనం=రాక్షసులకుఁబ్రభు	యింటికిం, బోయెను.
వయిన రావణునియొక్కయింటిని; ఆస	అని, తాత్పర్యము.

రావణ స్యోపశాయినో దదర్శ హరిసత్తమః

విచరన్తరిశాదూలః రాక్షసీ ర్వికృతేక్షణః. ౨౯

శూలముద్గరహస్తాశ్చ శక్తితోమర ధారిణిః

టీక॥హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుం	స్య=రావణునకు; ఉపశాయిన్యః (ఉ
డును; హరిశాదూలః=వానరులయం	పశాయినీ)=సమీపమునందుఁబరుండి
దుఁబెద్దపులివంటివాఁడునగు హనుమం	యున్నవారును; వికృతేక్షణః=వికా
తుండు; విచరన్ = తిరుగుచు; రావణ	రముగలకండ్లుగలవారలును; శూలము

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౧౩

స ౬

ద్వరహస్తాశ్చ = శూలంబును ఇనుపగుది  
యయుచేతులందుఁ గలవారలును; శక్తి  
తోమరధారిణీః = శక్తియనునాయుధ  
మునుతోమరమను నాయుధమును ధరిం  
చియుండువారునగు; రాక్షసీః = రాక్ష  
సస్త్రీలను; దదర్శ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం

డు, ఆరావణగృహంబున సంచరించు  
చు, శూలముద్ధరంబులఁ జేతులంబట్టు  
కొని, శక్తితోమరంబులను నాయుధంబు  
లధరించియెచ్చరికతో రావణసమీపం  
బునంబరుండియున్న, వికృతంబులగుకం  
డ్లుగలరాక్షసస్త్రీలం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదర్శ వివిధాన్ గల్భాన్ తస్య రక్షఃపతే గృహే. ౩౦

రాక్షసాంశ్చ మహాకాయా న్నానాప్రహరణోద్యతాన్

టీక||సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ  
నుమంతుండు; రక్షఃపతేః = రాక్షసుల  
కుంబ్రభువయిన; తస్య = ఆరావణుని  
యొక్క; గృహే = ఇంటియందు; వివి  
ధాన్ = పలుదెఱంగులయిన; గు  
ల్భాన్ = సేనలను; మహాకాయాన్ =  
పెద్దదేహముగలవారలును; నానాప్ర  
హరణోద్యతాన్ = ఎత్తిపట్టుకొనబడి  
నపలుదెఱంగులగు నాయుధంబులు గ

లవారలునగు; రాక్షసాంశ్చ = రక్క  
సులను; దదర్శ = చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, రాక్షసేశ్వ  
రుండగునారావణునింటఁ గావలియం  
డు, నానావిధసేనలను, పలువిధంబుల  
గునాయుధంబుల నాయితముగాఁ బ  
ట్టుకొనియుండుగొప్పదేహముగలరా  
క్షసులను, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షాశ్వేతాన్ సితాం శ్చైవ హరిం శ్చపి మహాజవాన్. ౩౧

కులీనాన్ కూపసంపన్నాన్ గజాన్ స్వరగజారుణాన్

నిస్థితాన్ గజశిత్తాయా మైరావతసమాన్యధి. ౩౨

నిహంతూ స్వరనైన్యానాం గృహే తస్మిన్ దదర్శ సః

క్షరతశ్చ యథా మేఘాన్ సగతశ్చ యథా గిరీన్. ౩౩

మేఘస్తనితనిఘాషాన్ దుర్ధషాన్ సమరే పరైః

టిక॥సః=ఆహనుమంతుండు ; తస్మిన్=అ; గృహే=ఇంటియందు; నితాన్=కట్టబడినవియు; రక్తాన్=ఎఱ్ఱవియు; శ్వేతాన్=తెల్లనివియు; మహాజనాన్=అధికమయిన వేగముగలవియునగు; హరింశ్చపి=గజ్జంబులను; కులీనాన్=మంచికులంబునంబుట్టినవియును; రూపసంపన్నాన్=మంచిరూపంబుతోఁ గూడినవియును; పరగజారుజాన్=శత్రువులయొక్క యేనుంగులఁబడించునవియును ; గజశిక్షాయాం=ఏనుంగులకు నేపకవలసిన విద్యయందు; సిద్ధితాన్=అనుభవముగలవియును; యధి=యద్ధమునందు; విరావతసమాన్=విరావతమను నేనుంగుతోసరివచ్చునవియును ; పరనైన్యానాం=శత్రునైననులయొక్క ; నిహంత్యాన్=చంపునవియును ; తురతః=వషించుచున్న; మేఘాన్చయధా(స్థితాన్)=మబ్బులనుంబోలె నున్నవియును; స్రవతః=నీళ్లు కార్చుచున్న; గిరీకచయధా(స్థితాన్)= పర్వతంబులుంబోలె నున్నవియునగు; మేఘస్తని

ఘోషాన్=మేఘంబులధ్వనివంటిధ్వనిగలవియును; సమరే=యద్ధమునందు; పరైః=శత్రువులచేత ; దుర్ధమాన్=ఎదిరింపఁగూడనివియునగు; గజాన్=ఏనుంగులను; దదశన్=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, రావణునిఁటఁగట్టబడియుండు, నధికమైనవేగంబుగలయెఱువువ న్నె గుఱ్ఱంబులను, దెలుపువ న్నె గుఱ్ఱంబులను, మఱియు సత్తులంబులంబుట్టినవియు, రూపసంపన్నంబులును, శత్రుగజంబులంజంపునవియుఁ జక్కఁగాగజశిక్షనేచిఁనవియునై, యద్ధమునందై రావతంబునకు సాటివచ్చుచు, శత్రునైన్యంబులం జంపునవియై, గొప్పశరీరంబుగల్గి, యత్యున్నతంబులై మదజలంబు కార్చుచుండుటంజేసి, వషించుచున్న మేఘంబులుంబోలె, సెలయేఱులతోఁగూడిన పర్వతంబుకై వడిఁజూపట్టుచు, మేఘంబువలెగజిఁంచుచు, యద్ధంబున శత్రుల కెదిరింపనలవిగానివై, యుండు, గజంబులనుం, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సహస్రం వాహినీస్తత్రీ జాంబూనద పరిష్కృతాః. ౩౪

హేమజాల పరిచ్ఛన్నాస్తరుణాదిత్య సన్నిభాః

దదశన్ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే. ౩౫

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౦౫

స ౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుడు; రాక్షసేంద్రస్య=రా  
క్షసులకుఁబ్రభుండైన ; రావణస్య=  
రావణునియొక్క;తత్ర=అ;నివేశనే=  
గృహంబునందు ; జాంబూనద పరి  
వృత్తాః=జంబూనదిలోఁ బుట్టినబం  
గారముచేనలంకరింపఁ బడినవియును;  
హేమజాలపరిచ్ఛన్నాః=ఇతరస్థలంబు  
లంబుట్టిన బంగారములయొక్కసమూ  
హములచేఁ గప్పఁబడినవియును; తరు  
ణాదిత్యసన్నిభాః=యావనముగలసూ  
ర్యునితో సమానములయినవియునగు,  
మధ్యాహ్నకాలమునందలిసూర్యునితో

సమానములయినవియు ననట;వాహీ  
నీః= సేనలను, కాలిబంటుసేనలనను  
ట ; సహస్రం=వేయింటిని, లెక్కలేని  
వానిననట; దదర్శ = చూచెను.  
ఆహనుమంతుండు, రాక్షసేశ్వరుం  
డగునారావణుగృహంబునం, గావలి  
యుండువారల, జంబూనదింబుట్టినబం  
గారముతోనుఇతరస్థలంబులజనియించి  
నబంగారముతోనుంజేయఁబడినయాభ  
రణంబులధరించికొని మధ్యాహ్నసూ  
ర్యులుంబోతఁ బ్రకాశించుచుండువార  
లఁ, గాలిబంటువులననేకులం, చూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

శిబికా వివిధాకారా స్స కపి మూర్ఖతాత్మజః  
లతాగృహాణి చిత్రాణి చిత్రశాలాగృహాణిచ. ౩౬  
క్రీడాగృహాణి చా న్యాని దారుపర్వతకా నపి  
కామస్య గృహకం రమ్యం దివాగృహకమేవచ. ౩౭  
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే

టీక॥ మూర్ఖతాత్మజః=వాయువు  
కొడుకైన;కపిః=కోతియగు; సః=ఆ  
హనుమంతుండు;రాక్షసేంద్రస్య=రా  
క్షసులకుఁబ్రభువైన;రావణస్య=రావ  
ణునియొక్క;నివేశనే=ఇంటియందు;వి  
విధాకారాః=పలువిధములయినయా  
కారములుగల;శిబికాః =పల్లకీలును;చి

త్రాణి= నానావిధవర్ణములుగల;ల  
తాగృహాణి = తీగల యల్లికతోఁజే  
యఁబడినయిండ్లను; చిత్రశాలాగృహా  
ణిచ = చిత్తరువులువ్రాయఁబడియుం  
డు, గదులులేనియిండ్లను;అన్యాని= ఇ  
తరములయిన; క్రీడాగృహాణిచ=క్రీడిం  
పయోగ్యములయినయిండ్లను; దారుప

౧౮౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

ర్వతకానపి=క్రీడాధికంబుగా, కొయ్య తోఁజేయఁబడిన చిన్నకొండలను; మ్యం=సుందరమయిన; కామస్య= మృదునియొక్క; గృహకం=ఇంటిని, రతి గృహముననుట; దివాగృహకమేవ= పగటియొండను, పగలువినోదంబుగా నుండుటకై యేర్పఱుపఁబడిన గృహము ననుట; దదర్శ=చూచెను.

వాయు చేవునికుమారుండగునాహ నుమంతుండు, రాక్షసేశ్వరుండగురావ

ణునిభవనంబునందుఁ, దిరుగుచు, నానా విధంబులయినపల్లకీలను జితంబులగుల తాగృహంబులను జిత్రపులువాయఁ బడియుండు, గదులులేని(హాల్) యొండ ను, మఱియు నితరములయిన క్రీడా గృహంబులను , క్రీడాధికంబు లగు చారు మయఃపర్వతములను, సుందరం బగురతిగృహంబులను, బగలువినోదం బుగానివసించగలగినగృహంబులను, వ రుసగాఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స మందరగిరిప్రఖ్యం మయూరస్థానసంకులమ్. ౩౮

ధ్వజయష్టిభి రాకీణం దదర్శ భవనోత్తమమ్

అనేకరత్నసంకీణం నిధిజాలం సమంతతః. ౩౯

ధీరనిష్ఠితకమాంతం గృహం భూతపతే రివ

టీక॥సః=ఆహనుమంతుండు; మంద రగిరిప్రఖ్యం = మందరపర్వతముతోస మానమయినదియును; మయూరస్థాన సంకులం=నెమళ్లయొక్కస్థానములచే నిండినదియును; ధ్వజయష్టిభిః=పెక్కె ములకొట్టలచే; అకీణం=వ్యాపింపఁబడి నదియును ; అనేకరత్నసంకీణం= పెక్కు-మణులచే వ్యాపింపఁ బడినది యును; సమంతతః=అంతటను ; ని ధిజాలం=పాఁతఱులసమూహములుగ లదియును; ధీరనిష్ఠిత కమాంతం, ధీ ర=పండితులగు వారలచే, నిష్ఠిత=చేదశఁ=చూచెను.

యఁబడిన, కమాంతం=పనులయొ క్క-తుదగలదియు, పనులన్నియుఁగల దియుననుట; లేకధీరనిష్ఠితకత్తాంతం, ధీ ర=ధైర్యముగలవారలయొక్కయు, ని స్థిత=నియమముగలవారలయొక్కయు; కర్మ=తపస్సుయొక్క, అంతం=ఫలమ యైనదియును; భూతపతేః=భూతం బులకుఁబ్రభువయినశివునియొక్క; గృ హమివ (స్థితం)=ఇల్లుంబోలే నున్నది యునగు; భవనోత్తమం=ఇండ్లలోశ్రే ష్ఠమయినదాని, ఉత్తమగృహమును; ద

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౧౮

స ౬

అహనుమంతుండు, వానిజూచుచుచూచి, మందరపర్వతంబునకు సాటివచ్చునదియు, నెమళ్లునలుచుట కేర్పఱుపఁబడినస్తానంబులతో నిండినదియై, యంతటను ధ్వజంబులు కట్టఁబడి, పెక్కు రత్నంబులుగల్గి, నిధులనేకంబులుగల్గి, పండితులగువారలచేనెంతో

ప్రయత్నంబున నిమింపఁబడిన, (పక్షాంతరమందు, ధైర్యంబునునియమంబునుంగలిగి కష్టపడిచేసినతపంబునకుఫలంబనందగి) భూతనాథుండగు శివుని గృహంబునకుసాటివచ్చుచున్న, యందలియు త్తమగృహంబుం, ఊచెను. అని, తాత్పర్యము.

అచిభిశ్చాపి రత్నానాం తేజసా రావణస్యచ. ౪౦  
విరరాజాథ తద్వేత్త రత్నిమా నివరత్నిభిః

టీక|| అధ=అటుపిమ్మట ; అప్పుడు నుట; రత్నానాం=మణుల యొక్క; అచిభిశ్చాపి=కాంతులచేతను; రావణస్య=రావణునియొక్క ; తేజసాచ=కాంతిచేతను; తత్=ఆ; వేత్త=ఇల్లు; రత్నిభిః=కిరణములచేత; రత్నిమా నివ=సూర్యుండుంబోలే; విరరాజ=ప్ర

కాశించెను. అప్పుడు, ఆయుత్తమ గృహంబు, అందుఁబొదిగియున్నమణులకాంతులును, రావణుని తేజంబును, అంతటం బర్వియుంటం జేసి, కిరణంబులుగల సూర్యుండుంబోలె, బ్రకాశించు చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయాన్యైవ శయనాన్యాసనానిచ. ౪౧  
భాజనానిచ ముఖ్యాని దదశ్శ హరియూధపః

టీక|| హరియూధపః=వానరుల సమూహములం బాలించునట్టి హనుమంతుండు; జాంబూనదమయాన్యైవ=బంగారువిగారములుగానేయుండు; శయనాని=పాస్పులను; ఆసనానిచ=పీఠంబులను; ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠంబులగు; భా

జనానిచ=పాత్రములను ; దదశ్శ=చూచెను. వానరసమూహంబులంబాలించునా హనుమంతుం, డారావణుని యుత్తమ భవనంబునఁ, బాస్పులుఁ బీఠంబులుముఖ్యంబులగుపాత్రంబులు, నివియన్నియు



బంగారముతోఁ జేయఁబడినవిగా నేయుండుటంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మధ్వానవకృతశ్లేదం మణిభాజనసంకులమ్. ౪౨

మనోరమ మసంచాధం కుబేరభవనం యథా

నూపురాణాంచ ఘోషేణ కాంచీనాం నినదేనచ. ౪౩

మృదంగతల ఘోషైశ్చ ఘోషవద్భి ర్వివాదితమ్

ప్రాసాదసంఘాతయంతం శ్రీరత్నశతసంకులమ్. ౪౪

సుప్ర్యాధ కక్ష్యం హనుమా న్ప్రవివేశ మహాగృహమ్

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; మధ్వానవకృతశ్లేదం = తెనెతోఁ జేయఁబడినమధ్యములచేఁజేయఁబడినతడుపుటగలదియును ; మణిభాజనసంకులం = రత్నవికారములయిన పాత్రములచేనిండినదియును; మనోరమం = మనసును రమింపఁజేయునదియును; అసంచాధం = ఇటుకులేనిదియును; కుబేరభవనం యథా (స్థితం) = కుబేరునియల్లుంబోలె నున్నదియును ; నూపురాణాం = అందెలయొక్క ; ఘోషేణ = ధ్వనిచేతను ; కాంచీనాం = మొలనూళ్లయొక్క; నినదేనచ = ధ్వనిచేతను; ఘోషవద్భి = నాదముగల, (మృదంగాదులువాయించు నపుడుగలుగు దీఘశబ్దముముగియునమయంబున గలుగుధ్వని, నాదంబనంబడును), మృదంగతల ఘోషైః = మద్దెలల యొక్కయు

నఱచేతులయొక్కయుధ్వనుల చేతను, మద్దెలలవాయించుటవలనంగలుగు ధ్వనులచేతను; వివాదితం = ధ్వనింపఁ జేయఁబడినదియును; ప్రాసాద సంఘాతయంతం = మేడలయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; శ్రీరత్నశతసంకులం = శ్రీలలో నుత్తమలయినవారలయొక్క నూలులచే నిండినదియును; సుప్ర్యాధకక్ష్యం = మిక్కిలియునువిశాలములయినతొట్టికట్లుగలదియును; మహాగృహం = గొప్పగృహమును; ప్రవివేశ = చొచ్చెను.

నా రాయిచేదడుపంబడి, రత్నమయమైన పాత్రంబులనేకంబులగల్గి, మనోహంబై, విశాలమయి, కుబేరునిగృహంబుంబోలుచు , శ్రీలసంచరించుచుండుటంజేసి, యందెలధ్వనులును మొలనూళ్లశబ్దంబులును నాద సుపన్నం

శ్రీమ ద్రామాయణము \* సుందర కౌండము. ౧౪

2 12

బులగు మృదంగంబులనినదంబులును గ  
ల్లి, పెక్కు-మేడలతోఁగూడి, యుత్త  
మరూపులగు(స్త్రీ)లు పెక్కువేలు గల్లి,  
విక్కిలియువిశాలంబులగు తొట్టికట్లు  
తోనొప్పచున్న, యారావణుని యు  
త్తమగృహంబును, హనుమంతుండు,  
ప్రవేశించెను.

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందర కాండే, పద్మస్మగళః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇవి, పరమార్థక చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంభరీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండ షష్ఠసర్గాటీక,  
ముగిసినది.



இரு

సప్తమసగప్రారంభః.

స శిక్షజాలం బలవాక్ దదర్శ  
వ్యాసక్తవై ధూర్యనువణః జాలమ్  
యథా మహా త్రావృషి మేఘజాలం  
విద్యుత్పినద్ధం సనిహంగజాలమ్. ౧

టీక॥ బలవాక్=అధికమయినబలముగల; సః=ఆహనుమంతుండు; వ్యాసక్తవైడూర్యమణజ్జాలం=సంబంధించిన వైడూర్యమణులుగలబంగారు వికారమలయినకీటుకీలుగలదియును; సవిహంగజాలం=పక్షులతోఁగూడినకీటుకీలుగలదియును; కావుననే, ప్రావృషి=పక్షికాలమునందు; విద్యుత్పినధం=మెఱపులచేఁచుయఁబడినదియు; సవిహంగజాలం(అధ్యాహృతము)=పక్షులయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; మహత్=గొప్పదియైనగు; మేఘజాలంయథా(స్థితం)=మబ్బులసమూహంబుంబోలె నున్నదియైన

గు; వేత్తజాలం = గృహంబులసమూహమును; దదశఁ = చూచెను.

బలవంతుండగు నాహనుమంతుండచ్చట, వైడూర్యమణులు పొదిగియున్నబంగారు కిటికీలుగల్గి, యాకిటికీలయందువినోదాధకముగానుంచబడిన

పక్షులుగలదై, యట్లు, వహికాలంబున, మెఱుపులధికంబుగాఁగల్గి, వానకురియునని తిరుగుచుండు పక్షులతోనొప్పచున్న మేఘంబులుం బోలెఁ బూపట్టుచుండెడు, గదులననేకంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

నివేశనానాం వివిధా శ్చశాలాః

‘కఙ్క్ష్యాశ్చనానావిధకమకశాలాః’ అనిపాతాంతరము.

ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః

మనోహరా శ్చాపిపున ర్విశాలా

దదర్శ వేశ్మాద్రిషు చంద్రశాలాః. ౨

“దదర్శవేశ్మాద్రిషు” అని, పాతాంతరము.

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆహానుమంతుండు; నివేశనానాం = ఇంద్రియైక్కైః; వివిధాః = నానావిధంబులగు; శాలాశ్చ = గదులులేనిప్రదేశంబులను; (పాతాంతరపక్షమునందు) నానావిధకమకశాలాః = పలువిధములయినపనులుగలశాలలుగల; కఙ్క్ష్యాశ్చ = తొట్టికట్లను; ప్రధాన శంఖాయుధ చాపశాలాః = శ్రేష్ఠములయిన శంఖములయొక్కయు నితరాయుధములయొక్కయు యుధనువులయొక్కయు గృహంబులను; పునః = ఇంకను; వేశ్మాద్రిషు = పర్వతములం బోలు నిండ్లయందు; వేశ్మాద్రిషు(అనిపాతాంతరము) = ఇండ్లుప్రా

సాదములు మొదలగువానియందు; మనోహరాః = సుందరములయినవియు; విశాలాః = వెడల్పులయినవియునగు; చంద్రశాలాశ్చాపి = ప్రేమేడలను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహానుమంతుండు, అయ్యైగృహంబులకు సంబంధించినగదులులేని ప్రదేశంబులను, (పాతాంతరపక్షముందు, పలువిధములయినపనులుచేసియుండుశాలలుగలతొట్టికట్లను,) శ్రేష్ఠములైనశంఖములనితరాయుధంబులు ధనువునంచు గృహంబులను, మఱియుం బర్వతంబులం బోలుగృహంబులందుండు, (పాతాంతర పక్షముందు, గృహం

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము ౧౯౧

స ౭

బులు ప్రాసాదంబులు మొదలగువాని దరంబులునగు పైమేడలనుంజూచెను. యందుండు) మనోహరంబులును నుం అని, తాత్పర్యము.

గృహాణి నానావసురాజితాని  
దేవాసురైశ్చాపి సుపూజితాని  
సర్వైశ్చదోష్టేః పరివర్జితాని  
కపి దక్షదర్శ స్వబలాజితాని. ౩

టీక॥కపిః=హనుమంతుడు; నానా వసురాజితాని= నానావిధములగు ర త్నములచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడినవి యు; దేవాసురైశ్చాపి= దేవతలచేత ను అసురులచేతను; సుపూజితాని= చక్కఁగాఁబూజింపఁ బడినవియును; సర్వైః=సమస్తములయిన; దోష్టే శ్చ=దోషములచేతను; పరివర్జితా ని=విడువఁబడినవియును; స్వబలాజి తాని=రావణునిచే, తనబలంబుచే సం పాదించఁబడినవియునగు; గృహాణి= ఇండ్లను; దదశ్శే=చూచెను. హనుమంతుండు, నానావిధంబుల గుఱులచేఁబ్రకాశించు చున్నదై, దే వతలచేతను అసురులచేతను బూజిం పఁబడినదై, యెంత మాత్రమునుదో షంబులేనిదైన, రావణుండునిజ బ లంబునంగుబేరుని జయించి సంపాది చిన, గృహంబులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని ప్రయత్నాభి సమాహితాని  
మయేన సాక్షా దివ నిమిత్తాని  
మహీతలే సర్వగుణోత్తరాణి  
దదర్శ లంకాధిపతే గృహాణి. ౪

టీక॥సః(అధ్యావృత్తము)=ఆహ నుమంతుండు; ప్రయత్నాభి సమాహి తాని=ప్రయత్నముచేతనిమిత్తంపఁబడి నవియును; మయేన=మయనిచేత; సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా; నిమిత్తానివ(స్థితాని)=కట్టఁబడినవివలె ను న్నవియును; మహీతలే = భూతల మునందు; సర్వగుణోత్తరాణి=సమ

స్తముగుణములచేతను శ్రేష్ఠంబులు నగు; లంకాధిపతేః=లంకకుంబ్రభువై నరావణునియొక్క, తాని=ఆ; గృహః=ఇండ్లును; దదశః=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎంతోప్రయత్నంబుననిమింపబడి, విశ్వకర్మచే నిమింపబడినవయ్యమయిండు ప్ర

త్యక్షముగాఁ దాన భూమికే తెంచినిమింపచినాఁడోయనందగియొప్పుచు, నమస్తగుణంబులుగలుగుటంజేసి భూమండలంబుననన్నిగృహంబులలో శ్రేష్ఠంబులై, యుండు, లంకానాథుండగు రావణునిగృహంబులం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దదర్శో చ్చిత మేఘరూపం  
మనోహరం కాంచనచారురూపమ్  
రక్షోధిపస్యా త్తబలానురూపం  
గృహేనాత్తమం హ్యప్రతిరూపరూపమ్. ౫

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; ఉచ్చితమేఘరూపం = ఉన్నతమయినది యుమేఘముయొక్కరూపమువంటిరూపంబుగలదియును; మనోహరం = రమణీయమైనదియును; కాంచనచారురూపం = బంగారముచే సుందరమైన రూపముగలదియును; అప్రతిరూపరూపం = సరిలేని సౌందర్యంబుగలదియు; ఆత్మబలానురూపం = తనబలమునకుండగునదియును; రక్షోధిపస్య = రాక్షసులకుంబ్రభువైన రావణునియొక్క; గృహేనా

త్తమం = గృహశ్రేష్ఠరూపమైన శ్రుష్టకవిమానమున; దదర్శహి = చూచెను. అంత, నాహనుమంతుండు, ఉన్నతంబయి మేఘంబుకై వడిచి బ్రకాశించుచు, మనోహరంబై, బంగారముతోఁజేయఁబడి యుండుటంజేసి సుందరంబై, యెచ్చటను సరిలేనిదై, మిక్కిలియుబలవంతుండగుకు బేరుని జయించితన్ను సంతోషించి పంపింపబడినదియు నతిశ్రేష్ఠంబునుగావున, రావణునిబలంబునకునురూపంబై యొప్పుచున్న, శ్రుష్టకవిమానంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహీతలే స్వర్గమివ ప్రకీర్ణమ్  
శ్రీయా జ్వలంతం బహురత్నకీర్ణమ్

నానాతరూణాం కుసుమావకీణాం  
గిరే రివాగ్రం రజసా వకీణామ్. ౬  
నారీప్రవేక్షై రివ దీప్యమానం  
తటిద్భి రంభోదవ దర్శ్యమానమ్  
హంసప్రవేక్షై రివ వాహ్యమానం  
శ్రియా యుతం ఖే సుకృతాం విమానమ్. ౭  
యథా నగాగ్రం బహుధాతుచిత్రం  
యథా నభశ్చ గ్రహచంద్రచిత్రమ్  
దదర్శ యుక్తీకృతమేఘచిత్రం  
విమానరత్నం బహురత్నచిత్రమ్. ౮

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=అహ  
నుమంతుడు; మహీతలే=భూతలమం  
దు; ప్రకీణాం=పడియుండు; స్వగమి  
వ(స్థితం) = స్వగమముంబోలెనున్నది  
యును; శ్రియా = కాంతిచేత; జ్వలం  
తం=ప్రకాశించుచున్నదియును; బహు  
రత్నకీణాం=పెక్కుచులులచేవ్యాపిం  
పఁబడినదియు; నానాతరూణాం=నా  
నావిధంబులగువృక్షంబులయొక్క; కు  
సుమావకీణాం=పుష్పములచేవ్యాపిం  
పఁబడినదియును; కావుననె, రజసా=  
పుష్పములపరాగముచేత, లక్షణచే, పు  
ష్పములచేననుట; అవకీణాం=వ్యాపిం  
పఁబడిన; గిరేః=పర్వతముయొక్క; అ  
గ్రమివ(స్థితం)=శిఖరముంబోలెనున్న  
దియును; నారీప్రవేక్షైః=స్త్రీశ్రేష్ఠలచే  
త; (“ఇవ”అనునదివాక్యాలంకారార్థ  
ము)దీప్యమానం=ప్రకాశింపఁజేయఁ  
బడినదియును, కావుననె; తటిద్భిః=మె  
ఱపులచేత; దీప్యమానం(అధ్యాహృత  
ము)=ప్రకాశింపఁజేయఁబడుచున్న;  
అంభోదవత్(స్థితం)=మేఘంబుంబో  
లెనున్నదియును; అర్చ్యమానం=పూ  
జింపఁబడుచున్నదియును; హంసప్రవే  
క్షైః=హంసపక్షిశ్రేష్ఠములచేత; వా  
హ్యమానమివ(స్థితం)=మోయఁబడు  
చున్నదివోలెనున్నదియును; శ్రియా=  
కాంతితో; యుతం=కూడినదియును;  
ఖే=ఆకాశమునందు; సుకృతాం=పు  
ణ్యముచేయువారలయొక్క; విమానం  
(ఇవస్థితం)=విమానంబుంబోలెనున్నది  
యును; బహురత్నచిత్రం=అనేకవిధం  
బులగుమణులచే నానావిధవర్ణంబులుగ  
లదికావుననె; బహుధాతుచిత్రం=అనే



కములయినమణిసిలలోనగు ధాతువుల  
చేనానావణములుగల; న గాగ్రంయ  
ధా(స్థితం)= పర్వతశిఖరంబుంబోలె  
నున్నదియును; గ్రహచంద్రచిత్రం= శు  
క్రాదిగ్రహంబుల చేతనుజంద్రునిచేతను  
చిత్రమయిన; నభశ్చయధా (స్థితం)=  
ఆకాశముంబోలెనున్నదియును; యుక్తి  
కృతమేఘచిత్రం = సమూహముగాఁ  
జేయఁబడిన మేఘమువలె నానావణ  
ములుగలదియునగు; లేక, యింద్రధను  
స్సుతోఁగూడునట్లు చేయఁబడిన మేఘం  
బులంబోలె నానావర్ణంబులుగలదియు  
నగు; విమానరత్నం= విమానశ్రేష్ఠంబ  
గుపుష్పకమును; దదర్శ= చూచెను.

దైవయోగంబున, ఘామికివచ్చిన  
స్వరంబునందగి, కాంతిచేఁబ్రకాశించు  
చు, మణిమయంబై, నానావిధంబులగు  
వృక్షంబులపుష్పంబులచే నలంకరింపఁబ

డియున్నతంబై యుంటుంజేసి, పుష్పంబు  
లురాలియుండు పర్వతశిఖరంబుంబో  
లెఁబూపట్టుచు, నుత్తమసాందర్యంబుగ  
లస్త్రీలుగలుగుటంజేసి, మెఱపులతోఁ  
గూడినమేఘంబుకై వడివెలుంగుచు, నం  
దటిచేతనుంబూజింపఁబడుచు, హంస  
లచేతనేమైనమోయఁబడుచున్నదోయి  
నియెన్నందగి, పుణ్యవంతులుబహుపు  
ణ్యములనాద్వించిన విమానంబునందగి,  
నానావిధమణులు పొదిగియుండుటవల  
న, నానావిధధాతువులచేఁ జిత్రవర్ణం  
బగు పర్వతశిఖరంబుకై వడి, శుక్రాది  
గ్రహంబులును జంద్రుండును గల్గుటవల  
నఁజిత్రంబగునాకాశంబు కరణినింద్రధ  
నువుతోఁగూడియుండు మేఘంబుభంగి,  
భాసీల్లుచున్న, విమానశ్రేష్ఠంబగు పు  
ష్పక విమానంబును, ఆహనుమంతుం  
డు, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహీ కృతా పర్వతరాజిపూణాః

శైలాః కృతా వృక్షవితాన పూణాః

వృక్షాః కృతాః పుష్పవితాన పూణాః

పుష్పం కృతం కే సరపత్రపూణమ్.

టీక|| త్ర(అధ్యాహృతము)= ఆపు  
ష్పకవిమానమందు; మహీ= ఘామి; ప  
ర్వతరాజిపూణాః= పర్వతములయొ  
క్కపక్షిచేతనిండినదిగా; కృతా=

చేయఁబడినది. శైలాః= పర్వతములు;  
వృక్షవితాన పూణాః= చెట్లయొక్క  
యతిశయముచేసిండినవిగా; కృతాః=  
చేయఁబడినవి. వృక్షాః= చెట్లు; పుష్పవి



తానపూణాకాః=పూలయొక్కయతిశయముచేసిండునవిగా; కృతాః=చేయబడినవి. పుష్పం=పువ్వు (జాత్యేకవచనము) పూలనట; కేసరపత్రపూర్ణం=కేంజల్కములచేతను తోకులచేతను,నిండినవిగా; కృతం=చేయబడినది.

ఇచ్చట, మునుపటిదానికన్ననువెనుకటిదానియందువిశేషంబువణింపబడినందున, నధికాలంకారము.

ఆపుష్పక విమానంబునందు, పర్వ

తంబులుగలిగి సుందరంబగు నట్లుగా, భూమి, చిత్రరూపంబున వాయించబడినది; మంచిచెట్లతోనొప్పనట్లు, పర్వతంబులువాయించబడినవి; పుష్పంబులతోనిండియుండు నట్లుగావృత్తంబులు నిమింపబడినవి; అందులోనిపూలు, కేంజల్కంబులుతోకులును గల్గి రమణీయంబులగునట్లుగా, నిమింపబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

కృతాని వేత్తా నిచ పాండురాణి

తథా సుపుష్పాణ్యపి పుష్కరాణి

పునశ్చ పద్మాని సకేసరాణి

ధన్యాని చిత్రాణి తథా వనాని. ౧౦

టీక||తత్ర(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానంబునందు; పాండురాణి=తెల్లనివైన; వేత్తాని=గృహములు; కృతాని=చేయబడినవి. తథా=అట్లు; సుపుష్పాణి=మంచిపూలుగల; పుష్కరాణ్యపి=కోనేటులును; కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయబడినవి. పునశ్చ=ఇంకను; సకేసరాణి=కేంజల్కంబులతోగూడిన; పద్మాని=తామరపూలు; కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయబడినవి. తథా=అట్లు; ధన్యాని=శ్రేష్ఠములయినవియును; చిత్రాణి=నానావి

ధములయినవియునగు; వనాని=అడవులు; కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయబడినవి.

ఆపుష్పకవిమానంబునందు, తెల్లని గృహంబులుచిత్తరువున వ్రాయబడినవి; సుందరంబులగు పుష్పంబుల నొప్పుచుండు కోనేటులు వ్రాయబడినవి; మతీయు, కేంజల్కంబులతోగూడిరమణీయంబులయినపద్మంబులు వ్రాయబడినవి; అట్లు, శ్రేష్ఠమంబులునానావిధంబులగువనంబులు, నిమింపబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.



పుష్పాహ్వయం నామ విరాజమానం

రత్నప్రభాభిశ్చ వివర్ణమానం

శేషోత్తమానా మపి చోచ్చమానం

మహాకపి స్తత్ర మహావిమానమ్. ౧౧

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోతియగు హనుమంతుండు; తత్ర = అచ్చట ; రత్నప్రభాభిః = మణులయొక్క కాంతులచేత; విరాజమానంచ = ప్రకాశించుచున్నదియును; వివర్ణమానం = వృద్ధిబొందుచున్నదియును; శేషోత్తమానాం = (పంచమ్యర్థమందువృద్ధి) గృహశ్రేష్ఠములకన్నను; ఉచ్చమానం = పొడవైన ప్రమాణముగలదియును; పుష్పాహ్వయం నామ = పుష్పకమను పేరుగలదియునగు ; మహావిమానం = గొప్పవిమానమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను. హనుమంతుండచ్చట, నట్లు సర్వగుణసంపన్నులై, మణులకాంతులచేత ప్రకాశించుచున్నదై, యెందలు కూర్చున్నను అందఱకుంజాలునట్లు వృద్ధిబొందునదై, చాల నున్నతంబులగు గృహంబులకన్నను బొడవై, పుష్పకంబగు పేరుగల్గియుండు, విమాన శ్రేష్ఠంబును, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతాశ్చ వై డూర్య మయా విహంగా

రూప్యప్రవాళైశ్చ తథా విహంగాః

చిత్రాశ్చ నానా వసుభి ధుజంగా

జాత్యానురూపా స్తురగా శ్శుభాంగాః. ౧౨

టీక॥ తత్ర (అధ్యాహృతము) = ఆ ములచేతను; విహంగాః = పక్షులు; పుష్పకవిమానంబునందు; వై డూర్యమయాః = వై డూర్యమణివికారములయిన; విహంగాశ్చ = పక్షులును ; కృతాః (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడినవి. నానావసుభిః = నానావిధంబులగు మణులచేత; చిత్రాః = నానావిధవర్ణంబులుగల; ధుజంగాశ్చ = సరూప్యప్రవాళైశ్చ = వెండిచేతను బగడర్పంబులును; కృతాః (అధ్యాహృత



ము) = చేయఁబడినవి; జాత్యా = గజ్జపు  
జాతితో; అనురూపాః = సమానము  
లయినవియును; శుభాంగాః = మంగ  
ళకరములగునవయవములు గలవియున  
గు; తురగాః = గుఱ్ఱములు; కృతాః (అ  
ధ్యాహృతము) = చేయఁబడినవి.

ఆపుష్పకవిమానంబునందు, వైడూ  
ర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన పక్షులుండి  
నవి; మఱియు వెండితోనుబగడములతో

ను జేయఁబడిన పక్షులుండినవి; నానా  
విధంబులరత్నబులతోఁ జేయఁబడిన  
వగుటంజేసి నానావిధవణకంబులుగలి  
గినసపకంబులుండినవి, అట్లునానావిధ  
మణులతోఁజేయఁబడి, సజాతీయంబుల  
గుగజ్జంబులకు సాటివచ్చుచు శుభలక్ష  
ణసంపన్నంబులగు నవయవంబులతోఁ  
గూడియున్న, గజ్జంబులుండినవి.

అన, తాత్పర్యము.

ప్రవాళజాంబూ నదపుష్పపతా

స్ఫలీల మావజిత జిహ్వాపతాః

కామస్య సాతౌ దివ భాంతి పతాః

కృతా విహంగా స్సుమఖా స్సుపతాః. ౧౩

టీక॥ త్ర (అధ్యాహృతము) = ఆ  
పుష్పకవిమానంబునందు ; కృతాః =  
చేయఁబడినవియును; సుమఖాః = మం  
చిముఖంబులుగలవియు; సుపతాః =  
మంచిరెక్కలుగలవియును ; ప్రవాళ  
జాంబూనదపుష్పపతాః = పగడము  
తోనుబంగారముతోనుజేయఁబడినపూ  
లుతొక్కలందుగలవియును; సఫలీలం =  
విలాసముతోఁగూడునట్లుగా; ఆవజిత  
తజిహ్వాపతాః = వంచఁబడిన వంకరల  
యినతొక్కలుగలవియునగు ; విహం  
గాః = పక్షులు; కామస్య = మన్మథుని

యొక్క; సాతౌ = ప్రీత్యక్షములయి  
న; పతాః ఇవ = సహాయములుం బోలె;  
భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి, ప్రకాశిం  
చుచుండినవనుట.

ఆపుష్పకవిమానంబున, మంచిము  
ఖంబును సుందరంబులగు తొక్కలును  
గల్గి, పవడముతోను బంగారముతోను  
నిమింపఁబడినపుష్పంబులుతొక్కలం  
దుగలవై, సొగసుగాఁ దమతొక్కల  
నువంకరలగునట్లు కొంత వంచికొని  
యుండునట్లునానావిధమణులతోఁ జే  
యఁబడినవైయుండు, పక్షులు, ఆకా



౧౯౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 2

రంబువహించి ప్రత్యక్షంబులైనవన్నధులకుమన్న ధోదేకంబు గలిగించుచుండి  
నిసహాయంబులోయనందగి, చూపరు నవి. అని, తాత్పర్యము.

నియుజ్యమానాస్తు గజా స్సుహస్తా  
స్సకేసరా శ్చో త్వలపత్రహస్తాః  
బభూవ దేవీ చ కృతా సుహస్తా  
లక్ష్మీ స్తథా పద్మిని పద్మహస్తా. ౧౪

టీక॥ తత్ర = (అధ్యాహృతము) ఆ గు, లక్ష్మీః = లక్ష్మీ; కృతా = చేయఁబడి  
పుష్పక విమానంబున, పద్మిని = తా నది; బభూవ = అయినది.  
మరకొలనునందు; నియుజ్యమానాః = ఆపుష్పక విమానంబునఁ, దామ  
(కమఃకలకరియక్) తమకుందామే ర కొలంకునందు, సుందరంబు లగు  
ప్రవతించుచున్నవియు; సుహస్తాః = తొండంబులుగల్గి, తామరకొలంకున వి  
మంచితొండములు గలవియును; సకే హారము సేయుటంజేసి, దేహలగ్నంబు  
సరాశ్చ = కింజల్కములతోఁ గూడి లగుపద్మకింజల్కంబులుగల్గి, కలువల  
నవియును; ఉత్పలపత్రహస్తాః = కలు త్తేకులదొండంబులధరించి, సేవించు  
వలతేకులతోఁ గలవియునగు; గజా చుండు నేనుంగులును, జిత్తరువునవా  
స్తు = వీనుఁగలును; కృతాః (అధ్యాహృ యఁబడినవి, అట్లు, వానిచే సేవింపఁబ  
తము) = చేయఁబడినవి. తథా = అట్లు; డుచుఁ, జేతులం గమలంబులుధరించి,  
సుహస్తా = మంచిచేతులుగలదియును; సుందరంబులగుహస్తంబులుగల్గియుం  
పద్మహస్తా = తామరపూలుచేతులం డులక్ష్మీ దేవియును, జిత్తరువున, వా  
దుఁగలదియును; దేవీ = అమ్మవారున యఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ త ద్దృహ మభిగమ్య శోభనం  
సవిస్తయో నగమివ చారు శోభనమ్  
పునశ్చ త త్వరమసుగంధి సుందరం  
హిమాత్యయే నగమివ చారు కందరమ్. ౧౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; ఇతీవ = ఈప్రకారము

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౧౯

స ౭



గాఃశోభనం = మంగళకరమును; చారు=సుందరమయిన; శోభనం=మంగళకరమగు; నగమివ(స్థితం)= పర్వతముంబోలెనున్నదియునగు; తత్ = ఆ; గృహం=ఉత్తమగృహంబును; అభిగమ్య= అంతటనుబొంది; సవిస్తయః=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినవాఁడు; అఘాత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను. పునశ్చ=మఱలను; పరమసుగంధి=మిక్కిలియునుమంచివాసనగలదియును; సుందరం=మనోహరంబును; కాపుననె, హిమాత్యయే= శీతకాలముయొక్కతుదను, వసంతయుతువునందనుట; చారుకందరం=సుందరములయిన గుహలుగల; నగమివ(స్థితం)= పర్వతముంబోలెనున్నదియునగు; తత్=ఆయుత్తమగృహమును; అభిగమ్య(అధ్యాహృతము)= అంతటనుబొంది; సవిస్తయః అఘాత్ (అధ్యా

హృతము)=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినవాఁడయ్యెను.

ఆహనుమంతుండు, మంగళకరంబై సుందరంబై, యట్లు సుందరంబునుమంగళకరంబునగు పర్వతముంబోలెఁ జూపట్టుచున్న యారావణుని యుత్తమగృహంబుగలయందిరిగి, యెంతదిరిగినను రావణుండుండు స్థల బుగానలేవైతి, ఇంకె నెంతపెద్దదిగానున్నదో యనియాశ్చర్యముపడి, యంత, మఱలవసంతర్తువునందుఁజక్క గాఁ బుష్పించియుండుటంజేసి, మంచివాసనగలిగి సుందరంబులయినగుహలుగలిగినపర్వతంబుంబోలె, సుందరంబై మంచివాసనగలిగియుండు, నా గృహంబుం బొచ్చిగలయంద్రిష్టురి, “యెంతదిరిగినను, ఈగృహంబుతుదముట్టవై తిఁగదా” యనియాశ్చర్యమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స తాం కపిరభిపత్య పూజితాం  
చరన్ పురీం దశమఖి బాహుపాలితాం  
అదృశ్య తాం జనకసుతాం సుపూజితాం  
సుదుఃఖితః పతిగుణ వేగనిజితాం. ౧౬

టీవ||తతః=అటుపిమ్మట; సః = ఆహనుమంతుండు; పూజితాం= పూజింపఁబడినదియును; దశమఖిబాహుపాలితాం= రావణునియొక్క భుజముచేతఁ

బాలింపఁబడినదియునగు; తాం=ఆ; పురీం=పట్టణమును; అభిపత్య=పొంది; చరన్=తిరుగుచు; సుపూజితాం=చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినదియును ;



# ౨౦౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭



పతిగుణవేగనిజితాం పెనిమిటియొక్కగుణాతిశయముచేత జయింపబడినదీయునగు; లోఁగొనఁబడినదియు ననుట; తాం=ఆ; జనకసుతాం=జనకమహారాజుకొమారతెయ్యిన సీతను; అదృశ్య(అదృష్ట్యా)=చూడక; సుదుఃఖతః=మిక్కిలియు దుఃఖంబునొందినవాఁడు; అథాత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

అట్లాహనుమంతుండు, పూజ్యంబును రావణునిచే భుజబలంబునం బాలింపఁబడునదియునగునాలంకంజొచ్చి యన్నిచోట్లనుందిరిగినను, మిక్కిలియుఁబూజ్యురాలును పెనిమిటియగు రామని గుణాతిశయంబునంజేసి తదధీనయియున్నదియునగు సీతయగపడ కున్నందున, మిగులదుఃఖంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తదా బహువిధభావితాత్మనః  
కృతాత్మనో జనక సుతాం సువత్సనః  
అపశ్యతో భవ దతిదుఃఖితం మన  
స్సుచక్షుషః ప్రవచరతో మహాత్మనః. ౧౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; బహువిధభావితాత్మనః=అనేకవిధములుగా నాలోచింపఁబడినమనసుగలవాఁడును, నానావిధములుగా నాలోచించినవాఁడుననుట; కృతాత్మనః=చేయఁబడిన ప్రయత్నముగలవాఁడును; సువత్సనః=మంచిమాగముగలవాఁడును; సుచక్షుషః=మంచికంఠుగలవాఁడును, దూరంబున నున్నవానింగూడఁబూడ్చుజూచిన కంఠుగలవాఁడుననుట; ప్రవచరతః=తిరుగుచున్నవాఁడును; మహాత్మనః=అధికమయిన

ధైర్యముగలవాఁడును; జనకసుతాం=జనకమహారాజుకూతురయిన సీతను; అపశ్యతః=చూడనట్టివాఁడునగు; తస్య(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతునియొక్క; మనః=మనసు; అతిదుఃఖితం=మిక్కిలియుదుఃఖంబునొందినది; అభవత్=అయినది. అంత, నపుడు, ఆహనుమంతుండు, తాను, మనంబున నానావిధంబులగునాలోచనంబులు చేసి, మంగళశకరంబగుసీతి మాగఁబవలంబించి, కంఠుచెదరసీయక యతిజాగ్రత్తతో దూరంబుననున్న



వానిం గూడఁ జూడఁ జాలిన వాఁ	గినను, సీతకనుపడకుండుటంజేసి, మిక్కి-
దై, మహాధైర్యంబువహించి, యెంతో	లియుదుఃఖంబునొందెను.
ప్రయత్నంబున, లంకయంతయుం, దిరి	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, సప్తమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ సప్తమస్కంఠిక,  
ముగిసినది.



(౧౨)

అష్టమస్కంఠపారంభః.

స తస్య మాధ్యే భవనస్య సంస్థితం  
మహా ద్విమానం మణివజ్రిచిత్రితమ్  
ప్రతప్తజాంబూనద జాలకృత్రిమం  
దదశః వీరః పవనాత్మజః కపిః. ౧

టీక॥వీరః=పరాక్రమ శాలియును;	బడినదియును; ప్రతప్త జాంబూనద
పవనాత్మజః=వాయుదేవునికుమారుం	జాలకృత్రిమం=కాంచలబడిన బంగార
డును; కపిః=కోతియునగు; సః=ఆ	ముయొక్క సమూహంబులతోఁ జేయఁ
హనుమంతుండు; తస్య=ఆ; భవనస్య=	బడినపనులుగలదియు; మహత్=గొప్ప
ఉత్తమగృహముయొక్క; మాధ్యే=నడు	దియునగు; విమానం=పుష్పక విమా
మునందు; సంస్థితం=ఉన్నదియును; మ	నమును; దదశః=చూచెను.
ణివజ్రిచిత్రితం=ఇతరమణులచేతను వ	పరాక్రమశాలియు, వాయుదేవు
జములచేతను జిత్రవర్ణముగాఁ జేయఁ	నికుమారుండునగు నా హనుమంతుం

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

దు, ఆయు త్తమగృహంబు నదుమస్తా  
పింపబడి, వజ్రములుమొదలగు మణు  
లచే జిత్రీవణముగాఁ జేయఁబడిన  
దై, యు త్తమంబగుబంగారముతోఁ జే

యఁబడినకార్యవిశేషంబులు గలదైన,  
గొప్పదియగు, పుష్పకవిమానంబుం,  
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

త దప్రమేయా స్రుతికారకృత్రిమం

కృతం స్వయం సాధ్వీతి విశ్వకర్మణా

దివం గతం వాయుపథ స్రుతిస్థితం

వ్యరాజ తాదిత్య పథస్య లక్ష్యవత్. ౨

టీక॥ అప్రమేయాప్రతికార కృత్రి  
మం=కొలంత పెట్టఁగూడనట్లు గాను ఒ  
దులులేనట్లు గాను జేయఁబడినదియును;  
విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; స్వ  
యం=తానె; సాధు=మంచిది; ఇతి=  
అని; ఉక్త్యా(అధ్యాహృతము)= చెప్పి;  
కృతం=చేయఁబడినదియును; దివం=ఆ  
కాశమును; గతం = పొందినదియును;  
వాయుపథ స్రుతిస్థితం = వాయుమా  
గఁమైనయంతరిక్షమందు స్థాపింపఁబడి  
నదియునగు; తత్= ఆపుష్పకవిమా  
నము; ఆదిత్యపథస్య=సూర్యుని మా  
గఁముయొక్క, లక్ష్యవత్= చిహ్న

ముబోలె; వ్యరాజత=ప్రకాశించెను.  
విశ్వకర్మచే, చాలఁ బ్రయత్నం  
బునం, బ్రశంసాపూర్వకంబుగా, “ఇ  
ట్లుచేసియుండు” ననిచెప్ప నలవి గా  
కుండునట్లుగా, నింతటిమఱియెచ్చట  
నులేనట్లుగా, నిమింపఁబడినదై, ఆ  
కాశంబునసంచరింపఁజాలినదై, యం  
తరిక్షంబుననెయుంచఁబడినదై, యా  
న్నయాపుష్పకవిమానంబు, ‘సూర్యుని  
మాగఁంబునకుంగల్గిన చిహ్నంబో”  
యనందగి, ప్రకాశించినది.

అని, తాత్పర్యము.

న తత్ర కించి న్న కృతం ప్రియత్నతో

న తత్ర కించి న్న మహాహారత్నవత్

న తే విశేషా నియతా స్సురేష్వపి

న తత్ర కించి న్న మహావిశేషవత్. ౩

టీక॥ తత్ర = ఆపుష్పకవిమానమునం దు; ప్రయత్నతః = యత్నముచేత; నకృతం = చేయబడనిది; కించిత్ = ఏది య; న = లేదు. తత్ర = ఆపుష్పకవిమానంబునందు; నమహాహాకరశ్చవత్ = శ్రేష్ఠములైన మణులు లేనిది; కించిత్ = ఏదియును; న = లేదు. నియతాః = అందు, ప్రతిస్థింపబడిన; తే = ఆ; విశేషాః = అతిశయములు; సురేశ్వరి = దేవతలయందును, దేవతలయందు ననుట; న = లేవు. తత్ర = ఆపుష్పకవిమానమునందు; సమహావిశేషవత్ = విక్రీలియునతిశయములేనిది; కించిత్ = ఏదియును; న = లేదు. ఆపుష్పకవిమానంబున, దేనిజూచినను, బహుప్రయత్నంబున నిమింపంబడినదేకానివేఱుకాదు; అందెచ్చట జూచినను, జాలవెలగల మణులుపొదిగియుండినవిగా నేయుండును; అందున్న విశేషంబులు, దేవతలగృహంబులందునుంగానంబడవు, అందేదియు, చూపరులకుఁజాలనచ్చెరువుపుట్టింపనిది లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తపస్సమాధాన పరాక్రమాజితం

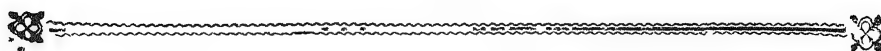
మనస్సమాధాన విచారచారిణమ్

అనేక సంస్థాన విశేషనిమిత్తం

తత స్తత స్తుల్యవిశేషదశకనమ్. ౮

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆహనుమంతుఁడు; తపస్సమాధాన పరాక్రమాజితం = తపస్సుయొక్క సేయుటచేతను బరాక్రమముచేతను సంపాదించబడినదియును; మనస్సమాధానవిచారచారిణం = మనసుయొక్క నైశ్చల్యముచేతఁదలంపు గలిగినచోట సంబరించునదియు, తనపై నెక్కియుండువారిమనసు, ఎక్కడికిపోదలఁచునో యచ్చటికింబోవునదియుననుట; అనేక సంస్థానవిశేషనిర్మితం, అనేక = పెక్కులయిన; సంస్థానవిశేష = విమానముగోపురము మొదలగువానియొక్క ప్రకారములచేత, నిమిత్తం = చేయబడినదియును; తత స్తతః = అంతనంతకుండుల్యవిశేషదశకనం = సమానంబులగు స





తీశయములయొక్క చూచటగలదియు నగు, పుష్పకం (అధ్యాహృతము) = పుష్పకవిమానమును ; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

గొప్పతపంబుచేసియుంబరాక్రమంబుచూపి యుసంపాదించబడి, తన మైఁగూచుకొండువారెచ్చటికిఁబోదలంతురోయచ్చటికిఁబోగలిగి, విమానగో

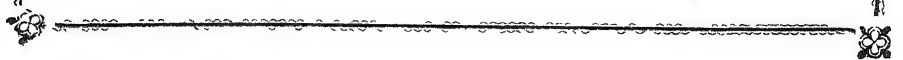
పురాదీసన్నివేశవిశేషంబుల, నొక్కొక్కచోనొక్కొక్కవిధంబుగా నిమిశంపఁబడి, అన్నిస్థలంబుల యందును సమంబుగా నిమాణ విశేషంబుగలిగి, చూపరులనేత్రంబులకుఁవిసోదంబుగలిగించుచుండు, నాపుష్పకవిమానంబు, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మన స్సమాధాయతు శీఘ్రగామినం  
దురావరం మారుతతుల్యగామినమ్  
మహాత్మనాం పుణ్యకృతాం మహర్థినాం  
యశస్వినా మగ్ర్యముదా మివాలయమ్. ౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహుతునమంతుండు; మనః = తనకుఁబ్రభువైన వానిహృదయమును; సమాధాయతు = ఉంచుకొనినంతనె, తెలిసికొనినంతనె యనట; శీఘ్రగామినం = వేగముగాఁ బోవునదియును; దురావరం = అడ్డగింపఁగూడనదియును; మారుత తుల్యగామినం = వాయువుతో సమానంబగునట్లు గాఁబోవునదియును; మహాత్మనాం = అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలును; పుణ్యకృతాం = పుణ్యములు సేయువారలును; మహర్థినాం (మహర్థినాం) = అధికమయిన సంపదగలవారలును; యశస్వినాం = అధికమయిన కీర్తిగలవార

లును; అగ్ర్యముదాం = శ్రేష్ఠమయిన యానందముగలవారలునగు నింద్రాదులయొక్క; ఆలయమివ (స్థితం) = వాసస్థలమయిన స్వర్గముంబోలె నున్నది యనగు; పుష్పకం (అధ్యాహృతము) = పుష్పకవిమానమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

స్వామిహృదయంబు గనుంగొనిన మాత్రాన నతివేగంబును బోవుచదియై యేరికినడ్డగింపఁగూడనిదై, వాయుదేవుండుబోలె నతివేగంబుగా సంచరించునదియై, మహాపరాక్రమశాలులుంబు జ్యవంతులు సధికమయిన సంపదగలవారలుఁ గీర్తిసంపన్నులు మహానంద



మనోందియన్నవారలునగునంద్రాదు | నున్న, పుష్పకంబును, హనుమంతుడు,  
లవాసస్థానమయిన స్వర్గములబోలె | చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేష మాలంబ్య విశేషసంస్థితం  
విచిత్రకూటం బహుకూటమండితమ్  
మనోభిరామం శరదీంద్రనిమళలం  
విచిత్రకూటం శిఖరం గిరే ర్భద్రా. ౬

టీక॥ సం(అధ్యాహృతము)=అహ  
నుమంతుండు; విశేషం=అతిశయమును;  
అలంబ్య = అవలంబించి; విశేషసంస్థి  
తం= విశేషముతోఁగూడినసన్నివేశము  
గలదియును; విచిత్రకూటం=నానావి  
ధంబులగు శిఖరంబులుగలదియును; బ  
హుకూటమండితం=అనేకములయినశి  
ఖరములచే నలంకరింపఁబడినదియును;  
మనోభిరామం=మనసునుసంతోషింపఁ  
జేయునదియును; శరదీంద్రనిమళలం=  
శరదృతువునందలిచంద్రుండుంబోలెన్వ  
చ్చుండైనదియును; గిరేః=పర్వతముయొ  
క్క; విచిత్రకూటం= నానావిధములగు  
నవాంతరశిఖరములుగల; శిఖరంద్రు  
(స్థితం)= శృంగముంబోలెనన్నదియు

నగు; పుష్పక(అధ్యాహృతము)= పు  
ష్పకవిమానమును; దదర్శ(అధ్యాహృత  
ము)=చూచెను.

శ్రేష్ఠంబులగు రత్నంబులుమొదల  
గువస్తుసమూహంబుగొని శ్రేష్ఠంబయి  
నసన్నివేశంబుననిమిషంపఁబడి, నానా  
విధంబులుననేకంబులునగు శిఖరంబులు  
గలిగి, చూపరులమనంబునకుసంతోషం  
బునెఱపుచు, శర త్రాకలంబునందలిసిం  
డుచంద్రుండుంబోలెనిమళలంబై, నా  
నావిధంబులగు నవాంతరశృంగంబుల  
తోఁగూడినపర్వతశిఖరంబుభంగి భాసి  
ల్లుచున్న, పుష్పకంబును, హనుమంతుం  
డు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వహంతి యం కుండలశోభితాననా  
మహాశనా వ్యోమచరా నిశాచరాః  
వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనా  
మహాజవా భూతగణా స్సహస్రశః. ౭

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮



టీక॥యఁ(యత్)= వీవిమానము ను, కుండలశోభితాననాః=కుండలముల చేనలంకరింపఁబడినముఖము గలవియును; మహాశనాః=గొప్పదేహము గలవియును; వ్యోమచర (ఇవస్థితాః)=ఆకాశమునందు సంచరించునవివోలె నున్నవియునగు; నిశాచరాః=రాక్షసులును, రాక్షసాకారములగు ప్రతిమలుననుట; వివృతవిధ్వజనిశాల లోచనాః; గుండ్రములయినవియవంకరలయినవియు వెడల్పులయినవియునగు కండ్లుగలవియున; మహాజవాః (ఇవస్థితాః)= ఆధికమయినవేగము గలవివలెనున్నవియునగు; ధూతగణాః=ధూతముల యొక్క సమూహములును, ధూతాకారంబు లగు ప్రతిమల సమూహంబులుననుట; సహస్రశః=

వేనకలుగా; వహంతి(ఇవ)= మోయునట్లున్నవో; తత్ పుష్పకం(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానమును; సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; దదత్ (అధ్యాహృతము)= చూచెను.

కుండలంబులతో నొప్పుచున్నముఖములును గొప్పశరీరంబులును గలిగి, యాకాశంబునందెరుగునవివోలె నిర్మింపఁబడిన రాక్షసాకారప్రతిమలచేతను, గుండ్రములువంకరలువెడల్పులునగుకండ్లుగలిగి చూపరులకతి వేగంబుగలవివలెనగుపడునట్లుచేయఁబడినవేనవేలభూతాకారప్రతిమలచేతను, మోయించుచున్నట్లుచూపట్టు, నాపుష్పకవిమానంబును, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనం  
వసంతమాసాదపి కాంతదర్శనమ్  
స పుష్పకం తత్ర విమాన ముత్తమం  
దదర్శ త ద్వానరవీరసత్తమః ౮

టీక॥వానరవీరసత్తమః=వానరులలోఁ బరాక్రమశాలులయినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు; తత్ర=అచ్చట; వసంతపుష్పోత్కరచారుద

శఃనం=వసంతఋతువునందలిపుష్పములయొక్కసమూహముచేత సుందరమయిన చూచుటగలదియును ; వసంతమాసాదపి=వసంతర్తువుకన్నను; కాం



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౨౦

స ౯

తదశ్శనం = మనోహరమయిన చూ  
చుటగలదియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠ  
మయినదియునగు; తతే = ఆ; పుష్ప  
కం = పుష్పకవిమానమును; దదశ్శ =  
చూచెను.

వానరపీఠలలో శ్రేష్ఠుండగు నాహను  
మంతుండు, అచ్చట, వసంతతుఫానం

గల్గుపూలచేనలంకరింపబడి యుంట్లం  
జేసి, సుందరంబుగాఁ జూపట్టుచు, వ  
సంతతుఫానపుకన్నన, అధికంబుగాఁజూ  
పరులకుఁవినిోదంబునెఱపుచు, విమానం  
బులలో నుత్తమంబైయున్న పుష్పకవి  
మానంబుం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, అష్టమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ అష్టమస్కంఃటిక,  
ముగిసినది.



శ్రి

నవవసగప్రారంభః.

తస్యాలయవరిష్ఠస్య మధ్యే విభుల మాయతమ్  
దదర్శ భవనశ్రేష్ఠం హనూమా న్నారతాత్మజః. ౧

టిక॥ మారుతాత్మజః = వాయుదే  
వునికొడుకైన; హనూమాన్ = హను  
మంతుండు; తస్య = ఆ; ఆలయవరిష్ఠ  
స్య = గృహశ్రేష్ఠమయొక్క; మధ్యే = న  
డుమునందు; విభులం = విశాలమును; ఆ  
యతం = నిడుపయినదియునగు; భవన

శ్రేష్ఠం = గృహశ్రేష్ఠరూపమయిన, పు  
ష్పకవిమానమును; దదర్శ = చూచెను.  
వాయుదేవునికుమారుండగు నాహ  
నుమంతుండు, గృహంబులలో నుత్తమం  
బగునారావణుని గృహంబునడుమను,  
గృహశ్రేష్ఠంబనందగిన పుష్పకవిమానం



౧౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

౧౦౮

౧౦౮

బుం, నూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అర్థయోజనవిస్తీర్ణ మాయతం యోజనం హితత్  
భవనం రాక్షసేంద్రస్య బహుప్రాసాద సంకులమ్. ౨

టీక॥ బహుప్రాసాదసంకులం=అడ; ఆయతం=నిడుపుగలదిగాను; ఆసీత్  
నేకములయిన మేడలచేసండిన; తత్= (అధ్యాత్మతము) హి=ఉండినదిగాదా!  
ఆ; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁబ) రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగృ  
భువైన రావణునియొక్క; భవనం=ఇ హంబు, లెక్కలేనిమేడలుగల్గి, యతా  
ల్లు; అర్థయోజనవిస్తీర్ణం=అటామ మడవెడల్పును ఆమడనిడుపును గలదై  
డవెడల్పుగలదిగాను; యోజనం=ఆమ యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

మాగ్గమాణస్తు వై దేహీం సీతా మాయతలోచనామ్  
సర్వతః పరిచక్రామ హనూమా నరిసూదనః. ౩

టీక॥ అరిసూదనః= శత్రువులఁజం చక్రామ=తిరిగెను.  
పునట్టి; హనూమా= హనుమంతుం శత్రువులఁజంపంజూలిన హనుమం  
డు; ఆయతలోచనాం=నిడుపులయిన తుండు, విశాలంబులగు నేత్రంబులుగ  
కండ్లుగలదియును; వై దేహీం=విదే ల, విదేహదేశంబునంబుట్టిన, సీతనువె  
హదేశమునందుఁబట్టినదియునగు; సీ దకుచు, నాగృహంబునంతటను గల  
తాం=సీతను; మాగ్గమాణస్తు= వె యందిరిగెను. అని, తాత్పర్యము.  
దకుచునే; సర్వతః=అంతటను; పరి

ఉత్తమం రాక్షసావాసం హనూమా నవలోకయత్  
అససాదా ధ లక్ష్మీవాక్ రాక్షసేంద్ర నివేశనమ్. ౪  
చతుర్విషాణై ద్విరదై శ్రీవిషాణై స్తథైవ  
పరిక్షిప్త మసంబాధం రక్ష్యమాణ ముదాయుధైః. ౫

టీక॥ అధ=అంతట; లక్ష్మీవాక్=కాంతిగల; హనూమా=హనుమంతుండు;

౧౦౮

౧౦౮

అవలోకయన్ = చూచువాడై, సీత సేంద్రనివేశనం = రాక్షసులకు బ్రహ్మ  
నువెదకుటకై యనుట; ఉత్తమం = బైన రావణునియొక్క-గృహంబును; ఆ  
శ్రేష్ఠంబును; రాక్షసావాసం = రాక్ష ససాద=బౌండును.  
సులనివాసస్థానమయినదియును; చతు అంతఃగాంతిసంపన్నుండగు హను  
ర్విషాణైః = నాలుగుదంతములుగల మంతుండు, సీతనువెదకుటకై, యన్ని  
యేనుంగులచేతను; ద్వీరదైః = రెండు గృహంబులలోను త్తమంబై, రాక్షసుల  
దంతములుగలయేనుంగులచేతను; తిదై కునికిపట్టై, నాలుగుదంతంబులయేనుం  
వ=అట్లై; త్రివిషాణైశ్చ = మూడు గులును రెండుదంతముల యేనుంగులు  
దంతములుగలయేనుంగులచేతను; పరి ను మూడుదంతంబుల యేనుంగులును  
క్షీప్తం = చుట్టబడినదియును ; అసం జుట్టునుంగలదై, యాయధధారులగు  
బాధం = ఇటుకులేనిదియును ; ఉదా రాక్షసులచే రక్షింపబడుచున్న, రా  
యుడైః = ఎత్తబడినయాయధములు త్త సేత్వరుండగు రావణుని గృహంబుం  
గలరాక్షసులచేతను ; రత్నమాణం = బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.  
కాపాడబడుచున్నదియునగు, రాక్ష

రాక్షసీభిశ్చ పత్నీభీ రావణస్య నివేశనం

అహృతాభిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాభి రావృతమ్. ౬

తన్నక్రమకరాకీణం తిమింగిల ఝషాకులం

వాయువేగ సమాధూతం పన్నగైరివ సాగరమ్. ౭

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=అహ నక్రమకరాకీణం=మొసళ్ల చేతను బె  
నుమంతుండు; పత్నీభిః= భార్యలయి ద్దచేపలచేతను వ్యాపింపబడినదియు  
న; రాక్షసీభిః=రాక్షస(స్త్రీ)లచేతను; వి న; తిమింగిల ఝషాకులం=తిమింగిలమ  
క్రమ్య=పరాక్రమించి; అహృతాభిః= నుగొప్పచేప చేతను సాధారణ మ  
తేబడిన, రాజకన్యాభిః = రాచకొ త్సములచేతను గలతనొందినదియు  
మాతేలచేతను; అవృతం=చుట్టబ ను; వాయువేగసమాధూతం= గాలి  
డినదియు, వ్యాపింపబడినదియును ; వేగముచేనెగురఁ గొట్టబడినదియును;

పన్నగైః = సపకములచేత; అవృథు పరాక్రమంబునంగొని తెచ్చిన రా  
తం (అధ్యాహృతము) = చుట్టఁబడిన జకన్యలును బరుండియున్న, మొసళ్లు  
దియునగు; సాగరమివ (స్థితం) = స ను మహా మత్స్యంబులును విమింగిలం  
ముద్రముంబోలెనుండునదియునగు; త బులును మత్స్యంబులునుంగల్గి వాయు  
త్ = ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క; వేగంబునం దూలుచు సపకంబులతోఁ  
నివేశనం = అంతఃపురమును; ఆసనాద గూడినసమ ద్రంబుంబోలెఁ జూపట్టుచు  
(అధ్యాహృతము) = పొందెను. న్ను, రావణునియంతః పురంబుంబా  
ఆహనుమంతుండు, రావణునిధా చెను. అని, తాత్పర్యము.  
ర్యలయిన రాక్షసస్త్రీలును రావణుం

యాహి వై శ్రీవణే లక్ష్మీర్యా చేంద్రే హరివాహనే  
సా రావణగృహే సర్వా నిత్య మేవా నపాయినీ. ౮

టీక॥ వైశ్రీవణే = కుబేరుని యందు ల్లప్పుడునే; అనపాయినీ = నాశములే  
ను; యా-ఏ; లక్ష్మీః = సంపద; అస్తి నిదై; అసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉం  
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; హరివా డెను.  
హనే = హరియను పేరుగలవిగొఱ్ఱము కుబేరునకు హరిహాయుండగు నిం  
లుగాఁగల; ఇంద్రే = ఇంద్రునియందు; దుగ్గినకును ఏయే సంపదలుగలవో, ఆసం  
యాచ = ఏలక్ష్మీయును; అస్తి (అధ్యా పదలన్నియును, రావణునింట నెల్లప్పు  
హృతము) = ఉన్నదో; సా = ఆలక్ష్మీ; స ఁదును, నాశంబులేనివై, స్థిరంబులుగా,  
ర్వా = అంతయును; రావణగృహే = నుండినవి.  
రావణునియింటియందు; నిత్యమేవ = ఎ అని, తాత్పర్యము.

యాచ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్యచ  
తాదృశీ తద్వి శిష్టావా ఋద్ధీ రక్షోగృహే ప్విహ. ౯

టీక॥ రాజ్ఞః = రాజులైన; కుబేర నికిని; వరుణస్యచ = వరుణునకును;  
స్య = కుబేరునకును; యమస్య = యము యాచ = ఏసంపద; అస్తి (అధ్యాహృ

తము) = ఉన్నదో; తాదృశీ = అట్టిది  
గాని; తద్విశిష్టావా = దానికన్ననధికమ  
యినదిగాని; ఋద్ధిః = సంపద; ఇహ =  
ఈలంకయందు; రక్షోగృహేషు = రా  
క్షసులయిండ్లయందు; ఆసీత్ = (అధ్యా

హృతము) ఉండెను.

కు బేరునకుయమునికీవరుణునకునెం  
తసంపదయొందునో, అలంకలోనిరా  
క్షసులందఱు, నంతటిసంపదగల వార  
లయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య హమఃస్య మధ్యస్థం వేత్తచా న్య త్సునిమితం  
బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ పవనాత్మజః. ౧౦  
బ్రహ్మణోథే కృతం దివ్యం దివి య ద్విశ్వకర్మణా  
విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితమ్. ౧౧  
పరేణ తపసా లేభే యత్కు బేరః పితామహాత్

టీక॥ యత్ = ఏది; దివి = స్వర్గము  
నందు; బ్రహ్మణోథే = బ్రహ్మ దేవునికొ  
ఱకు; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత;  
కృతం = చేయఁబడినదియును; దివ్యం =  
శ్రేష్ఠంబును; సర్వరత్నవిభూషితం = స  
మస్తమణులచేత నలంకరింపఁ బడినది  
యైనగు; పుష్పకం నామ = పుష్పకమును  
పేరుగల; విమానం = విమానమో;  
యత్ = దేసి; కు బేరః = కు బేరుఁడు; పరే  
ణ = అధికమయిన; తపసా = తపస్సుచే  
త; పితామహాత్ = బ్రహ్మ దేవునివలన;  
లేభే = పొందెనో; తత్ (అధ్యాహృత  
ము) = అట్టిదియును; తస్య = ఆ; హ  
మఃస్య = మేడయొక్క; మధ్యస్థం =  
నడుము నందున్నదియును; సునిమిత  
తం = చక్కఁగా జేయఁబడినదియును;

బహునిర్యూహసంకీర్ణం = అనేకము  
లయినమదపుటేనుంగులచే వ్యాపింపఁ  
బడినదియునగు; అన్యత్ = ఇతరమయి  
న; వేత్తచ = గృహమును; పవనాత్మ  
జః = వాయుదేవునికొడుకైనహనుమం  
తుండు; దదర్శ = చూచెను.

పూర్వము బ్రహ్మ దేవునికొఱకుస్వ  
ర్గంబునవిశ్వకర్మచే నిమింపఁబడి  
నదై, నమస్తమణులచే నలంకృతందై,  
మున్నుకుబేరునిచే గొప్పతపంబునల్పి  
బ్రహ్మ దేవునివలనం బొందఁబడి, పె  
క్కుమదపుటేనుంగులచేరక్షింపఁబడిన  
దై, యారావణునిగృహంబు నడుమ,  
మఱియొక్కగృహంబుంబోలెఁ బూప  
ట్టించున్నపుష్పక విమానంబును, వా  
యొదేవుని కుమారుండగు, హనుమం



# ౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుబేర మోజసా జిత్యా లేభే త ద్రాక్ష సేశ్వరః. ౧౨  
 ఈహామృగసమాయుక్తైః కారస్వరహిరణ్మయైః  
 సుకృతై రాచితం స్తంభైః ప్రదీప్త మివ చ శ్రియా. ౧౩  
 మేరుమందరసంకాశై రుల్లిఖిద్భి రిహం బరం  
 కూటాకారై శ్శుభాగారై స్సర్వత స్సమలంకృతమ్. ౧౪

టీక॥ రాక్ష సేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ  
 బ్రభుండగు రావణుండు; ఓజసా = ప  
 రాక్రమంబుచేత; కుబేరం = కుబేరుని,  
 జిత్యా = జయించి; ఈహామృగసమా  
 యుక్తైః = తోడేల్ల తోడగూడినవియు  
 ను, తోడేల్ల ప్రతిమలతోడ గూడినవియు  
 ననుట; కార = స్వరహిరణ్మయైః = బం  
 గారువికారములును, వెండివికారము  
 లును; సుకృతైః = చక్కగాఁ జేయఁబడి  
 నవియునగు; స్తంభైః = కంబములచేత,  
 ఆచితం = వ్యాపింపఁబడినదియును; శ్రి  
 యా = కాంతిచేత; ప్రదీప్తం = ప్రకాశిం  
 చునదియును; (“ఇవ” అనుదికావ్యా  
 లంకారార్థము) మేరుమందరసంకా  
 శైః = మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వ  
 తముతోను సమానములును, అంబరం =  
 ఆకాశమును, ఉల్లిఖిద్భి రివ (స్థితైః) = ఏ  
 రయుచున్నట్లున్నవియును; శుభాకా  
 రైః = మంగళకరంబగు నాకారముగల

వియునగు; కూటాకారైః = మేడమీది  
 యిండ్లచేత; సర్వతః = అంతటను; స  
 మలంకృతం = చక్కగాఁ నలంకరింపఁ  
 బడినదియునగు; తత్ = ఆపుష్పకవి  
 మానమును; లేభే = పొందెను.  
 రాక్షసులకందఱకును బ్రభుండగు  
 రావణుండు, పరాక్రమంబునం గుబే  
 రుని జయించి, తోడేల్ల ప్రతిమలు క  
 ట్టియుండు, బంగారముతోను వెండి  
 తోను సుందరంబుగాఁ జేయఁబడిన స్తం  
 భంబులతోడగూడినదై, కాంతిచేఁబ్రకా  
 శించుచు, మేరుమందరపర్వతంబులం  
 నోలె నత్యున్నతంబులై యాకాశంబు  
 నొరయునట్లు చూడఱ్ఱుచున్న సుందరం  
 బులగు మేడమీదిగృహంబు లనేకంబు  
 లుగల్గి, యొప్పుచుండు, నాపుష్పకవి  
 మానంబు, దీసికొనెను.  
 అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనార్కప్రతీకాశం సుకృతం విశ్వకర్మణా  
హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికమ్. ౧౫  
జాలవాతాయనై ర్యుక్తం కాంచనై స్సాస్పటికై రపి  
ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికమ్. ౧౬  
విద్రుమేణ విచిత్రేణ మణిభిశ్చ మహానైః  
నిస్తలాభిశ్చ ముక్తాభిస్తలే నాభివిరాజితమ్. ౧౭  
చందనేనచ రక్తేన తపసియసిభేనచ  
సుపుణ్యగంధిచా యుక్త మచిత్యతరుణోపమమ్. ౧౮  
కూటాగారై ర్వరాకారై ర్వివిధై స్సమలంకృతం  
విమానం పుష్పకం దివ్య మారురోహ మహాకపిః. ౧౯

టీక|| సహకపిః=పెద్దకోతియగు  
హనుమంతుండు; జ్వలనార్కప్రతీకా  
శం=అగ్నితోనుసూర్యునితోనుసమాన  
మైనదియును; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మ  
చేత; సుకృతం=చక్కగాఁజేయఁబడిన  
దియును; హేమసోపానసంయుక్తం=  
బంగారుతోఁ జేయఁబడినపడికట్లతోఁ  
గూడినదియును; చారుప్రవరవేదికం=  
సుందరములునుశ్రేష్ఠములునగుతీన్మెలు  
గలవియును; కాంచనైః=బంగారు  
కారములును; సాస్పటికై రపి = స్పటికం  
పుష్పణుల వికారములయినవియునగు;  
జాలవాతాయనైః, జాల=గోడలమీద  
నలంకారార్థము స్వస్తికాద్యాకారము  
లుగాఁబెద్దవిగాఁ జేయఁబడినకిటకీలతో  
ను, వాతాయనైః=సాధారణముగాఁ

గాలివచ్చుటకుఁ జేయఁబడినకిటకీలతో  
ను; యుక్తం=కూడినదియును; ఇంద్రనీ  
లమహానీలమణిప్రవరవేదికం=పాలలా  
వేసినంతనై పాలకునైల్యము గల్గించు  
చింద్ర నీలమణులచేతను సీంహశబ్దీప  
మందుఁ బుట్టిన మహా నీలమణులచేత  
నుం జేయఁబడిన శ్రేష్ఠము లయిన తి  
న్మెలుగలదియును; విద్రుమేణ=పవడ  
ముచేతను; నిస్తలాభిః=నరిలేన; ముక్తా  
భిశ్చ = ముత్తైములచేతను, సమితేన  
(అఘృహ్యశము)=చేయఁబడిన; తలే  
న = క్రిందిభాగముచేత; అభివిరాజి  
తం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును;  
రక్తేన=ఎఱువదియు; తపసియసిభేనచ=  
మంచిబంగారముతో సమానమునది  
యును; సుపుణ్యగంధినా = మిక్కిలి



యుఁబరిశుద్ధమును మంచివాసనగలది  
యునగుఁచందనేనచ=చందనముతోను;  
యొక్కం= కూడినదియును; ఆదిశ్శత  
రుణోపమం= మధ్యాహ్నకాలపుసూ  
ర్యుపశోఁబోల్కి-గలదియును; వరాకా  
రైః=శ్రేష్ఠములయినయాకారములుగ  
లదియు; వివిధైః=నానావిధములునగు;  
కూటా గారైః= మేడమీడియిండ్లచే  
త; సమలంకృతం=చక్క-గానలంకరిం  
పఁబడినదియును; దివ్యం=స్వగంబు  
నందుఁబుట్టినదియునగు; పుష్పకం=పు  
ష్పకమును; విమానం=విమానమును; ఆ  
రుగోహం=ఎక్కెను.

విశ్వకర్మచే సుందరంబుగానిర్మిం  
పఁబడి, సూర్యాగ్నులుంబోలెవెలుంగు  
చు, బంగారముతోఁజేసిన పడికట్లతోఁ  
గూడి, గోడమీదన లంకారాధకముపె  
ద్దవిగా స్వస్తికాద్యకరములుగాఁ జే  
యఁబడిన జాలంబులను కిటికీలునువా

యునంచారాధకంబు చేయఁబడినసా  
ధారణంబులగుకటికీఁబనుంగలిగి, పాల  
లో వేసి నంతనె యాపాలనంతయు  
నల్లగాఁ జేయు నింద్రసిల మణులతో  
ను సింహశద్విష్టంబునం బుట్టిన మహా  
సిలమణులతోను జేయఁబడి సుందరం  
బులయిన తిన్నెలు గల్గి, నానావిధం  
బులగుపగడములు గొప్పవెలగలమణు  
లును త్తమంబులగుముత్యైంబులవీనితోఁ  
గట్టుఁబడినకుట్టిమంబుతోనొప్పుచు, నెఱ్ఱ  
గానుండునదికావున మంచిబంగారము  
తోసాటిసేయందగిన సుగంధిచందనం  
బుగల్గుటంజేసి వాసనలగుబాళించుచు,  
మధ్యాహ్న సూర్యునిభంగిభాసీల్లుచు,  
సుందరంబుగానేర్పఱుపఁబడిననానావి  
ధంబులగుమేడమీడి గృహంబులచేన  
లంకరింపఁబడియున్న, స్వగంబునం  
బుట్టిన, పుష్పకవిమానంబును, హనుమం  
తుండావోహించెను. అని తాత్పర్యము.

తత్రస్థ స్స తదా గంధం పానభక్ష్యైర్నసంభవం

దివ్యం సమ్మూళితం జిహ్వా ద్రూపవంత మివానిలమ్. ౨౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆహను  
మంతుండు; తత్రస్థః=అచ్చటనున్న  
వాఁడై, దివ్యం=శ్రేష్ఠమును; సమ్మూర్తి  
తం=వ్యాపించియున్నదియును; రూప

వంతం= ఆకారముగల; అనిలమివ(స్థి  
తం)= వాయుదేవుఁడుబోలెనున్నది  
యును; పానభక్ష్యైర్నసంభవం =  
త్రాఁగఁగదగిన మద్యములవలనను పిడి



# శ్రీ మద్రామాయణము \* సుందర కాండము ౨౦౫

స౯

వంటలవలనను అన్నములవలననువుట్టిన  
దియునగఃగంధం=వాసననః; జిఘ్రీతే  
(అజిఘ్రీతే=ఆఘ్రాజితం)చెను.

అప్పుడాహనుమంతుం, డచ్చటనుం  
డి, దివ్యంబై యంతటను వ్యాపించి,  
పరాగ బహుళంబై యుంటంజేసి,

యాకారమువహించిన వాయువోయ  
నందగి, యొప్పుచున్న, మధ్యములఁచిం  
డివంటలునన్నంబులు మొదలగు వానివ  
లనంగలిగిన సుగంధంబు, నాఘ్రాజిం  
చుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స గంధస్తం మహాసత్త్వం బంధు ర్బంధు మిన్ త్రమం  
ఇత ఏ హీత్యవాచేవ తత్ర యత్ర స రావణః. ౨౦

టిక॥సః=ఆఃగంధః=వాసనఃతం=  
ఆఃమహాసత్త్వం = గొప్పబలముగల  
హనుమంతునిగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠం  
డగు; బంధుం=బంధువునిగూర్చి; బంధు  
రివ=బంధుండుంబోలె; యత్ర=ఎచ్చట;  
సః=ఆః; రావణః=రావణుండు; అస్త్ర  
(అర్థ్యాహృతము) = ఉన్నాడో; త  
త్ర=అచ్చటకీ; ఇతః=ఇటకు; ఏహీ=ర  
మ్మ, ఇతి=అని; ఉవాచేవ = చెప్పిన  
ట్లుండెను.

ఆవాసన, రావణుండుండు స్థలంబున  
నుండుపదార్థంబులవలనం గలిగినద  
గుటంజేసి, యట్టియుత్తమంబగుగంధం  
బునగల్గినచోటనె రావణుండుండునని  
బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండుహిం  
పదగియున్నది; కావున, నాగంధంబు,  
బంధుండు, తనకుఁగావలసినబంధువున  
కుఁజెప్పనట్లు, హనుమంతునకు, రావ  
ణుండుండుస్థలంబును, జెప్పినట్లుండెను.  
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం ప్రస్థిత శ్శాలాం దదత్త మహతీం శుభాం  
రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతామివ వరస్త్రియమ్. ౨౧  
మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితాం  
స్ఫాటికై రావృతతలాం దంతాంతరతరూపికాం. ౨౩  
ముక్తాభిశ్చ ప్రవాళైశ్చ రూప్యచామీ కరైరపి  
విభూషితాం మణిస్తంబై స్సుబహుస్తంభ భూషితామ్. ౨౪

“సుబహు స్తంభభూషితైః” అనిపాతాంతరము.

నమ్రైః ఋజుభి రత్యుచ్చైః స్సమంతా త్సువిభూషితైః  
స్తంభైః పత్యైరివాత్యుచ్చైః దిశవంసంప్రస్థితామివ. ౨౫  
మహత్యా కథయా స్తీతాం పృథివీత్యుదాకయా  
పృథివీమివ విస్తీతాం సరాష్ట్రగృహ మాభినీమ్. ౨౬  
నాదితాం మత్తవిహగై దిశవ్య గంధాధి వాసితాం  
పరాధ్యాన్ స్తరణోపేతాం రక్షోధిప నిషేవితామ్. ౨౭  
భూమా మిగరుధూపేన విమలాం హంసపాండు గాం  
చిత్రాం పుష్పోపహారేణ కల్కాషీమివ సుసృభామ్. ౨౮  
మనస్సంప్లవదజవనీం వణాస్యాపి ప్రసాదినీం  
తాం శోక నాశినీం దివ్యాం శ్రియ స్సంజన నీమివ. ౨౯

<p>టీక  తతః = అటుపిమ్మటఃసః(అ ధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు, తాం=ఆ రావణుండుండుస్థలమునుగూ ర్చిః ప్రస్థితః= బయలుదేరినవాడై; మహతీం = గొప్పదియును;శుభాం= మంగళ కరమయినదియును; రావణ స్య = రావణునియొక్క; మనఃకాం తాం = మనసుచేగోరబడిన; కాం తాం=ప్రియురాలయిన;వరస్త్రియమి వ(స్థితాం)= శ్రేష్ఠయైన(స్త్రి)వలెను న్నదియును; మణిసోపానవికృతాం= చక్క-గాఁజేయబడిన రత్నవికారము లయినపడికట్లుగలదియును; హేమజా లవిభూషితాం= బంగారువికారముల యినకీటికీలచే నలంకరింపఁబడినదియ</p>	<p>ను;స్పాటికైః=స్ఫటికమణులచేత; ఆ వృతతలాం= కప్పబడినక్రిందిభాగము గలదియును;దంతాంతరితరూపికాం= దంతములచే నడుమ నిమింపఁబడిన రూపముగలదియును, లేక, దంతము లచేవిచ్చిత్తిగలది గాఁజేయబడిన రూ పముగలదియును, అచ్చటచ్చట నడు మ నక్షింపఁబడి దంతపుంబలకలుగలది యుననుట; ముక్తాభిశ్చ = ముత్తైము లచేతను; ప్రవాతైశ్చ = పవడము లచేతను,రూప్యచామీకరైరపి= వెండి చేతనుబంగారుములచేతను; నిమిత్తైః (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడిన; స్తం భైః(అధ్యాహృతము)=కంబములచేత ను;సుబహు స్తంభభూషితైః (పాతాం</p>
--	--

తరము) = మిక్కిలియుననేకములయిన  
చిన్నకంబములుగల; మణిస్తంభైః = ర  
త్నవికారములయిన కంబములచేతను,  
సుభూషితాం = చక్కగానలంకరిం  
పఁబడినదియును; సుబహుస్తంభభూషి  
తాం = మిక్కిలియుననేకములయిన  
స్తంభములచే నలంకరింపఁబడినదియు  
నగు, నమైః = కొంచెమువంగినవియు  
ను; ఋషభిః = వంకరగానివియును; అ  
త్యుచ్చైః = మిక్కిలియున్నతములును;  
సమంతాత్ = అంతటను; సువిభూషి  
తైః = చక్కగానలంకరింపఁబడినవి  
యునగు; అత్యుచ్చైః = మిక్కిలియు  
నున్నతములగు; పత్యైరివ(స్థితైః) = తే  
క్కలుంబోలె నున్నవియునగు; స్తం  
భైః = కంబములచేతను; దివం = స్వర్గ  
మునుగూర్చి; సంప్రస్థితామివ (స్థి  
తాం) = బయలుదేరినట్లున్నదియు; మ  
హత్యా = పెద్దదియును; పృథివీలక్ష  
ణాంకయా = భూమియొక్కలక్షణమె  
గుఱుతుగాఁగలదియునగు; కుఢయా =  
చిత్రకంబళముచేత; ఆస్తీతాం = ప  
టుపఁ బడినదియును; సరాష్ట్రగృహ  
మాలినీం = దేశములతోఁగూడినయిండ్ల  
యొక్కపక్షిగల; విస్తీతాం = వి  
శాలమయిన; పృథివీమివ (స్థితాం) =  
భూమియొంబోలెనున్నదియును; మత్త

విహగైః = మదించినపక్షులచేత; నాది  
తాం = భృనింపఁజేయఁబడినదియును;  
దివ్యగంధాధివాసితాం = శ్రేష్ఠమయిన  
వాసనచేత వాసనగొట్టునట్లుచేయఁబ  
డినదియును; పరాధ్యాయస్తరణోపే  
తాం = శ్రేష్ఠమయిన పఱపుకంబళి  
తోఁగూడినదియును; రక్షోధిపనిషేవి  
తాం = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావ  
ణునిచేతనేవింపఁబడినదియును; అగరు  
ధూపేన = అగరుగంధముయొక్కపొగ  
చేత; ధూమాం = నలుపుమించఁగలసిన  
యెఱుపు వణము గలదియును; విమ  
లాం = నిమళమయినదియును; హంస  
పాండురాం = హంసపక్షివలెఁదెల్లన  
యినదియును; పుష్పేషహారేణ = పూల  
యొక్కకానుకచే, చల్లుటచేతననుట;  
చిత్రాం = నానావణములు గలది  
యును; కల్తాషీమివ (స్థితాం) = కామధే  
నువుంబోలెనున్నదియును; సుప్రభాం =  
మంచికాంతిగలదియును; మనస్సంస్థాద  
జననీం = మనసునకుసంతోషముఁబుట్టిం  
చునదియును; వణాస్యాపి = రంగుయొ  
క్కయు; ప్రసాదినీం = ప్రసన్నముగాఁ  
జేయునదియును, అతిశయముసేయున  
దియుననుట; శోకనాశినీం = దుఃఖమును  
బోగొట్టునదియును; దివ్యాం = శ్రేష్ఠ  
మైనదియును; శ్రీయః = సంపదయొక్క;

సంజనసీమివ (స్థితాం)=పుట్టించునదివ  
లెనున్నదియునగు; తాం=ఆ, శాలాం=  
గృహమును, దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం, డట్లు, రావణుం  
మండునట్టి గృహంబునకుఁ బయలుదే  
టి, గొప్పదైమంగళకరంబై, రావణుని  
హృదయంబునకుఁ బ్రయయైన యుత్త  
మస్త్రీయనందగి, మణిమయంబులగుప  
డికట్లుగలిగి, బంగారుకీటికీలనలంకృతం  
బై, స్ఫటికమణులతోఁ గట్టఁబడినకుట్టి  
మంబుగలిగి, యచ్చటచ్చటనడుమనుండ  
రంబుగానతికింపఁబడిన, దంతిపుఁబలక  
లుగలదై, నుత్తైపుఁగంబంబులఁబ్రవాళ  
స్తంభంబులవెండి స్తంభంబులబంగారు  
స్తంభంబుల మణిమయ స్తంభంబులన  
నేకంబుల(యవాంతర స్తంభసంపన్నం  
బు) సెప్పఁచుఁ, గొంచెముగొననువం  
గినవై వంకరలు గాకయత్కున్నతంబులై  
యంతటనుంజక్కఁగానలంకరింపఁబడి  
యన్నతంబులగు తొక్కలు కైవడిం  
దోఁచు స్తంభంబులు గల్గుటంజేసి, స్వ  
గంబున కుద్గమించునదివోలెఁ జూప

ట్టుచు, సముద్రోదదీ పర్వతవనాదులగు  
ఘామిలక్షణంబులనంతంబగుచిత్రకం  
బళంబునంగప్పఁబడిన సేలగలదై, నా  
నాదేశములతోఁ గూడినఘామండలం  
బుంబోలెవిశాలంబై, వదంబునమధు  
రంబుగాఁగూయుపక్షులుగలిగి, దివ్య  
గంధంబునంబరివళించుచు, రాక్షసేశ్వ  
రుండగు రావణునిచేసేవింపఁబడుచు, న  
గరుఘాపంబుల వేసియుండుటంజేసి  
యొక్కచో ధూమ్రవణంబై, యొ  
క్కచోహంసయుం బోలె నిమలం  
బై లెల్లఁగాఁగనుకట్టుచు, నొక్కఁడఁ  
బూలుచల్లఁబడినందునఁ, జిత్రవణం  
బై, కాషధేమవుంబోలె నెల్లకోరుక్కు  
లందీర్పఁగలదై, కాంతిచేవెలుంగుచుఁ,  
బాపరులహృదయంబునకు సంతోషం  
బునెఱుపునదియై, సంతోషప్రదంబగు  
టంజేసిమాపరుల ముఖికాంతి వృద్ధి  
బొందించునదై, దుఃఖముఁబోగొట్టున  
దై, దివ్యంబై, లక్ష్మీకింబుట్టింటిభంగి  
భాసిల్లుచున్న, యారావణుండున్నగృ  
హంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రియాణీంద్రియాధైస్తు పంచ పంచభిరుత్తమైః

తపయామాస మాతేవ తదా రావణ పాలితా. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణపా  
లితా = రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన;

సాశాలా(అధ్యాహృతము) = ఆయి  
ల్లు; మాతేవ=తల్లివలె; హనుమతః

(అధ్యాహృతము) = హనుమంతునియొక్క; పంచ = అయిదయిన ; ఇంద్రియాణి = త్వక్కు (చమము) చక్షుస్సు (కన్ను) శ్రోత్రము (చెవి) జిహ్వా (నాలిక) ఘ్రాణము (ముక్కు) అను సింద్రియంబులను; ఉత్తమైః = శ్రేష్ఠంబులయిన; పంచ = అయిదగు; ఇంద్రియైశ్చ = ఇంద్రియంబులయొక్క విషయంబులగు, స్పృశము (తాఁకుట) రూపము, శబ్దము, రసము, గంధము, అనువానిచేతను; తపఃయామాస = తృప్తివొందించెను.

రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన యాగ్యహంబునందు, సుస్పృశంబగువాయువును నేత్రంబులకు వినోదంబు నెఱపు సుందరంబగురూపంబును జెవులకునానుదంబుగలిగించు మధురంబగు గానంబులును అతిరుచ్యంబులగు భద్రోద్దులును మనోహరంబగుగంధంబును గలుగుటంజేసి, యాగ్యహంబు, అచ్చటికిఁబోయిన హనుమంతుని త్వక్కు కుశోక్తి జిహ్వఘ్రాణంబులను సుచేంద్రియంబులకును, దనయందుండు స్పృశరూపశబ్దరసగంధ విశేషంబుల చేతఁ, గన్నతల్లితనపుత్రుని యింద్రియంబులకుంబోలెఁ, దృష్టిగలిగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — హనుమంతుని జిహ్వాకు, రసంబుచేఁ, దృష్టిగలిగించెను” అనునది, హనుమంతుండు చ్చట నుండు భద్రోద్దుల భక్షింపకన్నను, వానిరూపంబుననుగంధంబునను “ఇది, మంచిరుచిగలిది” యనిభావించుటవలన నట్టి భద్రోద్దుల ననుభవించియున్నందునం గల్గువాసనంజేసి, యప్పుడెతద్భద్రోద్దిరసాస్వాద సౌఖ్యంబుపసికెఁగలిగినది; అనునభిప్రాయంబునఁ జెప్పబడినది. ఆగ్యహంబు, రావణునిచేఁబాలింపఁబడినదగుటంజేసి, రావణుండెనాయకుండుగాఁ గలదయ్యును, రావణునికె యనుకూలముగా నుండవలసినదయ్యును, హనుమంతుండట్టి రావణునకుశత్రుండగు రామునిదూత గావున హనుమంతునకుఁబ్రీతికూలముగా నుండవలసినదయ్యును, అట్లుగాక “తల్లికొడుకునుంబోలె హనుమంతుని దృష్టిపఱచె” ననివణింపుటచేఁ, బుష్పకవిమానంబును, రావణుండునీతను హరించుటవలననె మృతుండైనవాఁడె కావున, నతనిందనకుఁ బ్రీతినిగాఁదలంచుట కార్యంబుగాదనియును, రామండెతనకుఁ బ్రభుండుకాఁగలం డనియును, అతనికిహనుమంతుండుపుత్రువానియందుకావునఁ, దాను, నట్లైయెం



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

చుట యుచితంబనియెం, దలంచినది" అని, వ్యంజితమగుచున్నది.

స్వగోయం దేవలోకోయ మింద్రస్యేయం పురీ భవేత్  
సిద్ధి ర్వేయం పరాహిస్యా దిత్యమన్యత మారుతిః. ౩౦

టీక॥ "అయం=ఇది; స్వర్గః=స్వర్గమో! డు; అమన్యత=తలంచెను.  
అయం=ఇది; దేవలోకః= దేవతలస్థా వాయు దేవునికుమారుండగు హను  
నమో! ఇయం=ఇది; ఇంద్రస్య= దేవేం మంతుండు, ఆ రావణునిస్తానంబుండు  
దునియొక్క; పురీ= పట్టణమయిన తెఱంగుంబూచియచ్చెరువొంది, ఇది  
యమరావతి; భవేత్ = అగునో! ప స్వర్గంబో! అందునుముఖ్యముగా దేవత  
రా=ఉత్కృష్టమయిన; సిద్ధిః=తపస్సి లునివసింపదగినస్తానంబో! అందును,  
ద్ధిరూపమయిన బ్రహ్మలోకము ; స్యా దేవతలకందఱకును బ్రభువైన యిం  
ద్వా=అగునో! ("హి" అనునదిపాద ద్రిండు నివసించునమరావతీపురియో!  
పూరణార్థము)" ఇతి=అని; మారు లేక, బ్రహ్మలోకమో!" యని, తలంచె  
తి=వాయువుకొడుకైన హనుమంతుం ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధ్యాయత ఇవాపశ్య త్ప్రదీపాం స్తత్ర కాంచనాన్

"ప్రత్యాయత ఇవాపశ్యత్" అని, చాతాంతరము.

ధూతాన్ నివ మహాధూతైః దేవనేన పరాజితాన్. ౩౧

టీక॥ సః(అధ్యాయతము)=ఆహ ముగలిగియుండుటచే, నెదుర్కొనున  
నుమంతుండు; తత్ర=అచ్చట; కాంచ న్లున్నవియును; మహాధూతైః= పెద్ద  
నాన్ = బంగారువికారములయినవి జూదరులచేత; దేవనేన=బూదమాడు  
యును, బంగారువికారములయిన స్తం టచేత; పరాజితాన్=జయింపబడిన,  
భంబులనుంచబడినవియుననుట ; ప్ర ధూర్తానివ(స్థితాన్) = జూదరులుం  
ధ్యాయతఇవ(స్థితాన్) కదలకుండుట బోలెనున్నవియునగు; ప్రదీపాన్=దీ  
చేధ్యాయము చేయుచున్నట్లున్నవియు పంబులన; అపశ్యత్=చూచెను.  
ను; ప్రత్యాయతఇవ(స్థితాన్, అనిపా ఆహనుమంతుండచ్చట, నిచ్చలంబు  
తాంతరము)=మిక్కిలియును బ్రకాశ గానుండుటంజేసి, యేమోధ్యానంబు

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౨౦

స ౯

సేయుచున్నవిబోలెఁజూపట్టుచు, నట్లు తాంతరపక్షమందు; “ఆహనుమంతుం  
పెద్దజూదరులచే జూదంబునఁ బరాజ డు, ఎచ్చుగాఁబకాశంబుగలుగటంజే  
యంబునొందియవమానంబున నిట్టట్టు సీతన్నెద్రొక్కననవియుంబోలెఁజూ  
కదలకుండుజూదరులచందంబున నందం పట్టుచు, “శేషమసమాసము).  
బుగానున్న, దీపంబులంజూచెను. (పా అని, తాత్పర్యము.

దీపానాంచ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్యచ  
అచిభిః భూషణానాంచ ప్రదీప్తే త్యభ్యవన్యత. ౩౩

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహా ది” ఇతి=అని; అభ్యవన్యత=తలం  
నుమంతుండు; దీపానాం=దీపముల చెను.  
యొక్క; ప్రకాశేనచ=కాంతిచేతను; ఆహనుమంతుండు, ఆగృహంబున,  
రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా దీపంబుల వెలుతురును, రావణునితేజ  
చ=కాంతిచేతను; భూషణానాం = స్సును, సొమ్ములకాంతులును, అంతట  
సొమ్ములయొక్క; అచిభిశ్చ=కాం ను బర్చియుటంజూచి, “యాయిల్లు  
తులచేతను; సాశాలా(అధ్యాహృత మండుచున్నదాయేమి? అనితలంచెను.  
ము)=ఆగృహము, “ప్రదీప్తా=మండిన అని, తాత్పర్యము.

తతో పశ్య తుక్కు ధాసీనం నానావణౌంబరస్రజం  
సహస్రం వరనారీణాం నానావేష విఘాషితమ్. ౩౪

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట, సః (అ యినయలంకారములచే నలంకరింపఁబ  
ధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; కు డినదియునగు; వరనారీణాం= ఉత్తము  
ధాసీనం = చిత్రకంబళమునందున్నది లగు (స్త్రీ)లయొక్క; సహస్రం=వేయి  
యును; నానావణౌంబరస్రజం=ప ని; అపశ్యత్ = చూచెను.  
లువిధములయినరంగులుగల వస్త్రంబు అంత, నాహనుమంతుం, డచ్చట, చి  
లునుబుప్పమాలికలుగలదియును; నా త్రకంబళంబువైబరుండి, చిత్రవణం  
నావేషవిఘాషితం = నానావిధముల బులగువస్త్రంబులను బుప్పమాలికలను

ధరించి, పలు దెజంగులగునలంకారంబు | యిమందిని, జూచెను.  
లనలంకరింపబడియుండు, (స్త్రీ)లను, వే | అని, తాత్పర్యము.

పరివృత్తే ధర్మరాత్రే తు పాననిద్రావశంగతం  
క్రీడిత్యో పరతం రాత్రౌ సుష్యాప బలవ త్తదా. ౩౫

టీక॥ తత్ (అధ్యాత్మతము) = ఆవే | ఆవేయిమంది (స్త్రీ)లు, రాత్రియందు  
యి; రాత్రౌ = రాత్రియందు; క్రీడిత్యా = వివిధంబులగుక్రీడలునల్పి, యలసటనొం  
క్రీడించి; ఉపరతం = అలసటనుబొందిన ది, యధర్మరాత్ర మతిక్రమింపగానే,  
దై; పాననిద్రావశంగతం = మద్యంబు ఇంకనుగ్రీడించుటయందుఁ బూర్ణము  
ద్రాఁగుటకును నిద్రకునులోబడినదై; అ గాఢ్యప్రినొందనివారయ్యును, మద్యం  
ధర్మరాత్రే = నిశేధము; పరివృత్తేతు = తి బుద్రావినందునంగల్గినకై పునకునిద్రకు  
రుగఁగానే; తదా = అప్పుడు; బలవత్ = నులోబడి, బలాత్కారంబున, నష్ట  
బలాత్కారముగా; సుష్యాప = నిదురిం డె, నిద్రఁజెందెరి.  
చెను. | అని, తాత్పర్యము.

త త్రసుప్తం విరురుచే నిశ్చబ్దాంతరభూషణం  
నిశ్చబ్దహంసభిమరం యథా పద్మవనం మహత్. ౩౬

టీక॥ ప్రసుప్తం = నిదురించ నదియు | అట్లు, నిశ్చలంబుగాఁబరుండి, నిదు  
ను; నిశ్చబ్దాంతరభూషణం = పోయినశ రించియుండుటంజేసి, నిశ్చబ్దములయిన  
బ్దముగలనడుమునందలిసొమ్ము (అనఁ మొలనూలు మొదలగు విభూషణంబులు  
గామొలనూలు)గలది యునగు; తత్ = గలయా (స్త్రీ)లసమూహము, అట్లు, రా  
ఆవేయి; నిశ్చబ్దహంసభిమరం = పో త్రియందు, నిశ్చబ్దముగానుండుహంసలు  
యినధ్వనిగలహంసలును దుష్టేదలును నుభిమరములునుంగల, కమలవనంబు  
గల; మహత్ = పెద్దదియగు; పద్మవనం వందంబున, నందంబుగానుండినది.  
యథా = తామరవనముంబోలె; విరురు చే = ప్రకాశించెను. | అని, తాత్పర్యము,

తాసాం సంవృతదంతాని మీలితాక్షాణి మారుతిః

అపశ్య త్పద్మగంధీని వదనాని సుయోషితామ్. ౩౭

టీక॥ మారుతిః = వాయుదేవునికు సుయోషితామ్ = చూచెను. మారుండగు హనుమంతుండు; తా వాయుదేవుని కుమారుండగుహను సాం=ఆ; సుయోషితాం=మంచిస్త్రీ మంతుండు, కండ్లుమూసికొనిపండ్లుకా లయొక్క; సంవృతదంతాని=మూయఁ నరాకుండ పెదవులుమూసికొని, నిది బడినదంతంబులుగలవియును; మీలితా రించుచుండు, నాస్త్రీల, కమలంబులం డ్లాణి=మూయఁబడినకండ్లుగలదియు బోలెనుగంధంబుగలిగిన ముఖంబులం ను; పద్మగంధీని=కమలముయొక్కవా జూచెను. అని, తాత్పర్యము. సనవంటివాసనగలదియునగు; వదనా

ప్రబుద్ధానీవ పద్మాని తాసాం భూత్వా త్షపాక్షయే

పున స్సంవృత పత్రాణి రాత్రా వివ బభు స్తదా. ౩౮

టీక॥ తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క; హృతము) ఇవ=తామరపూలుంబోలె; వదనాని (అధ్యాహృతము)=ముఖము తదా=అప్పుడు; బభుః=ప్రకాశించినవి లు; త్షపాక్షయే=రాత్రియొక్క-నాశ ఆస్త్రీలముఖంబులు, ప్రాతఃకాలం మునందు, సూర్యోదయమునందనుట; బునుండి, కమలంబులంబోలె వికసితం పద్మానీవ=తామరపూలుంబోలె; ప్రి బులయియుండి, మఱలరాత్రియందు, బుద్ధాని= వికసించినవి; భూత్వా=అ ముకుళితంబులయిన కమలంబులంబోలె యి; రాత్రౌ=రాత్రియందు; పునః= బ్రకాశించుచుండినవి. మఱల; సంవృతపత్రాణి=సంకోచము అని, తాత్పర్యము. నొందినతేకులుగల; పద్మాని (అధ్యా

ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్తపట్టదాః

అంబుజానీవ పుల్లాని పార్థయంతి పునఃపుత్రాః. ౩౯

టీక॥ మత్తపట్టదాః=మదించిన తుమ్మెదలు; ఇమాని=ఈ; ముఖపద్మాని=

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ర

కమలంబులంబోలుముఖములనుఃపుట్టా ని=వికసించిన; అంబుజానీవ = కమలంబులంబులతో; పునఃపునః = మాటిమాటికిని; ప్రార్థకయంతి= (లిజర్థకమందులట్) కోరును. నియతం=నిశ్చయము!

విరిముఖంబులకమలంబు లండునట్లునున్నవి, గావున, మదంబున నొడలు దెలియనిభృంగంబులు, వికసించినకమలంబులకగోరునట్లు, వీరిముఖంబులను, మాటిమాటికిని, గోరును. ఇనినిశ్చయము! అని, తాత్పర్యము.

ఇతీ వామన్యత శ్రీమా నుపపత్త్యా మహాకవిః

మేనే హి గుణత స్తాని సమాని సలిలోద్భవైః. ౪౦

టీక॥ ఇతివ=ఈ ప్రకారముగానే, శ్రీమాన్=కాంతిగలవాడును; మహాకవిః= పెద్ద కొఁతియునగు హనుమంతుండు; ఉపపత్త్యా=యొక్తిచేత; అమన్యత = తలంచెను, సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; తాని = ఆముఖంబులను; గుణతః = సుగంధము మొదలగు గుణంబుల వలన; సలిలోద్భవైః= కమలములతో;

సమాని=సరియైనవి గా; మేనేహి=తలంచెనుగాదా!

శ్రీమంతుండగు నాహనుమంతునకు, వారిముఖంబులు, సుగంధాదిగుణంబులక, కమలంబులతో సరివచ్చునని, దోచెను, గావున, బైఁజెప్పినట్లు, అతండు, “తుమ్రేదలీముఖంబులనుగోరు”నని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తస్య శుశుభే శాలా తాభి స్త్రీభి ర్విగాజిశా

శారదీవ ప్రసన్నా ద్యౌ స్తారాభి రభిశోభితా. ౪౧

టీక॥ తస్య=ఆరావణుని యొక్క; తాభిః=ఆ; స్త్రీభిః=స్త్రీలచే; విరాజితా=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన; సా=ఆ; శాలా=గృహము; తారాభిః=నక్షత్రములచేత; అభిశోభితా=ప్రకాశ

శింపఁజేయఁబడినదియు; ప్రసన్నా=నిమలమయినదియును; శారదీ=శరదృతువునందలి; ద్యౌః=ఆకాశమువలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.

అట్లు త్రమస్త్రీలతోఁగూడినిమలం బై యున్న యారావణనిగృహంబు, అట్లు, నిమలంబై, నక్షత్రంబులతోఁ గూ	డినశరత్కాలమునందలి యాకాశంబు చందంబునం బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సచ తాభిః పరివృత శ్శశుభే రాక్షసాధిపః  
యథా హ్యుడుపతి శ్రీమాం స్తారాభి రభిసంవృతః. ౪౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండయిన; సచ=ఆ రావణుండును; తాభిః=ఆస్త్రీలచేత; పరివృతః = చుట్టబడినవాఁడై; శ్రీమాం=కాంతిసంపన్నుండును; తారాభిః=నక్షత్రములచేత; అభిసంవృతః=చుట్టబడినవాఁడునగు; ఉడుపతిర్యథా=చంద్రుండుంబోలె	(“హి” అనునది పాదపూరణార్థకము); శశుభే=ప్రకాశించెను. రాక్షసేశ్వరుండగునారావణుండును, ఆయు త్రమస్త్రీలంగూడి, నక్షత్రంబులంగూడినశివంతుండగు చంద్రునిచందంబున, నందంబుగాఁ, బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

యా శ్చ్యవంతేం బరా త్తారాః పుణ్యశేషసమావృతాః  
ఇమా స్తా స్సంగతాః కృత్వా ఇతి మేనే హరిస్తదా. ౪౩

టీక॥ “యాః=ఏ; తారాః=నక్షత్రములు; పుణ్యశేషసమావృతాః=పుణ్యముయొక్క మిగతచేఁజుట్టబడినవై; చ్యవంతే=పడుచున్నవో; తాః=ఆనక్షత్రములు; కృత్వా=అన్నియును; సంగతాః=చేరినవై; ఇమాః = ఈస్త్రీలుగా; అఘావక్(అధ్యాహృతము)=అయినవి; ఇతి=అని; హరిః=కోరియయిన హనుమంతుండు; తదా=అప్పుడు; మే	నే=తలంచెను. హనుమంతుం, ఉప్పుడు, ఆస్త్రీలంబూచి, “యనుభవింపఁగామిగిలిన పుణ్యంబుతోఁగూడి యాకాశంబుననుండి, భూమిపై, నిదివఱకుఁబడిన, నక్షత్రంబులన్నియుఁజేరి, యీస్త్రీలరూపంబులవహించినవికాఁబోలు” అని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తారానా మివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభాచికామ్

ప్రభావణప్రసాదాశ్చ విరేజ స్తత్ర యోషితామ్. ౪౪

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; యోషితాం=  
స్త్రీలయొక్క; ప్రభావణప్రసాదా  
శ్చ=కాంతియును రంగును నైమల్యం  
బును; చుహతీరాం=పెద్దవియును; శు  
భార్చిషాం=మంగళకరంబులయిన  
కాంతిగలవియునునగు; తారాణాం=న  
క్షత్రములయొక్క; ప్రభావణప్రసా  
దాః(అధ్యాహృతము)భవ=కాంతి  
యును రంగును నైమల్యంబునుంబో

తె; సువ్యక్తం = మిక్కిలియుస్పష్టము  
గా; విరేజః=ప్రకాశించినవి.  
అచ్చట, స్త్రీలమేనికాంతియును రం  
గును నైమల్యమును, గొప్పవియును  
గాంతిసంపన్నంబులనగు నక్షత్రంబుల  
కాంతియు రంగును నైమల్యంబునుం  
బోలి, ప్రకాశించుచుండినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

వ్యావృత్తగురుపీనస్ర కృక్రిణవరభూషణాః

పానవాయామకాలేషు నిద్రాపహృతచేతసః. ౪౫

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)=  
ఆస్త్రీలు; పానవాయామకాలేషు=  
త్రాగుటకవాంతరము, జరిగినరతికాల  
ములందు; నిద్రాపహృతచేతసః=నిదు  
రచేసపహరించుచుండిన మనసుగలవార  
లై; వ్యావృత్తగురుపీనస్ర కృక్రిణవర  
భూషణాః, వ్యావృత్తగురుపీనస్ర=  
వ్యత్యస్తములయిన పెద్దవియులావైనవి  
యునగు పుష్పమాలికలుగలవారలను,  
క్రిణవరభూషణాః=స్థానములుత

ప్పినశ్చేష్టములయిన సొమ్ములుగలవార  
లునై; విరేజః(అధ్యాహృతము)=ప్ర  
కాశించి.

ఆస్త్రీలు, చక్కగా మద్యముం ద్రా  
వరతిసేయుకాలంబున, నిద్రకులోంబు  
దుటంచేసి, వ్యత్యాసమునొందినపుష్ప  
మాలికలుకలిగిస్థానములుతప్పిన భూష  
ణములతోఁగూడి, ప్రకాశించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యావృత్త తిలకాః కాశ్చి తాగ్ని దుద్భాగితనూపురాః

పాశ్వే గరితహారాశ్చ కాశ్చి త్వరమయోషితః. ౪౬

టీక॥ కాశ్చిత్ = కొందఱు స్త్రీలు; జీన హారముగలవారిలయియును; ఆ  
వ్యావృత్తతలకాఁకలనిపోయిన నుదు సక (అధ్యాహృతము) = ఉండిరి.  
టమీడి బొట్టుగలవారిలయి ; కాశ్చి కొందఱు స్త్రీలనుదుటిబొట్టుచూసి  
త్ = కొందఱు స్త్రీలు; ఉద్భావితసూ యుండినది ; కొందఱికాలియందెలు,  
పురాఁకాఁగముతప్పిన యందెలు గల స్థానంబుతప్పియుండినవి; మఱికొంద  
వారలై; కాశ్చిత్ = కొందఱు ; పరమ టి కలరహరంబులు, ప్రక్కనజాతిప  
యోషితః = ఉత్తమ స్త్రీలు; పార్శ్వే = డియుండినవి.  
ప్రక్కయందు; గళితహారాశ్చ = జా అని, తాత్పర్యము.

ముక్తాహారా వృతాశ్చివ్యాః కాశ్చి ద్వీప్రస్తవాససః  
వ్యావిధరశనాదామాః కిశోర్య ఇవ వాహితాః ౪౭

టీక॥ అన్యః = ఇతర స్త్రీలు; ముక్తా ములుంబోలె నున్నవారిలయి ; విరే  
హారావృతాశ్చ = ముత్యపుహారముచేఁ జుః (అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించిరి.  
గచ్ఛబడినవారిలయ్యును, తెగినముత్య మఱికొందఱు, తెగిపోయి మేనంజు  
మలహారపుండునకలచేఁ జుట్టుకొనఁ ట్టుకొనినముత్యపు హారముగలిగియును,  
బడినవారిలయ్యుననట; కాశ్చిత్ = కొం గొందఱువస్త్రమువీడియును , బ్రకా  
దఱు స్త్రీలు; విస్రీస్తవాససః = జాతిన శించుచుండిరి , కొందఱు శయనించి  
వస్త్రములుగలవారిలయి; కాశ్చిత్ (అ యుండు స్త్రీలు, మొలనూలిదారము,  
ధ్యాహృతము) = కొందఱు స్త్రీలు; వ్యా తెగిపోవుటచే, వదులయియుంటం జే  
విధరశనాదామాః = తెగినమోలచూలి సి, యట్లువదులుచేయఁబడిన నడుముక  
దారముగలవారిలయి ; కావుననె; వా ట్టుగలిగి శ్రమనాశనాథకము నేలం  
హితాః = శ్రీమమపోవుటకై , భూమి బారలునట్లు చేయఁబడుచుండు , చిన్న  
యందుపొరలునట్లు చేయఁబడిన ; కిశో యాడుగఱ్ఱములుంబోలె, నొప్పుచుండి  
ర్యఇవ (స్థితాః) = చిన్నయాడుగఱ్ఱ రి అని, తాత్పర్యము.

సుకుండలధరా శ్చివ్యా విచ్ఛిన్నమృతితప్రజః  
గజేంద్రమృదితాః పుష్కలతాఇవ మహావనే. ౪౮



టీక॥ సుకుండలభ రాః = మంచికుండ  
లములను ధరించియుండునట్టి; అన్య  
శ్చ = ఇతర స్త్రీలును; విచ్ఛిన్నమృదితస్ర  
జః = తెంపబడినవియునలగఁగజేయబడి  
నవియునగు పుష్పమాలికలుగలవారల  
యి; మహావనే = గొప్పయడవియం  
దు; గజేంద్రమృదితాః = గజశ్రేష్ఠము  
చేనలంకరింపబడిన; పుష్పాః = పూచి  
యుండు; లతాభవ (స్థితాః) = తీర  
గలుంబోలెనున్నవారై ; విరేజః =

(అభ్యాహృతము) = ప్రకాశించి.  
మంచికుండలంబులధరించియుండుమఱి  
కొందఱుస్త్రీలు, పుష్పముపుష్పముగా  
తెగినలఁగియుండు పుష్పమాలికలుగల  
వారలయిపరుండియుండుటంజేసి, య  
డవియందు, గజశ్రేష్ఠముచేనలఁగఁద్రొ  
క్కఁబడిచవక్కఁగాఁ బుష్పించినతీర  
లుంబోలె, బాపట్టుచుండిరి.  
అని, తాత్పర్యము.

చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ హారాః కాసాంచి దుత్కటాః  
హంసా ఇవ బహు స్సుప్తా స్తనమధ్యేషు యోషితామ్. ౪౯

టీక॥ కాసాంచిత్ = కొందఱిస్త్రీల  
యొక్క; చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ =  
చంద్రునికిరణంబులయొక్కకాంతివంటి  
కాంతిగలవియును; ఉత్కటాః = పెద్ద  
వియునగు; హారాః = ముక్తాహారము  
లు; యోషితాం = స్త్రీలయొక్క; స్తన  
మధ్యేషు = స్తనములనడుములయందు ;  
సుప్తాః = నిదురించిన ; హంసా ఇవ =  
హంసలుంబోలె, బహుః = ప్రకాశించి

నవి.  
కొందఱుస్త్రీలు స్తనంబులనడుమ  
ధరించినహారంబులు, చంద్రునికిరణంబు  
లుంబోలెఁదెల్లనివైపెద్దవిగాయుంటం  
జేసి, యట్లు తెల్లనివై స్త్రీల స్తనములన  
డుమఁబరుండినిదురించు హంసలోయ  
నందగి, యొప్పుచుండినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

అపరాసాంచ వైడూర్యాః కాదంబా ఇవ పక్షిణః  
హేమసూత్రాణి చాన్యసాం చక్రవాకా ఇవాభవన్. ౫౦

టీక॥ అపరాసాం = ఇతర స్త్రీల యొక్క ; వైడూర్యాశ్చ = వైడూర్యములు

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కౌండము. ౨౩

స ౯

లతోఁజేయఁబడినహారములును; కాదు  
బాః = ధూమ్రవర్ణములయినముక్కు-  
గాళ్లుతొక్కలుఁగలహంసలనెడఁపక్షి  
ణభవ = పక్షులుంబోలె; అభవక్ (అ  
ధ్యాహృతము) = ఉండినవి. అన్య  
సాం = ఇశరస్త్రిలయొక్క; హేమసూ  
త్రాణిచ = బంగారుదారములును, చక్ర  
వాకాభవ = జక్కవలుంబోలె; అభ  
వక్ = ఉండినవి.

మఱికొందఱు స్త్రీలు స్తనంబులధ

రించినవై డూర్యమణిహారింబులు, (స్త్రీ)  
లస్తనములనడుమనిదించుచుండు, ధూ  
మ్రవణికంబులగు ముక్కుగాళ్లు తొ  
క్కలుఁగలకాదుబంబులనుహంసలనం  
దగియుండినవి; మఱికొందఱు స్త్రీలధ  
రించిన హేమసూత్రరూపములయిన  
హారములు, ఆట్లు, స్త్రీలస్తనమధ్యంబు  
నంబరుండిన జక్కవలోయనందగియొ  
ప్పుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

హంసకారండవాకీడాఁ శ్చక్రవాకోప శోభితాః

ఆపగాభవ తా రేజు జఘనైః పులినైరివ. ౫౦

టిక॥ తాః = ఆస్త్రీలు; జఘనైః =  
మొలలచేత; పులినైః = ఇసుక దిన్నెలచే  
త; హంసకారండవాకీడాః = హంస  
పక్షులచేతనుగన్నెలేటి పక్షులచేతను  
వ్యాపింపఁబడినవియును; చక్రవాకోప  
శోభితాః = జక్కవలచేఁబ్రకాశింపఁజే  
యఁబడినవియునుగూ ఆపగాభవ = నదు

లుంబోలె; రేజుః = ప్రకాశించిరి.  
ఆస్త్రీలు, విశాలంబులగుజఘనంబులు  
గలిగి, యట్లు పెద్దయిసుకదిన్నెలుగలిగి,  
హంసలుఁగారండవంబులుఁ జక్రవాకం  
బులుమున్నగు పక్షులతోఁ గూడియుం  
డు, నదులుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండి  
రి. అని, తాత్పర్యము.

కింకిణీకాలపకో గా స్తా హైమవిపులాంబుకాః

భాగ్రాహ యశస్త్రీరా స్సుప్తా నన్య ఇవాబఘః. ౫౧

టిక॥ సుప్తాః = నిదురించియున్న;  
తాః = ఆస్త్రీలు; కింకిణీకాలసంకో  
శాః = గజైలసమూహములెఱుంగులు

గాఁగలవారలై; హైమవిపులాం బు  
జాః = బంగారువికారములయినసౌ  
ములపెద్దనైన తామరపూలుగాఁగల

వారలై; భావ గ్రాహణః=శృంగారచేష్ట  
లెముసళ్లు గాఁగలవారలై; యశస్త్రీ  
రాః=కీర్తి యెగట్టు గాఁగలవారలయి  
(లక్షణచే) కీర్తికాఁగారణమయినదేహ  
కాంతియెగట్టు గాఁగలవారలయి; నద్య  
ఇవ=నదులుంబోలె; ఆబభుః= ప్రకా  
శించి.

నిదురించియున్నయాస్త్రీలు, గజై  
లు మొగ్గులుగాను, బంగారుసొమ్ములుక  
మలంబులుగాను, శృంగారచేష్టలుము  
సళ్లుగాను, దేహకాంతి తీరంబుగాను,  
ఒప్పుచుండగా, నదులుంబోలె, బ్రకా  
శించిరి అని, తాత్పర్యము.

మృదుష్వంగేషు కాసాంచి తుక్చాక్రేషుచ సంస్థితాః  
బహుపు భూషణానీవ శుభా భూషణ రాజయః. ౫౩  
“బహుపుభృమరాణీవ” అని, గోవిందరాజపారము.

టీక॥ కాసాంచిత్=కొందఱిస్త్రీల  
యొక్క; మృదుషు=మెత్తనివైన; అం  
గేషు=అవయవములయందును; కుచా  
క్రేషుచ=స్తనములయొక్క కొనలయం  
దును; సంస్థితాః=ఉన్నవియు; శు  
భాః=మంగళకరములునగు, భూషణ  
రాజయః=సొమ్ములచేఁగలిగినగీతలు;  
భూషణానీవ=సొమ్ములుంబోలె; భృ  
మరాణీవ (ఇదిగోవిందరాజపారము.  
(భృమరాఇవ)=కాముకులుంబోలె; బ  
హుపుః=ఉండినవి.

నిద్రించుటకై సొమ్ములు దీసియున్న  
కొందఱిస్త్రీల మెత్తనియవయవంబు

లందును స్తనంబులందును, భూషణము  
లెడతెగకధరించుటచే, నేర్పడినగీతలు  
లును, వారలకు భూషణంబులుంబోలె,  
నలంకారమునెఱుపుచుండినవి.  
(గోవిందరాజ పక్షమందు) కొందఱు  
స్త్రీలు, మెత్తనియవయవంబులందుస్త  
నాగ్రంబులందును ధరించికొనిన భూ  
షణంబులు, అవి, కాముకులకిష్టంబుల  
అయిన స్థలంబులందు ముటంజేసి, “యా  
స్త్రీలమీఁది మోహంబున, వారింగవుం  
గిలించుకొనియున్నవో, యనియెన్నుం  
ది, యొప్పుచుండినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

అంశు కాంతాశ్చ కాసాంచి స్తుభిమారుత కంపితాః  
ఉపర్యు పరి వక్త్రాణాం వ్యాఘ్రాయంతే పునఃపునః. ౫౪

టీక॥ కాసాంచిత్ = కొండజిస్త్రిల	ధూయంతే = కొట్టుచున్నది; కొట్టుచుం
యొక్క ; ముఖమారుతకంపితాః =	దీనవనట.
ముఖముయొక్క గాలిచే గదలింపఁబ	కొండజిస్త్రిలముఖంబు సమీపంబు
డిన; అంశుకాంతాః = వస్త్రముయొ	ననుండు సూక్ష్మములగువస్త్రములకొ
క్కొనలు; వక్త్రాశాం = ముఖముల	నలు, వారువిడుచునట్టువులకుం గ
యొక్క ; ఉద్యుపరి = మీదమీదు	దలుచు, మాటిమాటికి, ముఖంబుపైఁ
గా; పునఃపునః = మాటిమాటికిని; వ్యా	గొట్టుచుండినవి అని, తాత్పర్యము.

తాః పతాకా ఇవోద్ధాతాః పత్నీనాం రుచిరప్రభాః  
నానావణసువర్ణానాం వక్త్రీయూలేఘ రేజిరే. ౫౫

టీక॥ రుచిరప్రభాః = మనోహరమ	ములువలె; రేజిరే = ప్రకాశించినవి.
యినకాంతిగల; లాః = (స్త్రీలింగ	మనోహరంబులయినవర్ణంబులనొ
మాషము; తే) ఆవస్త్రములకొనలు;	ప్పచుండు, నావస్త్రాంతంబులు, నా
నానావణసువర్ణానాం = నానావి	నావిధంబులగువేలయిన మేనిచాయల
ధములయినమంచిరంగులుగల ; పత్నీ	తోఁ గూడిన యారావణభార్యలముఖ
నాం = రావణుని భార్యలయొక్క ; వ	ములసమీపంబున, నిట్టువులగాలికిఁగ
క్త్రీయూలేఘ = ముఖంబుల మూలంబు	దలుచు, గాలికిఁ గదలు పెక్కెములుం
లయందు; ఉద్ధాతాః = గాలిచే నెగు	బోలెఁ, ప్రకాశించినవి.
రఁగొట్టఁబడిన; పతాకా ఇవ = పెక్కె-	అని, తాత్పర్యము.

వవల్ల శ్చత్ర కాసాంచి తుండలాని శుభాచిహ్నమ్  
ముఖమారుతసంసగాన్ న్నందం మందం సుయోషితామ్. ౫౬

టీక॥ అత్ర = ఇచ్చట ; శుభాచిహ్	తాం = మంచి (స్త్రీ)లయొక్క; కుండలా
హ్నం = మంగళకరమయిన కాంతిగల;	ని = పోఁగులు; ముఖమారుత సంసగాన్
కాసాంచిత్ = కొండజియిన; సుయోషి	త్ = ముఖముయొక్క గాలితోటి సంబం

ధమువలన; మందంమందం= మెల్ల మెల్లగా; వవల్ల;=చలించినవి.

అచ్చట, కాంతిసంపన్నులగుకొండ

జీప్తీలచెవిపోగులు, నిట్టూర్పు గాలిదగిలి, మెల్ల మెల్లగా, జలించుచుండెనవి.

అని, తాత్పర్యము.

శర్కరాసవగంధైశ్చ ప్రకృత్యా సురభి స్సుఖః

తాసాం వదననిశ్శ్వాస స్సిషేవే రావణం తదా. ౫౭

టీక॥ శర్కరాసవగంధైః=చక్కెర తోచియుంబడిన మధ్యములవాసనల చేతను; ప్రకృత్యాచ=స్వభావముచేతను; సురభిః=మంచివాసనగలదియును; సుఖః=సౌఖ్యముగలిగించునదియునగు; తాసాం = ఆ స్త్రీలయొక్క; వదననిశ్శ్వాసః= ముఖముయొక్కనిట్టూర్పు; తదా=అప్పుడు; రావణం=రావణుని; సిషేవే=సేవించెను.

స్వభావంబుననె సుగంధంబుగలదియును జక్కై రతోచియుంబడినమధ్యములచద్రావుటచేమఱియుమనోహరంబగు గంధంబుతోనొప్పుచున్నదియునగు నా స్త్రీలనిట్టూర్పు గాలి, యప్పుడు, రావణునిపైఁబ్రసరించుచుండుటంజేసి, యది, యతని, సేవించునట్లు, చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణాననశంకా శ్చ కాశ్చిద్రావణయోషితః

ముఖాని స్త్య సపత్నీనా ముపాజిఘ్నీ స్పనః పునః. ౫౮

టీక॥ రావణయోషితః=రావణుని భార్యలు; కాశ్చిత్=కొందఱు; రావణాననశంకాః=రావణుని మొగంబులనుసం దేహముగలవారలై; సపత్నీనాం=చవతులయొక్క; ముఖాని=మొగంబులను; (“స్త్య” అనునది పాదపూరణార్థము) పునః పునః=మాటిమాటికి; ఉపా

జిఘ్నీ=ఆఘ్రాణించిరి. అప్పుడు, కొందఱు రావణుని భార్యలు, మధ్యమదంబునంజేసి, రావణునిముఖంబులనిభ్రమించి, తమచవతులముఖంబులం, బలుమాఱు, ఆఘ్రాణించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అత్యధం స క్తమనసో రావణే తా వరప్రియః

అస్వతంత్రా స్సపత్నీనాం ప్రియ మేవా చరం స్తదా. ౫౯

టీక॥ రావణే = రావణునియందు; అత్యధః = మిక్కిలియు ; సక్తమన సః = తగిలినమనసుగల; తాః = ఆ; చవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖముగల ; వరస్త్రియః = శ్రేష్ఠస్త్రీలు; తదా = అప్పుడు; అస్వతంత్రాః = స్వాధీనత లేనివారలై; సపత్నీనాం = చవతులకు; ప్రియమేవ = ఇష్టమునే; ఆచరణః = చేసిరి.

అట్లుచవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖంబులుగలయాస్త్రీలును, సాధారణంబుగాఁ జవతులుతమకుశత్రువులగుటవలన, వారలుతమముఖమునాఘ్రాణింపఁగాఁ గోపంబునొందవలసినవారలయ్యును, రావణుని యందు మిగులఁ బ్రీతి మోహంబులు గలవారౌటంజేసి, చవతులును రావణునకుఁ బ్రియలు, కావునఁ, జవతులకుఁ బ్రియంబు నేయుట రావణునకుఁ బ్రియంబగుననితలంచి, స్వాతంత్ర్యంబు వహింపక, యాచవతులముఖంబుదామునాఘ్రాణించి,

వారలకుఁప్రియంబునె, యాచరించిరి. అని, తాత్పర్యము. లేక; రావణే = రావణునియందు; అత్యధః = మిగుల; సక్తమనసః = తగిలినమనసుగల; తాః = ఆ ; వరస్త్రియః = శ్రేష్ఠస్త్రీలు; తదా = అప్పుడు; అస్వతంత్రాః = మద్యపానమదంబున, స్వాధీనత దప్పినవారలై; సపత్నీనాం = చవతులకు; ప్రియమేవ = ఇష్టమునే; ఆచరణః = చేసిరి.

అట్లు, చవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖంబులుగలయాస్త్రీలు, రావణునియందుమిక్కిలియుఁ బ్రీతిమోహంబులుగలవారలును, మద్యపానంబున మైమఱచిన, వారునగుటంజేసి, చవతులు తమ ముఖంబుల నాఘ్రాణించినను , దానిం దెలిసికొనలేక, రావణుండె యాఘ్రాణించెనని తలంచి, వారలముఖంబులఁ దాము నాఘ్రాణించి, వారలకుఁప్రియంబునె, యాచరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

బాహు నుపసిధా యాన్యః పారిహర్యవిఘాషితాన్  
అంశు కానిచ రమ్యాణి ప్రమదా స్తత్ర శిశ్మరే. ౬౦

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; అన్యః = ఇతరులయిన; ప్రమదాః = స్త్రీలు; పారిహర్య

<p>విఘాషితాః = కడియముల చేసినలంకరిం పఁబడిన; బాహుక = ఘజములను; ర మ్యాణి = మనోహరములను; అంశ కానిచ = వస్త్రములను; ఉపనిధాయ = తలగడగాఁ జేసికొని; శిశ్య రే = పరుండిరి.</p>	<p>అచ్చట, మఱికొందఱు (స్త్రీ)లు, కడి యంబులనలంకరింపఁబడియుండు ఘజం బులను, రమణీయంబులగు వస్త్రంబులను దలగడగా నుంచుకొని, పరుండియుం డిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అన్యా వక్షసి చాన్యస్యా స్తస్యాః కాశ్చి త్పునభుజమ్  
అపరా త్వం క మన్యస్యా స్తస్యా శ్చాప్య పరాభుజౌ. ౬౦

<p>టీక॥ అన్యాచ = మఱియొక్క-తె యు; అన్యస్యాః = మఱియొక్క-తెయొ క్క; వక్షసి = తొమ్మునందు; శిశ్యే (అ ధ్యాహృతము) = పరుండెను. తస్యాః పు నః = అబిడయొక్క-యు; ఘజం = బాహు వును; ఉపనిధాయ (అధ్యాహృతము) = తలగడగాఁ జేసికొని; కాశ్చిత్ = కొం దఱు (స్త్రీ)లు; శిశ్య రే (అధ్యాహృత ము) = పరుండిరి. అపరాతు = మ ఱియొక్క-తెయు; అన్యస్యాః = మఱియొ క్క-స్త్రీయొక్క; అంకం = తొడను; ఉప నిధాయ, శిశ్యే (అధ్యాహృతము) = తల గడగాఁ జేసికొని, పరుండెను. అపరా</p>	<p>శ్చ = మఱికొందఱు (స్త్రీ)లును; తస్యాః = అబిడయొక్క; భుజౌ = బాహువులను; ఉ పనిధాయ, శిశ్య రే (అధ్యాహృతము) = తలగడగాఁ జేసికొని, పరుండిరి. మఱియొక్క-తె యింకొక్క-తెతో మ్ము మీదఁ దలయుంచుకొని పరుండి యుండెను; అబిడఘజంబుపైదలయుం చుకొని, మఱికొందఱు, పరుండియుండి రి; మఱియొక్క- (స్త్రీ), మఱియొక్క-దాని తొడపై, దల పెట్టుకొని నిద్రించుచుండె ను; అబిడఘజంబులపై మఱికొందఱు స్త్రీలు, తలలుంచుకొని, పరుండియుండి రి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఊరుపార్శ్వకటి పృష్ఠ మన్యోన్యస్య సమాశ్రితాః  
పరస్పరనివిష్టాంగ్యో మదస్నేహ వశానుగాః. ౬౧

<p>టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము) = కొందఱు (స్త్రీ)లు, అన్యోన్యస్య = ఒండొ</p>	<p>రులయొక్క; ఊరుపార్శ్వకటిపృ ష్ఠం = తొడలను ప్రక్కలను మొలనువీచు</p>
---	--

ను;సమాశ్రితాః=పొందినవారలై; ప  
రస్పరనివిష్టాంగ్యః=ఒండురులపై నుం  
చఁబడిన యవయవములు గల వార  
లై;మదస్నేహవశానుగాః= పానమ  
దంబునంగల్గినస్నేహంబుయొక్కలోఁ  
కువననుసరించువారలై;శిశ్యరే(అధ్యా  
హృతము)=పరుండిరి.

మఱికొందఱుస్త్రీలు,ఒండొరులతోడ

లనుబ్రక్కలను,మొలనువీచవును, దలగ  
డఁగా జేసికొని,యొండురులపైఁ జేతు  
లుఁగాళ్లు మొదలగునవయవంబుల వేసి  
కొనుచు, మొదటనంత స్నేహంబులేని  
వారయ్యును,బానమదంబునంజేసి, య  
తిస్నేహంబుగలవారలై, పరుండియుం  
డిరి.

అని,తాత్పర్యము.

అన్యోన్యభుజసూత్రేణ స్త్రీమాలా గ్రధి తాహీసా

మాలేవ గ్రధితా సూత్రే శుశుభే మత్తషట్పదా. ౬౮

టీక అన్యోన్యభుజసూత్రేణ= ఒం  
డొరులయొక్కభుజంబులనుదారముచే  
త;గ్రధితా=కూపఁబడిన; సా=ఆ;  
స్త్రీమాలా=స్త్రీలమాలిక; సూత్రే=  
దారమునందు; గ్రధితా=కూపఁబడి  
నదియు;మత్తషట్పదా= మడించినతు  
మ్మెదలుగలదియునగు;మాలేవ=పుష్ప  
మాలికవలె;శుశుభేహి= స్రుకాశించి  
నదిగదా!

దారంబు నోలఁ బూపట్టుచుండువర  
స్పర భుజంబులఁ దుమ్మెదలం బోలు  
వెండ్రుకలుగల దలలుంచుకొని పరుండి  
యుండు నాస్త్రీలసమూహము, దా  
రంబునఁగూర్చుంబడి భృంగంబులనొప్పు  
చుండుపుష్పమాలికయుంబోలెఁ,బ్రకా  
శించుచుండినది.

అని,తాత్పర్యము.

లతానాం మాధవే మాసి ఫుల్లానాం వాయుసేవనాత్

అన్యోన్య మాలాగ్రధితం సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్. ౬౯

వ్యతివేష్టిత సుసంధ మన్యోన్య భగ్నిమరాకులమ్

ఆసీ ద్వన మివో ధూతం స్త్రీవనం రావణస్య తత్. ౬౫

టీక॥ అన్యోన్యమాలాగ్రధితం=పరస్పరముమాలికారూపముచేతఁగూర్చు



బడినదియును; సంసక్త కుసుమోచ్చయం=తగులుకొనియుండుపుష్పసమూహముగలదియును; వ్యతివేష్టితసుసగంధం= చుట్టుకొనఁబడినచెట్టుబోదెలుగలదియును, (అని,లతాపక్షమందు) చుట్టుకొనఁబడిన శరీరములుగలదియును; (అనిస్త్రీపక్షమునందు); అనోన్యభ్రమరాకులం= పరస్పరమునుతుమ్మెదలచేవ్యాకులమయినదియును, (అని,లతాపక్షమందు) పరస్పరము ముంగులులచేవ్యాకులమయినదియును(అని,స్త్రీపక్షమందు); వాయుసేవనాత్=వాయువుయొక్కసేవించుటవలన, (అని,లతాపక్షమందు) నిట్టూర్పుగాలియొక్కసేవించుటవలన(అని,స్త్రీపక్షమందు); ఉద్ధాతం=ఎగురఁగొట్టఁబడినదియునగు; రావణస్య=రావణునియొక్క; తత్ =ఆ;

స్త్రీవసం=స్త్రీలసమూహము; మాధవే=వైశాఖమనెడు; మాసి=మాసమునందు, పుల్లనాం=వికసించిన; లతానాం= తీగెలయొక్క; వనమివ=వనమువలె; ఆసీత్=ఉండెను.

అచ్చట, పరస్పరము మాలికవలెఁ గూడుకొని,పుష్పంబులుధరించి, యొండొరులపైఁజుట్టుకొని, వ్యాకులంబులగు ముంగులులుగలిగి, ముఖమారుతంబువలనఁ గదలుచున్న కోకకొంగులుగలిగియుండు, నారావణస్త్రీల సమూహము,అట్లు,వైశాఖమాసంబున, వికసించి,మాలికగానేర్పడి,పుష్పించి, చెట్టుబోదెలమీఁదనల్లుకొని,తుమ్మెదలచేవ్యాకులంబై, వాయువుచేఁగదలింపఁబడుచున్న,లతవనంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది. అని,తాత్పర్యము.

ఉచితేష్వపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా

వివేక శృక్య ఆధాతుం భూషణాం గాంబరస్రజామ్. ౬౬

టీక||తదా=అప్పుడు;ఉచితేష్వపి=తగినస్థానములందైనను; తాసాం=ఆ, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క,భూషణాంగాంబరస్రజాం= సొమ్ములయొక్కయు, నవయవముల యొక్కయు వస్త్రముల యొక్కయుఁ బుష్పమాలికలయొక్కయు; వివేకః= విచారము;

సువ్యక్తం=స్పష్టముగా,ఆధాతుం=చేయుటకు,నశక్యః=కూడినదికాదు.

అప్పుడు, ఆస్త్రీల సొమ్ములు నవయవంబులు వస్త్రములునుబుష్పమాలికలును, ఉచిత స్థానంబుల నుంచఁబడి యుండిన వయ్యగును, ఆస్త్రీలు మాలాకారముగాఁ బరుండి యుండు

టంజేసి , “యివివీరివి , యివిమఱి గూడకుండినవి.

యొకరివి” అని, విమర్శించి తెలిసికొనఁ | అని, తాత్పర్యము.

రావణే సుఖసంవిష్టే తా స్త్రియో వివిధ ప్రభాః

జ్వలంతః కాంచనా దీపాః ప్రేక్షంతానిమిషా ఇవ ౬౭

టీక|| రావణే=రావణుఁడు, సుఖ | తులతేవ=చూచుచున్నట్లుండెను.

సంవిష్టే=సుఖముగానిదింపఁగా, జ్వ | రావణుఁడు మేలొగ్గియుండఁగా

లంతః=మండుచున్నవియును; కాంచ | నా స్త్రీలఁజూడ నశక్యముగావున, న

నాః=బంగారు స్తంభములయందంచఁ | చ్చట బంగారు స్తంభంబులందంచఁబ

బడినవియునగు; దీపాః = దీపములు, | డినదీపములు, రావణుఁడు సుఖనిద్రఁ

అనిమిషాః=తొప్పపాటులేనివై; వివిధ | జెడఁదగా నే, నిశ్చలంబలయి, నానావిధ

ప్రభాః = నానావిధకాంతులుగల; కాంతులనొప్పుచుండ నా స్త్రీలం, జూ

తాః= ఆ; స్త్రియః= స్త్రీలును; ప్రే | చుచున్నట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజషిః పితృ దైత్యానాం గంధర్వాణాంచ యోషితః

రాక్షసానాంచ యః కన్యా స్తస్య కామవశం గతాః. ౬౮

టీక|| రాజషిః=పితృదైత్యానాం= | రును; తస్య=ఆ రావణునకు; కామవశం

రాజషులయొక్కయు, పితృదేవతల | గతాః= మన్నధునిచేలోకువనుబాం

యొక్కయు, దైత్యుల యొక్కయు; | దినారు.

గంధర్వాణాం = గంధర్వులయొక్క | రాజషుల స్త్రీలును, పితృదేవతల

యు; యోషితశ్చ= స్త్రీలును; రా | స్త్రీలును, దైత్యదేవతలును, గంధర్వ

క్షసానాంచ = రాసుక్షులయొక్క | స్త్రీలును, రాక్షసులకన్నియలును, అం

యు; కన్యాః= కొమార్తెలు; యాః= | దలును, ఆ రావణునియందు మన్నధమో

ఎవరో; తాశ్చ(అధ్యాహృతము)=వా | హితవైయుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధకామేన తా స్సర్వా రావణేన హృతా స్త్రియః

టీక|| తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీ | న=యుద్ధమును గోరునట్టి; రావణేన=

లు; సర్వాః=అందఱును; యుద్ధకామే | రావణునిచేత; హృతాః= అపహరిం

పఁబడినారు.

రావణుండు, ఎప్పుడునుయధంబు  
గోరువాఁడు, కావున, ఆస్త్రీల నపహ  
రించినచో, వారిబంధువులయధంబు

నకువత్తురని, యుద్ధమునందలియాశంజే  
సి, యాస్త్రీలనందఁజనపహరించివాఁ  
డు.

అని, తాత్పర్యము.

సమదా మదనే నైవ మోహితాః కాశ్చిదా గతాః. ౬౯

టీక॥ సమదాః=మదముతోఁగూడి  
న, కాశ్చిత్=కొందఱు; మదనేనైవ=మ  
న్మధునిచేతనే; మోహితాః=మోహిం  
పఁడేయఁబడినవారలై; ఆగతాః=వ  
చ్చినారు.

మఱికొందఱుస్త్రీలుయావనమదం  
బుగలవారలు, మన్మధమోహితలై, త  
మకుఁదామే, రావణునినాశ్రయించి  
నారు.

అని, తాత్పర్యము.

న తత్ర కాచి ప్రమదా ప్రసహ్య

వీర్యోపపన్నేన గుణేన లభా

నచాన్యకామాపి నచాన్యపూర్వా

వినా వరాహేం జనకాత్మజాం తామ్. ౭౦

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరాహేం=  
శ్రేష్ఠయగు; తాం=ఆ; జనకాత్మజాంవి  
నా = జనకునికూతురయినసీతనువిడి  
చి, కాచిత్ = ఒకానొక; ప్రమదా=  
స్త్రీయును; వీర్యోపపన్నేన=పరాక్ర  
మముతోఁగూడినరావణునిచేత; ప్రస  
హ్య=బలాత్కరించి; న(లభా)=పొం  
దఁజడలేదు. గుణేన= గుణముచేత; ల  
భా=పొందఁబడినది. అన్యకామాచ=ఇ  
తరునియందాసక్తిగలదియును; న=లే  
దు. అన్యపూర్వాచ=ఇతరుఁడుమందు

భతః గాఁగలదియును; న=లేదు.

అచ్చట, శ్రేష్ఠస్త్రీయైన సీతద  
క్క, మఱియెవ్వతెయు, బరాక్రమశా  
లియగు రావణునియందుఁగల సౌంద  
ర్య గుణంబులకు మోహించి వచ్చిన  
దేగాని, వానిచే బలాత్కారంబునఁజే  
బడినదికాదు; అచ్చటనుండు వారలంద  
ఱును, రావణునిమాత్రము మోహించి  
యుండువారు గాని, మఱియొక్కనియం  
దెచ్చటను ఆసక్తిగలవారుకారు; రావ  
ణునాశ్రయించుటకు మున్ను మఱియొ

క్షౌడుభతఃగలిగియుండినదియు, నచ్చట, నెవ్వతెయు, లేదు. అని, తాత్పర్యము.

నచా కులీనా నచ హీనరూపా  
నాదక్షిణా నానుపచారయుక్తా  
భార్యా భవ త్తస్య న హీనసత్త్వా  
న చాపి కాం తస్య న కామసీయా. ౭౧

టీక॥ తస్య=ఆరావణునకు; అకులీనాచ= మంచికులమునందుఁ బుట్టినదియు; భార్యా=పెండ్లాముగా; నాభవత్=కాలేదు. హీనరూపాచ= విడువఁబడినరూపముగలదియును ; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు. అదక్షిణా=నేవులేసిదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు. అనుపచారయుక్తా=ఉపచారముతోఁ గూడినదికానిదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు. హీనసత్త్వా=విడువఁబడిన బలము

గలదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు. కాంతస్య=పెనిమిటికి; నచావనీయాచ= కోరఁదగనిదియు; (భార్యా)న=పెండ్లాముకాలేదు.

ఆరావణునిభార్యలందఱును, మంచి కులంబునంబుట్టినవారిలై, మంచిసొందర్యంబుగలవారిలై, నేవుఁగలవారిలై, సమస్తోపచారములతోనుగూడినవారిలై, బలముగలవారిలై, పెనిమిటికిఁ గోరఁదగినవారిలై, యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బహువ బుద్ధిస్తు హరీశ్వరస్య  
య దీదృశీ రాఘవధర్మపత్నీ  
ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యా  
స్సజాత మస్మేతి హీ సాధుబుద్ధేః. ౭౨

టీక॥ ఇమాః=ఈ; రాక్షసరాజభార్యాః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైసరావణునిభార్యలు, యథా=ఎట్లా; రాఘవధర్మపత్నీ=రాముని ధర్మపత్నియగు

సీత; ఈదృశీయది(స్వాత్)=ఇట్టిదగునేని; అస్య=ఈరావణునకు; సుజాతం=మంచిది. ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః=మంచిబుద్ధిగల; హరీశ్వరస్య=కోతులలో



ముఖ్యుఁడైనహనుమంతునకు,బుద్ధిస్తు= తలంపుమాత్రము ; బహువహీ=కలిగెనుగదా!

“ఈ రావణునిభార్యలెట్లుకెనిమిటిని గూడియున్నారో. అట్లు, సీతయును, రామునితోఁ గూడియుండుచట్లు, ఈ రావణుడు, సీతను రామునకంటెఁబెంచునని, వీనికి, మంగళంబుగలుగును” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగుహనుమంతుండు, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము

లేక, ఈదృశీ=ఇట్టి గుణవంతురాలైన; రాఘవధర్మ=పత్నీ=సీత ; యధా=ఎట్లో ; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; ఇమాః=ఈ; రాక్షసరాజభార్యాః=రావణునిభార్యలు; యది (స్మృతి)=అగుదురేని ; హరీశ్చరస్య=కోఁతులకుఁబ్రభువైనసుగ్రీవునకు; సుజాతం=మంచిది. ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః=మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు, బుద్ధిస్తు=తలంపు; బహువహీ=కలిగినది. గదా!

“ఇట్టిగుణవంతురాలయినసీతను, రావణుండపహరించునట్లు, ఈ రావణభార్యలనందఱనుసుగ్రీవుం డపహరించునని, యప్పటికి, సుగ్రీవునకు మంగళంబగును” అనిమంచిబుద్ధి గలిగియున్నహను

మంతుండుతలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాః, రాక్షసరాజభార్యాః

యధా = ఈ రావణునిభార్యలెట్లో; తథా=అట్లు; రాఘవధర్మ=పత్నీ ఈదృశీ (స్మృతి) యది=రామునిభార్యయగుసీతయునిట్టిదగునని; అస్య=ఈ రావణునకు, సుజాతంహి=మంచిదా? కాదనుట. ఇతి = అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్చరస్య=మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు, బుద్ధిస్తు బహువ=తలంపుగలిగెను.

“రావణుడు, ఈ భార్యలన పహరించినట్లు, రామునిభార్యయైనసీతనుగూడ నపహరించెనని, యితనికెంతమాత్రముమంగళంబుగలుగదు” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగుహనుమంతుండు, తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః

యధా=ఈ రావణునిభార్యలెట్లో; తథా=అట్లు; రాఘవధర్మ=పత్నీ ఈదృశీ యది=సీతయిట్టిదగునని; అస్య=ఈ; మమ(అధ్యాహృతము)=నాకు; సుజాతం=మంచిజన్మము. ఇతి=అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్చరస్య= మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు; బుద్ధిస్తు బహువహీ = తలంపుగలిగెనుగదా!



“నేని రావణుని భార్యలను మించినట్లు, రాముని భార్యయగు సీతనుంజూడ నేని యెప్పుడో, నానన్నయగు సుమత్యుని ను” అని మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; అన్యఃప్రతిపక్షముగ ముగించు దలగువానిరసమూహమునకు ; (శేషము. పై.)

“నేని రావణుని భార్యలం మించినట్లు రాముని భార్యయగు సీతనుంజూడ నేని యెప్పుడు, “సీతయగు పడవను” ధయంబునఁ బ్రాయోచవేశనంబుచేసి ప్రాణంబులు విడువనవచ్చు క్తులయిన యంగదాదివానిరలు, ప్రాణంబుతో సుఖంబుగా నుండురు” అని, మంచిబుద్ధి శాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇహః సరాక్షసరాజభార్యః యథా = ఈ రావణుని భార్యలెట్లో; తథా = అట్లు; రాఘవధర్మకావత్త్వి = సీతయగు నేని; ఆస్య = ఈ రామునకు; సుజాతం = మంచిది. ఇతి; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య = మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు; బుద్ధిస్తుబధూవహీ = తలంపుగలిగినదిగా!

“ఈ రావణుని భార్యల జీవించియుండుట్లు, సీతయు జీవించియుండు నేని, యెప్పుడు, “సీతజీవించియుండునోమేమో” యని సంశయించి, “సీతజీవించుకన్న నేనుజీవింపలేను” అనినాతోఁ జెప్పిన, రామునకు దుఃఖంబునఁ బ్రాణహనిగలుగక, సంతోషంబుగలుగును” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; రాక్షసరాజ = రావణుడా!

ఇహః = ఈ స్త్రీలు; యథాభార్యః = ఎట్లు భార్యలొ; తథా = అట్లు; రాఘవధర్మకావత్త్వి ఈవృత్తియది = రాముని భార్యయగు సీతయట్టిదగు నేని; ఆస్య (తవ) = ఈ నీకు; సుజాతంహీ = మంచిదాఁకాదనుట. ఇతి = అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య బుద్ధిస్తుబధూవ = మంచి బుద్ధిగల హనుమంతునకు తలంపుగలిగినది.

“రావణుడా! నీవీ స్త్రీలను భార్యలనుగాఁ జేసికొనునట్లు, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని భార్యయగు సీతను గూడ భార్యగాఁ జేసికొందువేని, నీకు మంగళంబుగలుగదు; పుత్రపౌత్రాది సహితముగా, రాముండు, నిన్నుఁ జంపును.” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు, రావణునుద్దేశించి, తలం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక, ఇమాం రాక్షసరాజ భార్యః  
యథా = ఈ రావణుని భార్యలెట్టివార  
లో; రాఘవభవః = త్నీ ఈ దృశీయది =  
ఇట్టి దా యేమి? కాదనుట; ఇతి = అని; సా  
ధుబుద్ధైః హరీశ్వరస్య బుద్ధిస్తు; బహువ  
హి = మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు త

లంపుగల్గినదిగదా!

“సీత యీ రావణుభార్య లంతటి  
స్వల్పసౌందర్యముగలదిగాదు; త్రిలోక  
సుందరియైనది; కావుననే, యిచ్చట సీత  
యగపడలేదు” అని, మంచిబుద్ధిశాలి  
యగు హనుమంతుండు తలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

పునశ్చ సో చింతయ దాతరూపా

ధ్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా

అథా య మస్యాం కృతవాక్ మహాత్మా

లంకేశ్వరః కష్ట మనార్యకమ౯. ౭౩

టీక॥ సీతా = సీత; గుణతో = పాతివ్ర  
త్యాదిగుణంబులవలన; ధ్రువం = నిశ్చ  
యముగా; విశిష్టా హి = అధికమయినది  
గదా! అథ = అట్లును; మహాత్మా = అ  
ధికపరాక్రమశాలియును, లంకేశ్వరః =  
లంకాధిపతియునగు; అయం = ఈ రావ  
ణుండు; అస్యాం = ఈ సీతవిషయమయి;  
అనార్యకమ౯ = దుష్టకృత్యమును; కృ  
తవాక్ = చేసినాడు. కష్టం = అయ్యో!  
ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సః = ఆహ

నుమంతుండు; ఆతరూపః = దుఃఖము  
మొందిన రూపముగలవాడై; పునశ్చ =  
మఱలను; అచింతయత్ = ఆలోచించెను

“ఈ ప్రీతికన్నను సీత పాతివ్రత్యా  
దిగుణంబుల నెంతో యధికురాలు; అట్టి సీ  
తనుగూడ, ఈ రావణుండపహరించినా  
డు; ఇట్టి దుష్టకృత్యము చేసినాడే! అ  
య్యో!” అని మఱల, హనుమంతుండు,  
దుఃఖింబున, జింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, నవమస్కంధం.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండనవమసగఁ టీక,  
ముగిసినది.

శ్రి

ద శ మ స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

తత్ర దివ్యోపమం ముఖ్యం స్ఫూటికం రత్నఘాషితమ్  
అవేక్షమాణో హనుమాన్ దదర్శ శయనాసనమ్. ౧  
దాంతకాంచనచిత్రాంగై వైడూర్యైశ్చ వరాసనైః  
మహాహేస్తరణోపేతై రుపపన్నం మహాధిపైః. ౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; అవేక్షమాణః=చూచుచు; దివ్యోపమం=స్వగఁమునందుఁబుట్టిన దానితోఁబోల్కగలదియును; ముఖ్యం=శ్రేష్ఠమును; స్ఫూటికం=స్ఫటికమణులతోఁ జేయఁబడినదియును; రత్నఘాషితం=మణులచేనలంకరింపఁబడినదియును; దాంతకాంచనచిత్రాంగైః=దంతవికారములును బంగారువికారములునుగటచే నానావణఁములుగలయవయవములుగలవియును; వైడూర్యైః=వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడినవియును, మహాహేస్తరణోపేతైః=శ్రేష్ఠములైన కంబళములతోఁ గూడినవియును; మహాధిపైః=అధికమైన వెలగలవియున

గు; వరాసనైః=మేలయినపీఠములతో; ఉపపన్నం=కూడినదియునగు; శయనాసనం=పొన్నుండెడుగృహమును; దదర్శ=చూచెను.

హనుమంతుండచ్చటఁ గలయంజూచుచు, స్వగఁంబుననుండుదేవేంద్రునిశయనగృహముతోసమానంబై, శ్రేష్ఠంబై, స్ఫటికమణులతోఁజేయఁబడి, యితరమణులచేనలంకరింపఁబడి, కొంతవఱకు దంతముతోను గొంతవఱకుబంగారముతోనుమిగతవైడూర్యమణులతోనుజేయఁబడియుంటుండేసి నానావణఁములుగలవై శ్రేష్ఠములగు కంబళములతోఁగప్పఁబడి యధికంబుగా విలువ గలిగి యుండుపీఠములతోఁ గూడియున్న, శ



యనగృహంబును, బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కైకతమే దేశే సోగ్రహమాలావిధూఃకః  
దదర్శ పాండురం ఛత్రం తారాధిపతిస్సన్మితః.

టీక॥ సః = అహనుమంతుడు, త = చెను.

స్య=అశయనముయొక్క;	ఏకతమే=ఒ	అహనుమంతుడు, అశయనమువలన
కతైన; ప్రదేశే= స్థలమునందు; అగ్ర	రోభాగంబునను, మేలయిన ముత్రము	
మాలావిధూషిణిం= శ్రేష్ఠమయిన మా	లమాలచేలంకరింపబడినదియు, జం	
లికచేనలంకరింపబడినదియు; తారాధి	ద్రుండుంబోలెఁబెల్లగా నున్నదియు, ని	
పతిస్సన్మితః= చంద్రునితో సరియైన	గుశ్శ్రేష్ఠస్సత్రుంబుడొకఁడు,	
దియును; పాండురం=తెల్లనైనదియన	అని, తాత్పర్యము.	
గు; ఛత్రం=గొడుగును; దదర్శ = చూ		

జాతరూపపరిక్షిప్తం చిత్రభాను సమ ప్రభమ్  
అశోకమాలావితతం దదర్శ పరమాసనమ్. ౪  
వాల్మజనహస్తాభి ర్వీజ్యమానం సమంతతః  
గంధైశ్చ వివిధైః జుష్టం వరధూపేన ధూపితమ్  
పరమాస్తరణాస్తీర్ణం మువికాజినసంవృతమ్  
దామభి ర్విరమాల్యానాం సమంతా దుపశోభితమ్. ౬

టీక ॥ జాతరూపపరిక్షిప్తం =	స్త్రిలచేత; సమంతతః = అంతటనువీ
బంగారముతో శేయబడినదియును; చి	జ్యమానం=వీవబడుచున్నదియును; వి
త్రభానుసమప్రభం = సూర్యునితో స	విధైః=నానావిధములయిన; గంధైః=
రియైనకాంతిగలదియును; అశోకమా	వాసనలతో; జుష్టంచ=కూడినదియును;
లావితతం = అశోకపుష్పమాలికలచే	వరధూపేన = శ్రేష్ఠమయినధూపము
వ్యాపింపబడినదియును; వాల్మజనహ	చే; ధూపితం=పొగగలదిగాఁజేయబడి
స్తాభిః= దామరంబులుచేతులందుగల	నదియు; పరమాస్తరణాస్తీర్ణం= శ్రే

పంబులయినయా స్తనణంబులచేగన్పంబులచేతనదియు; ఆవికాజినసంవృతంబులతోబుచేగన్పంబులచేతనదియును; సమంతాత్ = అంతటను; పరమాల్పానాం = శ్రేష్ఠములయిన పూలయొక్క; రామభిః = మాలికలచేత; ఉపశోభితం = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియనగు; పరమాసనం = శ్రేష్ఠమయినయాసనంబును; సః (అధ్యాహ్వానము) = ఆహవానమందు; దదర్శ = చూచెను.

బంగారముతోఁ జేయఁబడి, సూ

ర్యండుంబులచేఁజేజిల్లుచు, నశోకశ్రువ్యమాలికలచేనలంకరింపఁబడి, నామరంబులుచేతులంబట్టు సయమంబు స్త్రీలచేవీవలబడుచు, నానావిధసుగంధంబులుగలిగి, సుగంధిమాపంబుల శుభాక్షింబులు, మేలయినయా స్తనణంబులుగలిగి, భూష్టేలుతోబులతోఁగన్పంబులచే, మఱియు, మంచుపుష్పమాలికలచేనలంకరింపఁబడియుండు, శ్రేష్ఠమయిన, శయనంబుల, నూచెను. అని, తాత్పర్యము.

లోన్కి జీమూతసంకాశం ప్రదీప్తోత్తమకుండలమ్.  
లోహితాక్షం మహాబాహుం మహారాజతవానగమ్. ౭  
లోహితేనా నులిస్తాంగం చండనేన సుగంధిచా  
సంధ్యారక్త మిచాకాశే తోయదం సతటిద్దగమ్. ౮  
వృత మాభరణైః షణ్ణైః స్ఫురూపం కామరూపిణమ్.  
సవృక్షవనగుల్మార్థ్యం ప్రసుప్త మివ నుందరిమ్. ౯  
క్రీడిత్వో పరతం రాత్రౌ వరాభరణధూపితమ్  
ప్రియం రాక్షసకన్యానాం రాక్షసానాం సుఖావహమ్. ౧౦  
పీత్వాప్యృ పరతం చాపి దదర్శ స మహాకపిః

టిక॥ మహాకపిః = పెద్దకోతి యయిన; సః = ఆహవానమందు; తస్మిన్ = ఆ శయనమునందు; జీమూతసంకాశం = మేఘముతోసమానుఁడైనవాఁడును; ప్రదీప్తోత్తమకుండలం = ప్రకాశించుచున్న

శ్రేష్ఠములయినపోగులుగల వాఁడును; లోహితాక్షం = విజ్ఞులకండ్లుగలవాఁడును; మహాబాహుం = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మహారాజతవానసం = బంగారముతోనలంకరింపఁబడిన వస్త్రము.

ముగలవాఁడును; బోహితేన = ఎఱ్ఱనిది  
యు; సుగంధినా = మంచివాసనగలది  
యునగు; చందనేన = చందనముచేత; అ  
నులిప్తాంగం = పూయించినదేహముగ  
లవాఁడును; ఆకాశే = ఆకాశమునందు;  
సంధ్యార్క్తం = సంధ్యాకాలముచే నె  
ఱ్ఱనైనదియును, సతటిదగ్ధం = మెఱపు  
లతోఁగూడినదియునగు; తోయదమివ  
(స్థితం) = మేఘంబులతో నున్నవాఁడు  
ను; దివ్యే = శ్రేష్ఠములయిన; ఆభర  
ణైః = సొమ్ములచేత; వృతం = చుట్టఁబడి  
నవాఁడును; సురూపం = మంచిరూపము  
గలవాఁడును; కామరూపిణం = ఇచ్చార్చీ  
నంబగురూపంబుగలవాఁడును; సప్యక్ష  
వనగుల్తాశ్యం = వృక్షములతోఁగూడిన  
యడవితోనుబాదలతోనుగూడినదియు,  
ప్రసృప్తం = నిదురించినదియునగు; మం  
దరమివ (స్థితం) = మందర పర్వత  
ములతోనున్నవాఁడును; రాత్రౌ = రా  
త్రియందు; క్షీడిత్వా = రమించి; ఉపర  
తం = ఉడిగిన వాఁడును; వరాభరణ  
భూషితం = శ్రేష్ఠములయిన సొమ్ముల  
చేసలంకరింపఁబడినవాఁడును; రాక్ష  
సానాం = రాక్షసులకు; సుఖావహం =  
సుఖముసేయువాఁడును; పీత్వాపి =  
త్రాగియును; ఉపరతంచాపి = ఉడిగిన

వాఁడును; రాక్షసకన్యానాం = రాక్షస  
స్త్రీలకు; ప్రియం = భార్యయైనగురా  
వణుని; దదశః = చూచెను.

ఆశయనంబునందు, మేఘంబునకుఁబో  
తెనలుపురంగుగలిగి, ప్రకాశమానంబు  
లగుకుండలంబులుధరించి, యెఱ్ఱనినేత్రం  
బులుగలిగి, మోకాలవఱకువ్రేలుకాదు  
చుండుచేతులతోనొప్పచు, బంగారము  
తోనలంకరింపఁబడినవస్త్రంబుగట్టుకొ  
ని, సుగంధియగునెఱ్ఱని చందనంబుమేన  
లందుకొని, యట్లు సంధ్యాకాలంబున  
నెఱ్ఱఁగామెఱపులంగూడి యాకాశంబు  
ననుండు మేఘంబుం బోలెఁ బూపట్టు  
చు, శ్రేష్ఠంబులగునాభరణంబుల నలం  
కరింపఁబడినుండఁబగు రూపంబుగల  
వాఁడై, కామరూపుండై, వృక్షంబుల  
తోఁగూడినవనంబులునుబాదలునుంగల్గి  
నముద్రమధనాంతంబున నిదురించుచు  
న్నట్లునిశ్చలంబైయున్నమందరపర్వతం  
బుపోలికగనుపట్టుచు, రాత్రియందు  
యథేచ్ఛంబుగ నానావిధక్షీడలు సల్పి  
నానావిధ మద్యంబులద్రావి యుపర  
తుండైయుండువాని, రాక్షసులకును  
ఖంబుసేయువానిరాక్షసకన్యలకుమనో  
హరుండగువాని, రావణుని, హనుమం  
తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

భాస్వరే శయనే వీరం ప్రసుప్తం రాక్షసాధిపమ్. ౧౧  
నిశ్శ్వసంతం యథా నాగం రావణం వానరక్షభః  
ఆసాద్య పరమోద్విగ్న స్సోపాసర్ప త్సుభీతవత్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; వానరక్షభః=వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; భాస్వరే=ప్రకాశించుచున్న; శయనే=పాన్యునందు; ప్రసుప్తం=నిదురించినవాడును; వీరం=పరాక్రమశాలయును; నిశ్శ్వసంతం=నిట్టూర్పువిడుచుచున్నవాడును; నాగం యథా (స్థితం)=సహజముంబోలె నున్నవాడును; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁ బ్రభువునగు; రావణం=రావణుని; ఆసాద్య=డగ్గఱి; పరమోద్విగ్నః=మిక్కిలియుంగఁగఁత నొందినవాడై; సుభీతవత్=మిక్కిలి యభయముపడినవాడువలె; అపాసర్పత్=తొలఁగిపోయెను.	వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుండు, ప్రకాశమానంబగు పాన్పునంబరుండిదురించుచు సర్పంబుం బోలె నిట్టూర్పుఁబ్రభుచ్చుచున్న పరాక్రమశాలియు రాక్షసేశ్వరుండనగు రావణుని డగ్గఱకుఁబోయి, “ఓహో! యేమి నాయజ్ఞానంబు! ఇంతదగ్గఱకు రావచ్చునా! తెలిసికొన్న సేమిసేయవచ్చును!” అని, చింతించి, యశీఘ్రంబుగా మిక్కిలిభయపడినవాడంబుంబోలె, కొంత యవ్వలికిఁ దొలంగెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అథా రోహణ మాసాద్య వేదికాంతర మాశ్రితః  
సుప్తం రాక్షసశామూలం ప్రేక్షతే స్త మహాకపిః. ౧౩

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మహాకపిః=పెద్దకోటియగు హనుమంతుండు; ఆరోహణం=పడికట్లమాగఁమును; ఆసాద్య=పొంది; వేదికాంతరం=ఇతరమయిన పడికట్టును; ఆశ్రితః=పొందినవాడై; సుప్తం=నిదురించిన; రాక్షసశామూలం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుని; ప్రేక్షతే=చూచెను. అంత, హనుమంతుండు, పడికట్ల మాగఁముఁజేరి, మఱియొక్క పడికట్టు మీదనుండి, నిదురించుచున్న రావణునింజూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---

# ప్రతిపదాన్తరీకౌతాహ్వర్యసహితము.

స ౧౦

శుశుభే రాక్షసేంద్రస్య స్వపత శ్చయ నోత్తమమ్  
గంధ హస్తీని సంవిష్టే యథాప్రసవణం మహత్. ౧౪

టీక॥ స్వపతః=నిదురించుచున్న; రా  
క్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుం బ్రహ్మాండై  
నరావణునియొక్క; శయనోత్తమః=  
శయనశ్రేష్ఠము; గంధహస్తీని=జేనిగం  
ధమునుఘోషించుచున్న గజంబులు  
యపడునో, అట్టియేనుంగు; సంవిష్టే=  
ఉండగా; మహత్=పెద్దవైన; ప్రస  
వణం=యథా = సెలయాటయెంబో  
లె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

జేనిగంధంబు మూర్ఛించి యితర  
గజంబులుభయంపడునోయ్యేనుం  
గుజేనధిష్ఠింపబడినసెలయాట, యె  
ట్లు; ఇతరగజంబులు రాకుండుట చేవివి  
క్రముగానుండునో, అట్లు రావణుని  
దురింపుచుండగా, నాశయనంబు, భ  
యంబున, మఱి యెవ్వరునచ్చటికిరాకుం  
డుటవలన, వివిక్తంబుగానుండినది.  
అని, తాహ్వర్యము.

కాంచనాంగదనద్భావ దదశ= సమహత్తనః  
విక్షిప్తా రాక్షసేంద్రస్య భుజా వింద్ర ధ్వజోపమా. ౧౫  
విరావత విషాణాగ్నే రావీడనకృతవ్రణౌ  
పజ్జోల్లిఖితపీనాంసౌ విష్ణువక్రపరిక్షితౌ. ౧౬  
పీనా సమసుజాతాంసౌ సంగతౌ బలసంయతౌ  
సులక్షణనిఖాంగుష్ఠౌ స్వంగుళీతలలక్షితౌ. ౧౭  
సంహతౌ పరిఘాకారౌ వృత్తౌ కరికరోపమా  
విక్షిప్తౌ శయనే శుభ్రౌ పంచశీమా వివరగా. ౧౮

టీక॥ సః=అహనుమంతుండు; మహా  
త్తనః=అధికమయిన పరాక్రమంబుగ  
ల; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుం బ్ర  
భువైనరావణునియొక్క; కాంచనాం  
గదనద్భావ = బంగారుబాహువులు

చేఁజుట్టుబడినవియును; విక్షిప్తా= చాం  
బబడినవియును; ఇంద్రధ్వజోపమా=  
దేవేంద్రునిపెంకెంబులతో బోలి  
గలవియును; విరావతవిషాణాగ్నేః=  
విరావతముయొక్క కొమ్ముల కొనల

చేత, ఆపీడనకృతవ్రతౌ = పీడించుచేసినవియును; పంచశీషాః = అయి టలచేతఁ జేయఁబడిన గాయములు గల వియును; వజ్రోల్లిఖిత పీనాంసౌ = వజ్రాయుధముచే గీతఁ బడిన బలిసి యుండు భుజశిఖరములు గలవియును విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ = విష్ణువుయొక్కచక్రముచే గాయము దగిలియున్నవియును; పీశా = బలిసినవియును; సమసుజాంసౌ = ఎచ్చుతక్కువలులేనివియు సుందరంబులయినవియునగు భుజశిఖరములు గలవియును; సంగతౌ = దేహమునకునరియయినవియును; బలసంయుతౌ = బలముతోఁగూడినవియును; సులక్షణసఖాంగుషా = మంచితక్షణములుగలగోళ్లును పెద్దచేలునుగలవియును; స్వంగుళీతలలక్షితౌ = మంచితక్షణములుగలవ్రేళ్లతోను అటచేతితోనుగూడినవియును; సహతౌ = దృఢములయిన సంధిబంధంబులుగలవియును; పరిఘాకారౌ = ఇనుపగుదియలయొక్క యాకారమువంటియాకారముగలవియును; వృత్తౌ = గుండ్రములయినవియును; కరికరోపమా = ఏనుంగుతుండములతోఁబోలిగలవియును; శుభ్రౌ = నిమలమయిన; శయనే = పాన్పునందు; విక్షిప్తౌ = చాచఁబ

డినవియును; పంచశీషాః = అయి టలవియును; ఉరగావివ(స్థితౌ) = సర్పంబులుంబోలెనున్నవియునగు; భుజౌ = బాహువులను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, బంగారుబాహువులుధరించుకొనినవై, యింద్రధ్వజంబులుంబోలెఁబూడనగుచు, మున్నెరావతంబుతోఁ బోరాడునప్పుడు దానికొమ్ములచేఁజేయఁబడిన గాయంబులతోనొప్పుచు, నింద్రునివజ్రాయుధంబుచేగీతఁబడినమూఁపులుగలిగి, విష్ణుచక్రంబుననైన గాయంబులంజేరిల్లుచు, బలిసినవై సమంబులు సుందరంబులగు మూఁపులుగలిగి, దేహంబునకనురూపంబులై, బలిష్ఠంబులై, మంచితక్షణంబులుగలసఖంబులునంగుష్ఠంబునువ్రేళ్లునటచేయియునుగలవై, దృఢంబులగు సంధి బంధంబులతోఁగూడి, పరిఘంబులుంబోలెఁబూపట్టుచు, గుండ్రంబులై, ఏనుంగుతుండంబులతో సాటిసేయందగి, శుభ్రంబగుశయనంబునంబ్రసారితంబులై, యిదియతలలపాములుంబోలెనున్న, మహాపరాక్రమశాలిరావణుని, బాహువులం, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

శశత్పతజకల్పేన సుశీతేన సుగంధినా

చందనేన పరాఢ్యేన స్వసులిప్తా స్వలం కృతౌ. ౧౯



టీక॥ అచలసంకాశః=కొండతో స శుభే=ప్రకాశించెను.  
మానుడైన; సః=ఆ; రాక్షసేశ్వరః= కొండంబోనిమేనుగల యారావ  
రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు, ణుండు, బలిసినిడువుగానుండు నాభుజం  
పరిపూర్ణాభ్యాం = నిండిన ; తా బులంగూడి, రెండుశిఖరంబులంగూడిన  
భ్యాం=ఆభుజాభ్యాం = బాహువుల మందరపర్వతంబుంబోలెఁ, బ్రకాశించు  
చేత; శృంగాభ్యాం= శిఖరమలచేత; చుండెను. అని, తాత్పర్యము.  
మందరభవ=మందరపర్వతమువలె; శు

చూతపున్నాగసురభి ర్వకుళోత్తమసంయుతః  
మృష్టాన్నరససంయుక్తః పానగంధపురస్సరః. ౨౩  
తస్య రాక్షససింహస్య నిశ్చక్రామ మహా ముఖాత్  
శయానస్య వినిశ్శ్వావసః పూరయన్నివ తద్గృహమ్. ౨౪

టీక॥ శయానస్య=పరుండియున్న; క్రామ=వెడలుచుండెను.  
తస్య=ఆ; రాక్షససింహస్య= రాక్షస అచ్చటఁబరుండినిద్రించుచున్న రా  
శ్రేష్ఠుండగు రావణునియొక్క; మహాము వణునిపెద్దనోటనుండి, మామిడి పొన్న  
ఖాత్=పెద్దనోటనుండి; చూతపున్నా పూలవాసనయుఁ, బొగడపూగంధం  
గసురభిః=మామిడి పొన్నలపూలుంబో బును, మృష్టాన్నగంధంబున, మద్యగం  
లెమంచివాసనగలదియును; వకుళోత్త ధంబును. గలిగి, యాగృహంబును, బూ  
మసంయుతః=పొగడపుష్పము యొక్క రించునట్లు చూపట్టుచు, నిట్టూర్పులు,  
యు త్తమమయినవాసనతోఁ గూడినది వెడలుచుండినవి.  
యుచు; మృష్టాన్నరససంయుక్తః=మం అని, తాత్పర్యము.  
చియన్నముయొక్క-వాసనతోఁ గూడిన విశేషార్థము.—ముందుచెప్పఁబడిన  
దియును; పానగంధపురస్సరః=మద్య “రెండుభుజంబులును, ఇప్పుడునోటనుం  
ముయొక్క వాసనముందు నడుచునది డి” యనియేకవచనంబును, రావణుం  
గాఁగలదియునగు; వినిశ్శ్వావసః= ని డుకామరూషియగుటచే, స్త్రీసమ్మో  
ట్టూపుఁ; తతో=ఆ; గృహం=ఇంటిని; హనంబునకై ధరించినరూపంబునంగలి  
పూరయన్నివ=నిండించునదివోలె; నిశ్చ గినది.



ముక్తామణి విచిత్రేణ కాంచనేన విరాజితమ్  
 మకుటే నాప వృత్తేన కుండలోజ్జ్వలితాననమ్. ౨౫  
 రక్తచందనదిగ్ధేన తథా హారేణ శోభినా  
 పీనాయత విశాలేన వక్షసా భివిరాజితమ్. ౨౬  
 పాండరేణాప విధేన యోమేణ ఉత శేషణమ్  
 మహాహేణ సుసంవీతు పీతేనోత్తమవాససా. ౨౭  
 మాషరాశి ప్రతీకాశం నిశ్శ్వసంతం భుజంగవతే  
 గాంగే మహతి తోయాంతే ప్రసుప్తమివ కుంజరమ్. ౨౮  
 చతుర్భుజః కాంచనై దీకపై దీకస్యమానచతుర్దిశమ్  
 ప్రకాశీ కృత సర్వాంగం మేఘం విద్యుద్ధజైరివ. ౨౯  
 పాదమూలగతాశ్చాపి దదశక సుమహత్త్వః  
 పత్నీ స్స ప్రియభార్యస్య తస్యరక్షః పతే గృహే. ౩౦

<p>టీక  సః=ఆహనుమంతుడు ; గృహే=శయనగృహమునందు; ముక్తామణివిచిత్రేణ=ముత్తైములచేతను మణుల చేతను నానావర్ణములుగలదియు; కాంచనేన=బంగారువికారమయినదియు; అపవృత్తేన=స్వస్థానంబునందుండి కదలినదియునగు, మకుటేన=కిరీటముచేత; విరాజితం=ప్రకాశింపజేయబడినవాడును; కుండలోజ్జ్వలితాననం=పోగులచేబ్రకాశింపజేయబడినముఖముగలవాడును; తథా=అట్లు; హారేణ=హారముచేత; శోభినా=ప్రకాశించుచున్నదియు; రక్తచందనదిగ్ధేన=ఎఱ్ఱనిచందనము చేయబడినదియు; పీ</p>	<p>నాయశవిశాలేన=బలిసినదియు నిడుమైనదియు వెడలుమైనదియునగు; వక్షసా=ఱొమ్ముచేత, అభివిరాజితం=ప్రకాశింపజేయబడినవాడును; పాండరేణ=తెల్లనిదియును; అపవీధేన=పలుపలబడినదియునగు, యోమేణ = పట్టుచున్నముతో; యుక్తం (అధ్యాప్యతము) = కూడినవాడును ; ఉత శేషణం=నెత్తురువంటికండ్లుగలవాడును; మహార్హేణ=శ్రేష్ఠంబును ; పీతేన=పసుపురంగుగలదియునగు; ఉత్తమవాససా=మేలయినవస్త్రముచేత ; సుసంవీతం = చక్కగాఁజుట్టబడినవాడును; మాషరాశిప్రతీకాశం = మినుము</p>
--	---

రాశితోసమానుడైవవాడును ; భుజం  
గవతోసర్పమువలె; నిశ్శవ్వసంతం=ని  
ట్టూర్పువిడుచుచున్న వాడును; మహా  
తీ=గొప్పదయిన; గాంగే=గంగానది  
సంబంధియగు; తోయాంతే= నీటినడు  
మునందు; ప్రసు ప్తం=నిదురించిన; కుం  
జరమివ (స్థితం) = ఏనుంగుంబోలెను  
న్నవాడును; చతుర్భిః = నాలుగైన,  
కాంచనైః = బంగారు స్తంభము  
లందుంచబడిన; దీపైః = దీపములచే  
త; దీప్యమానచతుర్దిశం = వెలిగింప  
బడుచున్న నాలుగుదిక్కులునుగలవాఁ  
డును; ప్రకాశీకృతసర్వాంగం=ప్రకా  
శింపజేయబడినయన్ని యవయవము  
లుగలవాడును; విద్యుద్గజైః = మెఱపుల  
సమూహములతో; యుక్తం = (అధ్యా  
హృతము) కూడిన; మేఘమివ (స్థితం) =  
మేఘముంబోలె నున్నవాడునగు; రా  
వణం (అధ్యాహృతము) = రావణుఁ  
సుమహాత్మనః = అధికమయినపరాక్రమ  
ముగలవాడును ; ప్రియభార్యగ్య=ఇ  
ష్టలయినభార్యలుగలవాడునగు ; త  
గ్య=ఆరక్షఃపతేః = రాక్షసులకుఁబ్ర  
భువైన రావణునియొక్క ; పాదమూ  
లగతాః = పాదములసమీపమునుపొం  
దిన; సత్త్విశ్య = భార్యలనుగూడ ; దద  
ర్శ్య=చూడెను.

బంగారముతోఁ జేయఁబడి ముఁద్రై  
ములుమణులుం బొందుగఁబడి యుం  
టంజేసినానావణంబులుగలిగి నీద్రా  
వశంబునఁగొంచెముఁద్రాసంబు నం  
దుండితొలంగియుండుకీటంబునంచే  
జరిల్లుచు, గుండలంబులనొప్పచున్నము  
ఖంబుతోఁగూడి, దివ్యంబగుహారంబున  
వెలుంగుచు, రక్త చంద్రనాదులచేననులి  
ప్తంబై బలిసేసిడపై వెడల్పెయ్యుండు  
ఊమ్మగలిగి తెల్లనిపట్టును త్రవీయంబు  
ధరించి, నెత్తురుంబోలెనెఱువైనకండ్లుగ  
లిగి, చాలవిలువగల మేలైనపీతవస్త్రం  
బుగట్టుకొని, సర్పంబుంబోలె నీట్టూర్పు  
లువుచ్చుచు, మినుపరాశియుంబోలెనల్ల  
నై తెల్లనిశయనంబునంబరుండి, గంగా  
జలమధ్యంబునంబరుండినిదురించు నేనుం  
గుపోల్కింజూపట్టుచు, నాల్గుప్రక్కల  
నుగాంచనస్తంభంబులనుంచబడియుం  
డునాలుగుదీపంబులతోనొప్పచు, నా  
భరణంబులంబ్రకాశింప జేయఁ బడు  
చు, నట్లు మెఱపుల సమూహంబులతోఁ  
గూడినమేఘంబుకై వడిభాసిల్లు చున్న,  
రావణుని, మహా పరాక్రమ శాలియుఁ  
దనయందుఁ బ్రితిగలభార్యలుగలవాఁడు  
నగు, నతని, పాదమూలంబుననుండుభా  
ర్యలను, హనుమంతుండచ్చట, బాచె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

శశిప్రకాశవదనా శ్చారుకుండలఘాషితాః

అహ్లానమాల్యభరణా దదర్శ హరియాధపః. ౩౦

టీక || హరియాధపః=హనుమంతుడు; శశిప్రకాశవదనాః=చంద్రున కుంభోలైఁగాంతిగల ముఖముగలవారలును, చారుకుండలఘాషితాః=సుందరములయిన హొంగులచే నలంకరింపఁబడిన వారలును; అహ్లానమాల్యభరణాః=వాడనివుష్పమాలికలును ఆభరణంబులునుగలవారలునగు; పక్షిఁ(అధ్యాహృతము)=భార్యలను; దదర్శ=చూచెను హనుమంతుండు, చంద్రుండుంబోలెనుండవంబులయిన ముఖంబుగలవారలై, సుందరంబులయిన కుండలంబులనలంకృతలయి, అష్టదుకోసిన ఘృష్టమాలికలునారణంబులుధరించియుండు, నారావణునిభార్యలం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

నృత్తవాదిత్రకుశలా రాక్షసేంద్ర భుజాంకగాః

వరాభరణధారిణ్యో నిషణ్ణా దదృశే హరిః. ౩౧

టీక||హరిః=హనుమంతుండు; నృత్తవాదిత్రకుశలాః=నృత్తమందును వాద్యమందును నేర్పుగలవారలును; రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః=రాక్షసులకుండు భువయిన రావణునిభుజంబులను దొడలనుబొందినవారలును; వరాభరణధారిణ్యో (వరాభరణధారిణీ)=శ్రేష్ఠములయినయాభరణంబులు ధరించువారలును; నిషణ్ణాః=పరుండినవారలును(స్త్రీ)లను; దదృశే(దదర్శ)=చూచెను. హనుమంతుండు, చచ్చట, నృత్తములయందును వాద్యములయందును నేర్పుగలిగి, రావణునిచే నాలింగనంబుననుదొడవైఁగూర్చుండఁబెట్టుకొనుటవలనను గౌరవింపఁబడుచు, మేలయినయాభరణంబులుధరించి, పరుండియుండు, స్త్రీలం, జూచెను, అని, తాత్పర్యము.

వజ్రవైడూర్యగర్భాణి శ్రవణాం తేఘయోషితామ్

దదర్శ తాపనీయాని కుండలాన్యంగదానిచ. ౩౨

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; యోషితాం = స్త్రీలయొ

క్క-;శ్రవణాంతేషు = చెవులమొనలం  
దు;వజ్రవైడూర్యగర్భాణి = వజ్రములు  
ను వైడూర్యములును నడుమఁగలవియు  
ను;తాపసీయాని = బంగారువికారము  
లునగు;కుండలాని = పోఁగులను ; అంగ  
దానిచ = బాహువురులను;దదర్శ = చూ  
చెను.

హనుమంతుండచ్చట, ఆస్త్రీలుచే  
తులనుదలగడగాఁజేసికొనిపరుండియు  
న్నవారలు కావున, బంగారముతోఁ  
జేయఁబడి,వజ్రవైడూర్యంబులు వొదిగి  
యొందుపోఁగులను, శెవులనంటియుం  
డుబాహువురులనుంజూచెను.  
అని,తాత్పర్యము.

తాసాం చంద్రోపమై ర్వక్త్రై శ్శుభై లకలితకుండలైః

విరాజ విమానం త న్నభ స్తారాగణై రివ. ౩౪

టీక||తత్ = ఆ; విమానం = విమాన  
ము;తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; చు  
ద్రోపమైః = చంద్రునితోఁబోల్చి-గల;వ  
క్త్రైః = ముఖములచేతను;శుభైః = మం  
గళకరములయిన; లలితకుండలైః =  
సుందరములగు పోఁగులచేతను; తా  
రాగణైః = నక్షత్రములసమూహము

లనేత;నభివ = ఆకాశమునుంబోలె;  
విరాజ = ప్రకాశించెను.  
ఆవిమానంబు , ఆస్త్రీల , చం  
ద్రసుందరంబులైనముఖంబులను , మేల  
యినకుండలంబులనుఁగూడి , నక్షత్రం  
బులంఁగూడినయాకాశంబుఁబోలె, బ్ర  
కాశించుచుండినది. అని,తాత్పర్యము.

మదవ్యాయా మఖిన్నాస్తారాక్షసేంద్రస్య యోషితః

తేషు తే వ్యవకాశేషు ప్రసుప్తాస్తనుమధ్యమాః. ౩౫

టీక|| తనుమధ్యమాః = సూక్ష్మము  
లయిననడుములుగల; తాః = ఆ; రాక్ష  
సేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరా  
వణనియొక్క;యోషితః = భార్యలు;  
మదవ్యాయామఖిన్నాః = మధ్యమదము  
యొక్కయతిశయముచేనలసటనొందిన

వారలై;తేషు తేషు = ఆయా; అవకాశే  
షు = ప్రదేశములందు; ప్రసుప్తాః = నిదు  
రించినారు.  
సూక్ష్మములయిన నడుములు గల  
యారావణభార్యలు , అధికముగామ  
ద్యంబుద్రావి,యలసియయ్యెప్రదేశము

లందుబడి, నిదురించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అంగహారై స్తథై వాన్యో కోమలై నృత్తశాలినీ

విన్యస్త శుభసర్వాంగీ ప్రసుప్తా వరవణిణీ. ౩౬

టీక॥ అన్యో=మఱియొక్క-తే, నృత్త | నై; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

శాలినీ=అటలచేనొప్పనట్టి; వరవణిణీ= మఱియొక్క-యు త్తమవనిత, నృత్త  
నీ=శ్రేష్ఠస్త్రీ; తథైవ=అట్లే, నృత్తం మునందునేర్పుగలది, నృత్తము సేయు  
బుసేయుకాలంబునందువలెననుట; కో కాలంబునందుంబోలె, వాసనాబలంబు  
మలై;=సుందరములయిన; అంగహారై;= నవయవవిత్తేపంబులతోఁగూడినయ  
నై;= అవయవవిత్తేపంబులచేత; విన్య వయవంబులుగల్గి, నిదురించుచుండినది.  
స్తశుభసర్వాంగీ=ఉంచబడినమంగళ అని, తాత్పర్యము.  
కరంబులగుసమస్తావ యవంబులుగల

కాచి ద్వీతాం పరివృజ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే

మహానదీ ప్రకీణేవ నిశినీ పోత మాశ్రితా. ౩౭

టీ॥ కాచిత్=ఒకానొక(స్త్రీ); ద్వీతాం= మరతీఁగవలె, సంప్రకాశతే=ప్రకాశిం  
చుచుండినది.

పరివృజ్య = కౌఁగిలించుకొని ఒక్క-తె, వీణెను గౌఁగిలించుకొని, ని  
సి; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై; మహానదీ దురించుచు, మహానదియందు, తెప్పతోఁ  
ప్రకీణా= గొప్పనదియందువ్యాపించి గూడినతామరతీఁగయంబోలె, బ్రకా  
యుండునదియు; పోతు=తెప్పను; ఆశ్రి గించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.  
తా=పొందినదియునగు; నిశినీవ=తా

అన్యో కక్షగతేనైవ మద్భుకే నాసితేక్షణా

ప్రసుప్తా భామినీ భాతి బాలపుత్రేవ వత్సలా. ౩౮

టీక॥ అనితేక్షణా=నల్లనికండ్లుగల; చంకవొందియున్న; మద్భుకేనై వ=ను  
అన్యో= మఱియొక్క-తె; కక్షగతేన= మ్మెటతోనే; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై;

వత్సలా = బిడ్డయందతిప్రేమముగలది చంకనున్నగు మైటతోనేనిదురించుచు,  
యును; చాలపుత్రా = చిన్నకొడుకుగల బిడ్డయందతిప్రేమగలదియు, బిడ్డను జం  
దియునగు; భామినివ = స్త్రీవలె; భాతి = కనుంచికొని యున్నదియునగు స్త్రీవ  
ప్రకాశించుచున్నది. లె, బ్రకాశించుచుండినది.

నల్లనికండ్లుగల మఱియొకఁడు (స్త్రీ), అని, తాత్పర్యము.

పటహం చారుసర్వాంగీ పీడ్య శేతే శుభస్తనీ  
చిరస్య రమణం లభ్యా పరివృజ్యేవ భామిని. ౩౯

టీక॥ చారుసర్వాంగీ = సుందరంబుల వలె; శేతే = పరుండియున్నది.  
యిన యన్నియవయవంబులును గలది సర్వాంగసుందరియు రమణీయంబుల  
యు; శుభస్తనీ = సుందరంబులయిన స్త్రీ గు స్తనంబులు గలదియునగు నొకఁ-  
నంబులుగలదియునగు; భామిని = (స్త్రీ); (స్త్రీ), బహుకాలమునకుఁబొందఁబడిన  
పటహం = తప్పెటను; పీడ్య (పీడయి ప్రియునిగట్టిగాఁదమిదీరఁ గాఁగిలించు  
త్వా) = పట్టుకొని; చిరస్య = బహుకా కొనునట్లు, తప్పెటనుగట్టిగాఁబట్టుకొ  
లమునకు; రమణం = ప్రియుని; లభ్యా = ని, పరుండియుండినది.  
పొంది; పరివృజ్యేవ = కౌఁగిలించుకొని అని, తాత్పర్యము.

కాచి ద్వంశం పరివృజ్య సుప్తా కమలలోచనా  
రహః ప్రియతమం గృహ్య సకామే వచ కామిని. ౪౦

టీక॥ కమలలోచనా = తామరపూల (గృహీత్యేవ) = గ్రహించివలె; సుప్తా =  
వంటికండ్లుగల; కాచిత్ = ఒకానొక నిదురించినది.  
(స్త్రీ); వంశం = పిల్లనగ్రోవిని; పరివృ తామరపూలంబోలు కండ్లుగలయొ  
జ్య = కౌఁగిలించికొని; సకామా = కామ కఁ- వనిత, కామకురాలేకాఁత  
ముతోఁగూడిన; కామిని = (స్త్రీ); రహః = నంబ్రయునిఁ గాఁక్షిదీరఁ గాఁగిలించు  
ఏకాంతమునందు; ప్రియతమం = మిక్కి కొనునట్లు, పిల్లంగ్రోవినిగౌఁగిలించుకొ  
లియుఁ బ్రయుండగువాని; గృహ్య ని, నిదురించినది. అని, తాత్పర్యము.

విపంచిం పరిగృహ్యన్యా నియతా నృత్తశాలినీ  
నిద్రావశ మనుప్రాప్తా సహకాంతేవ భామినీ. ౪౦

టీక॥ నృత్తశాలినీ=నృత్తముచేసినా | ప్రాప్తా=పొందినది.  
స్వనదియ; నియతా=నియమముగలది | నృత్తమునేయునట్టి, మఱియొక్క-  
యునగు; అన్యా=మఱియొక్క-స్త్రీ; వి | కాంత, యేడుతంతులుగలవీజేబట్టు  
పంచిం=ఏడుతంత్రులుగలవీజేను; పరి | కొనినిదురించుచు, బ్రియునింగాంగిలిం  
గృహ్య=పట్టుకొని; సహకాంతా= | ప్రి | చికొని నిదురించుచున్న జనితయుంబో  
యునితోఁగూడిన, భామినీవ=స్త్రీవలె, | లె, జూపట్టుచుండినది.  
నిద్రావశం = నిదురకులోకువను; అను | అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కనకసంకాతై మృదుపీనై మనోరఘైః  
మృదంగం పరిపీడ్యం కైః ప్రసుప్తా మత్తలోచనా. ౪౧

టీక॥ మత్తలోచనా=మదముతోఁ | రించినది.  
గూడినకండ్లుగల; అన్యా=మఱియొక్క- | మదంబుతోఁగూడిన చూపులుగలమ  
తై; కనకసంకాతైః= బంగారముతోస | టియొకయువతి, బంగారమునకుంబో  
మానమునయినవియును; మృదుపీనైః= | లెరంగుగలిగిమెత్తనివైబలిసి మనోహ  
మెత్తనివియునుబలసినవియును; మనో | రంబులై యుండునవయవంబుల, మద్దె  
రఘైః=మనోహరములునగు; అంగైః= | శనుగట్టి గాఁగొలించుకొని నిదురించు  
అవయవములచేత; మృదంగం=మద్దె | చుండినది. అని, తాత్పర్యము.  
ను; పరిపీడ్య=పీడించి; ప్రసుప్తా=నిదు

భుజపార్శ్వంతరస్థైన కక్షగేణ కృశోదరీ  
పణవేన సహనింద్యా సుప్తా మదకృతశ్రమా. ౪౩

టీక॥ అనింద్యా = నిందింపఁదగని | లస్త్రీ; మదకృతశ్రమా=మద్య మదంబు  
దగు; కృశోదరీ=సన్నగిల్లిన కడుపుగ | చేఁజేయఁబడినయలసటగలదై ; భుజ

పార్శ్వం తరస్థేన=బాహువు ప్రక్క- నిందింపదగనిరూపంబుగలిగి కృశో  
నడుమనున్నదియును, కక్ష గేణ= చంక దరియగునొక్కవనిత, మద్యమదంబునన  
నొందియున్నదియునగు ; పణవేసన లసి, పణవంబును వాద్యంబును, బాహు  
హ=ఉడుకతోఁగూడఁనుప్తా = నిదు వుప్రక్కఁజంకనుంచుకొని, నిదురించు  
రించినది. చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

డిండిమం పరిగృహ్య న్య తథైవా సక్తడిండిమా  
ప్రసుప్తా తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ భామినీ. ౪౪

టీక॥ అన్య=మఱియొక్క; భామి లించికొనివలె; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.  
నీ=స్త్రీ; డిండిమం=డిండిమంబునువాద్య మఱియొక్కకాంత, ఒకచేతనొకడిండి  
మును; పరిగృహ్య=కొంగిలించికొని; త మంబును రెండవచేతమఱియొకడిండిమం  
థైవ=అట్లే; ఆసక్తడిండిమా= కొంగిలిం బునుగొంగిలించుకొని, పరుండి, యావ  
చుకొనఁబడినమఱియొక్కఁడిండిమంబుగ నంబుగలప్రియునిఁడ్డఁచుం గొంగిలించు  
లదై; తరుణం=యావనంబుగలప్రియుని; కొని యుండువనితయంబోలె, గనుప  
వత్సం=బిడ్డను; ఉపగూహ్యేవ=కొంగి ట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

కాచి దాడంబరం నారీ భుజసంయోగపీడితమ్  
కృత్వా కమలపత్రాక్షీ ప్రసుప్తా మదమోహితా. ౪౫

టీక॥ కమలపత్రాక్షీ=తామరపూ నది.  
లఠేకులవంటికండ్లుగల; కాచిత=ఒ తామరపూఠేకులుంబోలె విశాల  
కానొక; నారీ=స్త్రీ; ఆడంబరం=ఆడం సుందరంబులగు నేత్రంబులుగలయొక్క  
బరమనువాద్యమును; భుజసంయోగపీడి వనిత, యాడంబరంబునువాద్యంబును గ  
తం=భుజముయొక్కసంబంధముచేతఁ ట్టిగాఁగొంగిలించికొని, మద్యమదంబున,  
వీడింపఁబడినదానిఁగా; కృత్వా=చేసి; మైమఱచి, నిదురించినది.  
మదమోహితా=కైపుచే మైమఱచున అని, తాత్పర్యము.  
ట్లుచేయఁబడినదై; ప్రసుప్తా=నిద్రించి



కలశీ మపవి ధ్యాన్యా ప్రసుప్తా భాతి భామిని  
వసంతే పుష్పశబళా మాలేవ పరిమాజితా. ౪౬

<p>టీక    అన్యా = మఱియొక్క; భామిని = స్త్రీ; కలశీ = నీటికలశమును; అపవిద్య = బోరిగించుకొని; ప్రసుప్తా = నిదురించుచున్నదై; వసంతే = వసంతతుల్యమందు; పరిమాజితా = తడుపబడినదియు; పుష్పశబళా = కొంచెముకాంతిచదుకు-వయిన పూలుగలదియునగు; మాలేవ = పుష్పమాలికవలె; భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.</p>	<p>మఱియొక్క కాంత, నీటితోనొండియుండు కలశమునుదనపై బోరిగిలందొరికిని, నీటిచేదడుపబడినదై, నిదురించుచు, వసంతతుల్యమందు, వాడకుండుటకై, తడుపబడి, యుంటుండేసి, కొంచెముకాంతిదఱిగిన పూలుగలపుష్పమాలికయుంబోలెడి, జూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పాణిభ్యాంచ కుచౌ కాచి తస్య వణకలశోపమా  
ఉపగూహ్య బలా సుప్తా నిద్రాబలపరాజితా. ౪౭

<p>టీక    కాచిత్ = ఒకానొక; అబలా = స్త్రీయును; పాణిభ్యాం = చేతులచేత; సువణకలశోపమా = బంగారుకలశంబులతోఁబోలికల; కుచౌ = స్తనములను; ఉపగూహ్య = పట్టుకొని; నిద్రాబలపరాజితా = నిద్రయొక్కయిత్యయముచేతలోఁ గొనబడినదై; సు</p>	<p>ప్తా = నిదురించినది. ఒకానొకయువతి, బంగారుకలశంబులంబోనితన స్తనంబులఁజేతులంబట్టుకొని, నిద్రాఫలవశయై, పరుండి, నిదురించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూజేందు సదృశాననా  
అన్యా మాలింగ్యసుశ్రోణీం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా. ౪౮

టీక || కమలపత్రాక్షీ = తామర పూతోకులవంటి కండ్లుగలదియును ; పూ

జేందునదృశాననా=నిండు చంద్రుని  
తోసమానమయిన ముఖముగలదియున  
గు; అన్యః=మఱియొక్క(స్త్రీ); సుశో  
ణీ=సుందరములయినపేరుగలగులగు;  
అన్యః = మఱియొక్క(స్త్రీ)ని ; అలిం  
గ్యః=కాఁగిలించికొని; మదవిహ్వలా=  
కై లుచేస్వాధీనతతప్పినదై; ప్రసుప్తా=  
నిదురించినది.

తామరపూతేకులుంబోలె విశాల  
రమణీయంబులగుకండ్లును, నిండుచందు  
రునిబోలుముఖంబునుంగలయొక వనిత,  
మదంబునమైమఱచి, సుందరంబులగు పే  
రులనులనొప్పు మఱియొక్క-కాంతంగ  
వుగిలించికొని, నిదురించుచుండినది.  
అని, తాత్పర్యము.

అతోద్యాని విచిత్రాణి పరివ్వజ్య పరస్త్రియః

నిపీడ్యచ కుచై స్సుప్తాః కామిన్యః కాముకానివ. ౪౯

టీక|| పర(స్త్రీ)యః=ఇతర(స్త్రీ)లు; వి  
చిత్రాణి=నానావిధములయిన; అతో  
ద్యాని=వాద్యములను; కామిన్యః=కా  
ముకులగు(స్త్రీ)లు; కాముకానివ=తమ  
ప్రియులనుంబోలె; పరివ్వజ్య=కాఁగి  
లించికొని; కుచైః=స్తనములచేత; నిపీ  
డ్యచ=మడికొంచెయ్యి; సుప్తాః=నిదు

రించిరి.  
కామినులు, తమప్రియులనుంబోలె,  
మఱికొందఱు(స్త్రీ)లు నానావిధంబుల  
యినవాద్యంబులనుగాఁగిలించికొని, స్త  
నంబులఁబీడించుచు, నిదురించిరి.  
అని, తాత్పర్యము.

తాసా మేకాంతవిన్యస్తై శయానాం శయనే శుభే

దదర్శ రూపసంపన్నా మపరాం స కపి స్త్రియమ్. ౫౦

టీక|| సః=ఆ; కపిః=హనుమంతు  
డు; తాసాం=వారలనడును; ఏకాంతవి  
న్యస్తై= వివిక్తస్థలమునందుంచబడిన;  
శుభే=మంగళశకరంబగు; శయనే=పా  
న్పునందు; శయానాం=పరుడియున్నది

యును; రూపసంపన్నాం = సౌందర్య  
ముతోఁగూడినదియునగు; అపరాం=  
మఱియొక్క(స్త్రీ)యం=వనితను; దద  
ర్శ=చూచెను.  
ఆ(స్త్రీ)లనడుమనేకాంతంబుననుంచ

బడినయు త్తమంబగుశయనంబునఁబరుం యొకవనితను (మందోదరిని) హనుమం  
డి, సౌందర్యంబున వెలుంగుచున్న, మఱి తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ముక్తామణిసమాయుక్తైర్భూషణైః స్సువిధూషితామ్  
విధూషయంతి మివ తత్స్వశ్రియా భవనోత్తమమ్. ౫౧  
గౌరీం కనకవణాఽభామిష్టా మంతఃపురేశ్వరీమ్  
కపి మంవోదరిం తత్ర శయానాం చారురూపిణీమ్. ౫౨

టీక॥ కపిః = హనుమంతుఁడు; ముక్తామ్ = న్నదియును; చారురూపిణీం = సుందరమ  
మణిసమాయుక్తైః = ముత్తైములతోను యినరూపముగలదియునగు; మందోద  
రత్నములతోనుగూడిన, భూషణైః = సౌ రీం = మందోదరిని; దదర్శ (అధ్యాహృత  
ము) = చూచెను.  
ముత్తైములుమణులునుబొదిగియుం  
డుసొమ్ముల నలంకరింపఁబడి, యుత్త  
మంబగు నాగృహంబునుదనమేనికాంతి  
చేసెనలంకరించుచు, బంగారువణకంబుం  
బోనిచాయగలిగి, యచ్చటఁ బరుండి,  
సౌందర్యంబున వెలుంగుచున్నదాని, రా  
వణునకుఁబ్రయురాలగుదాని, నంతఃపు  
రేశ్వరియగుమందోదరిని, హనుమంతుం  
డు, చూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

టీక॥ కపిః = హనుమంతుఁడు; ముక్తామ్ = న్నదియును; చారురూపిణీం = సుందరమ  
మణిసమాయుక్తైః = ముత్తైములతోను యినరూపముగలదియునగు; మందోద  
రత్నములతోనుగూడిన, భూషణైః = సౌ రీం = మందోదరిని; దదర్శ (అధ్యాహృత  
ము) = చూచెను.  
ముత్తైములుమణులునుబొదిగియుం  
డుసొమ్ముల నలంకరింపఁబడి, యుత్త  
మంబగు నాగృహంబునుదనమేనికాంతి  
చేసెనలంకరించుచు, బంగారువణకంబుం  
బోనిచాయగలిగి, యచ్చటఁ బరుండి,  
సౌందర్యంబున వెలుంగుచున్నదాని, రా  
వణునకుఁబ్రయురాలగుదాని, నంతఃపు  
రేశ్వరియగుమందోదరిని, హనుమంతుం  
డు, చూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

స తాం దృష్ట్వా మహాభావం భూషితాం మారుతాత్మజః  
తర్కయామాస సీతే తి రూపయావనసంపదా. ౫౩

టీక॥ మహాభావః = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మారుతాత్మజః = వాయు

దేవునికొడుకునగు, సః=ఆహనుమంతుఁ  
దు; ఘాషిలాం= అల్పకరింపఁబడిన;  
తాం=ఆమందోదరివి; దృష్ట్యా= చూ  
చి; రూపయావనసంపదా=సౌందర్య  
ముయొక్కయు యావనము యొక్క  
నతిశయముచేత; సీతా = సీత; ఇ  
తి=అని; తర్క-యామాస=ఊహించె  
ను.

మహాబాహుండును వాయుదేవుని  
కుమారుండునగునాహనుమంతుండు,  
నానావిధాలంకారంబుల నొప్పుచుం  
డునామందోదరింజూచి, సౌందర్యం  
బునుయావనంబు నధికంబుగానుండు  
టంజూచినమాత్రముననే, చక్కఁగావి  
చారింపక, “ఈవిడేసీత” యనియూ  
హించెను. అని, రాత్నర్యము.

హాషేణ మహతా యక్తో ననంద హరియాధపః

టీక॥హరియాధపః = హనుమం  
తుఁడు; హాషేణ= సంతోషముతోఁ  
గూడినవాఁడై; ననంద=సంతోషించె  
ను.

హనుమంతుఁ, ఉంతకంతకువృద్ధి  
వాందుచుండుసంతోషంబునొంది, మి  
క్కిలియునానందించెను.  
అని, రాత్నర్యము.

ఆస్థోటయామాస చుచుంబ పుచ్చమ్

ననంద చిక్రీడ జగౌ జగామ. ౫౪

స్తంభా నరోహ స్నిపపాత భూమా

నిదర్శయక్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనామ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ  
నుమంతుండు; స్వాం=తనదైన; కపీ  
నాం=కోతులయొక్క; ప్రకృతిం=స్వ  
భావమును; నిదర్శయక్=చూపుచు; ఆ  
స్థోటయామాస=చేతులుతట్టెను. పు  
చ్చం=తోకను; చుచుంబ=ముద్దుపెట్టు

కొనెను; ననంద=సంతసిం చెను. చి  
క్రీడ = ఆడెను; జగౌ = పాడెను.  
జగామ=పోయెను. స్తంభా=కంట  
ములను; అరోహత్=ఎక్కెను. భూ  
మా=నేలయందు; నిపపాత=పడెను.  
హనుమంతుండు; పరమసంతోషం

బునఁ, జేతులుతట్టెను; తోఁకనుముద్దుపె | భంబులపైకెక్కిను; నేలపైఁబడెను; ఇట్టుకొనెను; సంతోషించెను; అటలాడె | ట్లుతనకుస్వాభావికమయిన, కోఁతిచే ను; పాటలుపాడెను; ఆయిటిస్తం | ప్థలంజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, దశమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండదశమస్కంధ టీక,

ముగిసినది.

(తె)

ఏ కా ద శ స గ ణ ప్రా ర ం భః.

అవధూయచ తాం బుద్ధిం బభూవా వస్థితస్తదా

టీక  సః(అధ్యాహృతము)= ఆహా	ఆహనుమంతుం, డంత, నుచితము
నుమంతుండు; తాం=ఆ; బుద్ధిం=తలం	గానియాతలంపునువిడిచి, యెప్పటి య
పును; అవధూయ=విడిచి; తదా=అప్పు	ట్లు, విచ్చరికగలవాడయ్యెను.
డు; అవస్థితః=ఎచ్చరికగలవాడు; బ	అని, తాత్పర్యము.
భూవ=ఆయెను.	

జ గామ చాపరాం చింతాం సీతాం ప్రతి మహాకపిః. ౧

టీక  మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగు	హనుమంతుం, డంత, సీతవిషయ
హనుమంతుండు; సీతాంప్రతి = సీతను	మై, మఱియొక్క-విధముగా, నాలోచిం
గూచిః; అపరాం=మఱియొక్క; చిం	చెను. అని, తాత్పర్యము,
తాం=తలంపును; జగామ= పొందెను.	

న రామేణ విముక్తా సా స్వప్త మహాతి భామిని  
న భోక్తుం నాప్యలంకతుం నపాన ముపసేవితుమ్. ౧  
నాన్యం నర ముప స్థాతుం సురాణా మపి చేశ్వరమ్

టీక॥సా=ఆ;భామిని=స్త్రీయయి | న్యం= ఇతరుడైన; నరం = పురుషు  
నసీత;రామేణ=రామునిచేత ; వియు | ని;ఉపస్థాతుం=సేవించుటకు;న = త  
క్తా=విడువబడినదై;స్వప్తం=నిదురిం | గదు.  
చుటకు;నాహతి=తగదు. భోక్తుం= సీత,రామవియోగంబునొంది, యి  
భుజించుటకు;న (అహతి)=తగదు. | ట్లుసుఖంబుగానిదురింపదు; భోజనం  
అలంకతుం=మపి=అలంకరించి కొనుట | బుసేయదు; అలంకరించికొనదు; మ  
కును;న=తగదు. పానం = మద్యము | ద్యంబుఁద్రాగదు; రామునికన్ననితర  
ను; ఉపసేవితుం=సేవించుటకు; న= | పురుషుని, దేవేంద్రుడైనను,వరింపదు,  
తగదు.సురాణాం=దేవతలకు; ఈశ్వ | అని, తాత్పర్యము.  
రమపి=ప్రభువైనయింద్రుడైనను ; అ

నహి రామసమః కశ్చి చ్చిద్యతే త్రిదశేష్వపి. ౩

టీక॥రామసమః=రామునితో సరి | దేవతలయందును, రామనకు సరి  
యయినవాడు; కశ్చిత్ = ఏకానైక | యగువాఁడెవ్వఁడునులేడు.  
డు;త్రిదశేష్వపి=దేవతలయందును; న | అని, తాత్పర్యము.  
హి=లేడుగదా!

అన్యేయ మితి నిశ్చిత్య పానభూమా చచార సః

టీక॥సః = ఆహనుమంతుఁడు;“ఇ | దు; చచార=తిరిగెను.  
యం=ఈబిడ; అన్యః= మఱియొక్క | ఆహనుమంతుండు, “ఇదిసీతగాదు,  
తె;” ఇతి=అని;నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; | ఎవ్వతయోమఱియొక్క-వనిత.” అని,ని  
పానభూమా=త్రాఁగునట్టి స్థలమునం | శ్చయించి, పానభూమియందు, సంచ



రించెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రీడితేనా పరాః క్లాంతా గీతేనచ తథా పరాః. ౪

నృతేన చాపరాః క్లాంతాః పానవిప్రహతాస్తథా

మురశేష మృదంగేషు పీరికాసుచ సంస్థితాః. ౫

తథా స్తరణ ముఖ్యేషు సంవిష్టా శ్చాపరాస్త్రియః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుఁడు; క్రీడితేన= రతిచేత; క్లాం  
తాః=అలసటనొందిన; అపరాః=ఇతర  
స్త్రీలను; తథా=అట్లు; గీతేన=పాటచే  
త; క్లాంతాః(అధ్యాహృతము)=అలస  
టనొందిన; అపరాశ్చ=ఇతరస్త్రీలను,  
నృతేన=ఆటచేత; క్లాంతాః=అలసట  
నొందిన; అపరాశ్చ=మఱికొందఱుస్త్రీ  
లను; తథా=అట్లు; పానవిప్రహతాః=  
త్రాగుటచే నలసినస్త్రీలను; మురశే  
షు=మురుజములను వాద్యములందును;  
మృదంగేషు=మృదైశ్చలయందును; పీరికా  
సుచ = ఆసనంబులయందును; సంస్థి  
తాః=పరుండియున్నవారలను; తథా=  
అట్లు; ఆ స్తరణముఖ్యేషు=కంబళశ్చేష్ట  
ములయందు; సంవిష్టాః = పరుండిన;

అపరాః=ఇతరలయిన; స్త్రీయశ్చ=వ  
నితలను; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=మా  
చెను.

అభ్యటం, గొందఱుయువతులు, రతి  
శ్రమంబునం బరుండి నిద్రించుచుండిరి;  
కొందఱుపాటలుపాడి యలసినిద్రించు  
చుండిరి; కొందఱునృతంబుచేసియలస  
టనొంది పరుండియుండిరి; మఱికొంద  
ఱు, మద్యంబుద్రావిమైమఱచినిద్రించు  
చుండిరి; మురుజంబులనుమృదంగంబుల  
నుఆసనంబులనుబడి కొందఱువనితలుని  
ద్రించుచుండిరి; మఱికొందఱుకాంతలు,  
శ్చేష్టంబులగుకంబళంబులమై బరుండిని  
ద్రించుచుండిరి; హనుమంతుండు, వారల  
నందఱుంబాచెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగనానాం సహస్రేణ భూషితేన విభూషణైః. ౬

రూపసల్లాపశీలేన యుక్తగీతాధకభాషితా

దేశకాలాభియుక్తేన యుక్తవాక్యాభిధాయిना. ౭

రతాభిరతసంసుప్తం దదర్శ హరియూధపః



టీక॥ హరియూధపః = హనుమంతుడు; విఘ్నాక్షణైః = సొమ్ములచే; ధూషితేన = అలంకరింపఁబడినదియు; రూపసన్ధాపశీలేన = రావణునిసౌందర్యమునుగొనియాడుస్వభావముగలదియును; యుక్తగీతాధఃఖాషితా = సరిగాభరతతాస్త్రాధఃమునుజెప్పనదియును; దేశకాలాభియుక్తేన = దేశమునుగాలమునెఱింగినదియు; యుక్తవాక్యాభిధాయినా = సరియైనమాటనుజెప్పనదియునగు; అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క; సహస్రేణ = వేయిచేత; రతాభిరతసంసుప్తం = రతియొక్కయతిశయము

చేతనిదురించినట్టి; రావణం (అధ్యాహృతము) = రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

నానావిధభూషణంబుల నలంకరింపఁబడి, రావణుని సౌందర్యంబులఁగొనియాడుస్వభావంబు గలిగి, భరతతాస్త్రాధఃమునుయుక్తముగాఁ జెప్పటకుంజాలి, దేశకాలంబుల నెఱింగి, సరియైనమాటలాడుచున్న, వేపురుస్త్రీలతోఁదమిదీరఁ, గ్రీడించి, యలసినిదురించుచున్న, రావణుని, హనుమంతుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాసాం మధ్యే మహా బాహు శ్శశుభే రాక్షసేశ్వరః. ౮  
గోష్ఠీ మహతి ముఖ్యానాం గవాం మధ్యే యథా వృషః

టీక॥ తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకధిపతియగు రావణుండు; మహతి = పెద్దదైన; గోష్ఠీ = ఆవులమందయందు; ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠములయిన; గవాం = ఆవులయొక్క; మధ్యే = నడుమ

నందు; వృషో యథా = ఆఁబోతువలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.

మహాబాహుండగు రావణుండు, ఆస్త్రీలనడుమ, ఆవులమందయందు, నావులనడుమనున్న యాఁబోతుం బోలెఁబ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసేంద్ర శ్శశుభే తాభిః పరివృత స్స వ్యయమ్. ౯  
క రేణుభి మహారణ్యే పరికీర్ణో మహద్విషః



# ౧౬౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౧

<p>టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁ          బ్రభుండైన; సః = ఆరావణుండు ; తా          భిః = ఆస్త్రీలచేత, పరివృతః = చుట్టబ          డినవాఁడై; స్వయం = తాను; మహార          జ్యే = గొప్పయడవియందు; కరేణుభిః =          అండేనుంగులచేత; పరికీర్ణః = చుట్టబ          డిన; మహాద్విపాయధా = పెద్దయేనుం</p>	<p>గుంబోలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.          రాక్షసేశ్వరుండగు నారావణుం          డు , ఆవనితలచేఁ బరివేష్టించబడి ,          మహారజ్యంబున, నాండేనుంగులచేఁ జు          ట్టుకొనఁబడియుండు మహాగజంబు పో          లిఁగ, బూషట్టుచుండెను.          అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సర్వకామై రుపేతాంచ పానధూమిం షహత్త్వనః. ౧౦  
 దదశశ్చ హరిశాదూల స్తస్య రక్షింపతే గృహే

<p>టీక॥ హరిశాదూలః = వానరశ్రే          ష్టుండగుహనుమంతుండు; మహత్త్వనః =          అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు          ను; రక్షింపతే = రాక్షసులకుఁ బ్రభు          వునగు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; గృ          హే = ఇంటియందు; సర్వకామైః = స          మస్తములయినపదార్థములతోను; ఉ          పేతాం = కూడిన ; పానధూమించ =</p>	<p>త్రాఁగెడుస్థలమును; దదర్శ = చూచెను.          వానరశ్రేష్టుండగునాహనుమంతుం          డు, మహాపరాక్రమశాలియు రాక్షసే          శ్వరుండునగునారావణుని యింటిలో,          సమస్తపదార్థములను సంపూర్ణం          జై నపానధూమిం, జూచెను.          అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మృగాణాం మహిషాణాంచ వరాహాణాంచ భాగశః. ౧౧  
 తత్ర స్యస్తాని మాంసాని పానధూమా దదశశ్చ సః

<p>టీక॥ సః = ఆహనుమంతుండు ; త          త్ర = ఆ; పానధూమా = త్రాఁగెడు స్థ          లమునందు; భాగశః = వేఱువేఱుగా; స్య          స్తాని = ఉంచఁబడిన; మృగాణాం = జింక  </p>	<p>లయొక్కయు; మహిషాణాంచ = ఎనుఁ          బోతులయొక్కయు ; వరాహాణాం          చ = పందులయొక్కయు; మాంసాని =          మాంసములను; దదశశ్చ = చూచెను.</p>
---	--

ఆహనుమంతుం, డచ్చటఁ, బాసఘా | తుమాంసమున, పంది మాంసంబును,  
మియందు ; వేటువేటుగా నుంచబడి | బాచెను.  
యుండు, జింకలమాంసంబును, ఎనుబో | అని, తాత్పర్యము.

రాక్షేషుచ విశాలేషు భాజనే వ్యసా భషితాః. ౧౨  
దదశా హరిశామూలో మయా రాక్ష కుక్కుటాం స్తథా

టీక||హరిశామూలః = వానరశ్రే | నుట; కుక్కుటాక్ష = కోళ్లను , కోడి  
ష్టుండగుహనుమంతుండు; తథా = అ | మాంసములను, దదశా = చూచెను.  
ట్లు; రాక్షేషు = బంగారువికారములయి | వానరశ్రేష్టుండగు హనుమంతుం  
న; విశాలేషు = పెద్దవియగు ; భాజనే | డు, పెద్దబంగారుతట్టలందు, సగముదిన  
షు = పాత్రములందు ; అథాభషి | గామిగిలియున్న, నెమలిమాంసములను  
తాక్ష = సగముదిన బడిన ; మయా | గోడిమాంసములనుం, జూచెను.  
రాక్ష = నెవళ్లను, నెమలిమాంసములన | అని, తాత్పర్యము.

వరాహ వాధ్రాణసకాక్ష దధిసావచాలాయుతాః. ౧౩  
శల్యాక్ష మృగ మయా రాంశ్చ హనుమా నన్వవై త్తత

టీక||హనుమాక్ష = హనుమంతుం | నితొక్కలును గలపక్షి వాధ్రాణసం  
డు; దధిసావచాలాయుతాక్ష = పెఱు | బనంబడును) ఆనివిష్ణుధర్మమునందు  
గుతోనుసావచాలమను లవణముతోను | జెప్పబడినది; లేక, ఒకవిధమయిన మేక  
గూడిన; వరాహవాధ్రాణసకాక్ష = | లను, ఆమాంసములనుట, “త్రిపిబంత్విం  
వరాహ = పందులను, పందిమాంసముల | ద్రియక్షీణంశ్వేతంవృద్ధమజాపతిం, వా  
ననుట, వాధ్రాణసకాక్ష = వాధ్రా | ధ్రాణసంచతంప్రాహుర్యాజ్ఞికాశ్చా  
ణసమనెడుపక్షులను, ఆమాంసముల న | ద్ధకమణి” (యజ్ఞావేత్తలు, నోటనుజెవు  
నుట “కృష్ణగ్రీవోరక్తశిరాశ్శ్వేతపక్షో | లనుముకుటనును, మూడిటండ్రాగున  
విహంగమః, సవైవాధ్రాణసః పక్షీ” | దియును, ఇంద్రియములుతీణించి యుం  
(నల్లనిగొంతును, ఎఱ్ఱనితలయునం తెల్ల | డునదియు, తెల్లనదియు ముసలిదియు



నాఁడు మేకలకుఁ బెనిమిటియునగు మేక  
వార్ధాణసంబునిచెప్పెదను, శల్యాఁ =  
ఏదుబందులను, ఆమాంసంబులననుట;  
మృగమయా రాంశ్చ = జింకలను నెమళ్ల  
ను, ఆయా మాంసంబులననుట; అన్వయై  
క్షుత = చూచెను.

హనుమంతుం, డచ్చట, బెఱుంగును

సౌవర్చలవణంబును జేర్చి సంసరించి  
వండుబడియున్న, పందిమాంసంబులను  
వార్ధాణ సంబులను మేకలమాంసం  
బులను (వార్ధాణ సంబులను పక్షులమాం  
సంబులను) ఏదుబంది మాంసంబుల  
ను, జింకలమాంసంబులను, నెమళ్ల మాం  
సంబులనుం, జూచెను. అని తాత్పర్యము.

క్రకరాన్వివిధాన్ సిద్ధాన్ శృకోరా నధఃభక్షితాన్. ౧౪  
మహిషా నేకశల్యాంశ్చ ఛాగాంశ్చ కృత నిష్ఠితాన్  
లేహ్య సుచ్చావచాన్ పేయాన్ భోజ్యాని వివిధానిచ. ౧౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ  
నుమంతుఁడు; వివిధాన్ = నానావిధము  
లును; సిద్ధాన్ = పక్వములయినవియు  
నగు, క్రకరాన్ = కక్రేరపక్షులను, ఆ  
మాంసములననుట; అధఃభక్షితాన్ =  
సగముతినబడిన; చకోరాన్ = చకోర  
పక్షులను, ఆమాంసములననుట; మహి  
షాన్ = ఎనుఁబోతులను, ఆమాంసముల  
ననుట; ఏకశల్యాంశ్చ = ఏకశల్యంబుల  
నుమత్స్యంబులను; కృతనిష్ఠితాన్ = చా  
లినంత వఱకు సేదములయిన; ఛాగాం  
శ్చ = మేకలను, ఆమాంసములననుట; లే  
హ్యాన్ = నాకఁదగిన తేనెమొదలగువాని  
ని; ఉచ్చావచాన్ = నానావిధములైన;  
పేయాన్ = త్రాగఁదగినపాలుమొదల  
గువానిని; వివిధాని = నానావిధములయి

న, భోజ్యానిచ = తినఁదగినయన్నము  
మొదలగువానిని; వదశఁ (అధ్యాహృ  
తము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, నానావిధంబు  
లుగాఁబక్వంబులయియుండు కక్రేర  
పక్షుల మాంసంబులను, చకోరపక్షి  
మాంసంబులను, ఎనుఁబోతులమాంసం  
బులను, ఏకశల్యంబులను మత్స్యంబుల  
మాంసంబులను, జాలునంతవఱకు నెచ్చు  
తక్కువలు లేక పచింపబడిన ఛాగ  
మాంసంబులను, నాకఁదగిన తేనెమొద  
లగువానిని, నానావిధంబులగు పేయద్ర  
వ్యంబులను, పలుదెఱంగులగు భోజ్యప  
దార్థంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.



తథా మ్లలవణోత్తం నై వివిధై రాగషాడజైః  
హరనూపుర కేయూరై రపవిధై మహాధనైః. ౧౬  
పానభాజన విక్షిప్తైః ఘనైశ్చ వివిధైరపి  
కృతప్రహ్లోప హారా భూ రధికం పుష్కతి శ్రియమ్. ౧౭

టీక|| తథా=అట్లు, అమ్లలవణోత్తం  
నైః=పులుసుఉప్పు ప్రధానముగాఁగల  
దియగువానిచేత; వివిధైః=పలువిధము  
లయిన; రాగషాడజైః=శరగ-రద్రా-  
క్ష మొదలగుమధురద్రవ్యముల విరళము  
గానుండురసములచేతను, ఆద్రవ్యముల  
యొక్కదట్టముగానుండు రసములచేత  
ను; మహాధనైః=గొప్పవిలువగలవియు;  
అపవిధైః=తీయఁబడినవియునగు; హా  
రనూపుర కేయూరైః= హారములచేత  
నుఅందెలచేతను బాహుపురులచేతను;  
పానభాజనవిక్షిప్తైః=త్రాఁగెడుగిన్నె  
లనుండివెలికివేయఁబడిన; వివిధైః=నా  
నావిధములైన; ఘనైః=పండ్లచేతను;  
కృతప్రహ్లోపహారా= చేయఁబడినపూ  
లుచల్లుటగల; భూః=నేల; అధికం=వి

క్తిలి; శ్రియం=కాంతిని; పుష్కతి=అధిక  
ముసేయుచున్నది.  
పులుసుపదార్థములునుఉప్పుపదా  
ర్థములునునానావిధములయిన, శరగ-  
రద్రాక్ష తేనె మొదలగుమధురంబుల వి  
రళరసంబులయిన రాగంబులనుపదార్థం  
బులును, ఆమధురద్రవ్యంబులనుండిదట్ట  
ముగాఁదీసినరసములయినషాడబంబుల  
నుపదార్థంబులును, మఱియునచ్చటఁ  
దీసివేయఁబడియుండు గొప్పవిలువగల  
హారంబులునుఅందెలునుబాహుపురులు  
నుబానపాత్రంబునుండి వెలికివేయఁబడి  
ననానావిధపలంబులునుగల్గి, పూలుచ  
ల్లఁబడియుండు, నాభూమి, యచ్చటి  
కాంతి, నధికముగాఁజేయుచుండినది.  
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తత్ర చ విన్యస్తై స్సుశ్లేష్టై శ్చయనాసనైః  
పానభూమి ద్వినా వహ్నిం ప్రదీప్తే వోపలక్ష్యతే. ౧౮

టీక|| పానభూమిః = త్రాఁగుస్థల విన్యస్తైః=ఉంచఁబడినవియును; సుశ్లే  
ము; తత్రతత్ర= ఆయాస్థలమునందును; ప్రదీప్తే = మిక్కిలియునంబంధించినవి

యునగు, శయనానంతైః = పాన్యులచేత  
ను, పీఠములచేతను; వహ్నిం వినా = నిప్పు  
లేకయె; ప్రదీప్తేన = మండినట్లు ; ఉపల  
క్ష్యతే = చూడబడుచున్నది .

అన్యైస్తలంబులనొకటివెనుకనొకటి

వరుసగా, నుంచబడినబంగారువికారం  
బులయిన శయనంబులునాననంబులునుగ  
ల్గియుంటంజేసి, యాపానభూమి, నిప్పు  
లేకయె, మండినట్లు, చూడట్లుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

బహుప్రకారై వివిధైః వర సంస్కారసంస్కృతైః  
మాంసైః కుశలసంయుక్తైః పానభూమిగతైః పృథక్ . ౧౯  
దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధా స్సురాః కృతసురా అపి  
శరీరానవ మాధ్వీక పుష్పానవ ఫలానవాః . ౨౦  
వాసమాజ్ఞే శ్చ వివిధై ర్మహాస్తైః పృథక్పృథక్

టీక|| దివ్యాః = స్వర్గమునందుఁబుట్టిన,  
సముద్రమగ్ధనమునందుఁబుట్టినయనుట;  
ప్రసన్నాః = తేటగానుండు; వివిధాః =  
పలువిధములయిన; స్సురాః = మద్యములు  
ను; కృతసురా అపి = చేయబడినమద్య  
ములును; శరీరానవ మాధ్వీక పుష్పా  
నవఫలానవాః, శరీరానవ = చక్కెర  
తోఁజేసినమద్యములును, మాధ్వీక = తే  
నెతోఁజేసినమద్యములును, మాధ్వీక (అ  
ని, పాతాంతరము) = ద్రాక్షతోఁజేసిన  
మద్యములును, పుష్పానవ = పూలతేనె  
తోఁజేసినమద్యములును, ఫలానవాః =  
పండ్లతోఁజేసినమద్యములును; బహుప్ర  
కారైః = అనేకవిధములయినవియు; వి  
విధైః = పలువిధములుగాఁజేయబడినవి

యు; వర సంస్కార సంస్కృతైః = శ్రే  
ష్ఠములయిన పాకములచేఁబక్ష్మములయి  
నవియును; కుశల సంయుక్తైః = సమర్థు  
లగువంటచూడఁజేఁగూర్పబడినవియు  
ను; పృథక్ = వేరుగా; పానభూమిగ  
తైః = పానభూమినిబొందినవియున  
గు; మాంసైః (సహ) = మాంసములతోఁ  
గూడ, వివిధైః = నానావిధములయిన,  
స్తైః = ఆయా; వాసమాజ్ఞేః = (స  
హ) సువాసనగలుగుటకై వేయునట్టి, గం  
దపొల్లతోఁగూడ; పృథక్పృథక్ = వేరు  
వేరుగా; కపినా (అధ్యాహృతము) = హ  
నుమంతునిచేత; నృష్టాః = చూడబడినవి.  
హనుమంతుండచ్చట, నానావిధం  
బులుగాఁబచింపఁబడి, చక్కనిసంస్కార

రంబులతో సమధులగు వంట వాం | ను,చక్కెరతోఁజేసినమద్యంబులను దేసె  
డ్రచేసిద్ధములు చేయఁబడి పానధూమి | తోఁజేసినమద్యంబులను ద్రాక్షతోఁ జేసి  
యందు వేటువేటుగానుంచఁబడిన యుం | నమద్యంబులను,పుష్పరసంబులం జేసిన  
డు,మాంసంబులను, అమృతవధనంబు | మద్యంబులను,ఫలరసంబులం జేసిన మ  
నంబుట్టినపలువిధములైనతేట మద్యం | ద్యంబులను,వేటువేటుగాఁ, జూచెను.  
బులను,మఱిక్పత్రిమంబులగుమద్యంబుల | అని,తాత్పర్యము.

సంతతా శుశుభే ధూమి మా=లైశ్చ బహు సంస్థితైః. ౨౦

హిరణ్మయైశ్చ వివిధై ర్భాజనై స్సాస్పృటికైరపి

జాంబూనదమయై శ్చవైశ్చ కరకై రభినంవృతా. ౨౧

టీక||ధూమిః=నేల ; బహుసంస్థితైః=అనేకవిధములయినయసుగులుగ  
ల,అనేకవిధములుగాఁజేయఁబడిన య  
నుట;మాలై శ్చ=పుష్పమాలికల చేత  
ను;సంతతా=వ్యాపింపఁబడినదై; వివి  
ధైః=నానావిధములయిన; హిరణ్మ  
యైః=వెండివికారములయిన; భాజనై  
శ్చ=పాత్రలచేతను;సాస్పృటికైరపి=స్పృ  
టికమణివికారములయిన పాత్రలచేత  
ను;అనైశ్చ=ఇతరములయిన; జాంబూ  
నదమయైః=బంగారు వికారములయి

న; కరకైశ్చ=గిండివంటిపాత్రలచే  
ను; అభినంవృతా = చుట్టఁబడినదై;  
శుశుభే=ప్రకాశించెను.  
అచ్చటినేల, నానావిధములుగాఁ  
గూఁపఁబడినపుష్పమాలికలును, వెండి  
తోఁజేయఁబడినపలు తెఱంగులగు పా  
త్రలును,స్పృటికపాత్రలును, ఇతరముల  
గు,బంగారుతోఁజేసినగిండివంటిపాత్ర  
లునుగల్గి యుండుటవలనఁ, బ్రకాశించు  
చుండినది.అని,తాత్పర్యము.

రాజతేషుచ కుంభేషు జాంబూనదమయేషుచ

పానశ్రేష్ఠం తదా భూరి కపి స్తత్ర దదశఁహ. ౨౩

టీక||కపిః=హనుమంతుఁడు;తత్ర= | వెండివికారములై న; కుంభేషుచ=కుం  
అచ్చట;తదా=అప్పుడు; రాజతేషు= | భములందును; జాంబూనదమయేషు

చ=బంగారువికారములయినకుంభము  
లందును; ధూరి = అధికమయిన; పాన  
శ్రేష్ఠం=మద్యములలో శ్రేష్ఠమగుదా  
నిని; దదశక=చూచెను; “హ” అనున  
పాదపూరణార్థము.

హనుమంతుడు, అప్పుడచ్చట వెండి  
కుంభంబులందును బంగారు కుంభంబు  
లందును, ఎచ్చుగానుంచబడి యుండు,  
శ్రేష్ఠమయినమద్యమును, జూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య చ్చాత్రకుంభాని శీఘో మణిమయానిచ  
రాజతానిచ పూణాని భాజనాని మహాకపిః. ౨౪

టీక || మహాకపిః = పెద్దకోతి  
యగు; సః = ఆహనుమంతుడు ;  
శీఘోః = మద్యము యొక్క ; పూ  
ణాని=నిండిన; శాతకుంభాని=బంగారు  
వికారములయినపాత్రలను ; మణి  
మయానిచ=రత్నవికారములయిన పా  
త్రలను; రాజతాని= వెండివికారముల

యిన, భాజనానిచ=పాత్రలను; అపశ్య  
త్=చూచెను.  
ఆహనుమంతుడు, అచ్చట, మద్య  
ముతోనిండియుండు, బంగారుపాత్రల  
నుమణులతోఁ జేయబడిన పాత్రలను  
వెండిపాత్రలను, జూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

క్వచి దధావశేషాణి క్వచి త్రీతాని సర్వశః  
క్వచి నైవ ప్రపీతాని పానాని స దదశకహ. ౨౫

టీక|| సః=ఆహనుమంతుడు; క్వచి  
త్=ఒకానొకచోట; అర్థావశేషాణి=  
సగముమిగిలినది గాఁగలవగు; పానాని=  
(అధ్యాహృతము) పానపాత్రలను; క్వ  
చిత్=ఒకానొకచోట; సర్వశః = అం  
తయును; పీతాని = త్రాఁగఁబడినపా  
త్రలను; క్వచిత్=ఒకానొకచోట; నైవ  
ప్రపీతాని=ఎంతమాత్రముత్రాఁగఁ బడ  
కుండు; పానాని=పానపాత్రలను; దద

ర్శ=చూచెను “హ” అనునదిపాదపూర  
ణార్థము.  
ఆహనుమంతుం డొక్కచోట సగ  
ముద్రాఁగిమిగిలిన మద్యముగలపాత్రల  
ను, ఒకానొకచోటనంతయును ద్రావఁ  
బడినిశ్రేష్ఠముగానుండుపాత్రలను, ఒక  
చోటనెంతమాత్రమును ద్రాఁగఁబడని  
మద్యముతోనిండియుండుపాత్రలనుజూ  
చెను. అని, తాత్పర్యము.

క్వచి ధృత్యోంశ్చ వివిధాన్ క్వచిత్పానాని భాగశః  
 క్వచి దన్నావశేషాణి పశ్యన్వై విచచారిహ. ౬౬  
 క్వచి త్వగ్భిన్నైః కరకైః క్వచి దాలోభితైః ఘృతైః  
 క్వచి త్సంఘక్తమాల్యాని జలానిచ ఫలానిచ. ౬౭  
 శయనా న్యత్ర నారీణాం శుభ్రాణి బహుధా పునః  
 పరస్పరం సమాశ్లిష్య కాశ్చి త్సుప్తా వరాంగనాః. ౬౮  
 కాశ్చిచ్ఛ వస్త్ర మన్యస్యా స్వపంత్యాః పరిధాయచ  
 ఆహృత్య చా బలా స్సుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః. ౬౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ  
 హనుమంతుండు ; అత్ర = ఇచ్చట; క్వచి  
 త్ = ఒకానొకచోట; వివిధాన్ = పలు  
 విధములయిన = భిన్నాంశ్చ = పిండివంట  
 లను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; భాగ  
 శః = వేలు వేలుగా; పానాని = మద్యము  
 లను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, అన్నా  
 వశేషాణి = అన్నముయొక్క మిగతల  
 ను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట ; ప్రభి  
 నైః = విడిగిర; కరకైః = గిండివంటి  
 పాత్రలతోను; క్వచిత్ = ఒకానొకచో  
 ట; ఆలోభితైః = కలవఁబడిన; ఘృతైః =  
 కుంభముల తోను; సహితాన్ ప్రదే  
 శాన్ (అధ్యాహృతము) = కూడినప్రదే  
 శములను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట;  
 సంఘక్తమాల్యాని = సంబంధించినపు  
 ష్పమాలికలుగల; జలానిచ = నీళ్లను; ఫ  
 లానిచ = పండ్లను; బహుధా = అనేకవిధ

ములయిన; శుభ్రాణి = నిమలములగు;  
 నారీణాం = స్త్రీలయొక్క; శయనాని  
 పునః = పానులను; పరస్పరం = ఒండొ  
 రులను; సమాశ్లిష్య = కాఁగిలించికొని;  
 సుప్తాః = నిదురించిన; వరాంగనాః = శ్రే  
 ష్ఠ స్త్రీలను; కాశ్చిత్ = కొందఱను ; ని  
 ద్రాబల పరాజితాః = నిద్రయొక్క  
 యతిశయముచేలోగొనబడినవారును;  
 స్వపంత్యాః = నిదురించుచున్న ; అన్య  
 స్యాః = ఇతర స్త్రీయొక్క; వస్త్రం = వ  
 స్త్రమును; ఆహృత్య = తీసికొని  
 యు; పరిధాయచ = కట్టుకొనియు; సు  
 ప్తాః = నిదురించినవారునగు; అబలాః =  
 స్త్రీలను; కాశ్చిచ్ఛ = కొందఱను ; ప  
 శ్యన్ = చూచుచు; విచచార = తిరిగెను  
 “హ” అనునదిపాద పూరణార్థము.  
 ఆహనుమంతుండు, ఒకచోటనానా  
 విధములగుపిండివంటలను, ఒకచోట, వే



ఋవేఋగనుంచబడియుండు మద్యము | లంబులునగుస్త్రీలపాస్వులను, ఒండా  
లను, ఒకచోటభుజింపఁగామిగిలిన య | రుంగొంగిలించికొనినిదురించుచున్నస్త్రీ  
న్నములను, మఱియొక్కచోటవిడిగిపడి | లంగొందఱును, ఇతరస్త్రీలు నిదురించు  
యున్నగిండిపాత్రలనుగలఁచబడిన ఘ | చుండఁగా, నిద్రావశంబునం దెలియక  
టంబులను, ఒకచోటఁ బుష్పమాలికల | వారివస్త్రబులందీసికట్టుకొనినిదురిం  
తోఁగలసియుండుజలంబులను ఫలంబుల | చుచున్నస్త్రీలంగొందఱును, జూచుచు,  
ను, మఱియు నానావిధంబులును నిమఁ | సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాసా ముచ్చావసవాతేన వస్త్రం మాల్యంచ గాత్రజమ్  
నాత్యర్థం స్పందతే చిత్రం ప్రాప్య మంద మివానిలమ్. ౩౦

టీక|| తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క ; కొంచెముగా ; స్పందతే = కదలుచు  
ఉచ్చావసవాతేన = నిట్టూర్పుగాలిచే న్నది.  
త; గాత్రజం = దేహమునందుఁబుట్టిన; ఆవనితల నిట్టూర్పుగాలిసోఁకుటవ  
దేహమునందున్నయనుట; వస్త్రం = చీ | లన , వారలుధరించుకొనియుండుచీర  
రయును; మాల్యంచ = పుష్పమాలిక | లునుబుష్పమాలికలును , మందమారు  
యును; మందం = తిన్నసి; అనిలం = గా | తంబు సోఁకుటకుంబతెఁ , గొంచెము  
లిని; ప్రాప్యేవ = పొందివలె ; చిత్రం = | గాఁగదలుచుండినవి.  
చమత్కారమగునట్లుగా; నాత్యర్థం = | అని, తాత్పర్యము.

చందనస్య చ శీతస్య శీఘో మధురసస్య చ  
వివిధస్య చ మాల్యస్య ధూపస్య వివిధస్య చ. ౩౧  
బహుధా మారుత స్తత్ర గంధం వివిధ ముద్వహే

టీక|| తత్ర=అచ్చట; మారుతః = | నావిధమయిన; మాల్యస్యచ=పుష్పమా  
గాలి; శీతస్య=చల్లనై న; చందనస్యచ= | లికయొక్కయు; వివిధస్య= నానావిధ  
చందనముయొక్కయు ; మధురసస్య | మయిన; ధూపస్యచ = పొగయొక్క  
చ=మధురమయినరుచిగల; శీఘోశ్చ= | యు; వివిధం=నానావిధంబయిన; గం  
మద్యముయొక్కయు; వివిధస్య = నా | ధం=వాసనను; ఉద్వహే=వహించు



<p>చు;బహుధా=అనేకవిధములుగా,పు వవా (అధ్యాహృతము)=వీచెను. అచ్చట, చల్లని చందనంబును మ ధురమయినమద్యమును.నానావిధంబుల యినపుష్పమాలికలును పలువిధంబు ల</p>	<p>యినధూపంబులును గలుగుటవలన , వానిపైఁగావచ్చుగాలి, మనోహరంబు లగునయ్యైవాసనలంగూడి, వీచుచుండె ను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

స్నానానాం చందనానాంచ ధూపానాం చైవ మూర్ఛితః. ౩౨  
ప్రవవా సురభిర్గంధో విమానే పుష్పకే తదా

<p>టీక   తదా=అప్పుడు;పుష్పకే=పు ష్పకమును;విమానే=విమానమునందు; స్నానానాం=స్నానములయొక్క;చం దనానాంచ = చందనంబులయొక్క య్యు;ధూపానాంచైవ = పొగలయొ క్కయ్యు;సురభిః = మనోహరమయిన; గంధః=వాసన;మూర్ఛితః=వ్యాపించి నదై;ప్రవవా=వీచుచుండినది (లక్షణ</p>	<p>చే) ఆగంధముతోఁ గూడినవాయువు వీచుచుండినదనుట. అప్పుడాపుష్పకవిమానంబునందు , స్నానయోగ్యంబులగు చందనంబులగం ధంబును,ధూపంబులగంధమును,గలిగి, యన్నిప్రదేశంబులనువ్యాపించి , వా యువు, వీచుచుండెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్యామా వదాతా స్తత్రాన్యాః కాశ్చి త్కృష్ణావరాంగనాః. ౩౩  
కాశ్చి త్కాంచనవణాఃకంఠ్యః ప్రమదా రాక్షసాలయే

<p>టీక  తత్ర=ఆ;రాక్షసాలయే=రా క్షసుండగురావణునింటియందు ; శ్యా మాః=ఆకుపచ్చనివర్ణముగలస్త్రీలును, వదాతాః=తెల్లనివర్ణముగల;అన్యాః= ఇతరస్త్రీలును; కృష్ణాః= నల్లనిరంగు గల;వరాంగనాః=శ్రేష్ఠస్త్రీలు; కాశ్చి త్=కొందఱును ; కాంచనవణాః=</p>	<p>గ్యః= బంగారుయొక్క-రంగువంటిరం గుగలదేహముగల,కాశ్చిత్ = కొంద ఱు;ప్రమదాః=స్త్రీలును;సుప్తాః (అ ధ్యాహృతము)=నిదురించినారలు. అచ్చట,రావణునంతః పురమునం దు,కొందఱాకుపచ్చనివన్నెగలస్త్రీలు ను,మఱికొందఱు తెల్లనిరంగుగల వార</p>
---	---





లును, గొందలు నల్లనివనితలును, గొంద | ను, బరుండి, నిదురించుచుండిరి.  
లుబం గారువణకంబుగల యువతులు | అని, తాత్పర్యము.

తాసాం నిద్రావశత్వాచ్చ మదనేన విమూఢితమ్. ౩౪  
పద్మినీనాం ప్రసుప్తానాం రూప మాసీ ద్యుతైవ హి

టీక||నిద్రావశత్వాచ్చ= నిద్రకులోఁకు నైవ=రూపముఁబోలె, ఆసీత్ హి=ఉం  
వగలిగియుండుటవలనను; మదనేన=మ డెనుగదా!  
న్యధునిచేత, (లక్షణచే)రతిచేత; విమూ ఆస్త్రిలు, తమిదీరసురతంబు గావిం  
ఢితం=అలసటనొందియున్నదియున చియలసినిదిం చియుండుటంజేసి, వారి  
గు; లాసాం=ఆస్త్రిలయొక్క; రూ రూపంబు, రాత్రివేళ, ముడుచుకొని  
పం=రూపము; ప్రసుప్తానాం=నిదురిం యుండుకమలంబులుగలతామర తీగ  
చియున్న; పద్మినీనాం =తామరలయొ లరూపంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది.  
క్క; రూపం (అధ్యాహృతము) య అని, తాత్పర్యము.

వీవం సర్వ మశేషేణ రావణాంతఃపురం కపిః. ౩౫  
దదశ్చ సుమహాతేజా న దదశ్చ చ జానకీమ్

టీక||సుమహాతేజాః=మిక్కిలి య ము; నదదశ్చ=చూడలేదు.  
ధికమయినకాంతిగల; కపిః= హనుమం మహాతేజుండగునా హనుమంతుం  
తుండు; వీవం=ఇట్లు; అశేషేణ=మిగ డు, ఇట్లు, ఎంతమాత్రమును విడువక, రా  
తలేకుండుటచేత; రావణాంతఃపురం= వణునియంతఃపురంబంతయుం, గలయం  
రావణునియంతిపురంబును ; సర్వం= బూచెను; సీతమాత్రమతని కగపడ లే  
అంతను; దదశ్చ=చూచెను. జానకీమ్ దు. అని, తాత్పర్యము.  
చ=జనకునికూతురయినసీతనుమాత్ర

నిరీక్షమాణశ్చ తదా తా స్త్రీన్యస్స మహాకపిః. ౩౬  
జగామ మహతీం చింతాం ధముసాధ్వసశంకితః



టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోతియయి  
న; సః=ఆహనుమంతుఁడు; తదా=అ  
ప్పుడు; తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీలను,  
నీరీక్షమాణశ్చ = చూచుచున్నవాఁడై  
యే; ధర్మసాధ్యసశంకితః=ధర్మము  
వలసిభయంబునభయపడినవాఁడై; మ

హతీం=అధికమయిన; చింతాం=తలం  
పును; జగామ=పొందెను.  
ఆహనుమంతుం, డప్పుడు, ఆవనిత  
లంజూచి, యంత ధర్మలోపంబును గు  
ఱించిభయపడి, యిట్లుని, చింతించెను.  
అని, తాత్పర్యము.

పరదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నీరీక్షణమ్. ౩౨

ఇదం ఖలు మమాత్యధం ధర్మలోపం కరిష్యతి

టీక॥ ఇదం=ఈ; ప్రసుప్తస్య=నిదు  
రించిన; పరదారావరోధస్య=ఇతరుని  
భార్యలయిన యంతఃపురజనము యొ  
క్కః; నీరీక్షణం=చూచుట; మమ=నాకు;  
అత్యధం=మిక్కిలియును; ధర్మలో  
పం=ధర్మంబుదఱుంగుటను ; కరిష్య

తిఖలు=చేయఁగలదుగదా!  
ఇట్లు, సుఖనిద్రఁజెంది, విచ్చలవిడి  
గాఁబరుండియున్న, పరస్త్రీలం, జూచు  
టవలన, నాకు మిక్కిలియుధర్మలో  
పంబుగలుగును.  
అని, తాత్పర్యము.

నహి మే పరదారాణాం దృష్టి విషయవతిశీ. ౩౩

అయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః

టీక॥ మే=నాయొక్క; దృష్టిః=చూ  
చుట; పరదారాణాం=పరస్త్రీలయొ  
క్క; విషయవతిశీ=విషయమునందు  
న్నది; నహి=కాదుగదా! అయం=ఈ;  
పరదారపరిగ్రహశ్చ=(ఇచ్చటదారశ  
బ్దమునుపరిగ్రహశబ్దమునుసమానార్థ  
కములుగావున, ఈరెంటిలోవొకటివ్య  
ధేమనిచెప్పవలయును; అందు, పరిగ్ర

హశబ్దము, “అయం” అనుదానితోనేకవ  
చన స్వావస్థము నొందియున్నందున,  
దారశబ్దమువ్యధేమని యేర్పడుచున్న  
ది) పరస్త్రీజనమును; దృష్టః=చూడఁబ  
డినది.  
నేను, బరస్త్రీలం జూడవలయునను  
తలంపునం, జూడలేదు; అయితే, నేను  
సీతంజూడవలయుననిచూచుచు, నీపర

స్త్రీలనుంజూచితిని. అని, హనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పాదౌ రభూచ్ఛింతా వున రన్యా మనస్స్వినః. ౩౯  
నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యనిశ్చయ దర్శినీ

టీక॥ మనస్స్వినః = మంచిమనసు గ  
లవాడును; నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య = ని  
శ్చయముగల యేకరూపమయిన మనసు పరిశుద్ధ మయినదియునియతమును  
గలవాడునగు; తస్య = ఆ హనుమంతున వేటుపాటు లేనిదియునగు మనసుగల,  
కు; కార్యనిశ్చయదశిః = యుక్తమ యాహనుమంతునకు, సిద్ధాంతమునుదె  
యినదానినిశ్చయమునుజూపునట్టి; పు ల్పమణియొక్క-తలంపుగలిగినది.  
నః = ఇంకను; అన్యా = ఇతరమయిన; అని, తాత్పర్యము.

కామం దృష్టౌ మయా సర్వా విశ్వస్తా రావణ స్త్రీయః. ౪౦  
నహి మే మనసః కించి దైవకృత్యముపపద్యతే

టీక॥ మయా = నాచేత; విశ్వస్తాః = ఇచ్చటికిఁ బురుషులుమణియెవ్వరు  
నమ్మకముతోఁగూడియున్న; రావణ సురాలేరనునమ్మకంబునంజేసి విచ్చలవి  
స్త్రీయః = రావణునిభార్యలు; సర్వాః = డిగాలజ్జవిడిచిపరుండి నిదురించుచున్న  
అందఱును; కామం = చక్కఁగా; దృ రావణభార్యలనందఱునులేస్సగాఁ జూ  
ష్టాః = చూడఁబడినారు మే = నాయొ చినాను; అయినను నామనసున కెంత  
క్క; మనసః = మనసునకు; కించిత్ = మాత్రము, వారలమైమన్తధవికారము  
కొంచెమైనను; వైకృత్యం = వికారము; లుగలుగలేదు; కావున, నాకేదోషంబు  
నోపపద్యతేహి = కలుగలేదుగదా! నులేదు. అని, తాత్పర్యము.

మనోహి హేతు స్సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవతన్తే. ౪౧  
శుభాశుభా స్వవస్థాసు తచ్చ మే సువ్యవస్థితమ్

టీక॥ శుభాశుభాను = మంగళకరములును అమంగళకరములునగు; అవస్థాను =

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౩౮౧

సంగ

స్థితులందు ; ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క; ప్రవతేనే = ప్రవతించుటయందు; మనః = మనసు; మేతుహి = కారణముగదా! తచ్చ = అమనసును; మే = నాకు; సువ్యస్థితం = మిక్కిలియుస్థిరమయినది!

ధర్మమునందుఁ గాని యధర్మమునందుఁగానియింద్రియములు ప్రవతించుటకు, మనసేకారణము; మనసు, చలించినఁగాని యవిప్రవతింపవు; నామనసు, అస్త్రీలమోహింపకస్థిరముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నాన్యత్రహి మయాశక్యా వై దేహీ పరిమాగ్నితుమ్. ౪౨  
స్త్రీయోహి స్త్రీషు దృశ్యంతే సదా సంపరిమాగ్నే

టీక|| వై దేహీ = సీత; అన్యత్ర = మఱుగదా! అయొక్కచోట; మయా = నాచేత; పరిమార్గితుం = వెదకుటకు; నశక్యాహి = కూడినదికాదుగదా! సదా = ఎల్లప్పుడును; పరిమాగ్నే = వెదకుటకాగా; స్త్రీయః = స్త్రీలు; స్త్రీషు = స్త్రీలయందు; దృశ్యంతేహి = చూడఁబడుచున్నా

ఎప్పుడును, వెదకినట్లయిన, స్త్రీలయందే స్త్రీలగపడుదురు; గాని, పురుషులయందగపడదు; కావున, ఈ స్త్రీలను విడిచి మఱియొక్కచోట, నేనుసీతను వెదకఁజాలను. అని తాత్పర్యము.

యస్య సత్వస్య యా యోని స్తస్యాం త త్పరిమాగ్నకే. ౪౩  
న శక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమాగ్నితుమ్

టీక|| యస్య = ఏ; సత్వస్య = జంతువునకు; యా = ఏది; యోనిః = జాతియొక్క; తస్యాం = ఆజాతియందు; తత్ = ఆజంతువు; పరిమార్గ్యతే = వెదకఁబడుచున్నది. నష్టా = అగపడనట్టి; ప్రమదా = స్త్రీ; మృగీషు = లేళ్లయందు; పరిమార్గితుం = వెదకుటకు; శక్యా = కూడనదికాదు.

ఏజంతువేజాతియందుఁ జేరియున్నదో, ఆజాతియందు ఆజంతువును వెదకవలయును; అట్లు గావున, స్త్రీయగపడకపోవునేని, దానికి సజాతీయ లయిన స్త్రీలయందే వెదకవలయును; గాని, లేళ్లయందెట్లు వెదకవచ్చును? అని, తాత్పర్యము.

తదిదం మాగీతం తావ చ్చ ధైని మనసా మయా. ౪౪

రావణాంతఃపురం సర్వం దృశ్యతే న చ జానకీ

టీక॥ మయా=నాచేతః; శు ధైని=త్రము, నదృశ్యతే=చూడబడలేదు.  
దోషములేని; మనసా=మనసుచేత; నేను, బరిశుద్ధంబగు హృదయంబున,  
తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; రావణాంతః రావణుని యంతఃపురంబంతయుఁ గల  
పురం=రావణునియంతఃపురము; స యవెడకినాను; సీతం గానలేనైతి. అని,  
ర్వం=అంతయును; మాగీతం=వెద హనుమంతుండు, చింతించెను.  
కబడినది; (“తావత్” అనునదివాక్యా అని, తాత్పర్యము.  
లంకారాధికము) జానకీచ=సీతమా

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ వీర్యవాక్. ౪౫

అవేక్షమాణో హనుమా నై వాపశ్యత జానకీమ్

టీక॥ వీర్యవాక్=అధికమయిన ప పశ్యత(నైవాపశ్యత్)=చూడనేలేదు.  
రాక్రమముగల; హనుమాక్=హను పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁ  
మంతుండు; దేవగంధర్వకన్యాశ్చ=దే డు, దేవకన్యలను గంధర్వకన్యలను నాగ  
వకన్యలను గంధర్వకన్యలను; నాగ కన్యలను జూచెను, గాని, సీతను మాత్ర  
న్యాశ్చ=నాగకన్యకలను; అవేక్షమా ముగానడచ్యే.  
ణః=చూచుచు; జానకీం=సీతను; నై వా అని, తాత్పర్యము.

తా మపశ్య నృపి స్తత్ర పశ్యం శ్చాన్యా వరశ్రీయః. ౪౬

అపక్రమ్య తదా వీరః ప్రధ్యాతు ముపచక్రవే

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వీరః=వరా ను; పశ్యంశ్చ=చూచుచును; అపక్రవ్య=  
క్రమశాలియగు; కపి=హనుమంతుఁ వెనుకకుఁ దిరిగి; ప్రధ్యాతుం=ఆలోచిం  
డు; తత్ర=అచ్చట; తాం=ఆసీతను; అ చుటకు; ఉపచక్రవే=ఆరంభించెను.  
పశ్యక్=చూడనివాఁడై; అన్యాః=ఇ అప్పుడు, పరాక్రమశాలియగు హ  
తరలయిన; వరశ్రీయః=శ్రేష్ఠస్త్రీల నుమంతుండచ్చట, సీతం గానక, ఇతర

స్త్రీలంబాచి,యంత, వెనుకకుఁదిరిగి,  
ఇట్లనియాలోచింపనారంభించెను.

అని,తాత్పర్యము.

స భూయస్తు పరం శ్రీమాన్ మారుతి ర్యత్న మాస్థితః. ౪౭  
ఆపానభూమి ముత్సృజ్య త ద్విచేతుం ప్రచక్రమే

టీక  శ్రీమాన్=అందఱి కన్ననధికుఁ	రావణునియంతఃపురమును; విచేతుం=
డయిన;సః=ఆ; మారుతిః=వాయువు	వెదకుటకు;ప్రచక్రమే=అరంభించెను.
కొడుకైనహనుమంతుఁడు ; భూయ	అందఱి కన్ననధికుండగు నాహను
స్తు=మఱలను;పరం=అధికమయిన;య	మంతుఁడు,మఱలమహాయత్నంబున,నా
త్నం=ప్రయత్నమును;ఆస్థితః=అవలం	పానభూమివిడిచి , రావణునియంతః
బించినవాఁడై,ఆపానభూమిం=పాన	పురంబంతయు,వెదక నారంభించెను.
భూమిని;ఉత్సృజ్య=విడిచి;తత్ = ఆ	అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, ఏకాదశస్కంః.

ఇది,స్వప్నార్థము.

ఇది,పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకాదశస్కం టిక,  
ముగిసినది.

ॐ

ద్వాదశస్కం ప్రారంభః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య మారుతి  
లతాగృహం శ్చిత్రగృహం న్నిశాగృహం  
జగామ సీతాం ప్రతిదశన్తోఽత్సుకో  
నచైవ తాం పశ్యతి చారుదశకనామ్. ౧



టీక॥ సః=ఆ ; మారుతిః=వాయు రుదశః=నాం=సుందరములయినకండ్లు  
పుకొడుకై నహనుమంతుఁడు; సీతాంప్ర గల; తాం= ఆసీతను; నైవపశ్యతి =  
తి=సీతనుగూర్చి; దశః=నోత్సుకః=చూ చూడనేలేదు.  
చుటయందు తాహముగలవాఁడై ; త ఆహనుమంతుండు , సీతంజూడఁ  
స్యః=ఆ; భవనే=రావణ గృహముయొ గోరి, ఆయింటనుండు , లతాగృహం  
కూ; మధ్యే=నడుమునందు; లతాగృ బులనుజిత్రగృహంబులను రాత్రికాలం  
హాః = తీరగెలయిండ్లను; చిత్రగృ బులనివసించు గృహంబులను, గలయ  
హాః = చిత్రరువులతోఁగూడినయిండ్ల వెదకియు , సుందరనేత్రంబులుగలయా  
ను; నిశాగృహాః = రాత్రులునివసించు సీతంగానడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.  
దగినయిండ్లను; జగామ=పొందెను. చా

స చింతయామాస తతో మహా కపిః

ప్రియా మపశ్య న్నిఘనందనస్య తామ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాక చింతయామాస=ఆలోచించెను.  
పిః=పెద్దకోఁతియగు; సః=ఆహనుమం అంతనాహనుమంతుండు , ఎంతవె  
తుఁడు; రఘునందనస్య =రామునియొ దకినను, రాముని ప్రియభార్యయగు సీ  
కూ; ప్రియాం=ప్రియురాలైన; తాం= తయగ పడకుండుటం జేసి, యిట్లని, యా  
ఆసీతను; అపశ్యత్ = చూడనివాఁడై; లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువంహి సీతా మ్రియతే యథా న మే

విచిన్వతో దశః న మేతి మైధిలీ. ౨

(“మియతే=ధవానమే” ఇతి, గోవిందరాజమతేపాఠాంతరం)

టీక॥ యథా=ఎందువలన; మైధిలీ= ము)=అందువలన ; సీతా=సీత; ధ్రు  
సీత; విచిన్వతః=వెదకుచున్నట్టి; మే = వం=నిశ్చయముగా; మ్రియతేహి=మృ  
నాయొకూ; దర్శనం = చూచుటను; నై తిమొందెనుగదా!  
తి=పొందదో ; తతః (అధ్యాహృత నేనెంతవెదకినను, అగపడకుండుట

వలస, నిశ్చయముగా సీత చచ్చి యేయుండును. అని, తాత్పర్యము.

లేక, పాతాంతరపక్షమందు ; సీతా = సీతః ధృవం = నిశ్చయముగాః ; మియతేహి = చచ్చినదా? అధవా = లేనిచోః విచిన్వతః = వెదకుచున్నట్టి, మే =

నాయొక్కః దర్శనం = చూచుటనుః నైతి = పొందదా?

సీతనిజముగాఁజచ్చియుండునా? లేక, ఎచ్చటనో యొక గహనప్రదేశమునందుదాఁచఁబడినదై, నాకగపడకున్నదా? అని, తాత్పర్యము.

సా రాక్షసానాం ప్రవరేణ జానకే

స్వశీలసంరక్షణతత్పరా సతీ

అనేన నూనృ ప్రతిదుష్టకఠాణా

హతా భవే దార్య పథే పరేన్ధితా. ౩

టీక॥ పరే = ఉత్కృష్టమయినః ఆర్యపథే = సన్తార్థమునందుః సన్ధితా = ఉన్నః సా = ఆ, జానకీ = సీతః స్వశీలసంరక్షణతత్పరా సతీ = తనసదాచారము యొక్క కాపాడుకొనుటయందాసక్తురాలగుచుః ప్రతిదుష్టకర్తృణా = మిక్కిలియుచెడ్డవైన కార్యములుగలవాఁడునుః రాక్షసానాం = రాక్షసులలోః ప్రవరేణ = శ్రేష్ఠుండునగుః అనేన = ఈరావణునిచేతః హతా = చంపఁబడినదిః భ

వేత్ = ఆగును. నూనం = నిశ్చయము! ఉత్కృష్టంబగు పాతివ్రత్యరూపసన్తార్థగమునవలంబించియున్న సీత, తన్నురావణుండెంతనిర్బంధించినను దనపాతివ్రత్యమును విడువకుండుటంజేసి, ఈరావణుండు, అతిదుష్టకార్యకబులనైనను, ఎంతమాత్రము సరకు సేయక, సేయువాఁడు, కావున, సీతం జంపియుండును. అని, తాత్పర్యము.

విరూపరూపా వికృతా వివచనో

మహాననా చీఘ్రా విరూపదశకణాః

సమీక్ష్య సా రాక్షసరాజయోషితో

భయా ద్విసప్టా జనకేశ్వరాత్తజా. ౪

టీక॥సా=ఆ; జనకేశ్వరాత్మజా=  
జనకమహారాజుకొమాతెయగు సీత;  
విరూపరూపాః = వికృతములయిన  
యాకారములుగల వారలును ; వికృ  
తాః=వికారముగలవారలును; వివర్చ  
సః=కాంతి లేనివారలును;మహానచాః=  
పెద్దనోరుగలవారలును,దీప్తు విరూప  
దశ=నాః=నిడుపయినవియువికృతము  
లయినవియునగుకండ్లుగలవారలునగు,  
రాక్షసరాజయోషితః= రాక్షసులకుఁ  
బ్రభువైనరావణునియొక్క (స్త్రీ)లను,

దాసీజనములననుట;సమీక్ష్య=చూచి;  
భయాత్=భయమువలన;వినష్టా=మృ  
తినొందినది.  
జనకమహారాజు కొమాతెయగు  
నాసీత, వికృతములయిన యాకారము  
లును,వికృత వేషంబులునుగలిగి, యెంత  
మాత్రమునుకాంతిలేనివారలై, పెద్దనో  
రునునిడుపులయినవికృత నేత్రంబులును  
గలిగియుండు, రావణుని పనికితైలంజూ  
చి,భయపడి,చచ్చియుండును.  
అని,తాత్పర్యము.

సీతా మదృష్ట్యా హ్యనవాప్య పౌరుషమ్  
విహృత్యకాలం సహ వానరై శ్చిరమ్  
నమే స్తి సుగ్రీవసమీపగా గతి  
స్సుతీక్ష్ణదండో బలవాంశ్చ వానరః. ౫

టీక॥సీతాం=సీతను; అదృష్ట్యా=  
చూడక; పౌరుషం = పరాక్రమ  
మును;అనవాప్య =పొందక; చిరం=అ  
ధికమయిన,కాలం=కాలమును;వానరై  
స్సహ=వానరులతోఁగూడ; విహృత్య=  
అటలాడి; మే=నాకు ; సుగ్రీవసమీప  
గా=సుగ్రీవునిసమీపమును బొందునట్టి;  
గతిః=మాగము;నాస్తి=లేదు. వాన  
రః=సుగ్రీవుడు; సుతీక్ష్ణదండః=మిక్కి  
లియుఁగ్రూరమయినశిక్షగలవాఁడు. బ

లవాంశ్చ=అధికమయినబలిమి గలవాఁ  
డును.  
సీతంజూడక, శత్రువులపైఁ బరా  
క్రమంబుచూపక,బహుకాలమువానరు  
లతోనాటలాడి,యిప్పుడు సుగ్రీవునొద్ద  
కుఁబోవుటకు,నాకేమియునుపాయము  
లేదు;పోవుదు నేని,యితండు , బలవం  
తుండునుఅతిగ్రూరముగాఁడంచువాఁ  
డును,గావున,నాప్రాణంబులం గొను  
ను.అని,తాత్పర్యము.

దృష్ట మంతః పురం సర్వం దృష్టా రావణ యోషితః  
న సీతా దృశ్యతే సాధ్వీ వృధా జాతో మమ శ్రమః. ౬

టీక॥ అంతఃపురం=అంతిపురము; వృధా=మృధాము; జాతః=అయినది.  
సర్వం=అంతయును;దృష్టం= చూడఁ రావణునియంతఃపురం బంతయుఁ  
బడినది.రావణయోషితః = రావణుని గలయంజూచితిని; రావణుని భార్యల  
భార్యలు;దృష్టాః = చూడఁబడినారు, నందఱును,జూచినాను; పతివ్రతయగు  
సాధ్వీ=పతివ్రతయగు; సీతా=సీత,న సీతను మాత్రముగానలేనైతి; నాప్ర  
దృశ్యతే=చూడఁబడలేదు మమ=నా యాసమువృధామయినది.  
యొక్క;శ్రమః=ప్రయాసము;వృధా= అని,తాత్పర్యము.

కిన్న మాం వానరా సృర్వే గతం వత్సంతి సంగతాః

టీక॥వానరాః=వానరులు;సర్వే= సీతంజూడక, నేనచ్చటికిఁబోఁగా  
అందఱును,సంగతాః=చేరినవారలై; నే,నన్నఁజూచి, యంగదాది వానరు  
గతం=పోయిన; మాం=నన్నుగూర్చి; లందఱునొకటిగాఁజేరి, యేమియడుగు  
కిన్న=ఏమి;వత్సంతి=చెప్పుదురు? దురుఃఅని,తాత్పర్యము.

గత్వా తత్ర త్వయా వీర కిం కృతం తద్వచస్వ నః. ౭

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగుహను దురు.  
మంతుఁడా!త్వయా=నీచేత;తత్ర= ఆ “హనుమంతుఁడా!నీవుచాలఁ బరా  
లంకకు;గత్వా=పోయి;కిం=ఏమి; కృ క్రమశాలివి,లంకకుఁబోయియేమేమిచే  
తం=చేయఁబడినది?తత్=దానిని;నః= సినావు;మాకదిచెప్పుము”.అని,నన్నడు  
మాకొఱకు;వచస్వ=చెప్పుము. ఇతివ గుదురు.  
త్యంతి(అధ్యాహృతము)=అని, చెప్పు అని,తాత్పర్యము.

అదృష్ట్యా కిం ప్రవక్ష్యామి తా మహం జనకాత్మజామ్

టీక॥అహం=నేను;తాం=ఆ; జనకాత్మజాం= జనకునికూతురైనసీతను;

అద్యస్త్యా=చూడక, కిం=ఏమిటిని; ప్ర  
వత్యోమి=చెప్పఁగలను.  
నేను, సీతంబూడక, యవ్యటికిఁబో

యి, వారలట్లగుడుటకు, ఏమిబదులు చె  
ప్పఁగలను?  
అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువం ప్రియ ముపైష్యంతి కాలస్య వ్యతివతః సే. ౮

టీక|| వానరాః (అధ్యాహృతము)=  
అంగ వాదివానరులు; కాలస్య= నేన  
వ్యటికిఁబోవునట్టి కాలముయొక్క; వ్య  
తివతః సే= అతిక్రమించుటకాఁగా, ధ్రు  
వం=నిశ్చయముగా; ప్రాయం=మరణ  
మును, ఉపైష్యంతి=పొందఁగలరు.

నేను వారలయొద్దకుఁబోకుందునేని,  
నేను గాఁడగు కాలమువఱకుఁ గాచి  
యుండి, యాపైని, వారలందఱు, ఎట్లయి  
నను, మరణంబునొందుదురు; ఇది నిజము.  
అని, తాత్పర్యము.

కిం వా వత్యంతి వృద్ధశ్చ జాంబవా నంగదశ్చ సః  
గతం పారం సముద్రస్య వానరాశ్చ సమాగతః. ౯

టీక|| వృద్ధః = ముదుసలియైన; దురో!  
జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండును;  
సః=ఆ; అంగదశ్చ=అంగదుండును; స  
మాగతాః = వచ్చియున్న; వానరా  
శ్చ=వానరులును ; సముద్రస్య=సము  
ద్రముయొక్క; పారం= తుదనుపొంది  
నట్టి; మాం (అధ్యాహృతము)=నన్నుఁ  
గూర్చి; కిం=ఏమి; వత్యంతివా=చెప్ప

దురో!  
వృద్ధుండగు జాంబవంతుండు, నంగదుం  
డును, మఱియునచ్చటికి , సీతను వెదకు  
టకై వచ్చియున్నయితరవానరులును స  
ముద్రంబుతుదనుబొందిన నన్నుఁబూచి,  
ఏమేమోనిందింపఁగలరు.  
అని, తాత్పర్యము.

అనిర్వేద శ్చియో మూల మనిర్వేదః పరం సుఖమ్  
అనిర్వేదోహి సతతం సర్వాథేషు ప్రవతఃకః. ౧౦

టీక|| అనిర్వేదః = విసువకుండుట; శ్చియః=సంపదకు; మూలం=కారణము;

అనిర్వేదః=విసువకుండుట; పరం= అ  
ధికమయిన; సుఖం = సుఖముగల్గించున  
ది. అనిర్వేదః = విసువకుండుట; సత  
తం=ఎల్లప్పుడును; సర్వాథేః=సమ  
స్తకార్యములందును; ప్రవతకోహి=

విసుగులేకుండుట (ఉత్సాహము)  
వలన, సంపదగలుగును ; విసుగులేకుం  
డుటవలననే, అధికమయినసుఖంబుగలు  
గును; విసుకులేకుండుటవలననే, పురు  
షుండు, వీకార్యమునందైనను బ్రవతిం  
చును. అని, తాత్పర్యము.

కరోతి సఫలం జంతోః కమయ త్త త్కరోతి సః

టీక॥ యత్=ఏ; కమయ = కార్య  
మును; జంతూః (అధ్యాహృతము)=జ  
నము ; కరోతి=జేయుచున్నదో ; జం  
తోః=జనముయొక్క; తత్ = ఆకార్య  
మును; సః=అవిసుగులేకుండుట; సఫ  
లం= ఫలముతోగూడిన దానిగా; కరో

తి=జేయుచున్నది.  
జనమేయేకార్యమును జేయుచున్న  
దో, ఆకార్యములనన్నిటిని, ఉత్సాహ  
ముసఫలములుగాఁ జేయుచున్నది.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దనిర్వేదకృతం యత్నంచేష్టే హ ముత్తమమ్. ౧౧

టీక॥ తస్మాత్= అందువలన ; అ  
హం=నేను; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన;  
అనిర్వేదకృతం = ఉత్సాహముచేఁజే  
యఁబడిన; యత్నం= ప్రయత్నమును;  
చేష్టే=చేసెదను.

అందువలన, నేనును , ఆయుత్సా  
హంబునవలంబించి , సీతనువెదకువిష  
యమైమఱుల, నుత్తమంబయినప్రయత్న  
ముఁజేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

భూయ స్తావ ద్విచేష్యామి దేశా న్రావణ పాలితాన్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే  
ను; రావణపాలితాన్= రావణునిచేఁ  
బాలింపఁబడిన; దేశాన్= ప్రదేశముల

ను; భూయః=మఱులను, (“తావత్” అ  
నునదివాక్యాలంకారార్థము) ; విచే  
ష్యామి=వెదకెదను.

నేను, రావణునిచేఁ బాలింపఁబడి యున్నాను. అని, తాత్పర్యము. నలంకలోని ప్రదేశములనన్నింటిని, మ

ఆపానశాలా విచిత్రాస్తధా పుష్ప గృహణీచ. ౧౨

చిత్రశాలాశ్చ విచిత్రా భూయః క్రీడాగృహణీచ

నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ విమానానిచ సర్వశః. ౧౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను = వెదకఁబడిన ; విమానానిచ = విమానములును ; సర్వశః = అన్నిటిని ; భూయః = చుట్టును ; విచిత్రాశ్చ ( అధ్యాహృతము ) = వెదకఁబడిన ; ఆపానశాలా = పానములును ; తథా = అట్లు ; పానభూములును ; బూలుగప్పఁబడియుండు గృహంబులును , జీతరువులు తోఁగూడినయిండ్లును ; విచిత్రాని ( అధ్యాహృతము ) = వెదకఁబడిన ; క్రీడాగృహణీచ = క్రీడించుటకొఱకునిర్మింపఁబడినయిండ్లును ; విచిత్రాః ( అధ్యాహృతము ) = వెదకఁబడిన ; నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ = ఇంటితోటలనడుమనుండు వీధులను ; విచిత్రాని ( అధ్యాహృతము ) = వెదకఁబడిన ; అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య భూయోపి విచేతు ముపచక్రమే

భూమిగృహం చైత్యగృహం గృహతిగృహకానపి. ౧౪

టీక॥ సః ( అధ్యాహృతము ) = ఆహుతుమందు ; ఇతి = ఇట్లు ; సంచింత్య = ఆలోచించి ; భూయోపి = చుట్టును ; భూమిగృహం = భూమిలోపలనిమింపఁబడినయిండ్లును ; చైత్యగృహం = నామగృహములకలయు దారులందుగట్టఁబడినమండపంబులును ; గృహతిగృహకానపి = ఇండ్లనతిక్రమించివిహారార్థము

గాఁగొంచెముదూరమునందు నిమిఁం  
పఁబడినయిండ్లను;విచేతుం = వెదకుట  
కు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

ఆహనుమంతుం,డిట్లాలోచించి, మ  
ఱల, నేలలోపలఁగట్టఁబడిన గృహంబు  
లను,నాలుగుదారులుకలయు మాఁగఁ

మునందునిమిఁతములగు గృహంబులను  
గృహంబులకు కొంచెము దూరముగా  
విహారాధఁమునిమిఁతంబులగుగృహం  
బులను,వెదకనారంభించెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఉత్పతన్నిపతంశ్చాపి తిష్ఠ స్తచ్చక్రపునః పునః  
అపావృణ్వంశ్చ ద్వారాణి కవాటాన్యవఘాటయత్. ౧౫  
ప్రవిశన్నిష్పతంశ్చాపి ప్రపతన్ముత్పతన్మపి  
సర్వమప్యవ కాశం స విచచార మహాకపిః. ౧౬

టీక॥మహాకపిః= పెద్దకోతియగు; సః=ఆహనుమంతుఁడు ; పునఃపునః=  
మాటిమాటికి;ఉత్పతక్ = మైకెగురు  
చు;నిపతంశ్చాపి = క్రిందికి బడుచు  
ను;తిష్ఠక్=నిలుచుచు; గచ్చక్=పోవు  
చు;ద్వారాణి= వాకిళ్లను ; అపావృ  
ణ్వంశ్చ=తెఱచుచును;కవాటాని=తలు  
వులను; అవఘాటయత్ = పడఁదొ  
యుచు;ప్రవిశత్=ప్రవేశించుచు ; నిష్ప  
తంశ్చాపి=వెడలుచును; ప్రపతక్=క్రి  
ందిదిగుచు; ఉత్పతన్మపి= మైకెగురుచు  
ను;అవకాశం=ప్రదేశమును; సర్వమ

పి=అంతను;విచచార=తిరిగెను.  
ఆహనుమంతుండు,మాటిమాటికి,  
ఉన్నతస్థలంబులపైకెక్కుచు,నంతఁగ్రిం  
దికిదిగుచు, నిలిచిచూచుచు,నంతనవ్వలి  
కిఁబోవుచు,వాకిళ్లందెఱచుచు, దలపు  
లంబడఁద్రోయుచు,గృహంబులలోని  
కింజోరుచు,బయలు వెడలుచు , భూమి  
గృహంబులలోనికిం దిగుచు,అంతఁబైకి  
వచ్చుచు,నిట్లు,అన్నిప్రదేశంబులను, సీ  
తనువెదకుచు,సంచరించెను.  
అని,తాత్పర్యము.

చతురంగులమాత్రోపి నావకాశస్స విద్యతే |  
రావణాంతఃపురే తస్మిన్ యం కపి నఁ జగామసః. ౧౭



టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; రావణాంతఃపు అవకాశోపి = స్రదేశమయినను, నవిద్య  
రే = రావణుని యంతఃపురంబునందు ; తే = లేదు.  
సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుడు; యం = రావణుని యంతఃపురంబున బె  
ఏప్రదేశమును; నజగామ = పొందలే తైఁడుప్రదేశమయినను, హనుమంతుం  
దో; సః = అట్టి, చతురంగులమాత్రః = డు సంచరింపనిది, లేదు.  
నాలుగంగులములంతటి; చే తేడనుట , అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ వేదికాశ్చైత్య సంశ్రయాః

దీప్తికాః పుష్కరిణ్యశ్చ సర్వం తేనావలోకితమ్. ౧౮

టీక॥ ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ = వలోకితం = చూడబడినది.  
ప్రాకారముల నడుమనుండువీధులును; హనుమంతుండు, ప్రాకారంబుల న  
చైత్య సంశ్రయాః = రచ్చమ్రాసుల డుమనుండువీధులును, రచ్చమ్రాసులరుం  
లయందునికి గల; వేదికాః = తిన్నెలును; జేరిన తిన్నెలును, నడచావులును, కో  
దీప్తికాః = నడచావులును; పుష్కరి నేలులును, అన్నిటినిం, బాచెను,  
ణ్యశ్చ = కోనేలులును ; సర్వం = అంత అని, తాత్పర్యము.  
యును; తేన = ఆహనుమంతునిచేత; అ

రాక్షసోఽవివిధాకారా విరూపా వికృతాస్తథా

దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సా జనకాత్మజా. ౧౯

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; హనుమతా = ఊస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; దృష్టాః = చూ  
హనుమంతునిచేత; వివిధాకారాః = డుబడినారు. సా = ఆ; జనకాత్మజాతు =  
నానావిధములయిన యాకారములు గ జనకునికూతురయినసీతమాత్రము; న  
లవారును; విరూపాః = వికృతమయిన (దృష్టా) = చూడబడలేదు.  
దేహముగలవారును; తథా = అట్లు; వి హనుమంతుం డచ్చట నానావిధం  
కృతాః = వికారముగలవారలునగు; రా బులగునాకారములు వికృతరూపలయ

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము.

౯౨౩

స ౧౨

వికృతలయియుండు రాక్షసస్త్రీలంజా | అని, తాత్పర్యము.  
చెను, గాని, సీతంజూడడయ్యె.

రూపేణాఽప్రతిమా లోకే వరా విద్యాధరస్త్రీయః  
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు రాఘవనందినీ. ౨౦

టీక|| తత్ర=అచ్చట; హనుమతా= (దృష్టా)=చూడబడదయ్యె.  
హనుమంతుని చేత; లోకే=ప్రపంచము హనుమంతుండచ్చట, సౌందర్యం  
నందు; రూపేణ=సౌందర్యముచేత; అ బున, లోకమునందెచ్చటను, సులేక,  
ప్రతిమాః=సరిలేనివారలును; వరాః= వెలుంగుచుండు, విద్యాధరస్త్రీలం, జూ  
శ్రేష్ఠులునుగు; విద్యాధరస్త్రీయః=వి చెను, కాని, రామునిసంతోషింపజేయు  
విద్యాధరస్త్రీలు; దృష్టాః=చూడబడినా నట్టి సీతనుమాత్రము చూడలేడయ్యె.  
రు. రాఘవనందినీతు = రామునిసంత అని, తాత్పర్యము.  
సింపజేయునట్టి సీతమాత్రము ; న

నాగకన్యా వరారోహః పూణః చంద్రనిభాననాః  
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సీతా సుమధ్యమా. ౨౧

టీక|| తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=హను (దృష్టా)=చూడబడలేదు.  
మంతుని చేత; వరారోహః=గొప్పపిఱు హనుమంతుండచ్చట, గొప్పపిఱు  
దులుగలవారలును; పూర్ణ చంద్రనిభాన దులు గల్గిసిండుచందురునింబోలు ము  
నాః=సిండుచంద్రునితో సాటియైన ఖంబుతోనొప్పుచుండు నాగకన్యకలం,  
ముఖముగలవారలునగు; నాగకన్యాః= జూచెను; కాని సుందరమగు నడుముగ  
నాగకన్యకలు; దృష్టాః= చూడబడినా లసీతనుమాత్రముగానడయ్యె.  
రు; సుమధ్యమా=సుందరమయిన నడు అని, తాత్పర్యము.  
ముగల; సీతాతు = సీతమాత్రము; న

ప్రమధ్య రాక్షసేంద్రేణ నాగకన్యా బలాద్భృతాః

దృష్టా హనుమతా తత్ర న సా జనకనందినీ. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=రుండగు రావణుండు. బలంబునందెచ్చి హనుమంతునిచేత ; రాక్షసేంద్రేణ=కారాగృహంబుననుంచియున్న నాగక రాక్షసులకుండ్రుఁడగురావణునిచేత; నృకలంజూచెను; జనకునికూతు రయి బలాత్=బలమువలన; ప్రమధ్య=బలా న సీతనుమాత్రము, చూడలేదు. తురించి, హృతాః=తేబడిన; నాగక అని, తాత్పర్యము. న్యాః=నాగకనృకలు; దృష్టాః=చూడఁ విశేషార్థము.—ముందుశ్లోకంబు బడినారు. జనకనందినీ=జనకునికూతు న, వివాహంబైన నాగకనృకులును, ఈ రయిన; సా=ఆసీత; న(దృష్టా)=చూఁ శ్లోకంబున బందీకృతలయిననాగకనృకు లును, శివుఁబడుటందేసి, పునరుక్తదోషం డబడలేదు. హనుమంతుండచ్చట , రాక్షసేశ్వరులేదు.

సోఽపశ్యంస్తాం మహాబాహుః పశ్యం శ్చన్యా వరస్త్రీయః  
విషసాద ముహు ధీమాక్ హనుమా న్నారుతాత్మజః. ౨౩

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్ద చేతులు పశ్యంశ్చ=చూచుచును; ముహుః= ప గలవాఁడును ; ధీమాక్=బుద్ధిమంతుం లుమాటు; విషసాద=దుఃఖించెను. దును; మారుతాత్మజః=వాయు దేవుని మహాబాహుండు బుద్ధిమంతుండు వా కొడుకునగుఁ సః=ఆ; హనుమాక్= యువుదేవుని కుమారుండునగు నాహ హనుమంతుండు; తాం=ఆసీతను; అ నుమంతుండు, ఆసీతంగానక ఇతరస్త్రీ పశ్యక్=చూడనివాఁడై; అన్యాః=ఇత లంజూచుచు , బలుమాటు దుఃఖంబు రలయిన; వరస్త్రీయః=శ్రేష్ఠస్త్రీలను; నొందుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం వానరేంద్రాణాం స్థవనం సాగరస్య చ  
వృధం వీత్యో నిలసుత శ్చింతాం పునరుపాగమత్. ౨౪

టీక ॥ అనిలసుతః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుండు ; వానరేంద్రా

ణాం= వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదాదుల  
యొక్క; ఉద్యోగం= ప్రయత్నమును;  
సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; స్థవ  
నంచ=దాటుటను; వ్యధకం=ప్రయో  
జనములేనిదానిగా ; వీక్ష్య=చూచి;  
పునః=మఱల ; చింతాం=దుఃఖమును;  
ఉపాగమత్=పొందెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హను  
మంతుండు, వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదా  
దులప్రయత్నమునుదాను సముద్రము  
దాటుటయు , వ్యధకమయినదని త  
లంచి, మఱల, దుఃఖమునొందెను.  
అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్య విమానాచ్చ హనుమా న్తారుతాత్తజః  
చింతా ముపజగామాధ శోకోపహతచేతనః. ౨౫

టీక॥మారుతాత్తజః = వాయువు మును; ఉపజగామ=పొందెను.  
కొడుకయిన;హనుమాన్ = హనుమం  
తుండు; విమానాత్ = పుష్పకవిమా  
నంబు నందుండి; అవతీర్చిత = దిగి  
యు; అధ=అటుపిమ్మట; శోకోపహ  
తచేతనః=దుఃఖముచేతఁ గొట్టబడిన  
బుద్ధిగలవాడై;చింతాం = ఆలోచన

వాయుదేవునికుమారుండగు హను  
మంతుండు , ఆపుష్పకవిమానంబునం  
దుండి,దిగి,యతిదుఃఖంబునమునిగినబు  
ద్ధిగలవాడై,యిట్లని,చింతించెను.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, ద్వాదశస్కంధః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వాదశస్కంధాటిక,  
ముగిసినది.



ॐ

త్ర యో ద శ స గ = ప్రారంభః.

విమానాత్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియూధపః  
హనుమా న్వేగ వా నాసీ ద్యధా విద్యు ధ్ఘనాంతరే

టీక॥ వేగవా = వేగముగల; హరి యూధపః = హనుమంతుండు; విమానాత్ = విమానంబునందుండి; ప్రాకారం = ప్రహరిని; సుసంక్రమ్యతు = పొందినంతనే; ఘనాంతరే = మేఘముయొక్క నడుమునందు; విద్యుద్యధా = మెఱుఁగెను. అని, తాత్పర్యము. పువలె, అసీత్ = ఉండెను.

సం పరి క్రమ్య హనుమా న్రావణస్య నివేశనాత్  
అదృష్ట్వా జానకీం సీతా మబ్రవీ ద్వచనం కపిః. ౨

టీక॥ కపిః = కోతియగు; హనుమా = హనుమంతుండు; రావణస్య = రావణునియొక్క; నివేశనాత్ = అంతఃపురమునందుండి; సంపరిక్రమ్య = ప్రాకారమునకువచ్చి; జానకీం = జనకుని కూతురయిన, సీతాం = సీతను; అదృష్ట్వా = చూడక, వచనం = మాటను, అబ్రవీత్ = పలికెను, తనలోచనముజెప్పకొనెనట.

ఘాయిత్రం లోభితా లంకా రామస్య చరతా ప్రియమ్  
సహి పశ్యామి వై డేహీం సీతాం సర్వాంగశోభనామ్. ౩

టీక॥ రామస్య = రామునకు; ప్రియం = ఇష్టమును; చరతా = చేయునట్టి;

మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత,లం  
కా=లంకాపట్టణము; ధూయిష్ఠం=మి  
క్కిలియునధికముగా; లోళితా=కలఁ  
చఁ బడినది. సర్వాంగశోభనాం =  
సమస్తములయిన యవయవములనుమం  
గళకరియైన; వైదేహిం = విదేహ  
దేశమునందుఁబుట్టిన;సీతాం= సీతను;

నపశ్యామిహి=చూడలేనై తిగదా!  
నేను రామునకుఁ బ్రియంబాచరింప  
వలయునని, లంకయంతయుఁ, బెక్కు  
మాటులు వెదకినాను; అయినను , స  
ర్వాంగ సుందరియగు సీత నాకగపడ  
లేదు. అని,తాత్పర్యము.

పల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరిత స్తథా  
నద్యోనూపవనాంతాశ్చ దుగ్ధాశ్చ ధరణీ ధరాః. ౪  
లోళితా వసుధా సర్వా నతు పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥ పల్వలాని = నీళ్లుగలచిన్నప  
ల్లములును; తటాకాని=జెలువులును ;  
సరాంసి=కొలఁకులును;తథా=అట్లు;  
సరితః=చిన్ననదులును; నద్యః=పెద్దన  
దులును;అనూపవనాంతాశ్చ=నీళ్లతోఁ  
గూడిన యరణ్యప్రదేశములును ; దు  
గ్ధాః= పోవనశక్యములయిన;ధరణీధ  
రాశ్చ=పర్వతములును;లోళితాః (అ  
ధ్యాహృతము) =కలఁచఁబడినవి. వసు  
ధా = భూమి; సర్వా = అంత

యు;లోళితా= కలఁచఁబడినది. జాన  
కీం=సీతను; నతుపశ్యామి = చూడనే  
లేదు.  
నేను, బల్వలంబులును జెలువులును  
గొలఁకులును త్కుద్రనదులును మహాన  
దులునుజలప్రాయములగు నరణ్యప్రదే  
శములు,నంతయుఁ గలయఁచిరి , ప  
దకితిని;ఇక్కడిభూమియంతయుఁ దిరిగి  
వెదకినను,సీతయగపడనేలేదు.  
అని,తాత్పర్యము.

ఇహ సంపాతినా సీతా రావణస్య నివేశనే. ౫  
ఆఖ్యాతా గృధ్రీ రాజేన నచ పశ్యామి తామహమ్

టీక॥ గృధ్రీరాజేన = గద్దలకుఁబ్ర  
భువైన; సంపాతినా= సంపాతిచేత;

ఇహ=ఈ;రావణస్య= రావణునియొ  
క్క;నివేశనే = ఇంటియందు,సీతా=

సీత; ఆఖ్యాతా = చెప్పబడినది. అచ్చట రావణునింట సీతయున్నదని, చె  
హంచ = నేను మాత్రము; తాం = ఆ సీత  
ను; నపశ్యామి = చూడలేదు. ప్పినాడు; నేనెంత వెదకినను, నాకిచ్చ  
ట, సీతయగ పడలేదు.

గృధ్ర రాజుండగు, సంపాతి, అని, తాత్పర్యము

కిన్ను సీతాధ వై దేహీ మైధీలీ జనకాత్మజా. ౬  
ఉపతిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్ట చారిణమ్

టీక॥ వై దేహీ = విదేహ దేశమునం వసించు మిధీలానగరంబునఁబుట్టి, “క  
దుఁబుట్టినదియు; మైధీలీ = మిథిలా నగర మునందుఁబుట్టినదియు; జనకాత్మజా = మఁజైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాద  
జనకుని కూతురునగు; సీతా = అయో యు?” (జనకుండు మున్నగువారలు క  
నిజయగు సీతయును; వివశా = స్వాధీనత ముముచేత నేసిద్ధినిబొందినారు) అనిక  
తప్పినదై; దుష్టచారిణం = చెడ్డకార్యము మురుండుని ప్రసిద్ధుఁడగు జనకుని కూ  
లంశేయునట్టి; రావణం = రావణుని; ఉ తురయిన, యయోనిజయగు సీతయు  
పతిష్ఠేత కిన్ను = స్నేహితునిఁగాఁ బొ నుగూడ, తనయాచారముతప్పి దుష్టుడై  
దునా! నరావణునితో స్నేహము నేయునా ?  
ఎంతమాత్రము నేయదు!

ధామి కులుండునట్టి విదేహ దేశం అని, తాత్పర్యము.  
బునందు, అందును, బహు సత్పురుషుని

క్షీప్ర ముత్పతతో మన్యే సీతా మాదాయ రక్షసః. ౭

విభ్యతో రామబాణానా మంతరా పతితా భవేత్

టీక॥ సీతాం = సీతను; ఆదాయ = తీలవలన; విభ్యతః = భయము పడుచుండఁ  
సికొని; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఉత్పత గా; సా (అధ్యాపృతము) = ఆసీత;  
తః = ఎగురుచున్న; రక్షసః = రాక్షసుండ అంతరా = నడుమను; పతితా = పడినది;  
గురావణుడు; రామబాణానాం = (పం భవేత్ = అగును; మన్యే = తలఁచెదను.  
చమ్యథ = మందువఱ్ఱి) రామునిబాణము ఆరావణుండు సీతందీసికొనియితివే

గంబుగానెగురుచున్నప్పుడు, రామబాణంబులనుదలంచుకొనిభయంబునొందివి హ్వలుండుకాఁగా,నప్పుడు,సీత , క్రిందబడియుండును, గాఁబోలు.

అని,తాత్పర్యము,

అథవా హ్రీయమాణాయాః పథి సిద్ధ నిషేవితే. ౮  
మన్యే పతిత మార్యాయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరమ్

టీక॥ అథవా=అటుగానిచో; సిద్ధని తలంచెదను!  
షేవితే=సిద్ధులచేసేవింపబడిన ; ప అటుగాదేని, యాకాశమాగఁము  
ధి= ఆకాశమాగఁమునందు; ఆర్యా నందు, రావణుండుసీతంగొనిపోవుచుం  
యాః=పూజ్యురాలగు సీతయొక్క ; డఁగా, సీతసముద్రమునుబూచి, భయప  
హృదయం=గుండె(లక్షణచే) దేహ డి, విహ్వలయై, సముద్రంబునంబడినది  
మనుట; సాగరం=సముద్రమును ; ప్రే కాఁబోలు.  
క్ష్య=చూచి; పతితం=పడినది. మన్యే= అని, తాత్పర్యము.

రావణ స్మీరువేగేన భుజాభ్యాం పీడితేనచ. ౯  
తయా మన్యే విశాలాత్యై త్యక్తం జీవిత మార్యయా

టీక॥ రావణస్య= రావణునియొద్దను!  
క్రూ; ఊరువేగేన = తొడలవేగముచేత క్రిందబడు ననుభయంబున, రావ  
ను; భుజాభ్యాం=బాహువులచేత; పీ ణుండుసీతనుభుజంబుల గట్టిగాఁ బట్టు  
డితేనచ =అదుముటచేతను; విశాలా కొనిపోవుచుండఁగా, పెద్దకండ్లుగలది  
త్యై=వెడలుపయినకండ్లుగలదియు; ఆ యుంబూజ్యురాలునగుసీత, నతనితో  
ర్యయా=పూజ్యురాలునగు; తయా= డలవేగమునకును, భుజంబులనదుముట  
ఆసీతచేత; జీవితం=ప్రాణము; త్య కును, నలఁగించిచ్చియుండును గాఁబోలు.  
క్తం=విడువబడినది. మన్యే=తలంచె అని, తాత్పర్యము.

ఉప ర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రీమ త స్తదా. ౧౦



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

వివేష్టమానా పతితా సముద్రే జనకాత్మజా

టీక॥ త హ = అప్పుడు ; తస్య (అముద్రే = సముద్రమునందు; పతితావా =  
 - గ్రహృతము) = ఆ రావణుండు; సా పడినదోయేమో! సూనం = నిశ్చయము.  
 గర్భం = (వ్యర్థం = మందుద్విష్టియ) సము రావణుండు సముద్రమునకు సమీప  
 యొక్క, ఉపర్యుపరి = దగ్గిటగా మయినయా కాశమాగమునకు బోవు  
 మును; క్రమతః = పోవుచుండగా; చుండునపుడు, సీత, చుట్టుకొని వేలికా  
 జనకాత్మజా = జనకుని కూతురయిన సీ డుచు, సముద్రంబునంబడినది, కాఁబో  
 త; వివేష్టమానా = చుట్టుకొన్నదై; స లు. అని, తాత్పర్యము.

అహం తుద్రేణ వానేన రక్షంతీ శీల మాత్మనః. ౧౧

అబంధు భక్షితా సీతా రావణేన తపస్విని

టీక॥ అహం = అయ్యో! తుద్రేణ = తావా = తినఁబడినదోయేమో!  
 దుష్టుడయిన; అనేన = ఈ; రావణేన = అ మ్యో! దుష్టుండగునీ రావణుండు  
 రావణునిచేత; ఆత్మనః = తనయొక్క, తనిర్బంధించినను, దనపాతివ్రత్యమును  
 శీలం = సదాచారమును; రక్షంతీ = కా విడువకుండుటవలన, నతండు, కోపించి,  
 పాడుచున్నదియును; అబంధుః = బంధు సమీపంబునబంధువులు లేనిదియుగోచరి  
 వులు లేనిదియును; తపస్విని = కరుణిం యయినగునీతను, భక్షిం చేసేమో!  
 పదగినదియునగు; సీతా = సీత; భక్షి అని, తాత్పర్యము.

అథవా రాక్షసేంద్రస్య పత్నిభి రసి తేక్షణా. ౧౨

అదుష్టా దుష్ట భావాభి భక్షితా సా భవిష్యతి

టీక॥ అథవా = అటుగానిచో; దుష్ట చేత; అదుష్టా = చెడ్డదిగానిదియును; అ  
 భావాభిః = చెడుగుహ్యదయముగల; రా సీతేక్షణా = నల్లనికంట్లుగలదియునగు;  
 రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుం బ్రభువైన సా = ఆసీత; భక్షితా = తినఁబడినది; భ  
 రావణునియొక్క; పత్నిభిః = భార్యల విష్యతి = కాగలదు.

అటుగాదేసి,చెడుగు హృదయముగ తను,భక్షించియుందురేమో!  
లరావణభార్యలు, దుష్టురాబుగానిది అని,తాత్పర్యము.

సంపూర్ణచంద్ర ప్రతిమం పద్మపత్ర నిభేక్షణమ్. ౧౩  
రావస్య ధ్యాయతీ వక్త్రం పంచశవ్వం కృపణా గతా

టీక|| కృపణా=కరుణింపఁదగినసీత; పొందినదేమో!  
సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం= నిండుచంద్రునితోఁబోల్కి-గలదియును; పద్మపత్రనిభేక్షణం= తామరపూతేకులతో సాటియయినకండ్లుగలదియునగు; రావస్య=రామునియొక్క; వక్త్రం=ముఖమును; ధ్యాయతీ= తలంచుకొనుచున్నదె; పంచశవ్వం=మరణమును; గతా=

కరుణింపఁదగినసీత,నిండుచంద్రుండుంబోలెనుండరంబై తామర పూతేకులంబోలకండ్లుగల్గియొప్పుచుండు, రామునిముఖంబునుధ్యాయించుచు, విరహబాధంజేసి, ప్రాణంబులువిడిచెనేమో! అని,తాత్పర్యము.

హ రామ లక్ష్మణేశ్వేవం హయోధ్యే చేతి మైధిలీ. ౧౪  
విలప్య బహు వై దేహీ న్యస్త దేహ భవిష్యతి

టీక|| వైదేహీ=విదేహదేశమునందుంబుట్టినదియును; మైధిలీ=మిథిలానగరమునందుంబుట్టినదియునగుసీత; “హ రామ= అయ్యోరామా! లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా!” ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; హయోధ్య=అయ్యోఅయ్యోధ్య! ఇతి=అనియును; బహు = అధికముగా; విలప్య=వీడ్చి; న్యస్తదేహ=విడు

వలబడినదేహముగలది;భవిష్యతి=కాలగలదు.  
సీత,“అయ్యోరామా! లక్ష్మణా!” అనియును, “అయ్యోఅయ్యోధ్యనగరమా!” అనియును, బెక్కుమాటులు విలపించి, దేహంబువిడిచి యుండునుగాఁబోలు. అని,తాత్పర్యము.

అథవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే. ౧౫

నూనం లాలప్యతే సీతా పంజరస్థేవ శారికా

టీక || అథవా = అటుగానిచో ; సీతా = నిశ్చయము!

తా = సీత ; రావణస్య = రావణునియొక్క ; నివేశనే = ఇంటియందు ; నిహితా = ఉంచబడినదై ; పంజరస్థా = పంజరముననుండు ; శారికేవ = గోరువంకయుంబోలె ; లాలప్యతే = పలుమాటు, ఏడ్చుచున్నది. మన్యే = తలంచెను ; నూ

అటుగా చేసి, సీత రావణునింటరహస్యప్రదేశంబున నెచ్చటనో దాచబడి, పంజరంబున నుంచబడిన గోరువంకయుంబోలె , సుస్వరంబున, బలుమాటు, ఏడ్చుచుండును గాఁబోలు. అని, తాత్పర్యము.

జనకస్య సుతా సీతా రామపత్నీ సుమధ్యమా. ౧౬

కథ ముత్పల పత్రాక్షీ రావణస్య వశం వ్రజేత్

టీక || జనకస్య = జనకునియొక్క ; సుతా = కొమార్తెయను ; రామపత్నీ = రామునిభార్యయను ; సుమధ్యమా = సుందరమయిన నడుముగలదియను ; ఉత్పలపత్రాక్షీ = కలువలతో కులవంటి కండ్లుగలదియనగు ; సీతా = సీత ; కథం = ఎల్లు ; రావణస్య = రావణునియొక్క ! వశం = లోకమున ; వ్రజేత్ = పొందును ?

అయోనిజయైపుట్టి, సీతయని వినుతి

వహించి, పరమధామికుండగుజనకునకుఁగోమాఁగైయి, తైలోక్యసుందరుండును దైలోక్య శూరుండును సకలసద్గుణ సంపన్నుండును దైలోక్యంబున సరిలేనివాఁడగురాముఁడెఁగ్గి యి, సీత, రావణుఁడెంత నిర్బంధించినను, రావణునకులోఁబడునా! వింతమాత్రములోఁబడదు!

అని, తాత్పర్యము.

వినష్టా వా ప్రణష్టా వా మృతా వా జనకాత్మజా. ౧౭

రామస్య ప్రియ భార్యస్య న నివేదయతుం త్తమమ్

టీక॥ జనకాత్మజా = జనకుని కూఁ గాదు.  
తురయినసీత; వినష్టావా = దాచబడి రాముండు, భార్యయందతి ప్రేమ  
యుండుటచే నగపడకున్నదో! స్రణ ముగలవాఁడుగావున, “సీత, రహస్య  
ష్టావా = సముద్రమునందుండుటమొద ప్రదేశమునందు నెవరికి నగపడనట్లు  
లగువానిజేజచ్చినదో, మృతావా = దాచబడినదో. సముద్రమునందుఁ బ  
రామవిరహంబు సహింపఁజాలక తా డుటవలననోయింక జేనివలననో చచ్చి  
నెదచ్చినదో! ఇతి(అధ్యాత్మతము) = నదో, లేక, భర్తావిరహంబు సహిం  
అని; ప్రియభార్యస్య = ఇష్టయైనభా పంజాలకతానెమృతినొందినదో, యే  
ర్యగల; రామస్య = రామునకు; నివేద మో! నాకగపడలేదు” అని; యతనికిఁజె  
యితుం = తెల్పుటకు, నక్షమం = తగినది ప్పరాదు. అని, తాత్పర్యము.

నివేద్యమానే దోష స్సాగ్ని ద్దోషస్సాగ్ని దనివేదనే. ౧౮  
కథన్నుఖిలు కథావ్యం విషమం ప్రతిభాతి మే

టీక॥ నివేద్యమానే = చెప్పబడఁ నీతయగపడలేదనిచెప్పుదునేని, రా  
గా; దోషః = దోషము; స్సాగ్ని = అగు ముండు ప్రాణంబులువిడుచును; అప్పు  
ను; అనివేదనే = చెప్పటలేకపోగా; డునుదోషమున్నది; చెప్పకుండునేని,  
దోషః = దోషము; స్సాగ్ని = అగును; స్వామివంచనదోషంబుగలుగను; ఏమి  
కథన్నుఖిలు = ఎట్లు; కథావ్యం = చే చేయవలయును? నాకురెండును ఒకటి  
యంబడవలసినది? మే = నాకు; విషమం = కొకటి విరుద్ధముగానగపడుచున్నది, అ  
పరస్పర విరుద్ధముగా; ప్రతిభాతి = నియాలోచించెను.  
తోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్నేవం గతే కార్యే ప్రాప్తకాలం తమంచ కిమ్. ౧౯  
భవేదితి మతం భూయో హనుమా స్త్రివి చారయత్

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుఁ తే = ఇట్లుకాఁగా; ప్రాప్తకాలం = పొం  
డు “అస్మిన్ = ఈ; కార్యే = పని; ఏవంగ, దఁబడినకాలముగలదియు, ఈకాలము

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

నఁజేయఁవలసినదియుననుట; తుమం= సమర్థఁమయినదియును; కిం= ఏది ; భవేత్= అగును? ఇతి= అనెడు, మతం= పక్షమును; భూయః= మఱి, ప్రవిచారయత్ (ప్రవ్యచారయత్)= ఆలోచించెను.

ఇట్లు “కార్యమువ్యర్థఁమయిన వెనుక , నిప్పుడుచేయవలసినదేమి? ఏమియుపాయము.” అనియీవిషయమును గుఱించి హనుమంతుఁడు, మఱి; నాలోచించెను. అనితాత్పర్యము.

యది సీతా మదృష్ట్యాహం వానరేంద్ర పురీ మితః. ౨౦  
గమిష్యామి తతః కోమే పురుషార్థో భవిష్యతి

టీక|| అహం= నేను; సీతాం = సీతను, అదృష్ట్యా= చూడక, ఇతః= ఇటనుండి; వానరేంద్రపురీం= వానరులకుఁ బ్రభువైన సుగ్రీవునిపట్టణముగఁగిరింధను; గమిష్యామి యది= పొందుదు నేని; తతః= అంత; మే= నాకు, కః= ఏ; పురుషార్థః= పురుషప్రయోజనము; భవిష్యతి= కాఁ

గలదు. నేనుసీతంజూడక యిచ్చటనుండి కిష్కింధకుఁబోవుదునేని, యటుపిమ్మట నాకేమిపురుషార్థముగలుగును? అధోగతియేగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

మమేదం లంఘనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి. ౨౧  
ప్రవేశ శ్చైవ లంకాయా రాక్షసానాంచ దశకన్యమ్

టీక|| మమ= నాయొకఁ; ఇదం= ఈ; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; లంఘనం= దాటుట, వ్యర్థం= ప్రయోజనములేనిది; భవిష్యతి= కాఁగలదు. లంకాయా= లంకయుక్క; ప్రవేశ శ్చైవ= చొరుటయును; వ్యర్థః భవిష్యతి (అధ్యాహృతము)= పర్యయోజనములేనిది

కాఁగలదు. రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; దశకన్యమ్ = చూచుటయును; వ్యర్థంభవిష్యతి= ప్రయోజనము లేనిదికాఁగలదు. నేనిప్పుడుసముద్రముదాటుటలంకంబ్రవేశించుట రాక్షసులంజూచుట, యివన్నియువ్యర్థములగును. అని తాత్పర్యము.

కింహంవత్యతి సుగ్రీవో హరయో వాసమాగతాః. ౨౨

కిష్కింధాం నవనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మజౌ

టీక॥కిష్కింధాం=కిష్కింధను; స (అధ్యాహృతము) ఏమిచెప్పగలరో? మనుప్రాప్తం=పొందిన; మాం=నన్ను నేను, సీతంజూడక కిష్కింధకు, గూచి=సుగ్రీవం=సుగ్రీవుడు; కిం=ఏ బోగానే, నన్నుజూచి సుగ్రీవుండేమి మి;వత్యతి=చెప్పగలడో; హరయో చెప్పవో! వానరులందఱుండేరి నన్నేమి వా=వానరులుగాని; సమాగతాః=చే నుదురో! ఆరామలక్ష్మణులు నన్నేమి రినవారలై; కింవత్యంతి=(అధ్యాహృతము) ఏమిచెప్పగలరు; తౌ=ఆ; దశర చెప్పదురో? వారలందఱు నన్నుజూచి ధాత్మజౌవా=దశరథుని కొడుకులయి యేమేమోదూషింపగలరు. నరామలక్ష్మణులుగాని; కింవత్యతః= అని, తాత్పర్యము.

గత్వాతు యది కాకుత్స్థస్య వత్సోమి పర మప్రియమ్. ౨౩

న దృష్టితి మయా సీతా త త స్త్యత్యతి జీవితమ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము)=నే వితం=ప్రాణమును; త్యత్యతి=విడువ ను; గత్వా=పోయి; కాకుత్స్థస్య = రా గలవాడు. మునిగూచి=“మయా= నాచేత; సీ నేనచ్చటికిఁబోయి, రామునిజూ తా=సీత;నదృష్టా= చూడఁబడలేదు” చి, “నేనుసీతంజూడలేదు ” అనునీయ ఇతి=అనెడు; పరం=మిగిలియును; అ ప్రియవారం=జెప్పదునేని, అంతనతం వ్రేయం=అనిష్టమయినమాట; యదితు డుప్రాణంబులవిడుచును. వత్సోమి=చెప్పదునేని; తతః=అంతట; అని, తాత్పర్యము. సః(అధ్యాహృతము)=అరాముడు; జీ

పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణ మింద్రియతాపనమ్. ౨౪

సీతా నిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా సన భవిష్యతి

టీక॥ పరుషం = చెవులకు గరోర మయినదియును ; దారు

ణం = భయంకరం బయి నదియు ముడు; నభవిష్యతి = ఉండడు.  
 ను ; క్రూరం = ఉగ్రమయినదియు రాముండు, కణకరోరంబును భ  
 ను ; తీక్షణం = సహింపఁ గూడనది యంకరంబును క్రూరంబును సహింపఁ  
 యును; ఇంద్రియతాపనం = ఇంద్రియం గూడనిదియు నింద్రియంబులకుఁదాపం  
 బులఁదపింపఁజేయునదియునగు; సీతా బుగల్గించునదియునగు, సీతనుగుఱించి  
 నిమిత్తం = సీతావిషయకమగు, సీతనుగు నచెడుగుమాటనువిని, బ్రతికియుండనే  
 ఱించినయనుట; దుర్వాక్యం = చెడ్డ రఁడు. అనితాత్పర్యము.  
 మాటను; శ్రుత్వా = విని; సః = ఆరా

తంతు కృచ్ఛగ్రతం దృష్ట్వా పంచత్వగతమానసమ్. ౨౫  
 భృశానురక్తో మేధావీ నభవిష్యతి లత్క్షణః

టీక॥ భృశానురక్తః = మిక్కిలియు తు = చూచినంత నె; నభవిష్యతి = ఉండఁ  
 స్నేహముగలవాఁడును; మేధావీ = బు జాలఁడు.  
 ధ్ధిశాలియునగు; లత్క్షణః = లత్క్షణం ఆ రాముండు కష్టమునొంది మరణం  
 డు; కృచ్ఛగ్రతం = కష్టమునొందినవాఁ బునొంద నిశ్చయించి యుండుటంజూ  
 డును; పంచత్వగతమానసం = మరణం డఁగానే, రామునందతిస్నేహముగల  
 బునొందినమనసుగలవాఁడును, మర వాఁడును మేధావియునగులత్క్షణండు  
 ణమునందు నిశ్చయించినమనసుగలవాఁ ను బ్రాణంబులువిడుచును.  
 డుననుట; తం = ఆరాముని = దృష్ట్వా అని, తాత్పర్యము.

వినష్టా భ్రాతరౌ శ్రుత్వా భరతోపి మరిష్యతి. ౨౬

టీక॥ భరతోపి = భరతుండును; భ్రాత రాముండును లత్క్షణండునుంజచ్చు  
 రా = తోఁబుట్టువులను; వినష్టా = మృతి టనువిని, భరతుండును, జావగలఁడు.  
 నొందినవారలను గా; శ్రుత్వా = విని; మ అని, తాత్పర్యము.  
 రిష్యతి = చావఁగలడు.

భరతంచ మృతం దృష్ట్వా శత్రుఘ్నాన భవిష్యతి

టీక॥ శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుడు; భరతుండును జచ్చుటంజూచి శత్రు  
మృతం=చచ్చిన; భరతంచ = భరతు ఘ్నుండును బ్రాణంబులువిడువం గలం  
ని; దృష్ట్వా=చూచి; నభవిష్యతి= ఉం డు. అని, తాత్పర్యము.  
డండు.

పుత్రాన్ స్మృతాన్ సమీక్ష్యథ నభవిష్యంతి మాతరః. ౨౭  
కౌసల్యాచ సుమిత్రాచ కైకేయా చ న సంశయః

టీక॥ పుత్రాన్ = చచ్చిన, పుత్రాన్ = యః=సందేహము; న=లేదు.  
కొడుకులను; సమీక్ష్య=చూచి; అథ=అ కొడుకులందఱును జచ్చుటంజూచి,  
టుపిమ్మట; మాతరః=తల్లులు ; కౌస తల్లులయిన కౌసల్యయు సుమిత్రయు  
ల్యాచ= కౌసల్యయును; సుమిత్రాచ= కైకేయియు బ్రాణంబుల విడువంగల  
సుమిత్రయును; కైకేయాచ=కైకేయి రు; సందియములేదు.  
యును; నభవిష్యంతి= ఉండరు; సంశ అని, తాత్పర్యము.

కృతజ్ఞః సత్యసంధశ్చ సుగ్రీవః స్థవగాధిపః. ౨౮  
రామం తథా గతం దృష్ట్వా తతస్త్యక్త్యతి జీవితమ్

టీక॥ కృతజ్ఞః = ఇతరులచేతయెం దగు ముండుమృతినొందగానే , సు  
బడిన యుపకారముకొంచెమైనను దాని గ్రీవుండు, దానింజూచి, కృతజ్ఞుండును  
నెచ్చుగా నెఱుంగువాండును ; సత్యసం సత్యప్రతిజ్ఞుండును, గావునదనకు రా  
ధశ్చ = దబ్బఱకానిప్రతిజ్ఞ గలవాండున ముండుచేసిన యుపకారమును దలంచు  
గు; స్థవగాధిపః= కోతులకుఁబ్రభువై కొనుఁడు, దానురామునకు “సీతనుఁ  
న; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; తథా=అట్లు; చ్చియిచ్చెద” నని గావించినప్రతిసయ  
గతం=మృతినొందిన ; రామం=రామ బద్ధంబగుటనుగుఱించి దుఃఖించుఁడు ,  
ని; దృష్ట్వా=చూచి; తతః=అంత ; జీ బ్రాణంబులువిడువంగలఁడు.  
వితం=ప్రాణమును; త్యక్త్యతి=విడువఁ అని, తాత్పర్యము.  
గలఁడు.



దుమకనా వ్యధితా దీనా నిరానందా తపస్స్విణీ. ౨౯

వీడితా భక్త్య శోకేన రుమా త్యక్యతి జీవితమ్

<p>టిక॥భృతృశోకేన=పెనిమిటిని గు          టించినదుఃఖముచేత; పీడితా=పీడింపఁ          బడినదియు; మనుశా= దుఃఖముగల          మనసుగలదియు; వృధితా= చాధింపఁ          బడినదియు, దీనా=గర్వముడిగినదియు,          సరానందా=సంతోషములేనిదియు; త          పస్సివ్వసి= కరుణింపఁదగినదియునగు;          రుమా=సుగ్రీవునిభార్యయగురుమ; జీ</p>	<p>వితం=ప్రాణమును; తృప్యతి=విడువఁ          గలదు.          పెనిమిటిచనిపోవుటవలనఁ గలిగిన          దుఃఖంబునంబిడింపఁబడి దుఃఖించుచు          దర్పంబుడిగి, సంతోషంబులేక, సుగ్రీవు          నిభార్యయగురుమయును, బ్రాణంబులు          విడుచును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వాలిజీనతు దుఃఖ్ఖేన పీడితా శ్లోక కశీ-తా. ౩౦

పంచత్వంచ గతే రాజ్య తారాపి నభవిష్యతి

టిక్క||వాలిజేన=వాలివలనఁ గలిగిన; భవిష్యతి=ఉండదు.  
 దుఃఖైవతము=దుఃఖముచేతనే; పీడితా= వాలిచచ్చినందువలననే బహుదుః  
 చార్థింపబడినదియు; శోకకశి=తా= ఖంబునొంది, కృశించియుండు , తార  
 దుఃఖముచేనన్నగిల్లునట్లుచేయఁబడినది యు, సుగ్రీవుండును జచ్చెనేని, దుఃఖం  
 యునగు; తారాపి=తారయును; రా బుపట్టజాలక, ప్రాణంబులు విడుచును.  
 జ్జీచ=రాజయినసుగ్రీవుండును; పంచ అని, తాత్పర్యము.  
 త్వం=మరణమును; గతే=పొందఁగా; చ

మాతా పిత్రో ర్విద్యానాశ్చేన సుగ్రీవవ్యసనేనచ. ౩౧

కుమారోప్యం గదః కస్తా ధారయిష్యతి జీవితమ్

టీక|| కుమారః=బాలుండగు; అంగదో=ల్లిదండ్రులయొక్క; వినాశేన=చావుచే  
 ప=అంగదుండును; మాతాపిత్రోః=తతను; సుగ్రీవః=సుగ్రీవనిగు

ఊంచినదుఃఖముచేతనుకన్తాతే = ఎం | ద్రులచావును, సుగ్రీవునిచావును, జూచి,  
దువలన; జీవితం = ప్రాణమును; ధార | దుఃఖంబుఃట్టజాలకక ప్రాణంబులు వి  
యివ్యతి = ధరించున? ధరింపడనుట. | దుచను. అని, తాత్పర్యము.  
బాలుండగునంగదుండును, దలిదం

భత్యజేనతు దుఃఖేన హ్యభిఘాతా వనౌకసః. ౩౨  
శిరాం స్యభిహనిష్యంతి తలై ముష్టిభి రేవచ

టీక|| వనౌకసః = వానరులు; భ | కొట్టుకొనఁగలరు.  
త్యజేన = రాజువలనఁగలిగిన; దుఃఖే | వానరులందఱు, రాజైన సుగ్రీవుఁ  
న = దుఃఖముచేత; అభిఘాతాః = కొ | డు చచ్చుటకుఁ జాల దుఃఖంబు నొం  
ట్టఁబడినవారలై; తలైః = అఱచేతుల | ది , అఱచేతులచేతను బిడికిల్ల చేతను,  
చేతను; ముష్టిభిరేవచ = పిడికిల్ల చేతను, | దమతలలంకొట్టుకొందురు.  
శిరాంసి = తలలను; అభిహనిష్యంతి = | అని, తాత్పర్యము.

సాంత్యే నాను ప్రదానేన మానేనచ యశస్స్వినా. ౩౩  
లాలితాః కపిరాజేన ప్రాణాన్త్యక్ష్యంతి వానరాః

టీక|| కపిరాజేన = వానరులకుఁబ్ర | డువఁగలరు.  
భువైన సుగ్రీవునిచేత; సాంత్యేన = తి | సుగ్రీవుండు, వానరులనందఱను, దిన్న  
న్ననిమాటచేత; అనుప్రదానేన = కో | ని మాటలచేతను గోరినవానిచ్చుటచే  
రినదానిచ్చుటచేతను; మానేన = పూ | తను గౌరవించుటచేతనుజాలనుపలావిం  
జించుటచేతను ; లాలితాః = బుజ్జగింప | చినవాఁడు, కావున, నతండుఁబావఁగా;  
బడిన; వానరాః = వానరులు; ప్రా | వానరులందఱును, దుఃఖం బోర్వలేక,  
ణాన్ = ప్రాణంబులను; త్యక్ష్యంతి = వి | ప్రాణంబులువిడుతురు అని తాత్పర్యము.

న వనేషు న వైలేషు న నిరోధేషు వా వునః. ౩౪  
క్రీడా మనుభవిష్యంతి సమేత్య కపికుంజరాః

టీక॥ వునః = మబల; కపికుంజముగల ప్రదేశములయందుఁ గాని; క్రీ  
రాః = వానరశ్రేణులు; సమేత్య = గుండా మనుభవిష్యంతి (అధ్యాహృత  
పుగాఁజేరి; వసేషు = అడవులయందు; ము)న = క్రీడించుట ననుభవింపరు.  
క్రీడాం = అటను; నానుభవిష్యంతి = అనుభవించు. ఇంక, వానరులు, అడవులందుఁ గా  
భవింపరు. శైలేషు = పర్వతములందు; ని, పర్వతంబులందుఁ గాని, యింట్లు మొ  
క్రీడా మనుభవిష్యంతి (అధ్యాహృత దలగునావరణముగల ప్రదేశములందు  
ము)న = క్రీడించుట ననుభవింపరు; నిరోగాని, యొకటిగాఁజేరి, క్రీడింపఁబోరు.  
ధేషువా = ఇంట్లు మొదలగు నావరణ అని, తాత్పర్యము.

సపుత్ర దారా స్సామాత్యా భత్యవ్యసన పీడితాః. ౩౫

శైలాగ్రేభ్యః పతిష్యంతి సమేత్య విషమేషుచ

టీక॥ సపుత్ర దారాః = కొడుకులతో (“చ” అనునది పాదపూరణార్థము) నుభార్యలతోను గూడినవారలును; సా సమేత్య = చేరి; శైలాగ్రేభ్యః = పర్వతశి  
మాత్యాః = మంత్రులతోనుగూడినవారములనుండి; పతిష్యంతి = పడఁగలరు.  
రలునగు ; వానరాః (అధ్యాహృత కొడుకులుభార్యలనుగూడి మంత్రు  
ము) = వానరులు ; భత్యవ్యసనపీడి లనుభతరవానరులును, మిట్టపల్లములు  
తాః = రాజునుగుఱించిన దుఃఖముచే గలస్తలములుచేరి. పర్వతశిఖరంబులమీ  
తఁ పీడింపఁ బడిన వారలై; విషమే దనుండి, నేలంబడి ప్రాణంబులు విడుతు  
షు = మిట్టపల్లముగు స్థలములయందు ; రు. అని, తాత్పర్యము.

విష ముద్బంధనం వాపి ప్రవేశం జ్వలనస్యవా. ౩౬

ఉపవాస మధో శస్త్రం ప్రచరిష్యంతి వానరాః

టీక॥ అథో = అటుపిమ్మట; వాన నుట; ఉద్బంధనంవాపి = ఉరిఁబోసికొ  
రాః = వానరులు; విషం = విషమునుగాని నుటనుగాని; జ్వలనస్య = నిప్పుయొక్క;  
(లక్షణచే) విషమునుదినుటనుగానియ ప్రవేశంవా = జొచ్చుటనుగాని; ఉపవా



సం=భోజనము సేయకుండుటనుగాని; శస్త్రం=ఆయుధమునుగాని (లక్షణచే)=ఆయుధముచే బాడుచుకొనుటనుగాని; ప్రచరిష్యంతి=చేయఁగలరు.

ఇంక, వానరులు, విషముద్రావిషయినను, ఉరిఁబోసికొనియైనను, అ

గ్నిలోనుఱికియైనను, ఏమియుఁ దినకయుపవాసంబుండియైనను, ఆయుధంబుచేబాడుచుకొనియైనను, బ్రాణంబులు విడువఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఘోరమారోదనం మన్యే గతే మయి భవిష్యతి. ౩౭  
ఇత్వాకుకులనాశశ్చ నాశశ్చైవ వనోకసామ్

టీక॥ మయి=నేను; గతే=పోఁగా; ఇత్వాకుకులనాశశ్చ = ఇత్వాకుకులనాశముయొక్కచేటును, వనోకసాం=వానరులయొక్క; నాశశ్చైవ=చేటును; ఘోరం=భయంకరమయిన; ఆరోదనం=అధికమైనయెడను ; భవిష్యతి=

కాఁగలదు. మన్యే=తలఁచుచున్నాను! నేనుగిష్కింధకుఁబోగానే, భయంకరంబయినరోదనంబును, ఇత్వాకుకులనాశంబునకువినాశంబును, వానరకులంబునకువినాశంబును గలుగును. అని, తాత్పర్యము.

సోహం నైవ గమిష్యామి కిష్కింధాం నగరీమితః. ౩౮  
నచ శత్రోమ్యహం ద్రష్టుం సుగ్రీవం మైధిలీంవినా

టీక॥ సః=అట్టి ; అహం=నేను; ఇతః=ఇటనుండి; కిష్కింధాం=కిష్కింధయనెడను; నగరీం=పట్టణమును; నైవ గమిష్యామి = పొందుటయేలేదు. అహం=నేను; మైధిలీంవినా= సీతనువిడిచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ద్రష్టుంచ=చూచుటకును; నశత్రోమి=చాలను.

నేనుగిష్కింధకుఁబోవుదునేని యిట్టియనర్థముగలుగును, గావున , నేనిచ్చటనుండి, కిష్కింధకుఁబోవుటయేలేదు; సీతంబాడక, సుగ్రీవునిం జూచుటకును, నాచేతం గాదు. అని, తాత్పర్యము.



మయ్య గచ్చతి చేహస్థే ధర్మాత్మానా మహారథౌ. ౩౯

ఆశయా తౌ ధరిష్యేతే వానరాశ్చ మనస్సివనః

టీక॥మయి=నేను; అగచ్చతి = పో	ము) తాల్పర్యము.
కుండఁగా; ఇహస్థేచ = ఇచ్చటనుండఁ	నేనుగిడింధకఁ బోకుండనిచ్చట
గాను; ధర్మాత్మానౌ=ధర్మస్వభా	నేయందు నేని, ధర్మస్వభావులునద
వంబుగలవారలును, మహారథౌ=తన్ను	మ్మును సారథులను గుఱ్ఱములను గాపా
నుదనసారధిని గుఱ్ఱములను గాపాడుకొ	డుకొనుచుఁబడునొకండు వేలమందివిలు
నుచుఁబడునొకండువేలమంది విలుకాం	కాండ్రతోఁబోరంజాలినవారునగు రా
డ్రతోఁబోరునట్టివారునగు, తౌ=ఆరా	మలక్ష్మణులు, నేనుసీతంబుచివత్తునను
మలక్ష్మణులు; ఆశయా=ఆశచేత; జీవి	నానం జేసి, పాణింబులు ధరించి
తు(అధ్యాత్మతము)= పాణిమును,	యందురు; అట్లుమంచిమనస్సుగలవాన
ధరిష్యేతే= తాల్పర్యము. మనస్సివ	రులునుబ్రతికియుందురు.
నః=మంచిమనస్సుగల; వానరాశ్చ=వా	అని, తాత్పర్యము.
నసులును; ధరిష్యంతి=(అధ్యాత్మతము)	

హస్తాదానో ముఖాదానో నియతో వృక్షమూలికః. ౪౦

వానప్రస్థో భవిష్యామి హ్యదృష్ట్వా జనకాత్మజామ్

టీక॥అహం (అధ్యాత్మతము)=	స్థం=వానప్రస్థుండను; భవిష్యామిహి=
నేను; జనకాత్మజాం=జనకునికూతుర	అగుదునుగదా!
యినసీతను; అదృష్ట్వా=చూడక; హస్తా	నేను, సీతంబూడకుందు నేని, చేతులం
దానః=చేతులలోఁబడినదాని భుజించు	బడిన దానిభుజించుచు, నోటఁబడ్డదాని
వాడనై; ముఖాదానః=నోటిలోఁ బడి	భుజించుచు, జెట్టుక్రిందవాసము సేయు
నదానిభుజించువాడనై; వృక్షమూలి	చు, నియమంబున, వానప్రస్థుండనయ్యెద
కః=చెట్టుక్రిందనుండువాడనై; నియ	ను. అని, తాత్పర్యము.
తః=నియమముగలవాడనై; వానప్ర	

సాగరానుపజే దేశే బహుమూలఫలోదకే. ౪౧

చితాం కృత్వా ప్రవేత్త్యామి సమిద్ధ మరణీ సుతమ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) = మి=చొచ్చెదను.

నేను, బహుమూలఫలోదకే = అధికమ అటుగానిచో, నధికముగామూలము  
యినమూలములునుబండ్లునునీళ్లునుగల, లునుబండ్లునునీళ్లును గలయీ సముద్ర  
సాగరానుపజే=సముద్రము దగ్గి అనుం ముసమీపమందలిజలప్రాయ ప్రదేశము  
డుజలప్రాయభూములఁగలిగిన;దేశే= నందు, చితినేపఁజుకొని, మండుచు  
ప్రదేశమునందు; చితాం=చిత్రిని; కృత్వా=చేసికొని, సమిద్ధం=మండిన; అ  
త్వా=చేసికొని, సమిద్ధం=మండిన; అ  
రణీసుతం=అగ్నిహోత్రుని; ప్రవేత్త్యా

ఉపవిష్టస్య వాసమ్య స్థింగినం సాధయిష్యతః. ౪౨

“సమ్యస్థింగినీం” ఇతి, గోవింద రాజమ తేపాతాంతరం.

శరీరం భక్షయిష్యంతి వాయసా శ్వాపదానిచ

టీక॥వా=లేక, సమ్యక్ = చక్క- డిచిపోవునట్లుచేయఁగానే, నాదేహ  
గా, ఉపవిష్టస్య=కూచుఁన్నవాఁడును, మునుగాకులునుబులులు మొదలగు నవి  
ఏమియుఁదినకుండునట్టివ్రతము నవలం యుఁదినఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.  
బించునట్టివాఁడుననుట; లింగినం=ఆత్మ పాతాంతరపక్షమందు ; వా=లే  
ను; సాధయిష్యతః=దేహమునుండి వెడ క; ఉపవిష్టస్య=కూచుఁండినవాఁడును;  
లునట్లు చేయఁగలవాఁడునగు; మమ (అ లింగినీం=“లింగం” అనఁగా , ఏమి  
ధ్యాహృతము)=నాయొక్క; శరీరం= యుఁదినకుండుట; అదిగలది, లింగినీ) ఏ  
దేహమును; వాయసాః = కాకులును; మియుఁదినకుండునట్టివ్రతమును; సాధ  
శ్వాపదానిచ=క్రూరజంతువులును; భ యిష్యతః=సాధింపఁగలవాఁడును; మ  
క్షయిష్యంతి=తినఁగలవు. మ=నాయొక్క; శరీరం=దేహమును;  
వాయసాః=కాకులును ; శ్వాపదాని

అటుగానిచో, నేనేమియునాహార ముదీసికొనకుండి, యాత్మ దేహమును వి చ=క్రూరజంతువులును; భక్షయిష్యం

తి=తినఁగలవు.

అటుగానిచో, నేనేమియుఁ దినకుం  
డునట్టివ్రతంబునవలంబించి, కూచుం  
డి, ప్రాణంబులువిడువఁగా, నాదేహ

మును గాకులును బులులు మొదలగు నవి

యుఁ, దినఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మహాషిః భి ద్యుష్టం నిర్మాణ మితి మే మతిః. ౪౩

టీక॥ ఇదం=ఈ; నిర్మాణం = చా  
వు; మహాషిః=భిః=పూజ్యులగు ఋషుల  
చేత; ద్యుష్టం=చూడఁబడినది” ఇతి=అ  
ని; మే=నాయొక్క; మతిః=తలంపు.

“ఇట్లు, ఏమియు భుజింపకుండి,  
ప్రాణంబులువిడుచుటను, మహాషులు  
యొక్కమనిచెప్పియున్నారు” అని, త  
లంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సమ్య గాపః ప్రవేత్స్యామి నచే త్పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము)=నే  
ను; జానకీమ్=సీతను; నపశ్యామిచేత్=  
చూడకుందునేని; సమ్యక్=వఁగఁగా,  
ఆపః(అపః)=నీళ్లు ను; ప్రవేత్స్యామి=

చొచ్చెదను.

నాకు, సీతయగపడకుండునేని, నీ  
టిలోనై ననుదుమికి, ప్రాణంబులువిడిచె  
దను. అని, తాత్పర్యము.

సుజాతమూలా సుభ గా కీతిః మాలా యశస్విన్వీ. ౪౪

ప్రభగ్నా చిర రాత్రీయం మమ సీతా మపశ్యతః

టీక॥ సుజాతమూలా= మంగళకర  
మయిన ప్రారంభముగలదియును; సుభ  
గా=మనోహరమయినదియును, కీతిః  
మాలా= నాకుకీర్తులమాలిక గానుం  
డినదియును; యశస్విన్వీ=ప్రశస్తి  
కీర్తిగలదియునగు; ఇయం=ఈ; చిర  
రాత్రీ=దీర్ఘమయిన రాత్రి; సీతాం=సీ

తను; అపశ్యతః=చూడనట్టి; మమ=నా  
కు; ప్రభగ్నా= నశించినది, వ్యధః  
మయినదనుట.

మొదట, లంకాధిదేవతయగు లంక  
సుజయించుటంజేసి మంగళకరంబయిన  
ప్రారంభముగల్గి, సీతను వేదకుట కను  
కూలముగా వెన్నెలగలుగుటవలన మ

నోహరంబయి, నాకధికకీర్తి గలిగించు గనుపించుచుండు, నీరాత్రి, సీతయగపడ  
నదియై, “హనుమంతుండు లంకం బ్రవే కుండుటవలన, నాకువ్యర్థమయినది.  
శించినరాత్రి”యని పొగడ్తకెక్కంగల అని, తాత్పర్యము.  
దై, నిద్రమేల్కొనుటచే దీఘముగాఁ

తాపసోవా భవిష్యామి నియతో వృక్షమూలికః. ౪౫

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నే ను; నియతో = నియమముగలవాఁడును; చచ్చుటకన్నబ్రతికియుండుట మేలు  
వృక్షమూలికః = చెట్టుక్రిందనుండు వాఁ ట్టుక్రిందనివాసము సేయుచు, దపస్సు  
డునై; తాపసోవా = తపస్విగానే; భ చేసికొనుచుండెదను.  
విష్యామి = అయ్యెదను. అని, తాత్పర్యము.

నేతః ప్రతిగమిష్యామి తా మదృష్ట్వాఽసితేక్షణామ్

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నే మఱిపోవుటలేదు.  
ను; అసితేక్షణాం = నల్లనికండ్లుగల; నేను, నల్లనికండ్లుగలసీతం జూడక,  
తాం = అసీతను; అదృష్ట్వా = చూడక; ఇ ఇచ్చటనుండి, మఱిపోవుటలేదు.  
తః = ఇచ్చటనుండి; నప్రతిగమిష్యామి = అని, తాత్పర్యము.

యదీతః ప్రతిగచ్ఛామి సీతా మనధి గమ్యతామ్. ౪౬

అంగద స్సహతై స్సర్వై ర్వానరై నభవిష్యతి

అహం (అధ్యాత్మతము) = నే దఱితోనుగూడ; నభవిష్యతి = ఉండఁడు.  
ను; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను; అనధిగ నేను, సీతయుండు తెఱంగు తెలిసికొ  
మ్య = తెలిసికొనక; ఇతః = ఇచ్చటనుండి, నక, ఇచ్చటనుండి సుగ్రీవునియొద్దకుఁ  
ప్రతిగచ్ఛామియది = మఱిపోవుదునే బోక యంగదాదుల యొద్దకు మా  
ని; అంగదః = అంగదుఁడు; తైః = ఆ; వా త్రము పోయినను, సీతయగపడనివృ  
నరైః = వానరులతో; సర్వై స్సహ = అ త్రాంతమువిన్నంతనె, యంగదుండును



అచ్చటివానరులందఱును, బ్రాణంబులు విడుతురు. అని, తాత్పర్యము.

వినాశే బహవో దోషా జీవన్మదాగ్రాణిశశ్యలి. ౪౭  
తస్మాత్ప్రాణాన్ధరిష్యామి ధ్రువో జీవితసంగమః

టీక॥ వినాశే=చచ్చుటయందు; బధ్రువో=సత్యము.  
హవః=అనేకములయిన, దోషా=దోష చచ్చినట్టయిన, సనేకదోషంబులు  
షములు; సంలి(అధ్యాశ్చతము) = ఉగలుగును, బ్రతికియుండునేని, పురుషుం  
నైవి. జీవక= బ్రతుకుచున్నవాడు; డెప్పుడైనను, మంగళంబులఁజూడఁగలం  
భవాగ్రాణి = మంగళములను; పశ్యతి= డు, కావున, నేనును బ్రాణంబులు విడు  
చూచుచున్నాడు. తస్మాత్=అందువ వకుండెనను, అట్లు బ్రతికియుండునేని,  
లన; ప్రాణాన్=ప్రాణంబులను; ధరి నిశ్చయముగా, నెప్పుడైనను, మంగళము  
ష్యామి=ధరించెదను. జీవితసంగమః= నొందుదును. అని, హనుమంతుఁడు, ఆ  
బ్రతుకుటయందు మంగళమునొందుట; లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బహువిధం దుఃఖం మనసా ధారయన్తుమాః. ౪౮  
నాధ్యగచ్ఛత్తదా పారం శోకస్య కషకుంజరః

టీక॥ కషకుంజరః=వానర శ్రేష్ఠుండ; చ్ఛత్=పొందలేదు.  
గుహనుమంతుండు; తదా=అప్పుడు; వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండ  
ఏవం=ఇట్లు; బహువిధం=అనేకవిధము ప్పు, డిట్లు, అనేకవిధములుగాఁ బలుమా  
యిన, దుఃఖం=దుఃఖమును; ముహుః= టు దుఃఖించుచుండెను, అతనికెంతసేపు  
పలుమాటు; మనసా=మనసుచేత; ధా నకును, దుఃఖంబెంతమాత్రము చఱుగ  
రయన్=ధరించుచు; శోకస్య=దుఃఖ దయెగ్గి.  
ముయొక్క; పారం=తుదను; నాధ్యగ అని, తాత్పర్యము.

రావణంవా వధిష్యామి దశగ్రీవం మహాబలమ్. ౪౯  
కామ మస్తు హృతా సీతా ప్రత్యాచీణం భవిష్యతి

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= కాంగలదు.  
 నేను,దశగ్రీవం=పదికంఠములుగలవాఁడును, మహాబలం=పదికంఠములుగలిగి, మహాబలుండై  
 యుండురావణునిచంపెదను, వాఁడే  
 గలవాఁడునగు; రావణంవా=రావణు నపహరింపఁబడిన, సీత, దొరికకబోయి  
 నే,వధిప్యామి=చంపెదను. హృతా= ననుబోవుఁగాక; ఎట్లయినను అగుఁగా  
 అపహరింపఁబడిన; సీతా=సీత; కామ క! వాఁడు చేసినందుకు బదులుచేసి,  
 మస్తు=ఎట్లయినను అగుఁగాక! ప్రత్యా పగతీర్చుకొన్నట్లుగుచున్నది.  
 చీణం=బదులుచేయుట, భవిష్యతి= అని, తాత్పర్యము.

అథవై నం సమష్టి పృ ఉపయ్యపరి సాగరమ్.౫౦  
 రామాయోపహరిప్యామి పశుం పశుపతేరివ

టీక॥ అథవా=అటుగానిచో; అ అటుగానిచో, నీ రావణుని, సముద్ర  
 హం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఏనం= మునకుఁగొంచెముమీఁదుగా, భయంబు  
 ఈరావణుని; సాగరం (షష్ఠ్యర్థమం నవెలవెలంబోవునట్లు, ఎత్తుకొనిపోయి,  
 దుద్వితీయం)=సముద్రముయొక్క; ఉప యాగంబుననగ్నిహోత్రునకుఁ బశువు  
 ర్మపరి=కొంచెముమీఁదుగా; సమష్టి నుసమష్టింజుచున్న, రామునకుఁ గానుక  
 పృ=ఎత్తుకొని; రామాయ= రాముని గాసమష్టింజెదను. అని, హనుమంతుం  
 కొఱకు, పశుపతేరి=అగ్నిహోత్రున డాలోచించెను.  
 కు; పశుమివ=పశువునుంబోలె; ఉపహ అని, తాత్పర్యము.  
 రిప్యామి=కానుక గాసమర్పించెదను.

ఇతి చింతాం సమాపన్న స్సీతా మనధిగవ్యతామ్. ౫౧  
 ధ్యానశోకపరీతాత్తా చింతయామాస వానరః

టీక॥ వానరః=హనుమంతుఁడు; తి=ఇట్లు; చింతాం=ఆలోచనమును;  
 తాం=ఆ; సీతాం= సీతను; అనధిగ సమాపన్నః=పొందినవాఁడై; ధ్యాన  
 వ్య=తెలిసికొనక, చూడకయనుట; ఇ శోకపరీతాత్తా= ఆలోచనముచేతను

దుఃఖముచేతనువ్యాపంపబడిన మనసు  
గలవాఁడై; చింతయామాస= చింతిం  
చెను.

హనుమంతుం, డిట్లు, సీతంబూడనేర

క, చింతించి, యాలోచనంబుననుదుఃఖం  
బుననుమునింగియిట్లుని మఱలఁజింతించె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

యావత్సీతాం హి పశ్యామి రామచత్వీం యశస్వివీమ్. ౫౨

తావ దేతాం పురీం లంకా విచిన్తోమి పునఃపునః

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; యశః కెదనుగదా!

స్వీనిం=అధికకీర్తి=గల; రామచత్వీం=  
రామునిభార్యయైన; సీతాం= సీత  
ను; పశ్యామి=చూతునో; తావత్=అం  
తవఱకు; ఏతాం=ఈ ; లంకాం=లంక  
యనెడు; పురీం=పట్టణమును; పునఃపు  
నః=మాటిమాటికి, విచిన్తోమిహి=వెద

నాకుఁ, బ్రశస్తమగు కీర్తి=గలరా  
మునిభార్యయైన సీతయగుపడువఱ  
కు, ఈలంకాపట్టణంబంతయు, మాటి  
మాటికివెదకుచుం దెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సంపాతివచనాచ్చాపి రామం య ద్యానయా మ్యహమ్. ౫౩

అపశ్య నాశ్రీఘవో భార్యా నిద=హే త్వర్వవానరాక్

టీక॥ అహం=నేను; సంపాతివచనా త్=కాల్చును.

చ్చాపి= సంపాతియొక్క మాటవలన  
నే; రామం = రాముని ; ఆనయామి  
యది = తీసికొనివత్తునేని; రాఘవః=  
రాముడు; భార్యాం = పెండ్లాము  
ను; అపశ్యక్=చూడనివాఁడై; సర్వవా  
నరాక్=సమస్తవానరులను; నిద=హే

నేను, సంపాతిమాటనేనమ్మి రాము  
నిచ్చటికిఁదోడ్కొనివచ్చియుందు నేని,  
రాముండు, తనభార్యసీత యగపడకు  
న్నందున, వానరులనందఱుంజంపును.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహీవ నియతాహోరే వత్స్యామి నియతేంద్రియః. ౫౪

నమత్కృతే వినశ్యేయ స్సర్వేతే నరవానరాః

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= త్కృతే=నాకుఁగా;నవినశ్యేయః=న నేను;నియతాహారః=నిగ్రహించఁ బడి శింపకుందురుగాఁక.  
న యాహారముగలవాఁడనై; నియతేం నేను , ఆహారంబువిడిచి యింద్రి ద్రియః = నిగ్రహింపఁబడిన యింద్రి యంబులునిగ్రహించికొని, యిచ్చటనే, యములుగలవాఁడనై; ఇహేవ = ఇ వాసముచేసెదను;నాకుఁగా , నారా చ్చటనే ; వత్సామి= ఉండెదను. ముండుమొదలగువనుష్యులును , సుగ్రీ తే=ఆ;నరవానరాః = వనుష్యులును ఘండుమున్నగువానరులునుజావకుండు వానరులును;సర్వే=అందఱును ; మ రుగాక. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా.౫౫  
ఇమా మధిగమిష్యామి సహాయం విచితా మయా

టీక॥యా=ఏది;మహాద్రుమా=పె మయా=నాచేత;నవిచితాహి = వెద గ్దచెట్లుగలదో;సా(అధ్యాహృతము)= కఁబడలేదుగాదా!  
అట్టి;ఇయం=ఈ;అశోకవనికాచ= అ పెద్దవృక్షంబులతోఁగూడిన యశోక శోకవనమును;దృశ్యతే=చూడఁబడుచు వనికయిదిగో!అగపడచున్నది; ఇచ్చటి న్నది.ఇమాం=ఈయశోకవనికను; అధి కిబోయెదను,నేనిచ్చటనిదివఱకు వెదక గమిష్యామి=పొందెదను.ఇయం=ఇది; లేదు. అని,తాత్పర్యము.

వసూ సుగ్రాం స్తథాదిత్యా నశ్వినౌ మరుతోపి ౫౬  
నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవధఃసః

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నే న్మృత్యా=నమస్కరించి; రక్షసాం= ను;వసూ=వసువులను; రుద్రా= రాక్షసులకు,శోకవధఃసః= దుఃఖము రుద్రులను,తథా=అట్లు; ఆదిత్యా= వృద్ధిబొందించువాఁడనై ; గమిష్యా మి=పోయెదను.  
సూర్యులను;అశ్వినౌ=అశ్వినీ దేవతల మి=పోయెదను.  
ను;మరుతోపిచ=వాయువులను ; నమ అష్టవసువులకును ఏకాదశరుద్రుల

కును ద్వాదశాదిత్యులకును అష్టినీదేవత వృద్ధింబొందుటకై, యాయశోకవనికం  
లరుసు సప్తమారుతంబులకును, నమ జొచ్చెదను.  
సాగరముచేసి, రాక్షసులకు దుఃఖము అని, తాత్పర్యము.

జిత్రస్వతు రాక్షసాన్ సర్వా నిత్యాకుకులనందిసిమ్. ౫౭  
సంప్రవాస్యామి రామాయ యధాసిద్ధిం తపస్సిన్వసే

టీక॥ అహం (అధ్యాపృతము) = నే కొఱకు, సిద్ధింబుధా = తపః ఫలంబునుం  
ను; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను ; స బోలె, సంప్రవాస్యామి = ఇచ్చెదను.  
ర్వాన్ = అందఱను, జిత్రస్వతు = జయం నేను రాక్షసులనందఱనుజయించి, తప  
చియు, ఇత్యాదుకులనందిసిం = ఇత్యాదుకు స్సిక్కిడపః ఫలంబొసంగునట్లు, రాము  
వంశమును సంతసించునట్లు చేయునట్టి నీ నకు; ఇత్యాదుకువంశంబునకు సంతోషంబు  
తను; రామాయ = రాముఁకొఱకు; తప గల్గించునట్టి నీతనిచ్చెదను, అని, హనుమం  
స్సిన్వసే = ప్రశస్తమగు తపసు గలవాని తుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

సుముహూతః మివ ధ్యాత్వా చింతావగ్రధితేంద్రియః. ౫౮  
ఉదతిష్ఠ స్తహితేజా హనుమా న్నారతాత్మజః

టీక॥ మహితేజాః = అధికమయిన ప లేచెను.  
రాక్రమముగలవాఁడును; మారుతాన్ మహాపరాక్రమశాలియునువాయు  
జః = వాయు దేవునికొడుకునగు, హను దేవునికుమారుండునగు హనుమంతుం  
మాన్ = హనుమంతుండు ; చింతావ డు, దుఃఖంబున వ్యాకులత నొందిన  
గ్రధితేంద్రియః = దుఃఖముచేత వ్యాకుల యింద్రియములతోఁగొంచెముగేఘ  
ములయినయింద్రియంబులు గలవాడై, చింతించి, యటువెనుక, అశోక వన  
సుముహూతః = కొంచెముగేఘ (“ఇ మునకుంబోవనుద్యుక్తుండయ్యెను.  
వ” అనునదివాక్యాలంకారార్థము); అని, తాత్పర్యము.  
ధ్యాత్వా = ఆలోచించి ; ఉదతిష్ఠ =

నమోస్తు రామాయ సలక్షణాయ  
 దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాన్మై. ౫౯  
 నమోస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో  
 నమోస్తు చంద్రాగమరుద్గణేభ్యః

టీక॥సలక్షణాయ=లక్ష్యణుఁ తోఁ  
 గూడిన; రామాయ=రామునికొఱకు;  
 నమః=నమస్కారము, అస్తు=అగుఁ గా  
 క. దేవ్యై=రాణియగు; తస్యై=ఆ;  
 జనకాత్మజాన్మై=జనకునికూఁతురయి  
 నసీతకొఱకు, నమః=నమస్కారము; అ  
 స్తు=అగుఁగాక. రుద్రేంద్రయమానిలే  
 భ్యః=శివునికొఱకును, ఇంద్రునికొఱకు  
 ను, యమునికొఱకును, వాయువుకొఱకు  
 ను, నమః=నమస్కారము, అస్తు=అగుఁ  
 గాక. చంద్రాగమరుద్గణేభ్యః=చంద్రు  
 నికొఱకును, సూర్యునికొఱకును వా

యుఁగమూహములకొఱకును; నమః=న  
 మస్కారము; అస్తు=అగుఁగాక.  
 రామనకును లక్ష్యణునకును నమ  
 స్కారముచేసెదను; జనకునికొఱమాఁతై  
 యగుసీతాదేవికినినమస్కరించెదను; రు  
 ద్రునికొనింద్రునకు యమునకు వాయుదే  
 వునకు నమస్కరించెదను; చంద్రునకు  
 ను సూర్యునకును సప్తమారుతంబులకు  
 ను నమస్కరించెదను. అని, హనుమం  
 తుఁడు, దేవతలకునమస్కరించెను.  
 అని, తాత్పర్యము.

స తేభ్యస్తు నమస్కృత్వా సుగ్రీవాయచ మారుతిః. ౬౦  
 దిశ స్సర్వా స్సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం గతః

టీక॥సః=ఆ; మారుతిః=వాయువు  
 కొడుకైనహనుమంతుఁడు; తేభ్యః=ఆ  
 దేవతలకొఱకు; నమస్కృత్వాతు=నమ  
 స్కరించింతనే, సుగ్రీవాయచ=సుగ్రీ  
 వునికొఱకును; నమశ్చక్రే (అధ్యాహృ  
 తము)=నమస్కరించెను. దిశః=దిక్కు

లను; సర్వాః=అన్నిటిని; సమాలోక్య=  
 చూచి; అశోకవనికాం=అశోకవనము  
 ను; గతోహి=పోందినాఁడుగాదా! అశో  
 కవనికాంప్రతి(అని, పాఠాంతరము)=  
 అశోకవనమును గూచి; సమాలోక  
 యత్ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, ఆదేవతలకును, నకుఁ బోయెను. (పాతాంతరమందు, సుగ్రీవునకును నమస్కరించి, యంతటి అశోకవనికనుంజూచెను). కులనన్నింటినింజూచి, యశోకవనము అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా మనసా పూర్వ మశోకవనికాం శుభామ్. ౬౧  
ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారుతాత్తజః

టీక॥ మారుతాత్తజః=వాయుదేవు మాన=ఆలోచించెను.  
నికుమారుండగు; సః=ఆ; వానరః=హ వాయుదేవుని కుమారుండగుహను  
నుమంతుఁడు; పూర్వం=మొదట; శు మంతుండు, మొదటమనసున నాలోచి  
భాం=మంగళశరమయిన; అశోకవని చి; యశోకవనంబునకుఁబోవునట్లు నిశ్చ  
కాం=అశోకవనమును; మనసా=మన యించి, యటుపిమ్మట, జేయవలసినకా  
నుచేత; గత్వా=పోయి, పోనిశ్చయం ర్యమును గుఱించి, యాలోచించెను.  
చి; ఉత్తరం=పైకార్యమును; చింతయా అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువంతు రక్షోబహుళా భవిష్యతి వనాకులా. ౬౨  
అశోకవనికా చింత్యా సర్వ సంస్కారసంస్కృతా

టీక॥ చింత్యా=వెదకఁదగిన; అశోక బడినదిగాను; భవిష్యతి=ఉండఁగలదు.  
వనికా=అశోకవనము; ధ్రువంతు=నిశ్చ ఇప్పుడు నేను వెదకఁబోవునట్టి య  
యముగానే; రక్షోబహుళా=రాక్షసు శోకవనిక, నిశ్చయముగాఁ గావలివాం  
లధికముగాఁగలదిగాను; వనాకులా= డ్రగుపెకుల-రకుల-సులుగలిగి, వృక్షస  
వృక్షముల సమూహములచే నిఱుకుగ మాహంబులతోఁగూడి, దున్నుట మొ  
నుండు నదిగాను; సర్వసంస్కారసం దలగు సర్వసంస్కారములచేతనుం జ  
స్కృతా=సమస్తములైనదున్నుటమొ కర-జేయఁబడి, యుండఁగలదు.  
దలగు సంస్కారములచేఁజక్క-జేయఁ అని, తాత్పర్యము.

రక్షణ శ్చత్ర విహితా నూనం రక్షంతి పాదపాణి. ౬౩

టీక॥ అత్ర = ఈయశోకవనికయం  
దు, విహితాః = నియోగించబడిన, రక్షి  
ణశ్చ = కావలివాండ్రును; పాదపాక్ష =  
వృక్షములను; రక్షంతి = కాపాడుచు  
న్నారు. నూనం = నిశ్చయము!

ఈయశోకవనికనురక్షించుటకైరా  
వణునిచేనుంచబడిన కావలివాండ్రు,  
ఇచ్చటివృక్షములనుజాగ్రత్తతో, రక్షిం  
చుచుందురు.  
అని, తాత్పర్యము.

భగవానపి సర్వాత్మా నాతిత్తోభం ప్రవాతి వై

టీక॥ సర్వాత్మా = అన్నిటియందు  
నుస్వరూపముగల, సర్వవ్యాపకుండయి  
నయనుట, భగవానపి = మాహాత్మ్యము  
గలవాయుడేవుండను; అతిత్తోభం =  
వృక్షముల కధికముగాత్తోభముగలుగు  
నట్లు; ప్రవాతి = వీడడు. (“వై” అ

నునదిపాదపూరణార్థము).  
సర్వవ్యాపకుడను భగవంతుండు  
నగువాయుడేవుండను, భయంబున, వృ  
క్షములకుత్తోభముగలుగునట్లు, అధిక  
ముగా, వీవకున్నాడు.  
అని, తాత్పర్యము.

సంక్షిప్తాయం మయా త్వాచ రామాధే రావణస్యచ. ౬౪

టీక॥ మయా = నాచేత ; అయం =  
ఈ; ఆత్మాచ = దేహమును; రామాధే =  
రామనికంగాను; రావణస్య (అధే)  
చ = రావణునకుంగాను; సంక్షిప్తః = చి  
న్నదిచేయబడినది.

రామనకుం గార్యసిద్ధియగుటకును,  
రావణునకు నేనగపడకుండుటకును, నే  
నునాదేహమునుజిన్నదిగాఁ జేసుకొం  
టిని, అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధిం మే సంవిధాన్యంతి దేవా స్పషిగతా స్త్విహ

టీక॥ స్పషిగతాః = ఋషులనమూ  
హములతోఁగూడిన; దేవాస్తు = దేవత  
లె; ఇహ = ఇచ్చట; మే = నాకొఱకు ; సి  
ద్ధిం = కార్యసిద్ధిని; సంవిధాన్యంతి = చే

యగలరు.  
నేనుగార్యసిద్ధి కనుకూలముగాఁబ్ర  
యత్నముచేసి నాను, ఇచ్చటనాకుం గా  
ర్యసిద్ధి, గలుగునట్లు, దేవతలునుఋషు



లును, చేసెదరు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మ స్వయంఘా భగవాన్ దేవాశ్చైవ దిశంతుమే. ౬౧

సిద్ధి మగ్నిశ్చ వాయుశ్చ పురుషాతశ్చ వజ్రభృత్  
వరుణః పాశ హస్తశ్చ సోమాదిత్యౌ తథైవచ. ౬౨

అగ్నినౌచ మహాత్మానౌ మరుత శ్శర్వ ఏవచ

టీక॥ స్వయంఘాః = తనకుతానేవుట్టిన  
వాడును; భగవాన్ = అధికమయినమా  
హత్వముగలవాడునగు; బ్రహ్మ =  
బ్రహ్మయును; దేవాశ్చైవ = దేవతలు  
ను; అగ్నిశ్చ = అగ్నిహోత్రుడును;  
వాయుశ్చ = వాయుదేవుడును ; వజ్ర  
భృత్ = వజ్రాయుధమును ధరించునట్టి,  
పురుషాతశ్చ = ఇంద్రుండును; పాశ  
హస్తః = పాశముచేతయందుగల, వరు  
ణశ్చ = వరుణుండును; సోమాదిత్యౌ =  
చంద్రుండును సూర్యుండును; తథైవచ =  
అట్లే; మహాత్మానౌ = పూజ్యమయిన స్వ  
భావముగల, అగ్నినౌచ = అగ్నినీ దేవత

లును; మరుతః = వాయువులును ; శర్వ  
ఏవచ = శివుండును; మే = నాకొఱకు; సి  
ద్ధిం = కార్యసిద్ధిని; దిశంతు = ఇతరు  
గాక.

తనకుదానేవుట్టిన వాడును భగ  
వంతుండనగుబ్రహ్మదేవుండును, దేవత  
లును, అగ్నియును, వాయువును, వజ్రభ  
రుండగుచంద్రుండును, బాశధరుండగువ  
రుణుండును జంద్రుండును సూర్యుండు  
ను, మహాత్ములగు నగ్నినీ దేవతలును స  
ప్తమారుతంబులును శివుండును, నాకు  
కార్యసిద్ధినొసంగుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధిం సర్వాణి ఘాతాని ఘాతానాం చైవ యః ప్రభుః. ౬౩

దాస్యంతి మమ యే చాస్యే హ్యదృష్టాః పథి గోచరాః

టీక॥ సర్వాణి = సమస్తము లయిన;  
ఘాతాని = ఘాతములును ; ఘాతా  
నాం = ఘాతములయొక్క; ప్రభుః =  
నాయకుండు; యః = ఎవ్వఁడో ; సః

(అధ్యాహృతము) చైవ = అతండును;  
అస్యే = ఇతరులయిన; పథి = మార్గం  
ముందు; అదృష్టాః = చూడబడనివా  
రును, గోచరాః = నేత్రవిషయముల

గువారలు, చూడఁబడువారలు ననుట; | యకుండగున ద్వేష్టరుండును, నుతియు  
యే = ఎవరో; తే (అధ్యాహృతము) చ = | మార్గము నందు దృష్టులై యదృష్టులై  
వారును, మమ = నాకు; సిద్ధి = కార్య | యెవ్వరుండురో, వారిను, నాకు, గా  
సిద్ధిని; దాస్యంతిహి = ఇత్తురుగాదా! | ర్యసిద్ధివాసంగుదురుగాక.  
సమస్తభూతంబులును, భూతనా | అని, తాత్పర్యము.

తదున్నసం పాండురదంత వప్రణమ్  
శుచిస్తి తం పద్మపలాశలోచనమ్. ౬౮  
ద్రక్ష్యే త దార్యావదనం కదా న్వహమ్  
ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదశఃసమ్

టిక|| తత్ = అందువలన; అహం = | ర్యావదనం = పూజ్యురాలగు సీతయొ  
నేను, ఉన్నసం = ఉన్నతమయిన మక్కు- | క్కు-మఖమును, కదాను = ఎప్పుడు; ద్ర  
గలదియును; పాండురదంతం = తెల్లని | డ్రక్ష్యే = చూచెదను?  
దంతములుగలదియును; అప్రణం = గా | అట్లుగుటంజేసి, యున్నతంబయిన  
యములేనిదియును, దోషములేనిదియు | మక్కు-గలిగి, తెల్లనిదంతములుగలిగి,  
ననుట; శుచిస్తి తం = తెల్లని చిటునవ్వుగ | దోషంబులులేక, తెల్లనిచిటునగవుననా  
లదియును; పద్మపలాశలోచనం = తా | ప్పుడు, తామరపూఁతేకులంబోలు నే  
మరిపూఁతేకులవంటికండ్లుగలదియును; | త్రంబుల నలరారుచు, నిమగ్నుండగు  
ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదశఃసం = ని | చంద్రుండుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, నీ  
మగ్నుండయినచంద్రునితోసరియైన | తాదేవిమఖంబును నేనెప్పుడు, చూడఁ  
చూచుటగలదియునగు; తత్ = ఆ; ఆ | గలను? అని, తాత్పర్యము.

ఘోద్రేణ పాపేన నృశంసకమణా  
సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా. ౬౯  
బలాభిఘాతా హ్యబలా తపస్విని  
కథన్నమే దృష్టిపథేద్య సా భవేత్

టీక॥ త్సు ద్రేణ=దుష్టుండును; పా యయినసీత; కథన్ను=ఎట్లు; మే=నా  
 పేస= పాపముసేయువాడును; నృ యొక్క; దృష్టిపథే=చూచుటయొక్క  
 శంసకమణా= హృరములయినకా మాగమనందు; అద్య=ఇప్పుడు; భ  
 ర్యములుగలవాడును, సుచారుణాలం వేతే=అగును?  
 కృత వేషధారిణా=మిక్కిలియుభయం దుష్టుండును బాపిష్టుండును గూర్చి  
 కరుండును, అలకారముతోఁ గూడిన కార్యంబులు సేయువాడును అతిభా  
 వేషముధరించువాడునగు; రావణేన= యుక్తుండైనను బైకిఁ బ్రసన్నవేషంబు  
 (అధ్యాహృతము) రావణునిచేత; బలా దాల్చియున్నవాడునగు రావణునిచే,  
 భిఘాతా=బలిమిచేతఁ దిరస్కరింపఁ బలంబున, బందీకృతయయి, శోచనీయ  
 బడినదియును (“హి” అనునదిపాదపూ యైయుండు, సీతను, నేనిప్పుడేవిధంబు  
 రణార్థము); తపస్విస్వసీ=కరుణింపఁద గనం, జూడఁగలను?  
 గినదియునగు; సా=ఆ; అబలా=స్త్రీ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
 సుందరకాండే, త్రయోదశశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
 వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రయోదశశస్సగః టీక,  
 ముగిసినది.

॥

చతుర్దశశస్సగఃపార్వరంభః.

సుముహూతః మివధ్యాత్వా మనసాచాధి గమ్యతామ్  
 అవస్థతో మహాతేజాః ప్రాకారం తస్య వేశ్యనః. ౨

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినప ముహూతః= కొంచెముసేపు (“ఇ  
 రాక్రమముగల హనుమంతుండు ; సు వ” అనునదివాక్యాలంకారార్థము)

ధ్యాత్వా=ఆటోచించి; తాం= ఆయ  
శోకవనికను; మనసా=మనసుచేత; అ  
ధిగమ్యచ=పొందియు; పొందనిశ్చయిం  
చియనుట; తస్య=ఆ రావణునియొక్క;  
వేత్సనః=ఇంటనుండి; ప్రాకారం= ప్ర  
హరిని; అవప్లుతః=పొందినాడు.

మహా పరాక్రమశాఖియగు హను  
మంతుండు, ఇట్లుకొంచెముసేపాలో  
చించి, వనంబున నాయశోకవనికకు  
బోవనిశ్చయించియారావణునింటనుం  
డి, యశోకవనిక ప్రహరిమీదికి దుమి  
కెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సంహృష్టసర్వాంగః ప్రాకారస్థో మహాకపిః  
పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదా దదశన్ వివిధాన్ ద్రుమాన్. ౨  
సాలా నశోకాన్ భవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్  
ఉద్దాలకా న్నాగవృక్షాన్ శ్చుతా న్కపి ముఖా నపి. ౩

టీక||ప్రాకారస్థః=ప్రహరియందు  
న్న; మహాకపిః=పెద్దకోతియగు; స  
తు=ఆహనుమంతుండు; సంహృష్ట స  
ర్వాంగః=గగుపాటుగొనిన యన్ని  
యవయవములునుగలవాడై; వసంతా  
దా=వసంతముతువు ప్రారంభంబునం  
దు; పుష్పితాగ్రాన్=పుష్పించిన శిఖర  
ములుగల; సాలాన్ = మద్దిచెట్లను, భ  
వ్యాన్=మనోహరములయిన; అశో  
కాంశ్చ=అశోకవృక్షములను; సుపుష్పి  
తాన్=చక్క-గాఁబూచిన; చంపకాం  
శ్చ=సంపెంగచెట్లను; ఉద్దాలకాన్=  
నిరిగిచెట్లను; నాగవృక్షాన్=పొన్నచె  
ట్లను; చూతాన్=మామిడిచెట్లను; కపి

ముఖానపి=తీరకానుగుచెట్లను; వివి  
ధాన్= నానావిధములయిన; ద్రు  
మాన్=వృక్షములను; దదశన్ = చూ  
చెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆయశోక వనిక  
ప్రాకారముపైఁగూచుండి, బహుసం  
తోషంబునొందివసంతప్రారంభంబున,  
చక్క-గాఁబూచియుండు కొనలుగల,  
మద్దిచెట్లనుమనోహరములయిన యశో  
కవృక్షంబులనుచంపకవృక్షంబులనువిరిగి  
చెట్లనుబొన్నచెట్లనుమామిడిచెట్లనుదీర  
గకానుగుచెట్లను, ఇట్లు, నానావిధంబు  
లయినవృక్షంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథామ్రవణ సంఘస్త్వాం లతాశతసమావృతామ్

# ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

జ్యోముక్త ఇవ నారాచః పుష్పవే వృక్షవాటికామ్. ౫౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ	వాటికాం= చెట్లతోటను; పుష్పవే=
సుమంతుఁడు, అధ=అటుపిమ్మట; జ్యో	పాంచెను.
ముక్తః=అల్లెత్రాటనుండి విడువఁ బడి	అంతనాహసుమంతుఁడు, అల్లెత్రా
న; నారాచఇవ=బాణమువలె; ఆహువ	టనుండివిడువఁబడిన బాణంబుంబోలె,
ణసంఘన్నాం=మామిడిచెట్లగుంపుచే	నతివేగంబున, మామిడిచెట్లువిశేషము
గప్పఁబడినదియును; లతాశతసమావృ	గాఁగల్గి, నానావిధములయినలతల నొ
తాం=తీఁగెలయొక్కనూటిచే (పెక్కు	ప్పడుండు, వృక్షవాటికకు , లంఘించె
తీఁగెలచే) చుట్టఁబడినదియునగు, వృక్ష	ను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్య విచిత్రాంతం విహగై రభినాదితామ్  
రాజత్రైకాంచనై శ్చైచ్చివ పాదనై స్సర్వతో వృతామ్. ౫  
విహగైశ్చ సంత్రైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్  
ఉదితా దిశ్యసంకాశాం దదర్శ హనుమా నుపిః. ౬  
వృతాంనానా విధై వృత్తైః పుష్పేషక ఫలోపకైః  
కోకిలై ర్భృంగరాజైశ్చ మత్తై నిత్య నిషేవితామ్. ౭  
ప్రహృష్టమనుజే కాలే మృగ పక్షిసమాకులే  
మత్తబహణసంఘస్థాం నానాద్విజగణాయుతామ్. ౮

టీక॥ సః=ఆ; కషిః=కోఁతీయగు ;	తాం=నానావిధములయినకొనలు గల
హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; ప్ర	దియును; విహగైః=పక్షులచేత; అభి
హృష్టమనుజే=సంతసించినమనుష్యులు	నాదితాం= ధ్వనించునట్లుచేయఁబడిన
గలదియును; మృగపక్షిసమాకులే =	దియును; రాజత్రైః=వెండివికారముల
మృగముల చేతనుపక్షులచేతనునిండినది	యినవియును , రజతవణము గలవి
యునగు ; కాలే=వసంతప్రారంభకా	యుననుట; కాంచనైశ్చైచ్చివ= బంగా
లమందు; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; విచిత్రాం	రువికారములునగు, బంగారువణము

గలవియునగుననుట; పాదపైః = చె  
ట్లచేత; సర్వతః = అంతటను; వృ  
తాం=చుట్టఁబడినదియును; విహగైః=  
పక్షులచేతను; మృగసంఘైశ్చ=మృగ  
ములసమూహములచేతను; విచిత్రాం=  
నానావర్ణములు గలదియును; చిత్ర  
కాననాం = నానావిధములయిన య  
వాంతరవనములుగలదియును; ఉదితా  
దిత్యసంకాశాం=ఉదయించినసూర్యుని  
తోసమానమయినదియును; పుష్పేపగ  
ఘలోపగైః, పుష్పేపగ=పూలనుబాం  
దునవియును, పూలతోఁగూడినవియు  
ననుట, ఘలోపగైః=పండ్లను బాండున  
వియును, పండ్లతోఁగూడినవియుననుట;  
నానావిధైః=పలువిధములయినవియు  
నగు; వృక్షైః=చెట్లచే; వృతాం=చుట్టఁ  
బడినదియును; మత్తైః=మడిచిన; కోకి  
లైః=కోయిలలచేతను; భృంగరాజై  
శ్చ=తుమ్మెదలలోశ్రేష్ఠములైనవానిచే  
తను; నిత్యనిషేవితాం=విల్లపుడునుసే  
వింపఁబడినదియును; చుత్తబహిణసం  
ఘుష్టాం=మడిచిననెమళ్లచే ధ్వనించు  
నట్లుచేయఁ బడినదియు; నానాద్విజగ  
ణాయతాం= నానావిధములయినప  
క్షులసమూహములతోఁ గూడినదియు

నగు; అశోకవనికాం= (అధ్యాహృత  
ము)అశోకవనికను; దదశః=చూచెను.  
ఆహనుమంతుండు, మనుష్యులకంద  
ఱకునుసంతోషముగల్గించునదియైమృగ  
ములనుబక్షులను ఒప్పుచుండు వసంత  
ప్రారంభకాలమందు, ఆయశోకవనికం  
బ్రవేశించి, నానావిధములయిన కొనలు  
గల్గి, పక్షులమధురధ్వనులతోఁగూడి, ర  
జతవర్ణంబులను బంగారువన్నెగల  
వియునగు వృక్షంబుల నంతటనుం దే  
జరిల్లుచు, నానావిధములగు పక్షులు  
ను మృగంబులునుగల్గటంజేసి విచిత్ర  
వర్ణంబై, నానావిధంబులుగా నేర్ప  
ఱుపఁబడిన యవాంతర వనంబులతోఁ  
గూడి, యుదయకాలంబుననుండు సూ  
ర్యునికైవడి భాసీల్లుచు, బూలతోను  
బండ్లతోనుగూడియుండు నానావిధవృ  
క్షంబులుగల్గి, మడిచివధురంబుగాఁ  
గూయుచుండుకోయిలలతోనుదుమ్మెద  
లతోను జెన్నొందుచు, మదంబున మ  
ధురంబుగాఁ గేకలు వేయు నెమళ్లు  
గలిగి, మఱియు, నానావిధ పక్షుల  
తోనొప్పుచున్న, యశోకవనికం, బా  
చెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాగఁమాణో వరారోహం రాజపుత్రీ మనిందితామ్

సుఖప్రసుప్తా నివహగా బోధయామాస వానరః. ౯

టీక॥ వానరః = హనుమంతుడు; వ | లి = పెను.

రాగోహం = శ్రేష్ఠములయిన పిఱుడు హనుమంతుం, డప్పుడు, శ్రేష్ఠముల  
లుగలదియును; అనిందితాం = నిందింప  
బడనిదియును; రాజపుత్రీం = రాచకొ  
మాతెయనగు సీతను; మాగమాటవలన, నచ్చటివృక్షంబులు కదలుటంజే  
ణి = వెదకుచు; సుఖప్రసుప్తా = సుఖ  
ముగానిదురించియున్న; విహగా = మేలుకొనినవి.  
పక్షులను; బోధయామాస = మేలుకొ  
అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పతద్ధి ద్విజగణైః పక్షై స్సాలా స్సమాహతాః  
అనేకవణాః వివిధా ముముచుః పుష్పవృష్టయః. ౧౦

టీక॥ సాలాః = వృక్షములు; ఉత్పత | చినవి.

ద్ధి = ఎగురుచున్న; ద్విజగణైః = పక్షుల  
సమాహములచేత; పక్షైః = తొక్కల  
చేత; సమాహతాః = కొట్టబడినవై; అ  
నేకవణాః = పెక్కువన్నెలుగలవి  
యును; వివిధాః = నానావిధములయిన  
వియునగు; పుష్పవృష్టయః (పుష్పవృ  
ష్టీః) = పూలవానలను; ముముచుః = విడి  
అప్పుడుపక్షులు గుంపులుగుంపులు  
గానెగురుచుండగా వానితొక్కలచే  
గదలింపబడి, వృక్షంబులు, నానావ  
ణంబులునానావిధంబులునైనపూలం  
గురిసినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పావకీణా శ్శుశుభే హనుమా న్తారుతాత్తజః  
అశోకవనికా మధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః. ౧౧

టీక॥ అశోకవనికామధ్యే = అశోక | పూలచేవ్యాపింపబడిన; మారుతాత్త  
వనమునడుమునందు; పుష్పావకీణాః = జః = వాయువు కొడుకైన; హను

మా = హనుమంతుడు; పుష్పమయః = పూలవికారమయిన; గిరిర్యధా = పర్వతముంబోలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

దిశ స్సర్వాః ప్రధావంతం వృక్షషండగతం కపిమ్  
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని వసంతఇతి మేనిరే. ౧౨

టీక॥ భూతాని = భూతములు; సర్వాణి = అన్నియును; దిశః = దిక్కులను; సర్వాః = అన్నిటినిగూచి; ప్రధావంతం = పరులిడుచున్నవాడును; వృక్ష షండగతం = చెట్లయొక్క నడుమనున్న హనుమంతుంజూచి, సమమూహమునుబొందిన వాడునగు; కపిమ్ = హనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; వసంతః = వసంతుడు; ఇతి = అని; మేనిరే = తలంచినవి. అన్ని దిక్కులకునుబరులిడుచు, చెట్ల నడుమనున్న హనుమంతుంజూచి, సమస్తభూతంబులును, వసంతుండుని, తలంచినవి. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షేభ్యః పతితైః పుష్పైరవ కీర్ణాః పృథగ్విధైః  
రరాజ వసుధా తత్ర ప్రముదేవ విభూషితా. ౧౩

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; వృక్షేభ్యః = చెట్లనుండి; పతితైః = పడినవియు; పృథగ్విధైః = నానావిధములునగు; పుష్పైః = పూలచేత; అవకీర్ణాః = వ్యాపింపబడిన; వసుధా = భూమి; విభూషితా = అలంకరింపబడిన; ప్రముదేవ = ప్రీతివలె; రరాజ = ప్రకాశించెను. అచ్చటి, భూమిమీద, వృక్షంబులనుండి నానావిధములుగ పూలురాలి యున్నందున, నాభూమి, సొమ్ముల చేనలంకరింపబడియుండు వనితయుంబోలె, బూపట్టుచుండినది, అని, తాత్పర్యము.

తరస్వినా తే తరవ స్త రసాభి ప్రకంపితాః



కుసుమా నివిచిత్రాణి సస్యజాః కపనా త దా. ౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ, తర

వః; వృక్షంబులు; తరస్వినా=బలవంతుం అప్పుడు, బలవంతుండగునాహను  
డగు; కపినా=హనుమంతునిచేత; తర మంతుండుబలంబున నావృక్షంబుల నా  
సా=బలముచేత; అభిప్రకాశితా=నా లుగుప్రకారమునుగదలంపఁగా నా, వృ  
లుగుప్రకారమును గదలంపఁ బడినవై; షంబులనుండి, నానావిధంబులగు పూ  
విచిత్రాణి= నానావిధములయిన, కు లురాలినవి. అని, తాత్పర్యము,  
సుమాని= పూలను; సస్యజాః=విడిచి

నిర్ధాతపత్రశిఖరా శ్శీగఃపుష్ప ఫలా ద్విమాః

నిక్షిప్త వస్త్రాభరణా ధూతా ఇవ పరాజితాః. ౧౫

టీక॥ నిర్ధాతపత్రశిఖరా= ఎగురం అచ్చటహనుమంతుండుకదలించుటం  
గొట్టఁబడినయాకులునుకొనలును గలవి జేసివస్త్ర ప్రాయంబులగు పత్రములు  
యును; శీగఃపుష్పఫలాః=రాలినపూ నుకొనలందలిమొగ్గలును, ఆభరణప్రా  
లునుబండ్లును గలవియునగు ; ద్రు యంబులగుపూలును బండ్లునురాలి నం  
మాః=చెట్లు; పరాజితాః=అపజయ దువలన, నాచెట్లు, జూదమాడియపజ  
మునొందినవారును; కావుననే; నిక్షిప్తవ యంబునొంది గెల్చినవారికిచ్చుటకై వ  
స్త్రాభరణాః=ఉంచఁబడినవస్త్రములు స్త్రీంబులునాభరణంబులునుగ్రిందంబె  
నుసాములునుగలవారలునగు; ధూతా ట్టియుండు, జూదరులుంబోలె, జూప  
ఇవ=జూదరులుంబోలె; ఆసక్ (అ ట్టుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.  
ధ్యాహృతము)= ఉండినవి.

హనూమతా వేగవతా కంపితా స్తే న గోక్షమాః

పుష్పవణఃఫలా న్యాశు ముముడుః పుష్పశాలినః. ౧౬

టీక॥ వేగవతా=అధికమయిన వేగముగల; హనూమతా=హనుమంతు

నిచేర; కంపితాః=కదలింపబడిన; పు  
ష్పశాలినః=పూలచేనొప్పచుండు, తే=  
ఆ; నగోత్తమాః= వృక్షశ్రేష్ఠులు;  
ఆశు = శీఘ్రముగా; పుష్పపణకఫలా  
ని=పూలనుఆకులనుబండ్లను ; ముము  
క్షుః=విడిచినవి.

అతివేగముగల హనుమంతుండు,  
పూల నిండియుండు నాయుత్తమవృ  
క్షబులఁగదలింపఁగానే, వానివలన,  
బూలునుబుత్రంబులును ఫలంబులును, శీ  
ఘ్రముగా, నేలబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విహంగ సంఘై హీనాస్తే సుంధమాత్రా శ్రయా ద్ద్రుమాః  
బధూపురగ మాస్సర్వే మారుతే నేవ నిధుఃతా. ౧౭

టీక॥ తే=ఆ; ద్రుమాః = వృక్షంబు  
లు; సర్వే=అన్నియును ; మారుతేన=  
వాయువుచేత, నిధుఃతాశ్రయ=కదలిం  
పబడినవివలె, విహంగసంఘైః=పక్షు  
లనమూహంబులచే ; హీనాః=విడు  
వబడినవిగాను ; సుంధమాత్రాశ్ర  
యాః=బోదెలు మాత్రము స్థానంబు  
లుగాను, బోదెలుమాత్రముగలవిగా న  
నుట; కావుననే, అగమాః = పొందఁ

గూడనివిగాను; బధూపుః=వనవి.  
ఆహనుమంతునిచేఁగదలింపబడిన  
వృక్షంబులన్నియు, వాయువుచేఁగదలిం  
పబడినట్లు, పక్షులచేవిడువబడి, పు  
ష్పములుపత్రములు మొదలగునవియులే  
క బోదెలు మాత్రము గలిగి యుం  
టంజేసి, నేవించుటకహంబులు, గాక,  
పోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

నిధూత కేశ యువతి ర్యథా మృదితవణకా  
సిష్టిత శుభ దంతోష్ఠీ నఖైదకంతైశ్చ విక్షతా. ౧౮  
తథా లాంగూలహస్తైశ్చ చరణాభ్యాంచ మదితా  
బధూవా శోక వనికా ప్రభగ్న వరపాదపా. ౧౯

టీక॥ నిధూత కేశీ=విరియునట్లుచే  
యబడిన వెండ్రుకలుగలదియును; మృది  
తవణకా=నలుచబడినచందనముగల

దియును; సిష్టిత శుభదంతోష్ఠీ = చ  
క్కఁగాత్రాఁగఁబడినదియును (కావున  
నే) సుందరమయినదంతమువంటిదైనపె

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

దవిగలదియును; నఖ్యే=గోళ్ల చేతను; దంతైశ్చ=పండ్లచేతను; విత్తతా=గాయముచేయఁ బడినదియునగు; యవతిః=స్త్రీ; యధా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; లాంగూలహస్తైశ్చ=తోకచేతను జేతులచేతను; చరణాభ్యాంచ=పాదములచేతను; మడితా=మడింపఁబడినదియు; ప్రభగ్నవరపాదపా=విటిగిన శ్రేష్ఠములయినవృక్షములు గలదియునగు, అశోకవనికా=అశోకవనము ; బభూవ=ఉండెను.

అట్లుహనుమంతునిచే, దోకనుజేతులనుగాళ్లనుమడింపఁబడి, విటిగినచెట్లతోనున్నయాయశోకవనిక, సంభోగోద్రేకంబునఁ, జెదరినతల వెండ్రుకలును, అలింగనాదులచే, రాలిపోయినచందనంబును, చక్కఁగాఁ బానము సేయఁబడుటంజేసి, దంతంబుంబోలఁదెల్లగానుండుపెదవియునుగలిగి, గోళ్లను దంతంబులనుదగిలినగాయములతో నొప్పుచున్న, వనితయంబోలెఁ, బూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మహాలతానాం దామాని వ్యధమత్తరసా కపిః

యథా ప్రావృషి వింధ్యస్య మేఘజాలాని మారుతః. ౨౦

టీక|| కపిః=హనుమంతుండు ; తరసా=బలముచేత; మహాలతానాం=పెద్దతీరగెలయొక్క; దామాని=సమూహములను; మారుతః=వాయువు; ప్రావృషి=వషాకాలమునందు; వింధ్యస్య=వింధ్యపర్వతముయొక్క ; మేఘజాలానియథా=మబ్బులయొక్క సమూహములనుంబోలె ; వ్యధమత్=

తెంచెను. వషాకాలంబున, వాయువు, వింధ్యపర్వతమునందలి మేఘంబుల సమూహంబులనుఖండఖండములుగాఁ జేయునట్లు, హనుమంతుండు, బలంబుననాయశోకవనియందలి లతాసమూహంబులను, తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తత్ర మణిభూమీశ్చ రాజతీశ్చ మనోరమాః

తథా కాంచన భూమీశ్చ దదర్శ విచర స్రుషిః. ౨౧

టీక|| సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; తత్ర=అయశోకవనికయందు ; వి

చరణ్=తిరుగుడు; మనోరమాః=సుందరములయిన; మణిఘామీశ్వ=రత్నవికారములయిన ఘాములను ; రాజతీశ్వ==వెండిఘాములను; తథా=అట్లు ; కాంచనఘామీశ్వ=బంగారుఘాములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం డాయశోక వనికయందు సంచరించుచు, సుందరములయిన మణిమయంబులగు ఘాములను వెండిఘాములను బంగారు ఘాములనుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వాపీశ్వ వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా  
మహాహ్లా మణిసోపానై రుపపన్నాస్తతస్తతః. ౨౨  
ముక్తాప్రవాళసేకతా స్సాస్థితీకాంతర కుట్టిమాః  
కాంచనైస్తరుభిశ్చిత్రైస్తీరజై రుపశోభితాః. ౨౩  
ఫుల్లపద్మ త్వలవనా శ్చక్ర వాకోప కూజితాః  
నత్యూహ రుతసంఘష్టా హంససారసనాదితాః. ౨౪  
చీఘాభి ద్రుమయుక్తాభి స్సరిద్భిశ్చ సమంతతః  
అమృతోప మతోయాభి శ్శివాభి రుపసంస్కృతాః. ౨౫  
లతాశతై రవతతా స్సంతాన కుసుమావృతాః  
నానాగుల్మ వృతఘనాః కరవీర కృతాంతరాః. ౨౬

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండ;వివిధాకారాః=నానావిధములయిన యాకారములుగలవియును;పరమవారిణా=శ్రేష్ఠమయిన జలముచే;పూర్ణాః=నిండినవియును; తతస్తతః=అచ్చటచ్చట; మహాహ్లాః=శ్రేష్ఠములయిన; మణిసోపానైః=రత్నవికారములయిన పడికట్లతో; ఉపపన్నాః=కూడినవియును; ముక్తాప్ర

వాళసేకతాః=ముతైపు వికారమయినదియుంబవడపు వికారమయినదియునగునిసుకగలవియును; స్సాస్థితీకాంతరకుట్టిమాః=స్థితీకమణివికారమయిన నీళ్లలోపలికట్టనవునేలగలవియును; కాంచనైః=బంగారువన్నెగలవియును; చిత్రైః=నానా వర్ణములుగలవియునగుతీరజైః=గట్టునంబుట్టిన వృక్షములచే; ఉపశోభితాః=ప్రకాశింపజే

యంబడినవియును; పుల్లపదో త్వలవ  
 నాఁ=వికసించినతామరపూలయొక్క-  
 యుం గలువలయొక్క-యు సమాహ  
 ములుగలవియును ; చక్రవాకోపకూజీ  
 తాఁ=జక్క-వపక్షులచే ధ్వనించునట్లు  
 చేయంబడినవియును; నగ్నూహరుతన  
 ఘుస్టాః=నీరుకోళ్ల ధ్వనిచే ధ్వనింపఁజే  
 యంబడినవియును , హంససారసనాది  
 తాఁ= హంసపక్షులచేతను బెద్దరుప  
 త్కులచేతనుధ్వనింపఁజేయఁ బడినవియు  
 ను; దీఘాభిః=నిడుపైనవియు;మృదు  
 యుక్తాభిః = చెట్లతోగూడినవియు;అ  
 మృతోప మతోయాభిః = అమృతము  
 తోఁబోలి-గలనీళ్లుగలవియు;శివాభిః=  
 మంగళకరంబులగు;సరిద్భిశ్చ = కా  
 లువలచేతను;సమంతతః=అన్నిప్రక్క  
 లను;ఉపసంస్కృతాః= అలంకరింపఁ  
 బడినవియును; లతాశ్మలైః = తీగెల  
 యొక్క-నూలులచేత ; అవతతాః =  
 వ్యాపింపబడినవియును, సంతానమను  
 మావృతాః=కల్పవృక్షములయొక్కపు  
 వృక్షులచేత గప్పుబడినవియును ; నా  
 నాగుల్తావృతఘనాః= నానావిధము  
 లయినబోదెలని చెట్లచేతఁ గప్పుబడిన  
 వియును దట్టములయినవియును; కరవీ  
 రకృతాంతరాః= గెన్నేరుచెట్లచేత

యంబడినవిశేషములుగలవియునగు;వా  
 పీశ్చ=నడబావులను ; దదర్శ (అధ్యా  
 హృతము)=చూచెను.

నానావిధాకారంబులగల్గి,యుత్కృ  
 స్ట జలబుతో నిండి, యచ్చటచ్చట,  
 శ్రేష్ఠములయిన మణి మయంబులగు  
 పడికట్లతోఁగూడి, ముతైములుం బగడ  
 ములు" వీక్షితోజేయఁ బడిన యిసుక  
 యున్నటికఱితోఁజేయబడిన నీళ్లలో  
 పలనుండుకట్టనపునేలయుగల్గి, తీరంబు  
 నంబున కాంచన వణకంబులుం జి  
 త్రవణంబులునగు వృక్షంబులచేనలం  
 కరింపఁబడి,వికసించినతామరపూలతో  
 నుగలువలతోను,మధురముగాఁగూయు  
 చుండుఁజక్క-వపక్షులతోను, నీరుకోళ్ల  
 తోనుహంసపక్షులతోను సారసపక్షుల  
 తోనుగూడి,దీఘంబులైనఁబ్రక్క  
 లనుచెట్లుగలిగి యమృతంబుంబోలెమ  
 ధురంబయినజలంబుగలిగియుండు కా  
 లువలచేతజెన్నొందుచు, అనేకవిధంబు  
 లయినలతలచేనలరారుచుగల్గుచున్న  
 బులరమణీయంబులై,బోదెలనిచెట్లుచు  
 ట్టుననేకంబులుదట్టముగాఁగల్గి, గెన్నే  
 రువృక్షంబులంజేలంగుచున్న, నడచావు  
 లను,హనుమంతుండు,చూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

తతిం బుధర సంకాశం ప్రవృద్ధ శిఖరం గిరిమ్  
విచిత్ర కూటం కూటైశ్చ సర్వతః పరివారితమ్. ౨౭  
శిలా గృహై రవతతం నానావృక్షై స్సమావృతమ్  
దదశః హరి శాగూలో రమ్యం జగతి పర్వతమ్. ౨౮

<p>టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; హరిశా దూఁలః=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమం తుండ;అంబుధరసంకాశం= మేఘము తో సమానమైనదియును; ప్రవృద్ధశిఖ రం=పెరిగినశిఖరములుగలదియును;వి చిత్రకూటం= నానావిధములైనకొండ కొమ్ములుగలదియును,కూటైః=కొండ కొమ్ములచేత; సర్వతః=అంతటను;ప రివారితంచ=చుట్టఁబడినదియును; శిలా గృహైః=తాతియిండ్లచేత;అవతతం= వ్యాపింపఁ బడినదియును ; నానావృ క్షైః=నానావిధములగుచెట్లచేతను, స మావృతం= చుట్టఁబడినదియును ; ర మ్యం= సుందరమునగు;జగతి పర్వతం</p>	<p>(జగతీపర్వతం)=మట్టికొండ యయిన; లేక,జగతిపర్వతమనుపేరుగల; గిరిం= పర్వతమును;దదశః=చూచెను. అంత,మేఘంబునకుసరివచ్చుచు, ను న్నతమయినశిఖరంబుగల్గి, నానావిధ ములగుకొమ్ములుగల్గి, యన్ని ప్రదేశం బులనుగొమ్ములతోనొప్పుచు, తాతిగృ హంబులతోఁగూడి, నానావిధ వృక్షం బులంగప్పుబడి,రమణీయంబై, యున్న మట్టికొండను,(పక్షాంతరమందు, జగ తీపర్వతమనుపర్వతమును); వానరశ్రే ష్ఠుండగు హనుమంతుండుచూచెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

దదశః చ నగా త్తస్మాన్నదీం నిపతితాం కపిః  
అంకాదివ స ముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియామ్. ౨౯  
జలే నిపతి తాగ్రైశ్చ పాదపై రుప శోభితామ్  
వార్య మాణా మివ క్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియ బంధుభిః. ౩౦

<p>టీక॥కపిః = హనుమంతుండ; త స్తాత్=ఆ;నగాత్=పర్వతమునందు;ని యస్య=ప్రియునియొక్క; అంకాత్=</p>	<p>పతితాం=పడినదియును(కావుననే)ప్రి యామ్=ప్రియునియొక్క; అంకాత్=</p>
--	---

<p>తొడనుండి; సముస్పృశ్య=ఎగిరి; పతి తాం=పడినట్టి; ప్రియమివ(స్థితాం)= ప్రియురాలుంబోలె నున్నదియును; జ లే=నీటియందు; నిపతితాగ్రైశ్చ=ప డినకొనలుగల; పాదపైః=చెల్లచేత; ఉ పశోభితాంచ=ప్రకాశింపఁజేయఁబడి నదియును; ప్రియబంధుభిః=ఇష్టులయిన బంధువులచే; వార్యమాణాం=అడ్డగిం పఁబడిన; క్రూధాం=కోపించిన; ప్రమ దామివ(స్థితాం)=ప్రియుంబోలెను న్నదియునగు; నదీంచ=వీటిని; దదర్శ=</p>	<p>చూచెను. ఆ పర్వతంబునందుండి నేలకుఁబాటు చుండుటంజేసికోపంబునఁబ్రియునియం కంబువిడిచి నేలంబడుప్రియురాలుంబో లెఁజూపట్టుచు, ఫలభారంబునవంగి నీ టందోఁగుచుండకొనలుగల చెట్లతోఁ గూడియుంటంజేసి, ప్రియబంధువులచే హస్తంబులననునయింపఁబడుచున్న క్రూ ధ(ప్రియుంబోలెఁగనుపట్టుచున్న, యొ కటనదిని, హనుమంతుండచ్చటఁ, జూచె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పున రావృత్తతోయాంచ దదర్శ= స మహాకపిః

ప్రసన్నామివ కాంతస్య కాంతాం పునరుపస్థితామ్. 3౧

<p>టీక॥మహాకపిః= పెద్దకోతియగు; సః=ఆహనుమంతుండు; పునరావృత్త తోయాంచ= మఱిలితిరిగిన నీళ్లుగలది యు(కాపుననే)ప్రసన్నాం=కోపంబు విడిచినదియును; పునః=మఱల; ఉపస్థి తః=ప్రియుని బొందినదియునగు; కాంతామివ(స్థితాం)=ప్రియురాలుం బోలెనున్నదియునగు; నదీంచ=(అధ్యా హృతము)నదిని; దదర్శ=చూచెను.</p>	<p>అట్లుకొంతవఱకుఁబర్వతంబువిడిచి పాటియంతమఱల వెనుకకుఁ దిరిగిపర్వ తముతట్టుగాఁబాటుటంజేసి, బంధువుల నునయింపఁగాకోపంబువిడిచి ప్రసన్న యై, మఱలఁ బ్రియునింబొందునట్టి, వనితయుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, యా నదిని, హనుమంతుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య దూరాత్స పద్మిన్యో నానాద్విజ గణాయతాః

దదర్శ హరి శౌదూఁలో హనుమా న్నారూతాత్మజః. 32

టీక॥ హరిశామూలః=వానర శ్రేష్ఠినిః) తామరకొలనులను;దదశశ్చ= వృండును; మారుతాత్మజః= వాయు చూచెను.  
దేవుని కుమారుండునగు; సః=ఆ, హ వానర శ్రేష్ఠుండువాయుదేవుని కు  
నుమాన్ = హనుమంతుండు ; త మారుండునగు హనుమంతుండు, ఆప  
స్య=ఆపర్వతమునకు;అదూరాత్=స ర్వతమునకుసమీపంబున, నానావిధవ  
మీపమునందు; నానాద్విజ గణాయు తులతోనొప్పుచున్న, తామరకొలంకు  
తాః = నానావిధములయినపక్షులన లంబించెను.  
మూహములతోఁగూడిన;పద్మిన్యః (ప అని,తాత్పర్యము.

కృత్రిమాం దీప్తిఃకాం చాపి పూణాం శీతేన వారిణా  
మణి ప్రవర సోపానాం ముక్తానికత శోభితామ్. ౩౩  
వివిధై మృగ సంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్  
ప్రాసాదై స్సుమహద్భిశ్చ నిమిత్తైర్విశ్వ కమణా. ౩౪  
కాననైః కృత్రిమై శ్చాపి సర్వత స్సమలం కృతామ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ విచిత్రాం=నానావిధమయినదియును  
నుమంతుండు;కృత్రిమాం=నిమింపఁబ చిత్రకాననాం=నానావిధములయినప  
నదియును;శీతేన=చల్లని; వారిణా=నీ నములుగలదియును;సుమహద్భిః =మి  
టచేత;పూణాం=నిండినదియును;మ కి-లయు గొప్పవియును; విశ్వకమణ  
ణిప్రవరసోపానాం =రత్న శ్రేష్ఠముల ణా = విశ్వకమణచేత; నిమిత్తైః=  
తోఁజేయఁబడిన పడికట్లుగలదియును; చేయఁ బడినవియునగు; ప్రాసాదై  
ముక్తానికతశోభితాం=ము త్రైములతోఁ శ్చ=మేడలచేతను;కృత్రిమైః= నిమిం  
జేయఁబడినయిసుకచేతఁబ్రకాశింపఁబ పఁబడిన;కాననై శ్చాపి= వనములచేత  
డినదియును; వివిధైః=నానావిధములై ను;సర్వతః = అంతటను; సమలంకృ  
న;మృగసంఘైః=మృగములనమూహ తాం=చక్క-గా నలంకరింపఁ బడినది  
ములతోఁయుక్తాంచ=కూడినదియును; యునగు;దీర్ఘి కాంచాపి = నడచావిని;



దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

చల్ల నిసీటితోనిండి మణిమండుబుల  
గుపడికట్లతోఁగూడి ముతైములతోఁజే  
యఁబడిన యిసుకగల్గి, నానావిధమృ  
గంబులనొప్పుచు, విచిత్రమయి, చుట్టును  
నానావిధవనంబులఁ జేజరిల్లుచు, విశ్వ

కమఁచేనిమిఁపవఁబడినగొప్పపాసా

దంబులనువనంబులనుంజెలంగుచు, నా  
పర్వతముసమీపంబుననున్ననడచావిని,  
హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

యేకేచి త్వాదపా స్తత్ర పుష్పోపగ ఫలోపగాః. ౩౫

సచ్చత్రా స్సవితదీకా స్సర్వే సౌవణః వేదికాః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; పుష్పోపగఫ  
లోపగాః = పూలుగలిగినవియును, బం  
డ్లుగలవియునగు; పాదపాః = వృక్షము  
లు; యేకేచిత్ = ఏవేది; సంతి = (అధ్యా  
హృతము) ఉన్నవో; తే = (అధ్యా  
హృతము) అవి; సర్వే = అన్నియును; స  
చ్చత్రాః = కూచుండువారికెండవాన  
లు మొదలగువాని చాధగలుగకుండుట  
కైయేర్పఱుపఁబడిన శాలలతోఁ గూడి

ననై, సవితదీకాః = పెద్దతిన్నెలతోఁ

గూడినవై; సౌవణః వేదికాః = బంగారు

వికారములయిన చిన్నతిన్నెలుగలవై;

ఆసక్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి.

అచ్చట, బూలను బండ్లను నిండి

యుండువృక్షంబులన్నియు, శాలలతో

ను, పెద్ద తిన్నెలతోను, వానిపైనఁ జిన్న

బంగారుతిన్నెలతోను గూడియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

లతా ప్రతానై బహుభిః పక్షైశ్చ బహుభి ర్వృతామ్. ౩౬

కాంచనీం శింశుపా మేకాం దదశః హరియూధపః

వృతాం హేమ మయీభిస్తు వేదికాభి స్సమం తతః. ౩౭

టీక॥ హరియూధపః = హనుమం  
తుండు; బహుభిః = అనేకములయిన, ల  
తాప్రతానైః = తీగల సమూహముల  
చేతను; బహుభిః = అనేకములయిన; ప

క్షైశ్చ = ఆకులచేతను; వృతాం = చు

ట్టఁబడినదియును; సమంతతః = అంతట

ను; హేమమయీభిః = బంగారువికార

ములయిన, వేదికాభిస్తు = తిన్నెలచేత

ను;వృతాం=చుట్టఁబడినదియును,కాఁ  
చసం=బంగారువన్నెగలదియునగు; ఏ  
కాం=ఒక;శింశుఘాం = ఇరుగుడుచె  
ట్టును;దదశఁ=చూచెను.

హనుమంతుఁడు, పెక్కుతీరగలచేత

నుబ్రతంబులచేతను బరివృతంబై, నా  
లుగుప్రక్కలను బంగారు తిన్నెతో  
నొప్పుచున్నయొక్కరుగుడువృక్షంబు  
ను,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య ద్భూమి ఘాగాంశ్చ గతఃప్ర గ్రవణానచ

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు;భూమిఘా  
గాంశ్చ=భూములఘాగములను, వేఱు  
వేఱుభూములననుట;గతః ప్రగ్రవణా  
నిచ=పల్లములను సెలయాటలను; అప  
శ్యత్=చూచెను.

ఆహనుమంతుం,డచ్చట, నానావి  
ధంబులగుభూములనుబల్లవుఁ బ్రదేశ  
ములను సెలయాటలను,జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువణః వృత్తో నపరాణ్ దదశః శిఖిసన్నిభాణ్. ౩౮

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ  
నుమంతుఁడు;శిఖిసన్నిభాణ్=నిప్పుతో  
సమానములయిన,అపరాణ్=ఇతరము  
లయిన,సువణఃవృత్తాణ్=బంగారువ  
న్నెగలచెట్లను;దదశఁ=చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు,డచ్చట,నన్నియుం  
బోలెఁ దేజరిల్లుచున్నబంగారు వణఁ  
పువృక్షంబులమఱికొన్నిటిని, జూచె  
ను.అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ద్రుమాణాం ప్రభయా మేరోరివ దివాకరః

అమన్యత తదావీరః కాంచనో స్తీతి వానరః. ౩౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; వీరః=పరా  
క్రమశాలియగు;వానరః=హనుమంతుఁ  
డు;తేషాం=ఆ; ద్రుమాణాం=వృక్ష

ములయొక్క; ప్రభయా=కాంతిచేత;  
మేరోః = మేరుపవతముయొక్క;  
ప్రభయా(అధ్యాహృతము)= కాంతి

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సంగ

చేత, దివాకరభవ = సూర్యుండుంబో  
 లె; కాంచనః = బంగారు వికారుండను;  
 అస్తి = అగుచున్నాను, ఇతి = అని; అమ  
 న్యత = తలంచెను.

అప్పుడు, సరాక్రమశాలియగుహను  
 మంతుండు, ఆబంగారువృక్షంబుల కాం

తివలన, మేరుపర్వతముకాంతివలనసూ  
 ర్యుండుకాంచనమయుండుగాఁ గనుప  
 ట్టునట్లు, తనదేహము బంగారువ న్నైగ  
 ల్లిచూపట్టుటంజేసి, “నేనిప్పుడుబంగారు  
 డేహంబుగలవాడనైతిని” అని, తలం  
 చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం కాంచనై! స్రుగజై మాణుతేన చ వీజితామ్  
 కింకిణీ శత నిఘోషాం దృష్ట్వా విస్తయ మాగమత్. ౪౦

టీక|| సః (అధ్యాపృతము) = ఆ  
 హనుమంతుండు; కాంచనైః = బంగారు  
 వన్నెగల, తరుగజైః = వృక్షముల స  
 మూహములతో; యుక్తాం (అధ్యాపృ  
 తము) = కూడినదియును ; మారుతే  
 న = గాలిచేత; వీజితాంబ = వీచబడినది  
 యును; కింకిణీశతనిఘోషాం = చిలు  
 గంటలచే నూఱుధ్వనులుగలదియును;  
 చిలుగంటలుగట్టియుండుటచేననేకధ్వ  
 నులుగలదియుననుట, తాం = ఆయశో

కవనికను; దృష్ట్వా = చూచి; విస్తయం =  
 ఆశ్చర్యమును; ఆగమత్ = పొందెను.  
 ఆహనుమంతుండు, అట్లుకాంచన  
 వృక్షంబుల సమూహంబులతోఁ గూడి  
 వాయువువీచుటచే, చెట్లకుఁ గట్టియుం  
 డుచిటుగంటలు మ్రోఁగుటంజేసి, య  
 నేకశబ్దంబులనొప్పుచున్న, యాయశోక  
 వనికంజూచి, యాశ్చర్యంబు నొందెను.  
 అని, తాత్పర్యము.

స పుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాం కురపల్లవామ్  
 తా మారుహ్య మహాబాహు శ్శింశుపాం పణాసంవృతామ్. ౪౧

టీక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతు  
 లుగల; సః = ఆహనుమంతుండు; పుష్పి  
 తాగ్రాం = పూచినశిఖరములుగలది  
 యును; తరుణాంకురపల్లవాం = క్రొ

త్తమొలకలునుజిగుళ్లునుగలదియును; ప  
 ణాసంవృతాం = ఆకులచేఁగప్పబడిన  
 దియునగు; తాం = ఆ; శింశుపాం = ఇరు  
 గుడుచెట్టును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; అచిం

తయత్ (అధ్యాహూతము) ఆలోచించెను.

మహాబాహుండగు నాహనుమంతుడు, పుష్పించినశిఖరంబులనులేత

మొలకలునుజిగుళ్లునుగలిగివత్తించులచే నొప్పుచుండుశింశుపావృక్షంబు నెక్కి గుట్టనియాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతోద్రత్యోమి వై దేహీం రావదర్శనాలసామ్  
ఇతశ్చేతశ్చ దుఃఖార్తాం సంపతంతీం యదృచ్ఛయా. ౪౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహూతము) = నేను; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; రావదర్శనాలసాం= రామునిచూచుటయందు మిక్కిలిలియుంగోరికిగలదియును ; దుఃఖార్తాం=దుఃఖముచేత బీడింపబడినదియును; యదృచ్ఛయా= స్వేచ్ఛచేత; ఇతశ్చేతశ్చ=ఇటునటు ; సంపతం

తీం=తిరుగుచున్నదియునగు ; వై దేహీం=సీతను; ద్రత్యోమి=చూచెదను. నేనిచ్చటనుండి, రామునింజూచుటయందు మిక్కిలిలియుంగోరికగల్గి దుఃఖంబు ననిట్టట్టుదిరుగుచున్నసీతాదేవిని, జూచెదను. అని, తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం దృఢం రమ్యా దురాత్మనః  
చంపకై శ్చం దనై శ్చాపి వకులైశ్చ విభూషితా. ౪౩

టీక॥ దురాత్మనః = దుష్టస్వభావముగలరావణునియొక్క; అయం=ఈ; అశోకవనికాచ=అశోకవనికయును; దృఢం=మిక్కిలిలియును; రమ్యా = రమణీయమయినది. చంపకైః=సంపెంగవృక్షములచేతను; చందనైశ్చాపి= చందనవృక్షములచేతను; వకులైశ్చ = పొగడ

వృక్షములచేతను; విభూషితా=అలంకరింపబడినది. ఈదురాత్ముండగురావణునియశోకవనిక, మిగులరమణీయంబుగానున్నది, మణియుసంపెంగవృక్షంబులను జందనవృక్షంబులనుబొగడవృక్షంబులను, ఒప్పుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇయంచ నశిసీ రమ్యా ద్విజసంఘనిషేవితా

# ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

టీక॥ ఇయం = ఈ; సశిశీవ = తామర  
కొలంకును; రమ్యా = సుందరమయినది.  
ద్విజసంఘనిషేవితా = పక్షులసమూ  
హంబులచేసేవింపబడినది.

ఈతామరకొలంకునుమిగుల సుంద  
రంబై, మధురంబుగాఁ గూయుపక్షు  
లం, జెన్నొందుచున్నది.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం సా రామ మహిషీ నూన మేవ్యతి జానకీ. ౪౪

టీక॥ జానకీ = జనకుఁకూతురయి  
న, రామమహిషీ = రామునిభార్యయ  
గు; సా = ఆసీత, ఇమాం = ఈతామరకొ  
లంకునుగూచిక, నూనం = నిశ్చయము  
గాఁ, ఏవ్యతి = రాఁగలదు.

రామునిభార్యయుజనకుని కూతు  
రునగుచాసీతాదేవి, యీతామరకొ  
లంకునొద్దకు, సందేహములేక, వచ్చు  
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా రామా రామమహిషీ రాఘవస్య ప్రియా సతీ  
వనసంచారకుశలా నూన మేవ్యతి జానకీ. ౪౫

టీక॥ రామమహిషీ = రామునిభార్యయ  
ను; రాఘవస్య = రామునకు; ప్రియా =  
ఇష్టురాలును, సతీ = పతివ్రతయును; వన  
సంచారకుశలా = వనమునందుఁదిరుగు  
టయందు నేర్పుగలదియును; జానకీ = జ  
నకమహారాజుకొమార్తెయునగు; సా =  
ఆ; రామా = స్త్రీయయినసీత, నూనం =

నిశ్చయముగా; ఏవ్యతి = రాఁగలదు.  
రామునిభార్యయురామునకుఁ బ్రి  
యురాలును, వనంబులందుఁదిరుగుట యం  
దునేపుఁగలదియుఁ, గావున, జనకపు  
త్రియగునాసీత, యిచ్చటికి, నిస్సందే  
హముగా, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అథవా మృగశాబాషీ వన స్యాస్య విచక్షణా  
వన మేవ్యతి సార్యేహ రామచింతాను కర్చితా. ౪౬

టీక॥ అథవా = అటుగాదేని; మృగశాబాషీ = లేడిపిల్లలయొక్క-కండ్లువంటి

కండ్లుగలదియును; విచక్షణా=పండితురాలును, ఆర్యా=పూజ్యురాలునగు; సా=ఆసీత; రామచింతానుకర్షితా=రామునియొక్క-చింతచే కృశించునట్లు చేయబడినదియై; అస్య=ఈ; వనస్య=అశోకవనముయొక్క; ఇహ=ఇచ్చటి; వనం=తామరకొలను సమీపమందలివనమునుగూర్చి; ఏవ్యతి=రాగలదు.

అటుగా చేసి, లేడిపిల్లలకుంబోలె నేత్రంబులు గలదియుఁ బూజ్యురాలునగు సీతాదేవి రామునిచింతచేఁ గృశించినదై, పండితురాలుగావున, చాపంబు పోఁగొట్టు నుపాయంబులు తెలిసినదగుటంజేసి, యశోకవనమందలి యీ తామరకొలంకు సమీపమందున్న వనమునకు, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

రామశోకాభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా  
వనవాసే రతా నిత్య మేవ్యతే వనచారిణీ. ౪౭

టీక॥ వామలోచనా= సుందరములయినకండ్లు గలదియును; వనవాసే=వనంబుననుండుటయందు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును ; రక్త=ఆనక్తురాలును ; వనచారిణీ = వనంబునందుండిరుగునదియునగు; సా=ఆ; దేవీ=సీతాదేవి ; రామశోకాభిసంతప్తా=రామునిగుఱించినదుఃఖముచే తపింపఁజేయబడినదై; ఏవ్యతే=రాగలదు.

సుందర నేత్రంబులుగల యాసీతాదేవియెప్పుడును వనంబుననివాసముసేయుటయం చానక్తురాలును వనంబునందిరుగుచుండు స్వభావంబుగలదియును గావున, రామవిరహ దుఃఖంబునం దపించుచు, నాతాపంబుపోఁగొట్టుకొనుటకై, యిచ్చటికవశ్యము వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా  
రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ. ౪౮

టీక॥ రామస్య= రామునియొక్క; దయితా=ప్రియయిన ; భార్యా=మెండ్లామును; జనకస్య=జనకునియొక్క ;

సుతా=కూతురును; సతీ = పతివ్రతయునగుసీత; పురా = మున్ను; సతతం=ఎల్లప్పుడును; వనేచరాణాం (చ

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

శుద్ధ్యధికమందుపట్టి) వనంబునందు  
దిరుగువారలకొఱకు ; స్పృహయతే=  
ఆశపడుచుండినది, వారలతోఁగూడ వ  
నవాసంబు సేయఁగోరుచుండినదనుట .

రామునిప్రియధార్యయు జనకమ

హారాజుకూతురును బ్రతివ్రతయునగు  
సీత, మున్నెల్ల పృథునువనంబుననుండు  
వారలపై దయగలిగి, వారలతోఁగూడ  
వనవాసము సేయఁ గోరుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

సంధ్యాకాలమనా శ్యామా ధ్రువ మేవ్యతి జానకీ  
ననీం చేమాం శుభజలాం సంధ్యాధే వరవణిణి. ౪౯

టీక॥ సంధ్యాకాలమనాః=సంధ్యా  
కాలమునందలిమనసుగలదియును; శ్యా  
మా=యావనమధ్యస్థురాలును; వరవ  
ణిణి=ఉష్ణకాలమున శుభశీతలమునుశీ  
తకాలముననుభోజ్యమునగు దేహముగ  
లిగిపెనిమిటియందుమిక్కిలియుననురా  
గముగలయుత్తమస్త్రీయునగు ; జాన  
కీ=జనకునికూతురయినసీత; సంధ్యా  
ధే=సంధ్యకుఁగాను; సంధ్యావందన  
ముసేయుటకుఁగాననుట; శుభ జలాం=  
మంగళకరమయినజలముగల; ఇమాం=  
ఈ; నదీంచ=వీటినిగూచి; ధ్రువం=

నిశ్చయముగా; ఏవ్యతి=రాగలదు.  
యావనమధ్యస్థురాలును, ఉష్ణకా  
లమునందునుశుభశీతలమును శీతకాలము  
నందునుభోజ్యమునగుదేహము గల్గిపె  
నిమిటియందుమిగుల ననురాగము గల  
యుత్తమస్త్రీయునగు, జనకమహారా  
జుకొమారెనీతాదేవి, సంధ్యనుపా  
సిండుటయందుమిక్కిలియు నాసక్తిగ  
లది, కావున, సంధ్యోపాసనమునకుఁగా  
ను, మంచియుదకముగలయీనదికిని, ని  
శ్చయముగా, వచ్చును.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్య శ్చప్యసురూ పేయ మశోకవనికా శుభా  
శుభా యా పార్థివేంద్రస్య పత్నీరామస్య సమృతా. ౫౦

టీక॥ యా= ఏసీత; పార్థివేంద్ర మునకు; సమృతా=ప్రియయిన ; శు  
స్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు; రామస్య=రా భా=మంగళకరియగు; పత్నీ = భార్య

యోఃతస్యాశ్చపి=అట్టిసీతకను ; ఇక, రాజశ్రేష్ఠుండగురాముని ప్రియభా  
యం=ఈ; శుభా=మంగళకరి యయి ర్యయులోకసుందరియైనగు సీతకును,  
న;అశోకవనికా = అశోకవనిక ; అను దగయున్నది.  
రూపా=తగినది. అని, తాత్పర్యము.

ఈసుందరమయిన యశోకవని

యది జీవతి సా దేవీ తారాధిపనిభా ననా  
ఆగమిష్యతి సా వశ్య మిమాం శివజలాం నదీమ్. ౫౧

టీక॥ తారాధిపనిభాననా=చంద్రునితోసమానమయినముఖముగల; సా=ముఖంబు గల యాసీతాదేవి, బ్రతికి  
ఆ;దేవీ=సీతాదేవి, జీవతియది = బ్రతియుండునేని, యవశ్యముగా, మంచినిరు  
కియుండునేని; సా=అసీత; అవశ్యం= గలయినదియొద్దకువచ్చును. అని, హ  
అవశ్యముగా; శివజలాం = మంగళక నుమంతుండాలోచించెను.  
రంబగునీరుగల; ఇమాం=ఈ; నదీం=ఏ అని, తాత్పర్యము.  
టినిగూచి; ఆగమిష్యతి= రాగలదు.

ఏవంతు మత్వా హనుమా న్మహాత్మా  
ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్ర పత్నిమ్  
అవేక్షమాణశ్చ దదశ్చ సర్వమ్  
సుపుష్పి తే పణఁఘనే నిలీనః. ౫౨

టీక॥ మహాత్మా=పూజ్యమయిన స్వ ఏవం=ఇట్లు; మత్వాతు= తలచియు;  
భావముగల; హనుమాన్ = హనుమం మనుజేంద్రపత్నిం = మనుష్యులకధిపుఁ  
తుండ; సుపుష్పి తే=చక్కఁగాఁ బూ డైనరామునియొక్కభార్యను; ప్రతీక్ష  
చియున్న; పణఁఘనే=ఆకుల సమూ మాణి=ఎదురుచూచుచున్నవాఁడై; అ  
హమునందు; నిలీనః=దాఁగినవాఁడై; వేక్షమాణశ్చ=చూచుచున్నవాఁడనై;



సర్వం=అంతను; దదశఁ=చూచెను. గి, యిట్లాలోచించి, సీతవచ్చుట కెదురు  
మహాత్ముండగు హనుమంతుండు, చ సూచుచు, నాలుగు ప్రక్కలంజూచుచు,  
క్క-గాఁబూచియుండునాశింశుపావృ నచ్చటనున్న విశేషంబుల నన్నింటిని,  
క్షమనందలి పత్రసమూహంబున దాఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, చతుదశస్కంఁః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుదశస్కం టీక,  
ముగిసినది.



౨

పంచదశస్కంపారంభః.

సవీక్షమాణ స్తత్రస్తో మాగఁమాణశ్చ మైధిలీమ్  
అవేక్షమాణశ్చ మహీం సర్వాం తా మన్వవైక్షత.౧

టీక||సః=ఆహనుమంతుండు; తత్ర| త్తత=చూచెను.  
స్తః=ఆయిరుగుదు వృక్షముమీదనున్న ఆహనుమంతుండు, ఆశింశుపావృ  
వాఁడై, మైధిలీం=సీతను; మాగఁమా త్తంబుపయినుండి, సీతను వెదకుట కైనా  
ణః=వెదకువాఁడై; వీక్షమాణశ్చ=చూ లుగుప్రక్కలంజూచుచు, నట్లు, అచ్చటి  
చుచున్ననాఁడునై; మహీంచ=ఘామిని; ఘాములంజూచుచునట్లు, ఆయశోకవని  
అవేక్షమాణః=చూచుచు; తాం=ఆయ కయంతయుఁ, గలయంబూచెను.  
శోకవనికను; సర్వాం=అంతను; అన్వవే అని, తాత్పర్యము.

సంతానకలతాభిశ్చ పావపై రుపశోభితామ్  
దివ్యగంధరసోపేతాం సర్వత స్స మలంకృతామ్.౨

తాం స నందనసంకాశాం మృగపక్షిభి రావృతామ్  
హమ్యప్రాసాదసంచాధాం కోకిలాకులనిస్సన్వామ్. ౩  
కాంచనోత్పలపద్మాభి ర్వాపీభి రుపశోభితామ్  
బహ్వసనకుఢోపేలాం బహుభూమిగృహాయుతామ్. ౪  
సర్వతుఃకుసుమై రమ్యాం ఫలవద్భిశ్చ పాదవైః  
పుష్పితానామశోకానాం శ్రియా సూర్యోదయప్రభామ్. ౫  
ప్రదీప్తా మివ తత్రస్తో మారుతి స్సముదైతుత  
నిష్పత్రశాఖాం విహగైః క్రియమానౌ మివాసకృత్. ౬  
వివిష్వతద్భి శ్చతశ శ్చిత్రైః పుష్పావతంసకైః  
ఆమూలపుష్పనిచితై రశోకై శ్శోకనాశనైః. ౭  
పుష్పధారాతిభారైశ్చ స్పృశద్భి రివ కేడిసీమ్  
కణికారైః పసుమితైః కింశుకైశ్చ సుపుష్పితైః. ౮

టీక॥సం=ఆ; మారుతి=వాయు దే డినదియును; హమ్యప్రాసాదసంబం  
పునికుమారుండగుహనుమంతుఁడు; త థాం=మేడలచేతనునగల్గ చేతనుగఱుకు  
త్రస్తః=ఆశింశు పావృక్షముపయినున్న గలదియును; కోకిలాకులనిస్సన్వాం=  
వాడై; సంతానకలతాభిశ్చ=కల్పవృ కోయిలలయొక్క-వ్యాకులమలయినధ్వ  
క్షపుండ్రీకలచేతను;పాదవైః=వృక్షము నులుగలదియును;కాంచనోత్పలపత్మా  
లచేతను;ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజే భిః=బం గారువన్నెగలకలువలును కమ  
యఁబడినదియును; దివ్యగంధ రసోపే లములునుగల;వాపీభిః= నడచావులచే;  
తాం = శ్రేష్ఠమయినవాసనతోనురస ఉపశోభితాం= ప్రకాశింపఁజేయఁబ  
ముతోను గూడినదియును; సర్వతః = డినదియును; బహ్వసనకుఢోపేతాం=  
అంతటను;సమలంకృతాం=చక్కఁగా అనేకములయినపేరములతోనుజిత్రకంబ  
నలంకరింపఁబడినదియును; నందనసం శములతోను గూడినదియును; బహు  
కాశాం= నందనవనముతోసమానమై భూమిగృహాయుతాం=అనేకములయి  
నదియును;మృగపక్షిభిః=మృగములచే నభూమిలోపలగట్టఁబడిన గృహంబు  
తను,బహులచేతను;ఆవృతాం=కప్పఁబ లతోగూడినదియును; సర్వతుఃకుసు

మైః=సమస్తములయిన ఋతువులపుష్పములుగలవియును; ఫలవద్భిః=పండ్లుగలవియునగు; పాదపైశ్చ=చెట్లచేతను; రమ్యాం=మనోహరమయినదియును; పుష్పితానాం=పూచియుండు; అశోకానాం=అశోకవృక్షములయొక్క; శ్రియా=కాంతిచేత; సూర్యోదయప్రభాం=సూర్యోదయముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవియును; ప్రదీప్తామివ(స్థితాం)=మండుచున్నట్లున్నదియును ; శతశః=నూలునూలుగా; వినిష్పతద్భిః=బయలు వెడలుచున్నవియును; చిత్రైః=నానావర్ణములుగలవియును ; పుష్పావతంసక్తైః=పూలుశిరోఘాషణముగాఁ గలవియును, ముక్కులఁ బూలంగఱచుకొని యున్నవియునగుననుట; విహగైః=పక్షులచేత; అసకృత్=పలుమాఱు; నిష్పత్రశాఖాం=ఆకులునుగొమ్మలును లేనిదిగా; క్రియమాణామివ (స్థితాం) చేయఁబడునట్లున్నదియును; ఆమూలపుష్పనిచిత్రైః=అడుగువఱకుఁబూలచేవ్యాపంపఁబడినవియు; శోకనాశనైః=దుః

ఖమనుబోఁగొట్టినవియు ; అశోక్తైః=అశోకవృక్షములతోను; పుష్పభారాతిభారైశ్చ=పూలనమూహముయొక్క బరువులచేత; మేదినీం=ఘామిని;

స్పృశద్భిరివ(స్థితైః)=తాఁకుచున్నట్లున్నవియునగు; కుసుమిత్రైః=పుష్పించినవియును ; కణికారైః=కొండగోఁగులతోను; సుపుష్పిత్రైః=చక్కఁగాఁబూచియుండు; కింశుకైశ్చ=మోదుగుచెట్లతోను; యుక్తాం (అధ్యాప్యతము)=కూడినదియునగు ; తాం=ఆయశోకవనికను ; సముదైక్షత=చూచెను.

ఆహనుమంతుండవృటశింశుపావృక్షంబుపైనుండి , కల్పలతలునానావిధవృక్షంబులుగలిగి, దివ్య గంధరసంబులనొప్పచు, నంతటను అలంకృతంబై, నందనవనంబునకు సాటివచ్చుచు, మృగంబులనుం బట్టులనుం జెలంగుచు, మేడలును నగళ్లును అధికముగాఁగల్గి, మధురంబులగుకోయిలధ్వజులరమణీయంబై, బంగారుకలువలును బంగారుకమలంబులునుండియున్న నడచావులనలంకృతంబై, యనేకములయిన పీఠంబులుం జీత్రకంబళంబులునుగల్గి, ఘోరహంబులనే కంబులతోఁ గూడి, సమస్తఋతువులందలిపూలతోనుం గూడియున్న ఫలవంతంబులయిన వృక్షంబులమనోహరంబై, చక్కఁగాఁబూచియెఱ్ఱనికాంతితో వెలుంగుచుండునశోకవృక్షంబులు గల్గుటవలన, నప్పుడుదయంబునొండుసూర్యునితో

సాటియగుచు జ్వలించు చున్నదోయని వలకు దట్టముగాఁబూచిచూపరుల దుః  
యెన్నందగి యొప్పుచు, నానావణంఖంబులం బోఁగొట్టుచున్న యశోకవృ  
బులై పూలనుముకులం గలుచుకొనిన తుంబులను, బూలబరువున నేలకు వంగి  
వై గుంపులుగుంపులుగా నెగురుచుండు, నవాటంజేసినేలం వాఁకుచున్నట్టుచూప  
పక్షులచే, పత్రంబులుఁగొమ్మలునగట్టుచున్నకొండగోఁగులను, సుపుష్పితం  
పడకుండుటవలనఁ బత్రశాఖలేవియులే బులగుమోదుగుచెల్లును, దేజరిల్లుచు  
కుండునట్లు చేయఁబడినవోయని భావిం న్న, యశోకవనికంబాచెను.  
పందగినదై, శిఖరంబు మొదలుకొని వేళ్లు అని, తాత్పర్యము.

స దేశః ప్రభయా తేషాం ప్రదీప్త ఇవ సర్వతః

టీక॥ సః=ఆ; దేశః= ప్రదేశము; ఆయశోకవనికయందలిప్రదేశము,  
తేషాం= ఆవృక్షములయొక్క; ప్రభ అట్లు చక్కగాఁ బుష్పించియుండువృ  
యా=కాంతిచేత, సర్వతః = అంతట తుంబుల కాంతిచే, మండుచున్నది వో  
ను; ప్రదీప్త ఇవ= మండినదివలె; ఆసీ లెఁ బూజట్టుచుండినది.  
త్ (అధ్యాహృతము)= ఉండినది. అని; తాత్పర్యము.

పున్నాగా స్పృష్టపఠాశ్చ చంపకో ద్దాలకాస్తథా. ౯  
వివృద్ధమూలా బహవ శ్శోభంతేస్త సుపుష్పితాః

టీక॥ పున్నాగాః = సురపొన్నచె తేస్త=ప్రకాశించుచుండినవి.  
ట్లును; స్పృష్టపఠాశ్చ=వీడాకులయరఁ ఆయశోక వనికయందు, పున్నాగవృ  
టీచెట్లును; తథా=అట్లు; చంపకోద్దా తుంబులును వీడాకులయరఁబీచెట్లును,  
లకః=సంపెంగచెట్లును విరిగిచెట్లును; సంపెంగచెట్లునువిరిగి చెట్లు ననేకము  
బహవః= అనేకములైన; వివృద్ధమూ లు, వేళ్లు పెరిగి, చక్కగాఁబుష్పించి,  
లాః = పెరిగినవేళ్లుగలవై; సుపుష్పి యెంతయువాపుచుండినవి.  
తాః= చక్కగాఁబూచినవై; శోభం అని, తాత్పర్యము.

శాతకుంభనిధాః కేచి తేచి దగ్నిశిఖోపమాః. ౧౦

నీలాంజననిభాః కేచి త్తత్రా శోకా స్సహస్రశః

టీక    తత్ర = ఆయశోకవనికయం	అశోకవృక్షంబులును ; ఆసక్ (అధ్యా
దు ; కేచిత్ = కొన్నివృక్షంబులు ; శాత	హృతము) = ఉండినవి.
కుంభానిభాః = బంగారుతోసమానము ల	ఆయశోకవనికయందు, కొన్నిచెట్లుబం
యినవియును ; కేచిత్ = కొన్నివృక్షం	గారు వన్నెగలవియుఁ గొన్ని యగ్ని
బులు ; అగ్నిశిఖోపమాః = నిప్పుమంట	జ్వాలతో సరియైనవియును గొన్నిసీ
తోబోలిగలవియును ; కేచిత్ = కొ	లంపుత్రాళ్లతోను గాటుకతోనుసాటియ
న్ని ; నీలాంజననిభాః = నీలమణితోనుగా	యినవియును, వేనవేలుగానశోకవృక్షం
టుకతోను సమానములయినవియును ;	బులును, ఉండినవి.
సహస్రశః = వేనవేలుగా ; అశోకాః =	అని, తాత్పర్యము.

నందనం వివిధోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా. ౧౧  
 అతివృత్త మివా చిన్మయం దివ్యం రమ్యం శ్రియావృతమ్  
 ద్వితీయ మివ చాకాశం పుష్పజ్యోతిర్గణాదాయతమ్. ౧౨  
 పుష్పరత్నశత్రై శ్చిత్రం పంచమం సాగరం యథా  
 సర్వతుః పుష్పైర్నిచితం పాదపై మధుగంధిభిః. ౧౩  
 నాచానినానై రుద్యానంరమ్యం వృగగజై ద్విజైః  
 అనేకగంధప్రవహం పుణ్యగంధం మనోరమమ్. ౧౪  
 చైత్రేంద్ర మివ గంధాఘ్నం ద్వితీయం గంధమాదనమ్

టీక    సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	రింబను; చైత్రరథంయథా(స్థితం) = చై
హనుమంతుఁడు ; వివిధోద్యానం = నా	త్రరథంబను పేరుగల కజేరుని యు
నా విధములయిన యవాంతరోద్యాన	ద్యానంబుం బోలె నున్నదియును; అ
ములుగల; నందనం = నందనంబనుపేరు	చిన్మయం = ఎన్నఁ దగనిదియును ;
గల ఇంద్రుని యుద్యానంబును ; అతి	దివ్యం = శ్రేష్ఠంబును; రమ్యం = సుంద
వృత్తమివ (స్థితం) = అతిక్రమించియు	రంబును; శ్రియా = కాంతిచేత; వృతం =
న్నట్లున్నదియును; చిత్రం = ఆశ్చర్యక	కప్పఁబడినదియును; పుష్పజ్యోతిర్గణా

యతం=పువ్వులనెడు నక్షత్రసమా  
హంబులతోఁగూడినదియు, కావుననే;  
ద్వితీయం=రెండవదైన; ఆకాశమివ(స్థి  
తం)= ఆకాశముంబోలె నున్నదియు  
ను, పుష్పరత్నశత్రైః=పూలనెడుమణు  
లయొక్క నూలులచేత ; చిత్రం =  
నానావర్ణమయినదియును, కావుననే;  
పంచమం=ఐదవదైన ; సాగరంయథా  
(స్థితం) = సముద్రముంబోలెనున్నది  
యును, సర్వతఃపుష్పైః=సమస్తము  
లయినముత్యపుల యందలిపూలు గలవి  
యును; మధుగంధిభిః = తేనెయొక్క  
వాసనగలవియునగు; పాదపైః=వృక్ష  
ములచేత; నిచితం= వ్యాపింపఁబడినది  
యును; నానానినాఁః= నానావిధము  
లగుధ్వనులుగల ; మృగగణైః=మృగ  
ములసమూహములచేతను; ద్విజైః =  
పక్షులచేతను; రమ్యం= సుందరమయి  
నదియును; అనేకగంధప్రపహం= పె  
క్కువాసనలుగల వాయువు గలదియు  
ను; పుణ్యగంధం=పరిశుద్ధంబగు వాస  
నగలదియును; మనోరమం= మనోహ  
రమయినదియును, కావుననే ; గంధా  
ధ్యం= వాసనతోఁగూడిన; ద్వితీయం=

రెండవదైన; గంధమాదనం = గంధ  
మాదనంబను; శైలేంద్రమివ(స్థితం)=  
పర్వతశ్రేష్ఠముంబోలెనున్నదియునగు;  
ఉద్యానం=అశోకవనకను; దదర్శ (అ  
ధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుఁడు, నందనవనంబునతి  
క్రమించినదియుఁజైత్ర రథవనంబుతో  
సాటి యయినదియునై, యచింత్యం  
జైదివ్యంబై సుందరంబై కాంతిచే వె  
లుంగుచు, బుష్పంబులను నక్షత్రంబు  
లుగల్గుటంజేసి రెండవయాకాశంబనం  
దగినదై, పుష్పంబులను మణులుగలదగు  
టంజేసి యయిదవసముద్రంబనం దగిన  
దై, సమస్త ముత్యపులంకలు పుష్పం  
బులును గల్గి మధుగంధంబు గుఱాళిం  
చుచుండువృక్షంబులనొప్పుచునానావిధ  
మధురధ్వనులు సేయుచుండు మృగంబు  
లును బక్షులునుగల్గి మనోహరంబగు  
గంధంబుతోవీచుచుండు వాయువుతోఁ  
గూడి, మనోహరంబై, సుగంధ సం  
పన్నంబై, రెండవగంధమాదన పర్వ  
తంబు కైవడిఁ బూడ్చుచున్న, యశో  
కవనికం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అశోక వనికాయాంతు తస్యా వానరపుంగవః ౧౫  
స దదర్శ విదూరస్థం చైత్యప్రాసాద ముచ్చితమ్

మధ్యే స్తంభ సహస్రేణ స్థితం కైలాసపాండురమ్. ౧౬  
ప్రవాళకృతసోపానం తప్తకాంచనవేదికమ్  
ముష్ణంత మివ చక్షూంషి ద్యోతమాన మివ శ్రియా. ౧౭  
విమలం ప్రాంశుభావత్వా దుల్లిఖంత మివాంబరమ్

టీక॥ తస్యాం=ఆ ; అశోకవనికా  
యాంతు = అశోకవనికాయండే; సః=  
ఆ;వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు  
హనుమంతుండు; అవిరూరస్థం=కొం  
చెముసమీపమునందున్నదియును ; ఉ  
చ్చితం=ఉన్నతమయినదియును; మ  
ధ్యే = నడుమునందు; స్తంభసహస్రే  
ణ=స్తంభములయొక్కవేయిచేత ; స్థి  
తం = ఉన్నదియును; కైలాసపాండు  
రం= కైలాసపర్వతమువలెఁ దెల్లనైన  
దియును; ప్రవాళకృతసోపానం=పవ  
డములచేఁ జేయఁబడిన పడికట్లు గలది  
యును; తప్తకాంచనవేదికం= కాంచ  
బడిన బంగారముతోఁజేయఁబడినతినై  
లుగలదియును; చక్షూంషి=కండ్లను ;  
ముష్ణంతమివ (స్థితం)=దొంగించుచు  
న్నదివోలెనున్నదియును; శ్రియా=కాం  
తిచేత; ద్యోతమానం=ప్రకాశించు చు  
న్నదియును (“ఇవ” అనునదిపాదపూ  
రణార్థము); విమలం=నిమలమయి

నదియును; ప్రాంశుభావత్వాత్ = ఉ  
న్నతస్వభావముగలదగుటవలన ; అంబ  
రం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖంతమివ (స్థి  
తం)=ఒరయుచున్నదివోలెనున్నదియు  
నగు, చైత్యప్రాసాదం=బుద్ధాలయము  
వంటిమేడను; దదర్శ=చూచెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం  
తుండు, ఆయశోకవనికాయండేకొంతస  
మీపంబున, నత్యున్నతంబైన, నడుమవేయి  
స్తంభంబులమోయఁబడుచు, కైలాస  
పర్వతంబుంబోలెఁ దెల్లనై, పవడముల  
తోఁ జేసిన పడికట్లును మంచి బంగార  
ముతోఁజేసినతినైలునుగల్గి, యధికము  
గాఁ గాంతిగల్గుటంజేసి కండ్లంబోఁగొ  
ట్టు నంత తీక్షణంబై, నిమలంబై యా  
న్నత్యంబున నాకాశంబు నొరయు  
నట్లుమాపట్టుచున్న, బౌద్ధాలయము  
వలె నిమిత్తంబైన ప్రాసాదంబును,  
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మలినసంవీతాం రాక్షసీభి స్సమావృతామ్. ౧౮

ఉపవాస కృశాం దీనాం నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః  
 దదశః శుక్ల పక్షాదౌ చంద్రరేఖా మివామలామ్. ౧౯  
 మందప్రఖ్యాయమానేన రూపేణ రుచిర ప్రభామ్  
 పినద్ధాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః. ౨౦  
 పీతేనై కేన సంవీతాం క్లిష్టేనో త్రమవాససా  
 సపంకా మనలంకారాం విపద్దామివ పద్మినీమ్. ౨౧  
 ప్రీళితాం దుఃఖ సంతప్తాం పరిష్ణానాం తపస్వినీమ్  
 గ్రహేణాం గారకేణేవ పీడితా మివ రోహిణీమ్. ౨౨  
 అశుశ్రూణః ముఖేం దీనాం కృశా మనశనేనచ  
 శోకధ్యాన పరాం దీనాం నిత్యదుఃఖ పరాయణామ్. ౨౩  
 ప్రియం జన మపశ్యంతీం పశ్యంతీం రాక్షసీగణమ్  
 స్వగణేన మృగీం హీనాం శ్వగణాభివృతామివ. ౨౪  
 నీలనా గాభయావేణ్యా జఘనం గతయైకయా  
 నీలయా నీర దాపాయే వనరాజ్యా మహీమివ. ౨౫  
 సుఖాహ్ణం దుఃఖసంతప్తాం వ్యసనానా మ కోవిదామ్

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; సః (అ  
 ధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుడు; మ  
 లినసంవీతాం=ముటికిబట్టచేగప్పబడి  
 నదియును; రాక్షసీభిః= రాక్షసస్త్రీల  
 చేత; సమావృతాం = చుట్టబడినది  
 యును; ఉపవాసకృశాం=ఉపవాసము  
 చే సన్నగిల్లియున్నదియును; దీనాం=  
 దుఃఖితురాలును; కాఘరనే; శుక్ల ప  
 ట్నాదౌ=శుక్ల పక్ష ప్రారంభమునందు;  
 అమలాం=స్వచ్ఛమయిన; చంద్రరేఖా  
 మివ (స్థితాం)=చంద్రరేఖయుం బో

లెనున్నదియును; పునఃపునః= మాటి  
 మాటికి; నిశ్శ్వసంతీం=నిట్టూపు విడు  
 చుచున్నదియును ; మంద ప్రఖ్యాయ  
 మానేన=కొంచెముగా గుఱుతుపెట్ట  
 బడుచున్న; రూపేణ=ఆకారముతో;  
 యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడి  
 నదియును; రుచిరప్రభాం= మనోహ  
 రమయిన కాంతిగలదియును ; ధూమ  
 జాలేన=బొగలసమాహముచేత; పిన  
 ధ్ధాం=కప్పబడిన; విభావసోః= అగ్ని  
 యొక్క; శిఖామివ (స్థితాం) = మం



టయుంబోలెనున్నదియును; పీతేన =  
 పసుపురంగులదియును; క్లిష్టేన = జీ  
 రణమునదియును; ఏకేన = ఒకటై  
 న; ఉత్తమవాససా = శ్రేష్ఠమయినవ  
 స్త్రమచేత; సంవీతాం = కప్పబడి  
 నదియును; సపంకాం = ముఱికితోగూడి  
 నదియును; అనలంకారాం = అలంకార  
 ములేనిదియును; విపద్ధాం = కమలములు  
 లేని; పద్మినీమివ (స్థితాం) = తామరకొ  
 లనుంబోలెనున్నదియును; నీలితాం =  
 సిగ్గు నొందియున్నదియును; తలవంచు  
 కొనియున్నదనుట; దుఃఖసంతప్తాం =  
 దుఃఖముచేదపించునట్లుచేయఁ బడినది  
 యును; పరిష్కానాం = వాడుపాఱి యు  
 న్నదియును; తపస్స్వినీం = చూచువారికి  
 దుఃఖముగలిగించునట్టి యవస్థగలదియు  
 ను; అంగారకేణ = అంగారకుండను; గ్ర  
 హేణ = గ్రహముచే, పీడితాం = పీడిం  
 పబడిన; రోహిణీమివ (స్థితాం) = రో  
 హిణియుంబోలెనున్నదియును. అశు  
 పూణణముఖీం = కన్నీళ్ల చేసింపిన ముఖ  
 ముగలదియును; దీనాం = భయంబు  
 నొంది యుండు నదియును; అనశనే  
 న = భుజింపకుండుటచేత; కృశాం =  
 సన్నగిలియుండు నదియును; శోకధ్యా  
 నపరాం = దుఃఖించుటకును జింతించుట  
 కును లోబడినదియును; దీనాం = వెల

వలంబోవుచున్నదియును; నిత్యదుఃఖ  
 పరాయణాం = ఎల్లప్పుడును దుఃఖించు  
 టయె ముఖ్యగతిగాఁగలదియును; ప్రి  
 యం = ఇష్టమయిన; జనం = జనమును; అ  
 పశ్యంతీం = చూడనిదియును; రాక్షసీ  
 గణం = రాక్షసస్త్రీలసమూహమును; ష  
 శ్యంతీం = చూచుచున్నదియును; స్వ  
 గణేన = తనజాతివృగములసమూహ  
 ముచేత; హీనాం = విడువఁబడినదియు  
 ను; శ్వగణాభివృతాం = కుక్కలన  
 మూహముచేఁ జుట్టును జుట్టఁబడినది  
 యును; మృగీమివ (స్థితాం) = లేడివ  
 లెనున్నదియును; నీలచాగాభయాం = న  
 ల్ల సహముతో సమాన మయినదియు  
 ను; జఘనం = మెలను; గతయా =  
 పొందినదియును; ఏకయా = ఒకటియును  
 గు, వేణ్యా = తలవెండ్రుకలబడతో; యు  
 క్తాం (అధ్యాహృతము) = కూడినది  
 యును; నీరదాపాయే = మేఘములనా  
 శమునందు, వషణ్ముఖ పోఁగా న  
 నుట, నీలయా = నల్లనైన; వనరాజ్యా =  
 వనములపక్షి, తో, యుక్తాం (అధ్యా  
 హృతము) = కూడిన; మహీమివ (స్థి  
 తాం) = భూమియుం బోలె నున్నది  
 యును; సుఖాహం = సుఖమునకుఁద  
 గినదియును; దుఃఖసంతప్తాం = దుఃఖ  
 ముచేదపింపఁజేయఁబడినదియును; వ్య

సనానాం = దుఃఖములకు ; అకోవి  
దాం = పండితురాలుగా నిదియనగు,  
దుఃఖముల నెఱుంగనిదియు నగుననుట ;  
కాంచిత (అధ్యాహృతము) = ఒకా  
నొక స్త్రీని; దదశఁ = చూచెను.

అంత, మలినవస్త్రంబుధరించి, రా  
క్షస స్త్రీలచే బరివృతయై, ఉపవా  
సంబులచే శుక్లపక్షాదియందలి చంద్ర  
రేఖయుంబోలెఁగృశించియున్నదై, దీ  
నయై మాటిమాటినిట్టాపులలువుచ్చు  
చు, మిక్కిలియుంగ్రుశయు మాలిన్య  
ముతోఁగూడినదియుఁగావునఁ గొంచె  
ముగా గుఱుతుపెట్టఁదగిన రూపంబు  
తోఁగూడి, మనోహరంబగు కాంతిగలి  
గి, ధూమజాలంబునం గప్పుబడిన య  
గ్నిజ్వాలభంగిం బూపట్టుచు , పీతవ  
ణకంబును జీణకంబునగు నొక్కటె  
యు త్రమవస్త్రంబుదాల్చి , పతివ్ర  
తయగుట వలన దేహ సంస్కారా  
దులుచేసికొన కుండుటం జేసి దేహ  
మునం దెచ్చుగా ముఱికి గల్గియునలం  
కారములుచేసికొనకయు నుండుటచే  
గమలంబులు లేనితామరకొలంకుకై వడి

గాఢతిదటిఁగి, తలవంచుకొనిదుఃఖంబు  
నవాడుపాటినమేనుగల్గి , చూచువా  
రికి దుఃఖ-బుగల్గించునట్టికష్టావస్థనొం  
ది, అంగరకగ్రహంబుచేబీడింపఁ బ  
డిన గోహిణీనక్షత్రంబులబోలెఁ బొల్పు  
ఁజేసి, నేత్రంబులం గన్నిరునించుచు, భయ  
మునొందినదై , యాహరింబుదీసికొన  
కుండుటంజేసి కృశించినదై యెల్లప్పుడు  
సుదుఃఖించుచుఁజీంచుచు, ప్రియజను  
లంగనక , రాక్షసస్త్రీలంజూచుచు ,  
లేళ్లంబాసి కుక్కలచేఁ గాఠియపెట్టు  
బడలేడికైవడి విలపించుచు, సంసార  
రంబు లేకుండుటచే నొకటిగాఁ జిట్టు  
కొని కృష్ణసర్పమువలె నల్లగా జఘనం  
బుపై వ్రేలుకాడుచున్నతల వెండ్రుకల  
జడతోఁగూడియట్లుశరదృతువునందున  
ల్లనివనపక్షి-తోఁగూడియుండు ధూ  
మియుంబోలెఁబూపట్టుచున్నదాని, సు  
ఖంబును మాత్రమనుభవింపఁ దగినది  
యు దుఃఖితయు నెప్పుడును వ్యస  
నంబులననుభవింప నిదియునగుదాని ,  
నొక్క-వనితంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీ మధికం మలినాం కృశామ్ ౧౬  
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహునుమంతుఁడు ; అధికం = మిక్కిలియును

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

ను; మలినాం=ముటికిగలదియును; కృ

చేను.

శాం=సన్నగ్నినదియునగు, తాం=ఆ;

అట్లుమిగుల మలినయయి కృశించి

విశాలాక్షీం = వెడలు పయినకండ్లుగల

యున్న యావనితం జక్క-గాఁజూచి

స్త్రీ; సమీత్య=చక్క-గాఁజూచి; ఉ

యాహనుమంతుండు, సరియైనకా

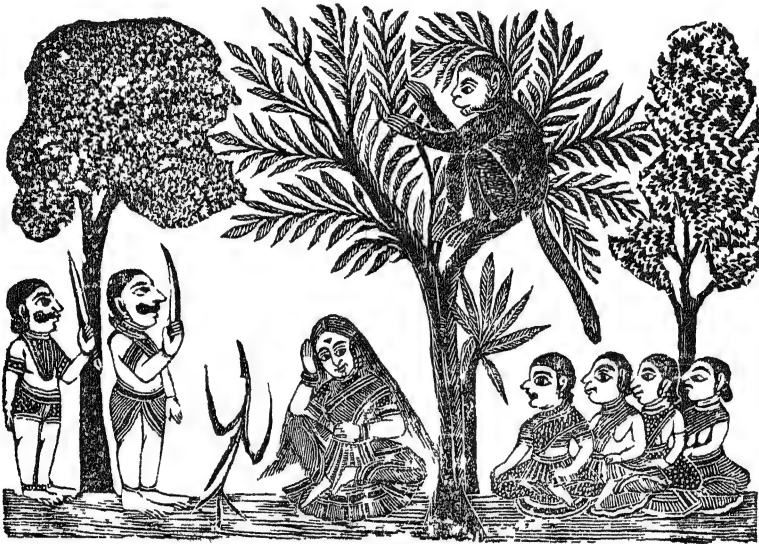
పవాదిభిః=యుక్తితోఁగూడినట్టి ; కా

రణములచేత , “ఈబిడేసీత” యని

రణైః=కారణములచేత ; సీతేతి=సీత

యూహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యని ; తర్క-యామాన = ఊహించు



హ్రీయమాణా తదా తేన రక్షసా కామరూపిణా. ౨౭

యథారూపాహి దృష్టావై తథా రూపేయ మంగనా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; కామరూపి

గా; దృష్టా=మాడబడినదో (“హి”

ణా=ఇచ్చాధీనంబగురూపముగల; తే

అనునది పాదపూరణార్థము); ఇ

న=ఆ; రక్షసా=రాక్షసునిచేత; హ్రీ

యం=ఈ; అంగనా=స్త్రీ; తథారూ

యమాణా=అపహరింపబడున్నస్త్రీ;

పాహి=అట్టిరూపముగలదేగాదా!

యథారూపా = ఎట్టిరూపముగలది

అప్పుడుకామరూపియగురాక్షసుం

దుకొనిపోవఁగా మేము చూచిన స్త్రీకే | న్నది. అనిహనుమంతుఁడూహించెను.  
చూపంబుండినదో, అదేరూపంబీవిడకు | అని, తాత్పర్యము.

పూణకచంద్రాననాం సుధూగ్రం చారువృత్త పయోధరామ్. ౨౮  
కుర్వంతీ ప్రభయా దేవీం సర్వా విజిమిరా దిశః  
తాం నీలకేశీం బింబోష్ఠీం సుమధ్యాం సుప్రతిష్ఠితామ్. ౨౯  
సీతాం పద్మచలాశాక్షీం మన్మథస్య రణం యథా  
ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూణకచంద్రప్రభా మివ. ౩౦  
భూమా సుతసు మాసీనాం నియతా మివ తాపసీమ్  
నిశ్శ్వాసబహుళాం భీరుం భుజగేంద్రవధూమివ, ౩౧  
శోకజాలేన మహతా వితలేన న రాజతీమ్  
సం సక్తాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః. ౩౨  
తాం స్తృతీ మివ సందిగ్ధా మృద్ధిం నిపతి తా మివ  
విహతామివచ శ్రద్ధా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౩౩  
సోపసంగాం యథా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలషామివ  
అఘాతే నాపవాదేన కీర్తికం నిపతితామివ. ౩౪  
రామోపరోధ వృధితాం రక్షోహరణ కళికాతామ్  
అబలాం మృగశాచాక్షీం వీక్షమాణాం తతస్తతః, ౩౫  
బాష్పాంబుపరిపూణేన కృష్ణవక్రాక్షీ పక్షుణా  
వదనేనా ప్రసన్నేన నిశ్శ్వాసంతీం పునః పునః. ౩౬  
మలపంకధరాం దీనాం మండనాహాకా మ మండితామ్  
ప్రభాం నక్షత్ర రాజస్య కాలమేఘైరి వాప్యతామ్. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=అహా | దరము లయినకసుబామ్మలు గలదియు  
సుమంతుఁడు ; పూణకచంద్రనిభాన | సు; చారువృత్తపయోధరాం= సుంద  
నాం=నిందుచంద్రునివంటి ముఖముగల | రములుసుగండ్లములయినవియునగు స్త  
దియును; సుధూగ్రం (సుధూగ్రం)=సుం | నములుగలదియును; దేవీం=రాణియు

ను; ప్రభయా = కాంతిచేత; దిశః = దిక్కులను; సవాః = అన్నిటిని; వితిమి  
రాః = చీకటిలేనివానిగా; కువః =  
తీం = చేయుచున్నదియును; తాం = ప్రా  
స్థయును; పెంకేశం = నల్లని వెలసకట  
గలదియును; చింబోష్ఠీ = దొండ సం  
డువంటి పెదవి గలదియును; సుమ  
ధ్యాం = సుందరవయిన నడుముగలది  
యును; సుప్రతిష్ఠితాం = మిక్కిలియస్థి  
రమునదియును; పర్వపలాశాక్షీం =  
తామగపూతేకుల వంటి కండ్లుగలది  
యును; షన్త్యధ్య = షన్త్యధునియొ  
క్క; రతియధా (స్థితాం) = రతి  
యందుబోలెనున్నదియును; సర్వస్య =  
సమస్తమైన, జగతః = ప్రపంచము  
నకును; ఇష్టాం = సమస్తయైనదియు  
ను; పూణః = చంద్ర ప్రభామివ (స్థి  
తాం) = నిండుచంద్రుని కాంతియందుబో  
లెనున్నదియును; భూమా = నేల  
యందు; ఆసీనాం = కూచున్నదియు  
ను, సుతసుం = మిక్కిలియగృహించినది  
యును, నియతాం = నియమముతోఁ  
గూడిన; తాపసీమివ (స్థితాం) = తప  
స్సు సేయు ప్రవలెనున్నదియును; భీ  
రుం = భయపడుస్వభావము గలదియు  
ను; నిశ్శాన్వనబహుశాం = నిట్టూర్పు  
అధికముగాఁగలదియును; భుజగేంద్ర

వధూమివ (స్థితాం) = సర్వ శ్రేష్ఠ  
ముయొక్క భార్యయుం బోలెనున్నది  
యును; మహతా = అధికముయి  
న; వితతే = దేహమంతయువ్యా  
పించిన. దేహంబందంతయుదుఃఖ చి  
హ్నంబులు గల్గించినయనుట; శో  
కజావేన = దుఃఖ సమూహముచే  
త, నరాజతీం = (రాజుతీం = ప్ర  
కాశింప కున్నదియును; ధూమజా  
లేన = పొగలసమూహముతో; సు  
సక్తాం = సంబంధించిన, విభావసోః = అ  
న్నియొక్క, శిఖామివ (స్థితాం) = మం  
టయుంబోలె నున్నదియును; సుది  
గ్ధాం = సందేహముతోఁగూడిన; స్తృతీ  
మివ (స్తృతీమివ, స్థితాం) = ధమశా  
స్త్రముంబోలెనున్నదియును; నిపః  
తాం = పడిన; బుద్ధిమివ (స్థితాం) = సం  
పదయుంబోలె నున్నదియును; విహ  
తాం = కొట్టబడిన; శ్రద్ధామివ (స్థి  
తాం) = శ్రద్ధయుంబోలె నున్నదియు  
ను; ప్రతిపాతాం = కొట్టబడిన; ఆశా  
మివ (స్థితాం) = ఆశయుంబోలెనున్న  
దియును; సోపనగాః = విఘ్నము  
తోఁగూడిన; సిద్ధియధా (స్థితాం) =  
కార్యసిద్ధియుంబోలెనున్నదియును; స  
కలుషాం = కపటముతోఁగూడిన; బుద్ధి  
మివ (స్థితాం) = బుద్ధియుం బోలె

సున్నదియును; అహుతేన=నిజముగా  
నట్టి; అపరాధేన=నిందచేత; నిపతి  
తాం=పడిన; కీర్తిమివ(స్థితాం)=కీర్తి-  
యుంబోలెనున్నదియును, రామోపరో  
ధవ్యధితాం=రాముని (లక్షణచే) పొం-  
దుటయొక్క-యడ్డగించుటచే దుఃఖించు  
నదియును; రక్షోహరణకళితాం =  
రాక్షసులచేనపహరించుటచేగృహించు  
నట్లుచేయఁబడినదియును; అబలాం=  
బలము లేని స్త్రీయును; మృగశాబా  
క్షీం=జింకపిల్లయొక్క- కండ్లవంటికం-  
డ్లుగలదియును; తతస్తతః=ఆయాప్ర-  
క్కల; వీక్షమాణాం=చూచుచున్నది-  
యును; బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన=క-  
న్నిళ్లచేనిండినదియును; కృష్ణవక్రాక్షి-  
పత్క్షణా=నల్లనివియువంకరయైన  
వియునగుకనుతొప్పలుగలదియును; అ-  
ప్రసన్నేన=దుఃఖమునొందియుండుట  
చేనిమృలముగానిదియునగు; వదనేన=  
ముఖముతో; యుక్తాం=(అధ్యాపృత-  
ము)కూడినదియును; పునఃపునః=మా-  
టిమాటికి; నిశ్చ్యసంతీం=నిట్టూర్పులు  
పుచ్చుచున్నదియును; మలపంకధరాం=  
ముటికియునుబంకమును దాల్చియున్న  
దియును; దీనాం = దుఃఖితురాలును;  
మండనాహం=అలంకారమునకుండ

గినదియును; అమండితాం=అలంకరిం-  
పఁబడనిదియును; కాలమేఘైః=కాల-  
మేఘములచేత; ఆవృతాం=మూయఁబ-  
డిన; నక్షత్రరాజన్య=నక్షత్రములకధిప-  
తియైనచంద్రునియొక్క; ప్రభామివ=  
(స్థితాం)కాంతియుంబోలె సున్నదియు-  
నగు; తాం=ఆ, సీతాం=సీతను; దద-  
శే=(అధ్యాపృతము)చూచెను.

నిండుచంద్రునింబోలుముఖంబును  
సుందరంబులైన కను బొమ్మలును  
సుందరంబులును గుండ్రంబులునగు స్త-  
నంబులును గల్గి దేహప్రభుచే సమస్తది-  
క్కులచీకట్లనుంబోఁగొట్టుచు, నల్లని  
వెండుకలతోనుదొండపండువంటిపెద-  
వితోను సుందరంబగునడుముతోనుంజె-  
లంగుచు, పాతివ్రత్యమందు సైర్యంబు  
గల్గి, తామరపూతేకులుంబోలెవిశాల  
సుందరంబులగు నేత్రంబులతోఁగూడి,  
మన్మథునిభార్యయగు రతియుంబోలె  
నొప్పుచు, సమస్తలోకంబులకును సమ్మ-  
తయై, నిండుచంద్రుని కాంతింబోలు  
కాంతిగలదై, నేలంగూచుకన్నదై, కృ-  
శించియున్నదేహముగలదై, నియమం-  
బవలంబించియుండు తాపసియుంబో-  
లెఁజూపట్టుచు, భయంబునొంది, యె-  
చ్చుగానిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, నాగకన్య

కయుంబోలెఁగనుపట్టుచు, నధికంబు గాదుఁఖంబుగలదికావునఁ బ్రకాశింప కున్నదియై, పొగలచేఁగప్పబడినయన్ని జ్వాలయుంబోలెఁజూడనగుచు, సంఘ హంబుతోఁగూడినయధఁకంబుగలస్త్వ తియుంబోలెనియోగించుట కశక్తయై, తఱిగినసంపదయుంబోలె కాంతిదగ్గిన దై, ఫలాభావంబునంజేసితగ్గినశ్రద్ధకైవ డి, సాఫల్యంబులేకుండుటవలన వ్యర్థ మయినయాశపగిది, విఘ్నంబు నొందిన కార్యసిద్ధిభంగి, గపటసహితంబగుబుద్ధి రీతి, నపవాదంబుచేఁ దఱిఁగిన కీర్తిపో ల్గి, క్షీణయాపయై, రామసంగమంబు లేమింజేసి దుఃఖితయై, రాక్షసుండగు రావణునిచేనపహరింపఁబడుట వలనఁ

గృశించినదేహంబుగలదై, యబలయు జింకపిల్లలకుంబోలెఁ జంచలనేత్రంబు లుగలదియు, గావున, నాల్గప్రకర లంబాచుచు, గన్నీళ్లునిండి నల్లనిదియు వంకరయునగు కనుతొప్పలు గల్గి య ప్రసన్నంజైయున్నముఖంబుతోఁగూడి, మాటిమాటికినిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, మలి నదేహయై, గర్వంబుడిగినదై యలం కారాహయయినను, భర్తృవిరహం బునంజేసి, యలంకారంబుచేసికొనక, కాలమేఘంబులచేఁగప్పబడిన చంద్రు నికాంతియుంబోలెఁ జూడనగుచున్న, సీతను, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య సందిదిహే మూర్తిః ముఁహు స్సీతాం నిరీక్ష్యతు  
ఆమ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిధిలామివ. 3౮

టీక || ఆమ్నాయానాం=అభ్యాస ములయొక్క; అభావేన=లేకపోవుటచే త; ప్రశిధిలాం=సంఘలువదలిన, మఱ వఁబడినయనుట; విద్యామివ = (స్థి తాం)విద్యయుంబోలెనున్న; సీతాం= సీతాదేవిని; ముఁహుః=పలుమాఱుని రీక్ష్యతు=చూచినంతనె; తస్య=ఆహ నుమంతునియొక్క; బుద్ధిః=బుద్ధి; సంది

దిహే=సందేహమునొందెను. అభ్యాసము లేకుండుటవలన మఱ వఁబడినవిద్యయుంబోలెఁ గృశించియు న్నసీతను మాటిమాటికింజూచి, యా హనుమంతుండు, “ఇదియిట్లుకృశించి మ లినదేహయైయున్నదే, సీతయానో, కాదో” అని, సందేహమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమా ననలంకృతామ్

సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచమధాంతరంగతామ్. ౩౯

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుడు; అనలంకృతాం = అలంకరింపబడనట్టి; సీతాం = సీతను; సంస్కారేణ = శబ్దవ్యుత్పత్తిచే; హీనాం = విడువబడినదియు, కావుననే; అధాంతరం = మఱియొకయధఃమును; గతాం = ప్రొందినదియునగు; వాచం యథా = మాటనుంబోలె; దుఃఖేన = కష్టముచేత; బుబుధే = తెలిసికొనెను.

పండితుడుకానివాడు చెప్పినమాటను, అతనికి శబ్దవ్యుత్పత్తిలేనందువల

న, ఆమాటయతడు చెప్పదలచినయధఃమునువిడిచిమఱియొకయధఃమును, బోధించుటంజేసి, పండితుండు, పూర్వోత్తర సందభము నాలోచించి, బహుకష్టంబునం దెలిసికొనునట్లు, హనుమంతుండు, అలంకారంబు లేకయుపవాసాదులచే మాటరూపునొందియున్నసీతను, రాముండుచెప్పినగుఱుతులనాలోచించి, బహుకష్టంబునం దెలిసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీత్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీ మనిందితామ్  
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః. ౪౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; అనిందితాం = నిందింపబడనిదియును; రాజపుత్రీం = రాజకొమారెయ్యనగు; తాం = ఆ; విశాలాక్షీం = వెడలుపయినకండ్లుగలస్త్రీని; సమీత్య = చూచి; ఉపపాదిభిః = యుక్తియుక్తములయిన; కారణైః = హేతువు

లచే; సీతేతి = సీతయని; తర్కయామాస = ఊహించెను.

ఆహనుమంతుండు, నిందింపబడనిదియును రాజకొమారెయ్యనగు నావనితంజూచి, సరియైన కారణములచేత, సీతయనియూహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వై దేహ్య యాని చాంగేషు తదా రామో న్వకీతయత్



తా న్యభరణజాలాని శాఖాశోభి న్య లక్షయత్. ౪౦  
సుకృతౌ కణ=వేష్టాచ శ్వదంష్ట్రౌచ సుసంస్థితౌ  
మణివిద్రుమ చిత్రాణి హస్తే మ్యాభరణానిచ. ౪౧  
శ్యామాని చిరయు క్తత్వా త్తథా సంస్థానవం తిచ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ  
హనుమంతుడు; సుకృతౌ = చక్క-గా  
జేయబడిన; కణ=వేష్టాచ = కుండలం  
బులను; సుసంస్థితౌ = సుందరములయిన,  
శ్వదంష్ట్రౌచ = ఆడువారు చెవినిధరిం  
చెడునొకవిధమైన భూషణములను, శ్యా  
మాని = నల్లనివిగానుండునవియును;  
చిరయు క్తత్వాత్ = బహుకాలముసం  
బంధముగలసే యుండుట వలన, బహు  
కాలము ధరింపబడుటవలనననుట; త  
థా=అట్లు; సంస్థానవంతిచ = సన్నివే  
శములుగలవియును, ధరించినచోటము  
ద్రలుగలవియు ననుట ; మణివిచిత్రా  
ణి = రత్నములచేతను బవడములచేతి  
ను నానావణములు గలవియునగు ;  
హస్తేషు=చేతులయందు; (ధరింపదగి  
న); ఆభరణానిచ = సొమ్ములను; ఏ  
వం (అధ్యాహృతము) = ఇట్లు; త  
దా=అప్పుడు; రామః=రాముడు; వై  
దేవ్యః=సీతయొక్క; అంగేషు=అవ  
యవములందు; యాని = ఏయాభరణ

ములను; అన్వకీతయత్ = చెప్పెనో;  
శాఖాశోభి = చెట్లకొమ్మలందుఁబ్రకా  
శించుచున్న; తాని = ఆ, ఆభరణజాలాని  
చ = సొమ్ములయొక్క సమూహముల  
ను; అలక్షయత్ = చూచెను.  
రాముండు, హనుమంతుండు బయలుదే  
ఱునప్పుడు, ఆనవాలుగా, సీతయేయే  
యాభరణంబుల ధరించుచున్నదని చె  
ప్పెనో, సీత పశ్చాత్తతయగుటంజేసి భ  
క్య విరహకాలంబున ధరింపరాదని  
తలంచి చెట్లకొమ్మలకుఁ గట్టియు  
న్న, సుందరంబులగు కుండలంబులు  
శ్వదంష్ట్రంబులను కణాభరణంబులు  
మణులను బవడములను గూచి నిర్మిం  
పబడినవియు విరహబాధవలననలుపు  
దగిలి యున్నవియు నగు హస్తాభరణ  
లు మొదలగు, నాయాభరణంబుల న  
స్మరించి, మఱియు సీతదేహంబునవాని  
ధరించుచోట్ల నేర్పడియుండు ముద్రల  
నుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తా న్యే వై తాని మన్యేహం యాని రామో న్వకీతయత్. ౪౩

టీక॥ రామః=రాముడు; యాని= ఏయాభరణంబులను ; అన్వకీతః య త్=చెప్పెనో; ఏతాని=వీటిని; తాన్యే వ=వానిగానె; అహం=నేను , మ న్యే=తలంచుచున్నాను.

రాముడే యాభరణంబుల నా నవాలుగాఁజెప్పెనో, అవియే, యా భరణంబులని, తలంచెదను. అని, శత త్వర్యము.

తత్ర యా న్యవహీనాని తా న్యహం నోపలక్షయే  
యా న్యస్యా నావహీ నాని అ నీమాని న సంశయః. ౬౪

టీక॥ తత్ర=ఆఋశ్యమూక పర్వత మునందు; యాని= ఏయాభరణములు; అవహీనాని=విడువఁబడినవో; తాని= ఆయాభరణంబులను; అహం=నేను; నోపలక్షయే=చూడను. అస్యాః= ఈ నీతయొక్క ; యాని= ఏయాభరణము లు; నావహీనాని=విడువఁబడలేదో; ఇ మాని= ఇవి; లాని = ఆయాభరణ

ములు సంశయః=సంశేహము ; న= లేదు. ఆఋశ్యమూక పర్వతంబునందు, ఈనీతయే యాభరణంబులఁ బడవైచె వో, ఆయాభరణంబులప్పుడునాకగపడ లేదు; అప్పుడు పాఞజేయఁ బడసివి యీ భరణంబులు; అందునం శేహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

పీతం కనకపట్టాభం స్రస్తం శద్వసనం శుభమ్  
ఉత్తరీయం నగాసక్తం తదా దృష్టం ప్లవంగమైః. ౬౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; స్రస్తం=ప డినదియును; నగాసక్తం=పర్వతము నందుసంబంధించియుండినదియు, పర్వ తమునందున్నదియుననట; పీతం=పసు పురంగుగలదియు ; కనకపట్టాభం= బంగారుపట్టెయొక్క-కాంతిపంటికాఁ

తిగలదియును; శుభం= మంగళకరమ యైనదియును; ఉత్తరీయం= పైనభ రింపఁదగినదియునగు; తత్=ఆ ; ప స్త్రమ్=వస్త్రము; ప్లవంగమైః=కోఁ తులచేత; దృష్టం=చూడఁబడినది. ఈనీతయాఋశ్యమూక పర్వతంబు

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

పైఁబడవై చిన, సుపపురంగుగల్గి బంగాటవేసుకొనువస్త్రమును, సుగ్రీవాదివారు పంట్టెంబోలె వెలుంగుచున్నపయఁనరులుచూచినారు. అని, తాత్పర్యము.

ఘాషణానిచ ముఖ్యాని దృష్టాని ధరణీతలే  
అన యైవాపవిధాని స్వనవంతి మహాంతిచ. ౪౬

టీక॥ అనయైవ=ఈవిడచేతనే; ధరణీతలే=ఘాతలమునందు; అపవిధాని=పడవై వఁబడినవియును; ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠములయినవియును; స్వనవంతి=ధ్వనిగలవియును; మహాంతిచ=గొప్పవియునగు; ఘాషణానిచ=సోములును; దృష్టాని=చూడఁబడినవి. ఈవిడచేతనేనేలంబడవై వఁబడిగల్గుగల్గుమని మోగుచున్న శ్రేష్ఠములగు భూషణంబులును, బూడఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం చిరగృహీతత్వా ద్వసనం క్లిప్తవత్తరమ్  
తథాపి నూనం తద్వణం తథా శ్రీమద్యథే తరత్. ౪౭

టీక॥ ఇదం=ఈ; వసనం=వస్త్రము; చిరగృహీతత్వాత్=బహుకాలముగా గ్రహింపఁబడియుండుటవలన; క్లిప్తవత్తరం=మిక్కిలియునలఁగుటగల్గినది; తథాపి=అట్లుయినను, నూనం=నిశ్చయముగా; తద్వణం=ఆరంగుగలదిగాను; ఇతరత్=మఱియొక్కటి; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; శ్రీమత్=న్నది. కాంతిగలదిగాను; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. ఈవస్త్రము బహుకాలముగా విడువకధరింపఁబడుటంజేసి, మిగుల నలఁగియున్నది; అయినను, మునుపుపర్వతంబుపైఁబడవయవఁబడినదానియట్లు, అచేరంగును అచేకాంతియును గల్గియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం కనకవణాంగీ రామస్య మహిషీ ప్రియా  
ప్రణవ్తాపి సతీ యాస్య మనసోన ప్రణశ్యతి. ౪౮

టీక॥ సతీ=పతివ్రతయగు; య=ప్రియా = ఇష్టయైన; మహిషీ= ఏసీత; ప్రణస్తాపి= అగపడకపోయిన భార్య.  
 ను; అస్య=ఈ రామునియొక్క; మన ఎవ్వతె, రావణుడపహరించుటచేఁగం  
 సః=మనసునుండి; నప్రణశ్యతి= అగప డ్లకగపడకున్నను రామునిచేనెల్లప్పుడు  
 డకపోలేదో, ఎల్లప్పుడును రామునిచే మనంబున ధ్యానింపఁబడు చుండుటంజే  
 మనంబున ధ్యానింపఁబడుచున్నదనుట; సి, విడువక రామునిమనంబునకగపడు  
 ఇయం=ఈ; కనకవణాఁగీ= బంగారు చుండువో, అట్టిరాముని ప్రియభార్య  
 రువన్నెగల దేహముగలయాడుది ; యైన సీతయే, యీవనిత.  
 సా=ఆట్టి; రామస్య=రామునియొక్క, అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా యత్యుతే రామ శ్చతుర్థిః పరితప్యతే

కారుణ్యేనా నృశంస్యేన శోకేన మదనేనచ. ౪౯

స్త్రీ ప్రణస్తేతి కారుణ్యా దాశ్రితే త్యా నృశంస్యతః

పత్నీ నస్తేతి శోకేన ప్రియేతి మదనేనచ. ౫౦

టీక॥ యత్యుతే = ఎవ్వతెకుఁగా హృతము)= అగపడకపోయినదని,మ  
 ను; రామః= రాముఁడు; “స్త్రీ=ఆఁ దనేనచ=మన్మథునిచేతను; ఏవం (అ  
 డుది, ప్రణస్తా= అగపడకపోయినది” ధ్యాహృతము)= ఇట్లు; కారుణ్యేన=  
 ఇతి=అని; కారుణ్యాత్=దయవలనను; దయచేతను; అనృశంస్యేన=మృదుస్వ  
 ఆశ్రితా= తన్నాశ్రయించినది; ప్రణ భావముగలుగుటచేతను; శోకేన= దుః  
 స్తేతి(అధ్యాహృతము)=అగపడకపో ఖముచేతను; మదనేనచ=మన్మథుని చే  
 యినదని; అనృశంస్యతః=మృదుస్వభా తను; చతుర్థిః=నాల్గింటిచేత; పరిత  
 వముగలిగియుండుటవలనను; “పత్నీ= ప్యతే=బాధపడుచున్నాడో; ఇయం=  
 భార్య; నస్తా = అగపడకపోయినది” ఈస్త్రీ; సా=ఆసీత.  
 ఇతి=అని; శోకేన = దుఃఖముచేతను; రాముండేసీతనుగుఱించి, “సాధా  
 ప్రియా=ప్రియురాలు; నస్తేతి (అధ్యా రణంబుగానెవ్వఁడు నాపత్నమయంబు

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

నరక్షింపవలసినస్త్రీ యగపడకపోయి  
నదే, యెంతశ్రమపడుచున్నదో అని”  
దయవలసను, “తన్నాశ్రయించినదా  
నిరక్షించుటకు లేకపోయినదే” యని  
యను తాపంబువలనను, “నాభార్య,  
నాదేహములో సగమని వేదములోఁజె  
ప్పబడినదిననుస్త ధమంబులు సేయు  
టకును సహాయురాలు, అగపడలేదే”

యనిదుఃఖంబువలనను “నాప్రియరాలె  
చ్చటవో యగపడలేదే, విరహబాధ  
వోర్వలేనే” యని మన్తధబాధవలనను,  
ఇట్లుదయచేతను, అనుతాపముచేతను  
దుఃఖముచేతను మన్తధబాధచేతను, నా  
లుగింటను బాధపడుచున్నాఁడో, ఆసీ  
తయెయిబిడ. అని, తాత్పర్యము.

అస్యా దేవ్యా యథా రూప మంగప్రత్యంగసౌష్ఠవమ్  
రామస్యచ యథారూపం త స్యేయ మసితేక్షణా. ౫౧

టీక॥ అస్యాః=ఈ, దేవ్యాః= సీతాదే  
వికి; రూపం=సౌందర్యంబును; అంగప్ర  
త్యంగసౌష్ఠవం= దేహముయొక్క-యు  
ను అవయవములయొక్క-యును జక్క-  
గానుండుటయును; యథా=ఎట్లు; రా  
మస్యచ (అధ్యాహృతము)= రాము  
నకును; తథా (అధ్యాహృతము)=  
అట్లు. రామస్యచ=రామునకు; రూ  
పం=సౌందర్యము; యథా=ఎట్లు; అ  
స్యాః (అధ్యాహృతము)= ఈసీతకు

ను; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు.  
ఇయం=ఈ; అసితేక్షణా=నల్లనికండ్లు  
గలస్త్రీ; తస్య=ఆరామునకు; యో  
గ్యా(అధ్యాహృతము)=తగినది.  
ఈసీతకెట్లు సౌందర్యంబును దేహవ  
యవంబులచక్కఁదనమునున్నదో, రా  
మునకునట్లేయున్నది; రామునకెట్లు  
సౌందర్యాదులున్నవో, ఈసీతకును అ  
ట్లేయున్నవి; కావున, రామునకీబిడత  
గియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్యాదేవ్యా మనస్తస్మిం స్తస్య చాస్యాం ప్రతిష్ఠితమ్  
తేనేయం సచ ధర్మాత్మా ముహూతమ్ మపి జీవతి. ౫౨

టీక॥ అస్యాః=ఈ; దేవ్యాః= సీతాదేవియొక్క; మనః=మనసు; తస్మిన్=

ఆరామునియందును; తస్య=ఆరాము  
నియొక్క; మనః(అధ్యాపూతము)=  
మనసు; అస్యాంచ= ఈవిడయందును;  
ప్రతిస్థితం= ప్రతిస్థింపబడినది . తే  
న=దానిచేత; ఇయం = ఈవిడయును;  
ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావముగల; స  
చ=ఆరాముండును; మహాతా= మ  
హిమోంచెముసేపైనను; జీవతి=జీవిం  
చుచున్నారు.

ఈసీతమనసు రామునియందును ,  
రామునిమనసు , సీతయందును, స్థిర  
ముగానెలకొనియున్నది; అట్లు మన  
సుననొకరినొకరుచూచుకొనుచుండుట  
వలననే, ఈసీతగాని, ధర్మాత్ముండగు  
నారాముండుగాని, యింతవఱకుబ్రతి  
కియున్నారు.  
అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కృతవా నామో హీనో యదనయా ప్రభుః  
ధారయ త్యాత్మనో దేహం సశోకే నావసీదతి. ౫౩

టీక|| ప్రభుః = రాముండు; అన  
యా=ఈసీతచేత; హీనః=విడువబ  
డినవాడై; ఆత్మనః = తనయొక్క; దే  
హం=దేహమును; ధారయతి= ధరిం  
చుచున్నాడు; శోకేన=దుఃఖముచే ;  
నావసీదతి = నశింపకున్నాడు; (ఇతి)  
యత్=అనునదియేదికలదో; తత్ (అ  
ధ్యాపూతము)=ఆ ; దుష్కరం=చే  
యగూడనికార్యమును; రామః = రా  
ముండు; కృతవా=చేసినాడవు.

రాముండు, సీతను విడిచియును,  
దేహంబు ధరించి యున్నాడే, సీత  
మాత్రము స్వతంత్రురాలుకాదు కావు  
నదేహంబు విడుచుటకు శక్తురాలుకా  
దు, రాముండు పురుషుండుకావునస్వ  
తంత్రుండు, అట్లుండఁగ, దుఃఖంబున  
దేహంబు విడువక జీవించి యుండుట  
చాల నాశ్చర్య కరముగానున్నది; మ  
ఱియెవ్వరును ఇట్లుండఁజాలరు.  
అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కురుతే రామో య ఇమాం మత్తకాశినిమ్  
సీతాం వినా మహాబాహు ముహూర్తా వుపి జీవతి. ౫౪

టీక|| యః=ఏరాముండు ; మత్తకాశినిం=మదముచేఁ బ్రకాశించునట్టి ;

ఇమాం=ఈ; సీతాంవినా=సీతను విడిచి; ముహూర్తమపి = కొంచము సేపైనను; జీవతి = బ్రతుకుచున్నాడో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రామః=రాముండు; దష్కరం= చేయన శక్యమయిన కార్యమును ; కరుణే=చేయుచున్నాడు.

మదంబుచేఁ బ్రకాశించునట్టి యుత్తమవనితయయిన యీసీతనువిడిచి, యింతవఱకుబ్రతికియున్నాడు, కావున, మహాబాహుండగురాముండు ఎట్టి వారికినిజేయ నశక్యమయిన కార్యమును, జేయుచున్నాడు. అని, అహనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సీతాం తదా దృష్ట్వా హృష్టః పవనసంభవః  
జగామ మనసా రామం ప్రశశంసచ తం ప్రభుమ్. ౫౫

టీక|| పవనసంభవః = వాయువువలనఁబుట్టినహనుమంతుండు ; తదా = అప్పుడు; ఏవం=ఇట్లు; సీతాం= సీతను; దృష్ట్వా=చూచి; హృష్టః=సంతసించినవాడై; మనసా=మనసుచేత ; రామం=రాముని; జగామ= పొందెను. తం=ఆ; ప్రభుం=ప్రభుండగు రాముని; ప్రశశంసచ=పొగడెను. వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, డప్పుడు, ఇట్లు, సీతంజూచి, సంతోషంబునొంది, మనంబున రామునిం దలంచుకొని, సమస్తలోక నాయకుండగురామునింబొగడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, పంచదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచదశస్కం టీక,  
ముగిసినది.

౞

షోడశసగప్రారంభః.

ప్రశస్యతు ప్రశస్తవ్యాం సీతాం తాం హరిపుంగవః  
గుణాభిరామం రామంచ పునశ్చింతాపరో భవత్. ౧

టీక॥ హరిపుంగవః=వానర శ్రేష్ఠం	భిమునకులోచువయ్యినవాడు; అభ
డగుహనుమంతుండు; ప్రశస్తవ్యాం(ప్ర)	వత్=ఆయెను.
శంసితవ్యాం) = పొగడబడవలసిన;	వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం
తాం=ఆ; సీతాం=సీతను; గుణాభి	డు, ప్రశంసించదగినసీతాదేవిని, గుణ
రామం=గుణంబులనొప్పుచున్న; రా	వంతుండగు రామునిం, బ్రశంసించి, మ
మంచ=రాముని; ప్రశస్యతు=పొగ	జలఁజింతలోమునింగెను.
డియు; పునః=మఱల; చింతాపరః=దుః	అని, తాత్పర్యము.

సుముహూతః మివ ధ్యాత్వా బాష్పపర్యా కులేక్షణః  
సీతా మాశ్రిత్య తేజస్వీ హనుమాన్విలలా పహ. ౨

టీక॥ తేజస్వీ=ప్రశస్తమగు పరా	చి; విలలాప=దుఃఖించెను. “హ” అనున
క్రమముగల; సః=ఆ; హనుమాన్=	దిపాదపూరణార్థము.
హనుమంతుండు; ముహూతః=	మహాపరాక్రమశాలి యగు హను
కొంచెముసేపు (“ఇవ” అనునది వా	మంతుండు, కొంచెముసేపు, ఆలోచిం
క్యాలంకారార్థము); ధ్యాత్వా=ఆ	చి, యంతఃగన్నీటందోగుచుండు నేత్ర
లోచించి; బాష్పపర్యాకులేక్షణః = క	మలతో, సీతను గుఱించి, యిట్లుని విలపిం
న్నీరుచేఁగలంతనొందిన కండ్లుగలవాఁ	చెను. అని, తాత్పర్యము.
డై; సీతాం=సీతను; ఆశ్రిత్య=ఉద్దేశిం	

మాన్యా గురువినీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా  
యది సీతాపి దుఃఖాతా కాలోహి దురత్రిక్రమః. 3



టీక॥ గురువిసితస్య=గురువులచేత

డనిచే.

శిక్షింపబడిన; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునకు; మాన్యా=పూజింపఁదగినదియును;

గురువులచే శిక్షింపబడి ధామి=కుండైనలక్ష్మణునిచేఁబూజింపఁ దగిన

గురుప్రియా=గురువయినరామునియొక్కప్రియురాలునగు; సీతాపి=సీతయు

దై, రామునకుఁ బ్రియురాలై యున్న, సీతకునుదుఃఖముగలిగినది, కావున, కా

ను; దుఃఖాతా=యది=దుఃఖముచేఁచి

లమునత్రిక్రమింపనేరికినలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

డింపబడినదగునేని; కాలి=కాలము;

దురతిక్రమోహి = అతిక్రమింపఁగూ

రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ ధీమతః

నాత్యధః ఘభ్యతే దేవీ గంగేవ జలదాగమే. ౪

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్కయు; ధీమతః=అధికమయినబుద్ధిగల; ల

అత్యధః = మిక్కిలియు; నఘభ్యతే=దుఃఖింపకున్నది.

క్ష్మణస్యచ=లక్ష్మణునియొక్కయు; వ్యవసాయజ్ఞా=ప్రయత్నమునెఱింగినద

ఈసీతాదేవి, రామునిపరాక్రమంబునుబుద్ధిమంతుండగులక్ష్మణునిపరాక్ర

గు, పరాక్రమమునెఱింగినదగుననుట; దేవీ=సీతాదేవి; జలదాగమే=మేఘం

బునుబుద్ధిమంతుండగులక్ష్మణునిపరాక్రమంబును, దెలిసినది, కావున, వారిరుద

బులవచ్చుటయందు, వషాత్=కావునందనుట; గంగేవ=గంగానదియంబోలె;

నైట్లయినశత్రువుంజంప, మఱలఁగా నిబోవుదురని, నమ్మి, యెచ్చుగాదుఃఖింపకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభిజనలక్షణామ్

రాఘవోఽహాతి వై దేహీం తం చేయ మసి తేక్షణా. ౫

టీ॥ రాఘవః=రాఘవంశమునఁబుట్టినరాముఁడు; తుల్యశీలవయోవృత్తాం=

సునుఆచారమును గలదియు; తుల్యాభిజనలక్షణాం = సమానములయినకుల

సమానములయిన స్వభావమునువయ

మునులక్షణములును గలదియునగు; వై

దేహీం=విదేహదేశంబునఁ (జనకవంశంబుననుట) బుట్టినసీతను; అహతి=పొందఁదగును. ఇయం=ఈ; అసితేక్షణా = నల్లనికండ్లుగల సీతయును; తం=ఆ రాముని; అహతి(అధ్యాపృతము)= పొందఁదగును.

రాముండు, తనకెచ్చుతక్కువలలేక,

స్వభావంబుననువయసునను సదాచారంబుననుగులంబుననుశుభలక్షణంబులనుసమానయైయుండు, సీతకుఁదగియున్నాఁడు; నల్లనికండ్లుగల యీసీతయును, ఆరామునకుఁ దగియున్నది. అని, హనుమంతుండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా నవహేమాభాం లోకకాంతామివశ్రియమ్  
జగామ మనసా రామం వచనం చేద మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాపృతము) = ఆహనుమంతుండు; నవహేమాభాం = నూతనమయిన బంగారము యొక్కకాంతివంటి కాంతిగలదియును; లోకకాంతాం = లోకంబునకుఁ బ్రయయైనదియును ; శ్రియమివ (స్థితాం) = లక్ష్మీయుంబోలెనున్నదియునగు, తాం= ఆసీతన ; దృష్ట్వా=చూచి మనసా=మనసుచేత; రామం=రాముని; జగామ=

పొందెను. ఇదం=ఈ ; వచనంచ = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ఆహనుమంతుండు, నూతనంబగు బంగారముంబోలెఁ దేజరిల్లుచుఁ బ్రపంచమునకంతయుఁ బ్రయయి లక్ష్మీదేవిం బోలయున్న సీతంబూచిరామందలంచుకొని, యిట్లుని, తనలోఁదాసుచెప్పుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్యా హేతో విశాలాత్యై హతో వాలీ మహాబలః  
రావణప్రతిమో వీర్యే కబంధశ్చ నిపాతితః. ౭

టీక॥ అస్యాః=ఈ; విశాలాత్యైః=పెద్దకండ్లుగలసీతయును; హేతోః (తృతీయాధః=మందుషష్ఠి) = కారణముచే

త; మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; వాలీ=వాలి; హతః=చంపకబడినాఁడు. వీర్యే=పరాక్రమమునందు ; రావ

<p>బ్రహ్మము = రావణునితోఁ బోలి-గల; నే, రాముండు, అధికమయినబలముగ  కబంధశ్చ = కబంధుండును; నిపాతితః = లవానిని, బరాక్రమంబునరావణునితో  పడఁద్రోయఁబడెను; చంపఁబడెననుట. సరివచ్చుకబంధునింజంపెను.  పెద్ద నేత్రంబులుగలయీసీతకుఁగా అని, తాత్పర్యము.</p>
---

విరాధశ్చ హత స్సంఖ్యే రాక్షసో భీమవిక్రమః  
వనరామేణ విక్రమ్య మహేంద్రదేవేన శంబరః. ౮

<p>టీక॥ వనే = అడవియందు ; రామే  ణ = రామునిచేత; విక్రమ్య = పరాక్ర  మించి; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, భీమ  విక్రమః = భయంకరంబగు పరాక్రమం  బుగల; విరాధః = విరాధుండను ; రాక్ష  సశ్చ = రాక్షసుండును; మహేంద్రేణ =  దేవేంద్రునిచేత; శంబరః = శంబరా  సురుండుంబోలె; హతః = చంపఁబడి</p>	<p>నాఁడు.  మఱియు, నీసీతకుఁగానే, రాముం  డు, దేవేంద్రుండుశంబరాసురునిం జం  పనట్లు, వనంబునఁ బరాక్రమించి, యు  ద్ధంబునందు , మహాపరాక్రమశాలియ  గువిరాధుండనురాక్షసుం, జంపెను.  అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

చతురశశసహస్రాణి రక్షసాం భీమకమఃతామ్  
నిహతాని జనస్థానే శరై రగ్నిభోపమైః. ౯

<p>టీక॥ జనస్థానే = జనస్థానమందు; భీమ  కర్తృతాం = భయంకరంబులగుకార్యము  లుగల; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;  చతురశశసహస్రాణి = పదునాలుగువే  లు; అగ్నిభోపమైః = నిప్పుమంటలతోఁ  బోలి-గల; శరైః = బాణములచేత ; ని  హతాని = చంపఁబడినవి.</p>	<p>మఱియు, నీబిడకుఁగానే, రాముం  డు, జనస్థానంబునందు , భయంకరమ  గుపరాక్రమముగలవారలఁ బదునాలు  గువేలరాక్షసుల, నగ్నిజ్వాలలంబోలు  బాణంబులచేఁ, జంపెను.  అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే త్రిశిరాశ్చ నిపాతితః  
దూషణశ్చ మహాతేజా రామేణ విదితాత్మనా. ౧౦

టీక॥విదితాత్మనా=తెలిసికొనఁ బ పరాక్రమంబుగల,దూషణశ్చ=దూష  
డినయాత్మగల;రామేణ=రామునిచేత; ణుండును; నిపాతితః (అధ్యాపృత  
సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ఖరశ్చ=ఖ ము)=చంపవడినాఁడు.  
రుండును;నిహతః= చంపవడినాఁడు. ఆత్మజ్ఞానంబుగలరాముం,డీవిడకుం  
త్రిశిరాశ్చ=త్రిశిరుండును; నిపాతితః= గానే,యుద్ధంబున,ఖరునిద్రీశిరునిమహా  
పడఁద్రోయఁబడినాఁడు , చంపవడి పరాక్రమశాలియగుదూషణుని,జంపె  
నాఁడనుట.మహాతేజాః=అధికమయిన ను.అని, తాత్పర్యము.

విశ్వర్యం వాన రాణాంచ దులభం వాలిపాలితమ్  
అస్యా నిమిత్తై సుగ్రీవగ్ని ప్రాప్తవాక్ లోకసత్కృతమ్. ౧౧

టీక॥అస్యాః=(సప్తమ్యుర్థమందు ర్యం=సంపదను;ప్రాప్తవాక్ = పొం  
షష్ఠి) ఈవిడ;నిమిత్తై = కారణమగు డెను.  
చుండఁగా;సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుండును; ఈవిడవలననే,సుగ్రీవుండును , దు  
దులభం=పొంద నశక్యమయినదియు లభంబునులోకంబునగౌరవంబునెం  
ను; వాలిపాలితం=వాలిచేఁ బాలింపఁ దినదియునగువాలియధీనముగ నుండు,  
బడినదియును; లోకసత్కృతం=లోక వానరులమైశ్వర్యంబునొందెను.  
ముచేఁబూజింపఁబడినదియునగు;వాన అని, తాత్పర్యము.  
రాణాం= వానరులయొక్క ; విశ్వ

సాగరశ్చ మయా క్రాంత శ్రీమా న్నదనదీపతిః  
అస్యా హేతో ర్విశాలాఙ్ఘ్యః పురీ చేయం నిరీక్షితా. ౧౨

టీక॥ అస్యాః=ఈసీతయను; హే ణముచేత;మయా=నాచేత;శ్రీమాన్=  
తోః=(తృతీయార్థమందుషష్ఠి) కార అన్నిటికన్ననధికంబును; నదనదీపతిః=

పడమర గాఁబాటునట్టియేటులకునుదూ  
ర్పుగాఁ బాటునట్టి యేటులకును బ్ర  
భువైనదియునగు; సాగరశ్చ = స  
ముద్రంబు; క్రాంతిః = దాఁటఁబడిన  
ది. ఇయం=ఈ, పురీచ= లంకాపట్టణ  
మును; నిరీషీ తా=చూడఁబడినది.

ఈసీతకుఁగానే, నేను, శ్రీమంతం  
బునునదంబులకును నదులకును బ్రభువు  
నగుసముద్రంబునుదాఁటి, వచ్చి, యీ  
లంకాపట్టణంబును, జూచినాను.  
అని, తాత్పర్యము.

యది రామ స్సముద్రాంతాం మేదినీం పరివతఃయేత్  
అస్యాః కృతే జగచ్ఛాపి యుక్త మిశ్యేవమే మతిః. ౧౩

టీక॥ అస్యాఃకృతే=ఈసీతకుఁగా  
ను; రామః=రాముండు; సముద్రాం  
తాం=సముద్రములు కొనలందుఁగల;  
మేదినీం=ఛామిని; జగచ్ఛాపి=ప్రపం  
చంబును; పరివతఃయేద్యది = తలక్రిం  
దుగాఁజేయునేని; యుక్తం = సరి  
యైనది. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క;

మతిః=తలంపు.  
ఇట్టిసీతకుఁగా, రాముండు సము  
ద్రపర్యంతంబగు భూమినంతయును స  
మస్తలోకంబులనుగూడఁదలక్రిందుగాఁ  
జేసినను, అదియుయుక్తమే, యని, నా  
కుదోచుచున్నది.  
అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం వా త్రిషు లోకేషు సీతావా జనకాత్మజా

త్రైలోక్య రాజ్యం సకలం సీతాయా నాప్పుయాతగ్-లామ్. ౧౪

టీక॥ త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=  
లోకములయందు; రాజ్యం= దొరతన  
ము; ఉత్కృష్టం ( అధ్యాహృతము )  
వా=మేలా? జనకాత్మజా=జనకునికొ  
మాతెయగు; సీతా = సీత; ఉత్కృ  
ష్టా ( అధ్యాహృతము ) వా=మేలా?  
త్రైలోక్య రాజ్యం= మల్లొకంబులదొ

రతనము; సకలం=అంతయును; సీతా  
యా=సీతయొక్క; కలాం=పదియాట  
వపాలును; నాప్పుయాత్=పొందదు.  
త్రైలోక్య రాజ్యంజెచ్చా? జనకు  
నికొమాతెయగుసీతయెచ్చా? యని,  
యోచింతు మేని, త్రైలోక్య రాజ్యం  
బంతయు సీత యొక్క పదియాటవ

పాలునకుసరికాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా ధమః శీలస్య మైథిలస్య మహాత్మనః  
సుతా జనక రాజస్య సీతా భర్తృ దృఢవ్రతా  
ఉత్థితా మేదిసిం భిత్వా క్షేత్రే హల ముఖతః  
పద్మ రేణునిభైః కీడాః శుభైః కేదార పాంసుభిః. ౧౬

టీక॥ ఇయం=ఈవిడ; ధర్మ శీలస్య=ధర్మ  
స్వభావుండును; మైథిలస్య=మిథిలకు  
బ్రధువును; మహాత్మనః=పూజ్యస్వభా  
వముగలవాఁడునగు; జనక రాజస్య=జన  
కమహారాజుయొక్క; సుతా=కొమా  
రైయును; భర్తృదృఢవ్రతా=పెనిమి  
టియందుదృఢమయిన వ్రతము గలది  
యును; పద్మరేణునిభైః = తామరస  
పరాగములతో సమానములయిన; శు  
భైః=మంగళకరంబులయిన ; కేదార  
పాంసుభిః=యాగక్షేత్రమనందలి ప  
రాగములచేత; కీడాః=వ్యాపింపఁ బ  
డినదియై; హలముఖతః= నాగటిక  
ఱుచేదున్నబడిన; క్షేత్రే = భూమి

యందు; మేదిసిం=భూమిని; భిత్వా=భే  
దించుకొని; ఉత్థితా = పుట్టినదియన  
గు; సా=ఆ; సీతా=సీత.  
ధమఃస్వభావుండును మిథిలాధి ప  
తియుమహాత్ముండునగు జనకమహారా  
జుకొమారైయు దృఢమయిన పాతి  
వ్రత్యముగలదియుఁ దామర పూపరా  
గంబులం బోలునట్టి మంగళకరంబుల  
గుయాగక్షేత్రపరాగంబులం గప్పఁబ  
డి, నాగటికఱునదున్నబడినక్షేత్రం  
బునభూమిని భేదించుకొని యుద్భవిం  
చినదియనగునాసీత, యీవిడ.  
అని, తాత్పర్యము.

విక్రాంతస్యార్యశీలస్య సంయుగేష్వ నివతినః  
స్మషా దశరథస్యైషా జ్యేషా రాజ్ఞో యశస్వినీ. ౧౭

టీక॥ ఏషా = ఈవిడ ; విక్రాంత  
స్య=పరాక్రమంబుగలవాఁడును ; ఆ  
ర్యశీలస్య=పూజ్యంబగు స్వభావముగ

లవాఁడును; సంయుగేషు= యుద్ధము  
లందు; అనివతినః = వెనుకకుఁదిరు  
గనట్టి వాఁడును; రాజ్ఞః=రాజునగు.

దశరథస్య=దశరథునియొక్క ; జ్యేష్ఠంబగుస్వభావముగలవాఁడును యు  
స్థా=పెద్దదియును; యశస్విన్=ప్ర  
శస్తమగుకీర్తి గలదియునగు ; స్మృ  
షా=కోడలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఈవిడే, పరాక్రమశాలియుఁబూ

ధమఃజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విధితాత్మనః

ఇయం సా దయితా భార్యా రాక్షసీవశ మాగతా. ౧౮

టీక॥ ధమఃజ్ఞస్య=ధమఃముల నె  
ఱింగినవాఁడును ; కృతజ్ఞస్య= తనకిత  
రులచేఁజేయఁబడిన యుపకారముకొం  
చెమైనను దాని నెచ్చుగాఁడెలునుకొ  
నువాఁడును; విధితాత్మనః=తెలిసికొ  
నఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు; రా  
మస్య = రామునియొక్క; దయితా =  
ప్రియయిన; భార్యా = భార్యయగు;  
సా=అట్టి; ఇయం=ఈసీత; రాక్షసీవ

శం=రాక్షసస్త్రీలయధీనతను ; ఆగ  
తా=పొందినది.

సమస్తధమఃంబుల నెఱింగిన వాఁ  
డును గృతజ్ఞుండును బరమాత్మజ్ఞానము  
గలవాఁడు నగు రాముని ప్రయభార్య  
యయినట్టి యీసీత, రాక్షసస్త్రీలచే  
తంజిక్కియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వాన్భాగా స్మరిత్యజ్య భర్తృశ్చేహబలాత్కృతా  
అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిజఃసం వనమ్. ౧౯  
సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశ్చశూ షణ్డే రతా  
యా పరాం భజతే ప్రీతిం వసేషి భవనేయథా. ౨౦  
సేయం కనకవత్కాంగీ నిత్యం సుస్థితభాషిణీ  
సహతే యాతనా మేతా మనధానా మభాగినీ. ౨౧

టీక ॥ యా=వీసీత; భర్తృశ్చేహబలాత్కృతా = పెనిమిటియందలి

స్నేహముచేసిర్పంధింపబడినదై; స  
ర్వాక్ = సమస్తములయిన; భో  
గాక్ = భోగములను; పరిత్యజ్య = విడి  
చి; దుఃఖాని = దుఃఖంబులను; అచింత  
యిత్వా = తలంపక; నిజానం = జనులు  
లేసి; వనం = అడవిని; ప్రవిష్టా = ప్రవే  
శించినదై; ఫలమూలేన = పండ్లచేతను  
గడ్డలచేతను; సంతృప్తా = సంతోషము  
నొందినదై; భర్తృశుశ్రూషణే = పె  
నిమిటియొక్క సేవించుటయందు; ర  
తా = ఆసక్తురాలై; వనేపి = అడవి  
యందును; భవనేయథా = ఇంటియం  
దుంటే; పరాం = అధికమయిన; ప్రీ  
తిం = సంతోషమును; భజతే = పొందు  
చున్నదో; సా = అట్టి; కనకవణాం  
గీ = బంగారురంగుగల దేహంబు గలది  
యును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; నుస్తి  
తథాపిణీ = సుందరమయినచిఱునవ్వు  
గలుగునట్లుమాటలాడునదియును; అన  
ర్థానాం = ఆపదలకు; అభాగిని = పొంద

దగనిదియునగు; ఇయం = ఈసీత; ఏ  
తాం = ఈ; యాతనాం = మహాదుఃఖ  
మును; సహతే = ఓర్చుచున్నది!

భర్తాయందలిస్నేహబలంబునం జే  
సి, సమస్తసోగంబులువిడిచి, దుఃఖం  
బులం దలంపక నిజానంబగువనంబుం  
బ్రవేశించి, శూర్వము మిక్కిలియుమ  
ధురమయిన యాహారమును భుజించు  
చుండినదయ్యె నడవినుండు పండ్లకును  
గడ్డలకునుదృష్టిజెందుచు, భర్తాకృష్ణ  
డునేమఱకశుశ్రూషసేయుచు, గృహం  
బుననుండునప్పుడు సంతోషంబునొందు  
చుండునట్లే, వనంబునందును, మిగుల  
సంతోషంబు నొందుచున్నదియు, బం  
గారువంటిమేనుగలదియు, నెల్లప్పుడు  
నుజిఱునవ్వుతోమాటలాడునదియునా  
పదలంబొందనహూరాలు కానిదియు  
నగునట్టి, యీసీత, యిప్పడిట్టిమహా  
దుఃఖంబు సహించుచున్నదే! ఏమనవ  
చ్చును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాంతు శీలసంపన్నాం ద్రష్టు మహాతి రాఘవః  
రావణేన ప్రమధితాం ప్రపా మివ విపాసితః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముండు; శీలసం | మధితాం = బాధింపబడినదియునగు;  
పన్నాం = సదాచారముతోఁ గూడినది | ఇమాంతు = ఈసీతను మాత్రము;  
యును; రావణేన = రావణునిచేత, ప్ర | విపాసితః = దప్పి నొందినవాడు; ప్రపా



మివ = చలిపందిరినిబోలె; ద్రష్టం = చూచుటకు; అహా = తగును.

దప్పగొనిన వాడు చలిపందిరిని  
జూచునట్లు, రాముండు, సదాచార

ముతోఁగూడినదై రావణునిచేఁగాఁజేయ  
పెట్టఁబడుచున్న యాసీతం, బాడవల  
యును. అని; తాత్పర్యము.

అస్యా నూనం పున లాభా ద్రాఘవః ప్రితి మేష్యతి  
రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదీనీమ్. ౨౩

టీక|| రాఘవః = రాముండు; నూ  
నం = నిశ్చయముగా; పునః = మఱల; అ  
స్యాః = ఈసీతయొక్క; లాభాత్ = పొం  
దుటవలన; రాజ్యపరిభ్రష్టః = రాజ్యము  
వలనజాతిన, రాజ్యమును బోఁగొట్టు  
కొన్నయనుట; రాజా = రాజు; పునః =  
మఱల; మేదీనీం = భూమిని; ప్రాప్యేవ =

పొందివలె, ప్రితి = సంతోషమును; ఏష్య  
తి = పొందఁగలఁడు.

రాజ్యంబుఁబోఁగొట్టుకొన్న రాజు  
మఱల రాజ్యముం బొంది సంతోషము  
నొందునట్లు, రాముండు, మఱలసీతం  
బొంది, సంతోషంబునొందఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కామభోక్తః పరిత్యక్తా హీనా బంధుజనేనచ  
ధారయత్యాత్మనో దేహం తత్సమాగమ కాంక్షిణీ. ౨౪

టీక|| కామభోక్తః = కోరికఁబడునట్టి  
పుష్పములు మొదలగు భోగపదార్థా  
ముల చేత; పరిత్యక్తా = విడువఁబడినది  
యును; బంధుజనేన = బంధుజనముచే  
త; హీనాచ = విడువఁబడినదియునగు;  
ఏషా (అధ్యాహృతము) = ఈసీత; తత్స  
మాగమకాంక్షిణీ = ఆరామునియొక్క  
పొందుటనుకోరుచున్నదై; ఆత్మనః = త  
నయొక్క; దేహం = దేహమును; ధార

యతి = ధరించుచున్నది.

ఈసీత, దనకుఁబుష్పములు గంధము  
లుమున్నగు భోగపదార్థములు లేక  
పోయినను, బంధువులు లేకున్నను, రామ  
సమాగమంబుగోరునది కావున, “జీవిం  
చియుండినచో, నెప్పుడయినను, రాము  
నింగూడవచ్చును” అని, తలంచి, దేహం  
బునఁబ్రాణంబులు ధరించియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వైషా పశ్యతి రాక్షసో నేమా న్సుష్పఫలద్రుమాన్  
ఏకస్థహృదయా నూనం రామ మేవానుపశ్యతి. ౨౫

టీక॥ ఏషా=ఈసీత; రాక్షస్యః (రాక్షసీ)= రాక్షసస్త్రీలను; నాపశ్యతి=చూడదు. ఇమాన్=ఈ, పుష్పఫలదుఃమాన్=పూలతోనుబండ్లతోనుగూడినవృక్షములను, న(పశ్యతి)=చూడదు. ఏకస్థహృదయా=ఒకటనుండుమనసుగలదై, ఏకాగ్రంబగుమనసుగలదై యగుట; రామమేవ=రామునే; అనుపశ్యతి=చూచుచున్నది. నూనం=నిశ్చయము.

ఈసీత, యిప్పుడి రాక్షసస్త్రీలంబుడదు; రామవిరహకాలంబున, ఫలపుష్పంబులతో గూడిన యీవృక్షంబులును రాక్షసస్త్రీలుంబులెఱుఁగి ఓకృతములుగా నుండుటవలన, వానినింజూడదు. ఏకాగ్రచిత్తయి, మనంబున, ఇలెరమనర్పమువిడిచి, రామునిమాత్రమే ధ్యానించుచున్నది. ఇదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

భతానామ పరం నార్యా భూషణం భూషణౌ దపి  
ఏషాతు రహితా తేన భూషణౌహా న శోభతే. ౨౬

టీక॥ భతానామ=పెనిమిటియనఁగా; నార్యాః=స్త్రీకి; భూషణౌదపి=సొమ్ముకన్నను; పరం=అధికమయిన; భూషణం=సొమ్ము; భూషణౌహా=సొమ్ములకుండగిన; ఏషాతు=ఈసీతయు; తేన=ఆ పెనిమిటిచేత; రహితా=విడువబడినదై; నశోభతే=ప్ర

కాశింపలేదు. పెనిమిటియనఁగా, స్త్రీకి, భూషణముకన్నను, అధికమయినయలంకారము; భూషణంబులధరింపదగినదగునీసీత, అట్టిపెనిమిటి లేకుండుటచే, నెంతమాత్రముప్రకాశింపకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కురుతే రామో హీనోయ దనయాప్రభుః  
ధార యత్యాత్మనో దేహం న దుఃఖే నావసీదతి. ౨౭

టీక॥ ప్రభుః=లోకనాయకుండగు రాముండు; అనయా=ఈసీతచేత; హీన

నః=విడువఁబడినవాఁడై, అత్తనః =  
తనయొక్క; డేహం=దేహమును, ధా  
రయతి=ధరించుచున్నాఁడు. దుఃఖన=  
దుఃఖముచేత; నావసీదతి (ఇతి) య  
త్=నశింపఁడనునదియేదిగలదో; తత్  
(అధ్యాహృతము)=ఆ; దుష్కరం =  
చేయనశక్యమయిన కార్యమును; రా

మః=రాముండు; కృతవాక్ = చేసి  
నాఁడు.  
లోకనాయకుండగురాముండు, ఇ  
ట్టిసీతను విడిచియును, దుఃఖంబునమ్మ  
నినొందక, డేహంబు ధరించుచున్నాఁ  
డే, ఇదిచుటియెవ్వరికిని జేయనలవిగా  
దు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా మసితకేశాంతాం శతపత్రనిభేక్షణామ్

సుఖాహం=దుఃఖితాం దృష్ట్వా మమాపి వ్యధితం మనః. ౨౮

టీక||అసితకేశాంతాం= నల్లనివెం  
డుకలకొనలుగలదియును; శతపత్రనిభే  
క్షణాం = సూటుతేకులుగలతామర  
పూలతోసమానములయిన కండ్లుగలది  
యును; సుఖాహం=సుఖమునకుఁద  
గినదియును; దుఃఖితాం = దుఃఖము  
నొందినదియునగు; ఇమాం= ఈసీత  
ను; దృష్ట్వా=చూచి; మమాపి = నా  
యొక్కయునుగూడ; మనః=మనసు;  
వ్యధితం=దుఃఖమునొందినది.

నల్లనివెండుకలకొనలుగల్గినదియు  
తామరపూలవంటికండ్లతోనొప్పుచున్న  
దియు, సుఖంబుమాత్రమనుభవించఁదగి  
నదియునగుసీత, దుఃఖంబునొందుటం  
జూడఁగా, నీవిడదుఃఖముతోఁగాని సుఖ  
ముతోఁగానియెంతమాత్రమునం బంధ  
ములేనిమధ్యస్థుండనగునామనసునకును,  
దుఃఖముగలుగుచున్నది; ఇంక, సీతకుఁ  
బ్రിയుండగురామునకుదుఃఖంబుగలుగు  
ననిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

క్షీతిక్షమా పుష్కరసన్నిభాక్షీ

యా రక్షితారాఘవ లక్ష్మణాధ్యామ్

సా రాక్షసీభి ర్వికృతేక్షణాభి

స్సంరక్త్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే. ౨౯

టీక॥ యా=వసీత; రాఘవలక్ష్మణా  
భ్యాం=రామునిచేతను లక్ష్మణునిచేత  
ను; రక్షితా=కాపాడఁబడినదో; ధీతి  
క్షమా= భూమికింబోలె నోపుగల  
దియును; పుష్కరసన్నిభాక్షీ=తామ  
రపూలతోనమానములయిన నేత్రములు  
గలదియునగు; సా=ఆసీత ; సంప  
తి=ఇప్పుడు; వికృతేక్షణాభిః = వికా  
రమతోఁగూడిన నేత్రములుగల; రాక్షసీ  
భిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; వృక్షమూలే=

చెట్టుయొక్కయడుగునందు; సంరక్ష్య  
తే=కాపాడబడుచున్నది.

పూర్వమెవ్వతెను రాముండును ల  
క్ష్మణుండనురక్షింపుచుండిరో, భూమి  
యుంబోలెనోపుగలదియుం దామర  
పూలవంటికండ్లుగలదియునగు, నట్టిసీ  
త, కిష్కంధు, చెట్టుక్రింద , వికృతంబు  
లగు కండ్లతోఁబూడ ననన్యముగాను  
న్న రాక్షసస్త్రీలు, కావలియున్నార.  
అని, తాత్పర్యము.

హిమహత నశినివ నష్టశోభా

వ్యసనపరంపరయా నిషీడ్యమానా

సహచరరహితేవ చక్రవాకీ

జనకసుతా కృపణాం దశాం ప్రపన్నా. ౩౦

టీ॥ జనకసుతా=జనకునికుమార్తె  
యగుసీత; హిమహతనశినివ=మంచు  
చేఁగొట్టఁబడినతామర తీరగయంబో  
లె; నష్టశోభా=నశించినకాంతిగల్గదై;  
వ్యసనపరంపరయా = దుఃఖములయొ  
క్క పరంపరచేత; నిషీడ్యమానా =  
చాధింపఁబడినదై; సహచరరహితా=  
ప్రియునిచేవిడువఁబడిన, చక్రవాకీవ=  
అందు చక్రవాకపక్షియుంబోలె; కృ  
పణాం = చూచువారికినిగూడదుఃఖము  
గల్గించునట్టి; దశాం = అవస్థను; ప్రప

న్నా=పొందినది.

జనకునింటమిక్కిలియుగా రాబము  
గాఁజెంపఁబడినసీత, యిప్పుడు, మంచు  
దగిలిన తామరతీరగయంబోలెఁగాంతి  
లేనిదై, ఎడతెగకగల్గుచుండు దుఃఖము  
లచేచాధింపఁబడుచు, మగజక్కవంబా  
సినయాడుజక్కవభంగిఁ, వియవిన  
హంబొక్క ఊణమయిన వోర్వలేనిది  
గావున, జూచువారికినిగూడ దుఃఖ  
ముగల్గించునట్టి, నోటంజెప్పనశక్యంబు  
సుమనసునందలంపనశక్యంబునగు,

వస్థం, బొందియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్యాహి పుష్పావనతాగ్రశాఖా  
శోకం దృఢం వై జనయం త్యశోకాః  
హిమవ్యపాయేనచ మందరశ్చి  
రభ్యుత్థితో నైక సహస్రరశ్చిః. ౩౦

<p>టీక॥ అస్యాహి = ఈసీతకు; పుష్పావనతాగ్రశాఖాః = పూలచేవంగినకొనకొమ్మలుగల; అశోకాః = అశోకవృక్షములు; దృఢం = అధికమయిన; శోకం = దుఃఖమును; జనయంతిహి = కల్పించుచున్నవిగాదా! (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము). హిమవ్యపాయేన = హిమవంతయుతువుయొక్క అభావముతోఁగూడ, వసంత ఋతువుతోఁగూడననుట; అభ్యుత్థితః = ఉదయించిన; మందరశ్చిః = తీర్థములుగాని కిరణములుగలవాఁడును; నైకసహస్రరశ్చిః = ఒక</p>	<p>వేయికిరణములుగలవాఁడుకానివాఁడునగుచుండును; శోకం, జనయంతి (అధ్యాహృతము) = దుఃఖమును, గలిగించుచున్నాడు. పూలభారంబువలన వంగినకొనకొమ్మలుగల యశోక వృక్షంబులవలననువసంతతుఁపుతోఁగూడి యుదయించియుండు నల్లనైన కిరణంబులుగల చంద్రునివలనను, ఈసీతకు అధికముగా దుఃఖముగలుగుచున్నది. అని, హనుమంతుడుదనలోఁదానుజెప్పకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇశ్యేష మధఃం కపి రన్వవేత్త్య  
సీతేయ మిత్యేవ నివిష్టబుద్ధిః  
సంశ్రిత్య తస్మిన్నిషసాదవృక్షే  
బలీ హరీణామృషభస్తరస్వీ. ౩౧

<p>టీక॥ బలీ = బలవంతుండును; హరీణాం = కోతులలోపల; ఋషభః = శ్రేణి; కపిః = హనుమంతుండు; ఇతి = అని;</p>	<p>ఘండును; తరస్వీ = వేగవంతుండునగు; కపిః = హనుమంతుండు; ఇతి = అని;</p>
---	--

ఏవం=ఇట్టి; అర్థం= అభిప్రాయంబును  
అన్వవేత్త్య= 'తలంచి; "ఇయం=ఈవి  
డ; స్తీతైవ=నీతయే;" ఇతి=అని; నివి  
ప్రబుద్ధిః= నిశ్చయమునొందిన బుద్ధిగల  
వాఁడై; తస్మిన్=ఆ; వృక్షే=చెట్టునం  
దు; సంశ్రిశ్య=పొంది; నిషసాద=కూ  
చుండును.

బలవంతుండును వానరశ్రేష్ఠుండు  
నువేగవంతుండునగు హనుమంతుం, డి  
గ్లదనలోఁదాను జేష్ఠుకొని, "ఈవిడనీ  
తయే వేఱుకాదు" అని, నిశ్చయించి, ఆ  
శింశుపావృక్షమునందు, గూచుండి  
యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, షోడశస్కంః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షోడశస్కటిక,  
ముగిసినది.

॥

స ప్త ద శ స గ ణ ప్రా ర ం భః.

తతః కుమదషండాభో నిమలో నిమలం స్వయమ్  
ప్రజగామ నభ శ్చంద్రో హం సో నీల మివోదకమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కుమదషం  
డాభః = తెల్లకలువల సమూహము  
యొక్క కాంతి వంటి కాంతి గలవాఁ  
డును; నిమలః=స్వచ్ఛుండునగు; చం  
ద్రః=చంద్రుండు; స్వయం=తానే; ని  
మలం=స్వచ్ఛమయిన; నభః=ఆకాశ

మును; హంసః=హంసపక్షి; నీలం=న  
ల్లని; ఉదకమివ=నీటినింబోలె; ప్రజగా  
మ=చక్కఁగాఁబొందెను, ఆకాశము  
నడుమనుండెననుట.

అటుపిమ్మట, తెల్లకలువల సమూ  
హముంబోలె నొప్పుచు నిమలుండై

యున్నచంద్రుండు, హంససమీ నల్లని వధ్యభాగంబునొండెను.  
యుదకంబులోనికిఁబోవునట్లు, ఆకాశ అని, తాత్పర్యము.

సాచివ్య మివ కుర్వక్ స ప్రభయా నిమల ప్రభః  
చంద్రమా రశ్మిభి శ్చీతై స్సి షేచే పవనాత్మజమ్. ౨

టీక॥నిమలప్రభః=స్వచ్ఛమయిన సీషేచే=సేవించెను.  
కాంతిగల; సః=ఆ; చంద్రమాః=చంద్రుండు; ప్రభయా=కాంతిచే; సాచి వ్యం=సాహాయ్యంబును; కుర్వన్నివ=చూపి కొంతసాహాయ్యంబు సేయువాఁడువలె; శీతైః=చల్లని; రశ్మి డుంబోలె, దనచల్లనికిరణంబుల, హను భిః=కిరణముల చేత; పవనాత్మజం=వా మంతునిపైఁ, బఱపెను.  
యుదేవునికొడుకయిన హనుమంతుని; అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ తత స్సీతాం పూర్ణచంద్ర నిభాననామ్  
శోకభారై రివ న్యస్తాం భారై నావ మివాంభసి. 3

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ కిఁగొనిపోఁబడిన, ముంపఁబడిన యను హనుమంతుండు; పూర్ణచంద్రనిభాన నాం=నిండుచంద్రునితోసమానమయి ట; నావమివ (స్థితాం)=ఓడయుంబో లెనున్నదియునగు; స్థితాం=స్థితను; ద దర్శ=చూచెను.  
దుఃఖములయొక్క యతిశయముచేత; అంత, నాహనుమంతుండు, బరువు న్యస్తామివ (స్థితాం)=క్రిందికిఁగొనిపోఁ లచేనావ నీటముసుంగునట్లు, దుఃఖభా ఁబడి నట్లున్నదియును, కావుననే; భా రంబున, మునింగియున్నదియు, నిండు రైః=బరువులచేత; అంభసి=నీటియం చంద్రునింబోలుముఖంబుగల, స్థితం, దుఃస్వస్తాం (అధ్యాహృతము)=క్రింది జూచెను, అని, తాత్పర్యము.

దిదృక్షుమాణౌ వై దేహీం హనుమా న్నారుతాశ్చజః

స దదశావిదూరస్థా రాక్షసీ ఘోర దశనాః. ౪  
ఏకాక్షీ మేకకణాంచ కణప్రావరణాం తథా  
అకణాంచ శంకుకణాంచ మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికామ్. ౫  
అతికాయోత్త మాంగీంద తనుదీఘశిరోధరామ్  
ధ్వస్తకేశీం తథా కేశీం కేశకంబళధారిణీమ్. ౬  
లంబకణా లలాటాంచ లంబోదరపయోధరామ్  
లంబాష్ఠీం చుబుకోష్ఠీంచ లంబాస్యాం లంబజానుకామ్. ౭  
హ్రస్వాం దీఘాంచ తథా కుజ్జాం వికటాం వామనాం తథా  
కరాళాం భుగ్నవక్త్రాంచ పింగాక్షీం వికృతాననామ్. ౮

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుశే  
వృనికుమారుండగు; సః = ఆ ; హను  
మాన్ = హనుమంతుండ; వై దేహీం =  
నీతను, దిదృక్షమాణః = చూడంగోరు  
వాడై, అవిదూరస్థాః = సమీపమునం  
దున్న; ఘోరదశనాః = భయంకరం  
బగుచూచుటగల; రాక్షసీః = రాక్షస  
స్త్రీలను; ఏకాక్షీం = ఒకకన్నుగలదా  
ని, ఏకకణాంచ = ఒకచేవిగలదాని; త  
థా = అట్లు; కణ్డాప్రావరణాం = చెవు  
లెతలకప్పుగాఁగలదాని; అకణాంచ =  
చేవిలేనిదాని; శంకుకణాంచ = నీరు  
పండికిం బోలె చెవులుగలదాని; మస్త  
కోచ్ఛ్వాసనాసికాం = తెలతట్టు నిట్టూ  
పులుగలముకురగలదానిని ; అతికా  
యోత్తమాంగీంచ = మిక్కిలియం బెద్ద  
తలగలదానిని ; తనుదీఘశిరోధ

రాం = కృశించినదియును నిడ్డుపైనదియు  
నగుకంఠముగలదానిని; ధ్వస్తకేశీం = న  
శించినవెండ్రుకలుగలదానిని , కొంచె  
ముగా వెండ్రుకలుగలదానిననుట ; త  
థా = అట్లు; అకేశీం = వెండ్రుకలు లే  
నిదానిని; కేశకంబళధారిణీం = కంబళి  
వంటివెండ్రుకలం దాల్చియుండుదాని  
ని; లంబకణాలలాటాంచ = వ్రేలాడు  
చున్న చెవులును నొసలునుగలదానిని;  
లంబోదరపయోధరాం = వ్రేలాడుచుం  
డుకడుపును స్తనములునుగలదానిని; లం  
బాష్ఠీం = వ్రేలాడుచుండు పెదవిగలదా  
నిని, చుబుకోష్ఠీంచ = గడ్డమందుఁ బెదవి  
గలదానిని; లంబాస్యాం = వ్రేలాడు  
చున్నముఖముగలదానిని ; లంబజాను  
కాం = వ్రేలాడుచున్న మోకాళ్లుగల  
దానిని; హ్రస్వాం = పొట్టిదానిని ; దీ



ఘాం=పొడుగుదానిని ; హ్రస్వదీ రు పంది చెవులవంటి చెవులు గలదా  
ఘాం (అనిగోవిందరాజమతమందుఁ  
బాతాంతరము)=కొన్నిస్థలంబులందుఁ  
బొట్టియు గొన్నిచోట్లనిడువునగుదాని  
ని; తధా=అట్లు; కుబ్జాం=గూనిదాని; వి  
కటాం= మిక్కిలియు వంకరయ్యిన  
దానిని; తధా=అట్లు; వామనాం=పొ  
ట్టియగుదానిని; కరాళాం=మిట్టపండ్లు  
గలదానిని; భుగ్నవక్త్రాం=వంకర  
య్యిన నోరు గలదానిని ; పింగా  
క్షీం=గోరోచనపురంగుగల కండ్లుగల  
దానిని; వికృతాననాం=వికారముతోఁ  
గూడినముఖముగలదానిని ; దదశే=

మాచెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హను  
మంతుండు, నీతంజూడఁగోరి, విమళిం  
చిచూచుచు , నీతకుసమీపంబుననున్న  
వారల, చూపరులకు వెఱపుఁ బట్టిం  
చువారల రాక్షసస్త్రీలను, ఒక్కొక్కను  
గలదానిని, ఒక్కొక్కచేవిగలదానిని, విశా  
లంబులగుచెవులను దలపైఁ గప్పకొని  
యున్నదానిని, చెవులులేనిదానిని, నీ

నిని, తలతట్టుగాఁజూపుకలు విడుచు  
ముకుటగలదానిని, పెద్దతలలుగలదా  
నిని, కృశించినిడువుగానుండు కంఠము  
గలదానిని, కొంచెముగా వెండ్రుకలు  
గలదానిని; వెండ్రుకలేలేనిదానిని. కంబ  
ళివంటి వెండ్రుకలుగలదానిని, వ్రేలుకా  
డుచుండుచెవులను నొసలును గలదా  
నిని, వ్రేలుకాడుచుండకడువును స్తనము  
లును గలదానిని, వ్రేలాడుపెదవిగలదా  
నిని, గడ్డమునందుఁబెదవిగలదానిని, వ్రే  
లాడుముఖముగలదానిని , వ్రేలాడు  
మోఁకాళ్లుగలదానిని, పొట్టిదానిని, పొ  
డుగుదాని. (పతాంతరమందు, కొంత  
మట్టుకు హ్రస్వంబును కొంతషట్టుమదీ  
ర్ఘంబునగు దేహంబుగలదానిని) గూని  
దానిని, వంక దేహముగలదానిని, పొట్టి  
దానిని, మిట్టపల్లుదానిని, వంకరనోరుగ  
లదానిని, గోరోచనపురంగు గలకండ్ల  
తోఁ గూడినదానిని, వికృతమయిన ము  
ఖముగలదానినిఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికృతాః పింగాళాః కాళీః క్రోధనాః కలహప్రియాః

కాలాయసమహాశూలకూటముద్గరధారిణీః ౯

వరాహవృగ శామూల మహిషాజశివాముఖీః

గజోష్ఠహయపాదీశ్వ నిఖితశిరసోపరాః. ౧౦

ఏకహస్తై కపాదాశ్చ ఖరక్యైశ్చ కణికాః  
 గోకణికా హస్తై కణికాశ్చ హరకణికాః స్తధాపరాః. ౧౧  
 అనాసా అతినాసాశ్చ తీర్థజ్ఞా సావినా సీకాః  
 గజసన్నిభ నాసాశ్చ లలటోచ్ఛ్వాస నాసీకాః. ౧౨  
 హస్తీపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదచూళికాః  
 అతిమాత్ర శిరోగ్రీవా అతిమాత్ర కుచోదరీః. ౧౩  
 అతిమాత్రాన్య నేత్రాశ్చ దీర్ఘజీహ్వ సఖాస్తధా  
 అజాముఖీ హస్తీ ముఖీ గోముఖీ స్సూకరీ ముఖీః. ౧౪  
 హయోష్ఠా ఖరవక్త్రాశ్చ రాక్షసీ ఘోర దశనాః  
 శూముద్గర హస్తాశ్చ క్రోధనాః కలహప్రియాః. ౧౫  
 కరాళా ధూమ్ర కేశీశ్చ రాక్షసీ వికృతా ననాః  
 పిబంతీ స్సతతం పానం పదా మాంస సురాప్రియాః. ౧౬  
 మాంసశోణి తదిద్ధాం గీర్మాణ స శోణిత భోజనాః  
 తా దదశ్చ కపిశ్రేష్ఠో రోమ హషణ దర్శనాః. ౧౭  
 సుందర వంత ముపాసీనాః పరివార్య వనస్పతిమ్

<p>టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానర శ్రేష్ఠుండ                  గుహనుమంతుండు; వికృతాః=వికార                  ముగలవారలను; పింగళాః=గోరోచ                  నపువన్నెగలవారలను; కాశీః=నల్లని                  వారలను; క్రోధనాః=కోపించువారల                  ను; కలహప్రియాః=పోట్లాటయ్యెప్పు                  ముగాఁగలవారలను; కాలాయనమహా                  శూలకూటఘద్గర ధారిణీః = ఇనుము                  తొండెసిన పెద్దశూలమును కూటమను                  నాయుధమును ఇనుపగుది యను దా                  ల్పువారలను; వరాహమృగశౌరూః</p>	<p>లమహిషాజశివాముఖీః=సందిముఖము                  వంటిముఖంబును లేడిముఖమువంటిము                  ఖంబును పులిముఖమువంటి ముఖంబును                  యెనుఁబోతు ముఖమువంటిముఖమును                  గొఱ్ఱముఖమువంటిముఖంబునునక్తము                  ఖంబువంటిముఖంబునుగలవారలను, గ                  జోష్ఠిహయపాదాశ్చ = యెనుఁగు                  యొక్కపాదములవంటిపాదములుగల                  వారలను, ఒంటెయొక్కపాదములువం                  టిపాదములుగలవారలను గుఱ్ఱముయొ                  క్కపాదములవంటి పాదములుగలవా</p>
---	--

రలను; అపరాః=ఇతరలయిన, సఖాత  
శిరసః=దేహములోపలనుండు తలలు  
గలవారలను; ఏకహస్తైక పాదాశ్చ=ఒక  
చేయియును ఒకపాదమునుగలవార  
లను; ఖరకన్యశ్వకణికాః=గాడిద  
యొక్క చెవులువంటిచెవులుగలవారల  
నుగుట్టముయొక్కచెవులువంటిచెవులు  
గలవారలను, గోకణికాః=ఆవుయొ  
క్కచెవులువంటి చెవులుగలవారలను,  
హస్తకణికాశ్చ=యేనుగుయొక్కచె  
వులువంటి చెవులుగల వారలను; త  
థా=అట్లు, అపరాః=ఇతరలైన; హరి  
కణికాః=కోతియొక్క చెవులువంటిచె  
వులుగలవారలను; అనాసాః=ముక్కు  
లేనివారలను; అతినాసాశ్చ=పెద్దము  
క్కుగలవారలను; తిర్యహ్నాసాః=అడ్డ  
ముగానుండుముక్కుగలవారలను; వి  
నాసికాః=వికృతమయినముక్కుగల  
వారలను; గజసన్నిభనాసాశ్చ=యే  
నుగుతోసమానమైన ముక్కుగలవా  
రలను; లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః=నొ  
సటనిట్టూర్పులుగల ముక్కుగలవారల  
ను, హస్తపాదాః=ఏనుగుయొక్క  
పాదములవంటిపాదములు గలవారల  
ను; మహాపాదాః=పెద్దపాదములుగ  
లవారలను; గోపాదాః=ఆవులయొ  
క్కపాదములవంటి పాదములుగలవా

రలను, పాదచూలికాః=పాదములం  
దుఁజుట్టుగలవారలను, అతిమాత్రశిరో  
గ్రీవాః=మిక్కిలియుం బెద్దమయినతల  
యునుమెడయును గలవారలను; అతి  
మాత్రకుచోదరీః=మిక్కిలియుంబెద్ద  
మయిన స్తనములును గడుపును గలవా  
రలను; అతిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ=మి  
క్కిలియుంబెద్దమయిన నోరునుకండ్లును  
గలవారలను; తథా=అట్లు; దీఘజి  
హ్వనఖాః=నిడునైననాలుకయునుగో  
ళ్లునుగలవారలను; అజాముఖీః=మేక  
యొక్కముఖమువంటిముఖముగలవార  
లను; హస్తముఖీః=ఏనుగుయొక్కము  
ఖమువంటిముఖముగలవారలను; గోము  
ఖీః=ఆవుయొక్కముఖమువంటిముఖ  
ముగలవారలను; సూకరీముఖీః=అడు  
పందియొక్కముఖమువంటిముఖముగల  
వారలను; హయోష్ఠాశ్చిరవక్త్రాశ్చ=గు  
ట్టముయొక్కముఖమువంటిముఖము గల  
వారలను ఒవైయొక్కముఖమువంటిము  
ఖముగలవారలనుగాడిదయొక్కముఖము  
వంటిముఖము గలవారలను; ఘోరదర్శ  
నాః=భయంకరమయిన చూచుటగల;  
రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; శూలముద్గ  
రహస్తాశ్చ=శూలమునుఇనుపగుదియ  
యును చేతులంగల వారలను; క్రోధ  
నాః=కోపించువారలను; కలహప్రి

యాః=కలహమే యిష్టముగాఁ గలవారలను; కరాళాః=మిట్టపండ్లుగలవారలను; భూమ్రకేశాశ్చ=నలుపుమించగలసినయెఱుపు వన్నెగల వెండ్రుకలుగలవారలను; వికృతాననాః=వికృతమైనవోరుగలవారలను; సతతం=ఎల్లప్పుడును; పానం = మద్యమును; పింబంతీః=తాగ్రుచుండువారలను ; సదా=ఎల్లప్పుడును; మాంససురాప్రియాః=మాంసమును మద్యమును ఇష్టములుగాఁ గలవారలను; మాంసశోణితద్ధిగాంగీ = మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బూయఁబడినదేహముగల వారలను; మాంసశోణితభోజనాః=మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁగల వారలను; రోమహవళణదర్శనాః = వెండ్రుకలయొక్క-గగుర్పాటు నొందఁజేయునట్టి చూచుటగలవారలను; సగంధవంతం=పెద్దబోదెగల; వనస్పతిం= చెట్టును; పరివార్య=చుట్టుకొని ; ఉపాసీనాః=కూర్చుండియుండు; తాః=ఆ ; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; దదర్శ = చూచెను.

హనుమంతుండు, వికృతలను , గోరోచనపువన్నెగల వారలను , నల్లనివారలను, కోపించు స్వభావముగల వా

రలను, గలహప్రియలగువారలను, ఇనుపశూలమును గూటమును ఇనుపగుదియనుం, దాల్చియుండు వారలను, పందిముఖంబుగలవారలను, లేడిముఖంబుతోఁగూడినవారలను, పులిముఖంబు గలవారలను, ఎనుఁబోతుముఖంబుగలవారలను, గుఱ్ఱముపంటిముఖముగలవారలను నక్క-ముఖంబు గలవారలను , గజపాదంబులు గలవారలను, ఒంటె పాదంబులుగలవారలను, గుఱ్ఱముకాళ్లుగలవారలను, దేహములోపలఁ దలగలవారలను, ఒకచేయియునొకకాలునుగలవారలను గాడిద చెవులుగల వారలను, గుఱ్ఱముపంటిచెవులు గలవారలను, గోకణకంబులుగల వారలను, ఏనుఁగుపంటిచెవులుగలవారలను, కోటిచెవులుగలవారలను ముక్కులేనివారలను, పెద్దముక్కుగలవారలను, అడ్డముగానుండు ముక్కుగల వారలను , వికృతమైన నాసిక గల వారలను ఏనుఁగుపంటిచుక్కుగలవారలను, మెసఁగు నిట్టూర్పులు విడుచుచుండు ముక్కుగలవారలను, గజపాదంబులుగలవారలను పెద్దపాదములు గలవారలను ఆవుపంటిపాదములు గలవారలను పాదములందుజుట్టుగలవారలను, పెద్దతలయు

ను పెద్దపెడయునుగలవారలను పెద్దలను నలుపెచ్చుగాఁగలసిన యెఱుఱు  
స్తనములును పెద్దకడుపును గలవారల వణఁబుగల వెండ్రికలతోఁ గూడిన  
ను, పెద్దనోరును పెద్దకండ్లునుగలవా వారలను, వికృతమయిన నోరుగలవార  
రలను నిడుపునాఱకయును నిడుపుగో లను, ఎల్లప్పుడును మద్యంబుఁ ద్రావుచుం  
ళ్లునుగలవారలను, మేకముఖంబుతోఁ డువారలను ఎల్లప్పుడు మాంసమునందు  
గూడినవారలను ఏనుఁగుముఖము గల నుమద్యంబునందును బ్రీతిగలవారలను,  
వారలను, గోముఖంబుగలవారలను, మాంసంబువను నెత్తుటనుం దోఁగుచుం  
పందిముఖముగలమఱికొందఱును, అశ్వ డుదేహంబుగలవారలను, మాంసంబు  
ముఖంబుఁగలవారలనుఁబం టెముఖంబుగ నునెత్తురునాహారంబుగాఁగల వారల  
లవారలను గాడిదముఖంబు గలవారల ను, బాపరులకు గగుర్పాటుగల్గించుచుఁ  
ను, చూపరులకు వెఱపుఁబుట్టించు రాక్ష బెద్దబోదెగల చెట్టుంజుట్టుకొనిహార్చుం  
సస్త్రిలను, మఱియునుశూలమును ఇ డియున్న, యారాక్షస స్త్రిలం, బా  
నుపగుడియను జేతులందాల్చియుండు చెను.  
వారలనుకోపస్వభావంబు గలవారల అని, తాత్పర్యము.  
ను, గలహప్రియలను, మిట్టచండవార

తస్యా ధస్తాచ్చతాం దేవీం రాజపుత్రీ మనిందితామ్. ౧౮  
లక్ష్మయా మాస లక్ష్మీవాన్ హనుమాన్ జనకాత్మజామ్  
నిష్క్రిభాం శోక సంతప్తాం వలసంకుల మూఢజామ్. ౧౯  
క్షీణ పుణ్యం చ్యతాం ఘామా తారాం నిపతితామివ  
చారిత్రవ్య పదేశాఢ్యాం భర్తృ దశకన దుగ్ధతామ్. ౨౦  
ఘాషణై రుత్తమై హీనాం భర్తృవత్సల భూషణామ్  
రాక్షసాధిప సంరుద్ధాం బంధుభిశ్చ వినాకృతామ్. ౨౧  
వియూధాం సింహ సంరుద్ధాం బద్ధాం గజ వధూమివ  
చంద్రరేఖాం పయోదాంతే శారదాభై రివావృతామ్. ౨౨  
క్షిప్తరూపా మసంస్పృశాన్ దయక్తామివ వల్లక్ష్మీమ్

టిక్కలక్ష్మీవాక్=అధికమయినకాం  
తిగల,హనుమాన్=హనుమంతుండు;త  
స్య=ఆవృక్షముయొక్క; అధస్తాత్=  
క్రిందను; నిష్ప్రభాం = కాంతిలేనిది  
యును; శోకసంకప్తాం=దుఃఖము చే  
తల దపించుచున్నబడినదియును; మల  
సంకులమూర్ఖజాం=ముఱికితోనిండిన  
తలవెండ్రుకలుగలదియును ; షీఘ్ర  
త్యాం = నశించినపుణ్యబుగలదియు;  
చ్యుతాం=జాతినదియును; భూమా=  
భూమియందు; నిఘతితాం = పడినది  
యునగు;తారామివ (స్థితాం)= నక్ష  
త్రమంబోలెనున్నదియును; చారిత్రవ్య  
పదేశాన్య = సదాచారముచేత గలిగి  
నవి శేషముతోఁ గూడినదియును ; భ  
త్వదశశనదుగతాం= పెనిమిటి ద  
ర్శనముచేదరిద్రయును, పెనిమిటదర్శన  
ములేనిదియుననుట;ఉత్తమైః=త్రేతము  
లయిన;భూషణైః= సొమ్ములచేత;సీ  
నాం=విడువబడినదియును,భృత్యుః వా  
త్సల్య భూషణాం = పెనిమిటియం  
దలిస్తేహమెయలంకారముగాఁ గలది  
యును; రాక్షసాధిపసంరుద్ధాం= రా  
క్షసులకుఁ బ్రభువైనరాక్షసునిచే నడ్డు  
గింపబడినదియును; బంధుభిః=బంధు  
వులచేత; వినాకృతాంచ= విడువబ  
డునట్లు చేయబడినదియును ; కావున

నే,వియూధాం= సమాహమునువిడి  
చినదియును;బద్ధాం= బంధింపబడినది  
యును ; సింహసంరుద్ధాం=సింహము  
చే నడ్డుగింపబడినదియునగు ; గజవ  
ధూమివ (స్థితాం) = లంజేనుంగుం  
బోలె నున్నదియును ; షయోదాం  
తే = మేఘముల యొక్క నాశము  
నందు , శరదృతువునందనుట ; శార  
దాభైః= శరదృతువునందలి మేఘం  
బులచే;ఆవృతాం=కప్పబడిన; చంద్ర  
రేఖామివ (స్థితాం)=చంద్ర రేఖయుం  
బోలెనున్నదియును; అసంస్పర్శాత్=  
సంస్కారములేకుండుటవలన ; క్లిష్ట  
రూపాం=చెడినసౌందర్యముగలదియు  
ను,కావుననే;అయుక్తాం = ఆరోపిం  
పబడని తంత్రులుగల; వల్లకిమివ (స్థి  
తాం)=వీణయుంబోలెనున్నదియును;  
రాజపుత్రీం= రాజకొమార్తెయును;  
అనిందితాం= నిందింపబడనిదియును;  
జనకాన్యజాం=జనకునికూతురునగు;  
తాం=ఆ;దేవీం = సీతాదేవిని; లక్ష  
యామాస=చూచెను.

సీతం జూచుటవలన నధికమయిన  
కాంతిగలహనుమంతుండు, ఆచెట్టుక్రిం  
దఁ,గాంతిలేనిదై, దుఃఖంబునందపించు  
చున్నదైసంస్కారములేకుంటుండేసిము  
ఱికితోనిండియుండు తలవెండ్రుకలుగల

దై, పుణ్యంబు దఱిగినపిమ్మట నాకా శంబునుండిభూమిపయింబడిన నక్షత్రం బుపగిదింజూపట్టుచు, బాతివ్రాత్యాది సదాచారిములవలనంగీతినొంది, భర్తదర్శనములేనిదై, యుత్తమభూషణంబులుబధరింపక, భర్తయందలిభక్తి యెభూషణంబు గాఢలంచినదై, బంధు పులులేనిదై రావణునిచే బాధింపబడు చుండుటంజేసి, గజసమూహంబువదలి సింహంబుబారింబడినయాఁజేనుంగుపోల్చింజూడనగుచు, శరదృతుప్రసందలితెల్ల

నిమేఘంబులంగప్పఁబడినచంద్రచేఖవైవ డి, గొంచెముస్పష్టముగాను, గొంచెము స్పష్టముగాను దెలియంబడుచున్నదై, దేహసంసార్-రంబులేమింజేసి, కొంచెము దఱిగినసౌందర్యంబుగలిగియుండుటంజేసి, తంతులారొపంపకుండు నప్పుడుశోభింపకుండువీణెయుంబాలె గనుపట్టుచున్నదాని, రావకోమారైయగు దాని నిందింపబడనిదాని, జనకునికొమాఱెయగుదాని, సీతాదేవింబూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం భర్తృవశే యుక్తా మయుక్తాం రాక్షసీవశే. ౨౩

అశోకవనికామధ్యే శోకసాగర మాప్లుతామ్

తాభిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహా మివ రోహిణీమ్. ౨౪

దదర్శ హనుమాన్ దేవీం లతా మకుసుమా మివ

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుడు; భర్తృవశే = పెనిమిటియధీనతయందు; యుక్తాం = తగినదియును, రాక్షసీవశే = రాక్షసస్త్రీల యధీనతయందు; అయుక్తాం = తగనిదియును; శోకసాగరం = దుఃఖసముద్రమును, దుఃఖసముద్రమునందనుట ; ఆప్లుతాం = మునింగినదియును; తాభిః = ఆ రాక్షసస్త్రీలచే; పరివృతాం = చుట్టుకొనఁబడినదియును, కావుననే; సగ్రహం = గ్రూరగ్రహముతోఁగూడిన; రోహిణీమివ

(స్థితాం) = రోహిణీనక్షత్రముం బోలెనున్నదియును; అకుసుమాం = పూలులేని; లతామివ (స్థితాం) = తీరగైయుం బోలెనున్నదియునగు; దేవీం = రాణియగు; సీతాం = సీతను; తత్ర = ఆ; అశోకవనికామధ్యే = అశోకవనమునడుమునందు; దదర్శ = చూచెను.

ఎల్లప్పుడు పెనిమిటియగు రాముని యొద్దనేయుండఁదగినదియును, రాక్షసస్త్రీలకులొఁబడియుండఁదగనిదియును, దుఃఖసముద్రమునందుమునింగియున్నది

యు, రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుంజుట్టుకొని యుండుటంజేసి క్రూరగ్రహమలతోఁ గూడినరోహిణీనక్షత్రంబుంబోలె, నా భరణంబులువిడిచి యుండుటవలనఁబు

ష్పంజులు లేకుండు తీరగయంబోలె గాంతిహీనయైయున్నదియునగు, సీతా దేవిని, ఆయశోకవనికనడుమను, హను మంతుఁడు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా మలేన చ దిగ్ధాంగీ వపుషాచా ప్యలంకృతా. ౨౫  
వృణాళీ పంకదిగ్ధా విభాతి న విభాతి చ

టీక॥ మలేన=ముటికిచేత ; దిగ్ధాంగీ చ=పూయఁబడిన దేహము గలదియు; వపుషా=దేహముచేత ; అలంకృతా చాపి = అలంకరింపఁబడినదియునగు; సా=ఆసీత; పంకదిగ్ధా=బురదచేఁబూయఁబడిన; వృణాళివ=తామరతూడువలె; విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది. నవిభాతిచ=ప్రకాశింపకున్నదియు.

తామరతూడు, బురదగలిగియున్నను స్వభావంబున దెల్లనైనది కావునఁ బ్రకాశించుచును బ్రకాశింపకనుజూపట్టునట్లు, ఆసీత, దేహంబంతయు ముటికిదగిలియున్నను, స్వభావంబున సౌందర్యంబుగలది కావునఁ బ్రకాశించుచును బ్రకాశింపకను, గనుపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మలి నేనతు వస్త్రేణ పరిక్లిష్టేన భామినీమ్. ౨౬  
సంవృతా మృగశాబాక్షీం దదశేహనుమా న్కృపిః  
తాం దేవీం దీనవదనా మదీనాం భర్తృ తేజసా. ౨౭  
రక్షితాం స్వేన శీలేన సీతా మసితలోచనామ్

టీక॥ కృపిః= కోరితియగు ; హను మా=హనుమంతుఁడు ; మలి నేన=ముటికియైనదియును; (“తు” అను నదిపాదపూరణార్థము) పరిక్లిష్టేన=నలఁగినదియునగు; వస్త్రేణ=చీరచేత; సంవృతాం=కప్పఁబడి నదియును; మృగశాబాక్షీం=జింకపిల్లకండ్లు

వంటికండ్లుగలదియును; దీనవదనాం=దుఃఖముతోఁగూడినముఖము గలదియును; భర్తృ తేజసా=పెనిమిటి పరాకృమముచేత, అదీనాం = దైన్యములేనిదియును; స్వేన=తనదైన; శీలేన=సదాచారముచేత; రక్షితాం=కాపాడఁ బడినదియును ; అసితలోచనాం=నల్ల



నికండ్లుగలదియునగు; భామినీం=స్త్రీ  
యయిన; దేవీం=రాణియగు; తాం=ఆ, సీతాం=సీతను; దశశం=చూచెను.  
ముఱికియును నలగినదియునగుచీరం  
గట్టుకొని బింకపిల్లకుంబోలెనుండరంబు  
లగుకండ్లుగల్గి, దైన్యంబునొంది, పెనిమి

టిపరాక్రమంబుం దలంచుకొన్నప్పుడు  
మాత్రము దైన్యంబు లేనిదై, తనపాతివ్రా  
త్యంబుపడువరున్న, యాసీతాదేవిని,  
హనుమంతుండు, చూచెను.  
అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా హనుమాన్ సీతాం వృగశాబనిభేషణామ్. ౧౮  
వృగకన్యామివ శ్రస్తాం పీషమాణాం సమంతతః  
దహంతీ మివ నిశ్శ్వస్యై ర్వృతౌక్ పల్లవధారిణిః. ౧౯  
సంఘాతమివ శోకానాం దుఃఖస్యో మివ మివో క్థితామ్

టీక॥ హనుమాన్=హనుమంతుం  
డు; వృగశాబనిభేషణామ్=జంకశిల్ల  
కండ్లతోనమానములయిన కండ్లుగలది  
యును; సమంతతః=అంతట; పీషమా  
ణాం=చూచుచున్నదియును; శ్రస్తాం=భయముపడిన ; వృగకన్యామివ (స్థీ  
తాం)=ఆడుబింకయుంబోలెనున్నది  
యును; నిశ్శ్వస్యైః=నట్టూర్పులచేత;  
పల్లవధారిణిః=చిగురుటాకులందాట్టి  
యున్నట్టి, వృతౌక్=చెల్లెను ; దహం  
తీమివ (స్థీతాం)=కాల్చుచున్నట్లున్న  
దియును; శోకానాం=దుఃఖములయొ  
క్క; సంఘాతమివ (స్థీతాం)=సమూ  
హముంబోలె నున్నదియును ; ఉత్థి  
తాం=లేచిన; దుఃఖస్య=దుఃఖముయొ  
క్క; ఊమివ (స్థీతాం)=పరంపర

యుంబోలెనున్నదియునగు; అం=ఆ;  
సీతాం=సీతను, దృష్ట్వా=చూచి; ప్ర  
హషణం (అధ్యాహృతము)=సంతో  
షమును ; లేభే (అధ్యాహృతము)=  
పొందెను.  
జీకపిల్లలగుంబోలె విశాలంబులు  
ను సుంపరంబులనగు కండ్లుగలిగి భ  
యంబునొందిన వేడియంబోలె నన్ని  
ప్రక్కలనుం బూచుచు , వేడినట్టూ  
పులచే నచ్చటి వృక్షంబుల చిగురు  
టాకుల దహించునట్లు చూపట్టుచు ,  
నాకారము వహించిన దుఃఖసమూ  
హముంబోలె దుఃఖపరంపరయంబో  
లెదాడనగుచున్న, యాసీతంబూచి ,  
హనుమంతుండు , సంతోషంబునొం  
డెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం త్షమాం సువి భక్తాగ్నిం వినాభరణశోభనీమ్. ౩౮

ప్రహషణ మతులం లేభే మారుతిః క్షేత్యై వైధిలీమ్

<p>టీక॥ మారుతిః = వాయుదేవుని కు మారుండగు హనుమంతుండు; త్షమాం (ఇవస్థితాం) = భూమియుంబోలెనున్న దియును; సువిభక్తాంగిం = చక్కగావి భజింపఁబడినయవములు గలదియు ను; వినాభరణశోభనీం = సొమ్ములులేక యెప్రకాశించుచున్నదియునగు; తాం = ఆ; మైధిలీం = సీతను, క్షేత్యై = చూచి, అ తులం = సరిలేని; ప్రహషణం = సంతోష మును; లేభే = పొందెను.</p>	<p>వాయుదేవుని కుమారుండగు హను మంతుండు, భూమియుంబోలెఁజూలనొ ర్పుగలదియును, వేటువేటుగానయ్యెఁ ఱంగున సుందరంబులైయుండు నవయ వంబులు గలదియు నాభరణంబులేమి యులేకున్నను దేహసౌందర్యంబుననె ప్రకాశించుచున్నదియునగు, నాసీతం జూచి, మిగులనధికమయినసంతోషంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

హషణజాని చ సోశ్రూణి తాం దృష్ట్వా మదిరేక్షణామ్. ౩౯

ముముచే హనుమాం స్తత్ర నమశ్చక్రే చ రాఘవమ్

<p>టీక॥ తత్ర = ఆయశోకవనికయం దు; మదిరేక్షణాం = మదమగప్పినకండ్లు గలయాండుదియగు; తాం = ఆసీతను; దృ ష్ట్వా = చూచి, సః = ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; హర్షజాని = సంతోషం బువలనంబుట్టిన; అశ్రూణి = కన్నీళ్లును, ముముచేచ = విడిచెను. రాఘవం = రా</p>	<p>ముని; నమశ్చక్రేచ = నమస్కరించెను. ఆయశోకవనికయందు, మదంబుగ ప్పినకండ్లుగల యాండుదియగునాసీతం జూచి; యాహనుమంతుండు కండ్లనా నందచాప్పంబులువిడుచుచు, రామున కునమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నమస్కృత్వాచ రామాయ లక్ష్మణాయచ వీర్యవాక్. ౩౭

సీతాదశకనసంహృష్టో హనుమాన్ సంవృతోభవత్

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినపరాక్రమంబుగల; సః = ఆ; హనుమాన్ =

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

హనుమంతుడు; రామాయ=రామునికొఱకును, లక్ష్మణాయద=లక్ష్మణునికొఱకును; నమస్కృత్వా=నమస్కరించి, సీతాదశ=నసంహృష్టః=సీతంబుచుటచేమికిలియు సంతోషమునుబొందినవాడై; సంవృతః=కప్పుబడినవాడు, అభవత్=ఆయెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతుడు, రామునకును లక్ష్మణునకును నమస్కరించి, “సీతంబుచితినిగదా!” యనిమిగులసంతోషంబునొంది, రాక్షసస్త్రీలుతన్నుఁ జూడకుండుటకై, యాశించు పావృక్షపత్రంబులంగప్పకొనియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆచికావ్యే,  
సుందరకాండే, సప్తదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండసప్తదశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

ॐ

అష్టాదశస్సర్గప్రారంభః.

తథా విప్రేక్షమాణస్య వనం పుష్పితపాదపమ్  
విచిన్వత శ్చ వైదేహీం కించిచ్ఛేషా నిశాభవత్. ౧

టీక॥ తస్య (అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుడు; తథా=అట్లు; పుష్పితపాదపం=పూచినచెట్లుగల; వనం=అశోకవనము, విప్రేక్షమాణస్య=జూచుచు, వైదేహీం=సీతను; విచిన్వత=తన్ను వెదకుచుండగా; నిశా=రాత్రి; కించిచ్ఛేషా=కొంచెముమిగతగల

దిగా; అభవత్=ఆయెను. ఆహనుమంతుఁడట్లు, చక్కఁగాఁబూచియుండుచెట్లుగలయశోక వనికనుజూచుచు, సీతను వెదకుచుండఁగా, రాత్రిలోఁగొంచెముప్రాద్దుమాత్రముమిగిలియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

షడంగవేదవిద్యుషాం క్రతుప్రవరయాజినామ్

శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అవ=వినెను.

హనుమంతుడు, విరాత్రే = అపరరాత్రియందు, హనుమంతుడు, శిక్షాదిషడంగములనువేదములగుములనువేదములను దెలిసినవారును; క్రతుప్రవరయాజినాం = యాగక్రేష్టములనుజేయించునట్టివారునగు; బ్రహ్మరక్షసాం = బ్రాహ్మణరాక్షసులనువిసెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ మంగళవాదిత్ర శబ్దై శ్రోత్రమనోహరైః

ప్రాబుధ్యత మహాబాహు దశశ్రీవో మహాబలిః. ౩

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; మహాబాధ్యత = మేలుకొనెను.

హుః = పెద్దచేతులుగలవాడును; మహాబలిః = అధికమయినబలముగలవాడునగు; దశశ్రీవః = పదికంఠములుగలరావణుండు; శ్రోత్రమనోహరైః = చెవులకింపైన; మంగళవాదిత్రశబ్దైః = మంగళవాద్యములధ్వనులచేత; ప్రాబుధ్యత = మేలుకొనెను.

విబుధ్యతు యథాకాలం రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్

స్రస్తమాల్యాంబరధరో వై దేహీ మన్వచింతయత్. ౪

టీక॥ ప్రతాపవాన్ = పరాక్రమంబుగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుల్యాంబరధరః = జాతినపుష్పమాలికల



సువస్త్రములనుధరించినవాడై, యధా  
కాలం=కాలమునుదప్పక; విబుధ్యతు=  
మేలుకొనినంతనై; వైశేషీం=సీతను;  
అన్వచింతయత్=తలంచుకొనెను.  
పరాక్రమశాలియగు రావణుడు,

నిగ్రించుటవలన స్థలంబుదప్పి జాతీయుం  
డువుప్పమాలికలతోను వస్త్రముతోను  
మేలుకొని, యంత, సీతందలంచుకొనె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

భృశం నియుక్త స్తస్యాంచ మదనేన మదోత్కటః

న సతం రాక్షసః కామం శశాకాత్త్వని గూహితుమ్. ౫

టీక|| మదోత్కటః=రదముచేనతిశ  
యించినవాడగు; సః=ఆ; రాక్షసః=  
రావణుడు; మదనేన=మన్మథునిచేత;  
తస్యాం=ఆసీతయందు, భృశం=మిక్కి  
లియును; నియుక్తశ్చ=నియోగింపఁబడి  
నవాడనై, తం=ఆ; కామం=మన్మథ  
తాపమును; ఆత్మని=మనసునందు; గూ  
హితుం=అడంచుకొనుటకు, నశశాకః=  
చాలడయ్యె.

చాలమదంబుగల యారావణుడు,  
ఆసీతనుగుఱించి, మన్మథునిచేమిక్కిలి  
యుం బ్రేరేతుండగుటంజేసి, యామన్మ  
థతాపంబును మనంబుననడంచుకొనలే  
కుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధఃము. — సః=ఆ, రా  
క్షసః=రావణుడు; మదనే = మన్మ  
థుండున్నను, మన్మథుండుప్రేరేపించిన

నుఅనుట; మదోత్కటః=అధికమదం  
బుగలవాడు; స=కాడు; తస్యాం=ఆ  
సీతయందు; భృశం=మిక్కిలియును;  
నియుక్తః=అధికమయినభక్తిగలవాఁ  
డు. సః (అధ్యాప్యాశము)=అట్టిరా  
వణుడు; తం=ఆ; కామం = మన్మథు  
ని; ఆత్మని = మనస్సునందు; గూహి  
తుం=అడంచుకొనుటకు; నశశాకః =  
చాలడా? సిద్ధముగాఁ జూలను.

మన్మథుండెంతప్రేరేపించినను, ఆ  
రావణుండెంతమాత్రమును మన్మథవి  
కారంబునొందలేదు; ఆసీతయందుమి  
గులభక్తివినయంబులుగల్గియుండెను;  
అట్టిరావణుండు, ఆమన్మథునిదనమనం  
బున నెయడంచుకొనంజాలఁడాయేమి?  
చాలుననుటకేమియు సందియములేదు.  
అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాభరణై ర్యుక్తో బిభృచ్ఛియ మనుత్తమామ్

తాం నగై బహుభిః జంష్టాం సర్వప్రప్స ఫలోపగైః. ౬



వృతాం పుష్కరి ణీభిశ్చ నానాపుష్పేష శోభితామ్  
సదామదైశ్చ విహగైర్విచిత్రాం పరమాద్భుతామ్. ౭  
ఈహామృగైశ్చ వివిధైః జుష్టైః దృష్టిమనోహరైః  
వీధీ స్సప్రేక్షమాణశ్చ మణికాంచనతోరణాః. ౮  
నానాన్యగగణాకీర్ణాం ఛత్రైఃప్రపత్యతై ర్వృతామ్  
అశోక వనికామేవ ప్రావిశ త్సంతతద్రుమామ్. ౯

టీక॥సం=ఆరావణుడు; సర్వాభ  
రణైః= సమస్తములైనసామ్యుతో  
ను;యుక్తః = కూడినవాడై,అనుత్త  
మాం=తనకన్నక్రేవంబులేని;శ్రీయం=  
కాంతిని;భిశ్చ= ధరించుచు;బహు  
భిః=అనేకములైన,సర్వపుష్పఫలౌప  
గైః= సమస్తములైనపూలనుఫలము  
లనుబొందియున్నట్టి.నగైః=వృక్షముల  
చేత;జుష్టాం= సేవింపబడినదియును;  
పుష్కరిణీభిః=కోనేటిలచేత, వృతాం  
చ=చుట్టఁబడినదియును; నానాపుష్ప  
పశోభితాం= నానావిధములైనపూ  
లచేతఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును;  
సదామదైః = ఎల్లప్పుడు మదంబుగ  
ల,విహగైః=పక్షులచేత; విచిత్రాం=  
నానావణములగలదియును; పరమా  
ద్భుతాం= మిక్కిలియునాశ్చర్యముగ  
ల్పించునదియును; దృష్టిమనోహరైః =  
చూచుటకందములైన;వివిధైః= నా  
నావిధములగు;ఈహామృగైః=తోడేళ్ల

నేతను;జుష్టాంచ=సేవింపఁబడినదియు  
ను;నానాన్యగగణాకీర్ణాం=నానావిధ  
ములైనన్యగముల సమూహములచే  
వ్యాపింపఁబడినదియును;ప్రపత్యతైః=ప  
డిన,ఫలైః=పండ్ల చే;వృతాం=కప్పఁబ  
డినదియును; సంతతద్రుమాం=చక్కఁ  
గావ్యాపించిన చెట్లుగలదియునగు ;  
తాం=ఆ;అశోకవనికామేవ= అశోకవ  
నికనే;మణికాంచనతోరణాః= రత్నవి  
కారములను బంగారువికారములనగు  
ద్వారంబులుగల,వీధీః = వీధులను;సం  
ప్రేక్షమాణశ్చ = చూచుచును;పావి  
శత్=ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, సమస్తాభరణంబుల  
నుధరించి. సరిలేనికాంతిఁజేరిల్లుచు,  
సమస్తపుష్పంబులను ఫలంబులను నిండి  
యున్నయనేకంబులగు వృక్షంబులతో  
నొప్పుచున్నదియు, బెక్కు-కోనేటిల  
తోఁగూడినదియు, నానావిధపుష్పంబు  
లంజూడనందంబైనదియు, నెప్పుడుమ

దంబున విహరించుచుండు పక్షులుగల్గి మాపరుల కాశ్చర్యంబు గల్గించు నది యు , సుందరములయిన తొడెల్ల తోఁ గూడినదియు, నానావిధమృగంబులనొప్పచున్నదియు , చెట్లనుండి నేలరాలిన ఫలంబులంగప్పబడినదియును , చెట్ల

తోసిండియున్నదియు నగు, నాయశోక వనికను, బంగారుతోను వణులతోనుం శేయంబడిన ద్వారంబులుగల వీధులం జూచుచు, బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగనాశత మాత్రంతు తం వ్రజంత మనుజుజత్  
మహేంద్ర మివ పాల స్త్యం దేవగంధర్వయోషితః. ౧౦

టీక॥ మహేంద్రం = దేవేంద్రుని; దేవగంధర్వయోషితభవ = దేవతాస్త్రీలు నుగంధర్వస్త్రీలునుంబోలె, వ్రజంతం = పోవుచున్న, తం = ఆ ; పాల స్త్యం = పులస్త్యునివంశంబునంబుట్టినరాజుని, అంగనాశతమాత్రంతు = స్త్రీలయొ

క్కనూఅంతటిసంఖ్యమాత్రము; అను వ్రత్ (అన్వవజత్) = వెంబడించినది. దేవతాస్త్రీలునుగంధర్వస్త్రీలును దేవేంద్రుని వెంబడించునట్లు , ఆరావ ణుండుపోవుచుండగా, నూలుమందిస్త్రీ లవనివెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దీపికాః కాంచనీః కాశ్చి జ్వహు స్త త్ర యోషితః  
వాలవ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృంతాని చాపరాః. ౧౧

టీక॥ త్ర = అందు; యోషితః = స్త్రీలు; కాశ్చిత్ = కొందఱు; కాంచనీ = బంగారు వికారములయిన, బంగారు స్తంభంబులుగలయనుట, దీపికాః = దీపము లను ; జ్వహుః = పట్టుకొనిరి. కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము) = కొందఱు; వాలవ్య జనహస్తాశ్చ = చామరంబులుచేతులం దుంగలవారలుగాను; ఆసక్ (అధ్యా

హృతము) = ఉండిరి అపరాశ్చ = ఇతర లు, తాలవృంతానిచ = విననకట్టలన ; జ్వహుః (అధ్యాహృతము) = పట్టు కొనిరి. అందు, గొందఱుస్త్రీలు, బంగారు స్తంభంబులుగల దీపంబులం బట్టుకొని యుండిరి; కొందఱుచామరంబులంజేకొనియుండిరి; మఱికొందఱువిననకట్టలను



గ్రహించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనై రపి భృంగారై జఃహుః స్థలిల మగ్రతః  
మండలాగ్రాఙ్ బుసీం చైవ గృహశ్యాన్యః పృథతో యయాః. ౧౨

టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాపృతము) = హ్య (గృహీత్వా) = పట్టుకొని ; పృథ  
కొందఱు; కాంచనైః = బంగారువికా తః = వెనుకను; యయాః = పోయిరి.  
రములైన; భృంగారైః = గిండిపాత్రలచే కొందఱుస్త్రీలు, బంగారుగిండిపా  
త; స్థలిలమపి = నీళ్లను; అగ్రతః = ముం త్రల జలంబుగొని రావణునకుముందు  
దటను ; జఃహుః = కొనిపోయిరి. అ నడిచిరి. మఱికొందఱువనితలు , కత్తు  
న్యః = ఇతరస్త్రీలు; మండలాగ్రాఙ్ = లనుఆసనంబులను జేకొని, రావణునివె  
కత్తులను; బ్రుసీంచైవ = ఆసనమును; గృ నుకంబోయిరి. అని తాత్పర్యము.

కాచి ద్రత్నమయాం స్థాలీం పూణాం పానస్య భామిని  
దక్షిణా దక్షిణే నై వ త దా జగ్రాహ పాణినా. ౧౩

టీక॥ త దా = అప్పుడు; దక్షిణా = చ దియగు; పాణినై వ = చేతిచేతనే, జగ్రా  
తురయగు; కాచిత్ = ఒకానొక; భామి హ = పట్టుకొనెను.  
ని = స్త్రీ; పానస్య = (తృతీయాధఃమం అప్పుడు, చాతుర్యముగలయొకానొ  
దుషస్తి) మద్యముచేత; పూణాం = నిం కస్త్రీ, మద్యముతోనిండినమణిమయపా  
డిన; రత్నమయాం = మణివికారమయి త్రమునుదనకుడిచేతం బట్టుకొనిపోయె  
న; స్థాలీం = పాత్రమును, దక్షిణేన = కుడి ను. అని, తాత్పర్యము.

రాజహంసప్రతీకాశం ఛత్రం పూణా శశిప్రభమ్

సౌవణాదండ మపరా గృహీత్వా పృథతో యయా. ౧౪

టీక॥ అపరా = మఱియొక్కతె ; క్షీతోసమానమయినదియును; పూణా  
రాజహంసప్రతీకాశం = రాజహంసప శశిప్రభం = నిండువంద్రునికాంతివంటి



# ప్రతిపదాం ద్రుతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮



కాంతి గలదియును; సౌవణికదండంబు  
బంగారు వికారమయిన దండముగలది  
యునగు; ఛత్రం = గొడుగును; గృహీ  
త్వా = పట్టుకొని; పృష్ఠతః = వెనుకను;  
యయా = పోయెను.

వఱియొక్కతె, రాయంచయుం  
బోలెనుండుచంద్రుండుంబోలె డెల్లగా  
నుండు ఛత్రంబునుబట్టుకొని, రావణు  
నివెనుకంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నిద్రామదపరీతాత్మ్యో రావణ సోత్తమా స్త్రియః  
అనుజగ్ముః పతిం వీరం ఘనం విద్యుల్లతా ఇవ. ౧౫

టీక॥ ఉత్తమాః = శ్రేష్ఠులు; రావణ

స్య = రావణునియొక్క; స్త్రియః = భా  
ర్యులు; నిద్రామదపరీతాత్మ్యో = నిద్రచే  
తనుకైపుచేతనువ్యాపింపబడిన కండ్లు  
గలవారలై; ఘనం = మేఘంబును; వి  
ద్యుల్లతా ఇవ = మెఱపుచుండగలుంబో  
లె; వీరం = పరాక్రమశాలియగు, ప  
తిం = పెనిమిటిని; అనుజగ్ముః = వెంబడిం

చిరి.  
ఉత్తమస్త్రీలగురావణునిభార్యలు, ని  
దురచేతను మద్యమదంబుచేతను ఘూ  
ణిల్లుచున్నకండ్లుగలిగి కాంతిచే మెఱ  
యుచు, మేఘంబును మెఱపుచు చీకెలు  
వెంబడించునట్లు, పరాక్రమశాలియగు  
తమభర్త రావణుని, వెంబడించిబో  
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యావిధహార కేయూరా స్సమావృతవణకాః  
సమాగళితకేశాంతా స్సస్వేద వదనాస్తథా. ౧౬  
ఘూణకంఠ్యో మదశేషేణ నిద్రయాచ శుభాననాః  
స్వేదక్లిష్టాంగకుసుమా స్సుమాల్యాకులమూర్ధజాః. ౧౭  
ప్రయాంతం నైర్మత పతిం నార్యో మదిరలోచనాః  
బహుమానా చ్చకామాచ్చ ప్రియా భార్యా స్త మన్వయః. ౧౮

టీక॥ ప్రియాః = ఇష్టులు; భా  
ర్యాః = భార్యలు; నార్యాః = స్త్రీలు;  
వ్యావిధహార కేయూరాః = స్థలంబుద

ప్రసహరములను బాహువులును గ  
లవారలై; సమావృత వణకాః =  
మిక్కిలియును మాయంజేయబడినమై



పూతగలవారలై; సమాగళిత కేశాం  
తాః=జాతినవెండ్రుకలమైనలుగలవా  
రలై; తథా=అట్లు, సస్వేదవదనాః=  
చెమటతోఁగూడినముఖముగలవారలై,  
మదశేషేణ=కైపుమిగతచేతను; నిద్ర  
యాచ= నిదురచేతను ; ఘూర్ణం  
త్యః=తిరుగడువొందినవారలై; శుభా  
ననాః=సుందరంబులగు ముఖంబు గల  
వారలై; స్వేదశ్లిష్టాంగశుమాః=  
చెమటచేవాడినదేహమునందలిపుష్పం  
బులుగలవారలై; సుమాల్యాకుల మూ  
ర్ధజాః=మంచిపుష్పమాలికలచే నిం  
డినవెండ్రుకలుగలవారలై; మదిరలోచ  
నాః=మదముగప్పినకండ్లుగలవారలై, బ  
హుమానాచ్చ = గౌరవంబువలనను,  
కామాచ్చ=మన్నధతాపంబు వలనను;  
ప్రయాంతం=పోవుచున్న ; వైర్యతస

తిం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు ; తం=  
ఆరావణుని, అన్వయః=వెంబడించిరి.  
ఆరావణునిప్రియభార్యలు, నిద్రించు  
టంజేసిస్థలంబుదప్పినహరింబులును బా  
హుభురులు నుంగలిగి, మాసినమైపూత  
తోఁగూడి, తలవెడ్చుకల కొనల జాతి  
చేలుకాడఁగా, ముఖంబునఁ జెమటప  
ట్టఁగా, కైపుచేతనుగదురచేతనుదిరుగు  
డువొందుచు, అట్టియవస్థగలుగుటంజే  
సి, ముఖంబులుమిగుల సుందరంబులైచె  
లంగఁగాఁ, జెమటసీళ్లవాడినపుష్పంబు  
లుగల్గి, మంచిపుష్పమాలికలతో నిండి  
యుండుతలవెండ్రుకలతోమెప్పుచు, భ  
ర్తృగౌరవంబునను, అగ్గలంబగువన్న  
ధతాపమునను, రాక్షసరాజుండగురా  
వణుని, వెంబడించిరి అని, తాత్పర్యము.

సచ కామపరాధీనః పతి స్తాసాం మహాబలః

సీతాసక్త మనా మందో మందాంచితగతి బభౌ. ౧౯

టీక॥ తాసాం=ఆస్త్రీలయొక్క ;  
పతి=పెరిమిటియును; మహాబలః=అ  
ధికమయినబలిమి గలవాఁడునగు; సచ=  
ఆరావణుండును; కామపరాధీనః=మ  
న్నధునకులోఁకువయ్యిన వాఁడై ; సీ  
తాసక్తమనాః=సీతయందుఁదగిలిన మ

నస్సుగలవాఁడై; మందః = బడుడై;  
మందాంచితగతిః=మెల్లనిదియు సుంద  
రంబునగునడకగలవాఁడై; బభౌ = ప్ర  
కాశించెను.

ఆస్త్రీలకుఁజెసిమిటియు మహాబ  
లుండునగునారావణుండు, మన్నధాధీ

సుండై మనస్సుసీతయందుమగ్నం బగు క, మెల్ల గాలీలవెయింబోవుచు, బ్రకా  
టవలనజడుండుంబోలెనేమియుందొంచ శించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచీనినాదంచ నూపురాణాంచ నిస్వనమ్  
శుశ్రావ పరమస్త్రీణాం సకపి మాఁరుతాత్మజః ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; మారు నెను.  
తాత్మజః = వాయుదేవునికుమారుం అంత, వాయుదేవునికుమారుండ  
డగు; సః = ఆ ; కపిః = హనుమంతుం గునాహనుమంతుండు, ఆయుత్తమ  
డు; పరమస్త్రీణాం = ఉత్తమస్త్రీలయొ స్త్రీలు నడుచుచుండఁగాఁ బట్టినమొల  
కర; కాంచీనినాదంచ = మొలనూలు నూళ్ల ధ్వనిని అందెలబింబును, వినెను.  
ధ్వనిని, నూపురాణాం = అందెలయొ అని, తాత్పర్యము.  
కర, నిస్వనంచ = ధ్వనిని; శుశ్రావ = వి

తం చాప్రతిమకమాణ మచింత్యబలపౌరుషమ్  
ద్వారదేశ మనుప్రాప్తం దదత్త హనుమాన్ కపిః. ౨౧  
దీపికానిరనేకాభి స్సమంతా దవభాసితమ్  
గంధతైలావసిక్తాభి ధ్రియమాణాభి రగ్రతః. ౨౨  
కామదర్శమదై గ్యక్తం జిహ్వాతామ్రాయతేక్షణమ్  
సమక్ష మివ కందర్ప వపద్ధ శరాసనమ్. ౨౩  
వధితామృతఫేచాభ వరజోవస్త్రీముత్తవమ్  
సలీల మనుకషణంతం విముక్తం సక్త మంగదే. ౨౪

టీక॥ కపిః = కోఁటియగు ; హను ను ; అగ్రతః = ముందట ; ధ్రియమా  
మాన్ = హనుమంతుండు; అప్రతిమక ణాభిః = పట్టుకొనఁబడినవియు ; గం  
మాణం = సరిలేనికార్యములుగలవాఁ ధతైలావసిక్తాభిః = వాసననూనెచేఁద  
డును, అచింత్యబలపౌరుషం = ఎన్నరాని డుపఁబడినవియునగు ; అనేకాభిః =  
బలంబునుబురుషకారంబును గలవాఁడు పెక్కులయిన; దీపికాభిః = దీపములచే

త; సమంతాత్ = అంతటను; అవభాసి  
తం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవాఁడ  
ను; కామదర్శమదైః = వత్సధర్మాపము  
తోను గర్వమతోనుకై పుతోను; యు  
క్తం = కూడినవాఁడును; జిహ్వాతామ్రా  
యతేక్షణం = వక్రంబులనుఎఱ్ఱనివియు  
నునిడుపులయినవియునగుకండ్లుగలవాఁ  
డును; అపవిధశరాసనం = విడువఁబడి  
నవిల్లుగలవాఁడును ; సమతం = ప్రత్య  
క్షంబైనవాఁడునగు, కందర్పమివ ( సి  
తం) = వత్సధుండుం బోలెనున్నవాఁ  
డును ; విముక్తం = జాతినదియును;  
అంగదే = బాహుపురియందు ; స  
క్తం = తగులకొన్నదియును; మధితా  
మృతఫేనాభం, మధిత = సింహప్రాయక  
చిలికినమజ్జిగయొక్కయు , అమృత =  
ధారోష్ణంబగుపాలయొక్కయు , ఫే  
న = నురుంగయొక్క, ఆభం = కాంతి  
వంటికాంతిగలదియును; అరజః = దు  
మ్ములేనిదియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠంబు  
నగు; వస్త్రం = వస్త్రమును; సలీలం =  
విలాసమతోఁగూడునట్లుగా ; అనుక  
వంతం = ఈడ్చుచున్నవాఁడును; ద్వా

రచేశం = వాకిలిప్రదేశమును, అనుప్రా  
ప్తం = పొందినవాఁడునగు, తంచ = ఆ  
రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

గరిలేని గొప్పకార్యంబులు చేయు  
వాఁడనుమనంబునంగూడ నెన్నరానిబ  
లపారుషంబులు గలవాఁడనై, (స్త్రీ)ల  
శేముందటఁబట్టుకొనఁబడిన వాసననూ  
నెపోసినయనేక దీపంబులవెల్తురుచేఁజ  
క్కఁగానగపడుచు, వత్సధర్మాపంబు  
నుగర్వంబునుమద్యమదంబునుగల్గి, వ  
క్రంబులై యెఱ్ఱవై ధీర్ఘంబులై యుండు  
నేత్రంబులనొప్పుచు, చొఱకువెల్లువిడిచిప్ర  
త్యక్షంబుగావచ్చిన వత్సధుండనందగి,  
స్వస్థానంబునుండిజాతిబాహుపురిలోఁ  
దగులకొనినగట్టివజ్జిగ నురుగునుబాల  
నురుగునుంబోలె సూక్ష్మంబై ధవళం  
బై యెంతమాత్రంబును దుమ్ములేకుం  
డును తమఁబగు వస్త్రంబును విలాసం  
బుతోఁబైకీడ్చుకొనుచు, నాయశోకవని  
కద్వారమునకువచ్చిన, రావణుని, హను  
మంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పత్రవిటపే లీనః పత్రపుష్ప ఘనావృతః

సమీప మివ సంకాంతం నిధ్యాతు ముపచక్రమే. ౨౫

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ

నుమంతుండు; పత్రవిటపే=అధికముగా

నాకులుగలకొమ్మయందు; లీనః=కప్పఁ

బడినవాఁడై; పత్రపుష్పఘనావృతః=ఆ

కులయొక్కయుఁ బూలయొక్కయున న కొమ్మయందు , ఎవ్వరికినిగానరా  
 మూహముచేఁగప్పఁబడినవాఁడై; సమీ కండు నట్లు , ఆకులను బూలనుంగ  
 పం=సమీపమును; సఁక్రాంతమివ(స్థి స్పృశించి , దూరముననున్నను గాం  
 తం)= పొందిన వాఁడుంబోలెనున్న, తీడేదగ్గి అకువచ్చినట్లు చూపట్టుచున్న  
 తం=ఆ రా వణుని; నిధ్యాతుం=చూచుట యారావణునిం, బాడసాగెను.  
 కు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను. అని, తాత్పర్యము.  
 ఆహనుమంతుండు, ఆకులతో నెండి

అవేక్షమాణుస్తు తితో దదశః కపికుంజరః

రూపయావనసంపన్నా రావణస్య వరస్త్రియః. ౯౬

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కపికుంజరః= అంత, వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమం  
 వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; అ తుండు, ఆ రావణునింజూచుచు, అధికమ  
 వేక్షమాణుస్తు=చూచుచునే, రూపయా యిన సౌందర్యంబుతోను యౌవనంబు  
 వనసంపన్నాః=సౌందర్యముతోనుయా తోనుబిప్పుచున్నవారల, రావణునిధా  
 వనముతోనుగూడినవారలగు; రావణ ర్యలం, జూచెను.  
 స్య=రావణునియొక్క; వరస్త్రియః= అని, తాత్పర్యము.  
 ఉత్తమవనితలను; దదర్శ=చూచెను.

తాభిః పరివృతో రాజా సురూపాభి మహాయశాః

తన్మృగద్విజనంఘుష్టం ప్రవిష్టం ప్రమదావనమ్. ౯౭

టీక॥ మహాయశాః= అధిమయినకీల; తత్=ఆ; ప్రమదావనం= అంతః  
 తిఃగల; రాజా=రావణుండు; సురూ పుర, స్త్రీలయంద్యానవనంబగునాయశో  
 పాభిః = చక్కనిరూపంబుగల; తా కవనికను; ప్రవిష్టం=ప్రవేశించెను.  
 భిః=ఆస్త్రీలచేత; పరివృతః=చుట్టుకొ అధికమయినకీతిఃగల , యారావణుం  
 నంబడినవాఁడై; మృగద్విజనంఘుష్టం= డు , సౌందర్య వతులగునాస్త్రీలతోఁ  
 మృగములచేతను బట్టులచేతనుధ్వనిగ గూడి, మధురంబుగాఁ గూయుచుండు

నట్టిమృగంబులతోఁబడులతోనొప్పుచుం  
డునశోకవనికంబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షీబో విచిత్రాభరణ శృంకుణోఽ మహాబలిః  
తేన విశ్రవసః పుత్ర స్స దృష్టో రాక్షసాధిపః. ౨౮  
వృతః పరిమనారీభి స్తారాభిరివ చంద్రమాః

టీక॥ తేన = ఆహనుమంతునిచేత; డబడినాడు.

క్షీబః = మదంబునొందినవాఁడును; విచిత్రాభరణః = నానావిధంబులగు సొమ్ములుగలవాఁడును; శృంకుణః = స్త్ర. భంబులవంటిచెవులుగలవాఁడును; మహాబలిః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; తారాభిః = నక్షత్రములచేత; చంద్రమాః = చంద్రుఁడుంబోలె; పరిమనారీభిః = ఉత్తమస్త్రీలచేత; వృతః = చుట్టుకొనఁబడినవాఁడును; విశ్రవసః = విశ్రవసునియొక్క; పుత్రః = కొడుకును; రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభువునగు, నః = ఆ రావణుఁడు; దృష్టః = చూ

ఆహనుమంతుండు, మధ్యపానంబు నమత్తుండును నానావిధంబులగునాభరణంబులధరించినవాఁడును గర్వంబున స్త్రీబంబులగుటంజేసి స్తంభంబులుం బోలెని శృంబులయిన చెవులుగలవాఁడునగు వానిఁ, జంద్రుండునక్షత్రంబులచేఁ బరివేష్టించబడునట్లు, ఉత్తమస్త్రీలచేఁ బరివేష్టించఁబడియున్నవాని, రాక్షసులకుఁబ్రభువైనవాని, విశ్రవసునికుమారుని రావణునిం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దదశః మహాతేజా స్తేజోవంతం మహాకపి. ౨౯

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన దర్శనముచూచెను.

కాంతిగల; మహాకపిః = పెద్దకోతియగు హనుమంతుండు; తేజోవంతం = అధికమయినకాంతిగల; తం = ఆ రావణుని; ద

మహాతేజుండగు, హనుమంతుం, డట్లు, అధికమయినతేజస్సుగల రావణునిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

# ప్రతిసదాం ద్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

రావణోయం మహాబాహు రితి సంచిత్త్య వానరః  
అవప్లుతో మహాతేజా హనుమా న్నారృతాత్తజః. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన	నాఁడు.
కాంతిగలవాఁడును; మారుతాత్తజః =	మహా తేజుండును వాయుదేవు
వాయుదేవుని కుమారుండును; వాన	నికుమారుండునగునాహనుమంతుండు,
రః = కోఁతియునగు; హనుమాన్ = హ	“మహాబాహుండగు నితండురావణుం
నుమంతుండు; “మహాబాహుః = గొప్ప	డు” అని, తెలించి, యతనిచేష్టలన్నియుఁజ
చేతులుగల; అయం = ఇతఁడు; రావ	క్కఁగాఁబూచుటకై, క్రిందికొమ్మకుది
ణః = రావణుండు” ఇతి = అని; సంచి	గెను. అని, తాత్పర్యము.
త్య = ఆలోచించి; అవప్లుతః = దిగి	

స తథా ప్లుగ్రతేజాస్స ని ధూతస్తస్య తేజసా  
పత్రగుహ్యంతరే సక్తో హనుమాన్ సంవృతో భవత్. ౩౧

టీక॥ సః = ఆ; హనుమాన్ = హ	వాఁడై; సంవృతః = కప్పబడినవాఁడు;
నుమంతుండు; తథా = అట్లు ; ఉగ్రతే	అభవత్ = ఆయెను.
జాస్సన్నపి = భయంకరమయిన కాంతి	ఆహనుమంతుండు, భయంకరమగు
గలవాఁడయ్యెను; తస్య = ఆ రావణు	తేజంబుగలవాఁడయ్యెను, ఆ రావణుని
నియొక్క; తేజసా = కాంతిచేత ; ని	తేజంబునకు భయపడి, యాకులునిండి
ధూతః; తిరస్కరింపబడినవాఁడై; ప	యుండుప్రదేశంబున నెవ్వరికినిగానరా
త్రగుహ్యంతరే = ఆకులచే గూఢమయి	కుండునట్లు నిలీనుండైయుండెను.
నప్రదేశమందు; సక్తః = తగులుకొన్న	అని, తాత్పర్యము.

స తా మసితకేశాంతాం సుశ్రోణీం సంహతస్తనీమ్  
దిదృక్షు రసితాపాంగా ముపావతత రావణః. ౩౨

టీక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణుండు; అసితకేశాంతాం = నల్లనివెండ్రుక

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౪౧౧

స ౧౯

<p>లకొనలుగలదియును; సుశ్రోణీం=సుం దరములయినపిఱుండులు గలదియును ; సంహత స్తనీం=ఇటుకైన స్తనములు గ లదియును; అసితా పాంగాం= నల్లనిక డకన్నుగలదియునగు; తాం=ఆసీతను; దిదృక్షుః = చూడఁగోరినవాడై ; ఉ పావళత=గమిపించెను.</p>	<p>ఆరావణుండు, నల్లనివెండుకలకొ నలునునుంచరంబులగుపిఱుండులునుగల్గి మిగులబలిసినవైన దుమసందులేకుండు టచేఁ బరస్పరమునొరసికొనుచున్నస్త నంబులతోనల్లని కడకండ్లతోనొప్పుచు న్నయాసీతంజూడఁగోరి, అబిడసమీపం బునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, అష్టాదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండాష్టాదశస్కటిక,

ముగిసినది.

అ

వీ కో న వి శ స గ క స్రా రం భః.

తస్మిన్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీత్వనిందితా  
రూపయావనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితమ్. ౧  
తతో దృష్ట్వైవ వైదేహీ రావణం రాక్షసాధిపమ్  
ప్రావేశత వరారోహ ప్రవాతే కదళీ యథా. ౨

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తస్మిన్= ఆ; కాలవీవ=కాలమునందే; రాజపు త్రీ=రాచకొమారేయును ; అనింది తా=నిందింపఁబడనిది యును, వరారో</p>	<p>హా= గొప్పపిఱుండులుగలదియునగు; వైదేహీతు = సీతయును; రూపయా వనసంపన్నం=సౌందర్యముతోనుయా వనముతోనుగూడినవాఁడును ; భూష</p>
--	--



ణోత్తమభూషితం = సొమ్ములలోమేల  
యినవానిచేతనలంకరింపఁబడినవాఁడు  
ను; రాక్షసాధిపం = రాక్షసులకుఁబ్ర  
భుండగువాఁడునగు; రావణం = రావ  
ణుని; తతః = అచ్చటనుండి; దృష్ట్వేవ  
చూచినంతనె; ప్రవాతే = పెద్దగాలి  
యందు; కదళీయధా = అరటిచెట్టుం  
బోలె; ప్రావేశత = వడంకెను.

అంతనప్పుడు, రావణకొమారే =

యునుబరిశుద్ధయును గొప్పపిఱుఁడులు  
గలదియునగుసీత, సౌందర్యముతోయా  
వనముతోనొప్పుచు శ్రేష్ఠ భూషణంబుల  
తో నలంకరించుకొని వచ్చుచున్నవాని  
రాక్షసాధిపుండగు రావణుని, దూరిం  
బుననుండియేచూచి, పెద్దగాలికిందూలు  
నరఁటిచెట్టుకైవడి, భయంబునగడగడ  
వడంకెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆచ్ఛాద్యోదర మూరుభ్యాం బాహుభ్యాం చ పయోధరౌ  
ఉపవిష్టౌ విశాలాక్షీ రుదంతీ వరవణికేనీ. ౩

టీక॥వరవణికేనీ = ఉష్ణకాలమునం  
దునుఖశీతలమునుశీత కాలమునందును  
ఖోష్ణమునగునంగముగలిగిభిత్తయంద  
ను రాగముగలస్త్రీయును; విశాలా  
క్షీ = పెద్దకంఠుగలదియును; ఉదరం = క  
డుపును; ఊరుభ్యాం = తొడలచేత; ప  
యోధరౌ = స్తనములను; బాహుభ్యాం  
చ = భుజములచేతను; ఆచ్ఛాద్య = కప్పు  
కొని; రుదంతీ = ఏడ్చుచు; ఉపవిష్టౌ =

కూర్చుండినది.  
ఉష్ణకాలముననుఖశీతలంబునుశీతకా  
లంబుననుఖోష్ణంబునగు దేహంబుగలిగి  
భిత్తయందను రాగముగలదై పెద్దకం  
ఠుగలిగియుండుసీతాదేవి, రావణుండు  
వచ్చుటం జూచినంతనె, భయంబున,  
దొడలతోఁగడుపును భుజంబులతోస్త  
నంబులను గప్పుకొనియేడ్చుచు, గూ  
ర్చుండియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

దశగ్రీవస్తు వై దేహీం రక్షితాం రాక్షసిగణైః

దదశే సీతాం దుఃఖాతాం సావం సన్నా మివాణావే. ౪

అసంవృతాయా మాసీనాం ధరణ్యాం సంశితవ్రతామ్

భిన్నాం ప్రపతితాం భూమా శాఖామివ వనస్పతేః. ౫

# శ్రీమద్రామాయణముః సుందర కాండము.

సం

మలమండనచిత్రాంగీ మండనాహా మమండితామ్

మృతాళీ పంకదిగ్ధవ విభాతి న విభాతిచ. ౬

టీక॥ దశగ్రీవస్తు = పదికంఠములుగల రావణుండును; రాక్షసీగణైః = రాక్షసస్త్రీలసమూహముల చేత; రక్షితాం = కాపాడబడినదియును; దుఃఖాతాం = దుఃఖముచే బడింపబడినదియును; అణవే = సముద్రమునందు; సర్పాం = నశించిన, మునింగినయనుట; నావమివ (స్థితాం) = ఓడయుంబోలె నున్నదియును; అనంవృతాయాం = ఆస్తరణములేని; ధరత్యాం = భూమియందు; ఆసీనాం = కూర్చున్నదియును; సంశతద్రతాం = మిక్కిలియుం దీక్షమయినవ్రతముగలదియును; ఛిన్నాం = నఱుకబడినదియు; భూమా = నేలయందు; ప్రపతితాం = పడినదియునగు; పనస్పతేః = చెట్టుయొక్క; శాఖామివ (స్థితాం) = కొమ్మయుంబోలెనున్నదియును; మలమండనచిత్రాంగీం = ముటికియను నలంకారముచేతఁ జిత్రవణమయినదేహముగలదియును; మండనాహాం = అలంకారమునకుఁదగినదియును; అమండితాం = అలంకరింపఁబడనిదియును; య(అ

ధ్యాహ్వాము) = ఎవ్వతెఁపఁచిగా = బురదచఁబూయఁబడిన; మృతాళిప = తామరతూండుంబోలె; విభాతి = కాగించుచున్నదియు; నవిభాతిచ = కాగింపకున్నదియునో, తాం (అధ్యాహ్వాము) = అట్టిదియును; వైడేహీం = విడహదేశమునందుఁ బుట్టినదియునగు; తాం = ఆసీతను; దదశే = చూచెను. రాక్షసస్త్రీలచేరక్షింపఁబడినదైయతిదుఃఖంబునొందినదికావునసముద్రంబులో మునింగినయోడయుంబోలె బూపట్టుచు, నతీక్షణంబగుపాతివత్సవశంబునవలంబించినదై, యాస్తరణంబులేననేలపైఁగూర్చున్నదై, నఱుకఁగానేలంబడినచెట్టుకొమ్మయుం బోలెఁబూడనగుచు, ముటికిపేరుకొనియుండుటవలనఁజిత్రవణంబుగా నుండుదేహముతోనొప్పుచు, నలంకారంబునకుఁదగినసౌందర్యంబుగలదయ్యును అలంకారముచేసికొనకున్నదికావున, బురదదగిలినతామరతూండుం బోలెఁబ్రకాశించునదియుఁబ్రకాశింపకున్నదియునై యున్నాసీతాదేవింబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదితాత్మనః

సంకల్పహయసంయుక్తై ర్భ్యాంతీమివ మనోరథైః. ౭  
 శుక్ల్యంతీం రుదతి మేకాం ధ్యానశోకపరాయణామ్  
 దుఃఖస్యాంత మపశ్యంతీం రామాం రామ మనువ్రతామ్. ౮  
 వేష్టమానాం తథా విష్టాం పన్నగేంద్రవధూ మివ  
 ధూమ్రమానాం గ్రహేణేవ రోహిణీం ధూమకేతునా. ౯  
 వృత్తశీలకులే జాతా మాచారవతి ధామికే  
 వున స్సంస్కార మాపన్నాం జాతామివచ దుష్కలే. ౧౦  
 అథూతే నాపవాదేన కీర్తికం నిపతితా మివ  
 ఆమ్నయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిధిలా మివ. ౧౧  
 సన్నా మివ మహాకీర్తికం శ్రద్ధామివ విమానితామ్  
 పూజామివ పరిక్షీణా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౧౨  
 ఆయతీ మివ విధ్వస్తా మాజ్ఞాం ప్రతిహతా మివ  
 దీప్తా మివ దిశం కాలే పూజా మపహృతా మివ. ౧౩  
 పద్మినీ మివ విధ్వస్తాం హతశూరాం చమూమివ  
 ప్రభామివ తమోధ్వస్తా ముపక్షీణా మివాపగామ్. ౧౪  
 వేదీ మివ పరామృష్టాం శాంతా మగ్నిశిఖా మివ  
 పౌణఃమాసీ మివ నిశాం రాహుగ్రస్తేందుమండలామ్. ౧౫  
 ఉత్కృష్టపణకమలాం విత్రాసీతవిహంగమామ్  
 హస్తీహస్తపరామృష్టా మాకులాం పద్మినీ మివ. ౧౬  
 పతిశోకాతురాం శుష్కాం నదీం విస్తావితా మివ  
 పరయా మృజయా హీనాం కృష్ణపక్షనిశా మివ. ౧౭  
 సుకుమారీం సుజాతాంగీం రత్నగర్భా గృహూచితామ్  
 తప్యమానా మివోష్ణేన మృణాలీ మచిరోద్ధృతామ్. ౧౮  
 గృహ్యతా మాళితాం స్తంభే యూధపేన వినాకృతామ్  
 నిశ్శ్వ సంతీం సుదుఃఖాతాం గజరాజవధూ మివ. ౧౯  
 ఏకయా దీఘయా వేణ్యో శోభమానా మయత్నతః

సీలయా సీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీ మివ. ౨౦  
ఉపవాసేన శోకేన ధ్యానేనచ భయేనచ  
పరిక్షీణాం కృశాం దీనా మల్పాహారాం తపోధనామ్. ౨౧  
ఆయాచమానాం దుఃఖాతాం ప్రాజలిం దేవతా మివ  
భావేన రఘుముఖ్యస్య దశగ్రీవపరాభవమ్. ౨౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా  
వణుడు; రాజసింహస్య=రాజశ్రేణుం  
డును; విదితాత్మనః= తెలియబడినపర  
మాత్మగలవాడునగు; రామస్య=రా  
మునియొక్క; సమీపం = సమీపమును  
గూర్చి; సంకల్పహయసంయుక్తైః=  
సంకల్పములనుగుఱ్ఱములతోఁగూడిన; మ  
నోర్వక్తైః = మనస్సనెడిరథములచేత;  
యాంతీమివ(స్థితాం)= పోవుచున్నట్లు  
న్నదియును; శువ్యంతీం= ఎండుచున్నది  
యును; రుదంతీం= ఏడ్చుచున్నదియును;  
ఏకాం= ఒకతెగానున్నదియును, తోడు  
లేకున్నదియునుట; ధ్యానశోకపరాయ  
ణాం= ఆలోచనయుదుఃఖమును ముఖ్య  
మయిన గతిగాఁ గలదియును ; దుః  
ఖస్య = దుఃఖము యొక్క ; అం  
తం=తుదను; అపశ్యంతీం = చూడకు  
న్నదియును ; రామాం = సుందరి  
యును; రామం = రాముని; అనువ్ర  
తాం= అనుసరించినవ్రతముగలదియు  
ను, పాతివ్రత్యముగలదియుననుట; ఆవి

ష్టాం=మణిమంత్రములచేబంధింపబడి  
నదియు; తథా= అట్లు; వేష్టమానాం=  
చుట్టుకొను చున్నదియునగు; పన్నగేం  
ద్రవధూమిః(స్థితాం)= సర్పశ్రేష్ఠము  
యొక్క స్త్రీవలెనున్నదియును, అడుస  
ర్పమువలెనున్నదియుననుట; ధూమకే  
తునా = ధూమకేతువనెడు; గ్రహే  
ణ = గ్రహము చేత; ధూమ్యమా  
నాం = తపింపఁ జేయుబడుచున్న;  
రోహిణీమివ(స్థితాం)= రోహిణీనక్ష  
త్రముంబోలెనున్నదియును ; ఆచారవ  
తి = మంచియాచారముగలదియును,  
ధామికాకే = ధర్మమునాచరించునది  
యునగు; వృత్తశీలకులే= దృఢమయిన  
సత్స్వభావంబుగలవంశమందు ; జా  
తాం=పుట్టినదియు; పునః= మఱల, సం  
సారం=వివాహమును; ఆపన్నాం=  
పొందినదియు; కావుననే, దుష్కులే=  
దుష్టకులమునందు; జాతాం= పుట్టినది  
యునగు ; స్త్రీయం ( అధ్యాహృ  
తము ) ఇవ ( స్థితాం ) చ = స్త్రీ

యుంబోలెనున్నదియును, అహా శేన = అపహృతాం = అపహరింపబడిన;  
 అసశ్యచయిన; అపరాధేన = అపరాధముచేత; నివృత్తాం = వడిన; కీర్తికామివ  
 (స్థితాం) = కీర్తికాయుంబోలెనున్నదియును; ఆహ్వానానాం = అభ్యాసముల  
 యొక్క; అయోగేన = కూడిక లేకుండుటచేత; ప్రశస్తితాం = మఱపుదగిన, విద్యామివ (స్థితాం) = విద్యయుంబోలె  
 నున్నదియును; సన్నాం = నాశమునొందిన; మహాకీర్తికామివ (స్థితాం) = గొప్పకీర్తికాయుంబోలెనున్నదియును;  
 విమానితాం = అపహరింపబడిన; శ్రద్ధామివ (స్థితాం) = శ్రద్ధయుంబోలెనున్నదియును; పరిక్షీణాం = నశించిన;  
 పూజామివ (స్థితాం) = పూజయుంబోలెనున్నదియును; ప్రతిహతాం = కొట్టబడిన; ఆశామివ (స్థితాం) = ఆశయుంబోలెనున్నదియును;  
 విధ్వస్తాం = చెఱుపబడిన, కొంచెమయినయనుట; ఆచుతీమివ (స్థితాం) = ధనలాభముంబోలెనున్నదియును;  
 విహతాం = కొట్టబడిన, అనుస్థింపబడనిదైనయనుట; ఆహ్వామివ (స్థితాం) = ఆహ్వానయుంబోలెనున్నదియును;  
 కాలే = ఉత్పాతకాలమునందు; దీప్తాం = మండుచున్న; దిశమివ (స్థితాం) = దిక్కుంబోలెనున్నదియును;

అపహృతాం = అపహరింపబడిన; పూజామివ (స్థితాం) = పూజాద్రవ్యంబుంబోలెనున్నదియును; విధ్వస్తాం = నశింపబడిన; పరిక్షీణమివ (స్థితాం) = తామరతీగయుంబోలెనున్నదియును;  
 హతశూరాం = చంపబడిన శూరులుగల; చమూమివ (స్థితాం) = సేనయుంబోలెనున్నదియును; తమోధ్వస్తాం = చీకటిచేనశింపబడిన, ప్రభామివ (స్థితాం) = వెల్లురుంబోలెనున్నదియును; ఉపక్షీణాం = నీళ్లులేని; ఆపగామివ (స్థితాం) = నదియుంబోలెనున్నదియును;  
 పరామృష్టాం = తాడబడిన, వేడిమివ (స్థితాం) = అగ్నివేడికయుంబోలెనున్నదియును; శాంతాం = చల్లాటిన; అగ్నిశిఖామివ (స్థితాం) = నిప్పు మంటయుంబోలెనున్నదియును;  
 రాహుగ్రస్తేందువండులాం = రాహుపుడేమింగబడినచంద్రమండలముగల; పౌణమాసీం = పూణికాయుండలి; నిశామివ (స్థితాం) = రాత్రియుంబోలెనున్నదియును;  
 హస్తీహస్తపరామృష్టాం = ఏనుగుతొండముచేతగలచంబడినదియు; ఉత్కృష్టపణకమలాం = వెలుకబడినఅకులును గమలంబులునుగలదియు; విశ్రాంతిసేతవిహంగమాం = భయపటుపబడి

నపక్షులుగలదియు; ఆకులాం=కలత తననుట; వినాకృతాం=విడువబడున పడియున్నదియునగు ; పద్మినీమివ(స్థి ట్లుచేయఁబడినదియు; నిశ్శ్వసంతీం = తాం)= తామరకొలనుంబోలెనున్నది నిట్టూర్పుచ్చుచున్నదియు; సుదుఃఖా యును; పతిశోకాతురాం=భర్తృదుఃఖ తాం= మిక్కిలియుదుఃఖముచేబీడిం ముచే బీడింపఁబడినదియును; విప్రావి పఁబడినదియునగు; గజరాజజఘామివ తాం = పాటునట్లు చేయఁబడినదియు; (స్థితాం)= గజశ్రేష్ఠముయొక్కభార్య శుష్కాం= ఎండినదియునగు; నదీమివ యగునాడేనుంబోలె నున్నదియు (స్థితాం)= నదియుంబోలెనున్నదియు ను; ఏకయా = ఒకటియు ; దీఘక సు, పరయా = ఉత్కృష్టమయిన; వృజ యా = పొడవైనదియునగు; వేద్యా= వెండ్రుకలజడచేత; అయత్నతః=ప్రయ త్నములేకనె; శోభమానాం=ప్రకాశిం త్నములేకనె; నీరదాపాయే=శర చుచున్నదియును; నీరదాపాయే=శర దృతువునందు; నీలయా=నల్లని; వనరా జ్యా=వనపక్షిచేత; శోభమానాం(అ ధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్న; మ హీమివ(స్థితాం)= ధూమియుంబోలె నున్నదియును; ఉపవాసేన= ఉపవాస ముచేతను; శోకేన = దుఃఖముచేతను; ధ్యానేనచ= పెనిమిటినిధ్యానించుటచే తను; భయేనచ=వెళ్ళుచేతను; పరిక్షీ ణాం=క్షీణించినదియును; కృశాం=కృ శించినదియును; దీనాం=దైన్యమునొంది నదియును; అల్పహారాం=కొంచెమైన యాహారముగలయుత్తమస్త్రియయిన దియును; తపోధనాం = తపస్సేధనము గాఁగలదియును; దుఃఖార్తాం = దుఃఖ ముచే బీడింపఁబడినదియును; ప్రాంజ

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

లిం=మంచిచేమోడ్పుగలదియును; భా  
వేన; హృదయముచేత; రఘుముఖ్యస్య=  
రామునకు; దశగ్రీవపరాభవం=రావ  
ణునితిరస్కరించుటను; దేవతాం=దేవు  
ని; ఆయాచమానామివ(స్థితాం)=ప్రా  
ధికంచుచున్నట్లున్నదియునగు; తా(అ  
ధ్యాహృతము) = ఆసీతను; దదర్శ(అ  
ధ్యాహృతము)=చూచెను.

గుట్టంబులుంబోలె నతివేగంబులైన  
సంక్ష్పంబులచేమనంబునరాజ శ్రేష్ఠుండు  
నుబరమాత్మవేత్తయునగు రాము సన్ని  
ధానంబునకుం బోవుచున్నట్లున్నదై ,  
యాహారంబులేమింశేసి యెండియున్న  
దై యేడ్చుచునేకాకినియై చెల్లెప్పుడు  
నుఆలోచించుచు దుఃఖంబునొంది, దుః  
ఖంబునకుం దుదింగానక , రామునేమ  
నంబునధ్యానించుచు, మణిమంత్రాదుల  
కుంకట్టుపడి నేలంజుట్టుకొనియున్నయొ  
డుసంపాముంబోలె, ధూమకేతుగ్రహం  
బుచేచాధింపఁబడినరొహిణీనక్షత్రంబు  
పగిది, బూపట్టుచు, సదాచారంబుగ  
లదియు ధామికంబునగు కులంబునం  
బుట్టి దుఃఖంబునం బెండ్లియయినక  
న్యకై వడి, నసత్యాపవాదంబుచేఁజెడిన  
కీర్తియంబోలె , నావృత్తిలేమింశేసి  
మఱువుదగిన విద్యభంగి, షీఱించినమ  
హాకీర్తిహరీతి , నవమానింపఁబడినవాని

కవమానించిన వానిపయినుండు శ్రద్ధ  
లాగునఁ, బూజాద్రవ్యంబులులేని పూ  
జవిధంబున , నిష్ఫలంబయిన యాశ  
కై వడి, జాలఁదగ్గి నగనలాభంబుమా  
డిక, భృత్యులచే నాదరింపఁబడనియా  
జ్ఞవిధంబున, నుత్పాతకాలంబున జ్వలిం  
చుచున్నదిక్కులాగున, దుష్టులచేఁజెఱ  
పఁబడిన పూజాసామగ్రియుంబోలె ,  
మంచుచేఁగాంతి వీడినతామరతీగచా  
డ్చున , శూరులుచంపఁబడినవెనుకభ  
యంబునం బఱచుసేనపోలిక, జీకటి  
చేనగపడనివెల్పురుధంబున , నీళ్లులేని  
నదియుంబోలె , శూద్రాదులుతాకిన  
యగ్నివేదిభాతి, జగ్గూఱినయగ్నిజ్వాల  
యుంబోలెఁజంద్రుండుగ్రహణంబునొం  
దఁగాఁగాంతిలేకుండువున్నమనాఁటిరే  
యుంబోలె, నేనుంగులుతుండంబులచే  
బ్రతంబులును గమలంబులునుం బెఱుకఁ  
గాఁబఱులుబెదరఁగానాకులంబై యుం  
డుతామరకొలంకుంబోలె , గట్టుతెగిసి  
ల్లన్నియుం చాఱఁగానెండిననదియుం  
బోలె , గృష్ణపక్షరాత్రి పగిది , భ  
త్యదుఃఖంబున దేహసంసారంబేమి  
యుఁజేసికొనకుంటంజేసి, కాంతిహీన  
యై, కోమలంబులునుసుందరంబులునగు  
నవయవంబులతోనొప్పుచుమణిమయగృ  
హంబుననుండఁదగినదయును నేలంగూ

ర్పండియుండుటంజేసి, యప్పుడేపెలు  
కంబడి యెండకు వాడుచున్నతామర  
తూడుంబోలెఞ్జాడనగుచు, నరణ్యం  
బున వేటకాండ్రుపట్టుకొనిస్త భంబు  
నఁగట్టివేయఁగాఁ, బెనిమిటినిం బాసి,  
నిట్టూవులువుచ్చుచు దుఃఖంబునంబరి  
తపించుచున్న యాడేనంగుభంగింబూ  
పట్టుచు, సుస్కారంబులేకుండుట వల  
ననాకటిగా జడకట్టుకొనిన నిడుమైన  
వెండ్రుకలు గలిగినదికావున, శరదృ  
తువునందునల్లని వృక్షపక్షి-తోఁ గూ  
డియుండుఘామియుంబాలె నొప్పుచు,  
నుపవాసంబుననుదుఃఖంబుననుజింతనం

బునను భయంబునను క్షీణత నెంది కృ  
శించిదైన్యంబునొందియున్నదానిఁ, బా  
తివ్రత్యరూపంబగు తపస్సును గట్టిగా  
యవలంబించియున్నదానిఁ, గొలచెము  
గాభుజించుటయను సుత్రమ(స్త్రీ) లక్ష  
ణంబుగలదాని, దుఃఖంబునం జేమో  
ద్వుధరించియుండుటంజేసి, మనంబున,  
రామునివలనరావణునకుఁ బరాభవం  
బుగలుగవలెనని, యిష్టదేవతం బ్రార్థిం  
చుచున్నట్లుచూపట్టుచున్న సీతాదేవి  
ని, రావణుండుచూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమీక్షమాతాం రుదణి మనందితామ్

సుపత్న్యైలామ్రాయత శుక్లలోచనామ్

అనువ్రతాం రామ మతీవ మైధిలీమ్

ప్రలోభయామాస వధాయ రావణః. ౨౩

టీక||రావణి=రావణుండు; సమీక్ష  
మాతాం=చూచుచున్నదియును; రుద  
ణిం=విచ్చుచున్నదియును; అనందితాం=  
నిందింపబడనిదియును; సుపత్న్యైతా  
మ్రాయతశుక్లలోచనాం= సుందరమ  
యినతేపులుగలదియును విజ్ఞనివియును  
నిడుపులయినవియును దెల్లనివియునగు  
కండ్లుగలదియును; రామం=రాముని,

అతీవ=మిక్కిలియు; అనువ్రతాం=అ  
నుసరించినవ్రతములుగలదియునగు; మై  
ధిలీం=సీతను; వధాయ = చావుకొఱ  
కు; ప్రలోభయామాస = ఆసంగొనఁ  
జేసెను.

తనకురక్షకుండెవ్వరైన నగ పడు  
నో యని నాల్గుప్రక్కలంజూచుచు రో  
దనంబుసేయుచున్నదియును అనిందిత



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

యును సుందరములయినతెప్పలు గలి | డునదియునగునాసీగను, రావణుండు,  
గి కొనలనెట్టినై దీఘములై నడుమం | మంచిమాటల చేదనపై నానగొను న  
దెల్లఁగా నుండుకండ్లుగలదియు, నెల్ల | స్తుచేయనారంభించెను.  
ప్పుడును రామునందేమనసునుంచియుం | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందర కాండే, ఏకోనమిశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండైకోనమిశస్సగః టిక,

ముగిసినది.

అ

వింశస్సగః ప్రారంభః.

స తాం పతివ్రతాం దీనాం నిరానందాం తపస్వివీణీమ్  
సాకారైః మధురైః ర్వాక్యైః న్యకదర్శయత రావణః. ౧

టీ||సః=ఆ; రావణః=రావణుండు; పతి | యత=తెలియునట్లు చేసెను.  
వ్రతాం; పతివ్రతయును, దీనాం=దైన్య | ఆ రావణుండు, దైన్యంబునొందినం  
మునొందినదియును ; నిరానందాం = | తోషంబు లేక చూపరులకుం గనికరింపం  
సంతోషము లేనిదియును; తపస్వివీణీమ్ = | దగియుండు పతివ్రతయగు నాసీకకు,  
కనికరింపదగినదియునగు; తాం=అసీ | సాభిప్రాయంబులయిన యింపుమాట  
తను ; సాకారైః=అభిప్రాయముతోఁ | లతోఁ, దనయభిప్రాయంబుం దెలిపెను.  
గూడిన , మధురైః=మనోహరంబుల | అని, తాత్పర్యము.  
గు; వాక్యైః = మాటలచేత; న్యకదర్శక

మాం దృష్ట్వా నాగనాసోరు గూహమానాస్తనోదరమ్  
అదర్శన మివాత్మానం భయాన్వేతుం త్వ మిచ్ఛసి. ౨

టీక॥నాగనాసోరు=ఏనుంగ తొండము  
వంటితొడలుగలసీతా!త్వం = నీవు,  
మాం=నన్ను;దృష్ట్వా = చూచి, భ  
యాత్=భయమువలన; స్తనోదరం=  
స్తనమునుగడుపును; గూహమానా=  
మూసికొనుచు; ఆత్మానం=దేహము  
ను;అదర్శనం= కనుపడకుండుటను;నే  
తుం=పొందిచుటకు; ఇచ్ఛసీవ=కోరు  
చున్నట్లున్నావు.

ఏనుంగుతొండములవంటి తొడలుగ  
లసీతా! నీవునన్నుజూచి, భయంబున

స్తనములనుగడుపునుమూసికొని, నీదే  
హమునంతయు, నాకెంతమాత్రమగప  
డకుండు నట్లుకోయిగోరనట్లున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — నేనుసేకడువు

నఁబట్టినకొడుకువంటివాడను, నన్ను  
జూచి, నీవెట్లు స్తనోదరములమూసికొ  
నినీదేహమున నాకగపడకుండవలెననికో  
రుచున్నావు; ఇదియొచితముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

కామయేత్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్య మాం ప్రియే  
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వలోకమనోహరే. ౩

టీక॥విశాలాక్షి= పెద్దకండ్లుగలసీ  
తా!త్వాం=నిన్ను;కామయే= వలచు  
చున్నాను.ప్రియే=నాకుసంతోషంబుగ  
ల్గించుదానవును; సర్వాంగగుణ సంప  
న్నే=సమస్తములయినయవయవముల  
శుభ లక్షణములతోను గూడిన దానవు  
ను;సర్వలోకమనోహరే= సమస్తలో  
కంబులకును మనోహరురాలవునను సీ  
తా!మాం=నన్ను;బహుమన్యస్య=గౌ  
రవింపుము.

సీతా!నీవువిశాలంబులగుకండ్లుగల  
దానవు, నాకుఁబ్రియురాలవు, శుభల  
క్షణముతోఁ గూడినయవయవములుగల  
దానవు, లోకంబులకునుసంతోషంబుగ  
ల్గించుదానవు; నీరూపంబుజూచిమో  
హించియున్నాను; నన్నుబహుమానిం  
పుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. —త్వాం = ని  
న్ను;కామయే=నాకీశ్వరివిగాంగోరుచు  
న్నాను.(శేషము, పై.)

నీవు నాకీశ్వరివై నన్నుద్ధరింపవలయునని కోరుచున్నాను; నన్నుబహు అని, తాత్పర్యము.

నేనా కేచి న్మనుష్యావా రాక్షసాః కామరూపిణః  
వ్యపగర్భతుతే సీతే భయం మత్త స్సముద్ధితమ్. ౪

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట ; మనుష్యా = మనుష్యులుగాని; కామరూపిణః =  
ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల , రాక్ష  
సాః(వా) = రాక్షసులుగాని; కేచిత్ =  
ఎవ్వరును; న = లేరు. సీతే - సీతా! మ  
త్తః = నావలన ; సముద్ధితం = వుద్ధరింపబడిన ;  
తే = నీయొక్క; భయం = భయము; వ్య  
పగర్భతు = పోవుటగాక.

ఇచ్చట, మనుష్యులుగాని కామరూపు  
లగు రాక్షసులుగాని సీతకు భయంబుగల్గిం  
చువారలెవ్వరునులేరు; నేనోసీమీం మో  
హంబుగలవాడను; కావుననీకుభయం

బువలదు, విడువుము.  
అని, తాత్పర్యము.  
రహస్యార్థఃము. — ఇచ్చటమను  
ష్యులుగాని రాక్షసులుగాని యెవ్వరును  
లేరు ; నేనను , యధార్థమునవిచా  
రించినచో , రాక్షసుండనుగాను మను  
ష్యుండనుగాను, ఆనాదిగానిపాపముల  
నేవించువాడను; నాశరీరంబు మాత్ర  
ముభిన్నముగానున్నదిగాని మఱియేభే  
దమునులేదు; కావున , నీవు భయంబు  
విడువుము. అని, తాత్పర్యము.

స్వధ మోఽరక్షసాం భీరు సర్వౌ వ న సంశయః  
గమనం వా పరస్త్రీణాం హరణం సంప్రసవ్య వా. ౫

టీక॥ భీరు = భయపడుస్వభావము  
గలసీతా! పరస్త్రీణాం = పరస్త్రీల  
యొక్క; గమనంవా = పొందుటగాని;  
సంప్రసవ్య = బలాతక్రిచి; హరణం  
వా = కొనిపోవుటగాని, రక్షసాం = రా  
క్షసులకు ; సర్వభౌవ = అన్నివిధంబుల

ను; స్వధమః = కలధమఃము. సంశ  
యః = సంశయము; న = లేదు.  
భయపడుస్వభావముగలసీతా? నా  
కుఁబరస్త్రీగమనమునదోషంబుగల్గినని  
తలంపవలదు ; పరస్త్రీలతో రమించు  
టగాని, బలాతక్రిచిగావారల నప

హరించుటగాని, రాక్షసులకు కులధర్మము; ఇందుకు సందేహములేదు, కావునఁ గులధర్మముజేసినచో నెంతమాత్రము దోషము లేకుండుట మాత్రమే కాదు; పుణ్యంబునుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — పరశ్రీల

తోఁబోవుటయువారల నపహరించుటయు రాక్షసులకు స్వధర్మమే; అయినను, నేనట్టివాఁడనుగాను; నాశరీరంబు మాత్రము రాక్షసశరీరముకానినేనుమొదటినుండినీకునేవ నేయుచుండినవాఁడను; కావున, నాకట్టిస్వభావంబుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం చైత దకామాంతు నత్వాం స్ప్రిత్యౌమి మైధిలి

కామం కామ శ్శరీరే మే యధాకామం ప్రవతతామ్. ౬

టీక॥ మైధిలి=స్తీతా\* ఏతచ్ఛ=ఇది యు; ఏవం=ఇట్లు. అకామాం = కామములేని; త్వాంతు=నిన్నమాత్రము; నస్ప్రిత్యౌమి = తాఁకను; తవ (అధ్యాహృతము)=నీయొక్క; కామః = మోహము; మే = నాయొక్క శరీరే = దేహమందు ; కామం = మిగిలెయును; యధాకామం = యథేచ్ఛగా ; ప్రవతతాం = ప్రవతింపుటగాక.

ఈవిషయమిట్లున్నది; ఐనను, నీవునాయందువలపు లేకున్నావు, కావున, నిన్ను మాత్రమునేను కాఁకను ; అందువలన యథేచ్ఛగా నాదేహంబున గామంబునుంచి, నన్నుఁగాపాడుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఏతచ్ఛ; ఏవం.

అకామాం, అ = విష్ణుదేవునియందు,

కామాం = వలపుగల; త్వాం = నిన్ను; నస్ప్రిత్యౌమితు = తాఁకుటయేలేదు. కామః = వస్త్రధుండు; మే = నాయొక్క; శరీరే = దేహమందు; యధాకామం = యథేచ్ఛగా; ప్రవతతాం = ప్రవతింపనిమ్ము.

ఈవిషయంబిట్లుండఁగా, నీవు, విష్ణుపత్నివి, కావున, నీయాజ్ఞలేకనిన్నుఁ దాఁకనుంజాలను, అట్లుగుటంజేసి, నీవునన్నుభక్తునిఁగాఁజేకొని, నిన్నుఁ బూజించునట్లునాకనుజ్ఞయిమ్ము; వస్త్రధుండు, నాశరీరంబునందుఁ బ్రవతింపియేమిచేసినను, నామనసుపరిశుద్ధంబై యున్నది కావున, నామనసునకు వైకల్యముగలుగదు; నీవుభయపడవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవి నేహ భయం కార్యం మయి విశ్వసిహిప్రియే  
ప్రణయస్వచ తన్నేవ మైవం భూ శోకలాలసా. ౨

టీక॥ దేవి=నీ తాదేవీ ! ఇహ=ఇచ్చట; భయం=భయము ; కార్యం=కార్యము. అని, తాత్పర్యము.  
దేయించినది, న=కాదు. ప్రేయ=ప్రణయము  
రాలా! మయి=నాయందు; విశ్వసిహి=ప్రణయస్వ=అనుగ్రహించుము. (నే  
హి=నమ్మకంబుంచుము. తన్నేవ=యీ ధాత్యముచేత;  
ప్రణయస్వచ=నేహమునుంచుము. ఏవం=ఇట్లు ; శోక  
లాలసా=దుఃఖముచే జపలు రాలవై, మాధూని= ఉండకుము.

నాకుబ్రయురాలవగు నీ తాదేవీ!  
ఇచ్చటభయంపడవలదు; నన్ను నమ్ముము;  
యధార్థముగా నాయందున్నే

హంబుంచుము; ఇట్లుదుఃఖించుచుండకుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము. — దేవి=తల్లీ! ప్రణయస్వ=అనుగ్రహించుము. (నేహమునై).

తల్లీ వగునీ తా! నీకుభక్తుండ భుక్తుండనగునే నండలగా నిచ్చట నీవేల భయముపడెదవని భయపడకుము; నన్ను నమ్ముము; నాయందనుగ్రహంబుంచుము, ఇట్లుదుఃఖించుచుండవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకవేణీ ధరాశయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరమ్  
అస్థానే శ్చపవాసశ్చ నై తాన్యోపయికాని తే. ౮

టీక॥ ఏకవేణీ=ఏకజడయును ; ధరాశయ్యా=భూమియందుంబరుండుటయును; ధ్యానం=చింతయును; మలినం=ముడికియైను; అంబరం = వస్త్రమును ; అస్థానేపి=అసమయమునందును; ఉపవాసశ్చ= ఉపవాసమును; ఏతాని=ఇవి; తే=నీకు; నోపయికాని=సరికావు.

తలదువ్వుకొనక యొకటైజడగావెండుకలముడివేసికొనియుండుట, నేలంబరుండుట, ముడికివస్త్రముగట్టుకొనుట, యసమయంబునందునుపవాసంబుండుట, ఇవన్నియునీకుడగినవికావు ; కావున, దీనివిడుపుము.

అని, తాత్పర్యము.

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౪౨౫

స ౨౦

విచిత్రాణి చ మాల్వ్యాని చందనా న్యగరూణిచ  
వివిధానిచ వాసాంసి దివ్యాన్యభరణానిచ. ౯  
మహాహాణిచ పానాని శయనా న్యాసనాని చ  
గీతం నృత్తం చ వాద్యం చ లభ మాం ప్రాప్య మైధిలి. ౧౦

టీక॥ మైధిలి=నీతా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; మాం=నన్ను; ప్రాప్య=పొంది; విచిత్రాణి= నానావిధములయిన; మాల్వ్యానిచ=పుష్పమాలికలను; చందనాని=చందనంబులను; అగరూణిచ=అగరుగంధములను; వివిధాని=నానావిధములయిన; వాసాంసిచ=వస్త్రములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠములయిన; అభరణానిచ=సొమ్ములను; మహాహాణి = శ్రేష్ఠములయిన; పానానిచ=మద్యములను; శయనాని=పాస్పులను; ఆసనానిచ = పీఠంబులను; గీతం=పాటను; నృత్తం = ఆటను; వాద్యం చ = వాద్యమును; లభ= (లభస్య)=పొందుము.

నీతా! నీవునన్నుఁగూడి, నానావిధంబులగు పుష్పమాలికలను జందనగంధములను అగరుగంధములను బలువిధంబులయినవస్త్రంబులను దివ్యంబులయినయాభరణంబులను ధరించి, శ్రేష్ఠంబులగు మద్యంబులంగ్రోలుచు, నుత్తమంబులయిన శయనంబులను ఆసనంబులను సుఖంబుగాఁ బరుండివిహరించుచు, నాటపాటలను వాద్యంబులనుం బ్రొద్దుపుచ్చుచు సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.  
రహస్యాధికము. — మాం=నన్ను; ప్రాప్య=భృత్యునిఁగాఁబొంది. శేషమువై.  
నీవునన్నుభృత్యునిఁగాఁ జేకొని, సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీరత్న మసి మైవం భూః కురు గాత్రేషు భూషణమ్  
మాం ప్రాప్య హి కథం నుస్యార్హస్త్య మనహా సువిగ్రహే. ౧౧

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; శ్రీరత్నం = శ్రీలలోశ్రేష్ఠుడైన దానవు; అసి=అగుచున్నావు; ఏవం=

ఇట్లు; మాభూః=ఉండకుము. గాత్రేషు=అవయవములందు; భూషణం = అలంకారమును; కురు=చేయుము. సువి

<p>గ్రహే = మంచిరూపముగలసీతా !          త్వం=నీవు; మాం = నన్ను ; ప్రాప్య          హి=పొందియును; భూషణానాం (అ          ధ్యాహృతము) = సొమ్ములకు ; అన          హే=తగనిదానవు; కథన్ను = ఎట్లు;          స్యాః=అగుదువు?          మంచి రూపముగలసీతా! నీవు(స్త్రీ)          లందఱిలోను త్తమురాలవు; ఇట్లుండకు          ము; సొమ్ములు పెట్టుకొనుము; నన్ను</p>	<p>బొందియును నీవు సొమ్ములులేని దానవె          ట్లుకావచ్చును? ఎంతమాత్రవట్లు కా          గూడదు. అని, తాత్పర్యము.          రహస్యాధికము. — నేను నీకుభృ          త్యుండనై యుండఁగా, నీవుసొమ్ములులే          నిదానవెట్లుకావచ్చును?          అట్లుకాఁగూడదు.          అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.</p>
--	--

ఇదం తే చారు సంజాతం యావనం వ్యతివతకతే  
 య దతీతం వున రైతి ప్రోత శ్శీఘ్ర మపామివ. ౧౨

టీక||చారు=సుందరిముగా; సంజా  
 తం=పుట్టిన; ఇదం=ఈ; తే=నీయొక్క;  
 యావనం=యావనము; వ్యతివతకతే=  
 అతిక్రమించుచున్నది. యత్=ఏది ; అ  
 తీతం=కడచినదో; తత్ (అధ్యాహృ  
 తము)=అది; అపాం = నీళ్ల యొక్క;  
 శీఘ్రం=వడిగల; ప్రోతభవ=ప్రవాహ  
 మువలె; వున=మఱల; నైతి=రాదు.  
 మనోహరంబుగాఁ బొడమియుం  
 డునీయావనంబు వ్యధకమైపోవుచున్న  
 ది; పాణిపోయిననీళ్లుమఱలరానట్లుకడ  
 చినయావనముమఱల రాదు; కావున, ను  
 పేక్షింపక, భోగంబులనుభవించుము.  
 అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — తే = నీయొ  
 క్క; భృత్యస్యమమ = (అధ్యాహృత  
 ము)భృత్యుండనైననాయొక్క; శేషము  
 పై.  
 నీభృత్యుండనగునాయావనకాలము  
 వ్యధకముగాఁబోవుచున్నది; పాణిపో  
 యిననీళ్లుమఱలరానట్లు, గడచినయా  
 వనంబుమఱలరాదు; యావనంబునందె  
 దాధ్యంబుండును; యావనం బతిక్ర  
 మించినపిదపనీకుఁ బూజసేయుటకునే  
 నుశక్తుండఁగాఁజాలను; కావుననిన్నుఁ  
 బూజించుటకిప్పుడెయనుజ్ఞనిమ్ము.  
 అని, తాత్పర్యము.

త్వాం కృత్వో పరతో మన్యే రూపక తాః స విశ్వస్యక్  
నహి రూపోపమా త్వన్యా తవా స్తి శుభదశకనే. ౧౩

టీక॥ రూపక తాః = రూపములు లేదుగదా!

<p>చేయునట్టి; సం=ఆ ; విశ్వస్యక్=ప్ర పంచంబు సృజించు బ్రహ్మ దేవుడు ; త్వాం=నిన్ను; కృత్వా=చేసి; ఉపరతః= ఉడిగినాడు. మన్యే=తలచెదను. శు భదశకనే = సుందరంబులగుకండ్లుగల గలసీతా! అన్యా = మఱియొక్కతె ; తవతు=నీకుమాత్రము; రూపోపమా = సౌందర్యముచేబోల్కి-గలది; నహి=</p>	<p>సుందరంబులగుకండ్లుగలసీతా! ప్ర పంచమందెచ్చటను, నీవంటి రూపముగ లదిమఱియొక్కతె లేదుకావున, రూపం బులునే యునాబ్రహ్మ దేవుడు, నిన్న నిమిం=చి, యంతశ్రమంబునంబనిచాలిం చుకొ నెను, అనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్వాం సమాసాద్య వై దేహి రూపయావనశాలినిమ్  
కః పుమా నతివ తేత సాతాదపి పితామహః. ౧౪

<p>టీక॥ వై దేహి=సీతా! రూపయా వనశాలినిం=సౌందర్యముచేతనుయావ నముచేతనుబ్రకాశించునట్టి; త్వాం=ని న్ను; సమాసాద్య=బొంది; సాతాత్పి తాహూపి= సాతాద్భ్రష్ట దేవుడై నను; కః=ఏ; పుమా= పురుషుడు ; అతివ తేత=అతిక్రమించును? సీతా! సరిలేనిసౌందర్యంబును యా వనంబునుంగలనిన్నుజూచిబ్రహ్మ దేవుం</p>	<p>డైననుమోహించును ; ఇతరులుమో హింతురనిచెప్పనేలే? అని, తాత్పర్యము. రహస్యాధికము.— సాతాల్లక్ష్మీ దేవివగునిన్నుబూచుననీ, బ్రహ్మ దేవుం డైననునిన్నుబూజింప కుండడు; ఇం కనితరపురుషులనుగుఱించిచెప్పనేలే? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

య ద్య త్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశునదృశాననే  
తస్మిం స్తస్మిక్ స్పృధుశ్రోణి చక్షు షఃమ నిబధ్యతే. ౧౫



టీక॥ పృథ్వీశ్రోణి = పెద్దపిఱుందులు  
గల; శీతాంశుసదృశాననే = చంద్రుని  
తో సమానమయిన ముఖముగలసీతా!  
తే = నీయొక్క; యద్యత్ = ఏయే; గా  
త్రై = అవయవమును; పశ్యామి = చూ  
చుచున్నానో; తస్మిన్ స్తస్మిన్ = అయా  
యవయవమునందు; మమ = నాయొ  
క్క; చక్షుః = కన్ను; నిబధ్యతే = కట్టబ  
డుచున్నది.

పెద్దపిఱుందులుగల దానవును జం

ద్రునింబోలు ముఖంబుగల దానవునగు  
తా! నేనునీయవయవంబులలో చేనింజూ  
చిననుమఱలాకంటిని, అచ్చటనుండిమ  
ఱింపలేకున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — నాకట్లుభక్తి  
యెచ్చగుచున్నది, కావున, శీఘ్రంబుగా  
బూజింపననుజ్ఞయొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

భవ మైధిలి భార్యా మే మోహ మేనం విసజయ

టీక॥ మైధిలి = సీతా! మే = నాకు; భా  
ర్యా = భార్య; భవ = అగుము. ఏనం =  
ఈ; మోహం = అజ్ఞానమును; విసజయ  
య = విడుపుము.

సీతా! నాకు భార్యవగుము; నేనితర  
పురుషుండనునజ్ఞానంబునువదలుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — మైధిలి = సీ

తా! మే = నాకొఱకు; భార్యా, భా =

కాంతిచేత, ఆర్యా = పూజ్యురాలవు;  
భవ = అగుము. శేషము. పై.

సీతా! నేనిప్పుడు నిన్నుబూజింప  
వలయునుగావున, నిట్లు అలంకారం  
బులేకుండక, చక్కగా నలంకరించుకొ  
నికాంతివహించి యుండుము; నన్నుశ  
్రవణనితలంచియున్నావె; ఈయజ్ఞానం  
బువిడుదలము. అని, తాత్పర్యము.

బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీశా మాహృతానా మితస్తతః. ౧౬

సర్వాసామేవ భద్రం తే మమాగ్రమహిషీ భవ

టీక॥ తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగు

గాక. ఇతస్తతః=ఇచ్చటనుండి యచ్చట  
నుండి; ఆహృతానాం=తేబడిన, బ  
హ్వీనాం = అనేకలయిన ; ఉత్తమ  
స్త్రీణాం=శ్రేష్ఠస్త్రీలకు, సర్వాసామే  
వ=అందఱకునే; మమ= నాయొక్క;  
అగ్రమహిషీ=రెద్దభార్యలు ; భవ=  
అగుము.

నీకుమంగళమగుఁగాక; నేనునానా  
స్థలంబలనుండితెచ్చినయుత్తమస్త్రీలు  
పెక్కుమందియున్నారు; వారందఱికి  
న్ననీవునాకగ్రభార్యలుగా నుండుము.  
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము.—ఇతస్తతః, బ  
హ్వీనాం, ఉత్తమస్త్రీణాం, సర్వాసా  
మేవ, మమ=నాకును, అగ్రమహిషీ=  
రెద్దభార్య; యా = (అధ్యాహృత  
ము)=ఎవ్వతో; తస్యాశ్చ= (అధ్యా  
హృతము)=ఆమందోదరికిని, భవ= ఈ  
శ్వరివగుము.

నేను నానాస్థలములందుఁ దెచ్చి  
యున్నపెక్కుమంది యుత్తమస్త్రీల  
కందఱకును నాయగ్రభార్యయగుమం  
దోదరికినినాకును, ఈశ్వరివై, యుండు  
ము. అని, తాత్పర్యము.

లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమధ్యాహృతానివై. ౧౭  
తాని మే భీరు సవాణి రాజ్యం చైత దహంచ తే

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావము  
గలసీతా! యాని=ఏ; రత్నాని=మణు  
లు; లోకేభ్యః=లోకంబులనుండి; సంప్ర  
మధ్య=బలాత్కరించి; ఆహృతాని =  
తేబడినవో (“వై” అనునదిపాదపూర  
ణార్థము); తాని = ఆమణులు; స  
ర్వాణి=అన్నియును; మే=నాయొక్క;  
ఏతత్=ఈ; రాజ్యంచ=రాజ్యమును ;  
అహంచ=నేనును; తే=నీది.  
భయపడు స్వభావముగల సీతా!

నేనునానాలోకంబులనుండి బలాత్కా  
రముగాఁ దెచ్చినమణులన్నియునారా  
జ్యంబుననీకిచ్చినాను; నేనుననీకు భృ  
త్యుండనైతిని. అని, తాత్పర్యము.  
రహస్యాధము.—రత్నంబులను  
రాజ్యంబునిచ్చినానునుటచేదనవాని న  
న్నింటిని రాజుఁడునీతకు సమర్పించె  
ను. నేనునీకుభృత్యుండనైతినునుటచేద  
న్నును సమర్పించుకొనెను. అని, తెలి  
యునది.

విజిత్య పృథివీం సవాణం నానానగరమాలినీమ్. ౧౮

జనకాయ ప్రదాస్యామి తవ హేతోర్వినిసి

టీక॥ విలాసిని = సీతా! తవహే స్యామి=ఇచ్చెదను.  
 తో=నీకుఁగా; నానానగరమాఖినిం= సీతా! నీకుఁగా, నేను, నానావిధ  
 నానావిధములయిన పట్టణములప జ్జిగి పట్టణంబులతోఁ గూడియున్న భూమి  
 గల; పృథివీం=భూమిని; సర్వాం=అం యంతయుజయించి, జనకమహారాజు  
 తను; విజిత్య = జయించి; జనకా నకిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.  
 య= జనకమహారాజుకొఱకు; ప్రదా

నేహ పశ్యామి లోకేన్యం యోమే ప్రతి బలోభవేత్ .౧౯

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; మే=నాకు ; కమునందు, నపశ్యామి=చూడలేదు.  
 ప్రతిబలిం=ఎదురు; భవేత్=అగునో; నాకెదురుగానిలిచినాతో యుద్ధము  
 తం(అధ్యాపృతము)=అట్టి; అన్యం= సేయువాఁడు, ఇదివఱకీలోకంబుననా  
 మఱియొకని; ఇహ=ఈ, లోకే=లో కగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే సుమహ ద్వీర్య మప్రతిద్వంద్వ మాహవే

టీక॥ ఆహవే = యుద్ధమునందు; పశ్య=చూడుము.  
 అప్రతిద్వంద్వం=ఎదురులేని ; సుమహ యుద్ధమునందు నాకెవ్వరైన నెదు  
 త్=మిక్కిలియువధికమయిన; మమ = రువత్తురో, నాపరాక్రమంబెట్లుండు  
 నాయొకఁ; వీర్యం=పరాక్రమమును ; నో, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అనకృ త్సంయుగే భగ్న మయా విమృదితధ్వజాః. ౨౦

అశక్తాః ప్రత్యనీకేషు స్థాతుం మమ సురాసురాః

టీక॥ మమ=నాయొకఁ; ప్రత్యనీకే జేవతలునుఅనురుఱును; అనకృత్=పలు  
 ము=శత్రువులయందు; సురాసురాః= మాఱు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; భ

గ్నాః=అపజయమునొందినవారలై, మ  
యా=నాచేతఃవివృదితధ్వజాః= విఱు  
వఁబడినటెక్కె-ములుగలవారలై; స్థా  
తుం=నిలుచుటకు; అశక్తాః=చాలరైరి.  
నాశత్రువులలో, దేవతలున సురులు

ను, నాతో యుద్ధముచేసి, పలుమాఱు, అ  
పజయమునొంది, నాచేఁజువఁబడినటె  
క్కె-ములతో నాయెదుట నిలువ లేక పా  
ఱిపోయిరి; ఇంకనితరులగతిచెప్ప నేల?  
అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చ మాం క్రియతా మద్య ప్రతికమ౯ తవో త్తమమ్. ౨౧

టీక॥ మాం = నన్ను; ఇచ్చ=కోరు  
ము. అద్య = ఇప్పుడు; తవ=నీకు, ఉత్త  
మం=శ్రేష్ఠమయిన; ప్రతికమ౯=అలం  
కారము; క్రియతాం = చేయఁబడుం  
గాక.  
నాయందు మోహంబు సేయుము,  
ఇప్పుడు, చక్కఁగా నలంకరించుకొను  
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధ౯ము, — మాం= లక్ష్మీ  
ని, సంపదననుట, ఇచ్చ=కోరుము. శ్రేష్ఠ  
ము. పై.  
నీవు, నా సంపదయందిచ్చయించి,  
దానినంతయుఁజేకొని, చక్కఁగా నలం  
కరించికొనుము; అటుపిమ్మటనిన్నఁబూ  
జించెదను. అని, తాత్పర్యము.

సప్రభాణ్యవసజ్యంతాం తవాం గే భూషణానిచ

టీక॥ తవ=నీయొక్క; అంగే=దేహ  
మునందు; సప్రభాణి=కాంతితోఁగూడి  
న; భూషణానిచ=సొమ్ములును; అవ  
సజ్యంతాం=ఉంచఁబడుంగాక.

నీదేహంబంతయుఁ, గాంతిచే వెలుంగు  
చుండు నాభరణంబులంబెట్టుకొనుము.  
అని, తాత్పర్యము.

సాధు పశ్యామి తే రూపం సంయుక్తం ప్రతికమ౯ణౌ. ౨౨

టీక॥ ప్రతికమ౯ణౌ = అలంకార  
ముతో; సంయుక్తం=కూడిన; తే=నీ

యొక్క; రూపం=రూపమును; సా  
ధు=చక్కఁగా; పశ్యామి=చూచెదను.

నీవుచక్కఁగా నలంకరించుకొనియుండును. అని, తాత్పర్యము.  
డఁగా నీరూపంబును జూడవలయు నని

ప్రతికమాభిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాననే  
భుక్త్వా భోగా న్యధాకామం పిబ భీరు రమ్యవ. ౨౩

టీక||వరాననే=త్రేష్ణమయిన ముఖంబును  
ముగలదానా'దాక్షిణ్యేన= సరళత్వ సుందరమయిన ముఖముగల సీతా!  
ముచేత; ప్రతికమాభిసంయుక్తా=అ నీవుసరళంబుగా నలంకరించుకొని య  
లంకారముతోఁగూడినదానవై; యథా ధేచ్ఛగాభోగంబుల ననుభవింపుము,  
కామం=యథేచ్ఛగా; భోగా= వ్యగ్రంబులం గ్రోలుము; క్రిడింపుము.  
భోగములను; భుక్త్వా=అనభవింపు అని, తాత్పర్యము.  
ము. పిబ=త్రాగుము. రమ్యవ= కీర్తి

యథేష్టంచ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీంవా ధనానిచ

టీ||త్వం=నీవు; యథేష్టం=యథేచ్ఛగా, యథేష్టముగా, భూమినిగాని, ధనము  
పృథివీంవా=భూమినిగాని; ధనానిచ= నుగాని, యిచ్చుకొనుము.  
ధనంబులనుగాని; ప్రయచ్ఛ=ఇచ్చు. అని, తాత్పర్యము.  
నీవు, నీకుఁ గావలసినవారలకు ,

లలన్వ మయి విస్రభా ధృష్ట మాజ్ఞాపయన్వవ. ౨౪

టీక||మయి=నాయందు; విస్రభా= నాయందునమ్మకంబుంచి, నిర్భయ  
నమ్మకంబుంచినదానవై; లలన్వ=ర ముగయథేష్టముగాఁగ్రిడింపుము; భయ  
మింపుము. ధృష్టం=దైర్యముగా; ఆజ్ఞా పడకనీకుఁగావలసిన కార్యము లందున  
పయన్వచ=ఆజ్ఞాపింపుము. న్మాజ్ఞాపింపుము. అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రసాదా ల్లలంత్యాశ్చ లలంతాం బాంధవాస్తవ

టీక॥ తవ (అధ్యాహృతము) = నీవు; మత్ప్రసాదాత్ = నాయనుగ్రహంబువలన; లలంత్యాః = రమింపుచుండగా; తవ = నీయొక్క; బాంధవాశ్చ = బంధువులును; లలంతాం = రమింతురుగాక.

నీవు, నాయనుగ్రహంబున, సంతోషంబునుభవింపుచుండుటంజూచి, నీ బంధువులును సంతోషంబున నుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — మత్ప్రసా

దాత్ = నాయందలియనుగ్రహమువలన; తవ = నీవు; లలంత్యాః = సంతోషింపుచుండగా; మమ (అధ్యాహృతము) = నాయొక్క; బాంధవాశ్చ = బంధువులును; లలంతాం = సంతోషింతురుగాక.

నాయందుండు ననుగ్రహంబున నీవు సంతోషంబున నుండగా, నా బంధువులందఱును నీయట్టి పరదేవతంబుజింపక గల్గెనని సంతోషంబు నొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋద్ధిం మమా౭ నుపశ్య త్వం శ్రియం భద్రే యశశ్చమే. ౨౫

టీక॥ భద్రే = మంగళస్వరూపిణివగు సీతా! త్వం = నీవు; మమ = నాయొక్క; ఋద్ధిం = సమృద్ధిని; శ్రియం = లక్ష్మిని; మే = నాయొక్క; యశశ్చ = కీర్తి

ని; అనుపశ్య = చూడుము. మంగళ స్వరూపిణివగు సీతా! నీవు నా సమృద్ధిని సంపదనుగీర్తింజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యసి రామేణ సుభగే చీరవాససా

టీక॥ సుభగే = సుందరివగు సీతా! చీరవాససా = నారచీరలు వస్త్రముగాఁగల; రామేణ = రామునితో; కిం = ఏమి; కరిష్యసి = చేసెదవు?

నీవు సుందరివి; నారచీరలు గట్టుకొని యరణ్యంబున నుండు రామునితో నీకే మిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — సుభగే;

అచీరవాససా = నారచీరగానిది వస్త్రముగాఁగల, పీతాంబరము వస్త్రముగాఁగల యననట; రామేణ = రామునితో; కిం కరిష్యసి = ఏమి చేసెదవు?

భృత్యుండను నేను, సమస్త సేవలు సేయుటకుండగా, నిప్పుడు పీతాంబరధరుండగు రాముండు నీకేమి చేయవలె

ను? అని, తాత్పర్యము.

నిక్షిప్తవిజయో రామో గతశ్రీ ర్వనగాచరః. ౬౬

ప్రతీ స్థండిలశాయీచ శంకే జీవతివా నవా

టీక॥ నిక్షిప్తవిజయః=విడువఁ బడి  
నజయముగలవాఁడును; గతశ్రీః = పో  
యినసంపద గలవాఁడును; వనగోచ  
రః = వనంబుననగపడు వాఁడును,  
వనంబున నుండువాఁడు ననుట ; ప్ర  
తీ= వానప్రస్థ ప్రతముగలవాఁడును ;  
స్థండిలశాయీచ = నేలంబరుండువాఁ  
డునగు; రామః = రాముఁడు; జీవతి  
వా=బ్రతికియున్నాఁడో, నవా=లేదో;  
శంకే=సందేహించుచున్నాను.

జయంబులేనివాఁడై, సంపదనువిడి  
చియరణ్యంబున నివసించుచు, వానప్రస్థ  
వ్రతంబునవలంబించి, నేలంబరుండుచు  
న్నరాముండింకనుబ్రతికియున్నాఁడో,  
లేదో, అనినాకుసందేహముగా నున్న  
ది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — నిక్షిప్తవిజ  
యః=విడువఁబడిన జయించుటగలవాఁ  
డు, అందఱినిజయించినవాఁ డూరకుం  
డునట్లు స్వతస్సిద్ధంబగు జయముగల  
వాఁడు కావున నూరకున్న వాఁడు  
ననుట; గతశ్రీః = పొందినలక్ష్మీ గ  
లవాఁడును, లక్ష్మీ పతియనుట; వనగోచ  
రః=నీళ్ల యుండుండినవాఁడును, నారా

యణుండనుట “ఆపోనా రాభితిస్రోక్తా  
ఆపోవై నరసూనవః, తాయదస్యాయ  
నంపూర్వం తేననారాయణస్తస్మృతః”  
నరుండనగా, అత్త, జలముల యాత్మవ  
లనగలిగినవి కావుననారములనంబడిన  
వి; ఆజలములు ముందితనికి స్థానముగా  
నుండినవి కావుననితండు నారాయణుం  
డనంబడెను.) ప్రతీ= పితృవాక్యంబున  
వ్రతంబుగలవాఁడును; స్థండిలశాయీ=  
నేలంబరుండువాఁడునగు ; రామః =  
రాముండు; నవ (అధ్యాహృతము)=  
నేను; జీవతి=బ్రతికియుండఁగా; ఆగ  
చ్ఛతి (అధ్యాహృతము) వా= వచ్చు  
నో; నవా=రాఁడో; శంకే = సందే  
హించెదను.

రాముండు, స్వతస్సిద్ధమగుజయంబుగల  
వాఁడు, లక్ష్మీ పతి, సాక్షాత్సారాయ  
ణుండు, తండ్రియజ్ఞచేవానప్రస్థ ప్ర  
తంబవలంబించి, నేలంబరుండుచున్నా  
డు, అట్టిరాముండు, భృత్యుండనునీకు  
నేవసేయువాడను నేనుబ్రతికియుండఁ  
గా, వ్రతంబువిడిచి, నీయొద్దకిచ్చటికివ  
చ్చునోరాఁడో, నాకుసందేహముగాను  
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

నహి వై దేహీ రామ స్వాం ద్రప్తంవా ప్యపలప్యతే. ౨౭  
పురోబలాకై రసితై మేఘై జ్యోత్స్నామివా వృతామ్

టీక॥వై దేహీ=సీతా! రామః=రా  
ముండు; త్వాం=నిన్ను; పురోబలాకైః=  
ముందుకొక్కరపక్షులుగల; అసితైః=  
నల్ల సిఃమేఘైః=మేఘములచేత ; ఆవృ  
తాం=కప్పబడిన; జ్యోత్స్నామివ=వె  
న్నెలంబోలె ; ద్రప్తంవాపి= చూచుట  
కును ; నోపలప్యతేహి = పొంద  
దుగదా!

సీతా ! అగ్రభాగంబున ఒకపక్షు  
లు సంచరించుచుండగా విశాలంబుల  
యిననల్ల సిమేఘంబులచేత మఱుంగుప  
డియుండు వెన్నలనుబాడజాలనట్లు, నా

వశంబుననున్ననిన్ను , రాముండుచూ  
డనుగూడజాలడు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము.—వై దేహీ=సీ  
తా! మయి; జీవతి(అధ్యాత్మతము)=  
నేను బ్రతికియుండగా. శేషంబు.వై.

నేనుబ్రతికియుండగా, మేఘంబుల  
చేత గప్పబడినవెన్నెలంబులనట్లు, ని  
న్నురాముండు, చూడనుగూడడు; ఇం  
కనిన్నుగొనిపోవడనిచెప్ప నేలఃనేనుజ  
నిపోయినచో, నిన్నుఁబూచును గొనిపో  
వును. అని, తాత్పర్యము.

నచాపి మమ హస్తా త్వాం ప్రాప్తు మహాతి రాఘవః. ౨౮  
హిరణ్యకశిపుః కీర్తి మింద్రహస్తగతా మివ

టీక॥రాఘవః=రాముండు; మమ=  
నాయొక్క; హస్తాత్ = చేతనుండి,  
త్వాం=నిన్ను; హిరణ్యకశిపుః= హిర  
ణ్యకశిపువు; ఇంద్రహస్తగతాం = ఇం  
ద్రునిచేతింబొందిన; కీర్తిమివ = కీర్తి  
యంబోలె, భార్యనుంబోలెననుట (వై  
ధవ్యకదృష్టాంతము), ప్రాప్తుంవ =  
పొందుటకును; నాహాతి=తగడు.

ఇంద్రుండు తనభార్యను హరింపఁ  
గానారదముఖముగాఁబ్రార్థించి హిర  
ణ్యకశిపుండుతనభార్యనుమఱలంబొంది  
నట్లు, నావశంబుననున్ననిన్నురాముం  
డెంతమాత్రముపొందలేడు. అతంఁడె  
న్నివినయంబులు చూపినను నేనునిస్పృహ  
ను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము.— సాధవ్య



దృష్టాంతము. శేషముపై. ఇ. ద్రునిచేహ దు, గొంతకాలమునకుచిమ్మటదనభా  
రింపఁబడినతనభార్యను, హిరణ్యకశిపుం ర్యనుబొంది నట్లు, రాముండునుగొంత  
దుకొంతకాలమువఱకుఁబొంద లేకుండి కాలమునకుచిమ్మట, (నన్నుఁజంపినవె  
నట్లు, రాముండునిన్నుఁగొంతకాలమువ నుక)నిన్నఁబొందఁగలఁడు.  
ఱకుఁ బొందనేరఁడు ; హిరణ్యకశిపుం అని, తాత్పర్యము.

చారుస్త్రితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని. ౨౯  
మనోహరసిమే భీరు సుపణః పన్నగం యథా

టీక॥ చారుస్త్రితే=సుందరంబగు చి దానవు, రమణీయంబులగుదంతములు  
ఱునవ్వుగలదానవును; చారుదతి=సుం గలదానవు, మనోహరంబులగుకండ్లు  
దరంబులగు దంతములుగల దానవును; గలదానవు, అధికముగావిలాసముగ  
చారునేత్రే=సుందరములగు కండ్లుగల లదానవు; ఇట్టి సౌందర్యముగల్గి యుం  
దానవును; విలాసిని=అధికమయిన వి డుటంజేసి , గరుత్మంతుండు సపఁం  
లాసముగలదానవును ; భీరు=భయప బునుహరించునట్లు నామనసును హరిం  
డుస్వభావముగలదానవు నగు సీతా! చుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.  
త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; సు రహస్యాధికము. — గరుత్మంతుం  
పణః=గరుత్మంతుఁడు; పన్నగంయ డుహరించిన సపఁంబునకు మరణంబు  
ధా=సపఁమునుంబోలె; మే=నాయొ గల్గునట్లు నీవు హరించిన నామనసున  
కొ; మనః=మనస్సును; హరసి=హ కునునాశంబుగల్గును ; మనస్సు నశిం  
రించుచున్నావు. చెసేని, నేను మోక్షంబునొందుదును.

భయపడునట్టి, స్వభావముగల సీ అని, తాత్పర్యము,  
తా! నీవు సుందరమగు చిఱునవ్వు గల

క్లిష్ట కాశేయవసనాం తస్య మప్యనలంకృతామ్. ౩౦  
త్వాం దృష్ట్వా స్వేషు దారేషు రతిం నోపలభా మృహమ్

టీక॥ అహం=నేను; క్లిష్ట కాశేయవసనాం = నలఁగినపట్టువస్త్రముగట్టు

కొనియున్నదానవును; తస్మిన్=కృశించి  
నదానవును; అనలంకృతామపి=అలంక  
రింపబడనిదానవునగు; త్వాం=నిన్ను;  
దృష్ట్వా=చూచి, స్వేషు = నావారల  
యిన; దారేషు=భార్యలందు; రతిం=  
సంతోషమును; నోపలభామి=పొందకు  
న్నాను.

నీవు, నలంగినపట్టుబట్టగట్టుకొనికృ  
శించియలంకరించుకొనకుండు నప్పుడె,  
నిన్నుజూచినపిమ్మట, నాభార్యలయం  
దునాకిష్టముదప్పియున్నది; నీవుచక్క-  
గానలంకారములు చేసికొనిమంచివస్త్ర

ముగట్టుకొనిసంతోషముతోనుండునప్పు  
డు చూతునేని, యెట్లుండునో!

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధఃము. — నాయిష్టదేవ  
తవగునీవు, ఇట్లు, నలంగినవస్త్రమునుగ  
ట్టుకొనికృశించియలంకరించుకొనకదుః  
ఖంబుతోనుండుటంజూచి, నాకునాభా  
ర్యలందుఁగూడ మనస్సంతోషముగలుగ  
కున్నది, కావున, నీవిట్లుండక, చక్క-గా  
నలంకరించుకొని, యుండుము; నేనునుని  
న్నుఁబూజించుకొనుచు, నుఖంబుండెద  
ను. అని, తాత్పర్యము.

అంతఃపురనివాసిన్య స్త్రియ స్సర్వగుణాన్వితాః ౩౦

యావంత్యో మమ సర్వాసా మైశ్వర్యం కురు జానకి

టీక॥ జానకి=సీతా! మమ=నాయొ  
కకు; అంతఃపురనివాసిన్యః=అంతః పు  
రమునందున్న; సర్వగుణాన్వితాః =  
సమస్తములయినగుణములతోఁగూడిన;  
స్త్రీయః=స్త్రీలు; యావంత్యః = ఎంద  
ఱు; సంతి (అధ్యాహతము)=ఉన్నా  
రో; తాసాం=వారలకు, సర్వాసాం=

అందఱకును; ఐశ్వర్యం=ఈశ్వరివగుట  
ను; కురు=చేయుము, పొందుమనుట.

సీతా! నాయంతఃపురంబున సమ  
స్తశుభలక్షణంబులతోను గూడినయుత్త  
మస్త్రీలెందఱున్నారో, వారలకందఱ  
కును ఈశ్వరివిగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము,

మమ హ్యసితకేశాంతే త్రైలోక్యప్రవరా స్త్రియః. ౩౧

తా స్త్వాం పరిచవ్యంతి త్రియ మహారసో యథా

టీక॥ అసితకేశాంతే=నల్లనివెండు కలకొనలుగలసీతా! మమ = నాయొ

కః; వైలోక్యస్వరాః=ముల్లోకం  
బలందును శ్రేష్ఠలయిన; తాః = ఆ;  
స్త్రీయః = స్త్రీలు, త్వాం=నిన్ను; శ్రీ  
యం=లక్ష్మీ దేవిని; అప్పరసోయథా=  
అప్పరసలంబోతః పరిచరిష్యంతిహి=  
సేవించురుగదా!

నల్లనివెండ్రుకలకొనలుగలసీతా!  
ముల్లోకంబు లందంతటను ఉత్తమల  
యిననాభార్య లందఱును , లక్ష్మీ దేవి  
కిఅప్పరసలు పరిచర్యసేయునట్లు, నికర  
బరిచర్యసేయుచుందురు.  
అని, తాత్పర్యము.

యాని వైశ్రవణే సుభృరత్నానిచ ధనానిచ ౩౩

తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాంచ భజ్జ్వయధాసుఖమ్

టీక॥ సుభృ= సుందరములయినక  
నుబొమ్మలుగలదానవును ; సుశ్రోణి=  
సుందరములయినపిఱుందులుగలదానవు  
నగుసీతా! వైశ్రవణే=కుబేరునియందు;  
రత్నానిచ=మణులును; ధనానిచ=ధన  
ములును, యాః(సంతి) = ఏవియున్న  
వో; తాని=వానిని; లోకాంశ్చ=లోకం  
బులను, మాంచ; నన్నును; యధాసుఖం=  
సుఖముగా; భజ్జ్వ=అనుభవింపుము.

సుందరములయినకనుబొమ్మలునుపి  
ఱుందులునుగలదానవగ్గసీతా! కుబేరుని

యొద్ద నెన్నిరన్నంబులును ధనంబులును  
న్నవో, వానినిన్నింటిని నేనుజయించిన  
లోకంబులను, నీవిగాఁజేసికొని, సుఖంబు  
గాననుభవింపుచుండుము; నన్నునునీకుఁ  
బతినిగా స్వీకరించునుఖం బనుభవింపు  
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము — నన్నును భృ  
త్వైకగాఁజేసికొని నేనుశుశ్రూషలుసే  
యించుండ గాసుఖంబు ననుభవింపుము.  
అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.

న రామ స్తపసా దేవిన బలేనన విక్రమైః ౩౪

న ధనేన మయా తుల్య స్తేజసా యశసాపి వా

టీక॥ దేవి=సీతాదేవి! రామః=రా  
ముడు; మయా=నాతో; తపసా=త

పస్సుచేత; తుల్యః=సమానుడు ; న=  
కాండు, బలేన=బలముచేత; (తుల్యః)

న=సమానుడుకాడు.విక్రమైః = ప	యందుఁ గ ని, నాకు సరికానేరఁడు.
రాక్రమములచేత; (తుల్యః)న = స	రహస్యాధఃమ. — దేవి = తల్లివ
మానుడుకాడు; ధనేన = ధనముచే	గుసేతా! శేషము. మై.
త; (తుల్యః)న = సమానుడుకాడు.	రాముండు, భగవంతుండగుశ్రీమ
తేజసా=కాంతిచేతనుగాని; యశసాపి	హవిష్టుండెకావున, తపంబునఁగాని బ
వా=కీర్తిచేతనుగాని; తుల్యేన (అ	లంబునఁగానిపరాక్రమంబునఁగాని ధ
ధ్యాహృతము)= సమానుడుకాడు.	నంబునఁగానితేజంబునఁగాని కీర్తియం
సీతా! రాముండు, తపంబునఁగాని,	దుఁగాని, నాకన్ననెంతోయధికుండు;
బలంబునఁగాని, పరాక్రమంబునఁగా	నాతోసమానుడుకాడు.
ని, ధనంబునఁగాని తేజంబునఁగాని, కీర్తి	అని, తాత్పర్యము.

పిబ విహర రమస్వ భుజ్జ్వ భోగాన్  
 ధననిచయం ప్రదిశామి మేదినించ. ౩౫  
 మయి లల లలనే యధాసుఖం త్వమ్  
 త్వయిచ సమేత్య లలంతు బాంధవాస్తే

టీక॥ లలనే=విలసి-చ నట్టిస్వభావ	త్య=చేరి, లలంతు=రమింతురు గాక.
ముగలసీతా! త్వం=నీవు; పిబ=త్రాఁగు	విలసి-చియుండునట్టి స్వభావముగ
ము. విహర=సుఖముగ సంచరింపుము. ర	లసీతా! నీవు, యథేష్టంబుగా మద్యంబు
మస్వ=క్రీడింపుము. భోగాన్ = భో	త్రాఁగుము; సుఖముగాఁదిరుగుము; క్రీ
గంబులను; భుజ్జ్వ = అనభవింపుము.	డింపుము; కావలసినభోగంబులననుభ
ధననిచయం=ధనసమూహమును; మే	వింపుము; నీకుధనంబంతయుభూమినం
దినించ=భూమిని; ప్రదిశామి= ఇచ్చెద	తయునిచ్చెదను; నాయెందు మోహం
ను. మయి=నాయందు; యధాసుఖం=	బుంచెసుఖంబు గారమింపుచుండుము; నీ
సుఖమునతిక్రమింపక; లల= రమింపు	విట్లుఅధికసంతోషంబుగానుండుటంబూ
ము. తే=నీయొక్క; బాంధవాస్తే= బం	చి, నీబంధువులందఱునిన్ను జేరి సంతో
ధువులును; త్వయి=నీయందు ; సమే	పంబనుభవింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము. — మయి (సత్య)

నేను భృత్యుండనైయుండఁగా; శేషము.పై.

నేను, భృత్యుండనై శుశూపలుసే

య.చుండఁగా నీవు సుఖంబుగానుండు

ము, అట్లునీవు సుఖంబుగానుండుటంజూచి, నీబంధువులు నున్నచో నేరి, సుఖంబును భవించురుగాక.

అని, తాత్పర్యము. శేషము.పై.

కుసుమితతరుజాలసంతతాని

భ్రమరయుతాని సముద్రతీరజాని. ౩౬

కనకవిమలహారఘాషితాంగీ

విహార మయాసహ భీరు కాననాని

టీక॥ భీరు = భయపడుస్వభావము గలనీతా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; కనకవిమలహారఘాషితాంగీ = బంగారువికారమును స్వచ్ఛమునగు హారముచేనలంకరింపఁబడిన జేహముగలదాననై; కుసుమితతరుజాలసంతతాని = పుష్పించిన వృక్షములయొక్క సమూహములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కావుననే, భ్రమరయుతాని = తుమ్మెదలతోఁగూడినవియును; సముద్రతీరజాని = సముద్రపుగట్టునఁబుట్టినవియునగు; కాననాని = (సప్తమృగమందుద్వితీయ) వనములయందు; మయాసహ = నాతోఁగూడ; విహార = క్రీడింపుము.

భయముపడుస్వభావముగలనీతా! నీవు, స్వచ్ఛముగబంగారుహారంబుదాల్చి పుష్పించియుండు చెట్లతోఁగూడితుమ్మెదలుమధురంబుగాఁగూయుచుండఁగారమణీయంబులైన, సముద్రతీరంబునందలి వనంబులయందు, నాతోఁగూడఁ, క్రీడింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము. — మయాసహ = భృత్యుండనగునాతోఁగూడ; శేషము.పై.

భృత్యుండనగునేను సేవలు సేయుచుండఁగా, నీవావనంబులయందు సుఖంబుగా విహరింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, వింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండవింశశసగళాటీక,  
ముగిసినది.

ॐ

వీ క్షవింశసగళప్రారంభః.



తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సీతా రాద్రస్య రక్షసః  
ఆతా దీనస్వరా దీనం ప్రత్యువాచ శచై ర్వచః. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; రాద్రస్య = భార్య; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఆ  
యంకరుండగు; తస్య = ఆ; రక్షసః = రాక్షసుడు; దీనస్వరా =  
క్షుణ్ణమున రావణునియొక్క; తత్ = అతని; గర్వంబుడిగినధ్వనిగలదై; దీనం = దైన్యము.

ముతోఁగూడిన;వచః = మాటను; శ  
వైః=మెల్లఁగా; ప్రత్యువాచ=బదులు  
చెప్పెను.

భయంకరుండగునారావణుండుచె

ప్పినయామాటనువిని, సీత, చాలదుఃఖ  
మునొంది,దీనఁడై, దీనంబగు స్వరంబు  
న,మెల్లఁగా,నిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

దుఃఖాతాఁ రుదతీ సీతా వేపమానా తపస్విని  
చింతయంతీ వరారోహః పతి మేవ పతివ్రతా. ౨  
తృణ మంతరతః కృత్వా ప్రత్యువాచ శుచిన్ద్రితా

టీక॥ వ రారోహః==శ్రేష్ఠములయి  
నపిఱుందులుగలదియును;శుచిన్ద్రితా=  
తెల్లనిచిఱునవ్వుగలదియును ; పతివ్ర  
తా=పతిభక్తిగలదియునగు; సీతా =  
సీత; దుఃఖాతాఁ=దుఃఖముచేఁబడిం  
పఁబడినదై; రుదతీ=వీడ్చుచు;వేపమా  
నా=వడంకుచు; తపస్విని= కనికరిం  
పఁదగినదై; పతిమేవ=పెనిమిటినే;చిం  
తయంతీ=ధ్యానింపుచు; అంతరతః=న  
డుమను; తృణం = గడ్డిపోచను; కృ  
త్వా= చేసి,వుంచునుట;ప్రత్యువా  
చ=బదులుచెప్పెను.

సుందరమలగు పిఱుందులు గలది  
యునుస్వభావంబుననె యెల్లప్పుడును  
దెల్లనిచిఱునవ్వుగలదియును బతివ్రత  
యునగుసీతాదేవి , పరమ దుఃఖంబు  
నొందిరోదనంబుసేయుచు , భయంబు

నగడగడవడంకుచు,జూపరులకుఁగనిక  
రింపఁదగినదై , పెనిమిటినే మనంబున  
ధ్యానించుచు, రావణునితోఁ బ్రత్యక్ష  
ముగామాటలాడుటతగదుకావున, నొ  
కగడ్డిపోచను నడుమనుంచుకొని, యి  
ట్లనిచెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— దుఃఖికాలంబు  
నందును “శుచిన్ద్రితా” (తెల్లని చిఱు  
నవ్వుగలది)యనివణింపఁటచే “స్వ  
భావంబుననేసీత నగుముగంబుగలది”  
యనిసూచింపఁబడినది“పెనిమిటినిధ్యా  
నించుచుచు గడ్డిపోచను నడుమనుంచి  
కొని” యనిచెప్పటచే, “నాభతయ  
గురాముండెక్కడ? ఇతండెక్కడ? వి  
చారించినచోఁసతండు గడ్డిపోచయంత  
టివాఁడు అనితలంచినది.” అనియును  
సూచింపఁబడినది.

నివతయ మనో మ త్త స్వజనే క్రియతాం మనః. ౩

టీక॥ మత్తః=నావలన; మనః=మ | డుఁగాక, ఊచఁబడుఁగాకయనుట.  
 ననును; నివతఁయ = మఱలించుకొను | నీవునాయందుమనంబుంచకుము; నీ  
 ము. స్వజనే=నీభార్యజనమునందు ; మనసును మఱలించికొని నీభార్యలయం  
 మనః=మనసు; క్రియతాం = చేయఁబ | దుఁజేర్చుము. అని, తాత్పర్యము.

న మాం ప్రార్థయితుం యుక్తం సుసిద్ధిమివ పాపకృత్

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = | పాపిష్ఠుండు మోక్షమును గోరున  
 నీవు; పాపకృత్ = పాపమునేయువాఁ | ట్లునీవునన్నగోరఁడగదా ; ఎంతకోరి  
 డు; సుసిద్ధిమివ = మోక్షమునుబోలె; | ననుదాపిష్ఠునకు మోక్షము గలుగుకుం  
 మాం=నన్ను; ప్రార్థయితుం=కోరు | డునట్లు, నీకునేనుదక్కను.  
 టకు; యుక్తం=ఉచితము;నకాదు. | అని, తాత్పర్యము.

అకార్యం న మయా కార్య మేకపత్న్య విగహితమ్. ౪  
 కులం సంప్రాప్తయా పుణ్యం కులే మహతి జాతయా

టీక॥పుణ్యం = పరిశుద్ధమయిన;కు | యునగునది.కార్యం = చేయఁదగినది;  
 లం=వంశమును;సంప్రాప్తయా=పొం | న=కాదు.  
 దినదానను;మహతి=పూజ్యమయిన;కు | నేను బరిశుద్ధంబగు కులంబునవివా  
 లే=వంశమునందు; జాతయా=పుట్టిన | హమాడినాను; అట్లుపరిశుద్ధవంశంబు  
 దానను;ఏకపత్న్య=ఒకఁడెఱిగిమిటి | నంబుట్టినాను; పతివ్రతనని పేరువడసితి  
 గాఁగలదానను, పతివ్రత ననుట; మ | ని;అట్టినేను, నిందితంబయినచేయరాని  
 యా=నాచేత;గహితం=నిందింపఁబ | పనినిజేయఁగూడదు.అని,నీత, రావణుని  
 డినదియును,అకార్యం= చేయఁదగనిది | తోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు వై దేహీ రావణం తం యశస్వినీ. ౫  
 రాక్షసం పుత్రతః కృత్వా భూయో వచన మబ్రవీత్

టీక॥యశస్వినీ= ప్రశస్తమయినకీర్తిగల; వై దేహీ=నీత,ఏవం=ఇట్లు; ఉ



క్వాతు=చెప్పినంత నె; రాక్షసం = రా  
క్షసుండగు; రావణం = రావణుని,  
పుష్కతః = వెనుకను; కృత్వా = చే  
సి; ధూయః=మఱల; వచనం=మాటను;  
అబ్రవీత్ = పలికెను.

అధికమయినకీర్తిగలసీతాదేవి, యి  
ట్లు పలికియంత రావణుని ప్రక్కజూడక  
రావణునకువీపుకనుపడునట్లు వెనుకకుం  
దిరిగి కూర్చుండి, మఱల, రావణునితో, ని  
ట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాహ మాపయికి భార్యా పరభార్యా సతీ తవ. ౬

టీక॥ పరభార్యా=ఇతరభార్యను;  
సతీ=పతివ్రతనగు; అహం = నేను;  
తవ=నీకు; డౌపయికి = తగిన;  
భార్యా=భార్యను; న=కాను.

నేనీతరపురుషునిభార్యను, బతివ్రత  
ను, నీకుభార్యగాఁ దగినదాననుగాను,  
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము.— సతీ=పతివ్ర  
తనగు; అహం=నేను; తవ=నీకు; భా

ర్యా=భరింపదగినదాననుగా; డౌప  
యికిన=తగినదాననుగాను. పరభా  
ర్యా, పర=అధికుండగురామున, కుభా  
ర్యా=భరింపదగినదానను.

నేను నీకు భరింపదగినదాననుగా  
ను; అయితే, లోకోత్తరంజగు రా  
ముండుమాత్రమే నన్ను భరింపవలసిన  
వాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాధు ధర్మ మవేక్షస్వ సాధు సాధువ్రతం చర

టీక॥ సాధు=చక్కగా; ధర్మం=  
ధర్మమును; అవేక్షస్వ=చూచుకొను  
ము. సాధు=చక్కగా; సాధువ్రతం=  
సత్పురుషులవ్రతమును; చర = ఆచ  
రించుము.

ధర్మంబును జక్కగాఁజూచుకొ  
నుము; విడువకుము; సత్పురుషుల  
యాచారము ప్రకారమున నాచరింపు  
ము. అని, తాత్పర్యము.

యథా తవ తథా న్యేషాం దారా రక్ష్యా నిశాచర. ౭

టీక॥ నిశాచర=రాత్రియందుదిరుగునట్టి రాక్షసుఁడా! తవ=నీయొక్క; దా

<p>రాః=భార్యలు; యథా=ఎట్లు; తథా=అట్లు; అన్యేషాం= ఇతరులయొక్క; దారాః (అధ్యాహృతము)= భార్యలు; రత్నైః=కాపాడఁదగిన వారలు. రాక్షసుఁడా! నీవు నీభార్యలువ్యభిచా</p>	<p>రములేక ౨ రిశుద్ధలయియుండవలయు ననికోరుచున్నావుగా! అట్లు, ఇతర భార్యలందును ఆబుద్ధినేయుంచుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రవ్యతామ్

<p>టీక॥ ఆత్మానం=నిన్ను; ఉపమాం=ఉపమానమునుగా; కృత్వా=చేసికొని, స్వేషు=నీవారలయిన; దారేషు=భార్యలందు; రమ్యతాం=క్రీడించుటయవుగాక. ఇతరులు నీభార్యలతోరమించినప్పు</p>	<p>డునీకెట్లుండునో, వారలకు నుదమభార్యలతోనీవురమించినప్పుడట్లేయుండునని, తెలిసికొని, యితరభార్యలనుఁజిదిచి, నీభార్యలతో నేరమింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అతుష్టం స్వేషు దారేషు చపలం చలితేంద్రియమ్. ౮  
నయంతి నికృతిప్రజ్ఞం పరదారాః పరాభవమ్

<p>టీక॥ స్వేషు=తన; దారేషు=భార్యలందు; అతుష్టం = తృప్తిలేనివాఁడును; చపలం=చాంచల్యముగలవాఁడును; చలితేంద్రియం = చలించినయింద్రియముగలవాఁడును; నికృతిప్రజ్ఞం=రహస్యముగాఁగుత్థితముసేయుటయందు బుద్ధిగలవాఁడునగువానిని; పరదారాః=పరస్త్రీలు; పరాభవం= తిరస్కారమును,</p>	<p>ఆయురైశ్వర్యాది నాశముననుట; నయంతి=పొందించెదరు. తనభార్యలయందుఁ దన్వినొందక చపలంజైచపలంబులగు నింద్రియములుగలవాఁడైతరుంజైపరభార్యలంబొందునేని, దానివలన, నశనియాయుస్సునువిశ్వర్యంబును మొదలగునన్నియును, నశించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇహ సంతో న వా సంతి సతోవా నాను వతఃసే. ౯

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

తథాహ విపరీతా తే బుద్ధి రాచారవజ్జితా

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; సంతః = పెద్దలు; నసంతిహి = లేరా? సంతః = పెద్దలను; నానువత్సేహి = అనుసరింపవా? తథాహి = అదియు క్తమే! తే = నీయొక్క; బుద్ధిః = బుద్ధి; విపరీతా = ధర్మమునెడఁ బాసినదియు; అచారవజ్జితా = ఆచారముచేవిడువఁబడినదియునుగా; అస్తి (అధ్యాత్మతము) = ఉన్నది.

ఇచ్చటనీకుమంచిచెప్పుటకుఁ బెద్దలె

వరునులేరా? ఉన్నను, నీవువారలననుసరింపవా యేమి? నీవువారలననుసరింపవేని, వారలు నీకెట్లుమంచిచెప్పఁగలరు? నీవువారలం దిరస్కరించుటవలనవారలు నిన్ను విడిచియుదురు; నీవిట్లు శిష్టాచారంబును విడిచి యధర్మబుద్ధినవలంబించి యున్నావు, కావున, నీవువారలు విడిచియుదురనుటకు సందియములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వచో మిధ్యాప్రణీతాత్మా పథ్య ముక్తం విచక్షణైః. ౧౦  
రాక్షసానా మభావాయ త్వం వా న ప్రతిపద్యసే

టీక॥ మిధ్యాప్రణీతాత్మా = అబద్ధముగా వినయముతోఁగూడినమనసుగల; త్వం = నీవు; విచక్షణైః = పండితులచేత; ఉక్తం = చెప్పఁబడిన; పథ్యం = హితమయిన; వచః = మాటను; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; అభావాయ = లేమికోటకు; నప్రతిపద్యసేవా = అంగీకరింపకున్నావా?

అటుగానిచో, నీవు, మనంబునందు

దురహంకారంబుగలవాఁడవయ్యును, బై టికివినయంబుతోఁబండితులనాదరించునట్లుభినయించుచుండుటం జేసి, వారలు, తమమాటను నీవువినుదువని, నీకు హితంబుచెప్పఁగా, రాక్షసులందఱున శింపవలసిన కాలంబువచ్చినది కావున నే, నామాటలసంగీకరింపకున్నావా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అకృతాత్మాన మాసాద్య రాజాన మనయే రతమ్. ౧౧  
సమృద్ధాని వినశ్యంతి రాష్ట్రాణి సగరాణిచ

టీ|| అకృతాత్మనం=చక్ర గాఢజేయఁబ  
డనిబుద్ధిగలవాఁడును, తెలివిలేనిబుద్ధిగల  
వాఁడుననుట; అనయే= అన్యాయము  
నందు; రతం=ఆసక్తుఁడునగు; రాజా  
నం=రాజును; ఆసాద్య=పొంది; సమృ  
ద్ధాని=సంపూర్ణములయిన; రాష్ట్రా  
ణి=దేశములును; నగరాణివ=పట్టణ

ములును, వినశ్యంతి=నశించును.  
తెలివిలేని వాఁడునుదుమాక గుఱం  
డునగువాఁడు రాజగునేని, సమస్తసం  
పదలతోనిండినవయ్యును, దేశంబులును  
బట్టణములును మొదలగునవి, నాశము  
నొందును. అని, తాత్పర్యము.

తథేయం త్వాం సమాసాద్య లంకా రత్నైః ఘనం కులా. ౧౨  
అపరాధా త్తవైకస్య న చిరా ద్విశిష్యతి

టీ|| తథా=అట్లు; రత్నైః ఘనంకు  
లా=మణుల సమూహములచే నిండిన;  
ఇయం=ఈ; లంకా=లంక ; త్వాం=  
నిన్ను; సమాసాద్య=పొంది; ఏకస్య  
ఒకఁడవైన; తవ=నీయొక్క; అపరా  
ధాత్=దోషమువలన ; నచిరాత్=  
శీఘ్రముగా; విశిష్యతి=నిశింపఁగలదు.

ఆప్రకారముగా, నానావిధ మణుల  
తోనిండినమస్తసంపదలతోనొప్పుచున్న  
యీలంకయంతయు, నీవు రాజగుట  
చే, నీయొక్కనియపరాధంబున, శీఘ్రంబు  
గా, నాశమునొందఁగలదు.  
అని, తాత్పర్యము.

స్వకృతై హాన్యమానస్య రావణౌ చీఘ్ర దశిణః. ౧౩  
అభినందంతి భూతాని వినాశే పాపకర్మణః

టీ|| రావణ=రావణుఁడా ! భూ  
తాని=ప్రాణులు; స్వకృతై=తనచే  
జేయఁబడినవానిచేత; హన్యమానస్య=  
కొట్టఁబడుచున్నవాఁడును; అచీఘ్రద  
శిణః=దూరముచూడలేనివాఁడునగు;  
పాపకర్మణః=పాపముగల్గించు నట్టి  
కార్యములుగలవానికి; వినాశే=నాశము

కాఁగా; అభినందంతి=సంతసించురు.  
రావణుఁడా ! పాపిష్ఠుండగువాఁ  
డు, దూరదృష్టిలేక, స్వాపరాధంబున  
నె, నాశంబునొందుచుండఁగాఁబోచి,  
ప్రాణులందఱుసంతసించురు.  
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వత్సంతి నికృతా జనాః. ౧౪  
దిష్ట్యై తద్వ్యసనం ప్రాప్తో రాద్ర ఇత్యేవ హషితాః

టిక॥ ఏవం=ఇట్లు; నికృతాః = అవమానింపబడిన; జనాః=జనులు, హషితాః=సంతసించిన వారలై; త్వాం=నిన్నుగూచి; రాద్రః=భయంకరుండగు రావణుడు, దిష్ట్యై = భాగ్యముచేత; ఏతత్=ఈ; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తః=పొందినాడు . ఇత్యేవ=అనియే; చెప్పుదురు. అని, తాత్పర్యము.

శక్యా లోభయితుం నాహ మైశ్వర్యేణ ధనేనవా. ౧౫  
అనన్యా రాఘవేణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయధా

టిక॥ అహం=నేను; ఐశ్వర్యేణ=అంతఃపురస్త్రీప్రభుత్వముచేతగాని; ధనేనవా = ధనముచేతగాని; లోభయితుం=ఆనందగానంజేయుటకు; శక్యా=కూడిన దానను; న=కాను . భాస్కరేణ=సూర్యునితో, ప్రభాయధా=కాంతియుంబోలె, అహం = నేను; రాఘవేణ=రామునితో; అనన్యా=వేరుపాటులేనిదానను.

నేను, అంతఃపురస్త్రీప్రభుత్వమునకుగాని ధనమునకుగాని యింక దేనికీ గాని అసపడుదాననుగాను; వెల్తురుసూర్యునివిడిచి యుండనట్లు, నేనెంతమాత్రమును రాముని విడిచియుండను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — పూర్వార్థము సమానము. అహం=నేను, నాశములేని నేననుట; భాస్కరేణ, ప్రభాయధారాఘవేణ= రఘువంశమునందవతరించిన విష్ణుదేవునితో, అనన్యా. “రఘువంశమందుబుట్టినవిష్ణువుతో” అనుటచే, “ఇట్లు విష్ణుండవతరించునప్పుడంతయు నేనునవతరింతును” అని, సూచింపబడినది. “రాఘవేణ” అని, తృతీయచెప్పబడుటచే, “అట్టివిష్ణుదేవునికెబరతంతురాలను” అని, సూచింపబడినది. “భాస్కరేణ

ప్రభాయధా” అను నుపమానముచే, “సూర్యునకు వెల్తురును విడిచి స్వరూప మేలేనట్లునన్ను విడిచి విష్ణు దేవునికి స్వరూపమేలేదు వెల్తురు సూర్యునకతిశయము గల్గించినట్లు, నేను, ఆ విష్ణు దేవునకును అతిశయముగల్గింతును.” అని, సూచింపఁబడినది.

నాకు నాశములేదు; సూర్యునితోఁ గాంతివేటుపడనట్లు, రఘువంశమునంద

వతరించినయా విష్ణు దేవునితో నెప్పుడును వేటుపడియుండను; అట్లు విష్ణుండవ తరించునప్పుడంతయు నేనునవతరించుచుండుదును; వెల్తురును విడిచి సూర్యుని స్వరూపమేలేనట్లునన్ను విచియా విష్ణు దేవునకు స్వరూపమేలేదు, వెల్తురువలన సూర్యునికతిశయముగల్గనట్లు, నావలననా విష్ణు దేవునకును అతిశయము గల్గును. అని, తాత్పర్యము.

ఉపధాయ భుజం తస్య లోకనాధస్య సత్కృతమ్. ౧౬

కథన్నా మోపధాస్యామి భుజ మన్యస్య కస్యచిత్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; లోకనాధస్య = జనులకుఁ బ్రభువైన; తస్య = ఆ రాముని యొక్క; సత్కృతం = పూజింపఁబడిన; భుజం = భుజమును; ఉపధాయ = తలగఁడ గాఁ జేసికొని, కొంగిలించుకొని యనుట; అన్యస్య = ఇతరుఁడైన; కస్యచిత్ = ఒకానొకని యొక్క, అనామధేయుని యొక్క యనుట; భుజం = భుజమును; కథన్నామ = ఎట్లు; ఉపధాస్యామి = తలగఁడ గాఁ జేసికొందును?

నేనట్టి, లోకనాథుండగు రాముని యుత్తమభుజంబును గొంగిలించు కొని, యింక, ననామధేయుండగు మఱి

యొక్కని భుజంబునెట్లు గొంగిలించుకొందును? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము. — అహం = నేను; లోకనాధస్య = లోకంబులను యాచింపఁబడునట్టి (నాధ్యాయాజ్ఞాయాం) బ్రహ్మాదులచేఁ దమతమలోకంబులనొందుటకై యాచింపఁబడునట్టి; తస్య = అట్టి పురుషోత్తముండగు రాముని యొక్క; సత్కృతం = ఉత్తమంబగు; భుజం, ఉపధాయ. శేషము. మై.

బ్రహ్మాయు దేవతలును దమకాయాలోకంబులిమ్మని యాచింపఁగా, వారలకు లోకాధిపత్యంబు లాసంగిన వాఁడును బురుషోత్తముండని ప్రసిద్ధుండయి

నవాఁడునగునాభగవంతుని యుష్టమ  
భుజంబును దలగడగాఁశెసికొని, యిం  
క, నట్టిభగవంతుని యొద్దఁగుత్పితభో

గంబులుయాచించెడి నీబోఁటియనామ  
ధేయునిభుజంబునెట్లుగవుఁగిలించికొం  
దును? అని, తాత్పర్యము.

అహ మోపయికి భార్యా తస్యైవ వసుధాపతేః. ౧౭

వ్రతస్నాతస్య విప్రస్య విద్యేవ విదితాత్మనః

టీక॥ అహం = నేను ; విదితాత్మ  
నః = తెలియఁబడినయాత్మగలవాఁడు  
ను; వ్రతస్నాతస్య = వేదవ్రతములచే  
తస్నానముచేసినవాఁడునగు; విప్రస్య =  
బ్రాహ్మణుని యొక్క ; విద్యేవ =  
వేదవిద్యయుంబోలె; వసుధాపతేః =  
భూమికిఁబ్రభువైన; తస్యైవ = ఆరా  
మునకే, యోపయికి = సరియైన ; భా  
ర్యా = భార్యను.

వేదవ్రతో ద్యాపనము చేసికొని  
స్నాతుండగు నాత్మవేత్తయినబ్రాహ్మ

ణునకుసాంగవేదవిద్యయొప్పియుండున  
ట్లు, నేను భూమికిఁబ్రభువైన యారా  
మునకేతగినభార్యను; మఱియెవ్వరికిని  
గాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — విష్ణుదేవునకు,  
భూమియునులక్ష్మీయును, బత్నులిద్దఱు,  
కావునవిష్ణుదేవావతారరూపుండగునా  
రామునకే, భూమియునేనును, ఇద్దఱము  
నుబత్నులమగుటయుచితము.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు రావణ రామేణ మాం సమానయ దుఃఖితామ్. ౧౮

వనే వాశితయా సాధంకరేణ్యైవ గజాధిపమ్

(“వనేవాసితయా” ఇతి పాఠాంతరం.)

టీక॥ రావణ = రావణుఁడా! గజాధి  
పం = ఏసుంగులకుఁబ్రభువైనయేసుంగు  
ను; వనే = అడవియందు; వాశితయా =  
యావనముగలదియును; (పాఠాంతరప  
క్షమందు) వాసితయా = ఉండునట్లుచే  
యఁబడిన; కరేణ్యైవ = అట్లే

సుంగుతోఁ గూడవలె; ( “రామేణ,  
మాం” అనుచోట, రామం, మయా” అ  
నివిభక్తినిమాంపణవలెనుట. ) రామేణ  
(రామం) = రాముని; దుఃఖితాం = దుఃఖ  
మునొందిన; మాం (మయా) = నాతో;  
సాధు = చక్కఁగా; సమానయ = చే

పుణ్యము.

రావణుడా! అడవియందు, మగ  
యేనుంగుంచాసి దుఃఖింపుచున్నయా  
డేనుంగుతో మగయేనుంగుం గూర్చిన

ట్లు, సుందరంబగునట్లుగా, దుఃఖితనగు  
నాతోరామునింగూర్చుము.  
అని, తాత్పర్యము.

మిత్ర మాపయికం కతుం రామ స్థానం పరీష్పతా. ౧౯  
వధం చానిచ్చతా ఘోరం త్వయాసౌ పురుషవృభః

టీక॥ అసౌ=ఈ; పురుషవృభః=  
పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రామః = రాము  
డు; స్థానం=ఉండుటను; పరీష్పతా =  
కోరుచున్నవాడవును; ఘోరం = భ  
యంకరమయిన; వధంచ=చంపుటను ;  
అనిచ్చతా = కోరనివాడవునగు, త్వ  
యా=నీచేత; మిత్రం = స్నేహితుని  
గా; కతుం=చేసికొనటకు ; దౌప

పయికం= తగినవాడు-  
నీవురామునిచే భయంకరంబగు వ  
ధంబునొందకలంకయందు బ్రీతికియుం  
డగుగోరుదువేని, నీవు, పురుషోత్తముం  
డగురాముని మిత్రునిగాఁ జేసికొనుట  
యుత్తము; అతండు, పురుషోత్తముండు  
కావున, నీయపరాధంబులుక్షమించిని  
న్నవిడిచిపుచ్చును- అని, తాత్పర్యము.

విదిత స్సహి ధర్మజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః. ౨౦

టీక॥ సః=ఆ రాముడు ; ధర్మ  
జ్ఞః = ధర్మములందెలిసినవాడు. శర  
ణాగతవత్సలః= శరణుచొచ్చినవార  
లయందలి ప్రేమగలవాడు. ఇతి (అ  
ధ్యాహృతము)=అని, విదితోహి=ప్ర  
సిద్ధుడుగదా!

ఆరాముడు, 'సమస్తధర్మంబుల  
నెఱింగినవాడు, శరణుచొచ్చినవార  
లపైనతదయగలవాడు , అని, సమస్త  
లోకంబుల యందును బ్రసిద్ధి వహించి  
యున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవిత మిచ్చసి

టీక॥ జీవితం=బ్రతుకుటకు; ఇచ్చసియది=కోరుదువేని; తే=నీకు; తేన=



ఆరామునితో; మైత్రి = చెలిమి; భవతు = అగుచుండు.

నీకుబ్రతికియిండు వలెనను కోరికగలదేని, అట్టిశరణాగతవత్సలుండగురామునితోన్నహంబు సేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “రాముండుశరణాగతవత్సలుం” డనుటచే “నీవు రామునిశరణు పొందుము” అనియేసీతయభిప్రాయమైనను, “న్నహంబు సే

యుము” అనుట, రావణునకు “శరణుబొందుము” అనిదెప్పినచో, “నేమైనదకుట-వమాటగాఁ దోచునని, చెప్పబడినది. అట్లు “మిత్రధావేన సంప్రాప్తవత్సజేయంకధంచన” (న్నహంబునవచ్చినవానిసేవిధంబుననై నను విడువను) అని, శ్రీరాములును, ఈయభిప్రాయంబుననే “శరణుబొందినవాని” అనుటకుమాటుగా, “న్నహంబునవచ్చినవాని” అని, వచించియున్నారు.

ప్రసాదయస్వ త్వం చైనం శరణాగతవత్సలమ్. ౨౦

టీక॥ త్వంచ = నీవును; శరణాగతవత్సలం = శరణుచొచ్చినవారియందతిప్రేమగల; ఏనం = ఈరాముని; ప్రసాదయస్వ = సంతోషింపఁజేయుము.

నీవును, రామునకుసంతోషంబుగల్గినట్లు చేయుము; నేనును నీకొఱకై వేడుకొనెదను; అతండు, శరణాగతవత్సలుండకావున, దప్పక, నిన్నుచున్నించును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — “త్వంచ” (నీవును) అనుటచే, “నేనునునీకొఱకై వేడుకొనెదను” అనిసూచింపఁబడినది. లేక, ఇదివఱకు, నీవంటియపరాధులనేకులు, ఇట్లు రామునిశరణుచొచ్చిక్షేమంబు మెందియున్నారు; అట్లునీవును, అతని, సంతోషపఱపుము; నీకునుక్షేమంబుగలుగును. అని, తెల్పబడినది.

మాం చాన్యై ప్రయతో ఘోర్వా నిర్భాతయితు మహాసి

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; ప్రయతః = పరిశుద్ధుండవు; ఘోర్వా = అయి; మాం = నన్ను; అన్యై =

ఈరామునికొఱకు; నిర్భాతయితుండు = మఱిలనిచ్చుటకును; అహాసి = తగుదువు.

నీవురామునిశరణుచొచ్చటమాత్రమే, రామునకివ్వవలెను; లేనిచో, నీయం  
మెచాలదు; మనంబునఁ గాలవ్యంబుదురామునకుఁ బ్రసాదంబు గలుగ నేర  
విడిచి, శుద్ధాంతఃకరణంబుతో, నన్నదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవంహీ తే భవేత్స్వస్తి సంప్రదాయ రఘూత్తమే. ౨౨

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; హీ = (అధ్యాత్మి) = అగునుగాదా!  
హృతము) = నన్ను; రఘూత్తమే = రఘుకారముగా, నీవునన్నరాము  
మునందు; సంప్రదాయంబు = సమర్పించి; స్థితి నకుసమర్పించువేని, నీకుమేలుగలుగను.  
తాయ(అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి; అని, తాత్పర్యము.  
తే = నీకొఱకు; స్వస్తి = మంగళము; భవే

అన్యథా శ్వుం హి కుర్వాతో వధం ప్రాప్స్యసి రావణ

టీక॥ రావణం = రావణుడా! త్వం = రావణుడా! నీవట్లు చేయక వేలువి  
నీవు; అన్యథా = వేరువిధముగా; కుర్వాధముగాఁ జేయుదువేని, తప్పక, రాముఁ  
ణం = చేయువాడవై; వధం = చావును, డునిన్నుఁ జంపును.  
ప్రాప్స్యసి హి = పొందుదువుగాదా! అని, తాత్పర్యము.

వజ్రయే ద్వజ ముత్సృష్టం వజ్రయే దంతక శ్చిరమ్. ౨౩

త్వద్విధంతు న సంక్రుద్ధో లోకనాథ స్సరాఘవః

టీక॥ త్వద్విధం = నీవంటివాని; ఉక్తనాథః = ప్రపంచమునకుఁ బ్రభుండున  
త్సృష్టం = విడువఁబడిన; వజ్రం = వజ్రాగు; సః = ఆ; రాఘవస్తు = రాముండు  
యుధము; వజ్రయేత్ = విడుచును. మాత్రము; న(వజ్రయేత్) = విడువఁ  
అంతఃకః = యముడు; చిరం = బహుడు.  
కాలము; వజ్రయేత్ = విడుచును. సం ఒకవేళనిండుండుప్రయోగించినవజ్రా  
క్రుద్ధః = కోపంబునొందినవాడును; లోయుధంబునిన్ను విడిచినను విడుచును; య



మందును నిన్నుబహుకాలముగొనిపోక  
విడిచియుండును; ఇంద్రునివజ్రాయుధం  
బునకును యచునకునులోబడసివాడ  
సనివిట్టివీరవలదు, కుపితండయినలోక

నాధుండగు రాముండుమాత్రము, నీ  
వంటిదుష్టాత్ముడైతమాత్రమునుజంప  
కవిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య ధనుష శృబ్దం శ్రోష్యసి త్వం మహాస్వనమ్. ౨౪  
శతక్రతువిస్ఫుప్తస్య నిఘోష మితేనే రివ

టీక॥ త్వం = నీవు; శతక్రతువిస్ఫుప్తస్య = దే  
వేంద్రునిచేవిడువఁబడిన ; అశ సే = వ  
జ్రాయుధముయొక్క ; నిఘోషమి  
వ(స్థితం) = ధ్వనియుంబోలెనున్నదియు  
ను; మహాస్వనం = గొప్పనాదంబుగల  
దియునగు; రామస్య = రామనియొ

క్క; ధనుషః = వింటియొక్క; శృబ్దం = ధ్వ  
నిని; శ్రోష్యసి = వినఁగలవు.  
నీవు, శ్రీఘ్రింబుగా, దేవేంద్రుండువి  
డిచిన వజ్రాయుధంబునకుం బోలె మ  
హానాదంబుగలరామునిధనుష్వణని, వి  
నంగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ శీఘ్రిం సుపర్వాణో జ్వలితాస్యా ఇవోర గాః. ౨౫  
ఇహా నిపతిష్యంతి రామలక్ష్మణలక్ష్మణాః

టీక॥ సుపర్వాణః = సుందరములయిన  
గనువులుగలవియును; జ్వలితాస్యాః =  
మండుచున్నముఖములుగలవియును; ఉ  
రగాఇవ (స్థితాః) = సర్పములుం  
బోలెనున్నవియును, రామలక్ష్మణలక్ష్మ  
ణాః = రామ, లక్ష్మణయనుగుణాతులు  
గలవియునగు; ఇహా = బాణములు ;  
ఇహ = ఈలంకాపురియందు, శీఘ్రిం = శీ  
ఘ్రిముగా ; నిపతిష్యంతి = పడఁగ

లవు.  
సుందరములయిన గనువులు గల్గి  
మండునట్లున్న ముఖంబులతో సర్పంబు  
లుంబోలెనున్న రామలక్ష్మణుల పేరు  
లచేనంకితంబులగుబాణంబులు, శీఘ్రిం  
బుగనే, యీలంకాపట్టణంబునందువ్యా  
పింపఁగలవు.  
అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంసి పరినిఘ్నంతః పు గ్యా మస్యాం సమంతతః. ౨౬



అసంపాతం కరిష్యంతి పతంతః కంకవాససః

టీక॥కంకవాససః=బాణములు; అ  
స్యాం=ఈపుర్యం = పట్టణమునం  
దు; సమంతతః=అంతటను; పతంతః=  
పడుచున్నవై; రక్షాంసి= రాక్షసులను;  
పరిశ్ఛుంతః = చంపుచు; అసంపా  
తం = అవకాశములేనట్లుగా; కరిష్యం  
తి=చేయఁగలవు.

రామలక్ష్మణ నామాంకితములగు  
బాణములు, ఈపట్టణము సందంతటన బ్ర  
యోగింపఁబడి, రాక్షసులం జంపుచు,  
నెంతమాత్రమును జోటులేనట్లు, ఈప  
ట్టణంబంతయువ్యాపింపఁగలవు.  
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్ర మహాసర్పాక్ష స రామగరుడో ష హాక్ష. ౨౭  
ఉద్ధరిష్యతి వేగేన వై నతేయ ఇవోరగాక్ష

టీక॥మహాక్ష = గొప్పవాడైన;  
సః=ఆ, రామగరుడః= రామండను గ  
రుడుడు; రాక్షసేంద్రమహాసర్పాక్ష=  
రాక్షసశ్రేష్ఠులను గొప్పన పఁచులను;  
వేగేన=వేగముచేత; వై నతేయః = గ  
రుడుడు; ఉరగానివ=సహములనుం

బోలె; ఉద్ధరిష్యతి = పైకెత్తఁగలఁడు,  
చంపఁగలఁడనుట.  
ఆరాముండనుగరుత్తంశుఁడు, గరు  
త్తంతుఁడనర్పంబులంజంపునట్లు, వే  
గంబునరాక్షసులనుసర్పంబులం, జంపు  
ను. అని, తాత్పర్యము.

అపనేష్యతి మాం భతా శ్వత్త శ్శీఘ్ర మరిందమః. ౨౮  
అసురేభ్య శ్శీఘ్రం దీప్తాం విష్ణుస్త్రిభిరివ క్రమైః

టీక॥అరిందమః= శత్రువులనడఁగఁ  
ద్రొక్కునట్టి; భతా=పెనిమిటియగు  
రామండు; శ్శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; త్వ  
త్తః=నీయొద్దనుండి; మాం=నన్ను; వి  
ష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; త్రిభిః=మూడై

న; క్రమైః=అడుగులచేత; అసురేభ్యః=  
అసురులయొద్దనుండి; దీప్తాం=ప్రకాశి  
చుచున్న; శ్శీయమివ= లక్ష్మీనిం బో  
లె; అపనేష్యతి=కొనిపోఁగలఁడు.  
విష్ణుదేవుండు, మూడుడుగులచే,



నసురలయొద్దనుండి, రాజ్యలక్ష్మినిహరించినట్లు, శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కఁజూచిననాపెనిమిటియగురాముండు, నీయొ

గ్దనుండినన్నశ్రీమము గాఁచీసికొనిపోఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానే హతస్థానే నిహతే రక్షసాం బలే. ౨౯

అశక్తేన త్వయా రక్షః కృత మేత దశాధువే

టీక॥ రక్షః = గాక్షసుండవగురావణు డా! రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; బలే = నైశ్యము; నిహతే = చంపఁబడఁగా; జనస్థానే = జనస్థానము; హతస్థానే = కొట్టఁబడినస్థానమగుచుండఁగా; అశక్తేన = శక్తిలేనట్టి, త్వయా = నీచేత; అశాధు = మంచిదికాని ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము), ఏతత్ = ఈ

దొంగతనము; కృతం = చేయఁబడినది. జనస్థానంబునందలి రాక్షసులందఱు నుజంపఁబడి, జనస్థానంబంతయుఁబాడగుటంజూచి, నీవు, యుద్ధంబుగేయశక్తి లేనివాఁడవుకావున, భయంబున, దొంగతనముగా, నన్నుగొనితెచ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమంతు తయో శ్శూన్యం ప్రవిశ్య సరసింహయోః. ౩౦

గోచరం గతయో ర్భ్రాత్రో రపసీతా త్వయాఽధమ

టీక॥ అధమ = తక్కువయైనవాఁ డా! నగసింహయోః = పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తయోః = ఆ; భ్రాత్రోః = అన్నదమ్ములగురామలక్ష్మణులు; గోచరం = బహిఃప్రదేశమును; గతయోస్తు = పొందినవారలగుచుండఁగానే; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; త్వయా = నీచేత; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను,

అపసీతా = తేఁబడినాను. అధముండవగురావణుడా! పురుషశ్రేష్ఠులయినయా రామలక్ష్మణులందఱు వెలుపలంబోఁగానే, యదిచూచి, నీవాశ్రమంబుప్రవేశించి, దొంగతనంబున, నన్నుగొనితెచ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.

నహి గంధ ముపాఘ్నియ రామలక్ష్మణయో స్త్వయా. ౩౦  
శక్యం సందశనే స్థాతుం శునా శాదూణల యోరివ

<p>టీక॥ త్వయా=నీచేత ; రామలక్ష్మణయో= రామలక్ష్మణులయొక్క ; గంధం=వాసనను, ఉపాఘ్నియ= మూర్ఛాని; శాదూణలయో= పెద్దపులులయొక్క ; గంధం, ఉపాఘ్నియ (అధ్యాహృతము)= వాసననుమూర్ఛాని; శునా=కుక్కచేతంబోలే ; సంద</p>	<p>ర్థనే=సమ్ముఖమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నశక్యంహి=కాదుగదా! అప్పుడు రామలక్ష్మణులవాసన యున్ననునీకుఁదోచియుండు నేని, పులుల వాసనగన్నకుక్కయంబోలే, నచ్చటని మిషమయినను, నిలిచియుండలేవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తస్య తే విగ్రహే తాభ్యాం యుగగ్రహణ వస్థిరమ్. ౩౧  
వృత్రస్యే వేంద్రబాహుభ్యాం బాహూ రేకస్య నిగ్రహః

<p>టీక॥ తస్య=అట్టి, బలములేదగుటచే దొంగతనముచేసిన, తే=నీకు ; తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులతో; విగ్రహే=యుద్ధమగుచుండగా; యుగగ్రహణం=యుద్ధమునుగ్రహించుట, జయమనుట; అస్థిరం=దక్కనిదికాదు. ఇంద్రబాహుభ్యాం=ఇంద్రసింహజములచేత; వృత్రస్య=వృత్రునియొక్క ; ఏకస్య=ఒకటైన; బాహురివ=భుజమునకువలె; తవ(అధ్యాహృతము)=నీకు; నిగ్రహః=అపజయము.</p>	<p>నీవు మొదలేబలములేనివాఁడవై నందున భయపడియున్నావు; అట్టి నీకు, ఆరామలక్ష్మణులిద్దఱితో యుద్ధముగలుగునేని, నీకు జయంబుగలుగదు; వృత్రునకును ఇంద్రునకును యుద్ధముగలుగఁగా, ఇంద్రునకు రెండుచేతులుండుటచే నొకటే చేయిగలవృత్రునకపజయముగల్గినట్లు, వారలిగ్దఱునునీవొకండవునగుటచే, వారిచే నీకపజయంబుగల్గుటతప్పదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

క్షిప్రం తవ స నాధో మే రామ స్సామిత్రిణాసహ. ౩౩  
తోయ మల్ప మివా దిత్యః ప్రాణా నాదాస్యతే శరైః



టీక॥ మే=నాయొక్క; నాధః =	ప్రాణౌ = ప్రాణములను; ఆదాస్య
పెనిమిటియగు; సః=ఆ; రామః =రా	తే=గ్రహింపఁగలఁడు.
ముఁడు; సౌమిత్రణౌసహ=లక్ష్మణుని	నాపెనిమిటియగురాముఁడు లక్ష్మ
తోఁగూడ; ఆదిత్యః = సూర్యుఁడు, అ	ణుఁడొకఁగూడఁజేరి, సూర్యుండుకీరణం
ల్పం=కొంచెమైన; తోయిమివ=జలము	బులచేఁగొంచెపునీళ్లనుగ్రహించునట్లు,
మునుంబోలె; ష్మిప్రం= శీఘ్రముగా; శ	శీఘ్రముగా బాణంబులచేసి ప్రాణంబు
రైః=బాణములచే; తవ=నీయొక్క; లం	గొనును. అని, తాత్పర్యము.

గిరిం కుబేరస్య గతో౭ సధాయవా  
 (“పురీంకుబేరస్యగతోపయాయవా” ఇతిపాఠాంతరం.)  
 సభాం గతోవా వరుణస్య రాజ్ఞః. ౩౪  
 అసంశయం చాశరథే ర్నమోత్యసే  
 మహాద్రుమః కాలహతో౭శనేరివ

టీక॥ కాలహతః=కాలముచేఁగొ	అనుట, యథోలోకములకునుపలక్షణ
ట్టఁబడిన; త్వం(అధ్యాహ్వానము)= నీ	ము)మహాద్రుమః=పెద్దచెట్టు, అశనేరి
వు; అపధాయ=పాఱి; (పాఠాంతరప	వ=పిడుగువలనంబోలె; అసంశయం=
క్షమందు)అపయాయ=పాఱి, కుబే	సంజేహములేక; చాశరథేః=రాముని
స్య = కుబేరునియొక్క; గిరిం=పర్వత	వలన; నమోత్యసే=విడువఁబడవు.
మయినకైలాసమును; (పాఠాంతరప	నీకిది మంచికాలముకాదు, కావున
క్షమనందు)పురీం = అలకాపట్టణము	నె నన్నిట్లు నిర్బంధించుచున్నావు; అట్ల
ను; గతోవా = పొందినవాడవుగాని,	గుటంజేసి, నీవు, రామునిబారింబడి, కు
రాజ్ఞః=రాజుని; వరుణస్య = వరు	బేరునిపట్టణంబునకుఁబోయిననువరుణు
ణునియొక్క; సభాం = సభను, గతో	నొద్దకుఁ బోయినను, ఎచ్చటికిఁబోయి
వా= పొందినవాడవుగాని; (“కుబేరుని	నను, పిడుగుపడఁగా వృక్షముతప్పించు
పట్టము” అనుట, యితరములయిన యూ	కొనలేనట్లు, తప్పించుకొనలేవు.
ర్హకలోకములకును, “వరుణునిసభను”	అని, తాత్పర్యము.



రహస్యాధము.—“తత్త్వదృష్టి  
చేతరావణుండు సీతతోఁబరుషవచనం  
బులాడకున్నను, సీతాదేవిమాత్రము,  
అట్టితాత్త్వికాధము మఱుగు పడి  
యుండవలెనని, పరుషముగా మాట  
లాడినది.” అని, మహేశ్వరతీర్థులువ  
చించిరి.“నేను బ్రతికియుండఁగా నిన్ను  
రాముండుగొనిపోవఁడు, నన్నుఁజంపి  
గొనిపోవును, నిన్నుఁజూచుచుండుటచే  
నాకుమోక్షంబుగలుగును, రాముని  
చేఁ జంపఁబడుటంజేసి, మోక్షంబు  
లభించును; దానికొఱకైనిన్ను వేఁడు  
కొనుచున్నాను” అనిమొదలుగారావ  
ణుండుసీతతోఁ జెప్పినాఁడని రహస్యా  
ధములచేఁ దేటయగుచున్నది గదా!  
సీతయును “నివునన్నభరింపఁజాలవు,  
నేనుసాక్షాత్లక్ష్మిని. నన్నభరింపఁజా  
లినవాఁడు మహావిష్ణురూపుండగు రా  
ముండే; అట్లు నీకును రాముండెమో  
క్షించివ్వవలయును” అని, సూచించి,  
యతనిమనో దాఢ్యమును బరీక్షించు

టకై “నీకుబ్రతుకనిచ్చుచుండునని, రా  
మునకునన్నొసంగి యతని శరణిందు  
ము;అట్లతనియనుగ్రహంబున, శీఘ్రం  
బునంగాకున్నను, గ్రహముగా ముక్తి  
బడయ వచ్చును” అని, చెప్పి, అతండు  
అత్యాతురమయిన ముముక్షుతలవాఁ  
డగుటనెఱింగి, “నిన్నరాముండు విడు  
వఁడు, నీబంధువులుగాని మఱి నిన్నుఁ  
గావలసిన వారెవ్వరుగానివచ్చినను ని  
న్నుఁజంపును, దానంజేసి, నీకుమోక్షం  
బుగల్గును; భయపడకుము; మొదలే నీ  
వునన్నుఁగొనితెచ్చునవుడే రాము బా  
రింబడియుందువేని యప్పుడెనీకు మో  
క్షంబుగల్గియుండును; సంసార వాస  
నంజేసి, యట్లునీకు ధైర్యంబు గల్గద  
య్యె” అని, రావణునకు నమృతము  
గల్గుటకై సకారణముగా నిరూపించిచె  
ప్పినది. ఇట్లు మాకుఁదోచుచున్నది. అ  
ధికవివరము, బుద్ధిమంతు లాలోచించి  
తెలిసికొనునది. విస్తర భయంబుననిం  
తటితో ముగింపఁబడియె.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ఏకవింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టాధము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర



వ్యాఖ్యానమునందు, సుందరకాండైకవింశసగఁటో,  
ముగిసినది.

(౫౭)

ద్వా వింశ సగఁ ప్రారంభః.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రాక్షసాధిపః  
ప్రత్యువాచ తత స్సీతాం విప్రియం ప్రియదశనామ్. ౧

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ వింబూచి, కఠినముగాఁగిట్లని, చెప్పెను  
బ్రభుండయిన రావణుండు ; సీతా అని, తాత్పర్యము.  
యాః = సీతయొక్క; పరుషం = కఠిన రహస్యాధఃము. — అపరుషం =  
మయిన; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = కఠినంబుగాని, వచనం; శ్రుత్వా; విప్రి  
విని; తతః = అటుపిమ్మట; ప్రియదర్శ యం = తనకు విశేషముగా మేలుగల్గిం  
నాం = సంతోష కరంబగుచూచుటగ చునట్టి మాటను; ప్రత్యువాచ. శేష  
ల; సీతాం = సీతనుగూర్చి; విప్రియం = ము. పై.  
దుఃఖకరంబగుమాటను; ప్రత్యువాచ = రావణుడు సీతచెప్పిన మృదువచ  
బదులు చెప్పెను. నంబులువిని, యంతఁ జూపరులకు సం

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, సీ తోషంబు గలిగించునట్టి సీతాదేవింబూ  
త చెప్పిన పరుషవచనంబులను విని, చూ చి, తనకు మేలుగలుగుటకై, యిట్లుచె  
పరులకు సంతోషంబుగలిగించు సీతాదే ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథాయథా సాంత్వయిత్వా వశ్యస్త్రీణాం తథాతథా  
యథాయథా ప్రియం వక్తా పరిఘాత స్తథాతథా. ౨

టీక॥ పురుషః (అధ్యాత్మతము) = పు ణ్ణం = స్త్రీలయొక్క, స్త్రీలనుట; సాం  
రుషుండు; యథాయథా = ఎట్లెట్లు; స్త్రీ త్వయి తా = బుజ్జగించువాడో, తథా త

ధా=అట్లట్లు;వశ్యం=స్వాధీనుఁడు.య  
ధాయధా=ఎట్లెట్లు;ప్రియం=సంతో  
షకరింబగుమాటను; వక్తా=చెప్పవ  
చో;తథాతథా=అట్లట్లు,పరిఘాతం=

పురుషుఁడుశ్రీలనెంతబుజ్జరించు  
నో,అంతవారిలకుస్వాధీనుఁడగును, మ  
టివారిలకెంతనంచుమాటలంజేప్పునో,  
అంతవారిలచేదెదరగు రింపఁబడును.  
అరి,తాత్పర్యము.

సన్నియచ్ఛతి మే క్రోధం శ్వయి కామ సముత్పితః  
ద్రవతో మాగః మసాద్య హయానివ సుసారధిః 3

టీక॥ శ్వయి=నీయఁడు ; సముత్పి  
తః=పుట్టిన;కామః=మోహము,వే,  
నాయొక్క; క్రోధం=కోపమును, సు  
సారధి=మంచిసారధి; అమాగః=

అని,తాత్పర్యము.  
రిహస్యాధఃము. కామః=ఇచ్చ ,  
భక్తియగుట, శేషము పై.  
నాకిప్పుడనీయఁడుగలిగియున్నభక్తి  
నారాక్షసజాతికి స్వభావమయి నా  
కుం గలిగియుండుకోపమును , సమ  
ధుండుగు సారధిదారిదప్పి పరుగెత్తు  
గుట్టములనులాగిపట్టునట్లు, అణుచుచు  
న్నది; ఇంకనిన్నుఁ బూజించినచో నెం  
తఫలంబుగల్గునో, చెప్పనలవిగాదు.  
అరి,తాత్పర్యము.

నాకిప్పుడు,నీయఁడుగలిగినకామ  
ము,సమధుండుగుసారధి,త్రోవదప్పిప  
రుగెత్తుగుట్టములను లాగిపట్టునట్లు,నా  
కోపమును, అణుచుచున్నది.

వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిక్ కిల నిబధ్యతే  
జనే తస్మిం స్వసుక్రోశి స్సేహశ్చ కిల జాయతే. ౪

టీక॥ మనుష్యాణాం = మనుష్యుల  
కు;వామః=ప్రతికూలమయిన;కామః=  
మోహము;యస్మిక్=ఏజనమునందు;ని

బధ్యతేకిల = కట్టఁబడియేయుండునో,  
దృఢమైయేయుండునో;తస్మిక్=ఆ; జ  
నేతు= జనమునందుమాత్రము; అను



క్రోశః = దయయును; స్నేహశ్చ = చెలిమియును, జాయతేకిల = పుట్టుచున్నది గదా!

కామమనునది చెడ్డది, అదియెవ్వరి

యందుదృఢమయిపుట్టునో, ఆజనంబు శిక్షింపఁ దగినదైనను, అచ్చటయయును స్నేహంబునుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మాత్కారణాన్నత్వాంఘాతయామి వ రానసే  
వధాహం మవమానాహం మిధ్యా ప్రవజితే రతామ్. ౫

టీక॥ వరానసే = శ్రేష్ఠమయినముఖముగలనీతా! ఏతస్మాత్ కారణాత్ = ఈ కారణమువలన, మిధ్యా ప్రవజితే = కపటములయినవనివాసవేషముగలరామునియందు, రతాం = ఆసక్తురాలవును, వధాహం = చంపుటకుఁదగినదానవును; అవమానాహం = అవమానింపఁదగినదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; నఘాతయామి = చంపించకున్నాను.

సుందరమగు ముఖముగలనీతా! ఇట్లు, నాకునీమీఁదమోహంబు గల్గియుండుకారణంబుననె, నీవునన్నువిడిచిపటవానప్రస్థవేష ధరుండగు రామునందాసక్తినుంచియున్నను, అవమానించిపంపఁ దగినదానవైనను, నిన్ను జంపకున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఏతస్మాత్ = ఈ; కారణాత్ = కారణంబువలన, నాయుష్టదైవంబగు రాముండు నీయందాస

క్తుండయియుండుటవలనననుట; ప్రవృజితే = వానప్రస్థుండగు నాయుష్టదైవంబయినరామునందు; రతాం = ఆసక్తురాలవగు; త్వాం = నిన్ను; నఘాతయామి = చంపుటయేలేదు వధాహం = చంపుటకుఁ దగినదియును; అవమానాహం = అవమానింపఁదగినదియునగు (స్త్రీ); ఘాతయామితియత్ (అధ్యాహృతము) = చంపించెదనననియేదిగలదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అదియును; మిధ్యా = అబద్ధము.

నీయందునాయుష్టదైవంబగు రాముండాసక్తుండై యుండుటంజేసి, అట్టిరామునియందాసక్తవయిననిన్ను జంపుటయేలేదు, సరియేకదా! అవమానించి చంపఁదగినంతటి యపరాధంబు గావించినను (స్త్రీని, ఎప్పుడును జంపను.

అని, తాత్పర్యము.



పరుషాణి హ వాక్యాని యాని యాని బ్రవీషి మామ్  
తేషుతేషు వధో యుక్త స్తవ మైధిలి దారుణః. ౬

టీక॥ మైధిలి=సీతా ! ఇహ=ఇచ్చట; మార=నన్నుగూర్చి; యాని యాని=ఏయే; పరుషాణి=కఠినములయిన; వాక్యాని=మాటలను; బ్రవీషి=చెప్పచున్నావో; తేషుతేషు=ఆవాక్యములయందు; తవ=నీకు; దారుణః=భయంకరమగు; వధః=చంపుట; యుక్తః=తగినది.

సీతా! నీవు, నన్నుగూర్చి , పరుషంబులగుమాటలెన్నిచెప్పితివో, వానిలోనొక్కొకటికిని , నిన్నుభయంకరముగాఁ జంపుటమంచిది.

అని,తాత్పర్యము.

రహస్యాధఃము. — మైధిలి=సీతా! ఇహ,తవమాం=నీయొక్కనన్ను,నీవాఁడనైన నన్నుగూర్చి, నీభృత్యుండనైన న్నిగూర్చియనుట; యానియాని , పరుషాణి, వాక్యాని, బ్రవీషి.తేషుతేషు,మమ (అధ్యాప్యతము) = నాకు;వధః; యుక్తః.

సీతా! నీభృత్యుండనైన నన్ను గూర్చి, యిన్నిపరుషవాక్యంబులాడితివే , వీనిలో నొక్కొక మాట యనుటకు బదులుగా , నన్నుజంపవచ్చును.అని, రావణుండుసీతతోఁజెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము,

ఏవ ముక్త్వాతు వై దేహీం రావణో రాక్షసాధిపః

క్రోధసంరంభసంయుక్త స్సీతా ముత్తర మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన; రావణః= రావణుండు ; వై దేహీం=సీతనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనే ; క్రోధసంరంభసంయుక్తః=కోపముయొక్కయతిశయముతోఁగూడినవాఁడై;సీతాం=

సీతనుగూర్చి;ఉత్తరం= మైమాటను ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణుండు, యిట్లుసీతతోఁజెప్పి , యంతనగ్గలంబగుకోపంబున, మఱిలనిట్లుని చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ద్వౌ మాసౌ రషీతవ్యౌ మే యో వధిస్తే మయా కృతః

టిక॥ యి=ఏ , అవధి=గడువు;  
తే=నీకు, మయా=నాచేత; కృతి=చే  
యబడినదో; తా(అధ్యాహృతము)=  
అ, ద్వై=రెండు; మాసౌ=మాసములు  
రక్షితవ్యా=కాపాడబడవలసినవి.

ననునికేపఁ జిచిగడువు ప్రకార  
ము, ఇంక రెండుమాసములు కాచియుం  
డవలయును. అని, తాత్పర్యము.  
రహస్యాధికము. — మే = లక్ష్మీవ  
గుసీతా శేషము. పై.

తత శ్చయన మాగోహ మమ త్వం వరివణిణి. ౮

టిక॥ వరివణి=ని=ఉష్ణకాలమునను  
భవితలమును శీతకాలమననుభోజ్యము  
నైనదేహముగలిగి భతయందను రా  
గముగలస్త్రీవగు, సీతా! తితి=అటుపి  
మ్మట; త్వం=నీవు, మమ=నాయొక్క;  
శయనం=పాస్టును; ఆగోహ = ఎ  
క్కుము.

ననాతోఁగూడఁబరుండవలయును.  
అని, తాత్పర్యము.  
రహస్యాధికము. — శయనం= పు  
ష్పకవిమానమును. శేవము. పై.  
ఇంక రెండుమాసము లోచియిం  
డుము. అంతఁ బెనిమిటితోఁగూడి , నా  
పుష్పకవిమానంబు నేక్కుము.  
అని, తాత్పర్యము.

సీతా! అటుపిమ్మట, నీవుశయనంబు

ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం భతారం మామనిచ్ఛతీం  
మమ త్వం ప్రాతరా శాధక మారభంతే మహానసే. ౯

టిక॥ ద్వాభ్యాం=రెండైన; మాసా  
భ్యాం = మాసములకన్న, ఊర్ధ్వం  
తు=పైనమాత్రము; మాం=నన్ను; భ  
రతారం= పెనిమిటినిగా; అనిచ్ఛతీం=కో  
రకున్నట్టి; త్వం=నిన్ను; మమ=నాకు;  
ప్రాతరాశాధకం = ప్రాతఃకాలము  
నందలిభోజనముకొఱకు; మహానసే=  
వంటయింటియందు; ఆరభంతే(ఆరభం

తే)=చంపుదురు.  
ఆ రెండుమాసములలో నీవునన్ను  
పెనిమిటిగావరింపవేని, నాకామలునాం  
టిప్రాతఃకాల భోజనంబునకై, నిన్ను  
వంటయింటంజంపివండుదురు,  
అని తాత్పర్యము.  
రహస్యాధికము. — ద్వాభ్యాం=  
రెండయిన; మాసాభ్యాం= మాసముల

కన్న; ఊర్ధ్వః=పై నమాశ్రయము ; (అధ్యాహృతము)=తెనుము.	
భూతాఽరం=పైనిమిటియగురాముని; ఆరెండుమాసములపైని, నీవునీపె	
అనిచ్చతీం=నన్నుగోరకున్న; మమ=నిమిటియగురామునింబొందుము ; ఈ	
నాయొక్క; మాం=లక్ష్మీని; ప్రాప్తం=రాజ్యలక్ష్మీనన్నువలవకున్నది ; కావు	
(అధ్యాహృతము) = పొందుటకు, న, నీవుదీనినిగూడ నంగీకరింపవలె న	
త్వాం=నిన్ను; ప్రార్థయే (అధ్యాహృత నిప్రాధిం=చేదను; ప్రాతఃకాలము నం	
ము)=ప్రార్థించెదను. ప్రాతః=ప్రాద్దు దు, వంటయింటియందు, మృగంబులం	
న; మహానసే=వంటయింటియందు; అల జంపివండుదురు; నీవువానిభక్షింపుము.	
భంతే=మృగములంజంపుదురు. భతయ అని, తాత్పర్యము.	

తాం తజమానాం సంప్రేత్య రాక్షసేంద్రేణ జానకీమ్  
దేవగంధర్వకన్యాస్తా విషేదు ర్వికృతేక్షణాః. ౧౦

టీక॥ రాక్షసేంద్రేణ= రాక్షసుల	ఋణితోగూడనుండు దేవతాస్త్రీలును
కుంబ్రువుపై నరావణునిచేత ; తజ్జ్వా	గంధర్వవనితలును, దుఃఖంబున నెఱ్ఱనిజే
మానాం = బెదరింపబడుచున్న ; వికృతములయినకండ్లతో, దుఃఖించిరి.	
తాం=ఆ; జానకీం=జనకునికొమారై	అని, తాత్పర్యము.
యగునీతను; సంప్రేత్య = చూచి,	రహస్యాధికము.— ఆదేవతా
తాః=ఆ; దేవగంధర్వకన్యాః= దేవ	స్త్రీలకును గంధర్వస్త్రీలకును, రావ
తాస్త్రీలునుగంధర్వస్త్రీలును; వికృతే	ఋండునీతను, యధాధికముగా బెది
క్షణాః=వికారమునొందినకండ్లుగలవా	రింపకున్నను, బెదరించినట్లు తోచినది
రలై; విషేదుః=దుఃఖించిరి.	కావున, వారలుదుఃఖించిరి.
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండట్లు	అని, తాత్పర్యము.
నీతనుబెదరించుటంజూచి, యచ్చటరావ	

ఓష్ఠప్రకారై రపరా వక్త్రేనైస్తధాపరాః

సీతా మాశ్వాసయామాసుస్త జితాం తేన రక్షసా. ౧౧

టీక॥ అపరాః=ఇతరస్త్రీలు ; ఓష్ఠప్రకారైః= పెదవులయొక్క-విధములచే



తను; తథా=అట్లు; అపరా= ఇతర  
లు; వక్త్రేనేత్రైః=ముఖములచేత  
నుగండ్లచేతను; తేన=ఆ; రక్షసా=  
రావణునిచేత; తజితాం=బెదరిం  
పఁబడిన; సీతాం=సీతను; ఆశ్వాసయా  
మానుః=ఊటించిరి.

మఱికొందఱు, పెదవులను గదలించి  
యుఁ గొందఱు, ముఖసంజ్ఞల చేత  
నునేత్రసంజ్ఞలచేతను, రావణునిచే బె  
దరింపఁబడినసీతను, ఊటించిరి.  
అని, తాత్పర్యము.

తాభి రాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాధిపమ్  
ఉవాచా త్తహితం వాక్యం వృత్తశౌండిర్యగర్వితమ్. ౧౨

టిక॥సీతా=సీత; తాభిః=వారలచే  
త; ఆశ్వాసితా=ఊటించఁబడినదై;  
రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభువై  
న, రావణం=రావణునిగూర్చి, ఆత్మహి  
తం=తనకుమేలుగల్గించునట్టి; వాక్యం=  
మాటను; వృత్తశౌండిర్యగర్వితం, వృ  
త్త=సదాచారముయొక్క, పాతివ్ర  
త్యముయొక్కయనుట, శౌండిర్య=బ

లముచే, గర్వితం = గర్వముగల్గినట్లు  
గా; ఉవాచ=చెప్పెను.  
సీతాదేవియు, వారలచేనట్లుఁబడిం  
పఁబడినదై, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ  
ణుం బూచి, పాతివ్రత్యబలగర్వంబు  
నఁ, దనకుహితంబగునట్లు, చెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

నూనం న తే జనః కశ్చి దస్తి నిశ్చేయసే స్థితః  
నివారయతి యో న త్వాం కమణో స్తా ద్విగహీతాత్. ౧౩

టిక॥తే = నీయొక్క; నిశ్చేయ  
సే=మేలునందు; స్థితః=ఉన్నట్టి; జనః=  
జనము; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నా  
స్తి=లేదు. నూనం=నిశ్చయము. యః=  
ఎవ్వఁడు, అస్తాత్ = ఈ; విగహీ  
తాత్=నిందింపఁబడిన; కమణః=కా  
ర్యమునుండి, నివారయతి = అడ్డుగించు

నో; సవ(అధ్యాహృతము) = వాఁడు  
ను; న=లేడు.  
ఇచ్చట నీమేలుగోరువాఁ డెవ్వఁడు  
నులేడు; నీవిష్ణుపతివ్రతనగునన్నునిర్బం  
ధించుచుండగా, “నిదియకార్య”మనిచె  
ప్పినిన్నుమఱియొకవారలెవ్వరునులేరు; ఇది  
నిశ్చయము.



రహస్యాధకము. — నీభార్యపు  
త్రాదులలో నెవ్వరును నీమేలుగోరువా  
రులేరు; అందఱునుదమతమమేలుగోరు  
కొనువారలె;మఱియునీవిట్టినిందితమయి  
నరాక్షసాధిపత్యము చేయుచున్నావే,  
నీ“కీకార్యముచేయవల” దనిచెప్పవార

లెవ్వరునులేరు;అట్లు, నీకుఇష్టప్రాప్తిని  
గానిఅనిష్టఃపృథ్వినిగాని, గోరువారలె  
వ్వరునులేరు;కావున, నీవుకరుణింపఁద  
గినవాఁడవు;నిన్నురాముఁడుకరుణించు  
ను.భయపడకుము.అని,తాత్పర్యము.

మాం హి ధర్మాత్మనః పత్నీం శచీమివ శచీపతేః

త్వదన్య స్త్రీషు లోకేషు ప్రాధికాయే న్మనసాపి కః. ౧౪

టీక॥శచీపతేః=శచీదేవికిఁబనిమిటి  
యయినయింద్రునియొక్క; పత్నీం (అ  
ధ్యాహృతము) = భార్యయగు; శచీమి  
వ (స్థితాం) = శచీదేవియుంబోలెనున్న;  
ధర్మాత్మనః = ధర్మబుద్ధిగలరాముని  
యొక్క;పత్నీం = భార్యనైన;మాం  
హి=నన్నునుగూడ; త్రిషు=మూఁడైన;  
లోకేషు = లోకములయందును;త్వద  
న్యః=నీకన్ననితరుండగు,కః=ఎవ్వఁడు;  
మనసాపి = మనసుచేతనైన;ప్రాధిక  
యేత్ =కోరును.

దేవేంద్రునకుశచీదేవియుంబోలెద  
మాత్ముండగు రామునకు భార్యయ  
యియున్ననన్ను, ముల్లోకంబుల యం  
దును, నీవుదప్పమఱియెవ్వరును, ఇట్లు

మోహించి,భార్యగాఁగోరరు.

అని,తాత్పర్యము.

రహస్యాధకము. — ధర్మాత్మ  
నః = ధర్మస్వరూపుండగు రాముని  
యొక్క;శేషము.పై.

రాముండు, ధర్మస్వరూపుండగు  
నారాయణుం డెకానివేఱుకాదు; శచీ  
దేవియింద్రునకవినాభూతయయినభా  
ర్యయగునట్లు, నేనట్టిరామునకునిత్యభా  
ర్యను.మహాలక్ష్మీయనంబడుదానను; అ  
ట్టినన్ను,ఇట్లుప్రత్యక్షముగాఁజూచి, వ  
రంబులప్రాధికంచువాఁడు, ముల్లోకం  
బులయందును,నీనదప్ప, నట్టిపుణ్యవం  
తుండులేఁడు.

అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసాధమ రామస్య భార్యా మమిత తేజసః



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఉ క్తవా నసి య త్పాపం క్వ గత స్తస్య మోక్ష్యసే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసాధము=రాక్షసులలోఁ దక్కువయింపనవాఁడవగు రావణుడా అమిత తేజసః = కొలఁదిలేనిపరాక్రమముగల ; రామస్య=రామునియొక్క ; భార్యం=భార్యనుగూచి=; యత్ = ఏ; పాపం=చెడ్డమాటను; ఉ క్తవాక్ = చెప్పినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి; గతః= పోయినవాఁడవై; తస్య = (పంచమ్యధఃమునందు వస్తి) దానివలన; మోక్ష్యసే=విడువఁబడుదువు?

రాక్షసాధముడా! కొలఁదిలేని పరాక్రమంబుగల రామునిభార్యనగు నన్నిట్టిమాటలాడితివే, నీవే లోకంబున కుఁబోయి, యీయపరాధంబు దప్పించుకొనఁగలవు? ఎక్కడికిఁ బోయినను, రాముఁడునిన్ను దండింపకవిడువఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— రాక్షసాధము=రాక్షసులలోఁ దక్కువయిన వాఁడా! రాక్షసుగుణంబులులేనివాఁడా యనుట; అమిత తేజసః=కొలఁదిలేని కాం

తిగల; సూర్యదులకాంతికిఁగోలంది గలదు, ఇతనిగాంతికదిలేదనుట; రామస్య=నారాయణరూపుండగు రాముని యొక్క; భార్య=భార్యనుగలత్తీ; దేవినన్నుగూచి=, యత్=ఏ; పాపం=నీకుఁగలకష్టమును; ఉ క్తవాక్ = చెప్పకొన్నవాఁడవు ; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి; గతః= పోయినవాఁడవై; తస్య(తస్మాత్)= ఆకష్టమునుండి; మోక్ష్యసే=విడువఁబడఁగలవు?

రావణుడా! నీవు రాక్షసుండవైపుట్టిన సునీకు రాక్షసుగుణంబులులేవు; సూర్యదులకాంతికన్ననిధికంబునుగోలఁది లేనిదియునగు కాంతితోఁగూడిన సాక్షాత్తనారాయణరూపుండగు రాముని భార్యను మహాలక్ష్మీనైననాయొద్ద , నీకష్టములేమేమిచెప్పకొంటివో , నీవురామునివిడిచియెచ్చటికిఁ బోయినను ఎప్పునినా శ్రయించినను, ఆకష్టంబులఁబోఁగొట్టువాఁడెవ్వఁడునులేడు; కావున రామునేయాశ్రయింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

యథా దృష్టృ మాతంగ శ్శశశ్చ సహితో వసే

తథా ద్విరదవ ద్రామ స్త్వం నీవ శశవ త్త్వైతం. ౧౬

టీక॥ వసే = అడవియందు ; సహితం = సంధించిన ; దృష్టిః = గర్వించి యున్న ; మాతంగశ్చ = ఏనుంగును ; శశశ్చ = కుండలును ; యథా = ఎట్లో ; తథా = అట్లు ; రామః = రాముడు ; ద్విరదవత్ = ఏనుంగువలె. త్వం = నీవు ; నీచశశవత్ = తక్కువయిన కుండలు వలెను ; స్మృతః = చెప్పఁబడినావు.

అడవియందు , మదపుటేనుంగును గుండలును బోయసేసి, యెట్లుండునో, అట్లు, రాముండును నీవును , యుద్ధము సేయుచురేసి, రాముండుచదపుటేనుంగువలెను, నీవునీచయిన కుండలు

వలెను, అవుదురు. అని, తాత్పర్యము. రహస్యాధకము. — 'రామండు నన్నుంజంపినచోఁగదా, నాకు మోక్షము. ఇంద్రాదులుంబోలెరాముండు నన్నుంజంపలేఁడేనినాగతయేమి?' అని, సంశయింపవలదు. మదపుటేనుంగు నకును గుండలుకను ఎంతయంతర మున్నదో, రామనకును, నీకును , అంతయంతరంబున్నది; కాశన , రామం డునిన్ను దప్పకచంపును, అట్లునీకుమోక్షంబును వచ్చును. సంశయింప వలదు. అని, తాత్పర్యము.

స త్వ మిత్వోకు నాధంజై తీసన్ని హ నలజ్జసే

చక్షుషో ద్విషయం తస్య న తావ దుప గచ్ఛసి ౧౭

టీక॥ సః = అట్టి ; త్వం = నీవు ; ఇత్వోకు నాధంజై = ఇత్వోకువంశమునఁబుట్టిన వారలకుఁ బ్రభువైన వహను భావుండగు రాముని ; తీపక్ = దూరముగాఁ బోవునట్లుచేయుచు ; ఇహ = ఇచ్చట ; సలజ్జసే = సిగ్గునొందకున్నావు. తస్య = ఆ రామునియొక్క ; చక్షుషోః = కండ్లకు ; విషయం = విషయంబగుటను , అగపడుటననుట ; నోపగచ్ఛసి తావత్ = పొందవైతివిగదా!

ఇట్టిప్పుడుబింకపు మాటలాడుచున్నావే; అప్పుడు, కపటంబున రాముని దూరముగాఁబోవునట్లుచేసి, దొంగతనముగానన్నుఁగొని తెచ్చితివే ; సిగ్గులేదా? నీవింకను రామునికండ్ల కగపడలేదు; అతనికంటంబడితివేని , నీకుఁదెలియను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధకము. — నీవిప్పడిట్లు మోక్షంబుగావలయునని కోరుచున్నావు; అప్పుడు, రాముండు దూరంబుగాఁ

బోవువఱకు దాఁగియుంటివి, అంత మోఁ  
జేచ్చగలవాడవఁపడదేల రామునెదుటి  
కిరావేతివి; నీకునిగ్గులేచాయేమికిం  
తయోచియిండుము; ఆరామునిదృ

ష్టిపథంబున నెప్పుడుపడుదువో, అప్పు  
డనీకుమోక్షముగల్గును.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇమే తే నయసే క్రూరే విరూపే కృష్ణపింగళే  
షీతౌ న పతితే కస్తాన్తామనార్యసిరీక్షతః. ౧౮

టీక॥ అనార్య = దుష్టుండవగురా  
వణుడా! మాం=నన్ను; సిరీక్షతః =  
చూచుచున్న; తే=సియొక్క; క్రూరే=  
భయంకరములను, విరూపే = వికృత  
ములయినవియును; కృష్ణపింగళే = న  
ల్లనివియునుగోరోజనమువంటి వణు  
ముగలవియునగు; నయసే=కండ్లు; షీ  
తౌ=నేలయందు ; కస్తాన్తే=ఎదువ  
లన; పతితే=పడినవి; న=కాలేదుక

దుష్టుండవగురావణుడా! పతివ్రత  
వగునన్ను మోహంబునంజూచుచున్నా  
వే; భయంకరములై వికృతములయి,  
నడుమనల్ల గాను గోరోజనమువంటి వ  
ణుముగలిగియుండు, నీకండ్లురెండును,

వీడి, నేలంబడవేల?  
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — అచ్చటను  
వారలందఱుఁ దాత్త్వికాధికము నెం  
తమాత్రమును దెలిసికొనకుండుటకై,  
స్పష్టముగాఁగొన్ని పరుషవచనంబులను,  
సీతాదేవిచెప్పినది. ఇట్లు; ముందును దె  
లిసికొనునది. లేక; నీవునన్నుమోహం  
బునంజూచియుందువేని, నీకండ్లువీడి  
నేలంబడును. అట్లులేక, నీవునన్నభ  
క్తితోఁ జూచుచున్నావుకావున, నీవు  
క్షేమంబుగానున్నావు.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్య ధర్మాత్మనః పత్నీం స్నుషాం దశరథస్యచ  
కథం వ్యాహరతో మాం తే న జిహ్వ వ్యవశీర్యతే. ౧౯

టీక॥ ధర్మాత్మనః=ధర్మబుద్ధిగ  
ల; తస్య=ఆరామునియొక్క; పత్నీం=క  
భార్యను; దశరథస్య = దశరథునియొ  
క్క; స్నుషాంచ=కోడలనగు; మాం=



నన్నుగూర్చి; వ్యాహరతః = చెప్పిరాని  
మాటలుచెప్పుచున్న; తే=నీయొక్క; జీ  
హ్వ=నాలుక; కథం=ఎట్లు; నవ్యవశీర్య  
తే=వీడిపడకున్నది?

ధర్మఃత్తుండగు రాముని భార్య  
నుదశధునికోడలనగు నన్నుగూర్చియి  
ట్టిచెప్పరానిమాటలుచెప్పుచున్నావే ;  
యెందువలన , నీనాలుకవీడినేలంబడ  
కున్నది?

రిహస్యాధర్మము. — ధర్మఃస్వరూ  
పుండగురామునిభార్యను దశరథమహా  
రాజు కోడలనుబతివ్రతనగునన్ను గూ  
ర్చి, నీవుతప్పమాటలు చెప్పియుండువేని,  
నీనాలుకయప్పుడే నేలంబడియుండును;  
అట్లులేక, నీవుభక్తితోఁబ్రార్థించుచుం  
డుటంశేసి, సుఖముగనున్నావు.  
అని, తాత్పర్యము.

అసందేశాత్తు రామస్య తపస శ్చస పాలనాత్

న త్వం కుమి దశగ్రీవ భస్మభస్మా హఃతేజసా. ౨౦

టీక॥ భస్మాహః=బూడిద గాఁ జే  
యఁదగినవాఁడవగు ; దశగ్రీవ=రావ  
ణుఁడా! రామస్య=రామునియొక్క, అ  
సందేశాత్తు=అజ్ఞ లేకుండుటవలనను ;  
తపసః= పాతివ్రత్యరూపమయినతప  
స్సుయొక్క; అనుపాలనాచ్చ=కాపా  
డుటవలనను; తేజసా= ప్రభావముచే  
త; త్వం=నిన్ను; భస్మ=బూడిదగా;  
నకుమి= (కరోమి)=చేయకున్నాను.

రావణుఁడా! నీవుభస్మముగాఁ జే  
యఁదగినవాఁడవు, అయినను, “ అప  
రాధముగలవాని దండింపు” మనిపెని  
మిటియాజ్ఞ! లేకుండుటవలనను , బాతి  
వ్రత్యంబునుంగల్గిన తపస్సు తఱుగునని

యు, నిన్నుభస్మమును గాఁ జేయకున్నా  
ను. అని, తాత్పర్యము,

రిహస్యాధర్మము. — భస్మభస్మా  
హః=అధికముగా విఘాతించిన, ఎ  
ల్లప్పుడును దేహమంతయు విఘాతనిధ  
రించియున్నవాఁడనుట; దశగ్రీవ, రా  
మస్య, అసందేశాత్తు, తపసః, అనుపా  
లనాత్, త్వం, తేజసా=కాంతితో ;  
సహితం (అధ్యాహృతము) = కూ  
డినవానిగా; జ్ఞానముగలవానిగా, జీ  
వన్ముక్తునిగా, లేక, యెప్పుటివలె నా  
రాయణనొద్ద ద్వారపాలకునిగా ;  
నకుర్చి.

ఎల్లప్పుడును దేహమంతయు విఘాతనిధ



రించుకొనియు డు రావణుడా! నాకు, యట్లనిచ్చినారాయణుని ద్వారపా  
భ క్తులకువరంబుకీ మ్మునిరామునియాజ్ఞ లకనిగారణేయకున్నాను; రాముండే,  
లేకుండుటవలననునా తపస్సుక్షయించు నిన్నట్లుచేయును.  
ననియునీ పాపములంబోగొట్టి, ఎప్పటి అని, తాత్పర్యము.

నాపహతుఁ మహం శక్యా త్వయా రామస్య ధీమతః  
విధి స్తవ వధాధాన్య విహితో నాత్ర సంచయః. ౨౦

టీక॥ త్వయా = నీచేత; ధీమతః = బుద్ధి  
మంతుండగు; రామస్య (పంచవ్యధా  
మందువస్తి) = రామునియొద్దనుండి; అప  
హతుఁ = అపహరించుటకు; అహం =  
నేను; శక్యా = కూడినదానను; న = కా  
ను. విధిః = అట్లునన్నపహరించుట, తవ =  
నీయొక్క; వధాధాన్య = చంపుటయనప్ర  
నుప్రయోజనముకొఱకు; విహితః = ఏ  
ర్పఱుపఁబడినది. అత్ర = ఈవిషయమం  
దు; సంచయః = సంచేహము; న = లేదు.

బుద్ధిమంతుండగు రామునిద్వనేనుం  
డఁగా, నన్నపహరించుటకునీచేతఁగా  
దు; నీకుఁజూపుగలుగుటకై, రాముండు  
దూరముగాఁ బోవునట్లును నీవునన్ను  
దొంగతనముగా నపహరించునట్లును,  
దైవముఘటించినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — తవ = నీయొ  
క్క; వధాధాన్య = చంపుటయనప్ర  
యోజనముకొఱకు, ఈరాక్షసరూపము  
నువిడిచినజరూపమునొందునట్లుచేయు  
టకొఱకునుట. శేషము. పై.

రాము మెద్దనేనుండఁగా, నన్నునీవ  
పహరింపనేరవు; నన్నపహరింపకున్న  
నిన్నురాముండుచంపఁడు ; అట్లునీకీ  
రాక్షసరూపంబువిడువదు ; కావున,  
నీకీరాక్షసరూపంబువిడిచినజరూపంబు  
వచ్చుటకైయే, నన్ను దొంగతనముగా  
నపహరింపవీలగునట్లు, దైవముఘటించి  
నది; కావున, నీకుమేలుగలుగును; సంది  
యములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

శూరేణ ధనదధ్రాత్రా బలై స్సముదితే న చ  
అపోహ్య రామం కస్తాద్ధి దార చార్యం త్వయా కృతమ్. ౨౧

టీక॥ శూరేణ=యధమునందు భానివాడను, గుబేరునితమ్ముండను, బయపడనట్టివాడను; ధనదభాత్రా=లంబునవినుతికెక్కినవాడను, అని, చెకుబేరునితమ్ముండను; బలైః=బలము ప్పుకొనుచున్నావే; అట్టివాడవగునేని, చేత; సముదితేనచ=శ్రేష్ఠుండవునగు; బంగారులేడిచే, రాముండు దూరము త్వయా=నీచేత; కస్తాధి= ఎందువల్ల గాఁబోవునట్లుచేసి, యతనిభార్యనగు ను; రామం=రాముని; అపోహ్య=నన్ను, ఏలదొంగిలించితెచ్చినావు; అతని తొలగఁజేసి; వారచార్యం= భార్యను యెదుటనేతేవచ్చునుగాదా! అని, సీత, దొంగిలించుట; కృతం= చేయఁబడినది. రావణునితోఁజెప్పెను.

“నేను, యధమునందుభయంపడ అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః  
వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీ మన్వవైత్తుత. ౨౩

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల కీం=సీతను; అన్వవైత్తుత=చూచెను. కుంబ్రభుండగు; రావణః = రావణు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, డు; సీతాయాః = సీతయొక్క-; వచ సీతచెప్పినమాటనువిని, మిక్కిలియు సం=మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రూ నాగ్రహంబునొంది, భయంకరముల రే = భయంకరములయిన; నయనే= గుకండ్లనుబెద్దగాఁడెఱచి, సీతంబాచె కండ్లను; వివృత్య = పెద్దవిచేసి; జాన ను. అని, తాత్పర్యము.

నీలజీమాతసంకాశోమహాభుజశిరోధరః  
సింహసత్త్వగతి శ్రీమాన్ దీప్తజిహ్వగ్రలోచనః. ౨౪  
చలాగ్రమకుటప్రాంశు శ్చిత్రమాల్యానులేపనః  
రక్తమాల్యాంబరధర స్తప్తాంగదవిభూషణః. ౨౫  
క్రోణిసుత్రేణ మహతామేచకేన సుసంవృతః  
అమృతోత్పదనధేన భుజగేనేవ మందరః. ౨౬  
తాభ్యాం స పరిపూణౌభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః

శుశుభేచలసంకాశ శృంగభ్యామివ మందరః. ౨౭

టీక॥ నీలజీమాతసంకాశః=నల్లని  
మేఘముతో సమానుడైన వాడును,  
మహాఘజశిరోధరః=పెద్దఘజములును  
మెడయునుగలవాడును, సింహసత్త్వ  
గతిః= సింహమునకుంబోలెబలంబును  
నడకయునుగలవాడును; శ్రీమాన్=  
అధికమయినకాంతిగలవాడును; దీప్త  
జిహ్వగ్రలోచనః= ప్రకాశించుచున్న  
నాలుకకొనయును గండ్లునుగలవాడు  
ను; చలాగ్రమకుటప్రాంశుః= కదలు  
చున్నకొనగలికిరీటముచేనున్నతుండైన  
వాడును; చిత్ర మాల్యానులేపనః=  
నానావర్ణములయిన పుష్పమాలికలు  
నుమైపూతయునుగలవాడును; రక్త  
మాల్యాంబరధరః= ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలిక  
లును వస్త్రంబులును దాల్చినవాడు  
ను; తప్తాంగదవిఘాతః= ప్రకాశించు  
చున్న బాహుపురులును ఘాతము  
లుగలవాడును; మహతా= పెద్దది  
యును; మేఘకేన= నల్లనిదియునగు;  
శ్రోణిసూత్రేణ= మొలనూలిచేతను  
సంవృతః= చుట్టబడినవాడును; కా  
పుననే; అమృతోత్పాదనధేన= అమృ  
తము పుట్టించుటకైకట్టబడిన; ఘజగే  
న=పాముచేత; సంవృతః(అధ్యాహ్న

తము) = చుట్టబడిన; మందరఇవ(స్థి  
తః)= మందరపర్వతంబుంబోలెనున్న  
వాడును; అచలసంకాశః=కొండతో  
సమానుడైన వాడును; రాక్షసేశ్వ  
రః=రాక్షసులకుఁబభుండునగు; సః=  
ఆరావణుండు; పరిపూర్ణాభ్యాం=  
నిండిన, బలిసేనయునుట ; తాభ్యాం=  
ఆ; భుజాభ్యాం=భుజములచేత; శృం  
గాభ్యాం = శిఖరములచేత;మందరఇ  
వ = మందరపర్వతంబుంబోలె;శుశు  
భే=ప్రకాశించెను.

నీలమేఘంబుంబోలె నల్లగానుండు  
మేనునువిశాలములగు భుజంబులునుమె  
డయునుంగలిగి, సింహంబునకుంబోలె  
బలంబును గమనంబునుంగలిగి, ప్రకా  
శించుచున్ననాలుకకొనతోను గండ్లతో  
నొప్పచు, గోపంబునం గదలుచున్న  
కిరీటంబుకొనతోఁబూడనగుచు, జిత్ర  
వర్ణంబులగు పుష్పమాలికల ననులేప  
నంబుల రక్తవర్ణంబులగుపుష్పమాలి  
కల రక్తవస్త్రంబులనుం దేజరిల్లుచు,  
బాహుపురులుదాల్చి, దీఘంబై ఇం  
ద్రనీలఘటితంబై నల్లగానుండు మొల  
నూలుధరించి యుండుటంజేసి , య  
మృతంబుఁబుట్టించుటకైకట్టిన సర్పంబు

తోఁగూడిన మందరపర్వతంబుం బోలె  
దర్శనీయుండై, పర్వతాకారుండైయు  
న్నరాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు, ఉ  
న్నతంబులగుభుజంబులచే, శిఖరంబుల

మందరపర్వతంబుప్రకాశించునట్లు, ఎం  
తయుంబ్రకాశించుచుండెను.  
ఆని, తాత్పర్యము.

తరుణాదిత్య వణాభ్యాం కుండలాభ్యాం విభూషితః  
రక్తపల్లవపుష్పాభ్యా మశోకాభ్యా మివాచలః. ౨౮  
సకల్పవృక్షప్రతిమో వసంత ఇవ మూర్తిమాన్  
శ్చ శానచైత్యప్రతిమో భూషితోపి భయంకరః. ౨౯  
అవేక్షమాణో వై ధీమాం కోపసంరక్తలోచనః  
ఉవాచ రావణ స్సీతాం భుజం ఇవ నిశ్శ్వసన్. ౩౦

టీక॥ తరుణాదిత్యవణాభ్యాం= బాలసూర్యునియొక్క వన్నెవంటి వ  
న్నెగల; కుండలాభ్యాం= పోఁగులచే  
త; విభూషితః = అలంకరింపఁబడి  
నవాఁడును; రక్తపల్లవపుష్పాభ్యాం= ఎఱ్ఱని చిగుళ్లును బూలునుగల; అశో  
కాభ్యాం= అశోకవృక్షములచేత; వి  
భూషితః (అధ్యాహృతము) = అలం  
కరింపఁబడిన; అచలఇవ (స్థితః) =  
కొండయుంబోలెనున్నవాఁడును; కల్ప  
వృక్షప్రతిమః= కల్పవృక్షములోఁ బో  
ల్ని-గలవాఁడును; మూర్తిమాన్= ఆకారముగల; వసంత ఇవ (స్థితః) = వసంతతుల్యుంబోలె ను  
న్నవాఁడును; భూషితోపి= అలంకరిం  
పఁబడినవాఁడైనను; భయంకరః= భ

యముసేయువాఁడును; కావుననే; శ్చ  
శానచైత్యప్రతిమః = శ్చశానమునం  
దలిమంటపముతోఁ బోల్ని గలవాఁడు  
నగు; సః=ఆ; రావణః=రావణుండు;  
కోపసంరక్తలోచనః = కోపముచే  
నెఱ్ఱవైన కండ్లు గలవాఁడై; వైదే  
హీం=సీతను; అవేక్షమాణః= చూచు  
చు; భుజం ఇవ = సర్పమువలె; ని  
శ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులు వుచ్చుచు;  
స్సీతాం=సీతనుగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పె  
ను.

బాలసూర్యవణంబున నొప్పుచుం  
డుకుండలంబులందాల్చినవాఁడు, కావు  
న, నెఱ్ఱనిచిగుళ్లు బూలుగలిగిన య  
శోకవృక్షంబులచే ఁగూడి పర్వతంబు  
మాడ్కి-ం జూపట్టుచు, నలంకరింపఁబ



డియుండుటంజేసి, కల్పవృక్షంబుంబో  
లెఁ జూడనగుచు, నాకారంబువహించి  
చినవసంతుండనందగి , భూషణంబు  
లు ధరించి యున్నను భయంకరుండై  
యుంటంజేసి, శ్వశానమంటపంబు కై

వడిఁ జూడుటలకుఁజేయెన్న యీ  
రావణుండు, కోపంబున నెట్టంబాటిన  
కండ్లతోసీతంబాచుచు, సర్పంబుంబో  
లె నెట్టూర్పులువచ్చుచు , సీతతోనెట్టి  
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనయేనాభిసంపన్న మధఁహీన మనువ్రతే

నాశయామ్యహ మద్య త్వాం సూర్య స్సంధ్యా మిశాజసా. ౩౧

టీక॥ అనయేన = దుర్మాగము  
తో; అభిసంపన్నం = కూడినవాడును;  
అధఁహీనం = ధనముచేతవిడువఁబడి  
నవాడునగురాముని; అనువ్రతే = అ  
నుసరించినదానా! అద్య = ఇప్పుడు; అ  
హం = నేను; త్వాం = నిన్ను; ఓజసా =  
కాంతిచేత; సూర్యః = సూర్యుడు;  
సంధ్యామివ = సంధ్యనుంబోలె ; నాశ  
యామి = నశింపఁజేసెదను.

దుర్మాగము నవలంబించి యు  
న్నవాడును దరిద్రుండునగు రామున  
నుసరించియున్నావు; నేనంతజెప్పిన  
నునామాటవివక్షితవి; కావున, సూ  
ర్యుడు, పాతస్సంధ్యను నశింపఁజే  
యునట్లు నేనిప్పుడె నిన్నునశింపఁ జేసె  
దను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — అనయే = అ  
న్యాయమునందు ; నాభిసంపన్నం =

సంబంధములేనివాడును , న్యాయము  
నందేయుండువాడుననుట ; అధఁ  
హీనం = అధికముచేవిడువఁబడిన వా  
డును, పరివ్రాజకావృత, శబ్దాధికం  
బులకగోచరుండుననుట , అగురాము  
ని, అనువ్రతే, ఓజసా; విశిష్టః = (అధ్యా  
ప్యతమ) = కూడిన; సూర్యః ; సం  
ధ్యామివ; అహం; అద్య; త్వాం; నా  
శయామి, (శసయోరభేదః) = నాన  
యామి, అసగతిదీప్త్యాదానేషుణిచ్ =  
పొందింపను, రామునిబొందింపననుట.  
నీవు, నాజగత్పరిపాలన ధురంధ  
రుండును, శబ్దాధికములకగోచరుండు  
నగురాముని భార్యవు; ప్రాతస్సంధ్య  
సూర్యునిబొందునట్లు, నాకుమోక్ష  
ముగలుగుదనక, నిన్నురామునితోఁజే  
ర్పను. అని, తాత్పర్యము.

“ఈశ్లోకము, కొన్నికోశంబులనగ

పడకుండుటవలన, వ్యాఖ్యాతంబు కాద వచించిరి.

య్యే” అని , పహేశ్వర తీర్థులు

ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః

సందిహే తత స్సర్వా రాక్షసీ ఘోరదశకానాః. ౩౨

ఏకాక్షీ మేకకణాంచ కణప్రావరణాం తథా

గోకణీం హస్తీకణీంచ లంబకణీ మకణికామ్. ౩౩

హస్తీపాద్యశ్వపాద్యౌచ గోపాదీంపాదచూళికామ్

ఏకాక్షీ మేకపాదీంచ శృఙ్గపాదీ మపాదితామ్. ౩౪

అతిమాత్రశిరోగ్రీవా మతిమాత్రకుహోదరీమ్

అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ దీఘజిహ్వ మజీహ్వీకామ్. ౩౫

అనాసికాం సింహమాఖీం గోమఖీం సూకరీమఖీమ్

టీక|| శత్రురావణః=శత్రువులనట మనట్లుచేయునట్టి; రాజా=రాజయి

న; రావణః=రావణుడు; ఇతి=ఈ

ప్రకారముగా; మైథిలీం = సీతనుగూ

ర్చి; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అటుపిమ్మ

ట; ఏకాక్షీం=ఒకకన్నుగలదానిని; ఏ

కకణాంచ = ఒకకణిగలదానిని; ఏ

తథా=అట్లు ; కణప్రావరణాం=

చెవియెయి తరీయముగఁ గలదానిని ;

గోకణీం = ఆవుయొక్క చెవుల

వంటి చెవులు గలదానిని ; హస్తీక

ణీంచ = వీనుగుచెవులవంటిచెవు

లుగలదానిని; లంబకణీం = వ్రేలు

కాడుచెవులుగలదానిని; అకణికాం=

చెవులులేనిదానిని; హస్తీపాద్యశ్వపా

ద్యౌచ= వీనుగుపాదములవంటిపాద

ములుగలదానిని , గుత్తము పాదముల

ములుగలదానిని , గుత్తము పాదముల

వంటి పాదములుగలదానిని; గోపా

దీం= ఆవుయొక్కపాదములవంటిపా

దములుగలదానిని; పాదచూళికాం=

పాదములందు బట్టుగలదానిని; ఏకా

క్షీం= ఒక్కకన్నుగలదానిని; ఏకపా

దీంచ = ఒక్కకాలుగలదానిని; శృఙ్గ

పాదీం= పెద్దపాదములుగలదానిని; అ

పాదికాం=పాదములేనిదానిని; అతి

మాత్రశిరోగ్రీవాం = మిక్కిలియుఁబె

ద్దవైనతలయునువెడయునుగలదానిని;

అతిమాత్రకుహోదరీం = మిక్కిలియుఁ

బెద్దవైనస్తనములును గడువునుగలదా

నిని; అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ = మి

క్కిలియునుబెద్దవైన ముఖమునుగండ్లు

నుగలదానిని; దీఘజిహ్వం= పొడు

దుగలదానిని; దీఘజిహ్వం= పొడు

ననాలుకగలదానిని; అజిహ్వాకాం= నాలుకలేనిదానిని; అనాసికాం= ముక్కులేనిదానిని; సింహముఖం= సింహముయొక్క ముఖమువంటిముఖముగలదానిని; గోముఖం= ఆవుయొక్క ముఖమువంటిముఖముగలదానిని; సూకరీముఖం= ఆడుపందియొక్క ముఖమువంటి ముఖముగలదానిని; ఘోరదర్పనాః= భయంకరమగుచూచుటగల; రాక్షసీ= రాక్షసస్త్రీలను; సర్వాః= అందఱను; సందిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను.

శత్రువులనేర్పించునట్టి రావణుడు, సీతతోనాప్రకారము చెప్పి, యొక్క కన్నుగలదానిని, ఒకచెవిగలదానిని, చెవులు విశాలములయియుండగా వాని నేయు త్రరీయముగాధరించినదానిని, ఆవుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, ఏనుగుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, వేలుకాడుచెవులుగలదానిని, శివులేలేనిదానిని, ఏనుగుపాదములవంటిపాదము

లుగలదానిని, గుఱ్ఱముపాదములవంటిపాదములుగలదానిని, ఆవుపాదములవంటిపాదములుగలదానిని, బాదంబులందుజుట్టుమొలిచియుండుదానిని, అట్లుఒకకన్నుగలమఱియొకదానిని, ఒక్కకాలుగలదానిని, విశాలపాదంబులుగలదానిని, బాదంబులేనిదానిని, మిగులఁబెద్దవైనతలయును మెడయును గలదానిని, మిక్కిలియుం బెద్దవైనస్తనంబులునుగడుపునుగలదానిని, అతివిశాలంబులగుముఖంబును గండ్లునుగలదానిని, పొడుగునాలుకగలదానిని, నాలుకయేలేనిదానిని, ముక్కులేనిదానిని, సింహముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, ఆవుముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, బందిముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, ఇట్లుచూపరులకు భయంబుగలుగఁ జేయుచుండురాక్షసస్త్రీలనందఱం జూచి, యిట్లుని, యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మద్వశగా సీతా క్షిప్రం భవతి జానకీ. ౩౬

తథా కురుత రాక్షస్య స్సర్వాః క్షిప్రం సమేత్యచ

టీక|| రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలారా, 'జానకీ; జనకునికొమార్తెయగు; సీతా= యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; సీత; యథా=ఎట్లు; క్షిప్రం= శీఘ్రము సర్వాశ్చ=అందఱును; సమేత్య=చేరి; గా; మద్వశగా=నాయధీనతను బాండు

నది; భవతి = అగునో; తథా = కటయి,, జనక్షణకొమాతెయగు సీ  
అట్లు. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుత= త, శీఘ్రముగానామీద ననురాగము  
చేయుడు. గలదగనట్లు, శీఘ్రముగాఁగావింపుఁ

రాక్షసస్త్రీలారా! మీరందఱు నొడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదనైః ౩౭

ఆవజ్ఞయత వై దేహీం దండస్యోద్యమనేనచ

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమైశ్చ=ప్రతిలోమములకార్యములచేతను ; అనుకూల ఈవిడకుఁబ్రతిహేళకార్యములనైన  
కార్యములచేతను; సామదానాదిభేదను అనుకూలకార్యములనైనను సామ  
నైః=సామముదానము మొదలుగాఁగ దాన భేదములనైననులేక, దండముఁ  
లభేదములచేతను; దండస్య= శిక్షించు జూపియయినను, ఈసీతను, వశీకరింపుఁ  
టయొక్క; ఉద్యమనేనచ = ప్రయత్నించుటచేతను ; వై దేహీం= సీతను; జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునఃపునః ౩౮

కామమన్యుపరీతాత్తా జానకీం పర్యతజ్ఞయత్

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసుల రాక్షసులకుఁబ్రభుండైనరావణం,  
కుఁబ్రభువైనరావణుండు; ఇతి = ఈ డిల్లురాక్షస స్త్రీలకాజ్ఞాపించి మఱి  
ప్రకారముగా; ప్రతిసమాదిశ్య = ఆ యుం గామక్రోధంబులతిశయిల్లఁగా ;  
జ్ఞాపించి; కామమన్యుపరీతాత్తా=కామాటిమాటికిని, సీతనదలించెను.  
మముచేతను గోపముచేతనువ్యాపింపఁ అని, తాత్పర్యము.  
బడినమనుగులవాఁడై ; పునఃపునః= “అదభినట్లభినయించెను” అని, ర  
మాటిమాటికిని; జానకీం=సీతను; ప హస్యము.  
ర్యతజ్ఞయత్=అదలించెను.

ఉపగమ్య తతః క్షిప్రం రాక్షసీ ధాన్యమాలినీ. ౩౯

పరిష్కర్య దశగ్రీవ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; ధాన్య త=చెప్పెను.

మాలినీ=ధాన్యమాలినయను ; రాక్ష అంత, రావణుని కనిష్ఠ భాగ్యయయి  
సీ=రాక్షసస్త్రీ, శ్రీప్రం = శీఘ్రము నధాన్యమాలినయను రాక్షసస్త్రీ , శీ  
గాఃఉపగమ్య=దగ్గఱి, దశగ్రీవం=రా ఘ్రిముగా రావణునొద్దకుఁబోయి, య  
వణుని; పరిష్కర్య=కొఁగిలించుకొని , తని గొఁగిలిచికొని, యిట్లుని, పలికెను.  
ఇదు=ఈ, వచనం=మాటను; అబ్రవీ అని, తాత్పర్యము.

మయా క్రీడ మహారాజ సీతయా కిం తవాసయా. ౪౦

వివణాయా కృపణాయా మానుష్యా రాక్ష సేశ్వర

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండ నయా=ఈ, సీతయా=సీతచేత ; త  
వగు రావణుడా! మయా=నాతో ; క్రీ వ=నీకు; కిం=ఏమిప్రయోజనము!  
డ=రమింపుము; రాక్ష సేశ్వర= రా మహారాజుండవగు రావణుడా! నీ  
క్షసులకుఁ బ్రీఢుండవగు రావణుడా! వునాతోఁ గ్రీడింపుము, నీవు రాక్ష సేశ్వ  
వివణాయా= వికృతవణము గలది రుండవు; వికృతమగు వణము గలది  
యను; కృపణయా= దీనురాలును; యు మనుష్యస్త్రీయనగు నాసీతసీత  
మానుష్యా=మనుష్యస్త్రీయనగు; అ ల! అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్యా మహారాజ న దివ్యాక్ భోగస త్తమాక్. ౪౧

విదధాత్యమరశ్రేష్ఠ స్తవ బాహుబలాజితాక్

టీక॥ మహారాజ=మహారాజుండవ దుఁగల్గుగునట్టి; భోగస త్తమాక్= ఉ  
గు రావణుడా! అమరశ్రేష్ఠః=బ్రహ్మచే త్రములయిన భోగములను; అస్యాః=  
వుఁడు; తవ=నీయొక్క; బాహు బ ఈసీతకు; నవిదధాతి = చేయఁడు;  
లాజితాక్= భుజబలముచే సంపా నూనం=నిశ్చయము.  
దింపఁబడిన; దివ్యాక్=స్వగమునం మహారాజా! ఇది ఈ విడతప్పు గాదు;

నీభుజబలంబున సంపాదించబడినదివ్య గండయ్యె; కావుననే, యీబిడకు ని  
భోగంబుల ననుభవించుటకుందగు భా స్పృహతఁగా వరింపనిప్రములేకున్నది.  
గ్యంబు, నీబిడకు, బ్రహ్మచేవుండొసం అని, తాత్పర్యము.

అకామాం కామయానస్య శరీర ముపతప్యతే. ౪౨

టీక॥ అకామాం = ఇచ్చలేనిదాని తనపైనిచ్చలేనిదానినిగోరినచో, వ్య  
ని; కామయానస్య = కోరువానియొ ధకముగా జేహంబునకుఁగ్లేశమేకాని మ  
క్క; శరీరం = దేహము; ఉపతప్యతే = జీయేమియుంబ్రయోజనంబులేదు.  
పరితాపమునొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా

టీక॥ ఇచ్చంతీం = కోరుచున్నదాని నచో, మిక్కిలియు సంతోషంబునను  
ని; కామయానస్య = కోరువానికి; శో భవింపవచ్చును; కావున, నీపైమో  
భనా = మంగళకరంబగు; ప్రీతిః = సం హంబుగలదానినన్నుంగోరుము. అని,  
తోషము; భవతి = అగుచున్నది. ధాన్యమాలిని రావణునితోఁజెప్పెను.  
తనపైనిచ్చగల యాఁడుదానింగోరి అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్తస్తు రాక్షస్యా సముత్త్తిప్త స్తతోబలి. ౪౩  
ప్రహసన్తేషు సంకాశో రాక్షస స్సన్యవతఃత

టీక॥ బలి = బలవంతుఁడును; మేఘు సఙ్గ = నవ్వుచు; న్యవతఃత = మఱియెను.  
సంకాశః = మేఘముతోఁసమానుఁడైన బలవంతుఁడును మేఘంబుం బోలు  
వాఁడును; రాక్షసః = రాక్షసుండునగు మేను గలవాఁడునగు శారావణుండు,  
సః = ఆరావణుండు; రాక్షస్యా = ధా ధాన్యమాలినిచెప్పినమాటనువిని, యం  
న్యమాలినియను రాక్షస ప్రీతిచేత; ఏ త ధాన్యమాలినిచే విడువఁబడినవాఁ  
వం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁ డై, నవ్వుచు, నవ్వలికింబోయెను.  
డైనంతనె; తతః = అటుపిమ్మట; సము అని, తాత్పర్యము.  
త్తిప్తః = విడువఁబడినవాఁడై; ప్రహ

ప్రస్థిత స్స దశగ్రీవః కంపయన్నివ మేదిసీమ్. ౪౪

జ్వలద్భాస్కరవణాభం ప్రవివేశ నివేశనమ్

టీక॥సః=అ;దశగ్రీవః = రావణుఁ వేశించెను.

దు;మేదిసీం = భూమిని ; కంపయన్ని

వ=కదలించువాఁడువోలె; ప్రస్థితః =

బయలుజేతినవాఁడై ; జ్వలద్భాస్క

రవణాభం = ప్రకాశించుచున్నసూ

ర్యునివన్నెయొక్క కాంతివంటి కాంతి

గల; నివేశనం=ఇంటిని;ప్రవివేశ=ప్ర

ఆరావణుండు, భూమియదరునట్లు

పాదన్యాసంబులుసేయుచు , మధ్యా

హ్నసూర్యుండుంబోలె వెలంగుచున్న

తనగృహంబుం బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః. ౪౫

పరివార్య దశగ్రీవం చివిశు స్తం గృహే త్తమమ్

టీక॥దేవగంధర్వకన్యాశ్చ = దే వేశించిరి.

వకన్యలునుగంధర్వకన్యలును ; నాగక

న్యాశ్చ = నాగకన్యలును; సర్వతః=

అంతటను; దశగ్రీవం=రావణుని; పరి

వార్య=చుట్టుకొని; తం=ఆ; గృహే

త్తమం=గృహశ్రేష్ఠమును;చివిశు=ప్ర

దేవకన్యలునుగంధర్వకన్యలునునా

గకన్యలును, ఆరావణునిచుట్టుంబరివే

ష్టించి, యతనితోఁగూడ , నుత్తమంబ

గునాగృహంబుఁజొచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స మైధిలీం ధమః పరా మవస్థితాం

ప్రవేపమానాం పరిభర్తస్య రావణః. ౪౬

విహాయ నీతాం మదనేన మోహిత

స్వమేవ వేత్త ప్రవివేశ ఛాస్వరమ్

టీక॥సః=ఆ;రావణః = రావణుఁ దాసక్తయును ; అవస్థితాం = దృ

ఘ ; ధమఃపరాం = ధమమునం ధమయిన మనసుగలదియును ; ప్రవే

పమానాం = వడఁకుచున్నదియునగు; పరిభర్త = సీతను; పరిభర్త = బెదరించి; సీతాం = సీతను, విహాయ = విడిచి; మదనేన = మన్మథునిచేత; మోహితః = మోహమునొందునట్లు చేయఁ బడినవాఁడై; స్వం = తనదైన; భాగ్యరం = ప్రకాశించుచున్న; వేత్సైవ = గృహమునే; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, ధమకంబవలంబించి దృఢచిత్తయై భయంబున వడంకుచున్న సీతని ప్రకారము బెదరించి, యంతసీతను విడిచి మన్మథమోహితుండై సుందరుండై వెలుంగుచున్న తనయింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — మదనేన = మన్మథునిచేత; మోహితః = మోహమునొందునట్లు చేయఁబడిన; సః = ఆ, రావణః = రావణుండు; ధమకపరాం;

అవస్థితాం; ప్రవేశమానాం; పరిభర్త = నన్నుఁగింకరునిఁగాఁజేసికొనకయేలయిట్లు నన్నుపేక్షించుచున్నావని గట్టిగాఁ జెప్పి, సీతాం; విహాయ; భాగ్యరం; స్వంవేత్సైవ = ఇంటినే; ప్రవివేశ.

రాక్షసుండగుటచే నెల్లప్పుడును గామక్రోధంబులకు లోబడి యుండునారావణుండు, ధమాకసక్తయై దృఢచిత్తయై “పతియాజ్ఞలేకయే నితని సుద్ధరింపలేను; ఇతండిప్పుడే యుద్ధరింపుమని బాధించుచున్నాఁడే! ఏమిసేయవచ్చును?” అని, సంభ్రమంబువడంకుచున్న సీతాదేవింజూచి, “నివునన్నుఁగింకరునిగాఁజేసికొని నన్నుద్ధరింపకయేలయిట్లు పేక్షించుచున్నావు?” అనిగట్టిగానఱచి, యంతసీతను విడిచి, తనయింటికేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ద్వావింశస్సగళః.

ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వావింశస్సగళిక,

ముగిసినది.



అమి

త్రయోవింశతగణపారంభః.

ఇ త్యుక్త్వా మైధిలీం రాజా రావణ శృత్రురావణః

నందిశ్యచ తత స్సర్వా రాక్షసీ నిజఃగామ హ. ౧

టీక॥ శత్రురావణః = శత్రువులనే వెడలెను. “హ” అనునది పాదపూరణా  
ద్వీంచునట్టి; రాజా = రాజయిన; రావ ధకము.  
ణః = రావణుడు; మైధిలీం = సీతనుగూ శత్రువులంగొట్టియేడ్చిండునట్టి రా  
ర్చి; ఇతి = ఈ ప్రకారముగా; ఉక్త్వా = చె వణుండు, సీతతో సీ ప్రకారము చెప్పి,  
ప్పి; తతః = అటుపిమ్మట; రాక్షసీ = రా యంత రాక్షసస్త్రీలకందఱకు ను క్తవి  
క్షసస్త్రీలను; సర్వా = అందఱను; నంది ధంబున నాజ్ఞాపించి, యింటికింబోయె  
శ్యచ = అజ్ఞాపించియు; నిజఃగామ = ను. అని, తాత్పర్యము.

నిష్కాంతే రాక్షసేంద్రే తు పున రంతఃపురం గతే

రాక్షసో భీమరూపా స్తా స్సీతాం సమభిదుద్రువుః. ౨

టీక॥ రాక్షసేంద్రే = రాక్షసులకుఁ సమభిదుద్రువుః = తపింపఁజేసిరి.  
బ్రభుండగు రావణుండు; నిష్కాంతే రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు వె  
తు = వెడలఁగానే; అంతఃపురం = అం డలియంతఃపురంబు సేరఁగానే, భయం  
తిపురమును; గతేపునః = పొందఁగా కరాకారలయిన యారాక్షసస్త్రీలంద  
నే; భీమరూపాః = భయంకరంబులైన ఱును, సీతకు నానావిధకరినో క్తులం  
యాకారములుగల; తాః = ఆ; రాక్ష దాపంబుగలుగఁజేసిరి.  
స్యః = రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం = సీతను; అని, తాత్పర్యము.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః

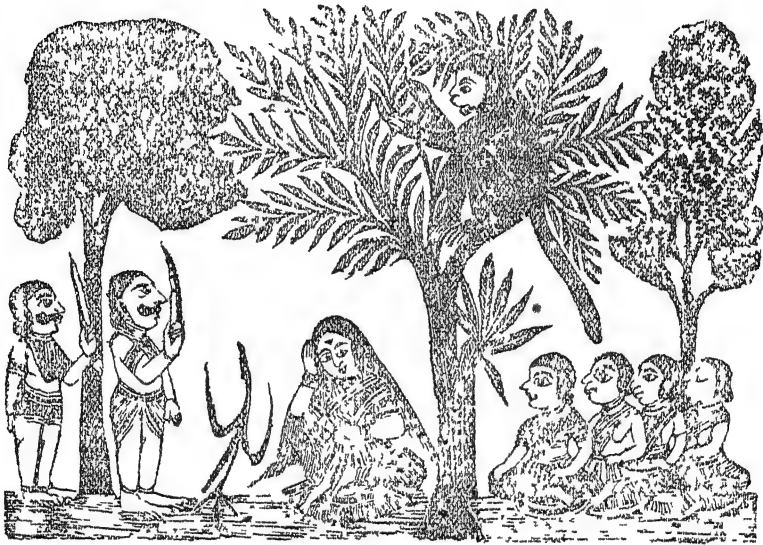
పరం పరుషయా వాచా వై దేహీ మిద మబ్రువత్. ౩

టిక॥ తతః = అటుపిమ్మట, రాక్ష	మాటచేతను; ఇదం = ఈమాటను; అ
స్యః = రాక్షసస్త్రీలు; క్రోధమూర్ఛ	బ్రువక = పలికిరి.
తాః = కోపముచేవ్యాపింపబడినవార	అంత, నారాక్షసస్త్రీలు, పరవశో
లై; వై డేహీం = విదేహదేశమునం	పంబువహించి, సీతయొద్దకుంబోయి,
దుఃఖుట్టిన; సీతాం = సీతను; ఉపాగ	మిగిలెయ్యుం బరుషంబగువాక్యంబున,
మ్యు = పొంది; పరం = మిక్కిలియును;	సీతతోగట్లని, చెప్పిరి.
పరుషయా = కఠినమోయిన, వాచా =	అని, తాత్పర్యము.

పౌలస్త్యస్య వరిష్ఠస్య రావణస్య మహాత్మనః  
దశగ్రీవస్య భార్యత్వం సీతే నబహుమన్యసే. ౪

టిక॥ సీతే = సీతా! పౌలస్త్యస్య =	డునగు రావణునకు భార్యగానుండుటనీ
పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడు	కెచ్చుగాఁదోచలేదేమి?
ను; వరిష్ఠస్య = శ్రేష్ఠుండును; మహా	రహస్యార్థకము — మహాత్మనః =
త్మనః = అధికమయినపరాక్రమముగల	పూజ్యుంబగు స్వభావముగలవాఁడును;
వాఁడును; దశగ్రీవస్య = పదికంఠము	భార్యత్వం = పోషింపఁ దగియుం
లుగలవాఁడునగు; రావణస్య = రావణ	డుటను.
నకు; భార్యత్వం = భార్యయగుటను;	సీతాదేవీ! సాక్షాత్పులస్త్యప్రజా
నబహుమన్యసే = అధికముగాఁదలం	పతివంశంబునఁబుట్టినవాఁడు, కులంబు
పపు.	నశ్రేష్ఠుండు, ధామికకుండునగునట్టిరా
సీతా! సాక్షాత్పులస్త్యప్రజాప	వణుండు, నీకు “గింకరుండనైయుండె
తివంశంబునఁబుట్టినవాఁడుఁ గులంబున	ద” ననివేడుకొనుచుండఁగా, నతని
నైశ్వర్యంబునను శ్రేష్ఠుండుమహాపరా	క్రైంకర్యంబునుసేపుగ్రహింపవేమి?
క్రమశాలియుం బదికంఠములుగలవాఁ	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తేకజాటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్  
అమంత్ర్య క్రోధతామ్రాక్షీ సీతాం కరతలోదరీమ్. ౫



టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ఏకజటా=వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.  
నామ=ఏకజటయనుషేరుగల; రాక్ష=అంత, నేకజటయనురాక్షసి, కో  
సీ=రాక్షసప్రి; క్రోధతామ్రాక్షీ=పంబుననెట్టినై న కండ్లతో నఱచేయి  
కోపముచేనెట్టినై నకండ్లుగలదై; కరత=యంతటికడుపుగలసీతంబిలిచి, యిట్లు  
లోదరీం=అఱచేయియంతటికడుపుగ  
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.  
ల; సీతాం=ల; సీతను; ఆమంత్ర్య=పిలిచి;

ప్రజాపతీనాం వజ్రాంతం చతుర్థోఽయః ప్రజాపతిః  
మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః. ౬

టీక॥ యః=ఎవడు; వజ్రాంతం=హస్తదేవునియొక్క; మానసః=మన  
ఆటుగురైన; ప్రజాపతీనాంతు=ప్ర  
జాపతులలోపలను; చతుర్థః=నాల  
వవాడైన; ప్రజాపతిః; ప్రజాపతియొ; “మరీచిరత్స్యోంగిరసౌపులస్త్యఃపులహః  
సః=అట్టి; పులస్త్యఇతి=పులస్త్యుండని; క్రతుః”(మరీచియు, నత్రియు, నంగిర  
విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుండైన; బ్రహ్మణః=బ్ర  
హ్మండును, బులస్త్యుండును, బులహం

డును, గ్రతువును, వీరుప్రజాపతులా | డనిపేరొందినవాఁడు, బ్రహ్మహ సన  
ర్వురు.) అని, చెప్పబడినప్రజాపతులా | పుత్రుం డొకఁడుండెను.  
పుణ్రిలోను, నాలవవాఁడు, పులస్త్యుం | అని, తాత్పర్యము.

పులస్త్యస్యతు తేజస్వీ మహాషిః మానస స్సుతః  
నామ్నా స విశ్రవానామ ప్రజాపతిగమప్రభః. ౭

టీక॥ పులస్త్యస్యతు = పులస్త్యున | దునగు; సః = ప్రసిద్ధుండైన; మానసః =  
కును; తేజస్వీ = అధికమయినప్రభా | మనస్సులోఁబుట్టిన; సుతః = కొడుకు; ఆ  
వముగలవాఁడును; మహాషిః = పూ | సీతే (అధ్యాత్మతము) - ఁడెను.  
జ్ఞుడైనఋషియును; ప్రజాపతిసమ | పులస్త్యునిమానసపుత్రుండు, మ  
ప్రభః = బ్రహ్మచేవునకుసరియైన | హఃప్రభావుండును మహాషియు, బ్ర  
కాంతిగలవాఁడును; నామ్నా = పేరుచే | వ్మచేవునకుసరియైనవాఁడునగు, వి  
తః; విశ్రవానామ = విశ్రవుండనిప్రసిద్ధం | శ్రవసుండు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రో విశాలాక్షీ రావణ శ్చతురావణః

టీక॥ విశాలాక్షీ = వెడలుపులయిన | విశాలమలయినకండ్లుగలసీతా! శ  
కండ్లుగలసీతా! శత్రు! రావణః = శత్రు | త్రువులనేడ్చించునట్టి యీ రావణుం  
పులనేడ్చించునట్టి; రావణః = రావణుం | డు, మహాత్ముండగు నావిశ్రవసునొకా  
డు; తస్య = ఆవిశ్రవసునియొక్క; పు | కు. అని, తాత్పర్యము.  
త్రుః = కొడుకు.

తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్య భవతు మహాసి. ౮

టీక॥ త్వం = నీవు; తస్య = అట్టి; రా | తుసులకందఱకుంబ్రభుండై వెలయుచు  
క్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుం బ్రభుండ | న్నరావణునకుభార్యవగము.  
గురావణునకు; భార్య = భార్యవు; | రిహస్యాధఃము. — భార్య = భరిం  
భవతుం = అగుటకు; అహాసి = శగు | పడగినదానవు.  
దువు.

నీవట్టినతగులమునందుం బుట్టి రా | నవాఁడు; కావున, నిప్పుడు రాక్షసుల

కుంబ్రీభుంజైయున్న నేమి ? నీవుసంశ | చి, యుద్ధరింపుము.  
యింపక, యితనింకరునిఁగాగ్రహిం | అని, తాత్పర్యము,

మయోక్తం చారుసర్వాంగి వాక్యం కిన్నాను మన్యసే

టీక|| చారుసర్వాంగి=సుందరము | అన; నానుమన్యసే=ఒప్పుకొనవు.  
లయినసమస్తావయవములుగలసీతా ! | అన్నియవయవములును సుందరములు  
మయా=నాచేత; ఉక్తం=చెప్పబడి | గాఁగలసీతా ! నీవు నేనుజెప్పుమాటనే  
న; వాక్యం=మాటను; కిం=ఎందువ | లవినవు? అని, తాత్పర్యము.

తతో హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౯  
వివత్య౯ నయసే కోపా న్నాకారసదృశేక్షణా

టీక|| తతో=అటుపిమ్మట ; మా | క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.  
కారసదృశేక్షణా=పిల్లికిసరియయి | అంతఁ, చిల్లివంటికండ్లుగలహరిజ  
నకండ్లుగల; హరిజటానామ=హరిజ | టయనునాకరరికరిసి , కోపంబునం  
టయనెడుపేరుగల; రాక్షసీ=రాక్షస | గండ్లుత్రిప్పుచు, సీతంజూచి, యిట్లని ,  
స్త్రీ; కోపాత్=కోపమువలన; న | చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.  
యసే=కండ్లును; వివత్య౯=త్రిప్పి; వా

యేన దే వా శ్రుయస్త్రైంశ దేవరాజశ్చ నిజీకతాః. ౧౦  
తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవతు మహానసి

టీక||యేన = ఎవ్వనిచేత; శ్రయ | నకు; త్వం=నీవు; భార్యా=భార్యవు;  
స్త్రైంశత్ = ముప్పదిమూఁడు, (కో | భవతుం=అగుటకు ; అహానసి=తగు  
ట్లు;) దేవాః = దేవతలును; దేవరాజ | దువు.  
శ్చ=దేవేంద్రుండును; నిజీతాః=జయిం | ముప్పదిమూఁడుకోట్లదేవతలను దే  
వఁబడిరో; తస్య=అట్టి; రాక్షసేంద్ర | వేంద్రుని , జయించియెదురులేకున్నట్టి  
స్య=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగురావణు | రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు, నిన్నుఁ

గోరుచున్నాఁడు; నీవుబదులు చెప్పక, యతనికిభార్యవగుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — భార్యా = భరింపఁదగినదానవు.

ఈ రావణుండు, ముప్పదిమూడుకోట్లదేవతలును దేవేంద్రుండును గావ్యఫలంబు

ల నిచ్చువారని వారలనుం గూడ సరకునేయును; వారలభోగంబులనుగో

రఁడు, మోక్షంబుఁగోరి, నీకైంకర్యం

బున పేక్షించుచున్నాఁడు; నీవితనింగింకరునిఁగానంగీకరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూఢితా. ౧౧

భత్సకయంతీ తదాఘోర మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; తదా = అప్పుడు; ప్రఘసానామ = ప్రఘ

సయనుపేరుగల; రాక్షసీ = రాక్షస

(స్త్రీ); క్రోధమూర్ఛితా = కోపముచే

హృషింపఁబడినదై; ఘోరం = భయం

కరముగా; భత్సకయంతీ = బెదరించు

చు; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతఁ, బ్రఘసయనురక్తసి, మహా

కోపంబునొంది, నీతంజూచి, భయం

కరంబుగా బెదరించుచు, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వీర్యోత్థిక్తస్య శూరస్య సంగ్రామే వ్యనివతికనః. ౧౨

బలినో వీర్యయు క్తస్య భార్యా త్వం కి న్మలస్యసే

టీక॥ వీర్యోత్థిక్తస్య = పరాక్రమముచేగర్వించినవాఁడును; శూరస్య =

యుద్ధమునందు భయపడనివాఁడును ;

సంగ్రామేఘ = యుద్ధములందు ; అనివ

తికనః = వెనుదీయనివాఁడును; బలినః =

అధికమయినబలముగలవాఁడును ; వీ

ర్యయు క్తస్య = పరాక్రమముతోఁగూ

డినవాఁడునగురావణునకు ; భార్యా

త్వం = భార్యయగుటను; కిం = ఎందువలన; న్మలస్యసే = పొందవు.

మహాపరాక్రమశాలియగుటచేఁ బ

రాక్రమంబున నెదురులేక గవింబియు

న్నవాఁడును శూరుండును యుద్ధంబులవె

నుదీయనివాఁడును బలవంతుండు నగు

రావణునకు, భార్యవగుటకునికేమికష్ట

ము? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — భార్య | నయ్యెదననిప్రాధికంపుచుండగా, నీవే  
త్వం—భరింపఁదగినదగుటను. | లయతనిఁగింకరునిగానంగీకరింపవలె  
ఇట్టిరావణుండు, నీకుఁగింకరుండ | అని, తాత్పర్యము.

ప్రియాం బహుమతాం భార్యం త్యక్త్వా రాజా మహాబలిః. ౧౩  
సర్వాసాంచ మహాభాగాం త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ మహాబలిః—అధికమయినబల నిన్ను ; ఉపైష్యతి = పొందఁ గల  
ముగల; రాజా=రాజుని; రావణః=దు.  
రావణుండు; సర్వాసాంచ=అందఱి మహాబలుండును రాక్షసరాజుండు  
లోను; ప్రియాం = ప్రియురాలును; బ నగురావణుండు, అందఱిభార్యలలోను  
హుమతాం= బహుమానింపఁబడినది బ్రియురాలయి బహుమానంబునొంది  
యును; మహాభాగాం=పూజ్యమయిన నదైమహాభాగయైయుండు, మండోద  
భాగ్యము గలదియునగు; భార్యం= రిసింగూడవిడిచి, నిన్నేపొంది యుండఁ  
మండోదరిని; త్యక్త్వా=విడిచి; త్వాం= గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధం స్త్రీసహస్రేణ శానారత్నోపశోభితమ్. ౧౪  
అంతఃపురం సముత్సృజ్య త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుండు; స్త్రీ ఉపైష్యతి=పొందఁగలఁడు.  
సహస్రేణ=స్త్రీలవేయిటిచేత; సమృ రావణుండు, వేపురుస్త్రీలతోనిండి  
ద్ధం = నిండినదియును; శానారత్నోప నానావిధమణులచేనలంకృతంబైయుం  
శోభితం= నానావిధములయినమణుల డు నంతఃపురంబునుంగూడవిసజింపి,  
చేఁబ్రకాశించునట్లు చేయఁబడినదియు నిన్నేపొందియుండఁగలఁడు.  
నగు; అంతఃపురం=అంతఃపురమును; అని, తాత్పర్యము.  
సముత్సృజ్య=విడిచి; త్వాం=నిన్ను;

అన్యాతు వికటానామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥ అన్యః=మఱియొక్కతె; వి  
కటానామ=వికటయను పేరుగల ; రా  
క్షసీతు=రాక్షసియును; వాక్యం=మా  
టను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మఱియొక్కతెవికటయనురాక్షసి,  
సీతంజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

అసకృ ద్వేవతాయథే నాగగంధర్వదానవాః  
నిజితా స్సమరే యేన స తే పాశ్వక ముపాగతః. ౧౬

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; యుజ్ఞే=  
యుద్ధమునందు; దేవతాః=దేవతలు  
ను; సమరే=యుద్ధమునందు ; నాగ  
గంధర్వదానవాః=పన్నగులును గంధ  
ర్వులును దానవులును ; అసకృత్ =  
మాటిమాటికిని; నిజితాః = జయిం  
పబడిరో; సః=అట్టిరావణుడు; తే=

నీయొక్క; పార్శ్వం= ప్రక్కను; ఉ  
పాగతః=పొందినాడు.  
పలుమాఱుయుద్ధంబున దేవతలును  
బన్నగులును గంధర్వులును దానవులు  
ను ఎవ్వనిచే జయింపబడిరో, అట్టిరా  
వణుడు, నిన్నాశ్రయించియున్నాడు.  
అని, తాత్పర్యము.

శస్య సవశసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః  
కి మద్య రాక్షసేంద్రస్య భార్యత్వం నచ్చసేధమే. ౧౭

టీక॥ అథమే = నీచురాలవయిన  
దానా! సర్వసమృద్ధస్య= అన్నిటిచేత  
నునిండినవాడును ; మహాత్మనః=అధిక  
మయినపరాక్రమముగలవాడును; రా  
క్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన  
వాడునగు; తస్య=అట్టి; రావణస్య=  
రావణునకు; భార్యత్వం= భార్యవగు

టను; అద్య=ఇప్పుడు; కిం=ఎందుకు; నే  
చ్చసే=కోరవు;  
సీతా! నీవునీచురాలవు; సమస్తైశ్వ  
ర్యంబులుగలవాడును మహాబల పరా  
క్రమశాలియు రాక్షసేశ్వరుండు నగు  
నట్టిరావణునకుభార్యవై యుండుటకు  
నీకేమికష్టము? అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు దుముఖీనామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్



టీక॥ తతస్తు=అటుపెమ్మటను; దు | అటుపెమ్మట దుముఖియనుపేరు  
ముఖీనామ=దుముఖియనెడుపేరు | గలరాక్షసస్త్రీ, సీతంజూచి, యిట్లుని,  
గల; గాక్షసీ = రాక్షసి ; వాక్యం= చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.  
మాటను, అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

యస్య సూర్యో న తపతి కీతో యస్యచ మారుతః. ౧౪  
నవాతి స్తాయతాపాంగే కిం త్వం తస్య నరీష్ఠసి

టీక॥ ఆయతాపాంగే = దీర్ఘః | అట్టిరావణునియొక్క-; వశే (అధ్యా  
మయినకడకన్నుగలసీతా! సూర్యః= హృతము), అధీనతయందు; త్వం=నీవు,  
సూర్యుడు; యస్య= (పంచమ్యధః= కిం=ఎందుకు; నతిష్ఠసి=ఉండవు?  
మందువస్తి) ఎవ్వనివలన; భీతః=భయప విశాలములగు కండ్లుగల సీతా! ఎ  
డినవాడై; నతపతి = తపింపజేయఁ వ్వనిభయంబున సూర్యుండుతపింపజే  
డో; మారుతశ్చ=వాయువును ; య యకున్నాడో, ఎవ్వనిభయంబున వా  
స్య= (పంచమ్యధఃమందువస్తి) ఎవ్వనివ యుండెపుడధికముగవీవకున్నాడో, అ  
లన; భీతః (అధ్యాహృతము)=భయప ట్టిరావణునియొద్దనుండుటకు నీవేల యి  
డినవాడై, నవాతి=వీవడో ("స్త" అ చ్చింపవు? అని, తాత్పర్యము.  
నునది పాదపూరణార్థము); తస్య=

శుష్కవృష్టిం చ తిరవో ముముచు ర్యస్య వై భయాత్. ౧౫  
వైలాశ్చ సుసుప్తి పానీయం జలదాశ్చ యదే చ్ఛతి  
తస్య వైరృత రాజస్య రాజరాజస్య భామిని. ౨౦  
కింత్వం న కరుషే బుద్ధిం ధార్యాథే రావణస్య హి

టీక॥ సుసుప్తి= మంచికనుబామలు | మువలన; తరవశ్చ = వృక్షములును; పు  
గల; భామిని= స్త్రీవగుసీతా! య ప్పవృష్టిః=పూలవానను; ముముచుః=  
స్య=ఎవ్వనియొక్క- ("వై" అనునదిపా (వతమానార్థమందులట్) విడుచుచు  
దపూరణార్థము); భయాత్ = భయ న్నవో; యదా=ఎప్పుడు ; ఇచ్ఛతి=

కోరుచున్నాడో, తదా (అధ్యాపృతము) = అప్పుడు; జైలాశ్చ = పర్వతములును; జలదాశ్చ = మేఘములును; పానీయం = జలమును; ముంచంతి (అధ్యాపృతము) = విడుచుచున్నవో; తస్య = అట్టి; నైర్వతరాజస్య = రాక్షసులకుఁబ్రధుండును; రాజరాజస్య = రాజులకునురాజయినవాఁడునగు; రావణస్య = రావణునియొక్క (“హి” అనునది పాదపూరతార్థకము); భార్యార్థే = భార్యవగుటకొఱకు; త్వం = నీవు;

కిం = ఎందువలన; బుద్ధిం = తలంపును; న కరుషే = నేయకున్నావు? సుందరములయిన కనుబొమ్మలుగల నీతా! ఎఱ్ఱకి భయంపడి, వృక్షములు పూలవానగురించుచున్నవో, మఱియు సగండుకోరిన పక్షిజెల్ల, గొండులును మేఘంబులును జలంబొసంగుచున్నవో, అట్టి రాక్షసేశ్వరుండును, రాజుగ బండునగు రావణునకు భార్యవగుటకై, నీవేలయిచ్చింపకున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

సాధు తే తత్త్వతో జేవి కథితం సాధు భామిని. ౨౧  
గృహం సుస్థితే వాక్య మన్యథా న భవిష్యసి

టీక|| సుస్థితే = సుందరమయిన చిఱునగవుగల; భామిని = స్త్రీవగు; జే = వి = నీతా! తే = నీకొఱకు; సాధు = చక్కగా; తత్త్వతః = యధార్థముగా; కథితం = చెప్పఁబడిన; వాక్యం = మాటను; సాధు = తస్యంగా; గృహం = స్వీకరింపుము. అన్యథా = అటుకాదేని; నభవిష్యసి = ఁండవు.

తా! నీకు యధార్థమున సంగతిని జెప్పినాము; నీవాప్రకారమున ఁడుచుకొనుము; అట్లుకాదేని, జీవించియుండలేవు. అని, దుముఖి యనురాక్షసి, సీతతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము. అట్లుకాదేని, యింక దయాశాలివనుభూతి గలిగియుండనేరవు. అని, రహస్యము.

సుందరమయిన చిఱునగవుగల నీ

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, త్రయోవింశస్సగళః.  
ఇదిస్పష్టార్థకము.

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

ఇది, పరమాధిక చంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయశౌంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండత్రయోవింశతసకటిక,  
ముగిసినది.

(౫౨)

చతుర్వింశతసకటికారంభః.

తత స్తీతా ముపాగమ్య రాక్షసోఽవికృతాననాః  
పరుషం పరుషా నార్య ఊచు స్తాం వాక్య మప్రీయమ్.

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; వికృతీయం=ఇష్టముకానిదియునగు ; వా  
తాననాః=వికారముతోఁగూడిన ముఖ కృం=మాటనుఁడీచుఁ = చెప్పిరి.  
ముగలవారును; పరుషాః = కఠినల అటుపిమ్మట, వికృతంబులగుముఖ  
యిన; నార్యః= స్త్రీలునగు; రాక్ష ములుగలవారలను బరుషస్వభావలున  
స్యః=రాక్షసస్త్రీలు ; సీతాం=సీత గు రాక్షసస్త్రీలు, ఆసీతంబాచి, మ  
ను; ఉపాగమ్య=పొంది; తాం=ఆసీత లు, అప్రీయంబును బరుషంబునగు నీ  
నుగూచి; పరుషం=కఠినమును; అ మాట చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వ మతః పురే సీతే సర్వభూతమనోహరే  
మహాహాశయనోపేతే నవాస మనుమన్యసే. ౨

టీక॥ సీతే=సీతా'త్వం=నీవు; కిం= మృతింపవు?  
ఎందుకు; సర్వభూతమనోహరే= స సీతా! ఎట్టివారికిని గోరఁదగినది  
మస్తప్రాణులమనస్సును హరించునది యును త్తమంబగుశయనంబుతోఁ గూడి  
య; మహాహాశయనోపేతే= శ్రే నదియునగు నంతఃపురంబున నుండుమ  
వ్యమయిన పాస్పుతోఁగూడినదియు న ని, ప్రార్థింపఁగా, నందునుఖంబు  
గు; అంతఃపురే=అంతఃపురమునందు; గా నుండుటకు , నీవేలసమృతింపవు?  
వాసం=ఉనికిని; నానుమన్యసే = స అని, తాత్పర్యము.

మానుషీ మానుషస్యైవ భార్యత్వం బహుమన్యసే  
ప్రత్యాహర మనోరామా న్నత్వం జాతు భవిష్యసి. ౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీవి; అత ఏవ (అధ్యాహృతము) = కావుననే; మానుషస్య=మనుష్యునియొక్క; భార్యత్వమేవ=భార్యగానుండుటనే; బహుమన్యసే=అధికముగా నెంచుచున్నావు; రామాత్=రామునుండి; మనః=మనసును; ప్రత్యాహర=మఱిించుము. త్వం=నీవు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నభవిష్యసి=కాలేవు, రామునకుభార్యగానుండలేవు, అనుట.

నీవుమనుష్యస్త్రీవికావున మనుష్యుండగురామునకుభార్యగానుండుటనెచ్చుగాఁదలంచుచున్నావు; ఎంతనీచురాలవు? ఇంకనైనను, రాముని యందుండి మనసును ద్రిష్టకొనుము; ఇంకనీవెప్పటికిని రామునియొద్దఁజేరియతనికిభార్యగానుండలేవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము.—త్వం= నీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీగానవతరించిన

దానవు. అతఏవ=కావుననే; మానుషస్య=మనుష్యుఁడుగా నవతరించి యున్నరామునకు; భార్యత్వం=బహుమన్యసే. రామాత్; మనః; ప్రత్యాహర (నప్రత్యాహరిసి)= మఱిించువు. త్వం=నీవు; జాతు=ఒకామొకప్పుడు; భవిష్యసి=రామునికి భార్యగాఁగలవు.

నీవుమహాలక్ష్మీవి; విష్ణుజేవుని, భార్యవు; అట్టిసీవిష్ణుడు మనుష్యావతారమనొంది, యట్లు మనుష్యావతారమనొందియున్నవిష్ణుజేవుండగు, రామునకు, భార్యయగుటనేయధికముగాఁదలంచుచున్నావు; మఱియు, నారామనియందె, నీమనసు. ఎప్పుడునేమొక, మెలంగుచున్నది; అదియొక్కమే; నీవింకఁగొంతకాలమునకు మఱలరామునింజేరఁగలవు; దుఃఖింపకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తైత్రిలోక్యవసుభోక్తారం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

భాతాఃర ముపసంగమ్య విహరస్వ యథా సుఖమ్. ౪

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; తైత్రిలోక్యవసుభోక్తారం = ము

ల్లోకంబులధనముననుభవించునట్టి; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణం = రావణుని; భార్య = పెనిమిటినిగా; ఉపసంగమ్య = పొంది; యథాసుఖం = సుఖముగా; విహరన్వ = క్రీడింపుము.

మల్లోకంబుల సుత్పన్నంబులగు ధనంబుల ననుభవించుచుండు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని పెనిమిటినిగావరించి, యంతసుఖంబుగా విహరించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — భార్య = పోషించువానిఁగా. శేషము, పె. ముల్లోకంబులకును బ్రభుండై రాక్షసేశ్వరుండై వెలయు రావణుండునీకుఁకుశ్రూషలుచేసెదననిండునైన బ్రాధికంచుచున్నాడే; నీవాప్రాధికన సంగీకరించి, యతండుసేయు కుశ్రూషలం బరిగ్రహించుచు, సుఖంబుగా, విహరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

మానుషీ మానుషం తం తు రామమిచ్ఛసి శోభనే  
రాజ్యాచ్చిష్ట మసిద్ధార్థం విక్లబం త్వమనిదితే.౫

టీక॥ శోభనే = మంగళస్వరూపిణివగు; అనిందితే = నిందింపఁబడనట్టితాత్వం = నీవు; మానుషీ = మనుష్యస్త్రీవి; అతవీవ (అధ్యాత్మతము) = కావుననే; రాజ్యాత్ = దొరతనమునుండి; భ్రష్టం = జాతినవాడును; అసిద్ధార్థం = ఈడేఅని ప్రయోజనములు గలవాడును; విక్లబం = దీనుండును; మానుషం = మనుష్యుండునగు; తం = ఆ; రామం తు = రామునే; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

నీవుమంగళస్వరూపిణివి, నిందింపఁ

దగనిదానవు; అయినను, మనుష్యస్త్రీవికావున, రాజ్యభ్రష్టుండును, ఏకోరినై ననిడేచ్చుకొనలేనివాఁడును మనుష్యుండునగు, రామునే కోరుచున్నావు; రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండెంతప్రాధికంచినను వినకున్నావు. అని, రాక్షసస్త్రీలుసీతతోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — శోభనే; అనిందితే = నిందింపఁబడనిదానా! దోషములేనిదానాయనుట; త్వం = నీవు; మనుష్యావతారమునొందిన దానవు; కావున

సే; రాజ్యాత్ భీష్టం=తండ్రియాజ్ఞ చే  
ర్యాజ్యమును విడిచినవాడను, అసిద్ధా  
ధం, అ=విష్టుడేవుండును; సిద్ధార్థం=  
ఈడేటి న ప్రయోజనముల గల వాడు  
ను; విక్లబం=దయాళువగుట చేగర్వము  
లేకున్న వాడును; మానుషం=మనుష్యో  
వతారమునుబొందినవాడనుగు; తం=  
ఆ; రామంతు=రామునే, ఇచ్చసి=కో  
రుచున్నావు.

నీవు, మంగళస్వరూపిణియందోష

రహితయునగుమహాలక్ష్మివి; ఇప్పుడు  
మనుష్యస్త్రీరూపమునవతరించియున్న  
దానవు ; కావుననే; అట్లు, మనుష్య  
రూపంబున నవతరించియున్న సాహ  
ద్విష్టుడేవుండును, ఋణాకామండు  
ను, దండ్రియాజ్ఞ చేరాజ్యంబు విడిచియు  
న్నవాడనుగునారామునేకోరుచున్నా  
వు. అని, రాక్షసస్త్రీలు, సీతంబ్రస్తుతిం  
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీనాం వచశ్చుత్వా సీతా పద్మనిభేక్షణా

నేత్రాభ్యా మశ్చ పూణాకభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీక|| పద్మనిభేక్షణా=తామరపూ  
లతోసమానము లయినకండ్లుగల ; సీ  
తా=సీత; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీ  
లయొక్క; వచః = మాటను; శ్రు  
త్వా=విని; అశ్రుపూణాకభ్యాం=క  
న్నీళ్లతోనిండిన; నేత్రాభ్యాం=కండ్ల  
తో; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;

అబ్రవీత్=పలికెను.  
తామరపూలంబోలు కండ్లుగల సీ  
తాడేవి, యారాక్షసస్త్రీలు చెప్పిన  
మాటనువిని, కన్నీళ్లతో నిండినకండ్ల  
తో, నారాక్షసస్త్రీలంజూచి, యిట్లు  
ని, చెప్పెను.  
అని, తాత్పర్యము.

యదిదం లోకవిద్విష్ట ముదాహరణ సంగతాః

నైతన్తనసి వాక్యం మే కిన్బిషం ప్రతిభాతి వః. ౭

టీక|| యూయం ( అధ్యాహృత  
ము)=మీరలు; సంగతాః=చేరినవార  
లై; లోకవిద్విష్టం=లోకముచేమిక్కి

లియుద్వేషింపబడిన; యత్ = ఏ; ఇ  
దం=ఈమాటను; మే=నాకొఱకు; ఉ  
దాహరణ=చెప్పుచున్నారో; ఏతత్ =



ఈ, వాక్యం=మాట; వః=మీయొక్క; స్నుఁగూర్చి, లోకవిద్విష్టంబగు నీమా  
నునసి=మనసునందు; కిల్బిషం=పాప టంబెప్పితిరేయిట్టిమాటఁ జెప్పినట్లయి  
ముగా; నప్రతిభాతి=తోచలేదా? నఁ బాపమనిమీమనసునకుఁదోచలేదా  
మీరందఱు నొక్కటిగాఁజేరి, న యేమి? అని, తాత్పర్యము.

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతు మహాత్మ

టీక॥ మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ; రా  
క్షస్య=రాక్షసునియొక్క; భార్యా=  
భార్య; భవతుం=అగుటకు; నాహా  
తి=తగదు.

మనుష్యస్త్రీ, యెప్పటికినిరాక్షసు  
నకుభార్యయగుటకుందగునదికాదు.  
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము.—భార్యా=పో  
షింపఁదగినది. శేషము. పై.

నేనుమహాలక్ష్మీ నెయ్యినను , ఇ  
ప్పుడు, మనుష్యరూపంబునొందియుండు  
టవలన, మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునియింట  
నుండరాదుకావున, నేనురావణనియిం  
టనుండఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖాదతి మాం సర్వా నకరిష్యామి వోవచః. ౮

టీక ॥ యూయం (అధ్యాహృత) ను.  
ము)=మీరలు; సర్వాః=అందఱును ;  
మాం=నన్ను ; కామం=హెచ్చుగా ;  
ఖాదత=తినుఁడు. వః=మీయొక్క; వ  
చః=మాటను ; నకరిష్యామి = చేయ  
యను అని, తాత్పర్యము.

దీనో వా రాజ్యహీనోవా యోమే భతాః సమేగురుః  
తం నిత్యమనురక్తాన్తి యథాశూర్యం సువచలా. ౯

టీక॥ దీనోవా= దుఃఖమునొందిన  
వాఁడుగాని; రాజ్యహీనోవా = రా  
జ్యముచేత విడువఁబడిన వాఁడుగాని; యః=ఎవ్వఁడు; మే = నాయొక్క; భ  
తాః=పెనిమిటియో; సః= ఆరాముఁ  
డు; మే=నాకు; గురుః = అధికుఁడు. సు



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౪౯

స ౨౪

వర్చలా=సువర్చల; సూర్యంయధా= సూర్యుడుంబోలె; తం=ఆరాముని; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; అనురక్తా=అనుసరించి నప్రేమగలదానను; అస్తి = అగుచున్నాను.

నాభతేయగు రాముండు, దీను

డుగానిరాజ్యంబులేనివాడుగాని, యతంఁడెనాకధికుండు; సువర్చలసూర్యుని యందనురాగంబుగలిగి యుండునట్లు, నేనతనియందెమిగుల ననురాగంబుగలిగియుండును. అసితాత్పర్యము.

యథాశచీ మహాభాగా శక్రం సముపతిష్ఠతి  
అరుంధతీ వసిష్ఠంచ రోహిణీశశినం యథా. ౧౦  
లోపాముద్రా యథాగస్త్యం సుకన్యా చ్యవనం యథా  
సావిత్రీ సత్యవంతంచ కపిలం శ్రీమతీ యథా. ౧౧  
సౌదాసం మదయంతీవ కేశినీ సగరం యథా  
వైషధం దమయంతీవ భైమీ పతిమనువ్రతా. ౧౨  
తథాహ మిత్యౌకు వరంరామం పతిమనువ్రతా

తీక|| యథా = ఎట్లు; మహాభాగా = పూజ్యమయినభాగ్యముగల; శచీ=శచీదేవి; శక్రం=ఇంద్రుని; సముపతిష్ఠతి = అనుసరించుచున్నదో; యథా(అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; అరుంధతీ=అరుంధతి; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహాషిఁని; సముపతిష్ఠతి= అనుసరించుచున్నదో; యథా = ఎట్లు; రోహిణీ=రోహిణీదేవి; శశినం=చంద్రుని; సముపతిష్ఠతి(అధ్యాహృతము); అనుసరించుచున్నదో; యథా=ఎట్లు; లోపాముద్రా=లోపాముద్రాదేవి; అగస్త్యం=అగస్త్యమహాషిఁని ; సముపతిష్ఠతి=

అనుసరించుచున్నదో; యథా=ఎట్లు; సుకన్యా=సుకన్యయనునది; చ్యవనం=చ్యవనమహాషిఁని; సముపతిష్ఠతి=అనుసరించుచుండినదో; యథా (అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; సావిత్రీ= సావిత్రీదేవి; సత్యవంతం= సత్యవంతుని; సముపతిష్ఠతి=అనుసరించుచుండినదో; యథా=ఎట్లు; శ్రీమతీ=శ్రీమతీదేవి; కపిలం=కపిలమహామునిని; సముపతిష్ఠతి= అనుసరించుచుండినదో, ఇవ(“యథా” అనుదానితో సమానార్థకము) = ఎట్లు; మదయంతీ = మదయంతియనునది; సౌదాసం= సౌదాసుని; సముప



తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; య  
ధా=ఎట్లు; కేశినీ=కేశనియనునది; స  
గరం= సగరచక్రవర్తిని; సముపతిష్ఠ  
తి=అనుసరించుచుండినదో; ఇవ (“య  
ధా” అనుచానితో సమానార్థకము)=  
ఎట్లు; భైమి = భీముడనురాజుకొమా  
తె=యగు, దమయంతి= దమయంతి;  
పతిం= పెనిమిటియైన; నైషధం=న  
లచక్రవర్తిని; అనువ్రతా=అనుసరిం  
చుచుండినదో; తథా=అట్లు; అహం=  
నేను; పతిం = పెనిమిటియైన; ఇ  
త్వాకువరం= ఇత్వాకువంశములోఁబు  
ట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండగు; రామం=  
రాముని; అనువ్రతా = అనుసరించిన  
దానను; అస్తి(అధ్యాహృతము)=అ  
గుచున్నాను.

మహాభాగయగు శచీదేవియెట్లు  
దేవేంద్రుననుసరించియుండునో ఏప్ర  
కార మరుంధతీదేవివసిష్ఠు ననుసరించి

యుండునో, ఏలాగున రోహిణీదేవి  
చంద్రుననుసరించియుండునో, ఏరితిని  
లోపామద్రాదేవి యగస్త్యుననుసరిం  
చియుండునో, ఏవిధంబున సుకన్యచ్య  
వనుననుసరించుచుండినదో, ఎట్లుసావి  
త్రిసత్యవంతుననుసరించియుండినదో,  
ఏవిధంబున శ్రీమతికపిలు ననుసరించి  
యుండినదో, ఏదడువునమదయంతిసౌ  
దానుననుసరించియుండినదో, ఎట్లుకే  
శినసగరచక్రవర్తి ననుసరించియుండిన  
దో; ఎట్లుభీముని కొమాతెయ  
గుదమయంతి, నలచక్రవర్తి ననుస  
రించి యుండినదో, ఆప్రకారము,  
నేను నాపెనిమిటి యగు, ఇత్వా  
కువంశంబునఁ బుట్టినవారలలో నుత్త  
ముండునగురాము నేయనుసరించియుం  
దును. అని, సీతరాక్షస్త్రిలతోఁజెప్పిన  
ది. అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రాక్షస్యః క్రోధమూఢితాః. ౧౩

భర్తృయంతిస్త పరుషై ర్వాక్యై రావణచోదితాః

టీక॥ రావణచోదితాః = రావణు  
నిచేరబేరేపింపఁబడిన ; రాక్షస్యః=  
రాక్షసస్త్రీలు; సీతాయాః= సీతయొ  
క్కఁ; వచనం=మాటను ; శ్రుత్వా=  
విని; క్రోధమూఢితాః= కోపము

చేవ్యాపింపఁబడినవారలై; పరుషేః=  
కఠినములగు; వాక్యైః= మాటలచే  
త; భర్తృయంతిస్త = బెడసించిరి.

అట్లు రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁ బ  
డియున్నయీ రాక్షసస్త్రీలు, సీతచే

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౫౦౧

స ౨౪

ప్సినమాటవిని, మిక్కిలియుఁగోపంబు | జేసి, బెదరింపుచుండిరి.  
నొంది, పరువవచనంబుల, నాసీతా | లని, తాత్పర్యము.

అవలీన స్వ నిర్వాక్యో హనుమాన్ శింశుపాద్రుమే. ౧౪  
సీతాం సంతజ్జయంతీ స్తా రాక్షసీ రశ్యణో త్కపిః

టీక॥ శింశుపాద్రుమే=శింశుపా తాః=ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీల  
వృక్షమనందు; అవలీనః=దాఁగియు ను; అశ్యణోత్=విశ్నెను.  
న్న, సః=ఆ; కపిః= కోతియైన, శింశుపావృక్షమనందు దాఁగియు  
హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; నిర్వా న్నయాహనుమంతుఁడు, ఏమియుంబ  
క్యః=మాటలేనివాఁడై, ఏమియుం బలు లకక; యట్లు సీతను బెదరించుచున్న  
కనివాఁడైయనట; సీతాం = సీతను; యారాక్షసస్త్రీలమాటల వినుచుండె  
సంతజ్జయంతీః = బెదరించుచున్న; ను. అని, తాత్పర్యము.

తా మభిక్రవ్య సంక్రుద్ధా వేపమానాం సమంతతః. ౧౫  
భృశం సంలిలిహు దీప్తాన్ ప్రలంబాన్ దశనచ్చదాన్

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)= శం=మిక్కిలియును ; సంలిలిహః=  
ఆరాక్షసస్త్రీలు; వేపమానాం=జడం నాకిరి.  
కుచున్న; తాం=ఆసీతను ; సమంత ఆరాక్షసస్త్రీలు, భయంబున గ  
తః=అంతటను; అభిక్రవ్య=చుట్టుకొ డగడవడంక చున్న సీతంజుట్టుచుట్టుకొ  
ని; దీప్తాన్=ప్రకాశించుచున్నవియు ని మహాకోపంబున, నెఱ్ఱఁగాఁ వెలుం  
ను; ప్రలంబాన్=వ్రేలాడు చున్నవియు గుచు వ్రేలుకాడుచున్నతమ పెదవుల  
నగు; దశనచ్చదాన్=పెదవులను; భృ నాలికచేనాకిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచుశ్చ పరమక్రుద్ధాః ప్రగృహ్య శు పరశ్వధాన్. ౧౬

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)= మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవారలై;  
ఆరాక్షసస్త్రీలు ; పరమక్రుద్ధాః= ఆశు=శీఘ్రముగా ; పరశ్వధాన్ =

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

గండగొడ్డల్లను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ఊచుశ్చ=పలికిరియు.

ఆరాక్షస స్త్రీలట్లు, మహాకోపం

బున, గండగొడ్డల్లంజేకొని, సీతంజూచి, యిట్లునిపలికిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నేయ మహాకాతి భతాకరం రావణం రాక్షసాధిపమ్

టీక॥ ఇయం=ఈసీత; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణం=రావణుని; భతాకరం=పెనిమిటినిగా; నాహాకతి=పొందఁదగదు.

ఈసీత, రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన రావణునకుభార్యయైయుండందగదు. అని, రాక్షస స్త్రీలుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము.—భతాకరం=భరించువానిగా; (శేషము.పై.)

ఈబిడమహావిష్ణు సహచరియగుమహాలక్ష్మి; రాక్షసులకుఁబ్రభుండగురావణుండిబిడకునీడుగాఁదగదు; అదివాస్తవమే. అని, రాక్షస స్త్రీలుచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సాభత్యక్మానా భీమాభీ రాక్షసీభి ర్వరాసహ. ౧౩

టీక॥ వరాసనా=శ్రేష్ఠంబగుముఖముగల; సా=ఆసీత; భీమాభి=భయంకరలయిన; రాక్షసీభి=రాక్షసస్త్రీలచేత; భర్తృమానా=బెదరింపఁబడుచున్నది; అభూత్(అధ్యాహృతము)=

అయెను.

సుందరంబగు ముఖముగలయాసీత, చూపరులకుభయంబుఁ బుట్టించునారాక్షసస్త్రీలచే, నట్లు, బెదరింపఁబడుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బాష్ప మప మాజికాంతీ శింశుపాం తా ముపాగమత్

టీక॥ సా=ఆసీత; బాష్పం=కన్నీటిని; అపమాజికాంతీ=తుడుచుకొనుచు; తాం=ఆ; శింశుపాం=శింశుపావృక్షమును; ఉపాగమత్=పొందెను.

ఆసీత, యిట్లురాక్షసస్త్రీలచే బె

దరింపబడి, గన్నీళ్లందుడుచుకొనుచు, హనుమంతుండు దాఁగియున్న శింశుపావృక్షంబునొద్దకుంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం శింశుపాం సీతారాక్షసీభి స్సమావృతా. ౧౮  
అభిగవ్య విశాలాక్షీ తస్థౌ శోకపరిప్లుతా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; విశాలాక్షీ=వెడలుపులయినకండ్లుగల, సీతా= సీతాదేవి; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీల చేత; సమావృతా= పరివేష్టించబడి నదై; తాం=ఆ; శింశుపాం= శింశు పావృక్షమును; అభిగవ్య=పొంది; శోక పరిప్లుతా= దుఃఖముచేముంపబడిన దై; తస్థౌ=ఉండెను. అంత, విశాలంబులగు నేత్రంబులు గలసీతాదేవి, రాక్షసస్త్రీలు చుట్టునుఁ బరివేష్టించి రాంఁగానాహనుమంతుండు డాఁగియున్న శింశుపాలవృక్షంబుఁజేరి, దుఃఖసముద్రంబులో మునింగియుండె ను. అని, తాత్పర్యము.

తాం కృశాం దీనవదనాం మలినాం బరధారిణీమ్. ౧౯  
భర్తృయాంచక్రిరే సీతాం రాక్షస్య స్తాం సమంతతః

టీక॥ రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; తాం=నీతను, భర్తృయాంచక్రిరే=బె సమంతతః=చుట్టును, తాం=అట్టి, ప దరించిరి. రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుంజేరి మహా పత్రివ్రతయును; కృశాం= కృశించియు పత్రివ్రతయు నుపవాసవ్రతంబునం గృ న్నదియును; దీనవదనాం= దుఃఖము శించి దుఃఖితయయి ముఱికిబట్టలం గ తోఁగూడినముఖముగలదియును; మలి ట్టుకొనియున్నదియునగునాసీతను, మ నాంబరధారిణీం= ముఱికివస్త్రమును టలబెదరింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము. చాచ్చియున్నదియునగు; తాం=ఆ; సీ

తత స్తాం వినతానామ రాక్షసీ భీమదర్శనా. ౨౦  
అబ్రవి తుగ్ధ-పితాకారా కరాళా నిణఁతోదరీ.

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; భీమదర్శనా=భయంకరములయిన కండ్లుగల గూడినయాకారముగలదియును; కరా ల్పనా=భయంకరములయిన కండ్లుగల శా=భయంకరియును; నిణఁతోదరీ= దియును; కుపితాకారా= కోపముతోఁ కృశించినకడుపుగలదియునగు; వినతా

# ప్రతీపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

నామ=వినతయనుపేరుగల ; రాక్ష	లదియును గూపరులకు వెఱపుఁ బుట్టిం
సీ=రాక్షస స్త్రీ; తాం= ఆసీతనగూ	చునదియునగు వినతయనురక్కసి, కో
ర్పి; అబ్రవీత్=వలికెను.	పంబునొంది, యాసీతంబాచి , యి
అంత, భయంకరములగు కండ్లగ	ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సీతే పర్యప్త మేతావ ద్భయః స్నేహో నిదశికతః. ౨౧

టీక॥ సీతే=సీతా । ఏతావత్=ఇం	సీతా । నీకునీ పెనిమిటియందుఁగల
త; పర్యప్తం=చాలును, భయః=	స్నేహంబునబాపిలివి ; ఇంతమట్టుకుం
పెనిమిటియొక్క, స్నేహః = చెలిమి;	జాలును. అని, తాత్పర్యము.
నిదశికతః=చూపఁబడినది.	

సర్వత్రాతికృతః భద్రే వ్యసనాయోపశల్పతే

టీక॥ భద్రే = మంగళకరమగుసీ	మంగళస్వరూపిణివగు సీతా! దేని
తా! సవత్ర = అన్నిటను ; అతికృ	తైనమిక్కిలియునధికముగానాచరించి
తం=అధికముగానాచరించుట ; వ్యస	నచో, దుఃఖంబెగలుగునుగానిసుఖము
నాయ=దుఃఖముకొఱకు; ఉపశల్పతే=	గలుగదు; కావున, మితముగానుండవ
అగుచున్నది.	లయును. అని, తాత్పర్యము.

పరితుష్టాస్త్రి భద్రంతే మానుష స్తే కృతోవిధిః. ౨౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=	నది.
నేను; పరితుష్టా=సంతసించినదానను,	నీవుమనుష్యజాతికేదగినపాత్రివ్రత్య
అస్త్రి=అగుచున్నాను. తే = నీకు; భ	మునుబ్రకటించినావు; ఇంతమట్టుకుఁజా
ద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృత	లును; నీపాత్రివ్రత్యమునకు నేనుసంతసిం
ము)=అగుఁగాక. తే=నీయొక్క; మా	చితిని; నీకుమంగళముగలుగుఁగాక.
నుషః = మనుష్యసంబంధియైనవి	అని, తాత్పర్యము.
ధిః=అనుష్ఠానము; కృతః=చేయఁబడి	

# శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౫౦౫

స ౨౪

మమః పితు వచః పర్యం బ్రువంత్యాః కురు మైధిలి

టీక॥ మైధిలి = సీతా! పర్యం = మేలు	సీతా! నేను, నీకు మేలుగలుగుమా
ను; బ్రువంత్యాః = దెప్పచున్నాము =	టంజెప్పెదను; నేఁజెప్పినట్లునుగొంచె
నాయొక్క; వచోపితు = మాటను; కు	ముసేయుము. అని, తాత్పర్యము.
రు = చేయుము.	

రావణం భజ భతారం భతారం సర్వరక్షసామ్. ౨౩

విక్రాంతం రూపవంతంచ సురేశమివ వాసవమ్

దక్షిణం త్యాగశీలంచ సర్వస్య ప్రియదశనమ్. ౨౪

టీక॥ విక్రాంతం = పరాక్రమంబుగ

లవాఁడును; రూపవంతంచ = మంచిరూ	పరాక్రమశాలియు రూపవంతుం
పంబుగలవాఁడును; సురేశం = దేవతల	దును దేవతలకధిపుండగుచేవేంద్రునివం
కుబ్రభువైన ; వాసవమివస్థితం = ఇం	టివాఁడును జతురుండును దాతయై
ద్రుండుంబోలె నున్నవాఁడును ; దక్షి	జూపరులకుసంతోషముగల్గించువాఁడు
ణం = చతురుండును ; త్యాగశీలంచ =	సురాక్షసులకందఱకునుబ్రభుండు నగు
ఈవిస్వభావముగాఁగలవాఁడును ; స	రావణుని బెనిమిటిగావరింపుము.
ర్వస్య = సమస్తజనమునకును ; ప్రియద	అని, తాత్పర్యము.
శనం = సంతోషకరంబగుచూచుటగ	గహస్యాధకము. — భతారం =
లవాఁడును; సర్వరక్షసాం = సమస్త	భృత్యునిగా; శేషము పై.
రాక్షసులకును ; భతారం = ప్రభువై	అట్టిసమస్త సద్గుణంబులును గలిగి
నవాఁడునగు ; రావణం = రావణుని ;	యున్న రావణునిభృత్యునిగా గ్రహిం
భతారం = పెనిమిటినిగా; భజ = పాం	పుము. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామం త్యక్త్వా రావణ మాశ్రయ

టీక॥ మానుషం = మనుష్యుండును; కృపణం = కుత్సితుండునగు; రామం =

రాముని; త్యక్తా=విడిచి; రావణం=రావణుని; ఆశ్రయం=పొందుము.

మనుష్యుండు, గుత్తితుండునగు రాముంబరిత్యజించి, రావణునివరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — మానుషం=మనుష్యధర్మమయినభయమును; త్యక్తా=విడిచి; కృపణం=కుత్తితుండయి

నను; రావణం=రావణుని; రామం=రాముని; ఆశ్రయం=పొందుము.

మనుష్యులకుస్వాభావికంబయినభయంబునువిడిచి, రావణుండురాక్షసుం

డగుటచేఁగగత్తితుండయినను భక్తుండుగావున, నతనిభృత్యుఁగానంగీకరించి, రామునిబొందుము.

అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాంగరాగా వై దేహీ దివ్యాభరణఘాషితా. ౨౫

టీక॥ వై దేహీ=సీతా! త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; దివ్యాంగరాగా=శ్రే

ష్ఠమయినమైశ్పాతకలదానవుగాను; దివ్యాభరణఘాషితా=శ్రేష్ఠములయినసొమ్ములచేనలంకరింపఁబడిన దానవు

గాను, భవ (అధ్యాహృతము) = అగుము.

సీతా! నీవు, శ్రేష్ఠమయిననుగంధంబలందుకొని మంచియాభరణంబులధరించియుండుము. అని తాత్పర్యము.

అద్యప్రభృతి సర్వేషాం లోకానామీశ్వరీ భవ

టీక॥ అద్యప్రభృతి= ఇదిమొదలు ; సర్వేషాం = సమస్తములయిన ; లోకానాం=లోకములకును; ఈశ్వరీ=ప్రభువైనదానవు భవ=అగుము.

ఇదిమొదలు, నీవుసమస్తలోకంబులకును బ్రభువుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నేస్వాహ యథా దేవీ శచీవేంద్రస్య శోభనే. ౨౬

కిం తే రామేణ వై దేహీ కృపణేన గతాయమా

టీక॥ శోభనే=పుంశశకరమగు; వై దేహీ=సీతా! అగ్నేః=అగ్నికి ; స్వాహాయథా = స్వాహాదేవియుంబోలె;

ఇంద్రస్య=ఇంద్రునకు; దేవీ=రాణియగు; శచీ=శచీదేవియుంబోలె; రావణస్య, భార్యాభవ(అధ్యాహృతము)=

రావణునకు భార్యవగుము. కృపణేన =  
దుఃఖితుండును; గతాయుషా = పోయి  
నయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామే  
ణ = రామునిచేత; తే = నీకు; కిం = యే  
మిప్రయోజనము?

మంగళకరివగుసీతా! అగ్నికీస్వా  
హాదేవియు నింద్రునకుశచీదేవియుభా  
ర్యలుగానుండునట్లు, నీవురావణునకు  
భార్యగానుండుము; రాముండు, దుః  
ఖితుండైయున్నవాఁడు; మఱియురావ  
ణునకు విరోధియు యింకజీవింపఁ  
జాలఁడు ; ఇంకనతనియందాశవిడువు  
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. శోభనే = మంగ  
ళకరివగు ; వైదేహీ = సీతా! తే = నీ  
కు; కృపణేన = దుఃఖముచేత ; కిం = ఏ

మిప్రయోజనము? గతాయుషా = పొంది  
నయాయుస్సుగల, నిత్యుండగుననట ;  
రామేణ = రామునిచేత, అగ్నే = అగ్ని  
యొక్క; దేవీ = భార్యయగు; స్వాహాయ  
థా = స్వాహాదేవియుంబోలె; ఇంద్ర  
స్య = ఇంద్రునియొక్క; దేవీ (అధ్యాపృ  
తము) = భార్యయగు; శచీ = శచీదేవి  
యుంబోలె ; భవిష్యసి (అధ్యాపృత  
ము) = కాఁగలవు.

మంగళకరివగుసీతా! నీవుదుఃఖంబు  
విడువుము ; నీవునిత్యుండగు రామునిం  
బొంది, యగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవి  
యునింద్రభార్యయగుశచీదేవియుంబో  
లె, సుఖముగానుండఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత దుక్తంచ మే వాక్యం యది త్వం న కరిష్యసి. ౨౭

అస్మి న్నుపహితే సర్వా స్త్రావం భక్షయిష్యామహే వణుమ్

టిక॥త్వం = నీవు; మే = నాయొక్క;  
ఉక్తం = చెప్పఁబడిన; ఏతత్ = ఈ; వా  
క్యం = మాటను; నకరిష్యసి యది = చేయ  
వని; అస్మిన్ = ఈ ; ముహూర్తే =  
కాలమునందే; వణుమ్ = మేము ; స  
ర్వాః = అందఱమును; త్వాం = నీన్న;  
భక్షయిష్యామహే = భక్షింతుము.

నేనిప్పుడు చెప్పిన మాటప్రకారము  
నీవుచేయవేని, ఇప్పుడే, మేమందఱ  
మును జేరినిన్నభక్షింతుము. అని, విన  
తయనురాక్షసి, సీతతోఁ జెప్పినది.

రహస్యాధికము. — పూర్వాధిక  
ఘనసమానము. అస్మిన్, ముహూర్తే,  
వణుమ్, సర్వాః, త్వాం = నిన్నుగా



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

చిఁ;విషం(అధ్యాహృతము)=విషము | నీవు నేయవేసి, మేమందఱమును,నిన్ను  
ను; భక్షయిష్యామహే = తినుదుము. గూచిఁ, యిప్పుడెవిషంబుదిని , పా  
నేనిప్పుడుచెప్పిననుట ప్రకారము | ఇంబులువిడుతుము.అని,తాత్పర్యము.

అన్యాయ వికటానామ లంబమానపయోధరా. ౨౮

అబ్రవీ తు-పితా.సీతా ముష్టి ముద్యమ్య గజఁతీ

టీక|| లంబమానపయోధరా = వ్రే | వ్రేలాడుచున్న స్తనములుగలవికటయ  
లాడుచున్న స్తనములుగల ; వికటానా నుమఱియొక్కరాక్షసస్త్రీ , కోపంబు  
మ=వికటయనెడు; అన్యాయ = మఱి సఁదిడికిలి నెత్తి గజిఁంచుచు, సీతంజూ  
యొక రాక్షస స్త్రీయును ; కుపి చి,యిట్లని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.  
తా=కోపమునొందినదై;ముష్టిం=పిడి ఇచ్చట,కో.ము,పిడికిలి నెత్తుట, గ  
కిలిని;ఉద్యమ్య=ఎత్తి; గజఁతీ=అఱచు జిఁంచుట,ఇవి, స్వాభావికములని, ర  
చు; సీతాం=సీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్= హన్యము.  
పలికినది.

బహున్య ప్రియరూపాణి వచనాని సుదుర్మతే. ౨౯

అనుకోశా స్మృదుత్వాచ్చ సోధాని తవ మైథిలి

టీక|| సుదుర్మతే=మిక్కిలియదు | యప్రియవచనంబు లాడుచున్నను, మే  
ర్బుద్ధిగల; మైథిలి=సీతా! తవ=సీయె ము,దయవలనను దిన్నదనమువలనను,  
క్క;బహుని=పెక్కులయిన ; అప్రి వాసికన్నింటికిని, ఓర్పుచుంటిమి.  
యరూపాణి=ఇష్టములుగానివిగానుం అని,తాత్పర్యము.  
దునట్టి; వచనాని=మాటలు; అనుక్రో రహస్యాధఁము. — సుదుర్మ  
శాత్=దయవలనను;స్మృదుత్వాచ్చ=తి తే=మిక్కిలియ దుష్టలగు వారియం  
న్నదనమువలనను ; సోధాని=ఓర్వఁబ దును, అనుగ్రహరూపమయిన బుద్ధిగ  
డినవి. ల; మైథిలి=సీతా! బహుని=పెక్కు  
లయిన; అప్రియరూపాణి=అప్రియము

దుష్టబుద్ధివగుసీతా! నీదివఱకెన్ని

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము.

౨౦౯

స ౨౪

లుగాఁగానఁబడునట్టి ; అస్మాకం(అ  
ధ్యాత్వాతము) = మాయొక్క; వచ  
నాని=మాటలు; తవ=నీయొక్క; అ  
నుక్రోశాత్ =దయవలనను; పృదుత్వా  
చ్చ=తిన్నదనమువలనను; త్వయా(అ  
ధ్యాత్వాతము) = నీచేత; సోఘాః =  
ఒర్యఁబడినవి.

సీతా! నీవు, మావంటియధికదుష్ట జ  
నులందును అసుగ్రహముజేయు దాన  
వుకావున, మేమప్రియములుగాఁ గా  
నుఁబడునట్టి మాటలెన్ని చెప్పినను, దయ  
యుమాడఁవంజనవలంబించి, వానిన  
న్నింటిని , ఓచియొన్నావు.  
అని, తాత్పర్యము.

న చ నః కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్కృతమ్. ౩౦

టీక॥ కాలపురస్కృతం = కాలము  
చేగౌరవింపఁబడినదియును, కాలమున  
కుండగినదియుననుట ; హితం = మేలు  
సేయునదియునగు; నః = మాయొక్క ,  
వాక్యంచ = మాటను; నకురుషే = చె

యకున్నావు,  
ఇప్పటికాలమునకుఁ దగునట్లు గా  
నికమేలుగల్గినట్లుగా నీకుమేముచెప్పిన  
మాటలనుజేయకున్నావు.  
అని, తాత్పర్యము.

ఆనీ తాసి సముద్రస్య పార మవై్యి దుఃరాసదమ్

టీక॥ అవై్యి = ఇతరులచేత; దురా  
సదం = పొందఁగూడనట్టి, సముద్రస్య =  
సముద్రముయొక్క; పారం = గట్టును,  
ఆనీతా = పొందంపఁబడిన దానవు ; అ  
సి = అగుచున్నావు.

వలిగట్టునకుఁజేఁబడియున్నావు; ఇట్లు,  
సముద్రముదాటి యిచ్చటికివచ్చుటకు,  
ఇంక, మఱియెవ్వరికినలవి గాదు.  
అని, తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు నీవుసముద్రముదాటియీ

ఇతరులవచ్చికిరాలేరుగాని , రా  
ముండురాఁగలండు. అని, రహస్యము.

రావణాంతః పురం ఘోరం ప్రవిష్టాచాసి మైథిలి. ౩౧

టీక॥ మైథిలి = సీతా! ఘోరం = భ  
యంకరమగు; రావణాంతఃపురం = రా

వణనియంతఃపురమును; ప్రవిష్టాచ =  
పొందిన దానవును; అసి = అయితివి.

సీతా ! మఱియెవ్వరికిఁజొరరానిరా | అని, తాత్పర్యము.  
వణునంతఃపురంబులోనున్నావు.

రావణస్య గృహే రుద్ధా మస్తాభి స్తు సురక్షితామ్  
న త్వాం శక్తః పరిత్రాతు మపి సాత్యాత్పురందరః. ౩౨

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; రావణునియింట దాచబడి మా  
గృహే = ఇంటియందు; రుద్ధాం = అడ్డు చేబక్కఁగారక్షింపబడుచున్న నిన్ని  
గింపబడినదానవును; అస్తాభిః = మాచే చ్చటనుండి గొనిపోవుటకు సాత్యాద్దే  
త; సురక్షితాంతు = చక్కఁగారక్షింపబ ఠేంద్రుఁడైనను శక్తుడు గాఁడు.  
టినదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; పరి అని, తాత్పర్యము.  
త్రాతుం = రక్షించుటకు; సాత్యాత్పు రాముండుదక్క-మఱియెవ్వండును శ  
రందరోపి = సాత్యాద్దేవేంద్రుఁడైన క్తుండు గాఁడు. అనిరహస్యము.  
ను; శక్తః = చాలినవాఁడు; న = కాఁడు.

కురుష్వ హితవాదిన్యా వచనం మమ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = సీతా! హితవాది సీతా! నేనుగికుమేలుగలుగుటకై చె  
న్యాః = మేలుచెప్పుచున్నట్టి; మమ = నా ప్పుచున్నాను; నామాటప్రకారమునే  
యొక్క; వచనం = మాటను; కురుష్వ = యము. అని, తాత్పర్యము.  
చేయుము.

అల మశ్రుప్రపాతేన త్యజ శోక మనభఃకమ్. ౩౩

(“తుల్యమశ్రుప్రపాతేన” ఇతిపాఠాంతరమ్.)

టీక॥ అశ్రుప్రపాతేన = కన్నీరువిడు మును; త్యజ = విడువుము.  
చుటచేత; అలం = చాలును. (పాఠాంతర సీవిట్లు కన్నీరువిడుచుటం జాలించు  
పక్షమందు) అశ్రుప్రపాతేనతుల్యం = ము; ఇట్లు, నిష్ప్రయోజనముగాదు;  
కన్నీరు విడుచుటతోఁగూడ; అనభః భింపకుము. అని, తాత్పర్యము.  
కం = ప్రయోజనములేని; శోకం = దుఃఖ

భజ ప్రీతించ హృదంచ శ్యజైతాం నిత్యదైన్యతామ్

టీక|| ప్రీతించ=స్నేహమును ; హృదంచ=సంతోషమును; భజ-పొందుము. ఏతాం=ఈ; నిత్యదైన్యతాం=ఎల్లప్పుడును దుఃఖము గలిగియుండుటను; త్యజ=విడుపుము.

రావణునియందు స్నేహంబునుంచి సంతోషంబు గానందుము; ఇటు, ఎల్లప్పుడు నేకతీతిగా దుఃఖించుచుండకుము. అని, తాత్పర్యము.

స్తీతే రాక్షసరాజేన సహ క్రిడ యథాసుఖమ్. ౩౪

టీక|| స్తీతే=స్తీతా! యథాసుఖం=సుఖముగా; రాక్షసరాజేన సహ=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునితోఁగూడ; క్రిడ=రమించుము.

స్తీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుం గూడ్చిసుఖము గారమించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథమ్.—స్తీతే=స్తీతా!

రాక్షసరాజేన=రాక్షసులకుఁబ్రభుండ

గురావణునిచేత; క్రిడ (అధ్యాహృతము)=చెప్పఁబడినదాని; సహ(సహస్వ)భీర్వుము. యథాసుఖం=సుఖముగా; క్రిడ=విహరించుము.

స్తీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండుచెప్పిన మాటలలోదోషంబున్నయెడదానితమించుము; సుఖంబుగా విహరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

జానాసిహి యథా భీరు శ్రీశాం యావన మద్రువమ్

టీక|| భీరు=భయముగలదానా! యథా=ఎట్లు; శ్రీశాం=శ్రీలకు; యావనం=యావనము; అధ్రువం=అనిత్యమే; తథా (అధ్యాహృతము)=అ

ట్లు; జానాసిహి=ఎఱుంగుచున్నదా! భయముగలదానవగుస్తీతా! శ్రీలకు యావనమునిత్యముగాదనినీకుఁడెరియునుగదా! అని, తాత్పర్యము.

యావన్న తే వ్యతిక్రామే త్తావ త్సుఖ మవాత్మహి. ౩౫

టీక|| తే=నీయొక్క; తత్(అధ్యాహృతము)=ఆయావనము; యావత్=

ఎంతవఱకు, నిష్కృతిక్రామేత్ = అతిక్రమిం  
పడో; తావత్ = అంతలోపల, సుఖం =  
సౌఖ్యమును; అవాప్తుహి = పొందుము.

అప్యసీయాపనమునశించుటకుమున్నె  
రావణునింగూడి సుఖంబు ననుభవింపు  
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధ్యము. — సాధారిణస్త్రీ  
లకుయావనమునిత్యముగానుండదు; నీ  
పునిత్యయావనకాలివి, నిత్యంబుగానీవు  
రామునింగూడిసుఖంపడగలవు.  
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యానానిచ రమ్యాణి పర్వతోపవనానిచ  
సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షణే. ౩౬

టీక॥ మదిరేక్షణే = మదముగప్పినకం  
డ్లుగలయాండు దానవగునీతా! త్వం =  
నీవు; రమ్యాణి = మనోహరములయిన,  
ఉద్యానానిచ = ఉద్యానవనములను, ఉ  
ద్యానములయందుననుట; పర్వతోపవ  
నానిచ = పర్వతములసమీపముననుండు  
వనంబులను, వనములయందుననుట; రా  
క్షసరాజేనసహ = రాక్షసులకుఁబ్రభుఁ  
డైనరావణునితోఁగూడ; చర = సంచరిం  
పుము.

మదముగప్పినకండ్లుగలనీతా! నీవు

రాక్షసేశ్వరుండగురావణుంగూడి, ర  
మణీయంబులగు సుద్యానవనంబులందు  
సుబర్వతములసమీపమునందలి వనంబు  
లందును, విహరించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధ్యము. — రాక్షసేశ్వ  
రుండగు రావణుండుభృత్యుండై గొలు  
చుచుండగానీవు, రమణీయంబులగు  
సుద్యానవనంబుల యందును బర్వతము  
లసమీపముననుండు వనంబులందును వి  
హరింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీసహస్రాణి తే సప్త వశే స్థాస్యంతి సుందరి

టీక॥ సుందరి = సౌందర్యవతివగు సీ  
తా! స్త్రీసహస్రాణి = స్త్రీలయొక్క  
వేలు; సప్త = ఏడు; తే = నీయొక్క; వ  
శే = అధీనతయందు; స్థాస్యంతి = ఉండఁ

గలరు.

సౌందర్యవతివగునీతా! ఏడువేలమంది  
స్త్రీలు నీవశంబులోనుండినీకు సేవసే  
యుచుండుదురు. అని, తాత్పర్యము.

రావణంభజ భతాతం భతారం సర్వరక్షసామ్. ౩౭

టీక॥ సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్ష  
సులకును ; భతారం=ప్రభువైన ;  
రావణం=రావణుని ; భతారం=పె  
నిమిటినిగా ; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకును బ్రభుండై వె  
లయుచున్న రావణుం డెనిమిటినిగావ  
రింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సర్వరక్షసాం ;  
భతారం ; రావణం ; భతారం =  
భృత్యునిగా ; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకును నాయకుండై  
వెలయు రావణునిభృత్యునిగాగ్రహిం  
పుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాట్యవా తే హృదయం భత్యుష్యామి మైథిలి  
యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యధావ త్కరిష్యసి. ౩౮

టీక॥ మైథిలి=సీతా! మే = నాయు  
కొ; వ్యాహృతం = చెప్పబడిన; వా  
క్యం=మాటను; యధావత్=సరిగా;  
నకరిష్యసియది=చేయవేని; తే=నీయు  
కొ; హృదయం = గుండెను ; ఉ  
త్పాట్యవా=పెరికియే; భత్యుష్యా  
మి=తినెదను.

సీతా! నేను జెప్పినమాటప్రకారము  
నేయవేని, నీగుండెంబెరికిభక్షింతును.  
అని, వికటయనునదిసీతతో జెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మైథిలి; మే;

వ్యాహృతం; వాక్యం; యధావత్; నకరి  
ష్యసియది; తే = నీకొఱకు; మమ(అ  
ధ్యాహృతము) = నాయెకొ; హృద  
యం=గుండెను; ఉత్పాట్యవా=పెరికి  
యయినను; భత్యుష్యామి=తనిపించె  
దను.

సీతా! నేను జెప్పినమాటప్రకారము  
నేయవేని, నీకుఁగా, నాగుండెంబెరికి  
యూరాక్షసస్త్రీలకుఁ దినబెట్టియయిన  
నుబ్రాణంబులవిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చండోదరీ నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా  
భ్రామయంతీ మహా చ్ఛాల మిదం వచన మబ్రవీత్. ౩౯



టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; చండో  
దరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్ష  
సీ = రాక్షసస్త్రీ; క్రోధమూర్ఛితా =  
కోపముచే వ్యాపింప బడినదై ; మ  
హాత్ = పెద్దదై న; శూలం = శూలము  
ను; భ్రామయంతీ = త్రిపుచు; ఇదం =  
ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె  
ప్పెను.

అంత, చండోదరియను రాక్షసి, మ  
హాకోపంబునొంది, శూలంబు ద్రిపు  
చు, నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — తతః=అటు  
పిమ్మట; క్రోధమూర్ఛితా = కోపముచే

వ్యాపింపబడినదియును; మహాత్ = పె  
ద్దదై న; శూలం = శూలమును; భ్రామ  
యంతీ = త్రిపుచున్నదియునగు; చండో  
దరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్ష  
సీ = రాక్షసస్త్రీ; ఇదం = ఈ; వచనం =  
మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత నెల్లప్పుడును గోపంబునొంది  
యుండు స్వభావంబుగలదియు శూలము  
ద్రిపుచున్నదియునగు చండోదరియను  
నొక్కరక్కసి, వికట, చెప్పినమాటర  
హస్యార్థంబుదెలియక, సీతనుమాట  
నదనిభ్రమించి, యిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం హరిణలోలాక్షీం త్రాసో తగ్రంపిపయోధరామ్

రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహా నభూత్. ౪౦

టీక॥ రావణేన = రావణుచేత ;  
హృతాం = అపహరింపబడినదియును;  
హరిణలోలాక్షీం = జింకకుంబోలెజం  
చలంబులయినకండ్లుగలదియును; త్రా  
సో తగ్రంపిపయోధరాం = భయముచే  
వడంకుచున్న స్తనములు గలదియునగు;  
ఇమాం = ఈ సీతను; దృష్ట్వా = చూచి;  
మే = నాకు; మహాత్ = అధికమయిన; దౌ  
హృదః = కోర్కి; అభూత్ = కలిగినది.

జింకకుంబోలె జంచలంబులగు నే

త్రంబులుగలదియు, భయంబున నిట్టూ  
వులు విడుచుటంచేసి వడంకుచున్న  
స్తనంబులుగలదియునగు, నీసీతనురా  
వణుడిచ్చటికిఁజెచ్చినప్పుడునే బాచి  
నదిమొదలు, నాకొకగొప్పకోర్కిగలి  
గియున్నది.

రహస్యార్థము. — దౌహృదః =  
స్నేహము. శేషము, మై.

రావణుండిసీతనిచ్చటికిఁజెచ్చినప్పు  
డు నేనుజూచినదిమొదలు, నాసీతయం



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౧౫

స ౨౪

దు, మిక్కిలియధికమయిన స్నేహముగలిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యక్య స్నేహ మధోత్పీడం హృదయంచ సబంధనమ్  
 ("అధోతోగ్రీడం" ఇతిపాఠాంతరమ్)

అంత్రాణ్యపి తథాశీక్షణం ఖాదేయ మితిమే వతిః. ౪౧

టీక॥ యక్యతే=హృదయమునకుద  
 షీణభాగముననుండుమాంసమును; స్నే  
 హం(స్నేహనం)=హృదయమునకువా  
 మభాగముననుండు మాంసమును ; అ  
 ధ=ఇంక ; ఉత్పీడం=హృదయమునకుం  
 దై నుండుమౌనమును ; (పాఠాంతర  
 పక్షమందు) ఉత్రోగ్రీడం=హృదయస్థా  
 నంబును; స్వందనం = క్రిందనాధార  
 మయియుండు మాంసముతోఁగూడిన,  
 హృదయంచ = తామర మొగ్గవంట  
 మాంసమును; అంత్రాణ్యపి = ప్రేగుల  
 ను; తథా=అట్లు ; శీక్షణం=తలను ;  
 ఖాదేయం=లినుదును. ఇతి=అని; మే=  
 నాయొక్క; వతిః=కోరిక.

ఈసీతంజంపి , ఈవిడదేహమునం  
 దు, హృదయమునకుదషీణభాగంబున

నుండు మాంసమును దానికిపామ భాగ  
 మునందుండుమాంసమును, దానికిఁబ  
 యినుండు మాంసమును లేకహృదయ  
 స్థానమును దామర మొగ్గవలె నుండు  
 మాంసమును దానికిఁగ్రింద నాధారమ  
 యియుండుమాంసమును ప్రేగులను దల  
 ను, దినవలయునని నేను గోరుదున్నా  
 ను. అని, చంపొదరిచెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.— ఈవికటనా  
 ము, మిక్కిలిస్నేహితురాలైయుండునీ  
 సీతనీ ప్రకారమునందిట్టినది, కావున, దీ  
 నింజంపి, దీనిదేహంబునందలియక్కదాది  
 మాంసంబులఁ దనివి దీరంజనఁగోరుచు  
 న్నాను. అని, చెప్పినది. అని తాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; ప్ర  
 ఘసానామ=ప్రఘనయినెడు ; రాక్ష  
 సీ=రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం=మాటను;

అబ్రవీత్=పలికెను.

అంతఁ బ్రఘనయిన రాక్షసియిట్లు  
 చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.



# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితముః

స ౨౪

కంఠ మస్యా నృశంసాయాః పీడయామ కి మాన్యతే. ౮౨

టీక॥ నృశంసాయాః = కూర్మరూ  
లయిన; అస్యాః = ఈసీతయొక్క; కం  
ఠం = మెడను; పీడయామ = విసుకుద  
ము. కిం = ఎందుకు; ఆన్యతే = ఉండు  
టయగుచున్నది.

క్రూరచిత్తయగు సీత మెడనువిసికి  
చంపివేయుదము; ఊరకుండనేల?

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధకము. — అస్యాః = ఈ  
వికటయొక్క; శేషము. వై.

వృదుస్వభావయగు సీత నిట్లుచా  
ధించుచున్నచే! ఈవికటయెంతక్రూరు  
రాలు; దీనిమెడకాయంబిసికిచంపివేయు

దము, ఊరకుండనేల?

అని, తాత్పర్యము.

నివేద్యతాం తతో రాజ్ఞే మానుషీ సా మృతే తి హ

టీక॥ తతో = అటుపమ్మట; రాజ్ఞే =  
రాజయినరావణునికొఱకు; సా = ఆ;  
మానుషీ = మనుష్యస్త్రీయగుసీత, మృ  
తా = చచ్చినది. ఇతి = అని ("హ" అను  
నది పాదపూరణార్థము) ; నివేద్య  
తాం = తెల్పబడుటగాక.

ఆవెనక, "మనుష్యస్త్రీయగు సీత  
చచ్చినది" అని, రావణునకుఁ జెప్ప

దము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధకము. — అమానుషీ =  
మనుష్యస్త్రీకాని, అనఁగా రాక్షసస్త్రీ  
యయినపికట. శేషము, వై.

అటుపిమ్మట, "ఆవికటయను రాక్ష  
సస్త్రీచచ్చినది" అని, రావణునకుఁ జె  
ప్పదము. అని, తాత్పర్యము.

నా శ్ర కశ్చన సందేహః ఖాదతేతి స వత్యతి. ౮౩

టీక॥ సః = ఆరావణుండు, "ఖాద  
త = భక్షింపుండు." ఇతి = అని; వత్యతి =  
చెప్పును. అశ్ర = ఈవిషయమునందు ;  
సందేహః = సందేహము; కశ్చన = ఒ  
కానొకటియును; న = లేదు.

అంత, రావణుండు, "అయితే,  
భక్షింపుండు" అనిచెప్పును; ఈవిషయ  
మునందెంతమాత్రమును సందేహము  
లేదు. అని, ప్రభునయను రాక్షసి చెప్పి  
నది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్వజాముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్యే ఎబ్రహిత్

టీక   తతస్తు=అపిమ్మటను; అజాము	అంత, అజాముఖియను రాక్షస
ఖీనాః=అజాముఖియ నెడ, రాక్షసీ=	స్త్రీ, యిట్లని, చెప్పినది.
రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను; అబ్ర	హి, తాత్పర్యము.
హిత్=చెప్పెను.	

విశస్యేమాం తత స్సర్వా స్సమాక్ కురుత పీలుకాక్. ౪౪

టీక   యూయం (అధ్యాహృతము)=	మీరందఱునుజేరి, యాసీతదేహ
మీరల; సర్వాః=అందఱును; ఇమాం=	మునుభేషించి, సమముగా, మారిసఖిం
ఈవిడను; విశస్య=కోసి; సమాక్=	డములంజేయుదు. అని, తాత్పర్యము.
సమానములయిన; పీలుకాక్=	“ఈపిక్కటదేహమును భేషించి” యని
సఖిం డములనుగా; కురుత=జేయుదు.	రహస్యము.

విభజామ తత స్సర్వా వివాదో మే న రోచతే

టీక   తతః=అటుపిమ్మట; వయం	అంత, మనమందఱుమును, ఆమాంసఖిం
(అధ్యాహృతము) = మనము; స	డములను సమానముగాఁ బంచుకొండ
ర్వాః=అందఱుమును; విభజామ=	ము; నాకుఁగలహమునేయిట్ల సరి ప
చుకొందము. మే=నాకు; వివాదః=	డదు. అని, తాత్పర్యము.
లహము; నరోచతే=రుచింపదు.	

పేయ మానీయతాం క్షీప్రం లేహ్య ముచ్ఛావచం బహు, ౪౫

టీక   ఉచ్ఛావచం=నానావిధముయి	నానావిధములగు, మద్యములనుదే
న; బహు=అధికమగు; పేయం=	సేముదలగు లేహ్యపదార్థములనుదీసి
ద్రవ్యమును; లేహ్యం= నాకందగిన తేనె	కొనిరండు; వానింజేర్చికొనిభక్షింతుము.
ముదలగునదియును; క్షీప్రం=శీఘ్రము	అని, యజాముఖియను రాక్షసీ, చెప్పి
గా; అనీయతాం=లేచబడుఁగాక.	నది. అని, తాత్పర్యము.

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

తత శ్శూన్యఃఖా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; శూర్పణఖానామ = శూర్పణఖయనెడు; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అజాముఖ్యా య దుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే. ౪౬

టీక అజాముఖ్యా = అజాముఖిచేత; యతః = ఏది; ఉక్తం హి = చెప్పబడినది; తదేవ = అదియే; మమ = నాకు; రోచతే = చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సురాచా నీయతాం షీద్రం సర్వశోక వినాశినీ

మానుషం మాంస మాస్వాద్య నృత్యామోఢ నికుంభిలామ్. ౪౭

టీక॥ సర్వశోకవినాశినీ = సమస్త మాంసమును భక్షించి యామద్యమును దుఃఖములను బోగొట్టునట్టి; సురాచా = గ్రోలి లంకపశ్చిమ ద్వారమునందుండు మద్యమును; షీద్రం = శీఘ్రముగా; ఆనికుంభిలాయనశక్తికిఁ బ్రత్యర్థ మయ్యతాం = తేజబడుగాక. అథ = అటు నతఃసముసేయదము. అని, శూపణఖయను రాక్షసీ, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖంబుల నెల్లఁబోగొట్టునట్టి మరహస్వాధ్యము. — సర్వశోక వినాశినీ = సమస్తదుఃఖములను బోగొట్టునట్టి; సురా = మద్యమును; మానుషం = మనుష్యసంబంధియయిన; మాంసం = మాంసమును; షీద్రం = శీఘ్రముగా; ఆనియతాం! తేజబడుగాక. అస్వాద్య = భక్షించి; అథ; నికుంభి

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౧౯

స ౨౪

లాం; స్పృత్యామః.

దుఃఖములనెల్ల బోఁగొట్టువట్టిమద్య  
మునుమనుష్యమాంసము సంగూడఁ దీసి  
కొనిరండు; ఆమనుష్యమాంసముతోఁ  
గూడ, ఈవికటదేహమునందలి రాక్ష

సమాంసమును భక్షించి, మద్యంబుఁ  
గోల్పి, నికుంభిలకఁ బ్రీతిగల్గనట్లు, న  
తక్షణము సేయుదము.  
అని, తాత్పర్యము.

వీవం సంభత్యమావా సా సీతా సురసుతోపమా

రాక్షసీ భి స్సుఖారాభి ధైర్య ముత్సృజ్య రోదితి. ౪౮

టీక|| మురసుతోపమా = దేవకన్యక  
తోఁబోలి-గల; సా = ఆ; సీతా = సీత;  
సుఖారాభి = మిక్కిలియుభయకరల  
యిన; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత;  
వీవం = ఇట్లు; సంభర్త్యమావా = బెద  
రింపఁబడినదై; ధైర్యం = ధైర్యమును; ఉ  
త్సృజ్య = విడిచి; రోదితి = (భూతాథా  
మందులట్) ఏడ్చెను.

దేవకన్యకయుం బోలె సర్వాంగ  
సుందరియైయుండువాసీత, యిట్లుభ  
యంకరలయిన రాక్షసస్త్రీలు సేయు  
బెదరింపులకుదడిసి, ధైర్యంబు విడిచి, రో  
దనముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.  
“సీత, రామవియోగదుఃఖంబునరో  
దనముచేసెను.” అని, రహస్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్యే,

సుందరకాండే, చతుర్వింశస్సర్గాః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ చతుర్వింశస్సర్గా టీక,

ముగిసినది.

(౨)

పంచవింశతసర్గప్రారంభః.

తథా తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం బహు  
రాక్షసీనామసౌమ్యానాం రురోద జనకాశ్చజా. ౧

<p>టీక॥ అసౌమ్యానాం=భిన్ననివారు కానట్టి, భయంకరలయినయనుట; తాసాం=ఆ, రాక్షసీనాం = రాక్షస స్త్రీలు; తథా=అట్లు; పరుషం = కఠిన ముగాను; దారుణం=భయంకరముగా ను; బహు = అధికముగాను; వదంతీ నాం=చెప్పుచుండఁగా; జనకాశ్చజా= జనకునికొమారెయగు సీత; రురోద= వీడ్చెను.</p>	<p>భయంకరాకారలయిన యారాక్ష సస్త్రీలు, అట్లుకఠినముగానుభయంకర ముగాను బెక్కుమార్లు సెప్పుచుండఁ గా, నామాటలనువిని, సీత, దుఃఖమున, చేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము. ఆరాక్షసస్త్రీ లట్లు చెప్పుచుండఁ గా, సీత, రామునిందలంఛుకొని రోదన ముచేసినది. అని, రహస్యము.</p>
--	--

ఏవ ముక్తాతు వై దేహీ రాక్షసీభి మనస్వినీ  
ఉవాచ పరమత్రస్తా బాష్పగద్గదయా గిరా. ౨

<p>టీక॥ మనస్వినీ = మంచి మనస్సు గల; వై దేహీ=సీత, రాక్షసీభిః = రా క్షసస్త్రీలచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా తు=చెప్పఁబడినంతనె; పరమత్రస్తా = మిక్కిలియుభయమునొందినదై; బాష్ప గద్గదయా=కన్నీరుచేడగ్గుత్తికపడినట్టి; గిరా=మాటచేత; ఉవాచ=చెప్పినది.</p>	<p>మంచిమనస్సుగలసీత, రాక్షసస్త్రీ లమాటలనువిని, పరమభయంబునొంది, డగ్గుత్తికతో, నిట్లని, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము. రామవియోగంబున భయంబునొం ది, దుఃఖమునడగ్గుత్తికతో, నిట్లని, చెప్పినది. అని, రహస్యము.</p>
--	--

న మానుషే రాక్షసస్య భార్యా భవతు మహాత్మి

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౨౧

స ౨౫

టీక||మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ; రా  
క్షసస్య=రాక్షసునకు; భార్య=పెం  
డ్లాము; భవితుం=అగుటకు, నాహా  
తి=తగదు.

ఎప్పటికిని మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు  
భార్యగాదగదు; కావున, నేను రావ  
ణునకు భార్యగాదగను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. —

షింపదగినది. శేషము.

రాక్షసుండు, మనుష్యస్త్రీని, బా

షింపదగఁడు, కావున, రావణుండు,  
నన్నుబోషింపదగఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః. ౩

టీక||యూయం(అధ్యాహృతము)  
మీరలు; సర్వా=అందఱును; మాం=  
నన్ను; కామం=యథేచ్ఛముగా; ఖా  
దత=భక్షింపుఁడు. వః=మీయొక్క; వ  
చః=మాటను, నకరిష్యామి=చేయను.

మీరలందఱునన్ను యథేచ్ఛగాఁదిని

వేయఁడు; నేనుమీరుచెప్పినట్లు చేయ  
ను. అని, సీతచెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

వికటనుభక్షింపవలదు; నన్నేభక్షిం  
పుఁడు, నేనుమీరుచెప్పినట్లు చేయను.

అని, రహస్యము.

సా రాక్షసీ మధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా

న శమః లేభే దుఃఖాతా రావణేన చ తజ్జితా. ౪

టీక|| రాక్షసీమధ్యగతా=రాక్షస  
స్త్రీలనడుముఁ బొందినదియును; సుర  
సుతోపమా=దేవకన్యకతోఁ బోల్కిగ  
లదియును; దుఃఖాతా=దుఃఖముచే  
బడింపఁబడినదియును; రావణేన=రా  
వణునిచేత; తజ్జితా=బెదరింపఁబ  
డినదియునగు; సా=ఆ; సీతా=సీత;  
శమః=సుఖమును; నలేభే=పొంద

దయ్యె.

అట్లు రావణునిచే బెదరింపఁబడి,  
దుఃఖంబునొంది, రాక్షసస్త్రీలనడుమ  
నున్నదేవకన్యకతో సమానమయిన సీ  
తాదేవి, యెంతమాత్రమును సుఖంబునొం  
దదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — సీతాదేవి,  
దేవకన్యకతో సరిగా సౌందర్య సౌకు



మార్గదులుగలదిగావున, నట్టిభయం రాక్షసవచనములౌటవలనను, ఆవిడ  
కరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలనడుమనుం కు, ఎంతమాత్రము, సుఖంబు గలు  
డుటవలననుభయంకరాకారుండగురా గదయ్యె. అని, తాత్పర్యము-  
వణుండు మంచిమాటలేచెప్పినను అవి

వేపతే స్తాధికం సీతా విశంతీ వాంగ మాత్మనః

వనే యూధపరిధిష్టా మృగీ కోక్తేరి వాదితా- ౫

టీక|| ఆత్మనః = తనయొక్క; అం స్తవడంకెను.  
గం = దేహమును; విశంతీవ (స్తీతా) = సమస్తేంద్రియముల వృత్తులనుడపర  
ప్రవేశించుచున్నదివలెనున్నట్టి; సీతా = మింపఁ జేసికొని నట్లున్న సీతాదేవి,  
సీత; వనే = అడవియందు; యూధపరిభ్రా యడవియందుగుంపుదప్పితోడేళ్ల చేచా  
ష్టా = గుంపునుండితప్పినట్టిదియు; కో ధింపఁబడుచున్న లేడియంటోలె, మిక్కి  
క్తః = తోడేళ్ల చేత; అదితా = పీడిం లియుగడగడవడంకెను.  
పఁబడినదియనగు; మృగీవ = లేడియం అని, తాత్పర్యము.  
బోలె; అధికం = మిక్కిలియు; వేపతే

సా త్వశోకస్య విపులాం శాఖా మాలంబ్య పుష్పితామ్

చింతయామాస శోకేన భతారం భగ్నమానసా- ౬

టీక|| సాశు = ఆసీత; అశోకస్య = అ చెను.  
శోకవృక్షముయొక్క; విపులాం = చిశా ఆసీత, ఆశింశు పావృక్షముదగ్గిఁజ  
లమయిన; పుష్పితాం = పూచియుండు; క్కగఁగాఁబూచివిశాలముగానుండు, న  
శాఖాం = కొమ్మను; ఆలంబ్య = పట్టుకొ శోకశాఖంబట్టుకొని, దుఃఖంబునఁ, బెని  
ని; శోకేన = దుఃఖముచేత; భగ్నమాన మిటియగురామునిధ్యానించెను.  
సా = విడిగినవనసుగలదై; భర్తారం = అని, తాత్పర్యము.  
పెనిమిటిని; చింతయామాస = ధ్యానిం

సా స్నాపయంతీ విపులౌస్తనా నేత్రజలస్రవైః



చింతయంతీ న శోకస్య తదాంత మధిగచ్ఛతి. ౭

టీక॥తదా=అప్పుడు; సా=ఆసీత; లేదు.	
నేత్రజలస్రవేః=కన్నీరుకాటుటలచేత;	అప్పుడట్లాసీత, కన్నీళ్లచెద్దస్తనం
విపులౌ = పెద్దవైన; స్తనౌ=స్తనముల	బులుతడియుచుండగా, మనంబునరా
ను;సాపయంతీ = తడువుచు ; చింత	ముని ధ్యానించుచు, నెంతమాత్రమును
యంతీ=ధ్యానించుచు; శోకస్య=దుఃఖ	దుఃఖావధినిబొందజాలదయ్యె.
మయొక్క; అంతం=తుదను; నాధిగచ్ఛ	అని, తాత్పర్యము.
తి = (భూతార్థమందులట్) పొంద	

సా వేపమానా పతితా ప్రవాతే కదళీయధా  
రాక్షసీనాం భయత్రస్తా వివణవదనా భవత్. ౮

టీక॥సా=ఆసీత; వేపమానా=వ	నముఖముగలది; అభవత్=అయినది.
డంకుచు; ప్రవాతే= పెద్దగాలియుండ	ఆసీత, గడగడవడంకుచు, నరఁటి
గా; కదళీయధా = అరఁటిచెట్టుంబా	చెట్టుపెద్దగాలికినేలంబడునట్లు, క్రిందం
లె; పతితా=పడినదై ; రాక్షసీనాం=	బడిలేచి, రాక్షసస్త్రీలవలని భయంబు
(పంచమ్యర్థమందువస్తి) రాక్షసస్త్రీల	నం, చెల్లఁబాటినముఖముతో, నుండె
వలన; భయత్రస్తా=భయముచే భయ	ను. అని, తాత్పర్యము.
పడినదై; వివణవదనా = తెల్లఁబాటి	

తస్యా స్సా దీఘవిపులా వేపంత్యా సీతయా తదా  
దద్యశే కంపిని వేణీ వ్యాళీవ పరిసర్పణి. ౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; వేపంత్యా(వే	పిని=కదలుచున్నదియునగు; సా=ఆ; వే
పంత్యా)=వడంకుచున్న; తస్యా=ఆ;	ణీ = వెండుకలజడ; పరిసర్పణీ(పరిస
సీతయా(సీతాయాః, పంచమ్యర్థమందుఁ	ర్పణి)=కదలుచున్న; వ్యాళీవ=ఆఁడు
దృతీయ)=సీతయొక్క; దీర్ఘవిపులా=	సర్పముంబోలె; దద్యశే=చూడఁబడెను.
బాడవైనదియువెడలుపైనదియును; క	అప్పుడట్లువడంకుచున్నసీత తలవెం



ద్రుకలజడ, పొడవైవిశాలమయికదలు | లెఁజూపట్టుచుండినది.  
చుండుటంజేసి, చలించు సర్పంబుంబో | అని, తాత్పర్యము.

సా నిశ్శ్వసంతీ దుఃఖాతాః శోకోపహతచేతనా  
ఆతాః వ్యసృజ దశ్రూణే మైధిలీ విలలాప హ.౧౦

టీక|| ఆతాః = రామవియోగముఁ జేరికన్గిరి; వ్యసృజత్ = విడిచెను.  
చేరిబడింపబడిన; సా=ఆ, మైధిలీ=నీ విలలాప=వడ్చెను “హ” అనునదిపాద  
త; శోకోపహతచేతనా=దుఃఖముచేత పూరణార్థము.  
గొట్టబడినబుద్ధిగలదై; దుఃఖాతాః= ఆసీత, యిట్లుదుఃఖమునబుద్ధిగలత  
దుఃఖముచేరిబడింపబడినదై ; నిశ్శ్వసంతీ = నిశ్శ్వాసముగలదై; అశ్రూణే = నొందగాఁ, గన్గిరివిడుచుచు, రోదన  
ముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

హారామే తిచ దుఃఖార్తా హ పున ర్లక్ష్యణే తిచ  
హశ్వశ్రు మమ కౌసల్యే హ సుమిత్రే భామిని.౧౧

టీక|| భామిని=సీత; దుఃఖార్తాః= యును; విలలాప (అధ్యాహృతము) =  
దుఃఖముచేరిబడింపబడినదై; హారామ=అయ్యోరాముడా! ఇతిచ = అని సీతయిట్లు పరమదుఃఖమునొంది,  
యును; పునః=ఇంకను; హలక్ష్యణ = “హారాముడా! అనియును, “హలక్ష్య  
అయ్యోలక్ష్యణుడా! ఇతిచ = అనియును, హనాయత్తవగుకొ  
ను; మమ=నాయొకరి; శ్వశ్రు=అత్త సల్యా! హసుమిత్రా!” అనియును,  
గారివైన; హకౌసల్యే = అయ్యోకౌసల్య! హసమిత్రే = (సంధియాషణ  
ము) = అయ్యోసుమిత్రా! ఇతి = అని రోదనముచేసినది.  
అని, తాత్పర్యము.

లోకప్రవాద స్మత్యాయం పండితై స్సముదాహృతః  
అకాలే దులభోమృత్యుప్రీన్యయావా పురుషస్యవా.౧౨  
యత్రాహ మేవం కూరభీ రాక్షసీభి రహదితా

జీవామి హీనా రాషేణ మహూతక మపి దుఃఖితా. ౧౩

టీక॥ యత్ర(యతః)=ఎందువలన; అహం=నేను; ఏవం=ఇట్లు; ఇహ= ఇచ్చట; క్రూరాభిః=దయలేని; రాక్ష సీభిః=రాక్షస(స్త్రీ)లచేత, అదితా= పీడింపబడినదాననై; రాషేణ=రా మునిచే; హీనా = విడువబడినదాన నై; దుఃఖితా=దుఃఖమునొందిన దా ననై; మహూతకమపి=కొంచెము సేపైనను; జీవామి=బ్రతుకుచున్నా నో; తతః (అధ్యాత్మతము)=అం దువలన; “స్త్రీయావా = ఆడుదా నికీగాని; పురుషస్యవా=పురుషునకు గాని; అకాలే=అసమయమునందు; వృ త్యః=చావు; దులభః=పొందఁగూ

డనిది.” పండితైః=పండితులచేత; స ముదాహృతః=చెప్పబడిన, అయం= ఈ, లోకప్రవాదః=జననాతక ; స స్యః=అబద్ధముకాదు.

నేనిట్టిచ్చట, నిడఁయలయిన యీ రాక్షస(స్త్రీ)లచేదబింపబడుచు, రా మునిచాసి, దుఃఖముం బొందియును బ్రాణంబులువిడువలేక, మహూతక మయినను జీవించియున్నాను ; కావు న, “స్త్రీకీగాని పురుషునకుఁగానియీ శ్వరేచ్ఛలేనపుడుమరణంబురానేరదు” అని, పండితులుచెప్పుమాట, సత్యము గా నేయున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా ల్పపుణ్యో కృపణా వినశిష్యా మృనాథవత్

సముద్రమధ్యే నౌః పూర్ణా వాయువేగై రివాహతా. ౧౪

టీక॥ అల్పపుణ్యో=కొంచెమయినపుణ్య ముగలదానను; కృపణా ; పాపిష్ఠురాల నగు; ఏషా=ఈ; అహం (అధ్యాత్మ తము)=నేను; సముద్రమధ్యే=సముద్ర మునడుమను; పూర్ణా=నిండినదియు ను; వాయువేగైః= గాలితాఁకుడులచే త; ఆహతా=కొట్టబడినదియునగు; నౌ రివ=ఒడయుంబోలె; అనాథవత్=నా

ధుండులేనివానియట్లు; వినశిష్యామి=న శింపఁగలను.

సదాధంబులచేనింపబడియుండు నోడ, సముద్రంబునడుమవాయువేగం బున, నశించునట్లు, స్వల్పపుణ్యంబుగల దానను, బాపిష్ఠురాలనగునేను, అనాథ యుంబోలె, నాశంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

భృతాఁరం త మపశ్యంతీ రాక్షసీ వశ మాగతా  
సీదామి ఖలు శోకేన కూలం తోయహతం యథా.౧౫

టీక॥ భృతాఁరం = పెనిమిటియగు; చున్నానుగాదా!

తం = ఆ రాముని; అపశ్యంతీ = చూడకు న్నుదానను; రాక్షసీవశం = రాక్షసస్త్రీ ద్రునింబూడఁజాల, యిట్లు రాక్షసస్త్రీల లయధీనతను; ఆగతా = పొందిన దా చేతులోఁబిడి, జలప్రవాహంబుతాఁ ననగు; అహం (అధ్యాత్మతము) = నే కుడుచేసెను నేటిగట్టుంబోలె, నా ను; శోకేన = దుఃఖముచేత; తోయహ శంబునొందఁగలను.  
తం = నీటిచేఁగొట్టఁబడిన ; కూలంయ అని, తాత్పర్యము.  
ధా = గట్టువలె, సీదామి ఖలు = నశించు

తం పద్మదళపత్రాక్షం సింహవిక్రాంత గామినమ్  
ధన్యాః పశ్యంతి మే నాథం కృతజ్ఞం ప్రియవాదినమ్.౧౬

టీక॥ పద్మదళపత్రాక్షం = వికసించు కంఠుగలవాఁడను సింహంబుంబోలె చిన తామరపుష్పము తోకులవంటి కంఠు నడుచువాఁడును ఇతరులుదనకుఁగొంచె గలవాఁడును ; సింహవిక్రాంత గామి ముపకారముచేసినను దాని నెచ్చుగాభా ను = సింహంబునడకయుంబోలెనడు వించుచుండువాడును అందఱకునుసంతో చువాఁడును; కృతజ్ఞం = తనకుఁజేయఁ ప్షముగలనగునట్లే మాటలాడుచుండు బడిన యుపకారము కొంచమయినను వాఁడును, అట్లు సర్వాంగ సుందరుం దాని నెచ్చుగా నెఱుంగువాఁడును; ప్రి యవాదినం = సంతోషముగలుగునట్లు డను సమస్తసద్గుణ సంపన్నుండునగు మాటలాడువాఁడునగు; తం = అట్టియ నా పెనిమిటిని రాముని, ఇప్పుడు, పుణ్య వంతులయినవారలు, నూచుచుందురు; సంతసద్గుణములుగల; మే = నాయొకఁ; నేనుబాప్తిస్థురాలనుగాన , నాకట్టిరా నాథం = పెనిమిటిని; ధన్యాః = పుణ్యవం మనింబూడఁగలగదయ్యె.  
తులు; పశ్యంతి = చూచుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.  
వికసించిన తామరపుష్ప తోకులంబో

సర్వధా తేన హీనాయా రామేణ విదితాత్మనా  
తీక్షణం విష మివాస్వాద్య దుర్లభం మమ జీవితమ్. ౧౭

<p>టీక॥ విదితాత్మనా = తెలిసికొనఁ బడినపరమాత్మగల; తేన = ఆ; రామేణ = రామునిచేత; హీనాయాః = విషవలబడిన; మమ = నాకు; తీక్షణం = తీవ్రమయిన; విషం = విషమును; ఆస్వాద్య = భక్షించి; స్థితాయాః ( అధ్యాపృతము ) ఇవ = ఉన్నదానికిం బోలె;</p>	<p>సర్వధా = అన్నివిధములను; జీవితం = బ్రతుకుట ; దుర్లభం = పొందఁ గూడనిది. అట్టిపరమాత్మ వేత్తయగు రామునిచాసి, నేను , దీక్షించు విషంబు గ్రోలినదియుఁబోలె, సంతమాత్రము జీవింపజాలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కీదృశంతు మయా పాపం పురా జన్మాంతరే కృతమ్  
యేనే దం ప్రాప్యతే దుఃఖం మయా ఘోరం సుదారుణమ్. ౧౮

<p>టీక॥ మయా = నాచేత; పురా = మునుపు; జన్మాంతరే = ఇతరజన్మమునందు; కీదృశం = ఎట్టి; పాపంతు = పాపము; కృతం = చేయఁబడినది; యేన = ఏ పాపముచేత; మయా = నాచేత; ఘోరం = భయంకరమును; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమునగు, అత్యంతభ</p>	<p>యంః రమయినయనుట; ఇదం = ఈ; దుఃఖం = దుఃఖము; ప్రాప్యతే = పొందఁబడ చున్నదో. నేనిప్పుడిట్లు, అత్యంతభయంకరంబగుదుఃఖముననుభవించుచున్నానే; ఇట్టిదుఃఖమునకుఁ గారణ మయిన పాపమునేనేమిచేసితిని? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జీవితం త్యక్తు మిచ్ఛామి శోకేన మహతావృతా

<p>టీక॥ మహతా = అధికమయిన; శోకేన = దుఃఖముచేత; వృతా = కప్పఁబడినదాననగు; అహం ( అధ్యాపృతము ) = నేను; జీవితం = ప్రాణంబును ; త్యక్తుం = విడుచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరు</p>	<p>చున్నాను. ఇట్టిమహాదుఃఖంబు ననుభవించుచు నేను బ్రతికియుండంజాలను ; ప్రాణంబులు విడువఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షసీభిశ్చ రత్యంత్యా రామో నానాద్యతే మయా. ౧౯

<p>టీక॥ రాక్షసీభిశ్చ = రాక్షసస్త్రీలచే తను ; రత్యంత్యాః ( రత్యమాణా యాః ) = రక్షింపబడుచున్న ; మయా = నాచేత ; రామః = రాముడు ; నా నాద్యతే = పొందబడడు.</p>	<p>నాకిట్టి రాక్షసస్త్రీలు కావలియు న్నారు, కావున, నేనింక నెప్పటికిని, రామునింజేరజాలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధీగస్తు ఖలు మానుష్యం ధీగస్తు పరవశ్యతామ్  
న శక్యం య త్పరిత్యక్తు మాత్తచ్చందేన జీవితమ్. ౨౦

<p>టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన, ఆ త్తచ్చందేన = నాయిచ్చనేత, జీవితం = ప్రాణంబు ; పరిత్యక్తుం = విడుచుటకు ; న శక్యం = అలవిగాదో ; తత్ ( అధ్యాత్మ తము ) = అందువలన ; మానుష్యం = మను ష్యత్వమునుగూర్చి, ధీగ్ = దహింపబ డుట ; అస్తుఖలు = అగుండాక. పరవశ్య తాం = ఇతరులయధీనతనుగూర్చి ; ధీక్ = దహింపబడుట ; అస్తు = అగుండాక. మనుష్యులకు , గోరినప్పుడమర</p>	<p>అంబుగలుగనేరదు , కావున , నాయి ష్టముచొప్పున , నాకిప్పుడుమృత్యువురా దు ; మఱియు , నగ్నిపతనాదులచే బ్రాహ్మణులువిడువవచ్చునన్నచో, బతి యధీనురాలను, గావున, బతియొజ్జలే క, ప్రాణంబులువిడుచుటకు, నాకధికా రములేదు ; కాబట్టి , మనుష్యత్వము ను, ఇతరుల యధీనతలోనుండుటయు దహింపబడిపోవుండాక. అని , చెప్ప చు, సీత, యేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచవింశస్సర్గ టీక,  
ముగిసినది.

అ

ష డ్వింశ స గ క ప్రారంభః.

ప్రసక్తాశ్రముఖీ త్యే వం బ్రువంతీ జనకాత్మజా  
అధోముఖముఖీ బాలా విలప్తు ముపచక్రమే- ౧

టీక॥ బాలా=చిన్నదైన; జనకాత్మ వంతీ=చెప్పుచు; విలప్తు=వీడ్చుటకు; ఉ  
జా=జనకునికొమా తెకయగుసీత ; అ పచక్రమే=ప్రారంభించెను.  
ధోముఖముఖీ= క్రింది మొగమయినము జనకుని కొమా తెకయగుసీత, తల  
ఖముగలదై; ప్రసక్తాశ్రముఖీ = అధిక వంచి, కన్నీళ్లు గాఱగా, నీప్రకారముచె  
ముగాఁబుట్టినకన్నీరుముఖమనఁదఁగల ప్పుచు, రోదనంబుసేయనారంభించెను.  
దై; ఇతి=అని; ఏవం=ఈప్రకారము; బ్రు అని, తాత్పర్యము.

ఉన్నతైవ ప్రమతైవ భ్రాంతచిత్రైవ శోచతీ  
ఉపావృత్తా కిశోరీవ వివేష్టంతీ మహీతలే. ౨

టీక॥ సా(అధ్యాపృతము)= ఆసీ తీ=పొరలుచు ; శోచతీ = వీడ్చుచు ;  
త; ఉన్నతైవ=పిచ్చిపట్టినదియింటలే; ఆసీత్(అధ్యాపృతము)=ఉండెను.  
ప్రమతైవ= మిక్కిలియుఁగైపునొంది ఆసీత, పిచ్చిపట్టినదానియట్లు, కైపు  
నదియింటలే; భ్రాంతచిత్రైవ=భ్రాం నొందినదియింటలే, భ్రాంతినొందిన  
తిఁబొందినమనసుగలదియింటలే; ఉ దివలె, నలసటదీటుటకై పొరలింపఁబడు  
పావృత్తా=అలసటదీర్చుకొనుటకై పొ నాఁడుగుఱ్ఱముచందంబున, నేలంబొర  
రలింపఁబడిన; కిశోరీవ=అఁడుగుఱ్ఱముం లుచు, నేడ్చుచుండెను.  
బోలె; మహీతలే=నేలయందు; వివేష్టం అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రమత్తస్య రక్షసా కామరూపిణా  
రావణేన ప్రమధ్యా హ మానీతా క్రోశతీ బలాత్. ౩

టీక॥ రాఘవస్య=రాముఁడు; ప్రమత్తస్య=ఏమిటియుండఁగా; ఆక్రోశతీ=

అటచున్న; అహం = నేను; కామరూ  
పితో = ఇచ్చాధీనంబగురూపముగల; ర  
క్షసా = రాక్షసుండగు; రావణేన = రా  
వణునిచేత; బలాత్ = బలమువలన; ప్రమ  
థ్య = బలాత్కరించి; ఆసీతా = లేచి  
నాను.

రాముండు ప్రమాదంబున నెచ్చటి  
కోపోయియుండఁగాఁ, గామరూపియ  
గునీ రావణుండు, దుఃఖంబుననటచు  
న్ననన్ను, బలాత్కరింబునం, గొనితె  
చ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీవశమాపన్నా భత్యక్మానా సుదారుణమ్  
చింతయంతీ సుదుఃఖాతా నాహం జీవిత ముత్సహే. ౪

టీక॥ అహం = నేను; రాక్షసీవశం =  
రాక్షసస్త్రీలయధీనతను; ఆపన్నా =  
పొందినదాననై; సుదారుణం = మిక్కి  
లియుభయంకరముగా; భత్యక్మా  
నా = బెదిరింపబడుచు; చింతయంతీ =  
రాముని ధ్యానించుచు; సుదుఃఖా  
తా = మిక్కిలియుదుఃఖముచేచీడిం  
పబడినదాననై; జీవితం = బ్రతుకుట

కు; నోత్సహే = కోరను.

నేనీ రాక్షసస్త్రీలకుఁజిక్కి, వీరలచే  
భయంకరంబులయిన బెదిరింపు మాటల  
నువినుచు, రామునిజూడనేరక ధ్యానిం  
చుచు, బరమదుఃఖంబున, నిట్లు, బ్ర  
తికియుండంజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

నహి మే జీవితే నాధోక్తం నై వాక్తై నకచ భూషణైః  
వసంత్యా రాక్షసీ మధ్యే వినారామం మహారథమ్. ౫

టీక॥ మహారథం = తన్నునుసారధి  
నిగుఱ్ఱములనుగాపాడుకొనుచుండుదూ  
కందువేలమందివిలుకాండ్రతోఁబోరంగ  
ల; రామంవినా = రామునివిడిచి; రాక్ష  
సీమధ్యే = రాక్షసస్త్రీలందును; వసం  
త్యాః = ఉన్నట్టి; మే = నాకు; జీవితే

న = ప్రాణముచేత; అధికం = ప్రయోజ  
నము; నహి = లేదుగదా! అక్తైః = ధన  
ములచేత; నైవ = ప్రయోజనములేనే  
లేదు. భూషణైశ్చ = సొమ్ములచేతను;  
న = ప్రయోజనంబులేదు.

తన్నునుసారధినిగుఱ్ఱమును గాపా



దుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది వి  
లుకాండ్రతోఁబోరంజాలిననాపెనిమిటి  
రాముంబాసె, భయంకరాకారలయిన  
యారాక్షసస్త్రీల నడుమంజికిర యు

న్ననాకు, ఇంక, బ్రతుకుచేసేమిప్ర  
యోజనముకిధనముతోఁగాని సొమ్ముల  
తోఁగాని నాకింకేమికార్యము?  
అని, తాత్పర్యము.

అశ్వసార మిదం నూన మథవా వ్యజరామరమ్  
హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖే నావశీర్యతే. ౬

టీక॥ యేన = ఏకారణముచేత; మమ =  
నాయొక్క; ఇదం = ఈ; హృదయం =  
మనసు; దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; నావ  
శీర్యతే = నశింపకున్నదో; తేన (అధ్యా  
హృతము) = ఆకారణముచేత; ఇదం =  
ఈమనసు; అశ్వసారం = తాతిబలమువం  
టిబలముగలది. నూనం = నిశ్చయము.  
అథవాపి = అటుగాదేని; అజరామ

రం = ముసలితనములేనిదియై జూపులే  
నిదియు.  
నేనింతదుఃఖమునొంది యున్నను,  
నామనసునశింపకున్నది, కావున, నిది,  
తాయివంటిది; నిశ్చయము; అటుకా  
దేని, ముసలితనముగాని మరణముగాని  
లేక నిశ్చయముగానుండునది కాఁబోలు.  
అని, తాత్పర్యము.

ధిక్షా మనార్యా మనతీం యా హం తేన వినాకృతా  
ముహూతఃమపి రక్షామి జీవితం పాపజీవితా. ౭

టీక॥ యా = ఏ; అహం = నేను; తే  
న = ఆరామునిచేత; వినాకృతా = విడు  
వఁబడినదాననై; పాపజీవితా = పాప  
ముగలిగించు బ్రతుకుగలదాననై; ము  
హూతఃమపి = అల్పకాలమయినను; జీ  
వితం = ప్రాణమును; రక్షామి = కాపా  
డుచున్నానో; తాం (అధ్యాహృత  
ము) = అట్టి; అనార్యాం = దుష్టురాలను;

అనతీం = పతివ్రతగాని దాననగు;  
మాం = నన్నుఁగూర్చి; ధిక్ = దహింపఁబ  
డుటయగుఁగాక.  
అట్టిరామునింబాసె, పాపస్వభావం  
బునవలంబించి, కొంచెము సేపైనను,  
ద్రాణమునుగాపాడుచున్నానే; అట్టినే  
నుమిక్కిలియుదుష్టురాలను, నేనదహిం  
పఁబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము.





కా చ మే జీవితే శ్రద్ధా సుఖేవా తం ప్రియం వినా  
భృతాకారం సాగరాంతాయా వసుధాయాః ప్రియంవదమ్. ౮

టీక॥ సాగరాంతాయాః=సముద్ర క్షియః  
ములుకొనలందుగల ; వసుధాయాః= నాలుగుసముద్రముల వఱకున్న భూ  
భూమికి; భృతాకారం = ప్రభువును; ప్రి మికంతయుఁబ్రభుండును బ్రియంవదం  
యంవదం=సంతోషముగల్గినట్లు చెప్పు డునగునట్టి ప్రియుండురామండులేకుం  
వాడునగు; తం=అట్టి; ప్రియంవినా= డఁగా, నాకుఁబ్రాణమునందుఁగానిసుఖ  
పెనిమిటినివిడిచి; మే=నాకు; జీవితే= మునందుఁగానియాస క్షియెందుకు?  
ప్రాణమునందుఁగాని; సుఖేవా=సుఖ అని, తాత్పర్యము.  
మునందుఁగాని; కా=ఏ; శ్రద్ధాచ=ఆస

భిద్యతాం భత్యతాం వాపి శరీరం విస్మజామ్య హమ్  
నచాప్య హం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రియవజ్ఞితా. ౯

టీక॥ అహం=నేను; శరీరం=దేహ సహేయం=ఓర్వలేను.  
మును; విస్మజామి = విడిచెదను. భిద్య రాక్షసస్త్రీలారా! నేను దేహమును  
తాం=పగులఁగొట్టఁబడుఁగాక. భత్య విడిచెదను; పగులఁగొట్టుకొనుఁడు; భ  
తాంవాపి = భక్షింపఁబడునుగాక. అ క్షిించిననుభక్షింపుఁడు; నేను, బ్రియుని  
హం=నేను; ప్రియవజ్ఞితా=పెనిమిటి రామునిదాసి, బహుకాలంబీదుఃఖము  
చేతవిడువఁబడినదాననై; చిరం=బహు నోర్వంజాలను. అని, తాత్పర్యము.  
కాలము; దుఃఖంచాపి=దుఃఖమును; న

చరణేనాపి సవ్యేన న స్పృశేయం నిశాచరమ్  
రావణం కిం పున రహం కామయేయం విగహితమ్. ౧౦

టీక॥ అహం=నేను; సవ్యేన=ఎడమ ణం=రావణుని; సస్పృశేయం= తాఁక  
దైన; చరణేనాపి = పాదముచేత నైన ను. పునః=ఇంక; విగహితం = నిందిం  
ను; నిశాచరం = రాక్షసుండగు; రావ పఁబడునట్లుగా ; కామయేయంకిం=

మోహంతునాయేమి?

నేనురాక్షసుండగురావణుని, నెడ  
మకాలితోనైననుదాఁకను; మఱియెసె

యందుమోహంబుంచుదునా? ఎన్నటికి

నుంచను. అని,తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతం న జానాతి నాత్మానం నాత్మనః కలమ్

యో నృశంసస్వభావేన మాం ప్రాధకయితు మిచ్ఛతి. ౧౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; నృశంసస్వభా  
వేన=క్రూరస్వభావముచేత, మాం=న  
న్ను; ప్రాధకయితుం=ప్రాధికండుట  
కు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సః=(అ  
ధ్యాహృతము) ఆరావణుండు; ఆత్మా  
నం=తన్ను; ప్రత్యాఖ్యాతం= తిరస్కృ  
తుండైనవానిఁగా; నజానాతి= ఎఱుం  
గఁడు. ఆత్మనః=తనయొక్క; కలం=

వంశమును; ప్రత్యాఖ్యాతం ( అధ్యా  
హృతము)= తిరస్కరింపఁబడినదానిఁ  
గా; న(జానాతి)=ఎఱుంగఁడు.

ఈరావణుండు క్రూర్యంబు నవలం  
బించి నన్నుగోరుచున్నాఁడే, ఇతనికి  
దీనివలనఁ, దానుజెడటయుఁ, దనకులం  
బునశించిపోవుటయుఁ, దెలియకున్నది.  
అని, తాత్పర్యము.

భిన్నా భిన్నా విభక్తావా దీప్తే వాగ్నా ప్రదీపితా

రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రతాపేన వశ్చిరమ్. ౧౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=  
నేను; భిన్నా= నఱుకఁబడినఁగాని; భి  
న్నా= పగలఁగొట్టబడినఁగాని ; విభ  
క్తావా = పంచుకొనఁబడినఁగాని; దీ  
ప్తే = మండిన; అగ్నా = నిప్పునందు;  
ప్రదీపితావా=కాల్వఁబడినఁగాని; రా  
వణం=రావణుని; నోపతిష్ఠేయం=పొ  
గడను. వః=మీయొక్క; చిరం=బహు

కాలము; ప్రతాపేన= అఱచుటచేత ;  
కిం=ఏమిప్రయోజనము.

మీరలు, నన్నుఛేదించుఁడు, పగలఁ  
గొట్టుఁడు, పంచుకొనుఁడు నిప్పులోఁ  
గాల్చివేయుఁడు; ఏమిచేసినను జేయు  
దు; నేనెంతమాత్రమును, రావణునిగా  
రవింపను; మీరలెంతయఱచిననుబ్రయో  
జనములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖ్యాతః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞశ్చ సానుక్రోశశ్చ రాఘవః

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౬

సద్వృత్తి నిరసుక్రోశ శృంకే మద్భాగ్యసంక్షయాల. ౧౩

టీక॥ ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుండును; ప్రాజ్ఞః=పండితుండును; కృతజ్ఞశ్చ=ఇతరులుతనకుఁ గొంచెముపకారముచేసిన నుదానినెచ్చగా నెటుంగువాఁడును; సానుక్రోశశ్చ; దయతోఁగూడినవాఁడును; సద్వృత్తిః=మంచియాచారముగలవాఁడునగు; రాఘవః=రాముండు; మద్భాగ్యసంక్షయాల=నాభాగ్యమునశించుటవలన, నిరసుక్రోశః=దయలేనివాఁడు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని ; శంకే=సందేహించెదను.

శత్రువులచేతను గూడసద్గుణుండని పొగడంబడినవాఁడును బండితుండునదనకితరులుగొంచె ముపకారముచేసినను దానిసద్ధీకముగా భావించువాఁడును దయాశాలియైన వాఁడును సదాచారుండునగు రాముండు, నాదౌర్భాగ్యంబున, నిష్ప్రుడు, నిర్దయుండైయతిక్రామిండుగానున్నాడు; అని, సందేహించుచున్నాను.  
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్దశ  
యేనై కేన నిరస్తాని స మాం కిన్నాభిపద్యతే. ౧౪

టీక॥ ఏకేన=ఒకఁడైన; యేన=ఎవ్వనిచేత; జనస్థానే=జనస్థానమునుప్రదేశమునందు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క, సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ=పదునాలుగును; నిరస్తాని=చంపఁబడినవో; సః=అట్టిరాముండు; మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు ; నాభి

పద్యతే=రక్షింపకున్నాఁడు? ఎవ్వఁడాక్కండే, జనస్థానంబునఁబదునాలుగువేల రాక్షసులం జంపెనో, అట్టిరాముండు, నాయొద్దకువచ్చినన్నెలరక్షింపఁడు?  
అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్ధా రావణే నాహ మల్పవీర్యేణ రక్షసా

టీక॥ అహం=నేను ; అల్పవీర్యేణ=ఐ=కొంచెముయినపరాక్రమముగల; ర

క్షసా=రాక్షసుండగు ; రావణేన=రావణునిచేత; నిరుద్ధా=అడ్డగింప

బడినాను.

స్వల్పంబగు పరాక్రమంబుగల రా

వణుండు నన్నునిరోధించుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సమధికః ఖలు మే భతాక రావణం హంతు మాహవే. ౧౫

టీక॥ మే=నాయొక్క; భతాక=

చాలినవాఁడుగదా!

పెనిమిటియగు రాముండు; అహవే=

నాపెనిమిటియగురాముండు, యు

యద్ధమునందు; రావణం=రావణుని;

ద్ధుబునరావణుంజంపుటకు, సమధికం

హంతుం=చంపుటకు; సమధికః ఖలు=

దుగదా! అని, తాత్పర్యము.

విరాధో దండకారణ్యే యేన రాక్షసపుంగవః

రణే రామేణ నిహత స్స మాం క్షిన్నాభిపద్యతే. ౧౬

టీక॥ యేన=ఏ; రామేణ=రాము

డు; మాం=నన్ను; క్షిం=ఎందుకు; నా

నిచేత; దండకారణ్యే=దండకారణ్య

భిపద్యతే=రక్షించుకొన్నాఁడు;

మునందు; రాక్షసపుంగవః=రాక్షస

ఎవ్వఁడు, దండకారణ్యంబున రా

క్షేప్యుండగు; విరాధః=విరాధుఁ

క్షసక్షేప్యుండగువిరాధుని వధించినాఁ

డు; రణే=యుద్ధమునందు; నిహతః=

డో; అట్టిరాముండు, నన్నేల రక్షిం

చంపఁబడినాఁడో; సః=అట్టిరాముం

పఁడు! అని, తాత్పర్యము.

కామం మధ్యే సముద్రస్య లంకాయం దుష్ప్రధమకా

నతు రాఘవ బాణానాం గతిరోధీహ విద్యతే. ౧౭

టీక॥ సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క;

క్క-; గతిరోధీతు=గవనమునడ్డగించు

మధ్యే=సదుమ; స్థితా=(అధ్యాహృత

నదిమాత్రము; నవిద్యతే=లేదు.

ము)ఉన్న; ఇయం=ఈ; లంకా=లంక;

ఈలంక సముద్రంబునదుమ నున్న

దుష్ప్రధమకాకామం=ఎదిరింపఁగూ

ది, కావున, నెదిరింపఁగూడనిది వాస్త

డనిచే; ఇహ=ఈలోకమునందు; రాఘ

వమె; అయితే, రామబాణంబుల కెం

వబాణానాం=రామునిబాణముల యొ

దునడ్డమేదియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

కిన్ను తత్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః

రక్షసాపహృతాం భార్యా మిష్టాం నాభ్యవపద్యతే. ౧౮

టీక॥ యే=ఏకారణముచేత ; దృఢ॥ అ; కారణం=కారణము; కిన్ను=ఏది? పరాక్రమః=పాలివోవనిపరాక్రమంబు తనకుఁ బ్రియభార్యనగు నన్ను రా గల; రామః=రాముఁడు; రక్షసా= వణుండపహరించియుండఁగాఁ, దాను రాక్షసుండగురాక్షసుని చేత; అపహృ మహాపరాక్రమశాలియయ్యు , రా తాం=అపహరింపఁబడిన; ఇష్టాం=ప్రి ముండు, నన్నురక్షింపకున్నాఁడే; దీని యయిన; భార్యా=భార్యను; నాభ్య వపద్యతే=రక్షింపకున్నాఁడో, తత్=

ఇహస్థాం మాం నజానీతే శంకే లక్ష్మణపూర్వజః

జానన్మపిహితే జన్సీన్వ ధర్షణం మషకయ్యత్యి. ౧౯

టీక॥ లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణున ర్పునా? కన్నయయినరాముండు; మాం=నన్ను; లక్ష్మణునకన్నయగురాముండు, నేనిచ్చ ఇహస్థాం = ఇచ్చటనున్నదానిఁగాఁన టనున్నానని యిదివఱకెఱుంగకున్నాఁ జానీతే=ఎఱుంగఁడు. ఇతి (అధ్యాహృ డనితోఁచుచున్నది; రాముండు, ఎఱింగి తము)=అని; శంకే = సందేహించుచు యుండునేని, మహాపరాక్రమశాలిగా న్నాను. తేజస్వీ= అధికమయినతేజ వున, నీతిరస్కారము నెంతమాత్రము స్సుగలరాముండు; జానన్మపిహితే = ఎ నోర్వఁడు; తక్షణమే రావణుంజంపును. టింగినవాడయ్యు; ధర్షణం = తిర అని, తాత్పర్యము. స్కారమును; మషకయ్యత్యి(కిం)= ఓ

హృతేతి యోధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయత్

గృభ్రరాజోపి సరజే రావణేన నిపాతితః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; హృతా=అ త్వా(అధిగమ్య)=తెలిసికొని; మాం=న పహరింపఁబడినది; ఇతి = అని; అధిగ మ్న ; రాఘవాయ=రామునికొఱకు;

నివేదయేత్ = తెల్పునో, సః = అట్టి; గృ  
భ్రారాజోపి = గగలకుఁబ్రభుండైనజటా  
యువును; రజే = యుద్ధమునందు; రావ  
ణేన = రావణునిచేత; నిపాతితః = పడఁ  
ద్రోయఁబడెను, చంపబడెననట.

నన్ను రావణుం డపహరించుటంజూ  
చినవాఁడు కావున సంగతిని రామునకే  
వ్వండుడెల్పంగలఁడో, అట్టిజటాయువు  
సంగూడ, రావణుండు, యుద్ధంబునం  
జంపినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కృతం కమక మహత్రైన మాం తథా భ్యవపద్యతా  
తిష్ఠతా రావణద్వంద్వే వృధ్ధేనాపి జటాయుషా. ౨౧

టీక॥ వృధ్ధేనాపి = ముసలివాఁడును;  
రావణద్వంద్వే = రావణుతోటి యుద్ధం  
బునందు; తిష్ఠతా = నిలుచున్నవాఁడును;  
తథా = అట్లు; మాం = నన్ను; అభ్యవప  
ద్యతా = రక్షించుచున్నవాఁడునగు; తే  
న = ఆ; జటాయుషా = జటాయువుచే

త; మహత్ = గొప్పదయిన; కమక = కా  
ర్యము; కృతం = చేయఁబడినది.  
ఆజటాయువు వృద్ధుండైనను రావ  
ణునితో నిలిచియుద్ధముచేసి, తనచేనై  
నంతవఱకునన్నరక్షించి, మహాకార్య  
మునుజేసినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యది మా మిహ జానీయా ద్వతకమానాం స రాఘవః  
అద్య బాణైరభిక్రుద్ధః కుర్యాల్లోక మరాక్షసమ్. ౨౨

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముండు;  
మాం = నన్ను; ఇహ = ఇచ్చట; వతక  
మానాం = ఉన్నదానిఁగా; జానీయాద్య  
ది = ఎఱుంగునేని, అద్య = ఇప్పుడు; అభి  
క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; బాణైః = బా  
ణములచేత; లోకం = ప్రపంచమును; అ  
రాక్షసం = రాక్షసులులేనిదానిఁగా; కు

ర్యాత్ = చేయను.  
అట్టిరాముండు, నేనిచ్చట నున్నా  
నని తెలిసికొనునేని, యిప్పుడె కోపంబు  
న, బాణంబులు ప్రయోగించి, లోకంబు  
లోనొక రాక్షసుండైనను లేనట్లునమస్త  
రాక్షసులనుం, జంపును.  
అని, తాత్పర్యము.

విభషేచ్చ పురీం లంకాం శోషయేచ్చ మహేంద్రాదధిష్ఠ

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

రావణస్యచ నీచస్య కీర్తికం నామచ నాశయేత్. ౨౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా ను.

ముందు; లంకాం=లంకయును; పురిం =  
పట్టణమును ; విధమేచ్ఛ=ఊఁదివేయు  
ను. మహేంద్రాధిం=సముద్రమును; శో  
షయేచ్ఛ=ఎండఁజేయును . నీచస్య=నీ  
చుండగు; రావణస్య = రావణునియొ  
క్క; కీర్తికం=కీర్తిని; నామచ=పేరు  
ను; నాశయేచ్ఛ = నశింపఁ జేయు

నేనిచ్చటనుండట రామనకుండెలి  
యునేని, అతండంత, మహాకోపంబున,  
సముద్రమునుశోషింపఁజేయును; ఈలం  
కాపట్టణమునుఁదివేయును; మఱియు  
నీచుండగు రావణునిపేరును గీర్తియు  
నునశించునట్లునేయును.  
అని, తాత్పర్యము.

తతో నిహత నాధానాం రాక్షసీనాం గృహేగృహే

యథాహ మేవం రుదతీ తథా భూయో న సంశయః. ౨౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అహం=నేను; యథా=ఎట్లు ; ఏవం=ఈప్రకారముగా; రుదతీ=ఏడ్చుచు ; అస్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నానో; తథా=అట్లు; నిహతనాధానాం=చంపఁబడిన పెనిమిటులుగల; రాక్షసీనాం=రాక్షసశ్రీలయొక్క; గృహేగృహే=ఇంటింటియందును; భూయః=ఇంకనధికముగా; రుదంత్యః(అధ్యాహృతము)=

ఏడ్చుచున్నవారలు ; భవిష్యంతి (అధ్యాహృతము) = కాఁగలరు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.  
అంత, నేనిచ్చట నెట్లేడ్చు చున్నానో, అట్లు ఇంటింటను , దమపెనిమిటులురామునిచేఁ జంపఁబడుటం జేసి, రాక్షసశ్రీలందఱును, ఇంతకన్న నెచ్చుగా, నేడ్చుచుండఁగలరు; ఇందుకు సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అన్విష్య రక్షసాం లంకాం కుర్యా ద్రామ స్ఫలత్క్షణః

టీక॥ సలత్క్షణః= లక్షణునితోఁగూడిన; రామః = రాముడు ; రక్ష

సాం=రాక్షసులయొక్క ; లంకాం=లంకాపట్టణమును; అన్విష్య= వెదకి;

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౫౩

స ౨౬

శత్రునాశనం = శత్రువుల నశింపఁ జేయుటను; కుర్యాత్ = చేయును. లంకయంతయు వెదకి, రాక్షసులనందఱుంజంపుదురు.  
రాముండును లక్ష్మణుండును, ఈ అని, తాత్పర్యము.

స హి తాభ్యాం రిపు ర్దృష్టో ముహూర్తమపి జీవతి. ౨౫

టీక॥ తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులకుగాదా! లచేత; దృష్టః = చూడఁబడిన; రిపుః = ఆరామలక్ష్మణుల దృష్టిపథంబునం శత్రువు; ముహూర్తమపి = కొంచె బడునేని, శత్రుండెంతమాత్రమునుబ్ర ముసేపైనను; నజీవతిహి = బ్రతుకఁ తుకంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చితాధూమాకులపథా గృధ్రమండలసంకులా  
అచిరేణతు లంకే యం శ్చ శానసదృశీ భవేత్. ౨౬

టీక॥ ఇయం = ఈ; లంకా = లంక; అ శ్చ శానముతో సమానమయినది గా; భ చిరేణతు = శీఘ్రముగానే; చితాధూ వేత్ = అగును.  
మాకులపథా = చిత్తియందలిపొగలచే ఇంక, శీఘ్రముగానే, యీలంక, వ్యాకులములయినమాగములుగలదై; మాగములన్నియుఁబీనుంగుపొగలంగ గృధ్రమండలసంకులా = గద్దలసమూ ప్పఁబడఁగా, గ్రద్దలతోనిండి, శ్చ శానంబు హములచేసిండినదై; శ్చ శానసదృశీ = వంటిదికాఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యిష్యే వ మనోరథమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే నేనింక, శీఘ్రకాలములోనే, నాకో ను; అచిరేణ = శీఘ్రమయిన; కాలేనై ర్నిచాప్పున, లంకయంతయు శ్చ శానం వ = కాలముచేతనే; మనోరథం = కోర్కె బువంటిదైయుండఁగా, బూడఁగలను. ని; ప్రాప్స్యిష్యేవ = పొందనేపొందఁగ అని, తాత్పర్యము. లను.

దుష్ప్రిస్థా నోయ మాఖ్యాతి సర్వేషాం వో విపర్యయమ్. ౨౭



# ౫౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮౬

టీక॥ హః=మీయొక్క; అయం=ఈ, ఇష్టమమీరిట్లు దుమాఁగఁబునఁ  
దుష్ప్రస్థానః=దుమాఁగఁప్రవృత్తి; బ్రవతిఁచుటవలననె, రాక్షసులకంద  
సర్వేషాం=సమస్తరాక్షసులయొక్క; అక్షనుగీడువాటిల్లునని, తెలఁచుచు  
విపర్యయం=కీడును, ఆఖ్యాతి = చెప్ప న్నది అని, తాత్పర్యము.  
చున్నది.

యాదృశా నీహ దృశ్యంతే లంకాయా శశుభాని వై

టీక॥ ఇహ=ఈ; లంకాయాం=లంక  
యందు; యాదృశాని ("తాదృశాని" అ డబడ చున్నవి.  
నుదానియధఁమనందుఁ బ్రయోగింపఁ అట్లు, గీడువాటిల్లుటకుసూచకము  
బడినది)=అట్టి; అశుభాని=అమంగళని లయి, యమంగళఃమిత్రములును, ఈ  
మిత్రములు; ("వై" అనునది పాద లంకలో, గానంబడుచున్నవి.  
పూరణార్థము); దృశ్యంతే=చూ అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణతు కాలేన భవిష్యతి హతప్రభా. ౮౭

టీక॥ ఇయం (అధ్యాహృతము)= అట్లుగావున, నీలంక, యింక స్వల్ప  
ఈలంక; అచిరేణ=శీఘ్రమయిన; కా కాలంబుననె, కాంతిచెడి, నాశంబునొం  
లేనతు=కాలముచేతనే; హతప్రభా= దఁగలదు.  
కొట్టఁబడినకాంతిగలది ; భవిష్యతి= అని, తాత్పర్యము.  
కాఁగలదు.

నూనం లంకా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే  
శోషం యాస్యతి దుర్ధమోఽప్రమదా విధవా యథా. ౮౮

టీక॥ పాపే=పాపస్వభావుండును; రా హతే=చంపఁబడఁగా; దుర్ధమోఽప్రమదా  
క్షసాధమే=రాక్షసులలోఁదక్కఁవయి ఎదిరింపఁగూడని; లంకా=లంక; విధ  
నవాఁడునగు; రావణే=రావణుడు; వా=చనిపోయినపెనిమిటిగల ; ప్రమ



<p>దాయధా = స్త్రీయుంబోలె, శోషం = ఎండుటను, కాంతిలేకుండుట ననుట; యాస్యతి = బొంబకగలదు. నూనం = నిశ్చయము.</p>	<p>గురావణుండు రామనిజేతల జంజంబడి, యంతర, బెడిమిటిచగ్గపోయిన వెనుకనుండు స్త్రీవలె, నీలంక, షీమియైన లంకారమును గాంతియులేక, యండువలదు, ఇదితప్పదు అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పుణ్యోత్సవసముత్తాచ నష్టభక్తీ స రాక్షసీ  
భవిష్యతి పురీ లంకా నష్టభక్తీ యధాంగనా. ౩౧

<p>టీక॥ నష్టభక్తీ = నశించిన ప్రభువుగలదియును; సరాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీలతోఁగూడినదియు, (తాత్పర్యముచే) చంపబడినరాక్షస పురుషులగలదియునగు; లంకా = లంకయును, పురీ = పట్టణము; నష్టభక్తీ = నశించిన షిమిమిటిగల; అంగనాయధా = స్త్రీయుంబోలె, పుణ్యోత్సవసముత్తాచ =</p>	<p>మంగళోత్సవంబులనుండివీడినదిగాన; భవిష్యతి = కాంగలదు. అట్లు నాధుండగు రావణుండును ను రాక్షసపురుషులందఱును జంపబడినవెనుక, నీలంకాపురి, విధవయుంబొలె, మంగళోత్సవమేదియు లేక, కాంతిహీనయయియుండంగలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నూనం రాక్షసకన్యానాం రుదంతీనాం గృహేగృహే  
శ్రోష్యామి న చిరాదేవ దుఃఖాతా నా మిహ ధ్వనిమ్. ౩౧

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాపృతము) = నేను; ఇహ = ఈలంకయందు; గృహేగృహే = ఇంటింటియుండును; దుఃఖాతానాం = దుఃఖముచేఁ బడినవారును; రుదంతీనాం = ఏడ్చుచున్నవారునగు; రాక్షసకన్యానాం = రాక్షసస్త్రీలయొక్క;</p>	<p>నచిరాదేవ = శీఘ్రముగానే; శ్రోష్యామి = వినంగలను. నూనం = నిశ్చయము. నేనింక, శీఘ్రముగానే, యీలంకయందు దింటిటను దమ షిమిటులు చంపబడుటంజేసి దుఃఖాతలై రోదనంబునీయుచుండు రాక్షసస్త్రీల కంర ధ్వనిని, వినంగలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---



సాంధకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుంగవా  
భవిష్యతి పురీ లంకా నిదాగ్ధా రామసాయకైః. ౩౨  
యది నామ స శూరో మాం రామో రక్తాంతలోచనః  
జానీయా ద్వితమానాం హీ రావణస్య నివేశనే. ౩౩

టీక॥ శూరః=యుద్ధమునందు భువిగాను; హతరాక్షసపుంగవా = చం  
యము లేనివాడను ; రక్తాంతలోచనః పంబడిన రాక్షసశ్రేష్ఠులు గలదిగాను ;  
సః=ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలవాడు భవిష్యతి=కాగలదు.  
సగఃసః=ఆ ; రామః=రాముడు ; ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగి మహా  
మాం=నన్ను ; రావణస్య= రావణుని శూరుండై వెలయురాముండు, నేను  
యొక్కఁ ; నివేశనే=ఇంటియందు ; వ రావణునింటనున్నానని యెఱుంగు నే  
తమానాంహీ= ఉన్నదానిగానే, ని, యాక్షణమె యీలంకాపురి,యతిని  
జానీయాద్యదినామ=ఎఱుంగునేని; లం బాణంబులచే దహింపబడును ; ఈ  
కా=లంకయను; పురీ=పట్టణము ; రా లంకయంతయుఁ బెనుఁజేరి కట్టచేరి గ  
మసాయకైః = రాముని బాణములచే ప్పబడి కాంతిచేడియుండును; ఈలంక  
తః నిదాగ్ధా=దహింపబడినదై; సాం లోనిమేటి రాక్షసు లందఱును హతు  
ధకారా=పెనుఁ జేరికటితోఁగూడినదిగా లగుదురు. అని, తాత్పర్యము.  
ను; హతద్యోతా=కొట్టబడినకాంతిగల

అనేనతు నృశంసేన రావణే నాథమే న మే

సమయో యస్తు నిడివ్వు స్తస్యకాలో య మాగతః. ౩౪

టీక॥ నృశంసేన=క్రూరుండును; అ కాలమును; ఆగతః=వచ్చినది.  
ధమేన=నీచుండునగు; అనేన=ఈ; రావ క్రూరుండును నీచుండునగు నీరావ  
ణేనతు=రావణునిచేతనే, మే=నాకొ ణుండు నాకు నిణఁయించిన నవధి  
అకుఃయః=ఏ; సమయః=సంకేతము; ని యునుసమీపించినది.  
నిడివ్వు=చెప్పబడినదో; తస్య=ఆసమ అని, తాత్పర్యము.  
యముయొక్క; అయం=ఈ; కాలస్తు=

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౪౩

స ౨౬

అకార్యం యే న జానంతి నైర్వతాః పాపకారిణః

అధర్మాత్తు మహేతాత్పతో భవిష్యతి హి సాంప్రతమ్. ౩౫

టీక|| పాపకారిణః = పాపమునుజేయునట్టి; యే = ఏ; నైతాః = రాక్షసులు; అధర్మాత్తు = అధర్మమువలననే; అకార్యం = చేయరానిదానిని; నజానంతి = ఎఱుంగరో; నైః (అధ్యాహృతము) = అట్టిరాక్షసులచేత; సాంప్రతం = ఇప్పుడు; మహేతాత్పతః = గొప్పయినర్థము; భవిష్యతి హి = కాగలదుగాదా!

పాపిష్టులగు రాక్షసులధర్మము నవలంబించియుండువారలుగావున, “ఇది కార్యము, ఇదియకార్యము” అని యెంత మాత్రమును విమర్శింపకయే సాహసించురు; అట్లుగుటంజేసి, యిప్పుడు, ఈరావణుండు, అనధఁబునకు వెనుదీయక, నన్ను జంపిన నుజువును. అని, తాత్పర్యము.

నై తే ధర్మం విజానంతి రాక్షసాః పిశితాశనాః

టీక|| పిశితాశనాః = మాంసవేయాహారముగాఁగల; ఏతే = ఈ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; ధర్మం = ధర్మమును; నజానంతి = ఎఱుంగరు.

ఈ రాక్షసులు, ఎల్లప్పుడును మాం

సమునై భక్షించుచుఁ గూర్చున్నభావంబు గలిగియుండువారలుగావున, వీరలకెంతమాత్రమును ధర్మము తెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

ధృశం మాం ప్రాతరాశాధే రాక్షసః కల్పయిష్యతి. ౩౬

టీక|| రాక్షసః = రాక్షసుండగు రావణుండు; మాం = నన్ను; ప్రాతరాశాధే = ప్రాతఃకాలాహారముకొఱచు; కల్పయిష్యతి = ఏర్పఱచుకొనఁగలఁడు. ధృశం = నిశ్చయము.

అట్లుగావున, రాక్షసుండగునీరావణుండు, నన్ను చాతఃకాలమునందలి యాహారముగాఁగొని భక్షింపఁగలఁడు; ఇది నిజము. అని, తాత్పర్యము.

సాహం కథం కరిష్యామి తం విశా ప్రియదళేశనమ్

రామం రక్తాంతనయన మపశ్యంతీ సుదఃఖితా. ౩౭

టిక   రక్తాంతనయనం = ఎఱ్ఱనికొన	విడిచి; కథం = ఎట్లు, కరిష్యామి = చే
లుగలకండ్లుగల; గామం = రాము	యగలను?
ని; అపశ్యంతీ = చూడకున్నదానను; సు	ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగిమహా
దుఃఖితా = మిక్కిలియుదుఃఖమునొంది	శూరుండైయున్న రాముంజూడకమిక్కి
యున్నదాననగు; సా = అట్టి, అహం =	లియుదుఃఖంబునొందియున్నాను; నేన
నేను; ప్రియదశశం = సంతోషకరంబ	ట్టిప్రియదర్శనుండగురామునివిడిచి, యే
గుమాచుటగల; తంవినా = ఆరాముని	మిచేయఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

యది కచ్చి త్పాదాతా మే విషస్యా ద్య భవే దిహ  
క్షీప్రం వైవస్వతం దేవం పశ్యేయం పతినా వినా. ౩౮

టిక  అద్య = ఇప్పుడు; ఇహ = ఇచ్చ	వం = ప్రభుండగు; వైవస్వతం = యము
ట, కచ్చిత్ = ఒకానొకఁడైనను; మే =	ని; పశ్యేయం = చూతును.
నాకొఱకు, విషస్య = విషముయొక్క; ప్ర	ఇప్పటిచ్చట, నాకెవ్వఁడైననువిషము
దాతా = ఇచ్చువాఁడు; స్వాద్యది = డొ	నిచ్చునేని, నేనుదానింగ్రోలి, రామునివి
డునేని, అహం (అధ్యాహృతము) = నే	డిచియుండుటకన్న, శీఘ్రముగా, యమ
ను; పతినావినా (పత్యావినా) = పెనిమి	లోకంబునకుంబోదును.
టినివిడిచి; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; దే	అని, తాత్పర్యము.

నాజానాజ్ఞీవతీం రామ స్స మాం లక్ష్మణపూర్వజః

టిక   లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణున	లక్ష్మణునకన్నయగురామునకు, నే
కుముందువుట్టిన; సః = ఆ; రామః = రా	నిచ్చటజీవించియున్నానని యిదివఱకుఁ
ముఁడు; మాం = నన్ను; జీవతీం = బ్రతికి	దెలియకుండునట్లుతోచుచున్నది.
యున్నదానిఁగా; నాజానాత్ = ఎఱుం	అని, తాత్పర్యము.
గఁడయ్యె.	

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౪౫

స ౨౬

జానంతౌ తౌ నకుర్యా తాం నోవ్యాకం హే మమ మాగణమ్. ౩౯

టీక|| జానంతౌ = ఎటింగియున్న; కియుండుట తెలిసియుండునేని, వారలు  
తౌ = ఆరామలత్తుణులు; ఉర్వ్యా = నన్నెంతమాత్రమును పేక్షించరు; సిద్ధ  
భూమియందు; మమ = నాయొక్క; మా ముగాభూమియంతయుఁ దిరిగి నన్ను  
గణం = వెదకుటను; ననకుర్యాతాం వెదకుదురు; అట్లు వెదకినట్లులేకుండుట  
హి = చేయనేచేయుదురుగదా! వలన వారలకు నాసంగతి తెలియ నట్లే  
ఆరామలత్తుణులకు, నేనిచ్చటబ్రతి యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నూనం మమైవ శోకేన స వీరో లక్ష్మణాగ్రజః  
దేవలోక వితో యాత స్త్యక్త్వా దేహం మహీతలే. ౪౦

టీక|| వీరిః = పరావ్రమశాలియును; గణమును; యాతః = పొందినాఁడు; నూ  
లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునకన్నయైన నం = నిశ్చయము.  
గు; సః = ఆరాముండు; మమ = నాయొ అటుగా చేసి, మహాపరాక్రమశాలియ  
క్క; శోకేనైవ = దుఃఖముచేతనె; మ గురాముండు, నాదుఃఖుబుననె , నేల  
హీతలే = భూతలమందు; దేహం = దే పైదేహంబువిడిచి , స్వగణలోకంబు  
హమును; త్యక్త్వా = విడిచి ; ఇతః = ఈ నొందెనేమొ, ఇదినిశ్చయముగా నుం  
భూలోకమునుండి; దేవలోకం = స్వ డును. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యా దేవా స్సగంధవాః సిద్ధాశ్చ పరమషణ్డః  
మమ పశ్యంతి యే నాథం రామం రాజీవలోచనమ్. ౪౧

టీక|| యే = ఎవరు ; రాజీవలోచ లతోఁగూడిన ; దేవాః = దేవతలు ,  
నం = తామరపూలవంటికండ్లుగలవాఁ సిద్ధాః = సిద్ధులును; పరమషణ్డః =  
డును; మే = నాయొక్క; నాథం = పెనిమి మహాఘోషును; ధన్యాః = పుణ్యవం  
టియునగు; రామం = రాముని; పశ్యం తులు.  
తి = చూచుచున్నారో; తే (అధ్యాహ్న అట్లుమృతుండైన నాపెనిమిటినిచా  
తము) = అట్టి; సగంధర్వాః = గంధర్వు మరపూలుంబోలే విశాలసుందరంబుల

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

యినకండ్లుగలవాని రాముని, స్వగళలో ఘటలునుమిక్కిలియుధన్యులు.  
కంబున, నెవ్వరు, చూచుచున్నారో, అ అని, తాత్పర్యము.  
జేవతలునుగంధర్వులునుసిద్ధులునుమహా

అథవా నహి తస్యార్థోఽథమకాకామస్య ధీమతః  
మయా రామస్య రాజషేః భార్యయా పరమాత్మనః. ౪౨

టీక|| అథవా=అటుకా చేని; ధమకా=ము; నహి=లేదా యేమి?  
కామస్య = ధమకమునందుమాత్రమే అటుగాక, రాముండు సులక్షణము  
యిచ్చగలవాఁడును; ధీమతః= అధికమ గాజీవించియుండును; అయినను, ధమక  
యినబుద్ధిగలవాఁడును; రాజషేః= మునందుమాత్రమే యిచ్చగలిగి, రాజ  
రాజునుబుష్పియునయినవాఁడును; పర షేయయి, మనస్సునిమకలముచేసికొ  
మాత్మనః=ఉత్కృష్టమయినమనసుగల ని, యిట్లుచై రాగ్యంబునొంది, యుండు  
వాఁడునగు; తస్య=ఆ; రామస్య = రా టంజేసి, రామునకు, నాపైనక్కఱితప్పి  
మునకు; భార్యయా = భార్యనగు; చు యున్నదేమి. అని, తాత్పర్యము.  
యా=నాచేత; అథకః = ప్రయోజన

దృశ్యమానే భవేత్ప్రీతి స్సాహృదం నాస్త్య పశ్యతః

టీక|| దృశ్యమానే= చూడఁబడుచు హముచెడకుండును ; అట్లుచూచుకొన  
న్నజనమునందు; ప్రీతిః=స్నేహము; భ కుండురేని, యాస్నేహమునశించును;  
వేత్=ఉండును. అపశ్యతః= చూడకు కావున, నేను రాముండును, ఒకరినొకరు  
న్నవానికి; సాహృదం=స్నేహము; నా విడిచియున్నాము, కాఁబట్టి, నాయం  
స్తీ= ఉండదు. దురామునకుంగల్గి యుండిన స్నేహము  
స్నేహంబుగలిగినవెనుక, ఒకరినొ నశించినదేమి. అని, తాత్పర్యము.  
కరు చూచుకొనుచుండుదు రేనియాస్నే

నాశయంతి కృతఘ్నాస్తు నరామో నాశయిష్యతి. ౪౩

టీక|| కృతఘ్నాస్తు=తమకుఁజేయఁబడినయింపకారమును మఱచునట్టివారు

మాత్రము; ప్రీతిం(అధ్యాహృతము) =  
స్నేహమును ; నాశయంతి=నశింపఁ  
జేయుదురు. రామః= రాముండు ; న  
నాశయిష్యతి=నశింపఁజేయఁడు.

ఇతరులు తమకుఁజేసిన యుపకార  
మునుమఱచునట్టి పాపాత్ములు మాత్ర  
మే, యట్లుపూర్వముగలిగినప్రీతిని, వి

యోగముగల్గినప్పుడు, మఱతురుగాని,  
రాముండుమాత్రము, ఎవ్వరియందేని,  
మొదటఁదనకుఁబ్రీతిగల్గినచో, దానిమ  
తీయెన్నఁటికిని, మఱవఁడు; కావుననా  
తనికెప్పుడునుప్రీతితప్పియుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్నుమే న గుణాః కేచి త్కింవా భాగ్యక్షయో మమ  
యాహం సీదామి రామేణ హీనా ముఖ్యేన భామిని. ౪౪

టీక॥ భామిని=స్త్రీనగు; యా=ఏ; అహం=నేను; ముఖ్యేన=ప్రేవృఁడగు; రామేణ=రాముచేత; హీనా=విడువఁబడినదాననై; సీదామి=నాశంబు నొందుచున్నానో; తస్యాః (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మే=నాకు ; నగుణాః=పాపములు; కిన్ను(సంతి)=ఉన్నవా యేమి? మమ=నాయొక్క ; భా

గ్యక్షయఃకింవా=భాగ్యము నశించుట యాయేమి? ఆడుదాననగునేనుబెనిమిటియయిన రామునిం బాసియుట్లు దుఃఖింబుననా శంబునొందుచున్నానె; నేనింతకుముందుజేసిన పాపములవలననిట్లు నాకువాటిల్లినదా? లేక, నాదాభాగ్యమేదీ నికేఁగారణమా? అని, తాత్పర్యము.

శ్రేయో మే జీవితాంతతుం విహీనాయా మహాత్మనః  
రామా దక్షిష్టచారిత్రా చ్ఛరా చ్ఛత్రునిబహుణాత్. ౪౫

టీక॥ మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావము గలవాఁడును; అక్షిష్టచారిత్రాత్=దోషములేనిచరిత్రముగలవాఁడును; శూరాత్=యుద్ధమునందు వెఱవనివాఁడును; శత్రునిబహుణాత్ = శ

త్రువులంజంపువాఁడునగు; రామాత్= (తృతీయాధికమందుఁబంపమి)రాముని చేత; విహీనాయాః = విడువఁబడిన; మే=నాకు; జీవితాత్= బ్రతికియుండుటకన్న; మతుం=చచ్చుటకు, చచ్చుట





యనుట; శ్రేయః=మంచిది.

మహాత్ముండును నిదోషపంబగు చ  
రిత్రముగలవాఁడును శూరుండును శత్రు

లంజంపువాఁడును గు రామనించాసి, జే

వించియుండుటకన్న నాకు మరణంబు  
నొందుటయే, మేలు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా న్యస్తశస్త్రా త్రై వనే మూలఫలాశే

భ్రాతరా హి సరశేష్టా సంవృత్తా వనగోచరా

టీక|| అథవా=అటుగాఁదేని; వనే=అ  
డవియందు; మూలఫలాశేనా=గడ్డలను

బండ్ల నుదినుచుండువారలును; వనగోచ

రా=అడవియందగవడువారలును, అ

డవియందగవిగువారలు నుట, సరశే

ష్టా=పురుషశ్రేష్ఠులును; భ్రాతరా=అ

న్నదమ్ములునగు, తా=ఆరామలక్ష్మణు

లు; న్యస్తశస్త్రా=విడువబడినయా

యుధముగలవారలు; సంవృత్తాహి=అ  
యినారాయేమి?

అటుగాఁదేని మూలంబులను బండ్ల

నుదినుచు నడవించిరుగుచున్న పురుష

శ్రేష్ఠులగునారామలక్ష్మణులు, ఇద్దఱు

ను, దుఃఖంబున, నాయుధంబుల నెదిరిచి,

మునివృత్తినవలంబించి యున్నారేమి?

అని, తాత్పర్యము-

అథవా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా

భద్రనా ఘాతితౌ శూరా భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౭

టీక|| అథవా=అటుగాఁదేని; దురా

త్మనా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడును ; రా

క్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుం బ్రభుండు

నగు; రావణేన=రావణునచేత; శూ

రా=యుద్ధమునందుభయపడని వారు

ను; భ్రాతరా=అన్నదమ్ములునగు;

రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఛ

ద్రనా=కపటముచేత; ఘాతితౌ(కిం)=

చంపబడిరాయేమి?

అటుగాఁదేని, దుష్టాత్ముండును రా

క్షససేవ్యుండునగునీరావణుండు, శూ

రులగునారామలక్ష్మణులనిద్దఱును, గప

టంబునం, జంపినాఁడాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

సాహ మేవం గతే కాలే మతు మిచ్ఛామి సర్వదా



# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందర కాండము. ౫౪

స ౨౬

టీక॥ కాలే=కాలము; ఏవం = ఇట్లు; గతే=కడవఁగా; చా=అట్టి, అహం=నేను; సర్వధా=అన్నివిధములను; మతుం=చచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

కాలమహిమ యిట్లయినదికావున, నేను రామనివిడిచియెంతమాత్రము బ్రతికియుండంజాలను; ప్రాణములు విడువఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

నచ మే విహితో మృత్యు రస్తిక్ దుఃఖేష వతఃశి. ౪౮

టీక॥ అస్తిక్=ఈ; దుఃఖే=దుఃఖము; వతః=వతఃత్యపి(వతఃమానేపి)=ఉండినప్పటికిని; మే=నాకు; మృత్యుశ్చ=మరణమును; విహితః = సిద్ధమయినది;

న=కాలేదు. ఇట్లహిమదుఃఖముగలిగియున్నను, నాకుమరణంబుసిద్ధింపకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యాఃఖలు మహాత్మానో మనయ స్త్యక్తకీచిషాః  
జితాత్మానో మహాభాగా యేషాం నస్తః ప్రియాప్రియే. ౪౯

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; ప్రియాప్రియే=ఇష్టముననిష్టము; నస్తః=లేనో; తే(అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాత్మానః=అధికమయిన ధైర్యముగలవారలు; త్యక్తకీచిషాః=విడువఁబడినపాపముగలవారలు; జితాత్మానః=జయింపఁబడిన మనసుగలవారలు; మహాభాగాః=పూజ్యమయినభాగ్యముగలవారలుగు; మనయః=మునుషులు; ధన్యాఃఖ

లు=పుణ్యవంతులగుదా! మాకుండునట్లు, “ఇదిప్రియము, ఇది యప్రియము” అనుభేదమెవ్వరికి లేకున్నదో, అట్టియధికధైర్యముగలవారలును బాపంబులేనివారలును మనసునుస్వాధీనముచేసికొని యుండువారలును మహాభాగులనగు మనుషులు, ఇట్టికష్టము ననుభవింపవలసినదిలేదు, కావున, పుణ్యవంతులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రియా స్ససంభవే ద్దుఃఖ మప్రియా దధికం భయమ్  
తాభ్యాం హియే వియజ్యంతే నమ స్తేషాం మహాత్మనామ్. ౫౦

టీక॥ప్రియాత్ = ఇష్టమయినవస్తువు నాం = అధికమయిన ధైర్యముగల మును  
వలన; దుఃఖం = దుఃఖము; నసంభవేత్ = లకు; నమః = నమస్కారము.  
కలుగదు, సుఖముగలుగుననుట; అప్రి ధైర్యముగలదానివలన సుఖంబు గ  
యాత్ = అనిష్టమయినవస్తువువలన; అ లుగును; అప్రియంబగుదానివలనదుఃఖ  
ధికం = ఎక్కువైన; భయం = భయము; సం ముగలుగును ; అట్లుసుఖదుఃఖములుగ  
భవేత్ (అధ్యాత్మతము) = కలుగును. లిగించుప్రియాప్రియంబులనువిడిచియుం  
యే = ఎవరు; తాభ్యాంహి = వానిచేతను డు మహాత్ములగు మనులకు నమస్క  
గూడ; వియజ్యంతే = విడువఁబడుచు రించెదను. అని, తాత్పర్యము.  
న్నారో, లేహం = అట్టి; మహాత్మ

సాహం త్యక్తా ప్రియాహేణ రామేణ విదితాత్మనా

ప్రాశంస్యమైమి పాపస్య రావణస్య గతా వశమ్. ౫౧

టీక॥సా = అట్టి; అహం = నేను; ప్రి లను; త్యక్తమైమి = విడువఁగలను.  
యాహేణ = సంతోషమునగుచుదగిన నేనట్టిదాననుగాను , కేవలము ప్రి  
వాఁడును; విదితాత్మనా = తెలిసికొనఁ యపదార్థమునందే ప్రీతిగలదానను,  
బడినపరమాత్మగలవాఁడునగు ; రా గావున, నాకుఁబ్రయండుగురాముని వి  
మేణ = రామునిచేత; త్యక్తా = విడువఁ డిచి, యప్రియుండగుపాపిష్ఠుని రావ  
బడినదాననై; పాపస్య = పాపస్వభా ణునియధీనతకుంజిక్కి, బ్రతికియుండం  
వుండగు; రావణస్య = రావణుని యొ జాలను; పాగింబులువిడిచెదను. అని,  
క్క; వశం = అధీనతను; గతా = పాం సీతయేచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.  
దినదాననై; ప్రాణాణ్ = ప్రాణము

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, షడ్వింశతస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ వడ్డింపఁగఁగఁ టీక,  
ముగిసినది.

(ప్రతి)

స ప్రవింశ స గ క ప్రారంభః.

ఇత్యుక్తా స్తీతయోః ఘోరా రాక్షస్యః క్రోధమూఢితాః  
కాఞ్చి జగ్తు స్తదాఖ్యాతుం రావణస్య తరస్సివనః. ౧

టీక    ఘోరాః = భయంకరల	చెప్పటకు; జగ్తుః = పోయిరి.
యిన; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; స్తీ	భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీ
తయా = స్తీతచే; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్తాః =	లు, స్తీతమాటలువిని, మహాకోపంబు
చెప్పఁబడినవారలై; క్రోధ మూర్ఛ	నొంది, యందుఁ గొందఱు, అట్లు స్తీత
తాః = కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవా	ప్రాణంబులు విడువనిశ్చయించిన సంగ
రలై; కాఞ్చిత్ = కొందఱు; తరస్సివనః	తని, బలవంతుండగు రావణునకుం జె
= బలవంతుండగు; రావణస్య = రావ	ప్పటకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
ణునకు; తత్ = ఆసంగతిని; ఆఖ్యాతుం =	

తత స్తీతా ముపాగమ్య రాక్షసోః ఘోర దశకనాః

పునః పరుష మే కాధక మనధాధక మధాబ్రువత్. ౨

టీక    ఘోరదర్శనాః = భయంకరమ	ధాధకం = అనధక మెప్రయోజనము
యినచూచుటగల; రాక్షస్యః = రాక్ష	గాఁగలదియునగుమాటను; అబ్రువత్ =
సస్త్రీలు; స్తీతాం = స్తీతను; ఉపాగమ్య =	చెప్పిరి.
పోంది; అధ = అటుపిమ్మట; పునః = మఱి	చూపరులకుభయంబుగలిగించు నా
ల; పరుషం = కఠినమును; ఏకాధకం = ఒ	రాక్షసస్త్రీలు, స్తీతయొద్దకువచ్చి, మఱల
కటెయధకముగలదియును, ముందుచె	మునుపుచెప్పినట్లే, పరుషంబును అన
ప్పినయధకమే కలదియుననుట; అన	ధకము గల్గించునదియునగు, మాటం

జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్యేదానీం తవా నార్యే సీతే పాపవినిశ్చయే

రాక్షస్యో భక్షయిష్యంతి మాంస మేత ద్యధా సుఖమ్. ౩

టీక॥ అనార్యే = దుష్టరాలవును; పాపవినిశ్చయే = పాపము నందునిశ్చయముగలదానవునగు; సీతే = సీతా! అద్య = ఈదినమునందు; ఇదానీం = ఈక్షణమునందు; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = నీయొక్క; ఏతత్ = ఈ; మాంసం = మాంసమును; యధాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = తినవలయును.

దుష్టరాలవుఁ బాపిష్ఠురాలవునగు సీతా! నేఁడీక్షణమునందె, రాక్షసస్త్రీలు, నీజేహమునందలి మాంసమునుదనివిడిరందినవలయును. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభిప్రాయము. — సీతే! అద్య; ఇదానీం; పాపవినిశ్చయే = పాపరూప

మయిననిశ్చయముగల; అనార్యే = అపరాధముండఁగా; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = (శృలీయాధమునందుష్టి) = నీచే; నిజం (అధ్యాహృతము) = తమదైన; మాంసం = మాంసమును, యధాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = భక్షింపఁజేయవలయును.

సీతా! నీకిరాక్షసస్త్రీలేమైనపరాధముగావించినట్లు నీకుఁ దోచునేని, యీరాక్షసస్త్రీలు, దానినివృత్తికై, తమజేహమాంసమును నీకారగింపఁబెట్టి, ప్రాణంబులువిడువవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం తాభిరనార్యాభి దృక్ష్వా సంతర్జితాం తవా

రాక్షసీం త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అనార్యాభి = దుష్టలయిన; తాభిః = ఆరాక్షసస్త్రీలచేత; సంతర్జితాం = బెడరింపఁబడిన; సీతాం = సీతను; దృష్ట్వా = చూచి; శయానా = పరుండి యున్నదియును; వృద్ధా = ముదుసలియునగు; త్రిజటా = త్రిజటయను; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; వా

క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అప్పుడట్లు, దుష్టలయినయారాక్షసస్త్రీలు బెడరించుచుండుటం జూచి, యంతవఱకుఁబరుండినిద్రించుచుండినముసలిరాక్షసి, త్రిజటయనునది, యారాక్షసస్త్రీలంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అత్తానం ఖాదతా నార్యా న సీతాం భక్షయిష్యథ  
జనకస్య సుతా మిష్టాం స్నుషాం దశరథస్య చ. ౫

టీక॥ అనార్యాః = దుష్టలయినరాక్షసస్త్రీలారా! అత్తానం = పన్ను; ఖాదతా = తినుడు. జనకస్య = జనకునియొక్క; సుతాం = కొమార్తెయను; దశరథస్య = దశరథునియొక్క; స్నుషాం = యయినగుసీతనుభక్షింపకుడు, అందుకోడలును; ఇష్టాం = ప్రీయయినగు; సీతాం = సీతను; నభక్షయిష్యథ = భక్షింపకుడు.	పకుడు. దుష్టలయినరాక్షసస్త్రీలారా! జనకునకు, గొమార్తెయనుదశరథునకు గోడలును బ్రపంచమునకంతయుం బ్రయయినగుసీతనుభక్షింపకుడు, అందుకుబదులుగా, నన్నుభక్షింపుడు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః  
రాక్షసానా మభావాయ భర్తు రస్యా భవాయచ. ౬

రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; అభావాయ = నాశమొకకును, నాశమునుసూచించు నదియుననుట ; స్వాః = ఈసీతయొక్క; భతుః = పెనిమిటియొక్క; భవాయచ = అభ్యుదయముకొఱకును, అభ్యుదయమునుసూచించునదియుననుట; దారుణః = భయంకరమును; రోమహర్షణః = వెండ్రుకలనుగగుర్చుగొనఁజేయునదియునగు; స్వప్నః = కల; అద్య = ఇప్పుడు; మయా =	నాచేత; దృష్టోహి = చూడఁబడినదిగదా! రాక్షసులకు వినాశంబును ఈసీతపెనిమిటియయిన రామునకు జయంబును సూచించునట్టి, భయంకరంబును గగుర్పాటు గలిగించ నదియునగు, నొకస్వప్నంబుగంటిని. అని, ప్రీతి, రాక్షసస్త్రీలతోఁ జెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవ ముక్తా ప్రీజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః  
సర్వా ఏవా బ్రువన్భీతా ప్రీజటాం తా మిదం వచః. ౭

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితాః = కోపముచేవ్యాపింపఁబడిన; రాక్షస్యః = రాక్ష

సస్త్రీలు, ఏవం=ఇట్లు; త్రిజటయా= అట్లు మహాకోపంబు నొందియుం  
 త్రిజటచేత, ఉక్తాః= చెప్పబడినవా డునారాక్షసస్త్రీలు, త్రిజట చెప్పిన  
 రలై, సర్వావేష= అందఱునే, భీతాః= నూటనువిని, యందఱును, భయంబు  
 భయముపడినవారలై; తాం=ఆ, త్రిజట నొంది, యాత్రిజటంజూచి, యిట్లని, చె  
 టాం=త్రిజటనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; ప ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.  
 చం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

కథయస్వ త్వయా దృష్ట స్వప్నీయం కీదృశో నిశి

టీక॥ త్వయా=నీచేత, నిశి=రాత్రి | నీవీరాత్రియందుం గనినస్వప్నం బె  
 యందు, కీదృశః=ఎట్టి; స్వప్నం=కల, ట్టిదో, మాకుం జెప్పుము.  
 దృష్టః=చూడబడినది; కథయస్వ=చె అని, తాత్పర్యము.  
 ప్పుము.

తాసాం శ్రుత్వాతు వచనం రాక్షసీనాం ముఖాచ్ఛ్చ్యుతమ్. ౮  
 ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్నసంశ్రితమ్

టీక॥ కాలే= ఉషఃకాలమునందు; వచనం=మాటను; ఉవాచ= పలికెను.  
 త్రిజటా=త్రిజట; తాసాం=ఆ; రాక్షసీ డుషఃకాలమునందు, త్రిజట, ఆరా  
 నాం=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, ముఖాత్= త్తసస్త్రీలమాటనువిని, వారలకుం దన  
 నోటనుండి; ద్యుతం=వెడలిన; వచనం= స్వప్నవృత్తాంతము నిట్లని, చెప్పెను.  
 మాటను; శ్రుత్వాతు= వినినంత నె, స్వ అని, తాత్పర్యము.  
 ప్నసంశ్రితం= స్వప్నమునుగుఱించిన,

గజదంతమయీం దివ్యాం శిబికా మంతరిక్ష గామ్. ౯  
 యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయ మాస్థాయ రాఘవః  
 శుక్లమాల్యాంబరధరో లక్ష్మణేనసహః గతః. ౧౦

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; శుక్లమాల్యాంబరధరః= తెల్లనిపుష్పమాలిక

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౫౫

స ౨౭

లనువస్త్రములనుధరించినవాడై; స్వయం=తాను; గదదంతమయిం=దనుగుదంతములవికారమయినదియును; దివ్యాం=శ్రేష్ఠమును; అంతరిక్షగాం=ఆకాశమును బొందినదియును; హంససహస్రేణ=హంసపక్షులవేయితో, యుక్తాం=కూడినదియునగు; శిబికాం=పల్లకిని, ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; లంకాం(అధ్యాకృతము)=లంకను; ఆగతః=పొం

దినాఁడు.

రాముండు, తెల్లనిపుష్పమాలికలును వస్త్రములును చాల్చి, యేనుంగుదంతములతోఁ జేయఁబడినదియునంతరిక్షమునందుసంచరించునదియును వేయిహంసపక్షులు గూర్చఁబడియుండునదియునగుశ్రేష్ఠమయిన పల్లకినెక్కి, లక్ష్మణునితోఁగూడ, నీలంకకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నే చాద్య మయా దృష్టా సీతా శుక్లాంబరావృతా  
సాగరేణ పరిక్షిప్తం శ్వేతం పర్వత మాస్థితా. ౧౨

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; స్వప్నేచ=స్వప్నమునందె, సీతా=సీత, శుక్లాంబరావృతా=తెల్లనివస్త్రముచేఁగఁపఁబడినదిగాను; సాగరేణ=సముద్రముచేత; పరిక్షిప్తం=చుట్టునుజుట్టుకొనఁబడిన, శ్వేతం=తెల్లని, పర్వతం=కొండను; ఆస్థితా=అధిష్ఠించినదిగాను; మయా=

నాచేత; దృష్టా=చూడఁబడినది.

ఇప్పుడు, నేను, స్వప్నంబుననె, ఈసీత, తెల్లనివస్త్రంబుగట్టుకొని, సముద్రంబునడుమనుండు శ్వేతపర్వతంబునెక్కియున్నట్టు, చూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.

రామేణ సంగతా సీతా భాస్కరేణ ప్రభా యథా

టీక॥ సీతా = సీత; భాస్కరేణ=సూర్యునితో; ప్రభా యథా=వెల్తురుంబోలె; రామేణ=రామునితో; సంగతా=చేరినది.

వెల్తురుసూర్యునితోఁ గూడియుండు విధంబున, ఈసీతరామునితోఁజేరియున్నట్టు, చూచినాను.

అని, తాత్పర్యము.



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

రాఘవశ్చ మయా దృష్ట శ్చతుడంతం మహాగజమ్. ౧౨  
ఆరూఢ శ్చై లసంకాశం చ చార సహలక్ష్మణః

టీక॥ రాఘవశ్చ=రాముండును; చ (అధ్యాహృతము)=అట్లు; మయా=నా  
తుడంతం= నాలుగుదంతములుగలది చేత; గృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.  
యును; శ్చై లసంకాశం=పర్వతముతోన రాముండు, లక్ష్మణునిఁగూడి, నాలు  
మానమయినదియునగు; మహాగజం= గుదంతములుగలదియుఁ బర్వతములబో  
పెద్దయేనుంగును; ఆరూఢః = ఎక్కిన లె నుండునదియునగు పెద్దయేనుంగునె  
వాఁడై; సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁ క్కి, లంకలో నంచరించునట్లుచూచినా  
గూడినవాఁడై; చ చార=తిరిగెను. తథా ను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తా నరశామూలౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా. ౧౩

శుక్లమాల్యాంబరధరా జానకీం పర్యవస్థితౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; స్వతేజ సీతను, పర్యవస్థితౌ= సమీపించినారు  
సా==తమకాంతిచేత; దీప్యమానౌ= అంతఁ, దమదేహ కాంతిచే వెలుం  
ప్రకాశించుచున్నవారును; శుక్లమా గుఱుఁ డెల్లనిపుష్పమాలికలను వస్త్రం  
ల్యాంబరధరా=తెల్లని పుష్పమాలికల బులనుదాల్చియున్నపురుష శ్రేష్ఠులయి  
నువస్త్రములనుదాల్చిన వారలనగు, నయారామలక్ష్మణులు, సీతసమీపం  
తౌ=ఆ; నరశామూలౌ=పురుషశ్రే షునకువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.  
హులయిన రామలక్ష్మణులు; జానకీం=

తత స్తస్య నగస్యాగ్రే హ్యకాశస్థస్య దంతినః ౧౪

భద్రతాః పరిగృహీతస్య జానకీస్కంధ మాశ్రితౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; జాన దు; ఆకాశస్థస్య=ఆకాశమునందున్న  
కీ=సీత; తస్య=ఆ, నగస్య=శ్వేతప దియును; భద్రతాః= పెనిమిటియగు  
ర్వతముయొక్క; అగ్రే= శిఖరమున రామునిచేత, పరిగృహీతస్య= స్వీక

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౫

స ౨౭

రింపఁబడినదియునగు, అధిష్ఠింపఁ బడి నదియునగుననుట; దంతినః= ఏనుఁగు యొక్క; స్కంధం=వీచవును , ఆశ్ర తా=పొందినది.

అంత, నాశ్వేతపర్వత శిఖర గమీ పంబున, నాకాశంబునందున్న , రా ముండెక్కినయేనుంగుపై సీతాదేవి , యెక్కినది.అని,తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబుచందు, “తత స్తస్య”అనుచో టనుండ“స్య”అనునక్షరముచేత, గాయ తిషమూఁడవయత్తరమగు“స్య”అను నచిగ్రహింపఁబడినది. పండ్రెండువేల శ్లోకములుముగిసిరివి. ఇది, పదుమూఁ డవశ్లోకసహస్రమునకు మొదటి శ్లోక ము. అనియెఱుంగునది .

భతుఁ రంకా త్సమశ్చత్య తతః కమలలోవనా. ౧౫  
చంద్రసూర్యౌ మయా దృష్టౌ పాణినా పరిమాజఃతీ

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కమలలో చనా=తామరపూలవంటికండ్లుగల సీ త; భతుఁ=పెనెమిటియగు రాముని యొక్క ; అంకాత్=తొడనుండి; స ముత్పత్య=లేచి; పాణినా=చేతిచేత; చంద్రసూర్యౌ=చంద్రునిసూర్యుని, పరి మాజఃతీ=తుడుచుచు, స్పృశించు చు

ననుట; మయా=నాచేత ; దృష్టౌ= చూడఁబడినది. అంతఁ, తామరపూలంబోలు కం డ్లుగలయీసీత, పెనెమిటియగురాము నితొడపైనుండిలేచి, హస్తంబునఁ జం ద్రసూర్యులంబట్టుచుండునట్లు, చూచి నాను. అని,తాత్పర్యము.

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యా మాస్థిత స్స గజో త్రమః. ౧౬  
సీతయాచ విశాలాఽత్యై లంకాయా ఉపరి స్థితః

టీక॥తతః= అటుపిమ్మట ; తా భ్యాం=ఆ;కుమారాభ్యాం=రామ ల త్కృణులచేతను; విశాలాఽత్యై= వెడ లుపైనకండ్లుగల; సీతయాచ= సీతా దేవిచేతను; అస్థితః=అధిష్ఠింపఁ బడి

న; సః=ఆ; గజో త్రమః= గజశ్రేష్ఠ ము; లంకాయాః=లంకకు ; ఉపరి= మీఁద;స్థితః=ఉండినది. అంత, నారామలక్ష్మణులును బె ద్దకండ్లుగలసీతయును , ఎక్కియున్న

యాయేనుంగు, ఆకాశంబున, అంకకుం | అని, తాత్పర్యము.  
బై గాసుండునట్లు, చూచినాను.

పాణ్డురక్షభ యుక్తేన రథేనాప్తయజ్ఞా స్వయమ్. ౧౭  
ఇహాపయాతః కాకుత్స్థ స్థితయా సహ భార్యయా

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు ; స్వ | రథేన = రథముచేత ; ఇహ = ఇచ్చటికి ;  
యం = తాను ; భార్యయా = భార్య | ఉపయాతః = వచ్చినాడు.  
యయిన ; స్థితయా సహ = స్థితతోఁగూ | రాముండు , స్థితతోఁగూడ నెనిమిది  
డ ; పాండురక్షభయుక్తేన = తల్లె | తల్లెయెద్దులుగట్టబడియుండు, రథంబు  
యెద్దులతోఁగూడినదియను, అప్తయ | నెక్కి, యిచ్చటికివచ్చినాడు.  
జా = ఎఁమిదింటితోఁగూడినదియనగు ; అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా స్థితయా సహ వీర్యవాన్. ౧౮  
ఆరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నభమ్  
ఉత్తరాం చిశ మాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః ౧౯

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప | కుంను ; ఆలోక్య = చూచి, ఉద్దేశించి  
రాక్రమముగల ; పురుషోత్తమః = పురు | యనట ; జగామ = పోయెను.  
షశ్రేష్ఠుండగు రాముండు ; భ్రాత్రా = త | మహాపరాక్రమశాలియుం బురుషో  
మ్ముండగు, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణ | త్తమండునగు చారాముండు, తమ్ముం  
నితోఁగూడ ; స్థితయా సహ = స్థితతోఁ | డగులక్ష్మణుని భార్యను స్థితాదేవినిగూ  
గూడ, దివ్యం = శ్రేష్ఠమును, సూర్యస | డి, సూర్యునింబంబునకు సాటియగుపు  
న్నిభం = సూర్యునితో సమానమయి నది | ష్పకవిమానంబునెక్కి, యుత్తరపుది  
యనగు ; పుష్పకం = పుష్పకమును ; విమా | కునుబట్టిపోయెను.  
నం = విమానమును ; ఆరుహ్య = ఎక్కి ; అని, తాత్పర్యము.  
ఉత్తరాం = ఉత్తరపు ; చిశం = చి

ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః

లత్తు జేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ రాఘవః. ౨౦

<p>టిక॥వీవం=ఇట్లు; స్వప్న = కల యందు; మయా=నాచేత, రాఘవః= రఘువంశంబునకు బుట్టినవాడను ; వి ష్ణుపరాక్రమః = విష్ణుదేవునియొక్కప రాక్రమమువంటిపరాక్రమము గలవా డనగు; రావః=రాముడు; భ్రాత్రా= తమ్ముడైన ; లత్తు జేనసహ=లత్తుని తోగూడ, భార్యయా = భార్యయగు;</p>	<p>సీతయాసహ=సీతతోగూడ; దృష్టః= చూడఁబడినాడు. నే, నీప్రకారంబున, స్వప్నంబునం దు, విష్ణుదేవునిపరాక్రమంబునకు, నాటి యగుపరాక్రమంబుగలరాముని, అతని తమ్ముండగులత్తుణుని , భార్యని సీతా దేవిని, బాచినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సహి రామో మహాతేజా శ్చకోశేతుం సురాసురైః

రాక్షసైర్వాపిచా నైర్వైర్వా స్వగః పాపజనైరివ. ౨౧

<p>టిక॥మహాతేజాః=అధికమయినపరా క్రమముగల; రామః=రాముడు; సురా సురైః=దేవతలచేతనుగానిఅసురులచే తనుగాని; రాక్షసైర్వాపిచ=రాక్షసు లచేతనుగాని; అనైర్వైర్వా=ఇతరులచే తనుగాని; స్వగః = స్వగము, గాని పాపజనైరివ = పాపముగేయుజనుల</p>	<p>చేతలతో; జేతుం=జయించుటకు; శ కోశేనహి=అలవిగాఁడుగాదా! పాపిష్ఠుడు స్వగము సాధింపఁజాలన ట్లు, మహాపరాక్రమశాలియగురాముని, దేవతలుగానిఅసురులుగానిరాక్షసులు గానివఱియితరులుగాని, యెంతమాత్ర ముజయింపఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రావణశ్చ మయా దృష్టః శీతాతైల సముక్షితః

రక్తవాసాః విబ న్నత్తః కరవీర కృతగ్రజః. ౨౨

<p>టిక॥రావణశ్చ=రావణుండును; షీ తా=నేలయందు; తైలసముక్షితః=నూ నెచ్చే దడుఁబడిన వాడై; రక్తవా</p>	<p>సాః=ఎఱ్ఱవస్త్రములుగలవాడై; తై లం(అధ్యాహృతము) = నూనెను; వి బక్=త్రాఁగుచు, మత్తః=కైఁపునాం</p>
--	---

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

దినవాండ్రై, కరివీరికృతస్రజః = గన్నేరు  
పూలతోఁగేయఁబడిన పుష్పమాలికగల  
వాండ్రై, మయా = నాచేత, దృష్టః = చూ  
డఁబడినాఁడు.

రావణుండు, గెన్నేరుపూలమాలిక

నుదాల్చి, యేహమంతయునూ నెనభిషే  
కించుకొని, యెఱ్ఱనిబట్టలుగట్టుకొని, నూ  
నెండ్రావుమఁ, గైపునొంది నేలపైనుం  
డుటం, బూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

విమానా త్పుష్పరా దద్య రావణః పతితో భువి

కృష్యమాణ (స్త్రీ)నియా దృష్టో ముండుః కృష్ణాం ఒరః పునః. ౨౩

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రావణః = రా  
వణుండు; పునః = మఱి; పుష్పకాత్ = పు  
ష్పకమనెడు, విమానాత్ = విమానంబు  
నుండి, భువి = నేలయందు; పతితః = పడి  
నవాండ్రై; ముండుః = జుట్టు లేనివాండ్రై, కృ  
ష్ణాంబరః = నల్లనివస్త్రములు గలవాం  
డ్రై; స్త్రీనియా = స్త్రీచేత, కృష్యమాణః =

ఈడ్చుబడుచున్నవాండ్రై; దృష్టః = చూ  
డఁబడినాఁడు.

రావణుండు, మఱి, పుష్పకవిమా  
నంబునుండి నేలంబడి, తలలో జుట్టులే  
క, నల్లనిబట్టలుగట్టుకొని, యొకయా  
డుదానిచేత నీడ్చుబడుచున్నట్లు, చూ  
చినాను. అని, తాత్పర్యము.

రథేన ఖరయు క్షేన రక్తమాల్యానులేపనః

పిబం స్తైలం హసన్మృత్యౄ భ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియః. ౨౪

టీక॥ రావణః (అధ్యాహృతము) =  
రావణుండు; రక్తమాల్యానులేపనః =  
ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలను మైపుంతయు  
నుగలవాండ్రై; తైలం = నూనెను; పి  
బన్ = త్రాగుచు; హసన్ = నవ్వుచు;  
మృత్యౄ = ఆడుచు; భ్రాంతచిత్తా కు  
లేంద్రియః = భ్రమమునొందిన మన  
సుగలవాఁడునుగలంత నొందిన యిం

ద్రీయంబులుగలవాఁడునై; ఖరయు క్షే  
న = గాడిదలతోఁగూడిన; రథేన = రథ  
ముచేత; యయా (అధ్యాహృతము) =  
పోయెను.

మఱియు, రావణుండు, ఎఱ్ఱనిపూ  
లమాలికలను రక్తగంధమునుధరించి,  
నూనెండ్రావును నవ్వుచు నతఁనము సే  
యుచు, భ్రాంతచిత్తుండై యింద్రియం

బుల స్వాధీనతదప్తి , గాడిదలుగట్టి నాను. అని, తాత్పర్యము.  
నరధంబునెక్కి, పోవుచుండుటగ, జూచి

గదఁభేన యయా శీఘ్రం దక్షిణాం దిశ మా స్థితః

టీక॥ రావణః=రావణుడు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; ఆ మఱియు, రావణుండు, గాడిద నెక్కి, దక్షిణపుదిక్కునబట్టి, శీఘ్రముగా నుండుచేతః శీఘ్రం=వడిగా; యగాబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

పున రేవ మయాదృష్టౌ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౨౫  
పతితోఽవా కిరా భూమా గదఁభా ర్భయమోహితః

టీక॥ పునరేవ=మఱలను; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన; రావణః=రావణుడు ; భయమోహితః=భయముచేతఁ దెల్వితప్పినవాడై , గదఁభాత్=గాడిదనుండి ; అవాక్కిరః=క్రిందతలగలవాడై , తలక్రిందుగా ననుట; భూమా=నేలయందు; పతి అని, తాత్పర్యము.

సహసో ఞ్ఞాయ సంభ్రాంతో భయాతోఽమదవిహ్వలః. ౨౬  
ఉన్మత్తశ్చ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలప స్పహు  
దుగ్ధంధం దుస్సహం ఘోరం తిమిరం నరకోపమమ్. ౨౭  
మలపంకం ప్రవిశ్యా శు మగ్న స్తత్ర స రావణః

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; సంభ్రాంతః=తొట్రుపాటుగలవాఁడు; సహసా=తటాలున; ఉన్మత్తాయ=లేచి; భయాతః= భయముచేతఁ బీడిం

పఠవహించె; మదవిహ్వలః=కైపుచే  
తనవయవంబుల స్వాధీనత దప్పినవా  
డై; ఉన్నత్యశవ(స్థితః)=పిచ్చిపట్టినట్లు  
న్నవాడై. దిగ్వాసాః=దిక్కులెవఁడై  
ముగాఁగలవాడై, వస్త్రీమే లేనివాడై  
యనుట; బహు=అధికముగా; దుర్వా  
క్యం=చెడ్డమాటను; ప్రలంఘన=వదలు  
చు; దుర్గంధం=చెడువాసనగలదియు  
ను; దుస్సహం=ఓర్వఁగూడనిదియు;  
ఘోరం=భయంకరమయినదియు; తిమి  
రం=చీకటిగలదియు, నరకోపమం=న  
రకముతోఁబోల్కి-గలదియునగు; మల  
పంకం=అమేధ్యముయొక్క-బురదను; ఆ

శు=శీఘ్రముగా; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; త  
త్రీ=అందు; మగ్నః=మునిగెను.

ఆ రావణుండంత, శీఘ్రంబుగాలేచి,  
తోట్రుపడుచు, భయంబునొంది, మదం  
బుననవయవంబుల స్వాధీనత దప్పి, పిచ్చి  
పట్టినట్లు చెప్ప రానిదుర్వాక్యంబులు విశే  
షంబుగాఁబలుకుచు, శీఘ్రంబుగా, దు  
ర్గంధంబై నహింపనలవిగాక భయం  
కరంబై యుంధకారపూరితంబైనరకం  
బువలెనుండు, మలపంకంబుఁ జొచ్చి,  
యందుమునిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

కంఠే బద్ధా దశగ్రీవం ప్రమదా రక్తవాసినీ. ౨౮

కాశీ కదమలిప్తాంగీ దిశం యామ్యాం ప్రకషణతి

టీక|| రక్తవాసినీ=ఎఱ్ఱనివస్త్రముగ  
ట్టుకొన్నదియును; కాశీ=బాగువంటిది  
యును, నల్లనిదియుననుట; కదమలి  
ప్తాంగీ=బురదచేఁబూయఁబడినదేహ  
ముగలదియునగు; ప్రమదా=స్త్రీ; దశ  
గ్రీవం=రావణుని; కంఠే = మెడయం  
దు; బద్ధా=కట్టి; యామ్యాం=యముని  
దైన; దిశం=దక్షిణపుదిక్కునుగూచి;

ప్రకషణతి= (భూతాధిము నందు  
లట్) ఈడ్చెను.

ఎఱ్ఱబట్టలుగట్టుకొని దేహమంతయు  
బురదఁబూసికొనియుండునొక్క-నల్లని  
స్త్రీ, రావణుని, మెడకుఁదాడుగట్టి, ద  
క్షిణపుదిక్కున కీడ్చుకొని పోవుచుండె  
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుంభకణో నిశాచరః. ౨౯





టీక॥ విభీషణః = విభీషణుడు ; ఏకః = ఒకఁడు మాత్రము ; శ్వేతచ్ఛత్రః = తెల్లని గొడుగు గలవాఁడై ; శుక్లమాల్యాంబరధరః = తెల్లని పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించినవాఁడై ; శుక్లగంధానులేపనః = తెల్లని గంధము మ్రైపూతఁ గాఁగలవాఁడై ; శంఖదుందుభినిఘోషః = శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు ధ్వనుల చేతను ; నృతగీత్రైః = ఆటలచేతను పాటలచేతను ; అలంకృతః = అలంకరింపబడినవాఁడై ; శైలసంకాశం = పర్వతముతో సమానమయినదియును ; మేఘస్తృతనిర్వనం = మేఘముయొక్క ధ్వనివంటి ధ్వనిగలదియును ; చతుర్దశంతం = నాలుగుదంతములుగలదియును ; డివ్యం = శ్రేష్ఠమును ; వైహాయనం = ఆకాశమునందు సంచరించు నదియునుగు ; గజం = ఏనుంగును ; చతుర్భుజః = నలుగులైన ; సచి

వైస్సాధకం = మంత్రులతోఁగూడ ; ఆరుహ్యం = ఎక్కి ; తత్ర = అచ్చట ; ఆస్తే = (ధూతార్థమందులట్) ఉండెను. తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు ; తత్ర = ఆస్వప్నమునందు ; మయా = నాచేత ; దృష్టః = చూడబడినాఁడు.

అప్పుడు, విభీషణుండు కొక్కఁడు మాత్రము, తెల్ల పూలమాలికలను ధరించి, తెల్ల బట్టలంగట్టుకొని, తెల్లని గంధంబుంబూసికొని, శంఖధ్వనులును భేరీనాదంబులును శైలంగఁగా, నృతగీతంబులతోనాప్పుడఁగ, గొండతోనాటియయినదియు మేఘధ్వనివంటి ధ్వని గలదియును నాలుగుదంతములుగలదియునాకాశంబున సంచరించునదియునగు, డివ్యమయినయేనుంగును, దానును, దనమంత్రులునల్వరునుం గూడి, యారోహించి, యున్నట్లు, మాచినాను. అని, తాత్పర్యము.

సమాజశ్చ మయా దృష్టో గీతవాదిత్రనిస్సవనః. ౩౪  
పిబతాం రక్తమాల్యానాం రక్షసాం రక్తవాససామ్

టీక॥ మయా = నాచేత ; పిబతాం = నూనెనుద్రాగుచుండువారును ; రక్తమాల్యానాం = ఎఱ్ఱచి పూలమాలికలుగలవారలును ; రక్తవాససాం = ఎఱ్ఱనిబట్టలుగలవారలునగు ; రక్షసాం =

రాక్షసులయొక్క ; గీతవాదిత్రనిస్సవనః = పాటలయొక్కయు వాద్యములయొక్కయు ధ్వనిగల ; సమాజశ్చ = గుంపును ; దృష్టః = చూడబడినది. మఱియు, నూనెంద్రావుచు నెఱ్ఱచి

పూలమాలికలనధరించి, యెఱ్ఱబట్టయించుచున్న, రాక్షసులజూచినాను. ౫౬౫  
లుగట్టుకొని, పాడుచు వాద్యంబులవా అని, తాత్పర్యము.

లంకా జేయంపురీ రమ్యా సవాజిరథకుంజరా. ౩౫  
సాగరే పతితా దృష్టా భగ్నగోపురలోరణా

టీక॥ రమ్యా=సుందరమయిన; ఇ నందు; పతితా=పడినదిగా, దృష్టా= యం=ఈ, లంకా=లంకయను; పురీచ= చూడబడినది.  
పట్టణమును; సవాజిరథకుంజరా= గు రమణీమంబగు సీలంకాపట్టణము, జ్ఞములతోను రథములతోను ఏనుంగు గవనులును బహిద్వారములును విటిగి, లతోను గూడినదై; భగ్నగోపురతో గుఱ్ఱములతోను రథములతోను ఏనుంగు లతోను, సముద్రంబునంబడినట్లు, చూ రణా=విటిగినగవనులును బహిద్వార ములునుగలదై; సాగరే=సముద్రము చినాను. అని, తాత్పర్యము-

లంకా దృష్టా మయా స్వప్నే రావణే నాభిరక్షితా. ౩౬  
దగ్ధా రామస్య దూతేన వానరేణ తరస్వినా

టీ॥ రావణేన=రావణునిచేత; అభిరక్షి ప్తా=చూడబడినది.  
తా=రక్షింపబడిన; లంకా=లంక; రా రావణునిచేత రక్షింపబడుచున్న మస్య=రామునియొక్క; దూతేన=రా యాలంకనురామునిదూతయైన బల యచారియగు; తరస్వినా=మిక్కి వంతుండగునొకవానరుండు, దహిం చినట్లు, స్వప్నంబున, నగపడినది. తదగ్ధా=దహింపబడినదై; మయా= అని, తాత్పర్యము.  
నాచేత, స్వప్నే=కలయందు; దృ

పీత్వా తైలం ప్రవృత్తాశ్చ ప్రహసంత్యో మహాస్వనాః. ౩౭  
లంకాయాం భస్మరూప్తాయాం ప్రవిష్టా రాక్షసస్త్రియః

టీక॥ రాక్షసస్త్రియః = రాక్షస స్త్రీలు; తైలం=నూనెను; పీత్వా=



త్రాగి, ప్రసృజ్ఞాశ్చ = అధికమయిన ప్రవిష్టాః = ప్రవేశించిరి.  
 యాటలుగలవారలై; సహసంత్యః = రాక్షసస్త్రీలు, నూనెద్రావి, న  
 మిక్కిలినవ్వుచు; మహస్వనాః = అధి తకనమునేయుచు, నవ్వుచు, గట్టిగాఁగే  
 కమయినధ్వనిగలవారలై; భస్మరూ కలువేయుచు, భస్మమాత్రావశిష్టయ  
 త్సాయాం = భస్మమగుటచేఁ బ్రవేశింపఁ యిప్రవేశించుటకలవి గాకుండు లంక  
 గూడని, లంకాయాం = లంకయందు; లోఁ, దిరుగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణాదయశ్చేమే సవే రాక్షసపుంగవాః. ౩౮

రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయప్రాదే

టిక॥ కుంభకణాదయః = కుంభక డే = ఆవుపేడ గుంటయందు; స్రవి  
 ణుండడుమొదలుగాఁగల; ఇమే = ఈ, ప్తాః = ప్రవేశించిరి.  
 రాక్షసపుంగవాః = రాక్షసశ్రేష్టులు; కుంభకణుండుమొదలుగా మేటి  
 సర్వేవ = అందఱును; రక్తం = ఎఱ్ఱని; రాక్షసులందఱు, ఎఱ్ఱనివస్త్రములు  
 నివసనం = వస్త్రమును; గృహ్య (గృ గట్టుకొని, పేడగుంటలోఁబడి మునిం  
 హీత్వా) = గ్రహించి; గోమయప్రా గిరి, అని, తాత్పర్యము.

అపగచ్ఛత నశ్యధ్వం సీతా మాప స రాఘవః. ౩౯

ఘాతయే త్పరిమామషీ సర్వై స్సాధకంహి రాక్షసైః

టిక॥ యూయం ( అధ్యాహృత డఃఘాతయేద్ధి = చంపునుగదా!  
 ము) = మీరలు; అపగచ్ఛత = తొలగిపొం మీరలవ్వలికిఁబొండు, అట్లు చేయరే  
 డు; నశ్యధ్వం = నశింతురు. సః = ఆ; రాఘ ని, నాశంబునొందుదురు; రాముండు, సీ  
 తాః = రాముండు; సీతాం = సీతను, ఆ తంబొంది నట్లెకాని వేఱుకాదు. రా  
 ప = పొందినాఁడు, పొందినట్లైయునుట. డునుల యందఱితో, మిమ్ముం జంపు  
 పరమామషీ = అధికమయినకోపము ను,  
 గలవాఁడై; సర్వైః = సమస్తులయిన; అని, తాత్పర్యము.  
 రాక్షసైస్సాధకం = రాక్షసులతోఁగూ

శ్రీయాం బహుమతాంభార్యాం వనవాస మనువ్రతామ్. ౪౦



భస్మితాం తజ్జితాంవాపి నానుమన్యతి రాఘవః

టీక॥ప్రియాం=ప్రియురాలును; బహుమతాం = గౌరవింపబడినదియును, వనవాసం= అరణ్యంబులోనుండుటను; అనువ్రతాం= అనుసరించినదియునగు; భార్యాం = భార్యను; భత్స్నితాం= నిందింపబడినదానిగాఁగాని; తజ్జితాంవాపి=బెదరింపబడినదానిగాఁగాని; రాఘవః=రాముఁడు; నాను	మన్యతి=చెప్పఁడు. ప్రియురాలును బహుమానంబునొందియున్నదియును వనంబునకుం గూడ వెంబడించి వచ్చినదియునగు, భార్యను, నిందించినను, బెదరించినను, రాముఁడెంతమాత్రము, సహించియుండఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తదలం క్రూరవాక్యైర్వా సాంత్యమేవా భిధీయతామ్. ౪౧

టీక॥తత్=అందువలన; వః=మీయొక్క; క్రూరవాక్యైః= కఠినములగుమాటలచేత; అలం = చాలును. సాంత్యమేవ=మంచిమాటయే; అభిధీయతాం=చె	ప్పబడుఁగాక. అట్లుకావున, మీకరినవచనంబులవిడువుఁడు; మంచిమాటగానే, చెప్పుడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అభియాచామ వై దేహీ మేతద్ధి మమ రోచతే

టీక॥వై దేహీం = సీతను; అభియాచామ=ప్రార్థింపుదము. ఏతద్ధి = ఇదియే; మమ=నాకు; రోచతే = రుచించుచున్నది.	సీతను, “అభయంబొసంగు” మని ప్రార్థింపుదము; ఇదినాయభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యస్యా మేవం విధ స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రద్యత్యతే. ౪౨  
సా దుఃఖే ర్వివిధై ముక్తా ప్రియాం ప్రాప్నో త్య ను త్తమమ్

టీక॥యస్యాం = ఏస్త్రీ; దుఃఖితాయాం= దుఃఖమునొందియుండఁగా; ఏ

# ప్రవదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

పంఃధః=ఇట్టి, స్వః=కల; ప్రద్యశ్య  
తే=చూడబడుచున్నదో, సా=ఆ(స్త్రీ);  
విస్థైః = నారావిధంబులయిన; దః  
భైః=దుఃఖములచేతను, ముక్తా = విడు  
వఁబడినదై; అను త్తమం=తనకన్నను త్త  
మములేని; పియం=సంతోషమును; ప్రా  
ప్నోతి=పొందుచున్నది.

ఏ స్త్రీయయిన, దుఃఖమునొంది

యుండఁగా, నిట్టిస్వప్నముగలుగునేని,  
ఆ(స్త్రీ), దుఃఖములన్నియువిడిచి, సరిలేని  
సంతోషమునొందును; కావున, ఈసీత,  
దుఃఖముతోనుండఁగా, నాకీస్వప్నముగ  
లిగినది, కాఁబట్టి, ఈ, సీత, దుఃఖములన్ని  
యుఁబోయి, పరిష్కసంతోషమునొందఁ  
గలదు.

అని, తాత్పర్యము.

భత్స్నాతామపి యాచధ్వం రాక్షస్యః కిం వివక్షయా. ౪౩

టీక॥ రాక్షస్యః=రాక్షస(స్త్రీ)లా  
రా'వివక్షయా=చెప్పఁ గోరుటచేత,  
సం దేహముచేతఁజెప్పక, చెప్పటకుఁ  
గోరుచుమాత్రముండుటచేత ; కిం=  
ఏమిప్రయోజనము? భత్స్నాతామపి=  
నిందింపఁబడినదైనను; సీతాం(అధ్యా  
హృతము) = సీతను; యాచధ్వం=

ప్రార్థింపుఁడు,  
రాక్షస(స్త్రీ)లారా! "మనమట్లునిం"  
దించియున్నామే, మనయందీబిడకనుగ్ర  
హముగల్గునా" అనిసం దేహించుచుం  
డవలదు, మీరలీసీతను ప్రార్థింపుఁడు;  
మీయందీబిడకనుగ్రహముగల్గును.  
అని, తాత్పర్యము.

రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానా ముపస్థితమ్

టీక॥ రాఘవాత్ = రామునివలన;  
రాక్షసానాం= రాక్షసులకు ; ఘో  
రం=భయంకరమయిన; భయం= ఆ  
పదఃపస్థితం= సమీపించినదిగదా?

ఇంక, శీఘ్రముగనే, రామునివల  
న, రాక్షసులకందఱకుమహాభయంబు  
వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపాత ప్రసన్నాహి మైధిలీ జనకాత్మజా. ౪౪  
అలమేషా పరిత్రాతుం రాక్షసో మహతో భయాత్

టీక॥ రాక్షస్యః = రాక్షస(స్త్రీ)లారా! జనకాత్మజా = జనకుని కూతు

రయిన; ఏషా=ఈ; మైధిలీ=సీత; ప్రణ  
పాతప్రసన్నా = నమస్కారముచేత  
సంతసించినదై, మహతః=గొప్పదై  
న; భయాత్ = భయమునుండి; పరి  
త్రాతుం=రక్షించుటకు; అలంహి=స  
మర్థురాలుగదా!

రాక్షసశ్రీలారా! జనకునికూ  
తురయిన ఈసీతమాత్రమే, మీనమ  
స్కారమునకుఁబ్రసన్నయై, యిం  
కరామునివలనమీకుఁ గలుగఁబోవు భ  
యంబుఁ, బోగొట్టఁజాలును.

అని, తాత్పర్యము.

అపిచాస్యా విశాలాక్ష్యో న కించి దుపలక్షయే. ౪౫

విరూప మపిచాంగేషు సుసూక్ష్మ మపి లక్షణమ్

టీక॥ అపిచ=ఇదిగాక; విశాలా  
క్ష్యః=వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతా  
దేవియొక్క; అంగేషు = అవయవము  
లందు; విరూపమపి= వికృతరూపము  
నైనను, సుసూక్ష్మం = మిక్కిలియు  
సూక్ష్మమయిన; లక్షణమపి=సామద్ర  
కలక్షణమునైనను; కించితే = కొంచెమై

నను; నోపలక్షయే=చూడను.

ఇదిగాక, విశాలంబులగుకండ్లుగల  
యాసీతాదేవి యంగంబులందు, దుఃఖ  
మునొందించునట్టి, లక్షణముగాని, అంగ  
వైకల్యముగాని, కొంచెమయినను, నాక  
గపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాయావై గుణ్యమాత్రంతు శంకే దుఃఖ ముపస్థితమ్. ౪౬

అదుఃఖాహం మిమాంషేవీం వై హాయస ముపస్థితామ్

టీక॥ ఛాయావై గుణ్యమాత్రంతు=  
కాంతివైకల్యమునుమాత్రము; ఉపలక్ష  
యే(అధ్యాహృతము)= చూచుచున్నా  
ను. అతః(అధ్యాహృతము)= దీనివలన;  
అదుఃఖాహం = దుఃఖమునకుఁదగని  
దియు; వై హాయసం=విమానమును; ఉ  
పస్థితాం=పొందినదియనగు, దివ్యభో  
గంబులనుభవింపఁ దగినదియనగునను

ట; ఇమాం=ఈ; షేవీం = సీతాదేవిని;  
దుఃఖం=దుఃఖము; ఉపస్థితం=పొందిన  
ది. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; శంకే=  
సందేహించుచున్నాను.

ఈవిడదేహంబునందలి కాంతిమా  
త్రముకొంచెముమాటియున్నది; దీనిచే  
తనే, దుఃఖమునకుఁదగనిదియునుదివ్య  
భోగంబులనుభవింపందగినదియనగునీ

తాడేవి, కీడుఁబుగల్గినదనితలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అథాసద్ధింతు వై దేహ్యః పశ్యామ్యహ ముపస్థితామ్. ౪౧

రాక్షసేంద్రవినాశంచ విజయం రాఘవస్యచ

టీక॥ అహం = నేను; రాక్షసేంద్రవి	చిన దానిఁ గా నే, పశ్యామి = చూచెదను
నాశంచ = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావ	రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండున
ణునివినాశమును; రాఘవస్య = రాముని	శించుటయు, రామునకు విజయంబుగలు
యొకఁగ, జయించ = గెల్పును; ఏతాం =	గుటయు, ఇట్లు, ఈసీతాదేవియభీష్టసి
ఈ; వై దేహ్యః = సీతయొక్క; అర్థసద్ధిం =	ద్ధి, శీఘ్రముగా నే, యగు, నని, తలంచెద
కార్యసద్ధిని; ఉపస్థితాంతు = సమీపిం	ను. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తధూత మేతత్తు శ్రోతు మస్యా మహా ప్రియమ్. ౪౨

టీక ॥ ఏతత్తు = ఈస్వప్నము;	ఈస్వప్నము, ఈసీతాదేవికి మహా
మే; అస్యాః = ఈసీతయొకఁగ; మహా	సంతోషంబుగలుగుటను, మనము వినం
త్ = గొప్పదైన; ప్రియం = సంతోషము	గలమని, సూచించుచున్నది.
ను; శ్రోతుం = వినుటకు; నిమిత్తధూ	అని, తాత్పర్యము.
తం = సూచకమయినది.	

దృశ్యతేచ స్ఫుర చ్చక్షుః పద్మపత్ర మివాయతమ్

టీక॥ పద్మపత్రమివ = తామరపూతే	వ. టియుఁ దామరపూతేకుఁబోలె
కువలె; ఆయతం = దీఘముయిన;	విశాలమయిన యీసీతాదేవి యెడమ
చక్షుశ్చ = కన్నును, స్ఫురత్ = అదరుచు;	కన్నుస్ఫురించుచున్నది.
దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.	అని, తాత్పర్యము.

ఈపచ్చ హృషితో వాస్యా దక్షిణాయా హృదక్షిణః. ౪౩  
అకస్మాదేవ వై దేహ్య బాహురేకః ప్రకంపతే

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౭౧

స ౨౭

టీక॥దక్షిణాయాః = సమర్థయ తే=వణికుచున్నది.

గు; అస్యాః=ఈ; వైదేహ్యః= సీత సమర్థ=రాలయిన , యాసీతా  
యొక్క, అదక్షిణః=ఎడమదైన; బా దేవియెడమభుజమును, గొంచెము గ  
హుశ్చ=భుజమును; ఏకః=ఒకటి; ఈ గువు=గొనినట్లుగనుఁజ్ఱుచు, నిష్కా-  
వత్=కొంచెము; హృషితోవ (స్థితకి)= రణముగా, వడంకు చున్నది.  
గగువు=గొనినదివలెనున్నదై; అకస్తా అని,తాత్పర్యము.  
దేవ = కారణములేకనె ; ప్రకంప

కరేణు హస్తప్రతిమ సృవ్య శ్చీరు రనుత్తమః. ౫౦

వేపమాన సూనవయతి రాఘవం పురతస్థితమ్

టీక॥కరేణుహస్తప్రతిమః= ఆడే చయతి=తెల్పుచున్నది.

నుంగుతొండముతో బోల్చి-గలదియు, ఆడేనుంగు తొండమువంటిదియు  
అనుత్తమః= తనకన్న శ్రేష్ఠములేనిది నుత్తమంబునగునీసీతాదేవియెడమ తొ  
యునగు, సవ్యః=ఎడమదైన ; ఊరు డవడంకుచున్నది, కావున,రాముండు  
శ్చ=తొడయును; వేపమానః= వడం శీఘ్రముగానిచ్చటికివచ్చునని, తెలియవ  
కుచు; రాఘవం= రాముని; పురతః= చ్చుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.  
ముందట; స్థితం=ఉన్నవానిగా, సూ

పక్షీచశాఖా నిలయం ప్రవిష్టః

(“పక్షీచశాఖా నిలయఃప్రహృష్టః” ఇతిపాఠాంతరం.)

పునఃపున శ్చీత్తమ సాంత్యవాదీ. ౫౧

సుస్వాగతాం వాచ ముదీరియానః

పునఃపున శ్చీదయతీవ హృష్టః

టీక॥పక్షీచ = పింగళపక్షియును;

శాఖానిలయం=చెట్టు కొమ్మయనుస్థా  
నంబును, ప్రవిష్టః=బొందినదై; పునఃపున  
శ్చ = మాటిమాటికిని, ఉత్తమసాంత్య

వాదీ=మిక్కిలియినధికమయినమధుర  
వచనమును చెప్పుచున్నదై; సుస్వాగ  
తాం= మంగళకరమయినబంధువుయొ  
క్క-వచ్చుటను గుఱించిన; వాచం=మా



టను; ఉదీరయానః = చేప్పచు; పునః పునః = మాటిమాటికి, హృష్టః = సంతోషించినదైః చోదయతే = తెల్పుచున్నట్లున్నది.

పింగళపక్షి, చెట్టుకొమ్మపైఁ గూచుకొండి, పలుమాటు మధురంబు గాఁగూయుచు, బంధువు రాకనుచెల్పుచు, “రాముండు, శీఘ్రముగావచ్చును” అని, చెప్పినట్లున్నది అని, తాత్పర్యము.

లేక; పక్షీచ = మంచితెక్కలుగల గరుత్మంతుండును; (“తెక్కలుగల గరుత్మండు” నుటచే, “తెక్క” లనువిదిర్చుకొని ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగిన వాఁడని సూచింపబడుచున్నది) శాఖానిలయం, కొమ్మయనుస్థానంబును; ప్రవిష్టః = పొందినవాడై; హృష్టః = సంతసించినవాడై; పునఃపునశ్చ = మాటిమాటికిని; ఉత్తమసాంత్యవాదీ = ఉత్తమమయిన మధురవాక్యమును జెప్పుచున్నవాడై; సుస్వాగతాం = మిక్కిలియువంగళకరమయిన, వాచం = మాటను; ఉదీరయానః = చేప్పచు; పునఃపునః = మాటిమాటికి; చోదయతే = ప్రేరేపించుచున్నట్లున్నది.

గరుడపక్షియు, తెక్కలువిదిచుకొని, ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగిచెట్టుకొమ్మపైఁగూచుకొండి, మధురంబుగాఁ

గూయుచు, రామునిరాకంచెల్పుచు, నింకదుఃఖింపకుమని, ప్రేరేపించునట్లున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈరామాయణము శ్రమకావ్యము; వ్యంగ్యమే ప్రధానముగాఁగలదియై త్రమము ; వ్యంగ్యము, పదగతమనియు, వాక్య గతమనియుఁ బ్రబంధగతమనియు, మూఁడువిధములు. అందు , ఈసుందరకాండంబనుప్రబంధంచున, నరాది భగవత్సంబంధంబుగలచేతనుని యుజ్జీవనార్థముయి, యాచార్యునిప్రవృత్తి, వ్యంజితమగుచున్నది. ఈయర్థము “ఉతోరావణనీతాయాః” అనుమొదటిశ్లోకంబునం శొప్పబడియున్నది. ఇచ్చట, లంకాశబ్దముచేతను, దేహము సూచింపబడుచున్నది. అట్లు, “ఏకాక్షీ” మొదలగుశబ్దములచేత నింద్రియంబులును, రావణకుంభకణిణలచేత, నహంకారమమకారములును ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారిచేత కామక్రోధాదులునుసూచింపఁ బడుచున్నవి. దేహంబునందు నిరోధింపబడియుండుచేతనుండు, లంకయందునిరుద్ధయైననీతవంటివాఁడు ; అతనికి జ్ఞానోపదేశంబుసేయు నాచార్యునికి సమానుండు, హనుమంతుండు. ఆయాచార్యలక్షణము, ఈశ్లోకంబుచే,

సూచింపబడుచున్నది. పక్షి = పక్షి మలుగలవాఁడు, పక్షములు గమనసాధనములుగావున, పక్షశబ్దముచేతనిచ్చుచుట, జ్ఞానకమణములుచెప్పబడుచున్నవి; అట్లు “ఉభాభ్యామేవ పక్షాభ్యాం యథాభేషక్షిణాంగతిః, తద్వైవ జ్ఞానకమణభ్యాం నియతాచరమాంగతిః” (ఎట్లుపక్షులకుఁజెక్కులురెండిటిచేతనే గమనముగలుగుచున్నదో, అట్లు పురుషునకు జ్ఞానకమణులురెండిటిచేతనే పరమగతిగలుగును) అని, చెప్పబడియున్నది; జ్ఞానకమణులుగలవాఁడు, శాస్త్రార్థకముదెలిసియాచరించువాఁడునుట, దీనిచేత, “ఆచిన్తోతిహి శాస్త్రాణి ఆచారేస్తాపయత్యపి, స్వయమాచరతే యస్తాత్తస్తాదాచార్యశబ్దతే” (శాస్త్రములను దెలిసికొనును; ఆచారములో స్థాపించును, తానును; ఆచరించును, గావున, ఆచార్యుఁడనంబడును) అనునాచార్యశబ్దార్థకము, చెప్పబడుచున్నది. శాఖానిలయః, శాఖా = వేదశాఖలు, నిలయః = ఊనికిపట్టుగాఁగలవాఁడు, వేదతత్పరుఁడు, వేదములధ్యయనముచేసి, విడుచువానికి “అధీతమపి యోవేదం విమంచతి నరాధమః, పూర్ణహానతువిజ్ఞేయోవియోనిమధిగచ్ఛతి” (ఏనరాధముండు, అధ్యయనముచేసినవేద

మునుగూడవిడుచునో, అతండు, పూర్ణహత్యా దోషముగలవాఁడనియెఱుంగునది, అతండు, పక్షియొనిం బుట్టును) అని, ప్రత్యవాయముచెప్పబడియుండుటవలన, వేదములను విడువనివాఁడనుట, మఱియు, “శాఖానిలయః” వేదతత్పరుండునటచే, వేదములోఁజెప్పబడిన యర్థము లనుష్ఠించు వాఁడనియు సూచింపబడుచున్నది. దీనివలన, “ఆచార్యో వేద సంఘో విష్ణుభక్తో విమత్సరః, మంత్రజ్ఞో మంత్రభక్తశ్చ సదా మంత్రాశ్రయశ్శుచిః, గురుభక్తిసమాయుక్తః పురాణజ్ఞో విశేషతః, ఏవం లక్షణ సంఘో గురురిత్యభిధీయతే” (వేదములు దెలిసిన వాఁడును విష్ణుభక్తిగలవాఁడును మాత్స్యముగలవాఁడును మంత్రంబులు దెలిసిన వాఁడును, మంత్రభక్తిగలవాఁడును మంత్రంబులనాశ్రయించినవాఁడును బరిశుద్ధుండును గురుభక్తిగలవాఁడును, విశేషించి పురాణంబులు దెలిసినవాఁడును, ఇట్టి లక్షణంబులుగలవాఁడాచార్యుఁడనంబడును.) అనునాచార్యలక్షణము, చెప్పబడుచున్నది. ప్రహృష్టః (అని, పాతాంతరము.) = మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁడు, ఇందుచేత, నెల్లప్పుడును సేవింపదగి యుండుట సూచింప

బడినది. అట్లు, “ఆహ్లాదశీత నేత్రాంబుః  
 పులకీకృత గాత్రవాక్, సదాపరిగుణావి  
 ఘో దృష్టవ్యస్సృష్ట సహిభిః” (సంతోషం  
 బునఁగలిగినచల్లని కన్నీరుగలిగి, గగుర్పు  
 గొనిన జేహంబుగలిగి, యెల్లప్పుడును  
 త్రమగుజంబులంబొంది, యుండువాఁ  
 డు, అందఱిచేతనుం, బూడఁదగు.)  
 అని, చెప్పబడియున్నది. పునఃపునశ్చ=  
 మాటిమాటికిని, ఉత్తమసాంత్యవాది,  
 ఉత్తమ=“ఉత్తమఃపురుష స్త్వన్యఃపర  
 మాత్తే త్యుదాహృతః” (ఇతరుండు త్త  
 మపురుషుండు, పరమాత్మయని చెప్పబ  
 డినవాఁడు) అని, చెప్పబడినపరమా  
 త్మనుగుఱించిన, సాంత్య=మంచిమాట  
 ను; వాదీ=శిష్యులకుఁజెప్పవాఁడు. “మా  
 టిమాటికిని” అనుటచే, “గృష్టిసేయు  
 వాఁడుఘామిఫలంపకున్నను గృష్టినివద  
 లక, మాటిమాటికిఁజేయుచుండునట్లు,  
 ఆచార్యుండును, దానుజెప్పినదిశిష్యులు  
 దెలిసికొనికున్నను, ఉపదేశించుటనువద  
 లక, మాటిమాటికిని నుపదేశించుచునే  
 యుండును” అని సూచితమగుచున్నది.  
 ఇందుచేత, భగవంతునికన్ననాచా  
 ర్యుండెయధికుండునిచెప్పబడుచున్నది  
 భగవంతుండు, అజ్ఞానునకుగీతనుపదే

శించి యతండు దానిమఱచిమఱలనడు  
 గఁగా, “నూనమశ్రద్ధధానోసిదుమే  
 ధాశ్చసిపాండవ” ( సత్యముగా నీ  
 కుశ్రద్ధలేదు, దుర్బుద్ధియునీకుఁ గలిగి  
 యున్నది) అని, నిందించినాఁడు. సు  
 స్వాగతాం=సత్యప్రదాయానుగతమ  
 యిన, వాచం = మంత్రరూపమయిన  
 వాక్కును, ఉదీరయానః = చెప్పచు,  
 శిష్యులకుపదేశించుచు “సత్యప్రదా  
 యానుగతమయిన” యనుటచేత, గురు  
 పరంపరయవశ్యమున్నరింప వలసినదని  
 సూచింపబడుచున్నది. పునఃపునశ్చేద  
 యతీవ (‘ఇవ’ అనునది వాక్యాలంకా  
 రము)=మాటిమాటికిని బ్రేరేపించు న  
 ట్లున్నాఁడు, ఉపదేశింపబడిన యధా  
 మవిడువకచక్కఁగా ననుష్ఠించుటకై,  
 మాటిమాటికినిబ్రేరేపించువాడనుట. అ  
 ట్లు. “స్తాలిత్యేశాసితారం” (శిష్యుండు,  
 తనకుగురుండుపదేశించినమతమునువి  
 డించినచో. గురునకుదోషముగల్గును) అ  
 ని, శిష్యుని, బ్రేరింపవలసినట్లు చెప్పబ  
 డియున్నది. హృష్టిః = సంతసించిన  
 వాఁడు) ఇందుచేత, శిష్యునకు జ్ఞానసం  
 పత్తియె యాచార్యునకుముఖ్యప్రయో  
 జనమని సూచితమగుచున్నది.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే , సప్తవింశస్సగః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండసప్తవింశస్సగఃటీక,

ముగిసినది.



(౫౭)

అష్టా వింశస్సగః ప్రారంభః.

సా రాక్షసేంద్రస్య వహో నిశమ

తద్రావణస్యాప్రియమప్రియాతా

నీతా వితత్రాస యథా వనాంతే

సింహాభిపన్నా గజరాజకన్యా ౧

టీక॥సా=ఆః;నీతా = నీతః;రాక్ష	జరాజకన్యాయథా= అడుగజలేవ
సేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువైన,	ముంబోలె,వితత్రాస=భయపడెను.
రావణస్య = రావణునియొక్క,అప్రి	అనీత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
యం=దుఃఖకరమయిన,తత్=ఆః వచ	ఁబండుచెప్పినయీయప్రియవచనంబువి
నం=మాటను;నిశమ్య=విని; అప్రియా	ని,మహాదుఃఖంబునొంది, యడవినడుమ
తా=దుఃఖముచేఁబడింపఁబడినఁడై; వ	సింహంబుచేతిలోఁ జిక్కినయీఁడేనుం
నాంతే=అడవినడుమునందు;సింహాభిప	గుంబోలె,మహాభయంబునొందెను.
న్నా=సింహముచేఁబట్టుకొనఁబడిన,గ	అని, తాత్పర్యము.

సా రాక్షసీమధ్యగతాచ భీరు

ర్వాగ్ని భృశం రావణ తజితాచ

కాంతారమధ్యే విజనే విస్మయ

బాలేవ కన్యా విలలాప సీతా ౨

టీక॥ భీమః = భయపడుస్వభావ చిన్నదగు; కన్యేవ=పడుచువలె; విల  
ముగల; సా=ఆ, సీతా=సీత, రాక్షసీ లాప=పడ్చెను.  
మన్యగతావ=రాక్షసస్త్రీల నడుము భయపడు స్వభావముగల యాసీ  
నొందినదియునై; వాస్థిః = మాటల తాచేవి, రాక్షసస్త్రీల నడుమంజిక్కి,  
చేరి. భృశం=మిక్కిలియు; రావణత రావణుని బెడరింపులకుభయపడి, వి  
శి=తావ=రావణునిచే బెడరింపబడిన జనంబగునడవినడుమనొంటి గాఢ జిక్కి  
దియునై; విజనే=జనులులేని; కాం నచిన్నకన్నియయింబోలె, నేడ్చినది,  
తారమధ్యే=అడవిమధ్య ప్రదేశమునం అని, తాత్పర్యము.  
దు; విస్మయా=విడవబడిన, బాలా=

సత్యం బతేదం ప్రవదంతి లోకే

నాకాలమృత్యు భావతీతి సంతః

యత్రాహ మేవం పరిభ్రష్టమానా

జీవామి కించిత్క్షణ మప్యభ్యుక్త్యా. ౩

టీక॥ యత్ర=ఎందుచేత, అభ్యుక్త్యా= ఇతి=అని, ప్రవదంతి=చెప్పుచున్నారు;  
పుణ్యములేనిదాననగు; అహం=నేను; ఇదం=ఈమాట; సత్యం= సత్యము. బ  
ఏవం=ఇట్లు; పరిభ్రష్టమానా=నిం త=అయ్యో!  
దింపబడుచున్నదాననై; త్క్షణమపి=క్షణ క్షణము, బ్రాణంబులువిడువలేక స్వల్పకా  
ణకాలమయినను; కించిత్= కుత్సితము యమైనను, గుత్సితముగాబ్రతికి యున్నా  
గా; జీవామి=బ్రతికియున్నానో, లేన లను; గావున, నకాలంబునమృత్యువుగల్గ  
(అధ్యాత్మతము)=అందుచేత; “సం దని, పెద్దలు చెప్పుమాటసత్యమే ; అ  
తః=పెద్దలు; అకాలమృత్యుః= అకాల మునందుమృత్యువు; సభవతి=కలుగదు;  
మునందుమృత్యువు; సభవతి=కలుగదు; యో! అని, తాత్పర్యము.

సుఖా ద్విహీనం బహుదుఃఖపూర్ణం

మిదంతం నూనం హృదయం స్థిరం మే

విశేషతేయ స్మ సహస్రధా ద్య  
వజ్రాహతం శృంగమివాఽచలస్య. ౪

<p>టీక॥ యత్ = ఎందువలన; సుఖాత్ = సుఖమువలన; విహీనం = విడువబడినది యను; బహుదక్షిణపూర్ణం = అధికమయినదక్షిణముచేసినదియనగా, మే = నాయొక్క; ఇదం = ఈ, హృదయం = మనసుమాత్రము; అద్య = ఇప్పుడు; వజ్రాహతం = వజ్రముచేతఁగొట్టబడిన; అచలస్య = షర్వతమయొక్క, శృంగమివ = శిఖరముఁబోలె, సహస్రధా = వేయిపటియలై; నవిశేషతే = ప</p>	<p>గులకున్నదో, తత్ (అధ్యాహృతము) = అందువలన, స్థిరం = చలనములేనిది. నూనం = నిశ్చయము. ఎంతమాత్రము సుఖము లేకమహాదక్షిణమునొందియుండు, నాహృదయము, ఇట్టియవస్థయందును, వజ్రాయుధమువేటునకుఁ బగులుపర్వత శిఖముంబోలె, వేయిపటియలుగాఁబగులకున్నదిగావున, ఇదిస్థిరము; ఈమాటనిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నైవాస్తి దోషం మమ నూన మత్ర  
వధ్యా హ మస్యాఽక్రియదర్శనస్య  
భావం నచాస్యా హ మనుప్రదాతు  
మలం ద్విజో మత్ర మివాఽద్విజాయ. ౫

<p>టీక॥ అత్ర = ఈస్వహిత్యయందు; మమ = నాకు ; దోషం (దోషః) = దోషము; నైవాస్తి = లేనేలేదు. నూనం = నిశ్చయము. యతః (అధ్యాహృతము) = ఎందువలన; అహం = నేను; అప్రియదర్శనస్య = రోతగలిగించుచూచుటగల; అస్య = ఈరావణునకు; వధ్యా = చంపఁదగినదాననో. అహం = నేను; ద్వి</p>	<p>జః = బ్రాహ్మణుండు; అద్విజాయ = శూద్రునికొఱకు; మంత్రమివ = వేదమంత్రమునుంబోలె, అస్య = ఈరావణునకు; భావం = మనసును; అనుప్రదాతుంచ = ఇచ్చుటకును; నాలం = సమర్థులరాలనుగాను. చూపరులకు రోతగలిగించు నట్టి రావణుండు నన్నెట్లైనను జంపుటకె</p>
---	---

యన్నాడు, అదియుదుమకరణంబెయ్య చ్చ నేయనియన్నచో, బ్రాహ్మణుండు నే  
గుచున్నది; కావున నేనిప్పుడునాప్రా దమంత్రమునుశూద్రునికివ్వజాలనట్లు,  
ణంబులనిడుచుటయందు, నాకేమియున నేను నామనసును, ఈరావణునకెంత  
ధికదోషంబులేదు, ఇదినిశ్చయము; అయి మాత్రము, నివ్వజాలను.  
తే, అతనిననుసరించియేప్రాణంబులు అని, తాత్పర్యము.  
గాపాడుకొని దోషంబెలేకుండనుండవ

సూనం మమాం గాన్య చిరా దనార్య  
శ్వస్తై శ్చిలై శ్చేత్యతి రాక్షసేంద్రః  
తస్మిన్ననాగచ్ఛతి లోకనాథే  
గర్భస్థజంతోరివ శల్యకృత్తః. ౬

టీక||లోకనాథే=ప్రపంచమునకుఁబ్ర త్యతి=నఱకును. సూనం=నిశ్చయము.  
భవంబున; తస్మిన్=ఆరాముండు; అనా ఈరెండుమానంబులలోపల, లోక  
గచ్ఛతి=రాకుండఁగా; అనార్యః=దు నాధుండగురాముండిచ్చటికి రాకుండు  
ష్టండయిన; రాక్షసేంద్రః=రాక్షసుల నేని, గర్భంబులోఁజచ్చినశిశువునుమంగ  
కుఁబ్రభువైనరావణుండు, అచిరాత్= లవాఁడువెలికిఁ దీయుటకై తుంగ్రులు  
శీఘ్రముగా; శల్యకృత్తః= మంగలవాఁ గాఢేసించునట్లు, దుష్టండగురావణుం  
డు; గర్భస్థజంతోరివ= గర్భములోనుం డు, నన్ను, కఱకుగలయాయుధములచేఁ  
డుబిడ్డయొక్కవలె, మమ=నాయొక్క; దుండుతుండుగా, ఢేదించును.  
అంగాని=అవయవములను; శితైః=కఱ అని, తాత్పర్యము.  
కుగల; శ్వస్తైః=ఆయుధములచేత; ఢే

దుఃఖం బతే దం మమ దుఃఖతాయా  
మాసౌ చిరాయా ధిగమిష్యతో ద్వా  
బద్ధస్య వధ్యస్య తథా నిశాంతే  
రాజాపరాధా దివ తస్కరస్య. ౭



<p>టీక  మాసౌ=మాసములు; ద్వౌ=</p> <p>రెండును; అధిగమిష్యతః = కడవఁగల</p> <p>పు. రాజాపరాధస్య = రాజసకుఁజేసిన</p> <p>యపరాధమువలన; బద్ధస్య = కట్టఁబడిన</p> <p>వాఁడును; తథా = అట్లు; నిశాంతే =</p> <p>ప్రాతఃకాలమునందు; వధ్యస్య = చంద్రు</p> <p>దగినవాఁడునగు; తస్కరస్యేవ = దొంగ</p> <p>కుంబోలె; చిరాయ = బహుకాలము</p> <p>గా; దుఃఖితాయాః = దుఃఖము నొంది</p>	<p>యున్న; మమ = నాకు; కథం = ఈ; దుః</p> <p>ఖం = దుఃఖము; ఆగతం (అధ్యాపృత</p> <p>ము) = సంతభవించినది. బత = అయ్యో!</p> <p>ఇంక నీరెండుమాసములును శీఘ్ర</p> <p>ముగా నేముగియును; అయ్యో! రాజుప</p> <p>ట్టినపరాధంబుగేయుటవలన బద్ధుండై</p> <p>తెల్లవాఁటినంతనె చంద్రుడట కన్న</p> <p>దొంగకుం గల్గుదుఁకిమిప్పడు నాకుఁ</p> <p>చ్రాస్తమయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హారామ హాలక్ష్మణ హాసుమిత్రే  
హారామమాత సహ మే జనన్యా  
ఏషా విపద్యావ్య హ మల్పభాగ్యా  
మహాణవే నౌరివ మూఢవాతా. ౮

<p>టీక  హారామ = అయ్యోరాముఁ</p> <p>డా! హాలక్ష్మణ = అయ్యోలక్ష్మణుడా!</p> <p>హాసుమిత్రే = అయ్యోసుమిత్రా! మే =</p> <p>నాయొక్క; జనన్యాసహ = తల్లితోఁ</p> <p>గూడ; స్థితే (అధ్యాపృతము) = ఉన్న;</p> <p>హారామమాతః = అయ్యోరామునితల్లి</p> <p>వగుకౌసల్యా! అల్పభాగ్యా = కొంచెమ</p> <p>యినభాగ్యముగల; ఏషా = ఈ; అ</p> <p>హం = నేను; మహాణవే = గొప్పసము</p>	<p>ద్రంబునందు; మూఢవాతా = సుడిగాలి</p> <p>గల; నౌరివ = ఓడయుంబోలె; విపద్యా</p> <p>మి = ఆపదనుబొందుచున్నాను.</p> <p>అయ్యోరాముడా! లక్ష్మణుడా!</p> <p>సుమిత్రా! తల్లీ! రామునిగన్నతల్లివయి</p> <p>నకౌసల్యా! అల్పభాగ్యనగునేను, సము</p> <p>ద్రమధ్యంబునసుడిగాలివలననశించునోడ</p> <p>యుంబోలె, ఇచ్చటనాశంబునొందుచు</p> <p>న్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తరస్త్వినౌ ధారయతా మృగస్య  
సత్త్వేన రూపం మనుజేంద్ర పుత్రౌ  
నూనం విశస్తా మమ కారణాత్తా





# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

సింహవః ఛౌ ద్వావివ వైద్యుతేన. ౯

టీక॥ వృగస్య=జింకయొక్క; రూపం=రూపమును; ధారయతా=ధరించుచున్న; సర్వైన=జంతువుచేత; తరస్త్విసౌ=బలవంతులయిన; తౌ=ఆ; మనుజేంద్రపుత్రౌ=రాచకొమరులయిన, రామలక్ష్మణులు; మమ=నాయొక్క; కారణాత్=కారణమువలన; సింహవః ఛౌ=సింహములును వృషభములును; ద్వా=రెండు; వైద్యు=అని, తాత్పర్యము.

తేన=పిడుగుచేతంబోలే; విశస్తా=చంపబడిరి. నూనం=నిశ్చయము. రెండుసింహంబులుగాని రెండు వృషభంబులుగాని పిడుగుతాకుడుచే జంపబడనట్లు బలవంతులగునారామలక్ష్మణులు, నాకుఁగాజింకరూపముధరించిన రాక్షసునిచే, జంపబడియుందురు; ఇది నిశ్చయముగా నుండును.

నూనం స కాలో వృగరూపధారి  
మా మల్పభా గ్యాం లులుభే తదానీమ్  
యత్రార్య పుత్రం విససజః మూఢా  
రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజంచ. ౧౦

టీక॥ యత్ర=ఎప్పుడు; అహం (అమనుదాల్చినవాఁడై, లల్పభాగ్యాం=ధ్యాహృతము)=నేను; మూఢా=అకొంచెమయినభాగ్యముగల, మాం=జ్ఞానమునొందినదానవై; లక్ష్మణపూర్వజం=లక్ష్మణునియన్నియయిన; ఆ సు నూనం=నిశ్చయము! ర్యపుత్రం=నాపెనిమిటియగు రామయమండై, యప్పుడు, జింకరూపుఁని; రామానుజంచ=రామునితమ్ముఁదాల్చినాకాశంబూపియుండును; యడైసలక్ష్మణుని; విససజః=విడిచితిని; దినిశ్చయము; కావుననై, నేను, నాపెతదానీం=అప్పుడు; సః=ఆ; కాలః=యనిమిటిని రాముని, అతనితమ్ముఁడులక్ష్మణుని, బొమ్మంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హారామ సత్యవ్రత దీక్షుః బాహువా

హా పూణా చంద్రప్రతిమానవక్త్ర  
హాజీవలోకస్య హింసి ష్రియశ్చ  
వధ్యం నమాం వేన్సీసా రాక్షసానామ్. ౧౨

<p>టీక॥ హా=అయ్యో! రామ = రా మడా! సత్యవ్రత = సత్యవేదవ్రతము గాఁగలవాడా! దీక్షుబాహూ=పా డవులయిన చేతుల గలవాడా! హా= అయ్యో! పూణాచంద్ర ప్రతిమానవ క్త్ర=నిండుచంద్రునితో సమానమయి నముఖముగలవాడా! హా=అయ్యో! జీవలోకస్య=ప్రాణిలోకమునకు, హి తః = మేలుసేయువాడవును; ప్రి యశ్చ = సంతోషము సేయువాడవు నగు; త్వం (అధ్యాత్మతము)= నీవు;</p>	<p>రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; వ ధ్యం=చండదయిండ్లు; మాం= న న్ను, నవేత్సహి=ఎఱుంగవుగదా! అయ్యో! రామడా! సత్యవ్రత డా! ఆజానుబాహుడా! నిండుచం ద్రునిబాలు ముఖముగలవాడా! అ య్యో! నీవు, ప్రాణిసమూహమునకం తయు మేలును సంతోషమును జేయు వాడవే' ఇప్పుడు, నేను, రాక్షసులచే తిలోఁ జావఁబోవుట నెఱుంగవుగదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అనన్యదై వత్స్వ మియం త్తమాచ  
భూమాచ శయ్యా నియమశ్చ ధర్మే  
పతివ్రతాత్వం విఫలం మమేదం  
కృతం కృతఘ్నై ప్రివ మానుషాణామ్. ౧౩

<p>టీక॥ మమ= నాయొక్క; అనన్య దైవత్వం=పెనిమిటికన్నతర దేవుఁడు లేకుండుటయు; ఇయం= ఈ; త్తమా చ=ఁబర్చును; భూమా= నేలయందు; శయ్యాచ=పరుండుటయును; ధర్మే= ధర్మమునందు ; నియమశ్చ = నియతి</p>	<p>యును ; ఇదం=ఈ; పతివ్రతాత్వం= పెనిమిటియొక్క వ్రతమేవ్రతముగాఁగ లిగియుండుట, పెనిమిటిని బూజించుట యెవ్రతముగాఁ గలిగియుండుట యను ట; మానుషాణాం = మనుష్యులయొ క్క; కృతఘ్నైః=తమకుఁజేయఁబడిన</p>
--	---



యుపకారమునుమఱచువారియందు, కృ  
ణిమివ = కృయఃబడినయుపకారమువ  
లె, విఘ్నం = ఫలములేనిది, వ్యర్థకమునుట.

పెనుమిటిదప్పనినిరుండగుదేవుని గొ  
లువకుండుటయు నీరాక్షున (స్త్రీ)లును  
రావణుండును ఎఱిపరుష వచనంబులా  
డినను “గొంతకాలమునకైనరామునిప్రి

యవచనంబులు విసంగలుగదా ” యని  
యొచిక్కుముండుటయు, నేలంబరుండు  
టయును, ధర్మకంబు విడువకుండుట  
యు, నట్టినాపాతివ్రత్యము, రామసం  
గమంబునిద్దంపకుండుటంజేసి, కృతఘ్ను  
నకుజేసినయుపకారముంబోలె, వ్యర్థ  
ధర్మమయినది. అని, తాత్పర్యము.

మోఘేహీ ధర్మక శ్చరితో మయాయం  
తథైకపత్నీత్వ మిదం నిరధర్మమ్  
యా త్వాం నపశ్యామి కృశా వివర్ణా  
హీనా త్వయా సంగమసేవరాశా. ౧౩

టీక॥ యా(అహం)=వినేను ; త్వ  
యా=నీచేత; హీనా= విడువబడిన  
దాననై; కృశా=కృశించిన దాననై;  
వివర్ణా = తెల్లఁబాటిన దాననై;  
త్వాం=నిన్ను; నపశ్యామి= చూడకు  
న్నానో; సంగమసే=చేరికయందు; ని  
రాశా=ఆశలేనిదాననై; అస్తి(అధ్యా  
హృతము)=ఉన్నానో; తయా (అధ్యా  
హృతము)=అట్టి; మయా=నాచేత; చరి  
తం=అనుష్ఠింపబడిన; ధర్మకం=ధర్మక  
ము; మోఘేహీ= వ్యర్థకముగదా  
తథా=అట్టి; చరితం (అధ్యాహృత  
ము)=అనుష్ఠింపబడిన ; ఇదం=ఈ;

ఏకపత్నీత్వం=వజ్రవ్రతాత్వమును; నిర  
ధర్మం=ప్రయోజనములేనిది.

నేనింతకాలము శ్రమపడినను నిన్ను  
వదలికృశించి వైవర్ణ్యమునొంది మఱ  
లనిన్నుజేర నాశయించు కొనుటకును  
దగిన యవకాశములేకున్నాను, గావు  
న, నేనింతవఱకునుష్ఠించినధర్మకమును  
బాతివ్రత్యమునువ్యర్థకమయినది; ఇంత  
కాలమిట్లు శ్రమపడక, రావణుండు నన్ను  
పహరించినప్పుడె ప్రాణంబులు విడిచి  
యుందునేని, ఇంతకష్టము రాకుండు  
ను. అని, తాత్పర్యము.

పితుర్నిదేశం నియమేన కృత్వా



వనాన్నివృత్త శ్చరిశవతశ్చ  
 స్త్రీభిస్తు మస్యే విపులేక్షణాభి  
 స్త్వం రంస్యసే వీరభయః కృతార్థః. ౧౪

టీక||త్వం=నీవు; పితృః = తండ్రి  
 యొక్క;నిదేశం=ఆజ్ఞను; నియమన=  
 నియతించేత; కృత్యా=చేసి; చరిత్ర  
 తః = అనుష్ఠింపబడినవ్రతముగలవాఁ  
 డవై; వనాత్=అడవినుండి; నివృత్త  
 శ్చ=మఱివైనవాడవే;కృతార్థః=స  
 అవేతినపనిగలవాడవై; వీరభయః=  
 విడువబడినభయముగలవాడవై,విడు  
 వబడినదుఃఖముగలకాడవై యనుట;  
 విపులేక్షణాభి=విశాలచుయినకండ్లుగ

ల.స్త్రీభిస్తు=స్త్రీలతోను;రంస్యసే=క్రి  
 డింపఁగలవు.

రాముడా!నీవు నియమంబునఁ జం  
 డ్రీయాజ్ఞనుసేఱవేచిఁ ద్రంబముగీసిన  
 పిదప,వనంబువిడిచి, యయోధ్యకుఁబో  
 యి,కృతార్థుండవై , నన్నుమఱచి,  
 యెంతమాత్రమునుదుఃఖములేక, విశా  
 లంబులగునేత్రంబులుగలస్త్రీలం గూడి  
 క్రీడింపుచుండఁగలవు.అని,తాత్పర్యము.

అహంతు రామ త్వయి జాతకామా  
 చిరం వినాశాయ నిబద్ధభావా  
 మోఘం చరిత్వాద తపోవ్రతంచ  
 త్యక్త్యామి ధి గ్జీవిత మల్పభాగ్యా.౧౫

టీక||రామ=రాముడా! అల్పభా  
 గ్యా=కొంచెముయినభాగ్యముగల; అ  
 హంతు=నేనుమాత్రము;త్వయి = నీ  
 యందు; జాతకామా=పుట్టినయనురా  
 గముగలదానవై;వినాశాయ=చెడుట  
 కొఱకు;చిరం = బహుకాలము;నిబద్ధ  
 భావా=కట్టబడినహృదయముగలదా

ననై;మోఘం=వ్యర్థమయిన;తపః=  
 ఉపవాసమును;వ్రతంచ = నియమము  
 ను;చరిత్వాచ=అనుష్ఠించియు; ధిక్=  
 నిందితమయిన;జీవితం = ప్రాణమును;  
 త్యక్త్యామి=విడిచెదను.

రాముడా ! అల్పభాగ్యునగు నే  
 నుమాత్రము , నీయందనురాగంబుగల

# ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

దానవగుటయే గాక, వివాశంబునొందుకు, చింతితములయిన యీ ప్రాణములని  
టకైయె, నీయందుహృదయంబు స్థిరంపుడువిడిచెదను. అని, సీతాదేవి, రాము  
బుగానుంచి, వ్యధముగానియమమునుద్రోశించి, చెప్పినది.  
వలంబించి యుపవాసంబులుసల్పి, తుద అని, తాత్పర్యము.

సా జీవితంక్షీప్ర మహం త్యజేయం  
విషణ శస్త్రేణ శితేన వాపి

టీక॥ సా=అట్టి, అహం=నేను; విషణ= అట్లునను స్రవ్యంబులంబరితపించు  
ణ=విషముచేతఁగాని; శితేన=కఱకుగ చున్ననేను, ఇప్పుడు, విషంబుదినిగాని, తీ  
ల, శస్త్రేణవాపి=ఆయుధముచేతఁగా త్తంబగునాయుధముచేఁగాని, శీఘ్రంబు  
ని; జీవితం=ప్రాణమున; క్షీప్రం=శీఘ్ర గాఁబ్రాణంబులువిడిచెదను.  
ముగా; త్యజేయం=విడుతును. అని, తాత్పర్యము.

విషస్య దాతా నహి మే స్తీ కశ్చ  
చ్చస్త్రస్య వా వేత్తని రాక్షసస్య. ౧౬

టీక॥ రాక్షసస్య=రాక్షసుండగు రాక్షసుడగు రాక్షసుడగు రాక్షసుడగు  
వణునియొక్క; వేత్తని=ఇంటియందు; ఈ రావణునింట, నాకు, విషమును  
మే=నాకొఱకు; విషస్య=విషముయొ గాని, యాయుధముగాని, యిచ్చువాఁ  
క్కగాని, శస్త్రస్య=ఆయుధముయొ డెవ్వఁడునులేడు. అని, సీతాదేవి, విల  
క్కగాని; దాతా = ఇచ్చువాఁడు; క పించినది. అని, తాత్పర్యము.  
శ్చిత్=ఒకానొకఁడును; నా స్తీహి=లే

ఇతీవ దేవీ బహుధా విలిప్య  
సర్వాత్తనా రామ మనుస్మరంతీ  
ప్రవేపమానా పరిశుష్కవక్త్రా  
నగోత్రమం పుష్పిత మాససాద. ౧౭

టీక॥ దేవీ = సీతాదేవి; ఇతీవ = ఇ నశింశుపావృక్షమును; అససాద = పొం  
ట్లు; బహుధా = అనేకవిధములుగా; విల  
ప్య = ఏడ్చి; సర్వాత్తనా = సమస్తమయి  
నమనసుచేతను; రామం = రాముని; అను  
ష్టరంతి = ధ్యానించుచు; ప్రవేశమా  
నా = వడంకుచు; పరిశుష్క-వత్తా = ఎం  
డినవోరుగలదై; పుష్పితం = పూచిన; స  
గోత్తమం = వృక్షములలోనుత్తమమయి

నశింశుపావృక్షమును; అససాద = పొం  
డెను.

సీతాదేవి, పెక్కు-విధంబులవిలపిం  
చి, హృదయంబున రామునిధ్యానంబు సే  
యుచు, దుఃఖంబునవడంకుచు, నోరెం  
డంగా, నాశింశుపావృక్షంబుఁజేరెను.  
అని, తాత్పర్యము.

శోకాభితప్తా బహుధా విచింత్య  
సీతాధ వేణ్యద్గ్రధనం గృహీత్వా  
ఉద్బద్ధ వేణ్య ద్గ్రధనేన శీఘ్ర  
మహం గమిష్యామి యమస్య మూలమ్. ౧౮

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; సీతా = సీ  
త; శోకాభితప్తా = దుఃఖముచేతఁదపిం  
పఁజేయఁబడినదై; బహుధా = పెక్కు  
విధంబులు; విచింత్య = చింతించి; వేణ్య  
ద్గ్రధనం = తలజడచేమెడకుముడివేసి  
కొనుటను; గృహీత్వా = గ్రహించి;  
అహం = నేను; వేణ్యద్గ్రధనేన = తలజ  
డచేమెడకుముడివేసికొనుటచే ; ఉద్బ  
ద్ధ = ఉరివోసికొని; శీఘ్రం = శీఘ్రము

గా; యమస్య = యమునియొక్క; మూ  
లం = సమీపమును; గమిష్యామి = పొందె  
దను. ఇతి, చింతయామాస (అధ్యాహృ  
తము) = అనితలంచెను.

అంతనాసీతాదేవి, దుఃఖంబునఁ బ  
రితపించుచుఁ దలజడనుమెడకుఁగట్టుకొ  
ని, “దీనిచేనేనురివోసికొనిప్రాణంబులు  
విడిచి యమలోకంబునకరిగెదను” అని,  
తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థితా సా మృదుసర్వగాత్రీ  
శాఖాం గృహీత్వా ధ నగస్య తస్య

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; మృదుసర్వగాత్రీ = మెత్తనివైనయన్నియవయవ

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

ములుగల ; సా=అసీత ; తస్య=ఆ ; ములుగలసీతాదేవి, యిట్లుమరణంబు  
నగస్య=శింశుపావృక్షముయొక్కఃశా నొందనిచ్చయించి , ఆశింశుపావృక్ష  
ఖాం=కొమ్మను; గృహీత్వా = పట్టు ముకొమ్మంబట్టుకొనియుండినది.  
కొని; ఉన్న్యో=ఉండినది. అని, తాత్పర్యము.  
అంత , మృదువులయినయవయవ

తస్యాస్తు రామం ప్రవీచితయంత్యా  
రామానుజం స్వం చ కులం శుభాంగ్యాః ౧౯  
శోకానిమిత్తాని తథా బహూని  
ధైర్యాజితాని ప్రవరాణి లోకే  
ప్రదాదు నికమిత్తాని తథా బహూవుః  
పురాపి సిద్ధా న్యుపలక్షితాని. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; రామం = ప్రవరాణి=ప్రసిద్ధములును; పురాపి= రాముని ; రామానుజం = రామునిత ముందును; సిద్ధాని=సిద్ధించినవిగా; ఉ మ్మండగులత్క్షణుని; స్వం=తనదైన ; పలక్షితాని=చూడబడినవియునగు; ని కులంచ=వంశమును ; ప్రవీచితయం మిత్తాని=శుభనిమిత్తములు ; ప్రదాదు త్యాః=తలంచుకొనుచున్న ; శుభాం బహూవుః=కలిగినవి.  
గ్యాః=మంగళకరములయినయవయవ అప్పుడు రామనిలత్క్షణునిందలంచు ములుగల; తస్యాస్తు=అసీతకును ; త కొనియట్టి పరాక్రమశాలులుండునష్ట ధా=అట్లు; శోకానిమిత్తాని = దుఃఖ దునునాకీర్తియవస్థగలిగినదేయనియు, మునకు నిమిత్తములుకానివియు, శుభ దనవంశములందలంచుకొని , యిట్టిపు సూచకములుననుట ; బహూని=అనే ణ్యవంతులవంశంబులోబుట్టిననాకుఁడా కములయినవియును; ధైర్యార్జితాని(అ పిష్టంబగునీ దుమకరణంబు సేయవలసి జితధైర్యాణి) సంపాదించబడినధై వచ్చెనేయనియు వగచుచున్న, శుభాం ర్గ్యముగలదియు, ధైర్యము గలిగించునవి గియగునాసీతకు, శుభసూచకములును యుననుట; లోకే=ప్రపంచమునందు; ధైర్యముగలిగించునవియును , లోకప్ర

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౫౮౭

స ౨౯

సీద్ధములును , ఇదివఱకుఁ బెక్కుమాఱు	నేకములు, కనుపడినవి.
లుశుభకరంబులని పరీక్షింపఁబడినిజఁ	అని, తాత్పర్యము.
యింపఁబడినవియునగు , నిమిత్తముల	

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,  
సుందరకాండే , అష్టావింశస్సర్గః.  
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండాష్టావింశస్సర్గఃటీక,  
ముగిసినది.

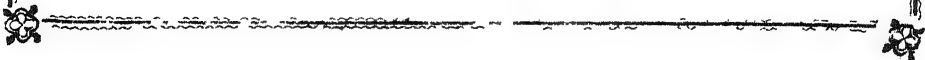


శ్రి

ఏకో న త్రిం శ స గ ఁ పాఠం భః.

తథా గతాం తాం వ్యధితా మనిందితాం  
శ్మశేతహషాం పరిదీనమానసామ్  
శుభాం నిమిత్తాని శుభాని భేజిరే  
నరం శ్రియా జుష్ట మివోజీవినః. ౧

టీక॥ శుభాని=మంగళకరములయి	లియుద్వైన్యము మొందిన మనసు గలవి
న; నిమిత్తాని=నిమిత్తములు; శ్రియా=	యు; శుభాం= మంగళస్వరూపిణియు
సంపదతో; జుష్టం=కూడిన; నరం =	నగు; తాం=ఆసీతను; భేజిరే= పొంది
మనుష్యుని; ఉపజీవినఇవ = సేవకులు	నవి.
వలె; తథా=అట్లు; ఆ గతాం = శింశు	సంపత్తు గలవాని నతనిసేవకు లా
పావృక్షమునొద్దకు వచ్చినదియు ; వ్య	శ్రీయించు లాగున, స్థూలైష్ఠ్యనలవిగాని
పేతహషాం = పోయినసంతోషము	విధంబుననాశింశుపావృక్షంబు నొద్దకు
గలదియు; పరిదీనమానసాం= మిక్కి	వచ్చి యున్నదియుఁ బరమ దుఃఖిత





యు నట్టిరామవిరహ దశయందుఁదా  
నెట్లుండవలయునో అట్లైయుపవాసా  
దిపతివ్రతా ధమణంబు లాచరించుచు  
న్నది కావునఁ బ్రస్తుతింపఁ దగినదియు  
ను, ఎంతమాత్రమునంతోషము లేనిది

యును దీనంబగు మనంబుతో నున్న  
దియును, మంగళరూపిణియునగు నా  
సీతను, ఆశ్రయించినవి.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్యా శ్శుభం వామ మరాశపత్న్య  
రాజీవృతం కృష్ణవిశాలశుక్లమ్  
ప్రాస్పంద త్రైకం నయనం సుకేశ్యా  
మీనాహతం పద్మమివా భితామ్రమ్. ౨

టీక॥ శుభం=మంగళకరమయినదియు  
ను; అరాశపత్న్య=రాజీవృతం= వంకర  
లయిన తొప్పవెండ్రుకలపత్తి-చేఁ జూ  
ట్టఁబడినదియును; కృష్ణవిశాల శుక్లం=  
గుడ్డునందుమాత్రమునల్లనిదియును వి  
శాలమయినదియుఁ దెల్లనిదియును; అ  
భితామ్రం=చుట్టును ఎఱ్ఱగా నుండునది  
యునగు, కొనలనెఱ్ఱగా నుండునదియు  
నగుననుట; సుకేశ్యాః=మంచివెండ్రు  
కలుగల; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; వా  
మం=ఎడమదైన; ఏకం=ఒకటి; నయ

నం=కన్ను; మీనాహతం=చేఁపచేఁ  
గొట్టఁబడిన; పద్మమివ= కమలమువ  
లె; ప్రాస్పందత=కదలినది.

మంగళలక్షణంబులు గలదై వంకర  
లయినతొప్పవెండ్రుకలుగలిగి గుడ్డున  
నల్లఁగాను ఆపైనితెల్లఁగానుగొనలనె  
ఱ్ఱగాను ఒప్పుచుండునట్టి, యాసీతా  
చేవియెడమకన్ను, మీనుచేఁ గొట్టఁబ  
డిన కమలంబు కదలనట్లు, స్ఫురించిన  
ది. అని, తాత్పర్యము.

భుజశ్చ చార్వంచిఃపీనవృత్తః  
పరాధ్యౌకాలాగరుచందనాహః  
అనుత్తమేనా ధ్యుషితః ప్రియేణ  
చిరేణ వామ స్సమవేపతా౨ శు. ౩

టీక॥ చార్వంచితపీనవృత్తః = సుందరమయినదియు నుత్తమమయినదియు బలిసినదియు గుండ్రమయినదియును; పరాధ్యకాలాగరు చందనాహాః = క్రేష్టమయిన నల్లనియగరు గంధమునకు దగినదియును; చిరేణ = బహుకాలము, అనుత్తమే = తనకన్నశ్రేష్ఠములేని; ప్రియేణ = ప్రియుండగు రామునిచేత; అధ్యుషితః = అధిష్ఠింపఁబడినదియునగు; వామః = ఎడమదైన; భు

జశ్చ = భుజమును, ఆశు = శీఘ్రముగా; సమవేత = వడంకెను. సుందరంబై యుత్తమంబై బలిసి గుండ్రముగానుండునదియు, శ్రేష్ఠమయినకృష్ణాగరుగంధముచేత బహుమాయుంబుంబడినదియు, సమస్తపురుషోత్తముడగు రామునిచే బహుకాలముకాఁగిలించుచుండినదియునగు, నాసీతాదేవియెడనుభుజము, గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.

గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ పీన

స్తయో ద్వయో స్సంహతయో స్సృజాతః

ప్రస్పందమానః పున రూరు రస్యా

రామం పురస్తాత్స్థిత మాచచత్సే. ౪

టీక॥ సంహతయోః = కలిసికొనియున్న; తయోః = ఆ; ద్వయోః = రెండుతోడలలోపల; గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ = ఏనుంగుతోండముతోఁబోలిగలదియు; పీనః = బలిసినదియును; సృజాతః = సుందరమయినదియునగు; వామః (అధ్యావృత్తము) = ఎడమదైన; ఊరుః పునః = తోడయును; ప్రస్పందమానః = మిక్కిలియుంగదలుచు; అస్యాః = ఈ సీతకు; రామం = రాముని; పురస్తాత్ =

ముందట; సీతం = ఉన్నవానిఁగా; ఆచచత్సే = చేపెను.

సమస్తశుభలక్షణములుగలిగియొకటితోనొకటిచక్కగాఁగలిసికొనియుండునాచిడరెండుతోడలలో, నేనుంగుతోండమునకుసాటియై, బలిసిసుందరమయిన, యెడమతోడ, మిక్కిలియుంగదలుచు, “రామండుముందట నెయిన్నవాఁ”డనిసూచించినది.

అని, తాత్పర్యము.

శుభం పున హేమసమానవణా

మీష ద్రజోధ్వస్త మివా మలాఙ్ఘ్యః  
వాస స్త్రీతాయా శ్శిఖరాగ్రదంత్యాః  
కించి త్వరితస్రంత చారు గాత్ర్యాః ౫

టీక॥ పునః=ఇంకను, అమలాఙ్ఘ్యః=స్వగృహస్రంత)=జాతౌచ.

చ్యమయినకండ్లుగలదియును శిఖరాగ్ర స్వచ్ఛముల మనకండ్లుగలదియును,  
దంత్యాః=గుండ్రములయినకొనలుగల గొనలగుండ్రములుగా సుండుదంతము  
దంతములుగలదియును, స్త్రీతాయాః=స్త్రీలుగలదియు సుందరములయినయవయ  
లచియున్నదియునగుసీతాదేవియొక్క, వములు గలదియునెలుచు చున్నదియున  
శుభం= మంగళకరమయినదియును , గునాసీతాదేవి , గట్టుకొనియుండున  
హేమసమానవణం= బంగారము త్త, మంగళకరంబునుబంగారురంగు గ  
తోసమానమయినరంగుగలదియును ; దియుఁ గొంచెముదుమ్ముదగిలియుండు  
ఈషత్=కొంచెము ; రజోధ్వస్తమివ టచేఁగాంతిదఱిగియున్నదియునగు, వ  
(స్తీతం)=దుమ్ముచేఁజెడినట్లున్నదియు స్త్రీము, జాతీనది. అ, తాత్పర్యము.  
నగు; వాసః=వస్త్రము; పరిస్రంత(ప

ఏతై నిమిత్తై రపరైశ్చ సుధూః  
స్సంబోధితా ప్రాగపి సాధు సిద్ధైః  
వాతాతపక్లాంత మివ ప్రణప్తం  
వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహషణ. ౬

టీక॥ సుధూః=సుందరములయిన ఎండచేతనువాడినదియును; ప్రణప్తం=  
కనుబొమ్మలుగలసీతాదేవి; ప్రాగపి= మిక్కిలియునశించినదియునగు, మిక్కిలి  
మునుపును; సాధు=చక్కగా; సిద్ధైః= యుఁ గృశించినదియునగుననుట ; బీ  
సిద్ధించినవగు; ఏతైః=ఈ; నిమిత్తైః= జం=విత్తనము, చిన్న మొలకయనుట;  
నిమిత్తములచేతను; అపరైశ్చ = ఇతర వర్షేణేవ=వానచేతంబోలె; ప్రతిసం  
ములచేతను; సంబోధితా=తెలుపఁబడి జహషణ=మిక్కిలియుసంతోషించెను.  
నదై; వాతాతపక్లాంతం= గాలిచేతను సుందరములయినకనుబొమ్మలుగల

యాసీతాదేవి, యిదివఱకుఁబలుమాటు  
“సరియయినఫలములనిచ్చునవి” యనప  
రీక్షించినిజఁబడినట్టి యానిమి  
త్తములనుమఱియితరములనుజూచి, వా  
నిచేరామాగమనంబుగల్గననియెఱింగి,

గాలియెండల తాఁకనకు వాడికృశించి  
యుండుచిన్నమొలక, వానకరియఁగా  
నే, వఱలఁగాఁతినొందునట్లు, మిక్కిలి  
యనుఁతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాః పున బింబఫలాధరోష్ఠం  
స్వప్తిఘ్రు కేశాంత మరాశపత్న్య  
వక్త్రం బభాసే సితశుక్లదంష్ట్రం  
రాహూ ముఖా చ్చంద్రభవ ప్రముక్తః. ౭

టీక॥ పునః = ఇంకను; బింబఫలాధ  
రోష్ఠం = చొండపండువఁటిక్రిందిపెదవి  
గలదియును; స్వప్తిఘ్రు = సుందరములై  
నకండ్లునుకనుబొమ్మలునుగలదియును;  
కేశాంతం = కొనయందువెండ్రుకలుగల  
దియును, ముంగురులుగలదియుననట;  
అరాశపత్న్య = వంకరలయినతొప్పవెం  
డ్రుకలుగలదియును; సితశుక్లదంష్ట్రం =  
(సమానార్థకములయిన “సిత, శు  
క్ల,” ఈరెండుశబ్దములనుబ్రయోగించు  
ట, వాచ్యమనందలియతిశయమును సూ  
చించుచున్నది) మిక్కిలియుండెల్లనిపం  
డ్లుగలదియునగు; తస్యాః = అసీతాదేవి

యొక్క; వక్త్రం = ముఖము; రా  
హూః = రాహువుయొక్క, ముఖాత్ =  
నోటనుండి; ప్రముక్తః = విడువఁబడిన;  
చంద్రభవ = చంద్రుండంటోలె, బభా  
సే = ప్రకాశించెను.  
ఇదిగాక, చొండపండువఁటిక్రిందిపెద  
వితో నొప్పచు, సుందరములయినకండ్లు  
నుగనుబొమ్మలునుముంగురులునువంకర  
లయినతొప్పవెండ్రుకలునుగలిగి, మిక్కిలి  
యుధవశంబులయినపండ్లజేఁజలెంగుచు  
న్న, యాసీతాదేవిముఖము, రాహువు  
నోటనుండివెలువడినచంద్రబింబముంబో  
లెఁబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వీతశోకా వ్యపసీతతంద్రీ  
శాంతజ్వరా హషవిబుద్ధసత్త్వా  
అశోభ తార్యా వదనేన శుక్లే

శీతాంశునా రాత్రి రివోదితేన. ౮

టీక॥ ఆర్యా=పూజ్యులుగు; సా=ఆ	శించెను.
సత, వీతశోకా= విడువఁబడినదుఃఖము	పూజనీయులుగునా సీతాదేవి ,
గలదై, వ్యపసీతతంద్రీ=బోఁగొట్టఁబడి	దుఃఖించుగాని , యాలస్యంబుగాని,
నయాలస్యముగలదై; శాంతజ్వరా=శ	తాపము గాని , లేక, సంతోషంబు
మించిన తాపముగలదై; హాష=విబుధస	న మనంబువికాసమునొందఁగాఁ , బ్ర
త్వా=సంతోషము చేవికసించినమనసు	కాశించుచుండుముఖంబుచేత, శుక్లపక్ష
గలదై; వదనేన=ముఖముచేత; శుక్ల=	రాత్రిచంద్రునిచేతం బ్రకాశించునట్లు,
శుక్లపక్షమునందు; రాత్రి=రాత్రి; ఉ	తేజరిల్లుచుండినది.
దితేన=ఉదయించిన; శీతాంశునేవ=	అని, తాత్పర్యము.
చంద్రునిచేతంబోలె; అశోభత=ప్రకా	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,  
సుందరకాండే, ఏకోనత్రింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకోనత్రింశస్సగః టీక,  
ముగిసినది.

ॐ

త్రింశస్సగః ప్రారంభః.

హనుమానపి విశ్రాంత స్సర్వం శుశ్రావ తత్తతః

(“హనుమానపివిశ్రాంతః” ఇతి, పాతాంతరమ్)

సీతాయా స్త్రీజటాయాశ్చ రాక్షసీనాం చ తజ్జనమ్. ౧

టీక॥ విశ్రాంతః = విక్రమించియున్న; విశ్రాంతః (అని, పాతాంతరము) =

పరాక్రమశాలియగు; హనుమానపి = హనుమంతుండు; సీతాయాశ్చ = సీతయొక్కయు; త్రిజటాయాశ్చ = త్రిజటయొక్కయు; సర్వం = సమస్తవృత్తాంతమును; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలయొక్క; తజనంచ = బెదరింపుమాటను; తత్త్వతః = సరిగా; శుశ్రావ = విన్నను.

అశింశుపావృక్షంబునందువిశ్రమిం

చియున్నహనుమంతుండు (పాతాంతరపక్షమందు, “పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండు”) సీతాదేవివృత్తాంతమును త్రిజటచెప్పిన స్వప్నవృత్తాంతమును రాక్షసస్త్రీల సీతను బెదరించినవిధంబును, అంతయును గ్రమముగా, వినుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అవేక్షమాణస్తాం దేవీం దేవతామివ నందనే

తతో బహువిధాం చింతాం చింతయామాస వానరః. ౨

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వానరః = హనుమంతుండు; నందనే = నందనవనమునందు; స్థితాం (అధ్యాహృతము) = ఉన్న; దేవతామివ (స్థితాం) = దేవతయ్యుంబోలెనన్న; తాం = ఆ; దేవీ = సీతాదేవిని; అవేక్షమాణః = చూచుచు; బహువిధాం = అనేకవిధములయిన; చిం

తాం = ఆలోచనమును; చింతయామాస = చింతించెను, చేసెననుట.

అంత, హనుమంతుండు, నందనవనంబుననుండు దేవతయ్యుంబోలెనశోకవనంబుననున్న సీతాదేవింజూచుచు, నిట్లని, పెక్కువిధంబులం, బీచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యాం కపీనాం సహస్రాణి సుబహున్య యుతానిచ

దిక్షు సర్వాసుమాగంతే సేయ మాసాదితా మయా. ౩

టీక॥ సుబహుని = పెక్కులయిన; కపీనాం = వానరులయొక్క; సహస్రాణి = వేలును; అయుతానిచ; పదిసహస్రములును; సర్వాసు = సమస్తములయిన; దిక్షు = దిక్కులయందు ;

యాం = ఎవ్వలెను; మాగంతే = వెదకుచున్నారో; సా = అట్టి; ఇయం = ఈసీత; మయా = నాచేత; ఆసాదితా = పొందబడినది.

వానరులు వేలుగాను బెక్కుదశస

హస్రంబులుగాను శేరిసమస్త దిక్కు సీతను, నేనెక్కడఁబాచుచున్నాను.  
అందును, ఏసీతనువెదకుచున్నారో, ఆ అని, తాత్పర్యము.

చారేణ తు సుయుక్తేన శత్రో శృక్తి మవేక్షతా  
గూఢేన చరతా తావ దవేక్షిత మిదం మయా. ౪

టీక || సుయుక్తేన = మిక్కిలి ము; తావత్ = అంతయు; అవేక్షితం =  
యు నెచ్చరికగలవాఁడును; శత్రోః = శ చూడఁబడినది.  
తుప్రయోగః; శక్తిం = సామర్థ్యము నేను, మిక్కిలియు నెచ్చరికగల్గి శ  
ను; అవేక్షతా = చూచుచున్నవాఁడు త్రువుల సామర్థ్యంబును దెలిసికొనుచు  
ను; గూఢేన = ఎవ్వరికినిగనుపడనివాఁ చారుండనై యెవ్వరికిం దెలియకుండు  
డును; చరతా = తిరుగుచున్నవాఁడును; నట్టులంకయంతయుఁదిరిగి, వీనినంత  
చారేణ = రహస్యముగానుండిశత్రువు యుం, దెలిసికొంటిని.  
త్రాంతముదెలుసుకొనువాఁడునగు; మ అని, తాత్పర్యము.  
యా = నాచేత; ఇదం = ఈసమాచార

రాక్షసానాం విశేషశ్చ పురీచేయ మవేక్షితా  
రాక్షసాధిపతే రస్య ప్రభావో రావణస్య చ. ౫

టీక || రాక్షసానాం = రాక్షసుల యును; అవేక్షితః ( అధ్యాహృత  
యొక్క; విశేషశ్చ = అతిశయమును; ము) = చూడఁబడినది.  
అవేక్షితః (అధ్యాహృతము) = చూ రాక్షసులవిశేషంబుఁ బూచినాను;  
డఁబడినది. ఇయం = ఈ; పురీచ = లం ఈలంకాపురివిధంబునుజూచితిని; మఱి  
కాపట్టణమును; అవేక్షితా = చూడఁ యురాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన యీరా  
బడినది. రాక్షసాధిపతేః = రాక్షసుల వణుని ప్రభావంబునుంగంటిని.  
కుఁబ్రభువైన; అస్య = ఈ; రావణస్య = అని, తాత్పర్యము.  
రావణునియొక్క; ప్రభావశ్చ = శక్తి

య క్తం తస్యా ప్రమేయస్య సర్వసత్త్వదయావతః

సమాశ్వాసయితుం భార్యం పతిదర్శనకాంక్షిణీమ్. ౬

టీక|| అప్రమేయస్య=కొలంతపెట్టడంచుటయనుట; యుక్తం=న్యాయము. గూడనివాఁడును; సర్వసత్త్వదయావకొలంతలేని ప్రభావముగలవాఁడు తః=సమస్తజంతువులయందును దయను సమస్త ప్రాణులందును దయగల గలవాఁడునగు; తస్య=ఆరామునియొక్క; పతిదర్శనకాంక్షిణీం=పెనిమి బెనిమిటనిబూడఁగోరి దుఃఖించుచున్న టియొక్క-దర్శనమునందుఁగోరికగల; దియునగు నీసీతకు రామక్షేమంబుచే భార్యం=భార్యయగుసీతను; సమాప్తి, కొంతయూటగల్గించుటయుక్త శ్వాసయితుం=ఊటడించుటకు; ఊటము. అని, తాత్పర్యము.

అహ మాశ్వాసయా మ్యేనాం పూణాచంద్రనిభాననామ్  
అదృష్టదుఃఖాం దుఃఖాతాం దుఃఖస్యాంత మగచ్ఛతీమ్. ౭

టీక|| అహం = నేను ; అదృష్టదుఃఖాం = చూడఁబడినదుఃఖముగలదికాని ఇదివఱకెన్నఁడును దుఃఖంబుననుభవించియును; దుఃఖాతాం=దుఃఖముచేఁపించినదికాదు, కావున, నిష్పడుసంభవీడింపఁ బడినదియును ; దుఃఖస్య = వించినదుఃఖంబునోర్వలేక, దుఃఖమున దుఃఖముయొక్క; అంతం=నాశమును; కంతంబుగానక, పరితపించుచున్న, నిం అగచ్ఛతీం=పొందకున్నదియును; పూడువంద్రసింబోలుముఖంబుగల, యీ ణాచంద్రనిభాననాం = నిండుచంద్రుని సీతకు, రామవాతకంజెప్పి, దుఃఖము తోసమానమయినముఖము గలదియున పోవునట్లు. చేసెదను. గుఃపనాం = ఈసీతను ; ఆశ్వాసయా అని, తాత్పర్యము.

యద్య పృహ మిమాం డేవీ శోకోపహతచేతనామ్  
అనాశ్వాస్య గమిష్యామి దోషవ ద్దమనం భవేత్. ౮

టీక|| అహం=నేను ; శోకోపహతచేతనాం=బుద్ధిగల; ఇమాం=ఈ; డేవీమపి = నీ తచేతనాం = దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడిన తాడేవినిగూడ; అనాశ్వాస్య = ఊట



డింపక; గమియ్యమియ్యది = పోవుదు నేని; నింగిపరితపించుచున్న యీసీతాదేవి నా  
గమనం = పోవుట; దోషవత్ = దోష శ్వాసింపకయె, రామునొద్దకుఁబోచు  
ముగలది; భవేత్ = అగును. నేని, దోషంబుసంభవించును.

నేను, ఇట్లుదుఃఖిసముద్రంబునము అని, తాత్పర్యము.

గతే హి మయి తత్రై యం రాజపుత్రీ యశస్స్వి నీ  
పరిత్రాణ మవిందంతీ జానకీ జీవితం త్యజేత్. ౯

టీక॥ మయి = నేను; తత్ర = అచ్చటికి; గదా!  
గతే = పోయినవాఁడగుచుండఁగా; య నేను, ఈసీతనాశ్వాసింపక రాము  
శస్స్వి నీ = అధికమయినకీర్తిగలదియు నొద్దకుఁబోఁగానే, కీర్తిమంతురాలు  
ను; రాజపుత్రీ = రాచకొమార్తెయ్య నురాచకొమార్తెయ్యగు సీతాదేవి,  
నగు; జానకీ = సీత; పరిత్రాణం = రక్షణ తన్నుగాపాడువారలెవ్వరును లేరనిత  
మును; అవిందంతీ = పొందకున్నదై; జీవి లంచి, ప్రాణంబులు విడుచును.  
తం = ప్రాణంబును; త్యజేద్ధి = విడుచును అని, తాత్పర్యము.

మయా చ స మహాబాహుః పూర్ణచంద్రనిభాననః  
సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్య స్సీతాదర్శనలాలసః. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు న్యాయః = తగినవాఁడు.  
గలవాఁడును; పూర్ణచంద్ర నిభాన మహాబాహుండును నిండుచంద్రునిం  
నః = నిండుచంద్రునితో సమానమయిన బోలుముఖంబుగలవాఁడును, సీతంజూ  
ముఖముగలవాఁడును; సీతాదర్శనలాల డఁగోరితపించుచున్నవాఁడనగునారా  
సః = సీతాదేవినిచూచుటయందు మిక్కి మునకును, నేనుసీతాదేవి క్షేమవారతం  
లియునిచ్చగలవాఁడునగు; సచ = ఆరా జెప్పి, యవశ్యము, కొంతయూఱుటగల్గిం  
ముండును; మయా = నాచేత; సమాశ్వా పవలెను.  
సయితుం = చక్కగా నూఱడించుటకు; అని, తాత్పర్యము.

నిశాచరీణాం ప్రత్యక్ష మనహం చాపిభాషణమ్

టిక॥నిశాచరీణం=రాక్షసస్త్రీల  
యొక్క, ప్రత్యక్షం=ఎదుట; భాషణ-  
చాపి = ముటలాడుటయును; అన్-  
హం=యుక్తముగాదు.

నేనెట్లయిననుసీతాదేవినాశ్వాసిం

పవలసినది; ఈరాక్షసస్త్రీలేమిటకసీ-  
తంగనెట్టియన్నవారు, నేనువీరలయె-  
దుటసీతాదేవితోమాటలాడుటయునరి-  
గాదు.

అని, తాత్పర్యము.

కథన్నుఖలు కర్తవ్యమిదం కృచ్ఛగ్రితో హ్యహమ్. ౧౧

టిక॥ఇదం=ఈయాశ్వాసించుట; క-  
థన్నుఖలు=ఎట్లు; కర్తవ్యం=చేయఁ  
బడవలసినది. అహం=నేన; కృచ్ఛగ్ర-  
ితోహి=సంకటమునొందినానుగదా!

ఇట్లున్నదే, నేనెట్లు, ఇప్పుడుసీతనా-  
శ్వాసింపఁగలన? నాకేమియైదోచు

లేదు; అట్లుసీతనాశ్వాసింపక పోవుట  
యైనయుక్తముగాదు, సీతనాశ్వాసిం-  
చుటకునవకాశములేకున్నది; ఏమిచేయ-  
వచ్చును; సంకటంబుగల్గినది.

అని, తాత్పర్యము.

అసేన రాత్రిశేషేణ యదినాశ్వాస్యతే మయా  
సర్వథా నాస్తి సందేహః పరిత్యక్త్యతి జీవితమ్. ౧౨

టిక॥ ఏషా(అధ్యాహృతము)=ఈ  
సీత, అసేన=ఈ; రాత్రిశేషేణ=రాత్రి  
లోమిగతకాలముచేత; మయా=నాచే-  
త; నాశ్వాస్యతేయది=ఆశ్వాసింపఁబ-  
డకుండునేని; జీవితం=ప్రాణంబును; ప-  
రిత్యక్త్యతి=విడుచును; సర్వథా=అన్ని  
విధంబులను; సందేహః=సందేయము;

నాస్తి=లేదు.  
నేనుసూర్యోదయమునకు లోపల  
నాశ్వాసింపకుండునేని, యీసీతాదే-  
వి, ప్రాణంబులువిడుచును; దీనికెంత  
మాత్రమునుసందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

రామశ్చ యదిపృచ్ఛేత్తాం కిం మాం సీతా బ్రవీర్షతః  
కి మహం తం ప్రతిబ్రూయా మసంభాష్య సుమధ్యమామ్. ౧౩

టీక || రామశ్చ = రాముండును; మునిఁగూచిఁ; కిం = ఏమిటిని; ప్రతిబ్రూ  
మాం = నన్ను, “సీతా = సీత; మాం = న  
న్నుఁగూచిఁ; కిం = ఏమి; వచః = మాట  
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పినది”. ఇతి (అధ్యా  
హృతము) = అని; పృచ్ఛేద్యది = అడుగు  
నేని; అహం = నేను; సుమధ్యమాం = నుం  
దరమయిననడుముగలసీతనుగూచిఁ; అ  
సంభాష్య = మాటలాడక; తం = ఆరా

యాం = బదులు చెప్పుదును?

నేనిప్పుడు, సీతతోనేమియుమాట

లాడకయే, రామునొద్దకుఁ బోయినపి

మ్మట, అతండు, “సీతనాకేమిచెప్పిపంపి

నది” అనినన్నడుగునేని, నేనతనికేమని

బదులుచెప్పుదును, అని, తాత్పర్యము.

సీతాసంక్షేపరహితం మామిత స్వరయా గతమ్

నిదఃపేదపి కాకుత్స్థః క్రుద్ధ స్తీవేణ చక్షుషా. ౧౮

టీక || కాకుత్స్థః = రాముండు; ఇ  
తః = ఇచ్చటనుండి; త్వరయా = వేగము  
చేత; ఆగతం = వచ్చినవాడను; సీతా  
సంక్షేపరహితం = సీతచెప్పిపంపినమా  
టలేనివాడనగు; మాం = నన్ను; క్రు  
ద్ధః = కోపించినవాడై; తీవ్రేణ = తీక్షణ  
యిన; చక్షుషా = నేత్రముచేత; నిదః  
పేదపి = దహించిననుదహించును.

నేనిచ్చటనుండివేగమునఁ దనయొద్ద

కువచ్చి; “సీతతోనేనుమాటలాడలేదు

గావుననాబిడనాతోనేమియుంజెప్పిపం

పలేదు” అనిచెప్పఁగానే, రాముండు, మ

హకోపంబునొంది, చుటుకుఁజూపుల,

నన్నుదహించిననుదహించును.

అని, తాత్పర్యము.

యది చోద్యోజయిష్యామి భతాకరం రామకారణాత్

వ్యథా మాగమనం తస్య సన్వైవ్యస్య భవిష్యతి. ౧౯

టీక || రామకారణాత్ = రాముండ  
నుకారణమువలన; భతాకరం = ప్రభు  
వైనసుగ్రీవుని; ఉద్యోజయిష్యామియది  
చ = ప్రయత్నపడునట్లుచేయుదునేని  
యు; సన్వైవ్యస్య = సన్వైవ్యములతోఁగూడి  
న; తస్య = ఆసుగ్రీవునియొక్క; ఆగమ  
నం = వచ్చుట; వ్యథా = ప్రయోజనము  
లేనిది. భవిష్యతి = కాఁగలదు.

నేను, సీతతో మాటలాడక నేపోయి,  
రామునకై సుగ్రీవుని బ్రేరేపించియిచ్చ  
టికిఁదోడ్కొనివచ్చినను, ఈ సీతయింత  
వజ్రీదుఃఖముతోఁబ్రాణంబులు ధరించి

యుండఁజాలదు, గావున, నాసుగ్రీవుం  
డు నేన్యమలతో నిచ్చటికివచ్చుటయు,  
వ్యర్థమగును.  
అని, తాత్పర్యము.

అంతరం త్వహ మాసాద్య రాక్షసీనా మిహ స్థితః

శనై రాశ్వాసయిష్యామి సంతాపబహుళౌ మిమామ్. ౧౬

టీక॥ అహం = నేను; ఇహ = ఇచ్చట; స్థితః = ఉన్నవాడనై; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలలో; అంతరం = అవకాశమును; ఆసాద్యతు = పొందినంతనై; సంతాపబహుళౌ = అధికమయిన దుఃఖముగల; ఇమాం = ఈ సీతను; శనైః = మెల్లఁగా; ఆశ్వాసయిష్యామి = ఊహించెదను.

నేనిచ్చట నెయుండి, యీ రాక్షసస్త్రీలకొంచెమెచ్చరిక దప్పియుండునప్పుడుగాని, యవ్వలికిఁబోయినప్పుడుగాని, కొంచెమవకాశము గలిగినంతనై, పరమదుఃఖితయయి యున్న యీ సీతను, వీరలు వివకుండనట్లు మెల్లఁగా, నాశ్వాసించెదను.  
అని, తాత్పర్యము.

అహంత్య తితనుశ్చైవ వానరశ్చ విశేషతః

వాచంతో దాహరిష్యామి మానషీ మిహ సంస్కృతామ్. ౧౭

టీక॥ అహంతు = నేనును; అతితనుశ్చైవ = మిక్కిలిఁబిన్నదేహముగలవాడను; విశేషతః = విశేషించి; వానరశ్చ = కోఁతిని. ఇహ = ఇప్పుడు; మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు; సంస్కృతాం = సంస్కృతమయిన; వాచంచ = మాటను; ఉదాహరిష్యామి = చెప్పెదను.

నేను, మిక్కిలియు సూక్ష్మమయినదేహమునొందియున్నవాడను; అందును, వానరుండను, గావున, సన్నీరాక్షసస్త్రీలకనుఁగొనఁజాలరు; అందుకనుకూలముగా, మనుష్యులు మాటలాడునట్లు, సంస్కృతభాషనవలంబించి, చెప్పెదను; అదియు, నీ రాక్షసస్త్రీలకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

యది వాచం ప్రదాస్యామి ద్విజాతిరివ సంస్కృతమ్  
రావణం మన్యమానా మాం సీతా భీతా భవిష్యతి. ౧౮  
వానరస్య విశేషేణ కథం స్యా దభిభాషణం

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ద్విజాతిరివ = బ్రాహ్మణుండుంటే;	వణునిగా; మన్యమానా = తలంచుచు;
సంస్కృతాం = సంస్కృతమయిన; వాచం = మాటను;	భీతా = భయపడినది; భవిష్యతి = కాఁగలదు.
ప్రదాస్యామియది = ఇత్తునేని; సీతా = సీత; "వానరస్య = కోతికి; విశేషేణ = అతిశయముచేత;	నేను, బ్రాహ్మణుండుంటే సంస్కృతభాషను మాటలాడుదునేని, సీతాదేవి, "కోతిసంస్కృతభాషతోనే
అభిభాషణం = మాటలాడుట; కథం = ఎట్లు; స్వాత్ = కలుగును?" ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; మాం = నన్ను;	రావణుండునిభ్రమించి, భయంబునాం దును. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్య మేవ వక్తవ్యం మానషం వాక్య మర్థవత్. ౧౯

టీక॥ అవశ్యం = అవశ్యముగా; అర్థవత్ = అర్థముగల; మానషం = మనుష్యసంబంధియగు; వాక్యమేవ = మాటయే; వక్తవ్యం = చెప్పఁబడవలసినది.	కావున; నవశ్యము, సాధారణమయిన మనుష్యభాషనవలంబించి యేమాటలాడవలెను; సంస్కృతభాషలోమాటలాడఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

మయా సాంత్వయితుం శక్యా నాన్యధేయ మనిందితా

టీక॥ అనిందితా = నిందింపఁబడనట్టి; ఇయం = ఈసీత; మయా = నాచేత; అన్యధా = వేఱువిధంబున; సాంత్వయితుం = ఊటించుటకు;	అట్లుగాక, మఱియేవిధంబునను, అనిందితయగుసీత, నాశ్వాసింప, నాకలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సేయ మాలోక్య మే రూపం జానకీ భాషితం తథా. ౨౦  
రక్షోభి స్త్రాసితా పూర్వం భూయ స్త్రాసం గమిష్యతి

టిక॥ పూర్వం=మునుపు ; రక్షా  
భి=రాక్షసులచేత; త్రాసితా = భ  
యపలుపబడిన; సా=అట్టి; ఇయం=  
ఈ; జానకీ=సీతా; మే=నాయొక్క;  
రూపం=ఆకారమును; తథా=అట్లు;  
భాషితం=మాటలాడుటను; ఆలోక్య=  
చూచి; ధూయః=ఇంకను; త్రాసం=

భయమును ; గమ్యత్తి=పొందగలదు.  
ఈసీత, నేనువానరుండనైయుండు  
టను ; మనుష్యులుమాటలాడునట్లుమా  
టలాడుటనుంజూచి , పూర్వమిట్టిరా  
క్షసులవేషంబులంజూచి భయపడియు  
న్నదిగావున, నినుమడిభయంబునొందు  
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతో జాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యా న్ననస్సీవీ. ౨౧  
జానమానా విశాలాక్షీ రావణం కామరూపిణమ్

టిక॥ కామరూపిణం= ఇచ్ఛార్థీనంబు  
గురూపంబుగల; రావణం=రావణుని,  
జానమానా(జానానా) = ఎఱింగినది  
యును; విశాలాక్షీ=వెడలుపులయినకం  
డ్లుగలదియును; మనస్సీవీ= మంచిమన  
స్సుగలదియు, పతివ్రతయునగుననుట, సీ  
త, తతః = అటుపిమ్మట; జాతపరిత్రా  
సా=పుట్టినమహాభయంబునొందినదై;

శబ్దం=ధ్వనిని; కుర్యాత్=చేయును.  
అంత, విశాలంబులగు కండ్లుగలది  
యునుబతివ్రతయునగుసీత, రావణం  
డుకామరూపియనియెఱింగినది, కావు  
న, నాచందంబుంజూచినంతనె, మహాభ  
యంబునొంది, గట్టిగానటచును.  
అని, తాత్పర్యము.

సీతయాచ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసీగణః. ౨౨  
నానాప్రహరణో ఘోర స్సమేయా దంతకోపవః

టిక॥ సీతయా=సీతచే ; శబ్దే=ధ్వ  
ని; కృతేచ=చేయబడగానే ; రాక్ష  
సీగణః=రాక్షసశ్రీలసమూహము ;  
నానాప్రహరణః = నానావిధముల  
యినయాయుధములుగలదై; ఘోరః=

భయంకరమై ; అంతకోపవః = య  
మనితోఁబోలిగలదై; సహసా = శీ  
ఘ్రిముగా; సమేయాత్ = వచ్చును.  
సీతగట్టిగానటవఁగానే ; యీరా  
క్షసశ్రీలందఱు , నానావిధాయుధ

బులుధరించి, భయంకరముగా, మృత్తురు.

త్యువుంబోలె, వేగంబున, నాపైకివ అని, తాత్పర్యము.

తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః. ౨౩

వధేవ గ్రహణేచైవ కుర్యు ర్యత్నం యథాబలమ్

టీక|| తతో = అటుపిమ్మట; వికృతాన యత్నమును; కుర్యుః = చేయుదురు.  
నాః = వికారమునొందినముఖముగల, అంత, నీరాక్షసస్త్రీలు, నాచుట్టు  
రాక్షసస్త్రీలు; మాం = నన్ను; సర్వ సుంజుట్టుకొని, వారలచేతనై సంతవల  
తః = అంతటను; సంపరిక్షిప్య = చుట్టుకొ కు, నన్ను జంపుటకుఁగాని, లేక, ప  
ని; వధేవ = చంపుటయందును; గ్రహణే ట్టుకొనుటకుఁగాని, ప్రయత్నము సే  
చైవ = పట్టుకొనుటయందును : యథా యుదురు. అని, తాత్పర్యము.  
బలం = యథాశక్తిగా; యత్నం = ప్ర

గృహ్య శాఖాః ప్రశాఖాశ్చ సుంధాం శ్చై త్తమశాఖినామ్. ౨౪  
దృష్ట్వా విపరిధావంతం భవేయ భయశంకితాః

టీక|| శాఖాః = కొమ్మలను; ప్రశా శంకితాః = భయముచేభయపడినవార  
ఖాశ్చ = చిన్నకొమ్మలను; ఉత్తమశా లు, భయమునొందినవారలనుట; భవే  
ఖినాం = శ్రేష్ఠములయిన వృక్షముల యుః = అగుదురు.  
యొక్క; సుంధాంశ్చ = బోదెలను; చెట్టుకొమ్మలను జిన్నకొమ్మలను  
గృహ్య (గృహీత్వా) = పట్టుకొని; వి బెద్దచెట్లు బోదెలనుదీసికొని నాలుగు  
పరిధావంతం = నాలుగుప్రక్కలకును ప్రక్కలకునుబరుగెత్తు నన్నుఁజూచి,  
బరుగెత్తుచున్న; మాం (అధ్యాహృత మికిలియు భయమునొందుదురు.  
ము) = నన్ను; దృష్ట్వా = చూచి; భయ అని, తాత్పర్యము.

మమ రూపంచ సంప్రేక్ష్య వనే విచరతో మహత్. ౨౫

రాక్షసో భయవిత్రస్తా భవేయ ర్వికృతాననాః

ఓక॥ వికృతాననాః = వికారములు వివ్రస్తాః = భయముచే భయపడి  
మెండినముఖములుగల; రాక్షస్యః = సవారలు; భవేయుః = అగుదురు.  
రాక్షసస్త్రీలు; వసే = అడవియందు; ఆవికృతంబులగుముఖంబులుగల రా  
విచరతః = తిరుగుచున్న; మమ = నాయొక్క రాక్షసస్త్రీలు, అశోకవనంబునవిహరించు  
కొ; మహాత్ = గొప్పదైన; రూపంచ = చున్న నామహారూపంబుఁజూచి, భయ  
ఆకారమును; సంప్రేత్య = చూచి; భ  
పడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

తతః కుర్యు స్సమాహ్వనం రాక్షస్యై రక్షసామపి. ౨౬  
రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం రాక్షసేంద్రనివేశనే

ఓక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రాక్షస్యః = రాక్షసులయొక్క; సమాహ్వనమపి = వి  
రాక్షసస్త్రీలు; రాక్షసేంద్ర నివేశ  
నే = రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణుని  
టియందు; రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం = రుండగు రావణునంట, రావణునిచే ని  
రాక్షసులకుఁ బ్రభువయిన రావణునిచే యోగింపబడికావలియుండు రాక్షసు  
నియోగింపబడియుండు; రక్షసాం = లంబిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.

తే శూలశక్తి నిస్త్రించ వివిధాయుధపాణయః. ౨౭  
ఆపతేయు ర్విమదేశస్త్రిన్వేగేనో ద్విగ్నకారిణః

ఓక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; శూలశక్తి పతేయుః = వత్తురు.  
నిస్త్రించ వివిధాయుధపాణయః = శూ  
లముచిల్లకోలక త్రిమొదలగు నానావిధ  
ములయిన యాయుధములు చేతులందు  
గలవారలై; వేగేన = వేగముచే; ఉద్విగ్న  
కారిణః = భయము సేయువారలై; అ  
స్త్రిక్ = ఈ; విమదేశ = యుద్ధమందు; ఆ  
ఆ రాక్షసులు, శూలంబులఁజిల్లకో  
లులుఖడ్గములు మొదలగు నానావిధా  
యుధములఁజేతులందాల్చి, వేగంబునఁ  
బాపరులకు భయంబుగలిగించుచు, యు  
ద్ధంబునకు, వత్తురు.  
అని, తాత్పర్యము.

సంరుద్ధస్తైస్త పరితో విధమక్ష రక్షసాం బలమ్. ౨౮



శక్తుయాం న తు సంప్రాప్తం పరం పారం మహాదధేః

టీక॥ అహం = నేను; త్రైః = ఆరాత్మ	శక్తుయాం = చాలను.
సులచేత; పరితః = చుట్టును; సంరుద్ధ	ఆరాత్మసులునన్ననాలుగు ప్రక్క
స్తు = అడ్డగింపబడినవాడయ్యును; రక్ష	లంజుట్టుకొనియుడ్డగింపఁగా, నేనువార
సాం = రాత్మసులయొక్క; బలం = నైనయ్య	లనందఱఁబ్రహరింపనైనను శక్తుండన
మును; విధమక్ = ప్రహరించుచు; మ	గుదును, గాని, యీమహాసముద్రమును
హాదధేః = మహాసముద్రముయొక్క;	దాఁటియవ్వలిగట్టుఁజేరఁజాలను.
పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; సం	అని, తాత్పర్యము.
ప్రాప్తంతు = పొందుటకుమాత్రమ; న	

మాం వా గృహ్ణీయు రాప్లుత్య బహవ శ్శీఘ్రకారిణః. ౨౯

టీక॥ శీఘ్రకారిణః = వేగముగాబనిఁజే	చుటుకుగాఁ బనిసేయునట్టియీరా
యునట్టి; బహవః = అనేకములయినరా	త్మసులనేకులుచేరి, యాకాశమునకె
త్మసులు; ఆప్లుత్య = ఎగిరి; మాం = నన్ను.	రి, నన్నుఁబట్టుకొనినంబట్టుకొందురు.
గృహ్ణీయు గాన్వ = పట్టుకొనిననుబట్టుకొ	అని, తాత్పర్యము.
నుదురు.	

స్యా ద్వియం చాగృహీతాధా మమచ గ్రహణంభవేత్

టీక॥ తదా (అధ్యాహృతము) = అ	వేత్ = సంభవించును.
ప్పుడు; ఇయంచ = ఈసీతయును; అగృ	లట్లగునేని, యీసీతకు రామవృ
హీతాధా = గ్రహింపఁబడనివృ	త్తాంతముదెలియకపోవును; నేనునురా
త్తాంతముగలదే, రామవృత్తాంతముదె	త్మసులచేతిలోఁజీకుదును.
లియనిదనుట; స్యాత్ = అగును; మమచ =	అని, తాత్పర్యము.
నాకును; గ్రహణం = పట్టుకొనుట; భ	

హింసాభిరుచయో హింస్య రిమాం వా జనకాత్తజ్ఞామ్. ౩౦

టీక॥ హింసాభిరుచయః = హింసించుటయందుఁగోరికె గలవారలగురాక్షసులు; ఇమాం = ఈ; జనకాత్మజాం = జనకుని కూతురయినసీతను; హింస్యర్వా = చంపిననుజంపుదురు.

ఈ రాక్షసులు, ఎప్పుడునుజీవకోటులంబుఁగోరుచుండు వారిలుగావున, ఈసీతను, జపింపజంపుదురు. అని, తాత్పర్యము.

విపన్నం స్యాత్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయో రిదమ్

టీక॥ తతః = అంత ; రామసుగ్రీవయోః = రామునియొక్కయుసుగ్రీవునియొక్కయు; ఇదం = ఈ; కార్యం = పరిచయమునొందను. ని; విపన్నం = నాశమునొందినది ; స్యాత్ = అగును.

అట్లుగునని, రాముండునసుగ్రీవుండునుసాధింపఁగోరియుండు కార్యమంతయు, నాశమనొందను. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్దేశే నష్టమాగేన్ స్తిక్ రాక్షసైః పరివారితే. ౩౧  
సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి జానకీ

టీక॥ జానకీ = జనకునికొమఱతెయగుసీత; నష్టమాగేన్ = అగఁడనిచారిగలదియును; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; పరివారితే = చుట్టఁబడినదియును; సాగరేణ = సముద్రముచేత ; పరిక్షిప్తే = చుట్టఁబడినదియును; గుప్తే = రహస్యమయినదియునగు; అస్తిక్ = ఈ; ఉద్దేశే = ప్రదేశమునందు; వసతి = ఉ

న్నది. వానరులకెవ్వరికిని దెలియని దారిగలదియైబెక్కు రాక్షసులుగావలియున్నదియైజుట్టును సముద్రముచేఁబరిచిప్టింపఁబడియున్నదియు, నెవ్వరికినిదెలియనిదియునగు, నీస్థలంబున, సీతయున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశస్తేవా గృహీతేవారక్షోభి మయి సంయుగే ౩౨  
నాన్యం పశ్యామి రామస్య సహాయం కార్యసాధనే

టీక॥ మయి=నేను; సంయుగే = యొకని; నపశ్యామి=చూడను.  
 యుద్ధమునందు; రక్షోభీః= రాక్షసుల నేను, యుద్ధంబున రాక్షసులచేఁజ  
 చేరి; విశస్తేవా=చంపంబడఁగాగాని; చ్చినను, బట్టువడినను, మఱి, రాము  
 గృహీతేవా= పట్టుకొనఁబడఁగాగాని; ఎకుసహాయుఁడైయిట్టి కార్యముసాధిం  
 ని; కార్యసాధనే=పనిసాధించుటయల; పఁగలవాఁడు, మఱియొవ్వఁడు, నాకగ  
 దు; సహాయం=తోడగు; లన్యం=మఱి పడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

విమృశంశ్చ నపశ్యామి యో హతే మయి వానరః. ౩౩  
 శతయోజనవిస్తీర్ణం లంఘయేత మహేవాదధిమ్

టీక॥ మయి=నేను; హతే=చంపం శ్యామి=చూడకున్నాను.  
 బడఁగా; యః=ఏ; వానరః=వానరుఁ నేఁచ్చటయుద్ధంబునంజచ్చిన పిమ్మ  
 దు; శతయోజనవిస్తీర్ణం=నూలుయో ట, నూలుయోజనంబులగూరము, ఈ  
 జనచులదూరముగల; మహేవాదధిం= మహాసముద్రమును దాటంజాలిన వా  
 మహాసముద్రమును; లంఘయేత= దా నరుండు, మఱియొవ్వండును, ఎంతయా  
 టునో; తం(అధ్యాహృతము)= ఆత లోచించినను, నాబుద్ధికగపడలేదు.  
 ని, విమృశంశ్చ=ఆలోచించుచును; నప అని, తాత్పర్యము.

కామం హంతుం సమర్థోఽస్మి సహస్రాగ్ర్యపి రక్షసామ్. ౩౪  
 నశు శత్రోమి సంప్రాప్తుం పరం పారం మహేవాదధిః

టీక॥ అహం=నేను; రక్షసాం= రా ప్రాప్తుం=హించుటకుమాత్రము; న  
 షుసులయొక్క; సహస్రాగ్ర్యపి= వేల శత్రోమి=బాలను.  
 నైనను; హంతుం=చంపుటకు; కా నే, నన్నివేల రాక్షసులనైనను, సర  
 మం=మిక్కిలియు; సమర్థః=శక్తుం కుసేయక, చంపంగలను, గాని, యట్లు  
 డను; అస్మి=అగుచున్నాను. మహేవా యుద్ధంబున నలసిన పిమ్మట, సమ  
 దధిః=మహాసముద్రముయొక్క; ప హాసముద్రమును దాటి, యొవ్వలిగట్టును  
 రం=అవ్వలి; పారం=గట్టును; సం శేరఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.

అసత్యానిచ యుద్ధాని సంశయో మే నరోచతే. ౩౫

కశ్చ నిస్సంశయం కార్యం కుర్యా త్ప్రజ్ఞ స్సంశయమ్  
“కశ్చనిస్సంశయః” ఇతిపాతాంతరం.

టీక॥ యుద్ధానిచ = యుద్ధములును; అసత్యాని = అవ్యవస్థితములు, జయప్రదములను నిశ్చయము లేనివనుట. మే = నాకు; సంశయః = సంశయము గల్గించు కార్యము; నరోచతే = ఇష్టముగాదు. ప్రజ్ఞః = పండితుండు; నిస్సంశయః = నిస్సంశయముగా ఉండెను; కార్యం = పని; కుర్యాత్ = సంపాదించుట; హములేక; నిస్సంశయః (అనిపాతాంతరం)

రము) = సంశయములేనివాడై; కుర్యాత్ = చేయును? యుద్ధములో జయమే గల్గునని నిశ్చయింపఁగూడదు; అజయము గల్గిననుగల్గును; కావున, నిట్లు సంపాదించుకొనుటకు నాకు సమ్మతము; కార్యము సేయుటకు నాకు సమ్మతము; పండితుండగువాఁడెవ్వఁడును, ఇట్లు సంపాదించుకొనుటకు నాకు నిస్సంశయముగాఁ జేయఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పాణిత్వాగశ్చ వైదేహ్య భవే దనభిభాషణే. ౩౬

టీక॥ అనభిభాషణేచ = మాటలాడుకుండుటయందును; వైదేహ్యః = సీతయొక్క; ప్రాణత్యాగః = ప్రాణములు విడుచుట; భవేత్ (అధ్యాహృతము) = అగును.

నేను సీతతో మాటలాడకయెపోదునని, సీతాదేవి, తనకెవ్వరును దిక్కులేరనుకొని, ప్రాణములు విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

ఏష దోషో మహాన్ హి స్యాన్నమ సీతాభిభాషణే

టీక॥ సీతాభిభాషణే = సీతతో మాటలాడుటయందు; మమ = నాకు; ఏషః = ఈ; మహాన్ = గొప్పదైన; దోషః = దోషము; స్యాద్ధి = అగునుగాదా!

సీతతో మాటలాడినను, ఇప్పుడు చెప్పినట్లు, నాకు, మహాదోషము సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

ఘాతాశ్చాధాన్ విసశ్యంతి దేశకాలవిరోధితాః. ౩2

“ఘాతాశ్చాధాన్ విపద్యంతే” ఇతిపాతాంతరం.

విక్లబం చూత మాసాద్య తమ స్ఫూర్కోదయే యథా

టీక   ఘాతాః = సిద్ధములయిన;	చీకటియుఁబోలె;విసశ్యంతి= నశించు
అధాన్శ్చ=కార్యములును; విక్లబం=	చున్నవి. విపద్యంతే(అని, పాతాంతర
వివేకములేని; దూతం=రాయబారిని;	ము)=నశించును.
ఆసాద్య = పొంది; దేశకాలవిరోధి	సర్వసిద్ధములయినను గార్యములుదూ
తాః = దేశముచేతను గాలముచేతనువి	తవివేకములేనివాఁడగునేని, స్ఫూర్కోద
రోధించినవై; స్ఫూర్కోదయే=స్ఫూర్ద్య	యమునందుఁజేకటిసరించునట్లు, నశిం
నియుదయమునందు; తమోయథా =	చును. అని, తాత్పర్యము,

అధాన్నధాన్తరే బుద్ధి నిశ్చితాపి నశోభతే. 3౩

ఘాతయంతి సా కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః

టీ   అధాన్నధాన్తరే=కార్య	నందుఁ, జక్కఁగానాలోచించి, “ఇట్లు
కార్యవిషయమునందు;నిశ్చితాపి=నిశ్చ	చేయవలసిన” దనినిశ్చయించినను, కా
యింపఁబడినదైనను;బుద్ధిః = యుక్తిఁ	ర్థమునందవివేకులగు గూతలనియోగిం
శోభతే = ప్రకాశింపదు. పండితమా	చునేని, అదియెంతమాత్రముచక్కఁపడ
నినః=పండితులమనునహంకారముగల;	దు; ఈదూతలు, తమ కేమియుఁజెలియు
దూతాః=దూతలు;కార్యాణి=పనుల	కున్నను, దమకన్నఁబండితులులేరనియ
ను;ఘాతయంతిసా=చెఱపుదురుగాదా!	హంకరించి, కార్యంబులంజెఱతురు.

ప్రస్తుత, కార్యకార్యవిషయము | అని, తాత్పర్యము.

నవినశ్యే తక్కువం కార్యం వైక్లబ్యం నకథం భవేత్. 3౪

లంఘనంచ సముద్రస్థ కథన్తు నవృధా భవేత్

టీక|| కార్యం=పని; కథం=ఎట్లు; ధ్యాప్యతము)=నాకు; వైక్లబ్యం=వి  
నవినశ్యేత్=చేడకుండును? మమ (అ | వేకములేకుండుట: కథం= ఎట్లు; నభ

వేత్ = కలుగకుండును; సముద్రస్య = రామకార్యము జెడకుండునట్లును,  
సముద్రముయొక్క; లంఘనంచ = దాఁ ఈమహాసముద్రంబుదాటినది, వ్యర్థ  
టుటయును; కథన్న = ఎట్లు; వృధా = ముగాకుండునట్లును, జేయవలెను; ఆ  
వృధా = ము; నభవేత్ = కాకుండును? యుపాయమేదీ? అని, తాత్పర్యము.

కథన్నఖలు వాక్యం మే శృణుయా నోద్విజేతవా. ౪౦

టీక॥ సీతా (అధ్యాహృతము) = సీత, నేనుజెప్పమాటను, వినునట్లు  
సీతాదేవి; మే = నాయొక్క; వాక్యం = గాని, లేక, వామాటనువిని భయపడ  
మాటను; కథన్న = ఎట్లు; శ్రుణుయా కుండునట్లుగాని, నేనుమాటలాడ వలె  
త్ = వినును? వా = లేక; నోద్విజేత = భ ను. అని, హనుమంతుండు, ఆలోచిం  
యపడకయిననుండును? చెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇతి సంచింత్య హనుమాం శ్చకార మతిమాన్తతిమ్

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయిన బు బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుం డి  
ద్ధిగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండు, ట్లుచక్కగా నాలోచించి, చేయవల  
ఇతి = ఇట్లు; సంచింత్య = చక్కగానా సినవిధము, నిట్లుని, నిశ్చయించెను.  
లోచించి; మతిం = తలంపును, చకార = అని, తాత్పర్యము.  
చేసెను.

రామ మక్లిష్ట కమాణం స్వబంధు మనుకీతయత్. ౪౧

వై నా ముద్వేజ యిష్యామి తద్బంధుగతమానసామ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = ఆబంధుండగు రామనిబొందిన మన  
నేను; అక్లిష్టకమాణం = దుఃఖము సుగల; ఏనాం = ఈసీతను; నోద్వేజ  
లేనికార్యములుగల, ఎవ్వరికినిదుఃఖంబు యిష్యామి = భయపడునట్లు చేయ  
గలిగించుకార్యములు సేయని వాడను కుండెదను.

ట; స్వబంధుం = తనబంధువయిన; నేను, ఈసీతకుబంధుండగు రాము  
రామం = రాముని; అనుకీతయత్ = నింగీతించెదను; కావున, సీతమనస్సు  
పొగడుచు; తద్బంధుగతమానసాం = రామునియందెబడమయియుండుటంజే

సీయిబిడెక భాయంబుగలుగదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్వోకూడాం వసిష్ఠస్య రామస్య విదితాత్మనః. ౪౨

శుభాని ధర్మకాయుక్తాని వచనాని సమర్పయన్

శ్రావయిష్యామి సర్వాణిమధురాం ప్రబ్రువన్ గిరమ్. ౪౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేటి = అన్నింటిని; శ్రావయిష్యామి = విని  
ను; ఇత్వోకూడాం = ఇత్వోకువంశము పించెదను.

నందుంబుట్టినవారలలో; వసిష్ఠస్య = శ్రే ఇత్వోకువంశమునఁ బుట్టిన వారల  
వంతుడును; విదితాత్మనః = తెలియఁబడిన లో శ్రేష్ఠుండును బరమాత్మ వేత్తయు  
యాత్మగలవాఁడునగు; రామస్య = రా నగు రామండు, నీతకుఁ జెప్పమని, చె  
మునియొక్క; శుభాని = మంగళకరము ప్పిన, ధర్మకాయంబులగు మంగళవచనం  
లును; ధర్మకాయుక్తాని = ధర్మముతోఁ బులను, మెల్ల మెల్ల గా; జెప్పచు, ని  
గూడినవియునగు; వచనాని = మాటల ట్లుమధురవచనంబున, రామునిమాటల  
ను; సమర్పయన్ = అప్పగించుచు; మధు న్నొంటిని; వినిపించెదను.

రాం = మనోహరమయిన; గిరం = వా అని, తాత్పర్యము.

కు-ను; ప్రబ్రువన్ = చెప్పచు; సర్వా

శ్రద్ధాస్యతి యథా హీయం తథా సర్వం సమాదధే

టీక॥ యథా = ఎట్లు; ఇయం = ఈసీ ఎట్లు చెప్పినట్లయిన, నీసీత, భయం  
త; శ్రద్ధాస్యతి = నమ్మనో; తథా = అ బునొందక, హనుమంతునిమాటపై న  
ట్లు; హనుమాన్ (అధ్యాహృతము) = మృకముంచునో, ఆప్రకారముగానే,  
హనుమంతుండు; సర్వం = అంతను; స చెప్పనట్లు, హనుమంతుండు. నిశ్చయిం  
మాదధేహి = నిశ్చయించెనుగదా! చినాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స బహువిధం మహానుభావో

జగతిపతేః ప్రమదా మవేక్షమాణః. ౪౪

మధురమవితథం జగదవాక్యం

ద్రుమవిటపాంతర మాస్థితో హనూమాన్

మహానుభావః=అధికమయిన పు	ధామముకానిదియునగు; వాక్యం=మా
భావముగల;సః=ఆ ; హనూమాన్=	టను; బహువిధం= పెక్కు-విధములు
హనుమంతుడు ; ద్రుమ విటపాంత	గలుగునట్లుగా;జగద=చెప్పెను.
రం=చెట్టుకొమ్మనడుమును; ఆస్థితః=	మహానుభావుండగు నాహనుమం
పొందినవాడై; జగతిపతేః (జగతీప	తుండు,చెట్టుకొమ్మపైసీతకగపడ కుం
తేః)=ధూమికింబ్రభువైన రామునియొ	డి, సీతంబూచుచు, మధురంబును వ్య
క్క;ప్రమదాం=భార్యను; అవేక్షమా	ధామయినసంగతిలేనిదియునగు మా
ణః=చూచుచు; ఇతి=ఇట్లు; వత్సమా	ట, నీప్రకారముగా , నానావిధంబు
ణప్రకారముననుట; మధురం= మనో	లం,జెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
హరమయినదియును; అవితథం=వ్య	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్తార్ధము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.



అమ్మ

ఏ క త్రిం శ స ర్గ పాఠం భః.

ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపిః

సంశ్రవే మధురం వాక్యం వై దేహ్య వ్యాజహర హ. ౧

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోతియుగుహనుమంతుడు; ఏవం=ఇట్లు; బహువి



ధాం=అనేకవిధములయిన; చింతాం= ఆలోచనమును ; చింతయిత్వా=ఆలోచించి, చేసియునుట; వై దేహ్యః = సీత యొక్క-("హ" అనునదిపాదపూర్ణార్థము); సంశ్రవే = సమీపమునందు; లేక, సంశ్రవే=వినుటయందు; మధురం= మనోహరమయిన; వాక్యం = మాటను;

వ్యాజహర=చెప్పెను. హనుమంతుండిట్లునానావిధములుగా నాలోచించి, సీతాదేవిసమీపమున, విన్నంతనెసంతోషంబుగల్గించునట్టిమధురంబగు, మాటం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.



రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవాజిమాన్

పుణ్యశీలో మహాకీర్తిః ఋజురాసీన్ సహాయశాః. ౨

టీక|| రథకుంజరవాజిమాన్=రథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులుఁ గలవాఁడును; పుణ్యశీలః=పుణ్యస్వభావము గలవాఁడును; మహాకీర్తిః=అధికమయిన దానంబునంగల్గిన కీర్తిఁగల వాఁడు

ను; ఋజుః=కపటములేనివాఁడును, మహాయశాః = అధికమయిన, పరాక్రమంబునంగల్గిన కీర్తిఁగలవాఁడునగు ; దశరథోనామ=దశరథుం డనియెడు ; రాజా=రాజు ; అసీత్=ఉండెను.

రథంబులు నేనుగలుగుటంబులు రాక్రమంబున నేమి యధికమయిన కీర్తి గలిగి, పుణ్యంబులు మాత్రమే నేయు నొందియుండు, దశరథుండను రాజౌచు గపటంబులేక, దానంబుల నేమి ప కడంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజషీఠాం గుణశ్రేష్ఠ స్తపసాచషిః భిన్నమః  
చక్రవర్తి కులేజాతః పురిందరసమో బలే. ౩

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము) = ఆద దరసమః = ఇంద్రునితో సమానుండు. శరభమహారాజు ; రాజషీఠాం = ఆదశరథుండు, గుణంబుల రాజభూ రాజభూలలోపల; గుణశ్రేష్ఠః = గు లలోగడునధికుండు, తపంబున ఋషు లకు సరివచ్చువాండు ; తపసాచ = తప లక్ష్మణునివలె ; సు ప్సచేతను; ఋషిభిః = ఋషులతో ; స రాజులవంశంబునం బుట్టినవాండు ; ప మః = సమానుండు. చక్రవర్తి కులే = చ రాక్రమంబున, దేవేంద్రునకు సరియగు క్రవర్తులవంశము నందు; జాతః = పు ను. ట్టినవాండు. బలే = బలమునందు; పురం అని, తాత్పర్యము.

అహింసారతి రత్నంద్రో ఘ్నణీ సత్యపరాక్రమః  
ముఖ్యశ్చే త్వాకువంశస్య లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మీ వధానః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము) = ఆదశ దు. లక్ష్మీ వధానః = సంపదనువృద్ధిబొం రథుండు; అహింసారతిః = హింసించకుం దించువాండు. రత్నంద్రః = ఆ దశరథుండు, ప్రాణిలోకమును హింసించకుండు; దుష్టుండుగాండు; దయా దుష్టుండుగాండు. ఘ్నణీ = దయగలవాం శాలి; దృఢమయిన పరాక్రమంబుగల వాండు. సత్యపరాక్రమః = ఎప్పటికిని వ్యథా ముకాని పరాక్రమముగలవాండు. ఇత్వా వాండు; ఇత్వాకువంశమున కంతయు కువంశస్య = ఇత్వాకువుయొక్క వంశ ముఖ్యుండు; అధికమయిన సంపదగల మునకంతయు. ముఖ్యః = శ్రేష్ఠుండు. ల వాండు; ఆశ్రితుల సంపదనువృద్ధిబొం ట్మీవాక్ = అధికమయిన సంపదగలవాం దించువాండు. అని, తాత్పర్యము.

పాధివవ్యంజనై ర్యుక్తః పృథుశ్రీః పాధివవ్యభః  
పృథివ్యాం చతురంతాయాం విశ్రుత స్సుఖద స్సుఖీ.౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము=ఆదశర  
ధుండు; పాధివవ్యంజనైః=రాజుల  
క్షణములతో; యుక్తః=కూడినవా  
డు. పృథుశ్రీః=అధికమయిన కాంతిగల  
వాడు. పాధివవ్యభః=రాజశ్రేష్ఠుడు.  
చతురంతాయాం=నాలుగు కొనలుగ  
ల; పృథివ్యాం=భూమియందు; విశ్రు  
తః=ప్రసిద్ధుడు. సుఖదః = సుఖమని  
చ్చువాడు.

మతియునాదశరధుండు, శంఖచక్ర  
రేఖలుమొదలగు రాజులక్షణములుగల  
వాడు; అధికమయిన దేహకాంతిగల  
వాడు; రాజులలో మేటియయినవా  
డు; చతుస్సముద్రంబుల నడుమనుండు  
భూమియందంతటను బ్రసిద్ధి నొందిన  
వాడు; జనలకుసుఖంబుగలుగఁజేయు  
వాడు; మిక్కిలియుసుఖంబుననుభవిం  
చుతాడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రః ప్రియో శ్రేష్ఠ స్తారాధిపనిభాననః  
రామోశామ విశేషజ్ఞః శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్ఠతామ్. ౬

టీక॥ తస్య = ఆదశరధునకు; తా  
రాధిపనిభాననః=చంద్రునితోసమాన  
మయినముఖముగలవాడును; విశేష  
జ్ఞః=విశేషంబునెఱింగిన వాడును; స  
ర్వధనుష్ఠతాం = ఎల్ల విలుకాండ్ర  
లోను; శ్రేష్ఠః = మేటియయినవాడు  
ను; శ్రేష్ఠః = తోఁబుట్టువులలోఁబెద్ద  
వాడును; ప్రియః=ఇష్టుండునగు; రా  
మోనామ=రాముండనెను; పుత్రః =

కొడుకు; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉ  
న్నాడు.

ఆదశరధునకు, జంద్రబింబముబో  
లుముఖంబుగలవాడునుధర్మవిశేషం  
బులనెఱింగినవాడును విలుకాండ్రంద  
టిలోనుశ్రేష్ఠుండును, బ్రియండునగు  
శ్రేష్ఠపుత్రుండు, రాముండనువాడు, గ  
లడు. అని, తాత్పర్యము.

రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్యచ రక్షితా  
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్యచ పరంతపః. ౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముండు; స్వస్య=తనదైన; ధర్మస్య= ధర్మముయొక్క; రక్షితా=రక్షించువాడు. స్వజనస్యచ=తనబంధుజనముయొక్కయు; రక్షితా= రక్షించువాడు; జీవలోకస్య=ప్రాణిసమూహముయొక్కయు; రక్షితా= రక్షించువాడు. ధర్మస్యచ= ఐత్యోశ్రమధర్మముయొక్కయు; రక్షితా (అధ్యాహృతము)=రక్షించువాడు. పరంతపః= శత్రువులఁదప్పించజేయువాడు.

ఆరాముండు, తనక్షత్రియవర్ణమునకు విధింపఁబడిన ధర్మమును రక్షించుకొనవాడు; తనధర్మమును రక్షించుకొనునట్లు తనబంధుజనమును రక్షించును; తనబంధుజనమును రక్షించునట్లు నమస్తప్రాణులను రక్షించును; అట్లువర్ణాశ్రమ ధర్మమును దప్పకుండ రక్షించువాడు; శత్రువులం జంపువాడు.  
అని, తాత్పర్యము.

తస్య సత్వాభిసంధస్య వృద్ధస్య వచనా త్పితుః  
సభార్య స్సహచభాగిత్రా వీరః ప్రవాజితో వనమ్. ౮

టీక॥ సత్వాభిసంధస్య=సత్యమయిన సంకల్పముగలవాడును; వృద్ధస్య= ముదుసలివాడును; పితుః=తండ్రియనగు; తస్య=ఆదశరథునియొక్క; వచనాత్=మాటవలన; వీరః=పరాక్రమశాలియగురాముండు; సభార్యః= పెండ్లాముతోఁ గూడినవాడై; భాగిత్రా తాచసహ=తమ్మునితోనుంగూడ; వ

నం=అడవిని; ప్రవాజితః=పొందినాడు.  
సత్యసంకల్పుండును వృద్ధుండునగు తండ్రియైనదశరథునియొక్కచేఁ, బరాక్రమశాలియగురాముండు, భార్యయొడముండును వెంటరా, నరణ్యంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన తత్ర మహారణ్యే మృగయాం పరిధావతా  
రాక్షసా నిహతా శూరౌ బహవః కామరూపిణిః. ౯

టీక॥ తత్ర=ఆ; మహారణ్యే=గొప్పయడవియందు; మృగయాం=వేటను



గూచిః; పరిధావతా = పరుగెత్తుచు	రాక్షసులు; నిహతాః = చంపబడినా
న్న, తిరుగుచున్నయనట; తేన = ఆరా	రు.
మనిచేత; శూరః = యుద్ధమునందుభ	అమహారణ్యంబున, రాముండు, వే
యంబులేనవారలును; బహవః = అనేకు	టాడుచు, శూరులును గామరూపులున
లును; కామరూపిణి = కృచ్ఛార్ధీనంబగు	గురాక్షసులననేకులఖయండుమొదలగు
రూపముగలవారలునగు; రాక్షసాః =	వారిలం, జంపెను. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానవధం శ్రుత్వా హతౌ చ ఖరదూషణౌ  
తతస్త్యమహాప్రహృతా జానకీ రావణేన తు. ౧౦  
వంచయిత్వా వనే రామం మృగరూపేణ మాయయా

టీక  జనస్థానవధం = జనస్థానంబు	మోసపుచ్చి; జానకీ = సీత; అమహాప
నందలి రాక్షసులవధమును; హతౌ = చం	హృతా = కోపముచేసెనపహరించబడి
పబడిన; ఖరదూషణౌ చ = ఖరునిదూష	నది.
ణుని; శ్రుత్వా = విని; తతస్త్య = అటుపిమ్మ	రావణుండు, జనస్థానంబు నందలి
టనె; రావణేన = రావణునిచేత (“తు”	రాక్షసులందఱును ఖయండును దూష
అనునది పాదపూరణార్థము); వనే =	ణుండును రామునిచే జచ్చుటనువిని,
అడవియందు; రామం = రాముని; మా	యంతఃగోపంబున, రాముని మాయా
యయా = మాయచేత; మృగరూపేణ =	మృగరూపంచినమోసపుచ్చి, సీతనప
జింకరూపముచేత ; వంచయిత్వా =	హరించినాడు. అని, తాత్పర్యము.

స మాగమాణ స్తాం జేవీం రామ స్సీతా మనిందితామ్. ౧౧  
అససాద వనే మిత్రం సుగ్రీవంనామ వానరమ్

టీక  సః = ఆ; రామః = రాముండు;	మాణః = వెదకుచు; సుగ్రీవంనామ = ను
వనే = అడవియందు; అనిందితాం = నిం	గ్రీవుడనియెడు; వానరం = వానరుని ;
దింపబడిన; జేవీం = భార్యయైన ;	మిత్రం = స్నేహితునిగా; అససాద =
తాం = ఆ; సీతాం = సీతను ; మాగ =	పొందెను.



ఆరాముండు, పతివ్రతయైన తడతనికి స్నేహితుండయ్యె.  
నభార్యను సేతను వనంబున వెదకుచుం అని, తాత్పర్యము.  
బోఁగా, నచ్చట, సుగ్రీవుండనువానరుం

తత స్స వాలినం హత్వా రామః పరపురంజయః. ౧౨  
ప్రాయచ్చ త్కపిరాజ్యం త త్సుగ్రీవాయ మహాబలః

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; పరపురంజయః=శక్తికొఱకు; ప్రాయచ్చత్=ఇచ్చెను.  
జయః=శత్రువుల పట్టణంబుల జయించు అంత, శత్రుపట్టణంబుల జయించు  
వాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన బ వాఁడును మహాబలుండునగు రాముండు,  
లముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; రామః= వాలియనువానరుంజంపి, యతనికుండి  
రాముండు; వాలినం=వాలిని; హత్వా= నవానర రాజ్యంబును, సుగ్రీవున, కీచ్చెను.  
చంపి; తత్=ఆ, కపిరాజ్యం=వానరు అని, తాత్పర్యము.  
లదొరతనమును, సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవు

సుగ్రీవేణాపి సందిష్టా హరయః కామరూపిణః. ౧౩  
దిక్షు సర్వాసు తాం దేవీం విచిన్వంతి సహస్రశః

టీక॥ కామరూపిణః= ఇచ్చాధీనంబు తాం=ఆ; దేవీం=సీతాదేవిని; విచిన్వం  
గురూపములుగల; హరయః=వానరు తి=వెదకుచున్నారు.  
లు; సుగ్రీవేణాపి=సుగ్రీవునిచేతను; సంది అంత, సుగ్రీవుం డాజ్ఞాపింపఁగాఁ,  
ష్టాః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; సహ గామరూపులగువానరులు వేలకొలంది,  
స్రశః=వేనవేలుగా; సర్వాసు=సమస్త సమస్తదిక్కులందును, ఆసీతాదేవిని, వె  
ములయిన; దిక్షు = దిక్కులందును; దకుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అహం సంపాతివచనా చ్చతయోజన మాయతమ్. ౧౪  
అస్యా హేతో ర్విశాలాత్యై స్సాగరం వేగవా స్త్వతః

టీక॥ అహం=నేను; విశాలాత్యై=వెడలువులయిన కండ్లుగల; అస్యః=ఈ

సీతయనెడు; హేతోః = కారణమునకు; నాడను.

సంపాతివచనాత్ = సంపాతిమాటవల నేను, ఈసీతకుఁగానే, సంపాతిమా  
న; వేగవాక్ = మిక్కిలియువేగముగల టప్రకారము, వేగంబున, నూఱుయోజ  
వాడనై; శతయోజనం = నూఱుయోజ నంబుల దూరముగల, యాసముద్రము  
నములు; ఆయతం = దూరముగల; సాగ నుదాఁటించినాను.  
రం = సముద్రమును; ప్లుతః = దాఁటి అని, తాత్పర్యము.

యధారూపాం యధావశాం యథాలక్ష్మీంచ నిశ్చితామ్. ౧౫  
అశ్రౌషం రాఘవస్యా హం సే య మాసాదితా మయా

టీక|| అహం = నేను; రాఘవస్య(పం నాచేత; ఆసాదితా = పొందఁబడినది.  
చమ్యుధృమందువప్తి)రామునివలన; య రాముండు, నాకుసీతదేహంబును,  
ధారూపాం = ఎట్టిదేహముగలదాని రంగును గాంతియును, ఎట్లుండునని, దే  
గాను; యధావశాం = ఎట్టిరంగుగలదా ప్పెనో, అట్లే దేహంబునురంగును గాంతి  
నిఁగాను; యథాలక్ష్మీంచ = ఎట్టికాంతిగ యుంగల, యాసీతను, బాచినాను. అని,  
లదానిఁగాను; నిశ్చితాం = నిశ్చయింపఁ హనుమంతుఁడుచెప్పెను.  
బడినదానిఁగాను; అశ్రౌషం = వింటినో; అని, తాత్పర్యము.  
సా\_అట్టి; ఇయం = ఈసీత; మయా =

విరరామైవ ముక్త్వా సౌ వాచం వానరపుంగవః. ౧౬

టీక|| వానరపుంగవః = వానరశ్రే వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుం  
ష్ఠుండగు; అసౌ = ఈహనుమంతుండు; డింతవఱకుఁజెప్పి, యంతనూరకుండె  
ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; విరరా ను. అని, తాత్పర్యము.  
మ = ఊరకుండెను.

జానకీచాపి తచ్చృత్వా పరం విస్తయ మాగతా

టీక|| జానకీచాపి = సీతయును; పరం = అధికమయిన; విస్తయం = అశ్చ  
తత్ = ఆమాటను; శ్రుత్వా = విని; ర్యమును; ఆగతా = పొందినది.

సీతయును, హనుమంతుడుచెప్పిన కిరిలియునాశ్చర్యమునొందెను.  
మాటలను, విని, “ఇప్పుడిక్కడ, నట్టి అని, తాత్పర్యము.  
మాటలంజెప్పవారడెవ్వఁడు!” అని, మి

తత స్సా వక్రకేశాంతా సుకేశీ కేశసంవృతమ్. ౧౭  
ఉన్నమ్య వదనం భీరు శింశుపావృక్ష మైత్తుత

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వక్రకేశః=చెను.  
శాంతా=వంకరలయినవెండ్రుకలకొన అంతఁ, గొనలందువంకరకలై సుంద  
లుగలదియును; సుకేశీ = సుందరముల రములయియుండువెండ్రుకలతో నొప్పు  
యినవెండ్రుకలుగలదియును; భీరుః = చుండునాసీతాదేవి, భయపడుస్వభా  
భయపడుస్వభావము గలదియునగు; వంబుగలదిగావునఁగొంచెముభయంబు  
సా=ఆసీత; కేశసంవృతం=వెండ్రుక గదుర, నురివోసికొనుటకై వెండ్రుకలం  
లచేఁగప్పఁబడిన; వదనం=ముఖమును; గట్టఁబడియుండుముఖమునుబై కెత్తి,  
ఉన్నమ్య=ఎత్తి; శింశుపావృక్షం = శింశుపావృక్షముంజూచెను.  
శింశుపావృక్షమును; ఐత్తుత = చూ అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య సీతా వచనం కపిశ్చ  
దిశశ్చసర్వాః ప్రదిశశ్చ వీత్య ౧౮  
స్వయం ప్రహషణం పరమం జగామ  
సర్వాత్మనా రామ మనుస్తరంతీ

టీక॥ సీతా=సీత; కపిః= వానరు మం=రాముని; అనుస్తరంతీ=ధ్యాని  
నియొక్క; వచనం=మాటను; నిశమ్య చుచు; స్వయం = తాను; పరమం=మి  
చ=వినియును; సర్వాః=సమస్తముల కిరిలియు నధికమయిన; ప్రహషణం=  
యిన; దిశశ్చ=దిక్కులను; విదిశశ్చ=వి సంతోషమును; జగామ=పొందెను.  
దిక్కులను; వీత్య= చూచి; సర్వాత్మ సీతాదేవి, హనుమంతునిమాట వి  
నా= సమస్తమయినమనస్సుచేత; రా ని, సమస్తములయిన దిక్కులను విది



కులనుంజూచి, యెవ్వరినిం గానక, గాధ్యానించుచు, బరమసంతోషంబు నిశ్చలంబగుమనంబున, సేకా కారంబు నొందెను- అని, తాత్పర్యము.

సా తిర్యగూర్ధ్వంచ తథాప్యథస్తా  
న్నిరీక్షమాణా త మచింత్యబుద్ధిమ్. ౧౯  
దదశః పింగాధి పతే రమాత్యం  
వాతాత్తజం సూర్య మివోదయస్థమ్

టీక॥ సా=ఆసీత; తిర్యక్ = అడ్డము | దేవునికొడుకైన హనుమంతుని, దదర్శ= గాను; ఉర్ధ్వంచ=పైఁగాను; తథా= చూచెను.  
అట్లు; అథస్తాదపి=క్రిందను; నిరీక్షమా నీతాదేవి, యాశింశుపావృక్షమున  
ణా=వెదకుచు; అచింత్యబుద్ధిం= ఎన్న కు, చార్షవ్వంబులను, బై గాను గిందను  
రానిబుద్ధిగలవాఁడును, పింగాధిపతేః= వెదకుచు, అచింత్యంబగుబుద్ధిగలవాఁడు  
వాసరులకుం బ్రభువైన సుగ్రీవునియొ ను వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునిమంత్రి  
క్క; అమాత్యం = మంత్రియును, ఉద యును, ఉదయకాల సూర్యుండుంబో  
యస్థం= ఉదయకాలంబుననుండు; సూ లెఁ బూపరులకు సంతోషంబుగలిగించు  
ర్యమివ(స్థితం)= సూర్యుండుంబోలెను వాఁడునగు వాయుకుమారుని హనుమం  
న్నవాఁడునగు; వాతాత్తజం=వాయు తునింబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆవికాప్యే,  
సుందరకాండే, ఏకత్రింశస్సగః

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)  
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకత్రింశస్సగః టీక,  
ముగిసినది.

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము. ౬౧

స ౩౨

త్రై

ద్యా త్రింశసగళా రంభః.

తత శ్శాఖాంతరే లీనం దృష్ట్వా చలితమానసా  
వేష్టితాజానవస్త్రం తం విద్యుత్సంఘాతపంగళమ్. ౧

<p>టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట, సా(అ ధ్యాహృతము)=ఆసీతాదేవి; శాఖాం తరే=కొమ్మనడుమునందు ; లీనం = దాగినవాడును; వేష్టితార్జునవస్త్రం= చుట్టుకొనబడిన తెల్లనివస్త్రముగల వాడును; విద్యుత్సంఘాతపంగళం = మెఱపులయొక్క సమూహమువలెగో గోజనమువంటి వర్ణముగలవాడునగు, తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూ</p>	<p>చి; చలితమానసా=భయంబునొందిన వనసుగలది; అసూత్ (అధ్యాహృత ము)=ఆయెను. అంత, నాసీతాదేవి, చెట్టుకొమ్మ నడుమదాగినవాడై ; తెల్లనివస్త్ర ముగట్టుకొని, మెఱపులసమూహమున కుంబోలెడప్రకాశంబు గలిగియుండు, నాహనుమంతుఁజూచి, కొంచెముభ యంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా దదశ= కపిం తత్ర ప్రశ్రితం ప్రియవాదినమ్  
పుల్లాశోకోత్కరాభాసం త త్తచామిక రేక్షణమ్. ౨

<p>టీక॥ సా=ఆసీత; తత్ర = ఆచెట్టు కొమ్మపై; ప్రశ్రితం = వినయముగల వాడును; ప్రియవాదినం=సంతోషము గలిగించుమాటలం జెప్పుచున్నవాడు ను, పుల్లాశోకోత్కరాభాసం=వికసించిన యశోకపుష్పముల సమూహము యొక్కకాంతివంటికాంతి గల వాడు ను; త త్తచామిక రేక్షణం=ఊడబంగారము</p>	<p>రమువంటికండ్లుగలవాడునగు; కపిం= వానరుని; దదశ=చూచెను. అట్లు, సీతాదేవి, చక్కగాఁ జెట్టు కొమ్మపైఁజూడఁగా నాబిడకు , విన యంబుగలవాడై ప్రియవాక్యంబులుప లుకుచు , వికసించినయశోకపుష్పంబుల కాంతియుంబోలెడప్రకాశించుచు, నుత్త మమయిన బంగారము వన్నెగలకండ్లు</p>
--	---

తోనొప్పుచుండు, వానరుండుకొక్కఁడు | అని, తాత్పర్యము.  
(హనుమంతుఁడు) కనుపడెను,

మైథిలీ చింతయామాస విస్తయం పరమం గతా

టీక॥ మైథిలీ=సీతాదేవి; పరమం = అంతసీతాదేవి; పరమాశ్చర్యంబు  
మిక్కిలియనధికమయిన; విస్తయం = నొంది, యిట్లుని, చింతించెను.  
ఆశ్చర్యమును; గతా = పొందినదై; చిం అని, తాత్పర్యము.  
తయామాస = ఆలోచించెను.

అహో భీమ మిదం రూపం వానరస్య దురాసదమ్. ౩

దుర్నిరీక్ష మితి జ్ఞాత్వా వునరేవ ముమోహ సా

టీక॥ సా = ఆసీత; “ఇదం = ఈ; వా వునరేవ = మఱలను; ముమోహ = మో  
నరస్య = కోరియొక్క; రూపం = ఆకా హంబునొంచెను.  
రము; భీమం = భయంకరమయినది. దు “అయ్యో! నాకీవానరరూపంబగప  
రాసదం = పొందగూడనిది; మహాదుః డినదే! ఇదిభయంకరమయినది; మహా  
ఖంబు సంభవింపఁబోవు సమయంబున దుఃఖంబుగల్గునమయంబునం గాని యగ  
నెదీనిఁబూడంగల్గుననుట. దుర్నిరీక్షం = పడదు; జూచువారలకు మహాదుఃఖము  
చూడఁగూడనిది, చూచువారికిమహాదుః గల్గించునది.” అని, తలంచి, సీతాదేవి,  
ఖంబుగలిగించునదియనుట; అహో = మఱల దుఃఖంబున, మూర్ఛనొందెను.  
అయ్యో! ఇతి = అని; జ్ఞాత్వా = తలంచి, అని, తాత్పర్యము.

విలలాప భృశం సీతా కరుణం భయమోహితా. ౪

రామరామే తి దుఃఖాతా లక్ష్మణేతిచ భామినీ

టీక॥ భామినీ = స్త్రీయగు; సీతా = సీతాదేవి మోహము నొందినదై; దుఃఖా  
తాదేవి; భయమోహితా = భయము తా = దుఃఖముచేబీడింపఁబడినదై;

<p>రామరామ=రాముడా రాముడా! ఇ తి=అనియును; లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! ఇతిచ=అనియును; కరుణం=వినువారల కుదుఃఖముగల్గనట్లుగా; భృశం = మి క్కిలియు; విలలాప=దుఃఖించెను.</p>	<p>సీతాదేవి, భయంబునను దుఃఖించున నుగుందుచు, “రాముడా! లక్ష్మణు డా!” అనిపలుకుచు, వినువారలకును దుః ఖముగల్గనట్లుగా, నానాప్రకారంబుల, దుఃఖించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రురోద బహుధాసీతా మందం మందస్వరా సతీ. ౫

<p>టీక॥ సీతా=సీత; మందస్వరాసతీ= తిన్ననికంఠధ్వనిగలదై; మందం=వెల్ల గా; బహుధా=పెక్కువిధంబులను, రు రోద=వద్యెను.</p>	<p>అంత, సీత, రాక్షసస్త్రీలు విందర నుభయంబున, దిన్ననికంఠంబుతో, మె ల్లంగా, దుఃఖించుపట్టజాలక, యేడ్చె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

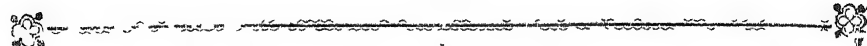
సా తం దృష్ట్వా హరిశ్రేష్ఠం వినీతవ దుపస్థితమ్  
మైధిలీ చింతయామాస స్వప్నాయ మితిభామినీ. ౬

<p>టీక॥ భామినీ=స్త్రీయగు; సా=ఆ; మైధిలీ=సీత; వినీతవత్=వినయముగ ల్గనట్లుగా; ఉపస్థితం=సమీపించియు న్న; హరిశ్రేష్ఠం=వానరశ్రేష్ఠుడగు; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూ చి; “అయం=ఇది; స్వప్నః=కల; ఇ తి=అని; చింతయామాస=తలచెను.</p>	<p>ఆసీతాదేవి, వినీతుండై, తనసమీ పంబునందుండెట్లుపై నుండువానరశ్రే ష్ఠునిహనుమంతుంజూచి, ఈలంకయంద ట్టిరామవాతంజెప్పువాడెవ్వడునుం డఁడు, కావున, నిదిస్వప్నమేగానివేలు గాదు అని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా వీక్షమాణా పృథుఘృగ్నవక్త్రమ్  
శాఖామృగేంద్రస్య యథోక్తకారమ్  
దదర్శ పింగాధిపతే రమాత్యం  
వాతాత్మజం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్. ౭

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౨



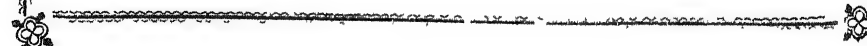
<p>టీక॥ సా=ఆసీత; వీక్షమాణా = చూచుచు; పృథుఘ్నవక్త్రం = పెద్దదియునువంకర యయినదియునగుముఖముగలవాఁడును ; శాఖామృగేంద్రస్య=వానరులకుఁబ్రభువయినసుగ్రీవునకు, యథోక్తకారం=చెప్పినట్లుచేయువాఁడును; పింగాధిపతే=వానరులకధిపుండైన సుగ్రీవుని యొక్క; అమాత్యం=మంత్రియును; బుద్ధిమతం=అధికమయిన బుద్ధిగలవారలలోఁగల; వరి</p>	<p>ష్టం=శ్రేష్ఠుండునగు; వాతాత్మజం=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుని; దదశః=చూచెను. ఆసీత; ఇట్టట్టుఁజూచుచు పెద్దవంకరముఖంబుగలవాఁడును, వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునకుఁజెప్పినట్లు సేయువాఁడును, మంత్రియగు బుద్ధిమంతులలోఁగల శ్రేష్ఠుండునగు, వాయుదేవుని కుమారుని హనుమంతుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సా తం సమీత్యైవ భృశం విసంజ్ఞా  
గతాసు కల్పేన బధూవ సీతా

<p>టీక॥ సా=ఆ; సీతా=సీత; తం=ఆ హనుమంతుని; సమీత్యైవ=చూచినంతనే; గతాసుకల్పేన(స్థితా)=పోయిన పాణింబులుగల దానివంటిదివలెనున్న దైఃభృశం=మిక్కిలియు; విసంజ్ఞా=తె</p>	<p>లివిదప్పినది; బధూవ=ఆయెను. ఆసీత, హనుమంతునిఁ జూచినంత నె, వచ్చిన దానిపోలిక, మైమఱచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

చిరేణసంజ్ఞాం ప్రతిభ్య భూయో  
విచింతయామాస విశాలనేత్రాః

<p>టీక॥ విశాలనేత్రా=వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతాదేవి; చిరేణ = బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం=తెలివిని; ప్రతిభ్య=పొంది; భూయః=మఱల; విచింతయామాస=చింతించెను.</p>	<p>విశాలంబులగునేత్రంబులుగలసీతాదేవి, యంత, బహుకాలంబునకు మూర్ఛదేఱి, మఱల, నిట్లని, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---



స్వప్నే మయా యం వికృతోద్య దృష్ట  
శ్శాఖామృగ శ్శాస్త్రగణై నిఁపిద్ధః  
స్వస్త్రిస్తు రామాయ సలత్క్షణాయ  
తథా పితు మేఁ జనకస్య రాజ్ఞః. ౯

టీక॥మయా=నాచేతః; అద్య=ఇదృశః స్తు=అగుఁగాక.

మ; స్వప్నే=కలయందు ; శాస్త్రే | నే, నిప్పుడు, స్వప్నంబున, వికృతం  
గణైః=శాస్త్రసమాహములచేత, ని | బగుకోఁతిని ఖాచినాను; శాస్త్రము  
పిద్ధః=నిషేధింపఁబడిన; వికృతః = వి | లయందంతటను, స్వప్నంబునఁ గోఁతి  
కారముగల; శాఖామృగః = కోఁతి; నిజాచువారలక మహాదుఃఖంబు గలు  
దృష్టః=చూడఁబడినది. సలత్క్షణాయ= | గుననిచెప్పఁబడియున్నది; కావున, రా  
లత్క్షణనితోఁగూడిన ; రామాయ= | మాదుల కేమికష్టమువచ్చినదో! రాము  
రామునికొఱకును; తథా = అట్లు; నకునులత్క్షణునకునునాతండ్రి జనకమ  
మే=నాయొక్కఁ; పితుః = తండ్రియ | హారాజునకును మంగళంబు గలుగుఁ  
గు; రాజ్ఞః=రాజున; జనకస్య= | గాక. అని, తాత్పర్యము.  
జనకునకును; స్వస్తి=మంగళము; అ

స్వప్నోపి నాయం నహి మే స్తి నిద్రా  
శోకేన దుఃఖేనచ పీడితాయాః  
సుఖంహి మే నా స్తి యతోస్తి హేనా  
తేనేందుపూణప్రతిమాననేన. ౧౦

టీక॥అయం=ఇది; స్వప్నోపి = కల | పీడింపఁబడిన; మే=నాకు; నిద్రా=నిదు  
యును; న=కాదు. శోకేన = రామవిర | ర; నా స్తిహి=లేదుగాదా! యతః=ఏకా  
హంబునంగల్గినదుఃఖముచేతను; దుఃఖే | రణమువలన ; అహం (అధ్యాత్మత  
నచ= రాక్షసులనడుమనుండుటవలన | ము)=నేను; ఇందుపూర్ణ ప్రతిమాననేన  
గల్గినదుఃఖముచేతను; పీడితాయాః= | (పూర్ణేందుప్రతిమాననేన)= నిందు

చంద్రనితోఁబోలి-గలముఖముగల; తే  
న=ఆ రామునిచే; హీనా=విడువఁబడిన  
దానను; అస్తి = అగుచున్నానో; తతః  
(అధ్యాహృతము)=అందువలన; మే=  
నాకు; సుఖం=సుఖము ; నా స్తిహీ=  
లేదుగదా!  
రామవిరహంబునను రాక్షసులమధ్యం  
బునందికి-యందుటవలనను, ఇట్లురెం  
డువిధంబులనుమహాదుఃఖంబునొందిపరి

తపించుచున్నాను, గావున, నాకు, నిదుర  
వచ్చుటకెయవకాశములేదే! స్వప్నంబె  
ట్లుగల్గునో మఱియు, నిందుచంద్రునిం  
బోలుముఖంబు గలరాముని విడిచియు  
న్నానే! నాకుసుఖంబెక్కడిది? సుఖంబు  
లేనిచోనిదురయెట్లువచ్చునో కావున, ని  
దియెంతమాత్రముస్వప్నముకాదు.  
అని, తాత్పర్యము.

రామేతి రామేతి సదైవ బుద్ధ్యా  
విచింత్య వాచా బ్రవతీ తమేవ  
తస్మానురూపాంబ కథాం త మర్థ  
(“కథాంతదధాం” ఇతిపాఠాంతరం)  
మేవంప్రపశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౧

టీక|| అహం(అధ్యాహృతము) =  
నేను; సదైవ= ఎల్లప్పుడునె ; రామే  
తి=రాముఁడాయని; రామేతి=రాముఁ  
డాయని; విచింత్య= ధ్యానించి ; తమే  
వ=ఆరామునే; వాచా=నోటిచేత; బ్ర  
వతీ=చెప్పుచు; తథా=అట్లు; తస్య=  
దానికి; అనురూపాం=తగినదియును;  
(పాఠాంతరమందు )తదధాం =ఆ  
రాముఁడెయధముగాఁగలదియునగు;  
కథాంబ=కథను; శృణోమి = విను

చున్నాను. ఏవం=ఇట్లే; తం=ఆ; అ  
ధాం= అభిప్రాయమును ; ప్రపశ్యా  
మి=చూచుచున్నాను.

నేను, ఎల్లప్పుడును, రామునే, ధ్యా  
నించుచు, నోటంజెప్పుకొనుచున్ననుదా  
నను; అందుకుఁదగినట్లుగా, నారాముని  
గుఱించినకథనువినుచున్నాను; ఆయభి  
ప్రాయమునుదెలుసుకొనుచున్నాను.  
అని, తాత్పర్యము.

అహం హి తస్యా ద్య వనోభవేన

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము.

౬౭

స ౩౨

సంపీడితా తద్గతసర్వభావా

విచింతయంతీ సతతం తమేవ

తద్భైవ పశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౨

టీక॥ అహం=నేను; అద్య = ఇన్నానుగదా! తథా=అట్లు ; శృణో  
 ప్పడు; తస్య=ఆ రామునియొక్క, ఆ మి(హి)=వినుచున్నానుగదా!  
 రామునిఁగూఁటించిన; మనోభవేన = మ నేను, రామునివిడిచినది మొదలు  
 న్నధునిచేత; సంపీడితా = మిక్కిలి రామవిరహంబునమన్నధునిచేఁబడింపఁ  
 యుఁబడింపఁబడినదాననై ; తద్గతస బడి, నిశ్చలంబగుమనంబున నేకాకా  
 ర్వభావా=ఆ రామునిఁబొందినసమస్త రముగా నారామునినే యెల్లప్పుడును  
 మయినహృదయముగలదాననై ; సత ధ్యానించుచున్నానుగావున, నేనుమ  
 తం=ఎల్లప్పుడును; తమేవ=ఆ రాము నంబునధ్యానించునట్లే, నాకండ్లకు నగ  
 నే; విచింతయంతీ=ధ్యానించుచు; త పడుచున్నది; నాచేవులకు నట్లే విన  
 ద్భైవ=అట్లే; పశ్యామిహి= చూచుచు వచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

మనోరథ స్స్యా దితి చింతయామి

తథాపి బుద్ధ్యావ వితర్కయామి

కిం కారణం తస్య హి నాస్తిరూపం

సువ్యక్తరూపశ్చ వద త్యయం మామ్. ౧౩

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)= (అధ్యాహృతము)=అన్నచో; తస్య= ఇది; మనోరథః=కోరిక; స్వాత్=ఆ మనోరథమునకు; రూపం= ఆకార  
 గును. ఇతి=అని; చింతయామి= త ము; నాస్తి=లేదు. అయం= ఈవా  
 లంచుచున్నాను; తథాపి= అట్లయిన నరుండు; సువ్యక్తరూపశ్చ=మిక్కిలి  
 ను; బుద్ధ్యావ=బుద్ధిచేతను. వితర్క యుస్పష్టమయిన రూపము గలవాఁడు  
 యామి=ఊహించుచున్నాను . కార నై; మాం=నన్నుఁగూచి; వదతి=  
 ణం=హేతువు; కిం=ఏది ? ఇతిచేత్ చెప్పచున్నాడు.



# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

నాకిదివటకున్నట్లు , ఇప్పుడును, యు నగపడక , యూరక మనస్సున  
నాహృదయంబుననతిశయించియుండు కుశూత్రమువివచ్చులాగున , దోఁ  
రామవిషయకమయినమనోరథముచేత పవలయు; ఇప్పుడట్లులేదు ; ఈవా  
నె, యిట్లునాకువినవచ్చులాగున, గల్పి నరునిరూపమునాకుస్పష్టముగాఁగనుప  
తమగుచున్నది; అట్లదిభ్రాంతియెకాని, డుచున్నది; మఱి యుచితనికంటె స్వర  
వాస్తవముగా నెవ్వరుఁజెప్పినదికాదు; మును, అతండుజెప్పుటయును , స్ప  
అని, తలంచెదను. అయితే, బుద్ధిచే ష్టముగానాకువినవచ్చుచున్నది; కావు  
విచారింపఁగామాత్రము , అట్లుకాద న, నీవానరుండెవ్వఁడో, వాస్తవము  
నితెలియవచ్చుచున్నది; ఏలయనఁగా, గా, నిచ్చటికి వచ్చి, నాకుఁడెలియవలె  
మనోరథంబునకురూపములేదు, కావు నని , చెప్పినమాటేగాని వేఱుగాదు.  
న, దానిచేఁగల్గిత మయినచో , నది అని, తాత్పర్యము.

నమోస్తు వాచస్పతయే నవజ్జితే  
స్వయంభువే చైవ హుతాశనాయచ  
అనేన చోక్తం యదిదం మమాగ్రతో  
వనౌకసా తచ్చ తథాస్తు నాన్యథా. ౧౪

టీక|| నవజ్జితే = ఇంద్రునితోఁగూడి (అంత)యు, తఁడైవ = అట్లే; అస్తు = అ  
న; వాచస్పతయే = బృహస్పతికొఁటకు గుఁగాక అన్యథా = వేఱువిధముగా; న  
ను; స్వయంభువేచైవ = బ్రహ్మదేవునికొ (అస్తు) = కాకబోవుఁగాక.  
టకును; హుతాశనాయచ = అగ్నిహోదేవేంద్రునకును బృహస్పతికిని బ్ర  
త్రునికొటకును; నమః = నమస్కార ప్తాదేవునకును అగ్నిహోత్రునకును నమ  
ము; అస్తు = అగుఁగాక. మమ = నాయొ సకరించెదను; నాముందటనివానరుండు  
కు; అగ్రతః = ముందట; అనేన = ఈ చెప్పినమాటలన్నియు సత్యంబులగుఁగా  
("చ" అనునది పాదపూరణార్థము), క; స్వప్నంబుగానిమఱియేదిగానియయి  
వనౌకసా = వానరునిచేత; యత్ = ఏది; యబద్ధముగాకుండవలెను. అనిసీతాదేవి  
ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో; తచ్చ = అది చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందర కాండే, ద్వాత్రింశస్సకః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండ ద్వాత్రింశస్సకః టిక,

ముగిసినది.



(౩)

త్రయస్త్రింశస్సకః ప్రారంభః.

సోవతీర్య ద్రుమాత్తస్మాద్విద్రుమప్రతిమాననః

విసితవేషః కృపణః ప్రణిపత్యోపసృజ్యచ. ౧

తా మబ్రవీత్తస్మాత్తేజా హనూమా న్నారుతాత్తజః

శిరస్యంజలి మాధాయ సీతాం మధురయాగిరా. ౨

టిక॥ విద్రుమప్రతిమాననః = పవడము

తోఁబోలి-గలముఖముగలవాడును; మ

హతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁ

డును; మారుతాత్తజః = వాయుదేవుని

కుమారుండునగు; సః = ఆ; హనూ

మాన్ = హనుమంతుండు; తస్మాత్ = ఆ,

ద్రుమాత్ = చెట్టునుండి, అవతీర్య = దిగి;

విసితవేషః = వినయముతోఁగూడినవేషం

బుగలవాఁడై; కృపణః = దీనుండై; ప్రణి

పత్య = నమస్కరించి; ఉపసృజ్యచ = స

మీపించియు; శిరసి = తలయందు; అంజ

లిం = చేమోడ్చును; ఆధాయ = ఉంచి,

తాం = ఆ; సీతాం = సీతనుగూర్చి; మధు

రయా = మనోహరమయిన; గిరా = మా

టచేత, అబ్రవీత్ = పలికెను.

పవడముంబోలెనెట్టనైనముఖంబుగ

లవాఁడును మహతేజుండునగు వాయువు

త్రుండ్డైన హనుమంతుండు, అవృత్తం

బునుండినేల కుటికి, యదివఱకు సీతా

దేవి దుఃఖమును జూచినవాఁడగుటం

జేసి, దీనుండై, వినయంబున, నమస్క-

రించి, కొంతసమీపంబునకుఁబోయి, శి

రసునఁ జేమోడ్చు గీలించి, యాసీ

తంజూచి, మధురవచనంబున, నిట్లని,

చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కాను పద్మపలాశాక్షి క్లిష్టకౌ శేయవాసిని

ద్రుమస్య శాఖా మాలంబ్య తిష్ఠసి త్వ మనిందితే. ౩

టీక॥ పద్మపలాశాక్షి = తామరపూతే  
కులవంటికండ్లుగల దానవును; క్లిష్టకౌ శే  
యవాసిని = నలంగిన పట్టువ స్త్రీమును  
గట్టుకొనిన దానవును; అనిందితే = నిం  
దింపఁబడని దానవునగు; త్వం = నీవు; ద్రు  
మస్య = చెట్టుయొక్క; శాఖాం = కొ  
మ్మను; ఆలంబ్య = పట్టుకొని; తిష్ఠసి =

ఉన్నావు. కాను = ఎవ్వతెవు?  
తామరపూతేకులవంటి కండ్లతో  
నొప్పుచు నలంగిన పట్టువ స్త్రీంబు గ  
ట్టుకొని, యీచెట్టుకొమ్మం బట్టుకొని  
యున్నావు; పతివ్రతపుగానున్నావు ;  
నీవెవ్వతెవు?  
అని, తాత్పర్యము.

కిమథం తవ నేత్రా భ్యాం వారి స్ర వతి శోకజమ్  
వుండరికపలాశాభ్యాం విప్రకీణం మివోదకమ్. ౪

టీక॥ విప్రకీణం = చల్లఁబడిన; ఉద  
కం = జలము ; వుండరికపలాశాభ్యామి  
వ = తెల్ల దామరపూతేకులవలనం బొ  
లె; కిమథం = ఎందుకు; తవ = నీయొ  
క్క; నేత్రాభ్యాం = కండ్లవలన; శో  
కజం = దుఃఖమువలనంగలిగిన; వా

రి = జలము; స్రవతి = కాలుచున్నది?  
అలలచేఁ బై కెగురఁగొట్టఁబడి తె  
ల్ల దామరపూలంబడిననీళ్లు, ఆ తెల్లదా  
మరపూలతోకులనుండి గాఱునట్లు, నీ  
కండ్లనుండి దుఃఖంబునంజేసి కన్నీరు  
కాలుచున్నదేల? అని, తాత్పర్యము.

సురాణా మసురాణాంవా నాగగంధర్వరక్షసామ్  
యతాణాం కిన్నరాణాంవా కాత్వం భవసి శోభనే. ౫

టీక॥ శోభనే = మంగళంబు గలిగిం  
చుదానా! త్వం = నీవు; సురాణాం = దే

వతలలోఁగాని; అసురాణాంవా = అ  
సురులలోఁగాని ; నాగగంధర్వరక్ష

# శ్రీమద్రామాయణము \* సుందరకాండము.

స ౩౩

సాం = నాగకన్యకలలోఁగాని గంధ  
ర్వులలోఁ గాని రాక్షసులలోఁగాని;  
యతాణాం = యక్షులలోఁగాని; కిన్న  
రాణాంవా = కిన్నరులలోఁ గాని;  
కా = ఎవ్వతెవు; భవసీ = అగుదున్నావు?

మంగళకరివగుదానా! నీవు, “దేవత  
లు, అనురులు, నాగకన్యలు, -గంధర్వు  
లు, రాక్షసులు, యక్షులు, కిన్నరు  
వీరలయందు, ఎవ్వరిలోఁజేరినదానా  
అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసి రుద్రాణాం మరుతాం వా వరానసే  
వసూనాంహి వరారోహే దేవతాప్రతిభాసి మే. ౬

టీక॥ వరానసే = సుందరమయిన  
ముఖముగలదానా! రుద్రాణాం = రు  
ద్రులలోఁగాని; మరుతాంవా = వాయు  
వులలోఁగాని; వసూనాంవా = వసువు  
లలోఁగాని; త్వం = నీవు; కా = ఎవ్వతె  
వు? వరారోహే = సుందరమయినపి  
ఱుదులుగలదానా! మే = నాకు; దేవ  
తా = దేవతవుగా; ప్రతిభాసి = అగప

డుచున్నావు.  
సుందరమయిన ముఖంబు గలదా  
నా! నీవు, రుద్రజంబులోఁజేరినదా  
నవా? వాయువులలోఁజేరినదానవా? లే  
క, వసువులలోఁ జేరినదానవా? నీవె  
వ్వతెవు? సుందరమయినపిఱుదులుగ  
లదానా! నీవుదేవతవనినాకుదోచు  
చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను చంద్రమసా హీనా పతితా విబుధాలయాత్  
రోహిణీ జ్యోతిషాం శ్రేష్ఠా శ్రేష్ఠసవగుణాన్వితా. ౭

టీక॥ త్వం = నీవు; చంద్రమసా = చం  
ద్రునిచే; హీనా = విడువబడినదియు  
ను; విబుధాలయాత్ = స్వర్గమునుం  
డి; పతితా = పడినదియును ; జ్యోతి  
షాం = నక్షత్రములలోపల; శ్రేష్ఠా = ఉ  
త్తమురాలయినదియు ; శ్రేష్ఠసర్వగు  
ణాన్వితా = ఉత్తమములయిన యన్నిగు

ణములతోనుగూడినదియునగు; రోహి  
ణీకిన్ను = రోహిణివా?  
నీవు , చంద్రునివిడిచి స్వర్గంబు  
నుండిభూమికివచ్చియున్న, నక్షత్రశ్రే  
ష్ఠయును త్రమగుజంబులు గలదియు న  
గు, రోహిణివాయేమి?  
అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసి కల్యాణి త్వ మనిందిత లోచనే

# ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 33

టీక॥ కల్యాణి=మంగళ స్వరూపిణి  
వక్షు =? త్వం=నీవు; కా=ఎవ్వతె  
నీ=అగుచున్నాన? అనిందిత  
=నిందింపబడనికండ్లుగల దా  
త్వం = నీవు ; కా(అధ్యాహృత  
ము)=ఎవ్వతెవు?

మంగళస్వరూపిణివగుదానా! నీవె  
వ్వతెవు? ఎంతమాత్రమునుదోషములేక  
సులక్షణయు క్తంబులయి సుందరంబుల  
యినకండ్లుగలదానా!నీవెవ్వతెవు? చె  
ప్పము.అని,తాత్పర్యము.

కోపాద్వా యదివా మోహో ద్భూతాః సునీతేక్షణే. ౮  
వసిష్ఠం కోపయిత్వా త్వం నాసి కల్యాణ్యరుంధతీ

టీక॥ అనితేక్షణే = నల్లనికండ్లుగ  
లదానా! కల్యాణి = మంగళకరివగు  
దానా! త్వం=నీవు; కోపాద్వా=కో  
పమువలనఁగాని; మోహోద్యదివా=ప్రే  
మవలనగాని; భూతాః = పెనిమిటి  
యయ్యి; వసిష్ఠం=వసిష్ఠునిగూర్చి;కో  
పయిత్వా=కోపించి, ఆగతా(అధ్యా  
తము)=ఘాటించుచున్న; అరుంధ

తీ=అరుంధతివి; నాసి (కిం)= కావా  
యేమి?  
నల్లనికండ్లుగలదానవు మంగళ కరి  
వగుదానా! నీవు కోపమునఁగానిప్రణ  
యకోపంబువలనఁగాని పెనిమిటియగు  
వసిష్ఠునిపైఁగోపంబుపూని, ఘామికి వ  
చ్చినయరుంధతీవికావాయేమి?  
అని,తాత్పర్యము.

కోసు పుత్రః పితౄతా భూతావాతే సుమధ్యమే. ౯

టీక॥ సుమధ్యమే= సుందరమయిన  
నడుముగలదానా! పితౄ=నీయొక్క; పు  
త్రః= కొడుకుగాని ; పితా=తండ్రిగా  
ని; భూతా=తొంబట్టువుగాని;భూతా  
వా=పెనిమిటిగాని; కోసు=ఎవ్వఁడు.

సుందరమయిననడుముగలదానా!  
నీకొడుకెవ్వఁడు?తండ్రియెవ్వఁడు?నీన  
తొంబాదరుఁడెవ్వఁడు? నీ పెనిమిటియె  
వ్వఁడు?సాకుఁజెప్పుము.  
అని,తాత్పర్యము.

అస్తా ల్లోకా దముంలొకం గతం త్వ మనుశోచసి

